

MENDELS BOBE

EBREJI
LATVIJĀ

88600

2007-4
L 105

L
9

MENDELS ROBE

LATVIJAS
NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

848101070

EBREI LATVIŅĀ

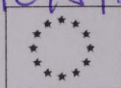
RĪGA 2006

LATVIJAS
NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

מענדל בובה
יידן אין לעטלאנד
פארלאג "רשפים"
תל-אביב, תשל"ג — 1972

Мендель Бобе
Еврей
в Латвии
Рига «Шамир» 2006

0304018412

SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJAS FONDS

**Grāmata izdota ar Eiropas Savienības un Latvijas valsts
finansiālo atbalstu Latvijas Ebreju draudžu un kopienu
padomes projekta „No sirds uz sirdi” ietvaros**

*Par grāmatas saturu pilnībā atbild biedrība „Šamir”, un tas nevar tikt
uzskatīts par Eiropas Savienības vai Latvijas valsts viedokli*

Izdevumu atbalstīja
prof. *Hermans Branovers*
un Dr. *Faina Branovere*,
Ilja Basins,
Leonīds Braiņins,
Viktors Brods,
Brīvprātīgais Ebreju
Palīdzības fonds – prezidents
Aleksandrs Vilnis Lauriņš,

Mihails Kaidanovs,
Haims Kogans,
Latvijas Republikas goda
konsuls Izraēlas Valstī
Asafs Kaspī (Assaph Caspi),
Kirovs Lipmans,
Mihails Soļečņiks,
Guntars Stabulnieks
Boriss Ustinovs

No krievu valodas tulkoja
Rita Bogdanova, Eva Sinkēviča, Ilmārs Zvirgzds

Redkolēģija
rabīns *Menahems Barkahans* (atbildīgais par izdevumu),
Rita Bogdanova, prof. *Hermans Branovers*,
Dr. hist. *Grigorijs Smirins*, *Brigita Vārpa* (literārā redaktore)

Dr. hist. *Grigorija Smirina* komentāri

Korektore *Gundega Vārpa*
Maketētāja *Hanna Sņegirjova*

Izdevējs
Biedrība „Šamir” sadarbībā ar
Latvijas un Igaunijas ebreju
apvienību Izraēlā

ISBN 9984-9835-2-8

© Mendel Bobe, 1972
© Izdevums latviešu valodā,
biedrība Šamir, 2006

LATVIJAS EBREJU VĒSTURNIEKS MENDELS BOBE

Izcilā vēsturnieka Simona Dubnova dienasgrāmatas piezīmes, uz kurām viņš atsaucas «Dzīvības grāmatas» (Rīga, 1940) trešajā sējumā, beidzas 1933. gadā, kad viņš pēc Berlīnē pavadītiem vienpadsmit gadiem atgriezās Rīgā. 31. jūlijā S. Dubnovs rakstīja: «..Bēgšanas noskaņa. Ciemos nāk ļaudis, kas dodas projām, atvadās uz visiem laikiem vai skumst par to, ka paši nevar doties projām... Vairums bēgļu alkst nokļūt Palestīnā... Vajadzētu sapulcēties kādā Berlīnes sinagogā, apsēsties uz grīdas un apraudāt Vācijas ebreju kopienas sagrāvi – tā ir tikko sākusies, taču turpināsies vēl gadiem ilgi».¹ Pēdējais ieraksts dienasgrāmatā izdarīts Rīgā, Mežaparkā, kur Dubnovs bija apmeties: «23. augusta vakarā devos projām no Berlīnes. Pārdzīvotas satraucošas un trauksmainas jaunas emigrācijas dienas».² S. Dubnovs devās uz neatkarīgo demokrātisko Latviju, kur dzīvoja liela ebreju kopiena, kas apvienoja Krievijas un Rietumeiropas kultūras labākās tradīcijas. Latvijā pastāvēja mazākumtautību – arī ebreju kultūras autonomija. Rīgā darbojās daudzveidīgs ebreju skolu tīkls, plauka piesātināta sabiedriski politiskā dzīve. Latvijā nereti viesojās ievērojami ebreju politiķi un rakstnieki, piemēram, Šoloms Aleihems, Vladimirs (Zeevs) Žabotinskis, Dāvids Ben-Gurions, Haims Nahmans Bjaļiks un citi. Nepagāja pat pusgads kopš S. Dubnova ierašanās, kad 1934. gada 15. maijā Latvijā Kārļa Ulmaņa vadībā notika apvērsums, pēc kura daudzas cionistu organizācijas tika aizliegtas, tas pats notika arī ar lielāko daļu ebreju laikrakstu. Sākās ebreju masveida emigrācija no Latvijas. 1935. gads uzskatāms par tās kulmināciju. Šī *alija*³ papildināja *aliju* no Vācijas, un daudziem ebrejiem, kuri 30. gados ieradās Izraēla zemē no Latvijas, bija būtiska loma ebreju *jišuva*⁴ kultūras un zinātnes attīstībā Izraēlas Valstī.⁵ Viņu vārdi rotā grāmatu «Izcili Latvijas ebreji», kas Latvijā izdota 2003. gada rudenī.⁶ To vidū mi-

nams zinātnieks Ješajahu Leibovičs, jurists Makss Lazersons, komponists un diriģents Marks Lavri, vēsturnieks Haims Beinarts.

1935. gadā no Latvijas izceļoja liels skaits ebreju, tostarp daudzi skolotāji, juristi un studenti. Ar šo izceļošanas vilni Izraēla zemē ieradās arī Mendels Bobe kopā ar sievu un meitām. Viņi apmetās Telavivā, Ben Jehudas ielā 103. Ģimenes dzīvoklis kļuva par tikšanās vietu daudziem Latvijas ebrejiem, pats M. Bobe – par organizatoru un iniciatoru, bet vēlāk arī par goda sekretāru 1942. gadā dibinātajai Latvijas un Igaunijas ebreju apvienībai.

Mendels Alters Bobe dzimis Rīgā 1894. gada 25. jūlijā (7. augustā pēc jaunā stila). Mācījies *hederā*⁷, kopš divpadsmit gadu vecuma reālskolā, beidzis privātskolu un 1913. gadā iestājies Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas fakultātē.⁸ Kopš jaunības aktīvi piedalījies cionistu kustībā, bijis organizācijas *Ceirei Cion*⁹ biedrs kopš tās dibināšanas Rīgā 1912. gadā. 1915. gadā, Pirmā pasaules kara laikā lekcijas institūtā tika pārtrauktas.¹⁰ Bobe devās uz Maskavu, kurp bija evakuēts Rīgas Politehniskais institūts. Tas tolaik atradās Šaņavska¹¹ universitātes telpās, kur joprojām norisēja mācību darbs. M. Bobe pievienojās cionistiskai studējošās jaunatnes organizācijai *Hehaver* (Biedrs) un kādu laiku vadīja šīs organizācijas Maskavas nodaļu (organizācijas centrs Krievijā atradās Pēterburgā). Organizācijas sapulces galvenokārt notika Maskavas Lielajā sinagogā.¹² Maskavā Mendels iepazinās ar Esteri Hannu Rabineri, ar kuru 1917. gadā apprecējās. Viņa bija cēlusies no Kurzemes pilsetiņas Piltenes. Viņas vectēvs no mātes puses ilgu laiku bijis viens no Piltenes ebreju kopienas vadītājiem, bet vectēvs no tēva puses – ebreju kopienas vadītājs Bauskā. Estere Hanna, tāpat kā Mendels, bija aktīva kustības *Ceirei Cion* locekle. Pēc Liepājas Šterna-Trocka krievu meiteņu ģimnāzijas absolvēšanas viņa devās uz Maskavu studēt zobārstniecības institūtā. No 1917. līdz 1919. gadam, būdama vēl studente, viņa strādāja Maskavas izdevniecībā *Safrut*, kur galvenais redaktors bija Leibs Jofe.¹³

Mendela Bobes atmiņas par šo laiku atrodamas rakstā «Maskava 1917. gada Februāra revolūcijas priekšvakarā un pēc tam».¹⁴ Tas ir laikabiedra skatījums uz notikumiem – un šis stāsts ir interesants galvenokārt ar to, ka tur lasāms, kā Maskava pamazām kļūst par ebreju literatūras centru. Pēc tam kad Pēterburga kļuva par piefrontes joslu, no turienes 1915. gadā uz Maskavu pārcēlās nedēļas izdevuma «Rītausma» redakcija (tajā tolaik strādāja A. Goldšteins, H. Grīnbergs, Š. Gepšteins). 1916. gadā uz Maskavu pārcēlās žurnā-

la «Ha-am» («Tauta») redakcija, bet 1918. gadā Maskavā D. Frišmana redakcijā iznāca trīs žurnāla «Ha-Tkufa» («Laiks») numuri. 1916. gada vasaras mēnešos M. Bobe strādāja tehnisku darbu ivrita kopēju pulciņā,¹⁵ kas kopš 1917. gada iemantoja nosaukumu *Tarbut* (Kultūra)¹⁶. Vēlāk M. Bobe nereti atcerējās Šošanu Persicu, ko dēvēja par biedrības dvēseli, un viņas tēvu Hilelu Zlatopoļski, cionistu, lielisku oratoru un filantropu.¹⁷ M. Bobes raksts liecina, ka viņam jau tolaik bijusi dziļa interese par ebreju literatūru un periodiku, tajā atrodamī daudzi interesanti fakti. Piemē-

Mendels Bobe. 1935. g. foto

ram, interesants ir stāsts par ievērojamu ebreju literātu un sabiedrisko darbinieku uzstāšanos Maskavas Politehniskajā muzejā. Ar lekciju «*Halāka*¹⁸ un *Agada*¹⁹» tur uzstājās dzejnieks Haims Nahmans Bjaļiks. Tā kā Politehniskajā muzejā drīkstēja uzstāties vienīgi krievu valodā, viņa ivritā lasīto lekciju tulkoja Haims Grīnbergs²⁰. Vēsturnieks un literatūrzinātnieks Josifs Klauzners²¹ tur uzstājās ar lekciju par ebreju tautas vēsturi. Vislielāko klausītāju, īpaši jauniešu, sajūsmu – kā atminas M. Bobe – izraisīja Aleksandra Goldšteina²² un Haima Grīnberga uzstāšanās²³.

1919. gadā Mendels kopā ar Esteri Hannu no Maskavas aizbrauca uz Tveras guberņas Maksatihū, kur nāca pasaulē viņu meita Hanna. Šeit tolaik dzīvoja sievas radnieki, un M. Bobem izdevās aizbraukt uz Ivanovo Vozņesensku²⁴, kur viņš turpināja strādāt un ieguva inženiera tehnologa diplomu. 1921. gadā Bobes ģimene atgriezās Rīgā. Viņš atsāka aktīvi darboties *Ceirei Cion* rindās un līdzdarboties arī jidišā iznākošajā periodikā²⁵ – avīzēs «*Der Veg*» («Ceļš»), «*Arbetsfolk*» («Darba Tauta»), «*Unzer Veg*» («Mūsu Ceļš»)²⁶. 1928. gadā Bobes ģimenē piedzima otrā meita Sulamīte (Mifa). 1935. gadā Mendels tika ievēlēts par Lucernā (Šveice) notiekošā 19. cionistu kongresa delegātu.

Savā autobiogrāfijā M. Bobe raksta, ka pēc ierašanās Izraēla zemē viņam nav piedāvāts darbs kādā sabiedriskā organizācijā un viņš sācis strādāt privātuzņēmumā, kur pavadījis 30 darba gadu.

Estere Hanna Bobe līdz pat savai nāves dienai (viņa mirusi 1951. gadā) strādāja par zobārsti.²⁷ Ezra Tovs (Gutmans), viens no brīvprātīgajiem, kas strādāja Igaunijas un Latvijas ebreju apvienības Izraēlā arhīvā (arhīvs atrodas Šefaimas kibucā²⁸), labi viņu atceras, un ar sirds siltumu pieminēja vēl 2004. gada ziemā, kad mēs tikāmies šajā kibucā, kur es tolaik strādāju ar Bobes arhīvu. E. Tovs Rīgā dzīvoja tajā pašā mājā Avotu ielā, kur gadu pirms aizbraukšanas dzīvoja Bobes ģimene, ar ko viņš vēlāk satikās Izraēla zemē.²⁹

M. Bobes mūža darbs bija veltīts Igaunijas un Latvijas ebreju apvienībai Izraēlā, kura pastāv līdz pat mūsdienām, un Latvijas ebreju vēstures pētniecībai. M. Bobe uzskatīja, ka viņa misija ir stāstīt par talantīgo Rīgas un Latvijas ebreju kopienu. Bobes ģimene veica *aliju* gandrīz vienlaikus ar Ichaka Maora (Meijersona) ģimeni. Mendels un Ichaks bija draugi kopš jaunības, kad abi aktīvi piedalījās cionistu kustībā un bija *Ceirei Cion* biedri. Rīgā viņi darbojās laikrakstā «Der Veg», kā arī vairākās sabiedriskās organizācijās. Daudzās grupas fotogrāfijās, kas uzņemtas 30. gadu Rīgā, abi redzami blakus.³⁰ Viņu draudzība turpinājās arī Izraēlā. Abi aizrautīgi interesējās par vēsturi: I. Maors par cionisma kustību Krievijā, bet M. Bobe par ebreju vēsturi Latvijā. I. Maors darbojās žurnāla «He-Avar» («Pagātne») redakcijā; žurnāls galvenokārt bija veltīts Krievijas ebreju vēsturei³¹. M. Bobes sadarbība ar šo žurnālu sākās ar rakstu «Pirmais ebreju vēsturnieks Vidzemē un Kurzemē», kas bija veltīts Reubenam Vunderbaram³². Savā autobiogrāfijā M. Bobe, rakstīdams par radošās darbības sākumu, kā svarīgu minējis šo rakstu par pirmo Latvijas ebreju vēsturnieku³³. Tajā atspoguļota R. Vunderbara daudzpusīgā darbība, plašais interešu loks un nozīmīgie Vidzemes un Kurzemes ebreju vēstures pētījumi, kas galvenokārt balstīti uz arhīvu materiāliem. Žurnālā «He-Avar» Bobe publicējis rakstus par tādiem pazīstamiem Latvijas ebrejiem kā Mordehajs Dubins³⁴ un Izraels Haims Tevjevs³⁵, kā arī rakstu «Kreslavka» (Krāslava), kas veltīts šīs Latgales pilsētas ebrejiem.³⁶ Pētīt Krāslavas ebreju vēsturi Bobi pamudināja vēstule un fotogrāfija ar skulptora Nauma Aronsona veltījumu, ko viņš bija sūtījis acu ārstam Benjaminam Horovicam. B. Horovica atraisīta abus dokumentus atnesa Bobem, zinādama, ka viņš pēta Latvijas ebreju vēsturi. Gan Horovics, gan Aronsons dzimis Krāslavā. Savā rakstā Bobe ievietojis sīku skulptora biogrāfiju; jāpiebilst, ka viņa darbs «Pravietis» grezno vienu no Telavivas muzeja zālēm. Rakstā minēts arī pazīstamais zinātnieks Jakovs Faitlovičs, kurš pētījis Etiopijas

ebrejus: lieliskas bibliotēkas īpašnieks, kura namā Telavivā pulcējās intelektuāļi un politiķi.³⁷ Biežs viesis tur bija arī M. Bobe, tieši šajā namā viņš iepazinās ar B. Horovicu.

1953. gadā Igaunijas un Latvijas ebreju apvienība Izraēlā Telavivā izdeva atmiņu grāmatu ivritā («Latvijas ebreju kopiena»), kuras redakcijā piedalījās B. Eliavs, M. Bobe un A. Krēmers. Tā veltīta Latvijas ebrejiem, kuri gājuši bojā Katastrofas laikā. Grāmata tika sagatavota jau 1948. gadā.³⁸ Vēstulē grāmatas sponsoriem, kas tika nosūtīta uz ASV, Dienvidāfriku un citām valstīm, uzsvēta tās nozīme Latvijas ebreju kopienas vēsturē un kultūrā, kā arī politiskās, sociālās un ekonomiskās dzīves un tās šaušalīgās un traģiskās sagrauves iemūžināšanā.³⁹ M. Bobe bija viens no grāmatas izdošanas iedvesmotājiem, vēlāk arī redaktors un vairāku rakstu autors. Vairums rakstu veltīts Latvijas ebreju vēsturei posmā starp abiem pasaules kariem, t.i., neatkarīgās Latvijas laikā. Grāmatā arī atrodamas īsas biogrāfijas nekrologa formā, kas veltītas ievērojamiem Latvijas ebreju kopienas pārstāvjiem, kas 20.–30. gados ieradās Izraēla zemē.

Grāmatas pirmā nodaļa «Valsts administrācijas un ekonomikas dzīves aspekti» sākas ar M. Bobes rakstu «Latvijas ebreji skaitļos»,⁴⁰ kur publicēti divi desmiti tabulu, kurās apkopoti dati par periodu no 1897. līdz 1935. gadam. Otrajā nodaļā «Sabiedrības un kultūras dzīve» iekļauti divi M. Bobes raksti: «Ebreju žurnālistika Latvijā»⁴¹ un «Ebreju slimokase».⁴² Trešajā nodaļā «Atmiņas» M. Bobes spalvai pieder neliels rakstiņš «Ebreju kopienu centrālā valde».⁴³

Latvijas ebreju periodikas vēsturi M. Bobe aplūko, sākot ar jidišā iznākušo avīzi «Nacional Caitung» («Nacionālā Avīze»), kuras pirmais numurs iznāca 1907. gada 14. augustā (pavisam 14 numuru). Viņš uzsvēra, ka avīzes iznākšanas iniciators bija vācu barons fon Budbergs. Otrs mēģinājums laist klajā ebreju avīzi datējams ar 1910. gadu. Tās iedvesmotājs bija Rīgas sabiedriskais rabīns, pazīstams žurnālists, kas darbojās arī krievu valodā iznākošajā ebreju presē, Jehuda Leibs Kantors. Pateicoties vairāku filantropu pūlēm, tika savākti līdzekļi, un 1910. gada augustā iznāca pirmais avīzes «Di Jidiše Štime» («Ebreju Balss») numurs. Tās galvenais redaktors bija Baal-Mahšovess (I. Eljaševs), viņa līdzgaitnieki – M. Leizerovičs un M. Ben-Eliezers. Neraugoties uz avīzes augsto līmeni gan literāro (līdztekus rakstiem tur tika publicēti arī Šoloma Aleihema, Anska, Zalmana Šneura u.c. darbi), gan poligrāfijas kritēriju ziņā, iznāca tikai 51 avīzes numurs. M. Bobe uzskata, ka

tik īss avīzes mūžs skaidrojams ar vairākiem iemesliem: no vienas puses, Latvijā tolaik vēl nebija izveidojies pietiekami liels lasītāju loks, no otras – izdevums bija pārāk nopietns; piesaistītie līdzekļi tika iztērēti iekārtu iegādei, tipogrāfijas izdevumiem utt. Negatīva loma bija arī vietējās krievu avīzes redakcijai, kura uzskatīja ebreju avīzi par savu konkurentu.⁴⁴ 1919. gadā īslaicīgi Latvijā valdīja padomju vara – no 4. janvāra līdz 22. maijam – un šajā laikā Rīgā iznāca tās oficiālais laikraksts jidišā «Der Roiter Emes» («Sarkanā Patiesība»). Kopš 1919. gada jūlija neatkarīgajā Latvijā iznāca avīze «Idiše Folksštyme» («Ebreju Tautas Balss»), ko izdeva J. Helmans, profesors A. Guļaks, J. Viņņiks un G. Movšovičs (M. Hercs). M. Bobe sniedz visu jidišā iznākušo izdevumu apskatu līdz pat 30. gadu nogalei, beidzot ar nedēļas izdevumu «Haint» («Šodien»). Raksta lielākā vērtība ir autora personiskās atmiņas par jidišā iznākušo periodiku, kuras tapšanā viņš pats savulaik aktīvi piedalījies.⁴⁵

Arī M. Bobes raksts «Ebreju slimokase» ir saistīts ar personīgām atmiņām: desmit gadus līdz aizbraukšanai uz Izraēla zemi viņš ieņēma Rīgas slimokases vēlēta valdes priekšsēdētāja amatu. Tā bija otra lielākā Latvijas slimokase rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu darbiniekiem, pazīstama arī kā ebreju slimokase, jo vairākums valdes locekļu un ārstu bija ebreji.

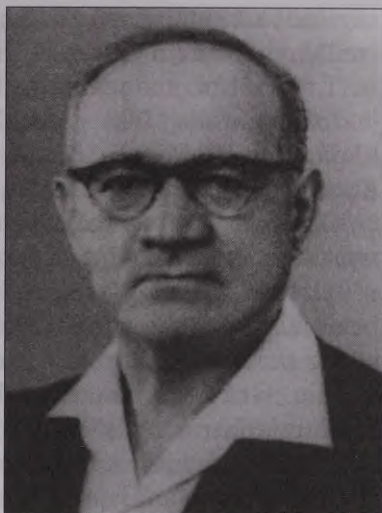
M. Bobes arhīvā glabājas vēstule (datēta ar 1937. gada 18. februāri), ko rakstījis šīs kases bijušais sekretārs Ābrams Vulfsons, kuru, pēc paša vārdiem, «no turienes palūdza aizvākties» pēc Kārļa Ulmaņa apvērsuma.⁴⁶ Vēstule sūtīta sakarā ar slimokases 15 gadu jubileju, un Ā. Vulfsons raksta: «Vēl joprojām atminos runu (ko Bobe teica viņa aizstāvībai. (*Red.*)), ko Jūs sacījāt tajā valdes sēdē, kurā es tiku atlaists».⁴⁷

Vēstulē teikts: 1934. gada 14. maija vakarā notika kopējā slimokases valdes sēde, kura asa strīda dēļ ievilkās pāri pusnaktij. Dodies mājup, sēdes dalībnieki ieraudzīja neparastu ainu: ielās bija neierasti daudz kareivju. Nākamajā rītā kļuva skaidrs, ka noticis Kārļa Ulmaņa apvērsums, pēc kura daudzi slimokases darbinieki ebreji tika atlaisti no darba. Slimokasē valdošā atmosfēra neļāva arī Bobem turpināt darbu, un viņš iesniedza atlūgumu.

Tāpat ar M. Bobes personiskajām atmiņām saistīts arī raksts par Latvijas ebreju kopienu centrālo valdi, jo kopš 1921. gada viņš bija tās sekretārs. Valdes darbību finansēja *Džoint*. No 1919. līdz 1921. gadam pastāvēja divas Latvijas ebreju kopienu valdes, kuras ievēlēja padomi no visu lielāko pilsētu pārstāviem – Rīgas, Daugav-

pils, Liepājas u.c. Padome ievēlēja centrālo valdi trīs cilvēku sastāvā. 1921. gadā valdē tika ievēlēts Īzaks Jofe, Jakovs Helmans (1922. gadā viņa vietu ieņēma Mordehajs Dubins) un Mordehajs Nuroks. Centrālā valde sniedza juridisku palīdzību ebreju kopienām, kā arī koordinēja to darbu. Valde pastāvēja līdz 1923. gadam, kamēr saņēma *Džoint* finansējumu.

1971. gadā Telavivā angļu valodā iznāca grāmatas «Latvijas ebreji» pārstrādāts un papildināts izdevums – «*The Jews in Latvia*». Redkolēģijā līdzdarbojās M. Bobe, I. Maors, kā arī Latvijā un Izraēlā

Mendels Bobe. 1950. g. foto

pazīstamais pedagogs Zebuluns Mihaeli (Mihelsons) un Šneurs Lēvenbergs, kurš šīs grāmatas iznākšanas laikā vadīja Ebreju aģentūru (*Sohnut*)⁴⁸ Londonā.⁴⁹ Grāmatas iznākšanu organizēja Latvijas un Igaunijas ebreju apvienība Izraēlā, lai par Latvijas ebreju likteni uzzinātu arī diasporas daudzās ebreju kopienas. Grāmatas priekšvārdā Š. Lēvenbergs raksta par Latvijas ebreju izcilo lomu cionisma kustībā, kibucu dibināšanā, *Jišuva* kultūras, sabiedriskajā un politiskajā dzīvē un Izraēlas Valsts dibināšanas gaitā. Viņš min daudzus Kneseta (parlaments) Latvijas izcelsmes deputātus, tiesnešus, universitāšu profesorus, žurnālistus un izdevējus.

Grāmatas otrā nodaļa – «Pilsētas un cilvēki» – sākas ar Rīgu. Tās autors ir M. Bobe. Aprakstot Rīgas ebreju kopienas vēsturi, viņš izcēlis to, kā veidojies tipisks «Rīgas ebrejs», kura senči meklējami Kurzemes guberņā vai arī apmešanās joslā⁵⁰, tādējādi apvienojot krievu un vācu kultūras ietekmi.⁵¹ Visinteresantākie šajā nodaļā ir stāsti par pazīstamām personībām un ģimenēm. Te noteikti jāpiemin Leibs Šalits – pirmā cionistu kongresa Bāzelē (Šveice) delegāts, brāļi Šaja un Šlomo Zalmans Berlīnī⁵², Mincu ģimene, kurai piederīgs arī ārsts, zinātnieks un sabiedriskais darbinieks Pauls Mincis⁵³, kā arī izcilais ārsts un zinātnieks Vladimirs Mincis⁵⁴. Šo izcilo cilvēku dzīves apraksti sakņojas personiskās atmiņās, tuvinieku un radu nostāstos.⁵⁵ Tas arī patiesībā bija M. Bobes galvenais uzdevums⁵⁶

saglabāt nākamo paaudžu atmiņā Latvijas ebreju kopienas un tās izcilāko pārstāvju dzīves gājumu.

Taču vēl pirms grāmatas «*The Jews in Latvia*» («Ebreji Latvijā») iznākšanas 1965. gadā Telavivas izdevniecībā *Rešafim* ivritā klajā nāca M. Bobes grāmata «Latvijas ebreju vēstures nodaļas». Autobiogrāfijā Bobe rakstīja, ka grāmata «Latvijas ebreji» galvenokārt bija veltīta neatkarīgās Latvijas laikam un tajā nebija ietvertas nodaļas par interesantajām Kurzemes un Vidzemes ebreju vēstures lappusēm; šie novadi atradās ārpus apmešanās joslas robežām.⁵⁶ M. Bobe vāca materiālus šai grāmatai divus gadus. Tā ietver periodu no ebreju apmešanās Latvijā 1561. gadā līdz 1918. gadam. Grāmatā izmantoti Latvijas ebreju pirmo vēsturnieku – R. Vunderbara, A. Būholca, Ī. Jofes u.c. darbi. Viņiem veltīts arī īpašs grāmatas pielikums. Izmantoti dažādi materiāli, vēstules Jeruzalemes Nacionālajai bibliotēkai, Ebreju pētniecības institūtam (IVO) Ņujorkā,⁵⁷ kas glabājas M. Bobes arhīvā Šefaimas kibucā, savukārt apjomīgā grāmatas bibliogrāfija liecina par milzīgu sagatavošanas darbu, ko autors veicis. Jāņem vērā, ka vienlaikus M. Bobe strādāja par grāmatvedi kādā uzņēmumā. Grāmata nonākusi daudzu valstu bibliotēkās. M. Bobes arhīvā atrodamas daudzas pateicības vēstules par grāmatu, to vidū, piemēram, arī ar 1968. gada 25. februāri datēta pateicības vēstule, kas saņemta no Ebreju jaunatnes centra Briselē un kuru parakstījis I. Aroniss.

1972. gadā dienasgaismu ieraudzīja Bobes grāmata «Ebreji Latvijā», kas sarakstīta jidišā. Tā uzskatāma par pirmās grāmatas turpinājumu. Grāmatas priekšvārdā Bobe paskaidro, kādēļ rakstījis jidišā. Viņam šķitis svarīgi, lai grāmatu izlasītu arī tie repatrianti, kas tikai nesen, pagājušā gadsimta 70. gados, ieradusies no Padomju Latvijas un lielākoties ivritu vēl nebija paguvuši iemācīties. Bobe rakstīja: «Izdodams grāmatu «Ebreji Latvijā» (jidišā), es visupirms domāju par jaunajiem repatriantiem, kuri jau ieradusies vai vēl ieradīsies no Latvijas. Viņiem nācās dzīvot apstākļos, kad nebija ne mazākās iespējas iepazīties ar savu vecāku un vecvecāku vēsturi, kā arī Latvijas ebreju kopienas «ciltsrakstiem», ar kuriem tos saista kopīgs liktenis līdz pat pēckara gadiem.»⁵⁸

M. Bobe sīki apraksta ebreju vēsturi neatkarīgajā Latvijā – demokrātiskās republikas un Ulmaņa diktatūras laikā. Visschematiskāk sarakstītas pēdējās iedaļas – «Padomju aneksija» un «Aresti un evakuācija pirms Padomju Savienības un Vācijas kara sākuma». Nodaļā «Iznīcināšana», kur lasāms par ebreju kopienas bojāeju vācu

okupācijas gados, M. Bobe raksta, ka grāmatā minētie fakti balstīti uz pieejamajām publikācijām. Taču Latvijas ebreju kopienas, kā arī citu valstu ebreju kopienu iznīcināšana ir fenomens, kura izpratnei nepieciešams zinātniski pētniecisks darbs, analizējot dokumentus, kas glabājas dažādu valstu arhīvos.⁵⁹ Nepieciešamo arhīva materiālu trūkums pamanāms iedaļās: «Ebreji Latviešu divīzijā», «Ebreju partizāni», «Briha». Nodaļā «Rīgas ebreji 1944. gada oktobrī – 1972. gada septembrī» sniegts īss pārskats par ebreju dzīvi Padomju Latvijā pēckara periodā arvien pieaugošā Padomju Savienībā valdošā antisemitisma apstākļos. M. Bobe raksta, ka pieci Otrā pasaules kara gadi nespēja iznīcināt atmiņas par ebreju kopienas nacionālo darbību neatkarīgās Latvijas laikā, netika aizmirstas ne cionistiskās jaunatnes organizācijas, nedz arī *alijas* sagatavošanas centrs uz Izraēla zemi, kas darbojās Rīgā (tā darbā piedalījās arī pats M. Bobe).⁶⁰

Atsevišķa nodaļa veltīta Rīgas ebreju nacionālajai kultūras darbībai laikā no 1957. līdz 1962. gadam. Tolaik Rīgā notika ebreju pašdarbības vakari, darbojās koris, kura repertuārā bija ne tikai dziesmas krievu un latviešu valodā, bet arī jidišā, radās pirmās ivrita mācību grupas. Īpaša loma bija gadskārtējam ebreju tikšanās reizēm Rumbulā, kur 1941. gada novembrī un decembrī tika iznīcināti Rīgas ebreji. Tieši tad dzima kustība, ko M. Bobe dēvēja par «Rumbulas leģendu», ar to uzsverot, ka «atmiņas par bojāgājušajiem dzīvo sirdīs iededz svētu uguni»⁶¹ un Rumbula kļuvusi par Latvijas ebreju atdzimšanas simbolu. Bobe raksta par to, ka, pateicoties ebreju aktīvistu pūlēm, tika ierīkota piemiņas kapsēta un uzstādīts piemineklis un, pieminot ebreju nogalināšanu un Varšavas geto⁶² sacelšanās notikumus, ik gadu šajā vietā notikuši svinīgi atceres pasākumi. Par Rīgas ebreju kopienas nacionālā noskaņojuma palielināšanos M. Bobe rakstījis nodaļā «Repatriācija uz Izraēlu pēc Sešu dienu kara». Viņš uzsver šī laika īpatnības: tā nebija vienkārša izbraukšanas atļauju gaidīšana, palielinājās protestu un stingru prasību skaits, cilvēki vērsās dažādās starptautiskās organizācijās. Vēsturnieku interesēja visi fakti par ebreju cīņu par tiesībām repatriēties uz Izraēlu. Viņa uzmanības centrā bija Ļeņingradā notiekošais process par uzpūsto «lidmašīnas nolaupīšanas» lietu, kurā figurēja vairāku rīdzinieku uzvārdi, kā arī neskaitāmās akcijas, kas no 1970. līdz 1972. gadam notika Maskavā un Rīgā. Atsevišķa nodaļa grāmatā veltīta demonstrācijai un badastreikam 1971. gada marta sākumā PSRS Augstākās Padomes prezidija pieņemšanas

telpā, kurā piedalījās 56 Rīgas ebreji⁶³. Pēdējo nodaļu «Jaunas represijas, jaunas vajāšanas» M. Bobe pabeidza, būdams pārliecināts par to, ka nekādi ierobežojumi neapturēs padomju ebreju cīņu par savām tiesībām veikt *aliju* uz Izraēlu un ka šīs cīņas vēsturē Latvijas ebreji uzrakstījuši varonības pilnu lappusi⁶⁴.

Grāmatas piektajā nodaļā ietverti raksti par ebreju politiķiem un sabiedriskiem darbiniekiem, kuru dzīves gājums saistīts ar Latviju, rakstos aplūkoti arī daudzi intelektuāļi, zinātnieki, mākslinieki – daudzi no viņiem savas radošās gaitas sāka vēl cariskās Krievijas laikā. M. Bobes skatījumā šie cilvēki ir ebreju vēstures mugurkauls. Grāmatā lasāms par Latvijas ebreju kopienas vēsturniekiem, Kurzemes ebreju deputātiem Krievijas Valsts Domē un ebrejiem Latvijas parlamentā; daudzas nodaļas veltītas pazīstamiem rabīniem un neatkarīgās Latvijas laika ebreju žurnālistiem, kas darbojās starpkaru periodā. Šīs nodaļas beigās atrodami materiāli par Latvijas un Igaunijas ebreju apvienību Izraēlā un tās biedriem Moše Lavi, Zalmanu Hanutinu un Maksu Abramsonu.

Nodaļā «Ebreji Latvijas parlamentā» lasāms liels raksts par rabīnu Mordehaju Nuroku, kurš bija Latvijas Saeimas deputāts no 1922. līdz 1934. gadam no reliģisko cionistu partijas *Mizrachi*⁶⁵. M. Bobe ir viens no redaktoriem grāmatai, kas veltīta M. Nuroka piemiņai, un iznākusi Jeruzalemē 1967. gadā.⁶⁶ Grāmatā publicēts viņa raksts par daudzpusīgo Mordehaja Nuroka sabiedrisko un politisko darbu Izraēlā, kur viņš ieradās 1947. gadā, no 1949. līdz pat nāves dienai 1962. gadā būdams parlamenta loceklis.⁶⁷ M. Bobe uzsvēris M. Nuroka lielo lomu Katastrofā bojā gājušo piemiņas iemūžināšanā.

Grāmata «Ebreji Latvijā» sakārtota ne tikai plašās nodaļās, bet arī mazāka apjoma apakšnodaļās. Tas ir Mendela Bobes radošais paņēmiens, kas atvieglo teksta uztveri. Visas Bobes grāmatas ir viegli un aizraujoši lasāmas. Bobe rakstīja Latvijas ebreju vēsturi kā notikumu aculiecinieks – pat tad, ja runa bija par tālu pagātņi. Faktus viņš aprakstījis izsmeloši un vienlaikus dzīvi. Viņa radniecība Batja Gamza lieliski atceras, kā viņš strādājis pie pēdējās grāmatas par Rīgas ebrejiem. Ik dienas kopš agra rīta Bobe – gara auguma kalsns vīrs – sēdējis pie galda, vienā un tajā pašā laikā atlicinādams brīdi vienīgi pusdienu maltītei. Tolaik viņa bija tikko ieradusies Izraēlā un visai miglaini atcerējās savu tēvoci, ko reiz Rīgā bija pavadījusi uz Izraēlu. Iepazinusies ar Bobi tuvāk, viņa sajūsminājusies par viņa godīgumu, tiešumu, kārtības mīlestību un

pieticību ikdienas dzīvē. «Viņš bija nesavtīgs cilvēks un nekad neizmantoja personiska labuma gūšanai savu ietekmi Latvijas un Igaunijas ebreju apvienībā Izraēlā,» atceras Batja un piemetina: «Tā bija īstena ebreju aristokrātijas atvase». ⁶⁸ Šīs pašas īpašības M. Bobes piemiņai veltītā rakstā uzsvēris arī viņa tuvs draugs I. Maors ⁶⁹. Vēl Maors raksta par Bobes māku saglabāt draudzību – abu draudzība sākusies viņu jaunībā un turpinājusies līdz pat M. Bobes nāvei.

Mendels Bobe miris 1973. gada 7. jūnijā un apglabāts Telavivas *Kirjat-Šaul* kapsētā.

Grāmatu «Ebreji Latvijā» Mendels Bobe pabeidza 1972. gada septembrī (datums norādīts grāmatas beigās). Viņam izdevies īstenot sev izvirzīto mērķi – atstāt nākamajām paaudzēm liecību par Latvijas ebreju kopienas vēsturi no 16. līdz 20. gadsimtam. M. Bobes grāmatas vēl joprojām ir interesantas lasītājiem – tām ir vēsturiska vērtība.

Batja Valdmane
Berševa, Izraēla

PIEZĪMES

¹ Дубнов С. Книга жизни. Нью-Йорк, 1957. Т. 3, С. 120. «Dzīvības grāmatas» Rīgas izdevumu iznīcināja nacisti. Vienīgais eksemplārs, pēc kura tika izdoti grāmatas atkārtotie metieni, bija saglabājies Austrālijā pie I. Z. Šteinberga (sk. Sofijas Dubnovas-Erlihas priekšvārdu, VI–VIII lpp.).

² Turpat. – 121. lpp.

³ *Alija* (senebreju val. burtiski – «došanās augšup» (uz Cionu)) – tā sauc ebreju atgriešanos Izraēlā; šajā vārdā nereti mēdz dēvēt arī ebreju lielāku kopumu, kas no kādas valsts noteiktā laika posmā ieradies Izraēlā. (Ciona – kalns Jeruzalemē, kur saskaņā ar ebreju Bībeles tekstu atradies valdnieka Dāvida mītne; Bībelē Ciona tiek dēvēta par Dieva namu, Dieva valstību uz zemes un debesīs (piemēram, Jesajas grām., 2, 3 u.c.); šī kalna nosaukums kļuvis par Jeruzalemes un Izraēlas Valsts simbolu.) (*Redakcijas piez.*)

⁴ *Jišuvs* (no ivr. val. – «apmešanās») – Palestīnas ebreju iedzīvotāju laikā pirms Izraēlas Valsts nodibināšanas. (*Redakcijas piez.*)

⁵ Saskaņā ar Ebreju aģentūras *Sohnut* sniegtajiem datiem no 1935. gada līdz 1939. gadam Izraēla zemē no Latvijas ieradās 1715 cilvēku (iepriekšējā desmitgadē – 2253). Dati iegūti no S. Lēvenberga priekšvārda grāmatai «*The Jews in Latvia*» (Tel-Aviv, 1971. – P. 14).

⁶ Izcili Latvijas ebreji / Teksta autors Grigorijs Smirins. – Rīga, 2003. (Grāmata izdota trīs valodās – krievu, angļu un latviešu.) Šajā informatīvajā izdevumā atrodami 119 vārdi – sākot ar Levi Lipmanu, hercoģienes Annas finansistu viņas valdīšanas laikā Kurzemē, līdz pat mūsdienām. Tur atrodams arī raksts ar retām vijolnieces Sāras Rašinas (1920–1941) fotogrāfijām, viņa gāja bojā Rīgas geto. Stāstus par viņu es dzirdēju no saviem vecākiem Haima un Mērijas Abkiniem: līdz karam viņi ar vijolnieci Rīgā dzīvoja vienā mājā. Īpaši bieži par viņas vienreizējo talantu (viņa ir Starptautiskā Briseles mūziķu 1937. gada konkursa laureāte) stāstīja tēvs, liels mūzikas mīļotājs, kurš vijoles spēli bija apguvis pašmācībā.

⁷ *Heders* (no senebreju val. – «istaba») – ebreju privāta reliģiska sākumskola zēniem, kur tika apgūta Tora un Talmūds. (*Redakcijas piez.*)

⁸ Par to M. Bobe stāsta autobiogrāfijā, kas sarakstīta 1967. gada 10. oktobrī. Tā glabājas (6 lpp. mašīnraksta teksta) viņa lietā Jeruzalemes Centrālajā cionisma arhīvā, A. Rafaeli-Cencipera fondā (f. 30–992). Šajā lietā glabājas arī M. Bobes dzimšanas apliecība. Viņa tēvs Šloma Šmuels dēls Bobe, sīkpilsonis, jaunības gados kopā ar saviem vecākiem ieradās Rīgā no Lietuvas (Žagares ciema); viņa māte – Elka Mendela Kogana meita, Piltenes rabīna Mozesa Jehudas Zeliga Kogana mazmeita, viņš bija arī Aizputes rabīns; 1852. gadā kopā ar sievu aizbrauca uz Izraēla zemi, kur pēc gada nomira un tika apglabāts Eļļas kalnā Jeruzalemē. M. Bobes lietā glabājas viņa 19. cionistu kongresa, kas notika Lucernā 1935. gadā, delegāta kartīte, kā arī Rīgas Politehniskā institūta studenta apliecība.

⁹ *Ceirei Cion* (no ivr. val. – «Cionas jaunatne») – nemarksisistiska sociālistiska mērena cionistiskās jaunatnes organizācija, kas darbojās galvenokārt Krievijā, visas nodaļas apvienojās 1903. gadā. Pēc 1917. gada Februāra revolūcijas darbojās kā pastāvīga partija, galvenokārt Ukrainā. 1920. gadā sašķēlās divās partijās – *Ceirei Cion* – cionistos sociālistos un *Ceirei Cion* – apvienotajos. 1931. gadā Latvijā partija *Ceirei Cion* apvienojās vienā partijā ar cionistiem sociālistiem. (*Redakcijas piez.*)

¹⁰ Sk. M. Bobes autobiogrāfijas 1. lpp.

¹¹ Maskavas pilsētas Šaņavska vārdā nosauktā tautas univesitāte. Tika nodibināta 1908. gadā par līdzekļiem, ko ziedoja ģenerālis A. L. Šaņavskis (1837–1905). Līdz 1919. gadam darbojās kā plašam sabiedrības lokam pieejama mācību iestāde, piedāvājot vidējās un augstākās izglītības mācību programmas. (*Redakcijas piez.*)

¹² Sk. M. Bobes autobiogrāfijas 2. lpp. Papildu ziņas par Maskavas laiku iegūtas no M. Bobes atmiņām (sk.: He-Avar. – 1967. – Maijs. – 99.–101. lpp. (ivritā)).

¹³ Ziņas par Esteri Hannu Bobi iegūtas no raksta par viņu «Latvijas ebreju kopienas Piemiņas grāmatā» (Tel-Aviv, 1953. – 440. lpp., ivritā), kā arī no sarunas ar viņas meitu Sulamīti (Mifu) (dzīvo Kirjat Jamā) 2003. gada jūnijā.

¹⁴ Sk.: He-Avar. – 1968. – Maijs. – 99.–108. lpp. Šī žurnāla numuram dots apakšvirsraksts «1917. gada revolūcija un ebreji», ievadraksta «No Februāra līdz Oktobrim» autors ir vēsturnieks B. Dinurs.

¹⁵ Ivrits – senebreju valodas mūsdienu modifikācija; pieder afroāzijas valodu saimes semītu valodu grupai, rakstības pamatā ir senebreju alfabēts; Izraēlas Valsts valoda. (*Redakcijas piez.*)

¹⁶ *Tarbut* (no ivr. val. – «kultūra») – ebreju kultūras un izglītības organizācija, kuras paspārnē laikā starp abiem pasaules kariem Austrumeiropā tika radīts mācību iestāžu tīkls ar ivrita mācību valodu. (*Redakcijas piez.*)

¹⁷ Sk.: He-Avar. – 1968. – Maijs. – 102. lpp. Šošana Persica (1893–1969) – cionistiskās kustības darbiniece, pedagoģe un izdevēja. Kopš 1925. gada dzīvo Izraēlā. (Sk.: Īsā ebreju enciklopēdija. – Jeruzaleme, 1992. – 6. sēj. – 449. sl.) Hilels Zlatopoļskis (1868–1932) – cionistiskās kustības darbinieks, publicists.

¹⁸ *Halāka* (no senebreju val. – «norma», «likums») – ikviena no atsevišķām likumdošanas nostādņēm, kā arī to apkopojums Talmūdā; jūdaisma reliģijas norma, kas reglamentē ticīgo reliģisko, ģimenes un sabiedrības dzīvi. Radusies apmēram IV gadsimtā p.m.ē., kad Toras zinātnieki sāka komentēt Bībeles tekstu, piemērojot tā nostādnes sava laikmeta prasībām.

¹⁹ *Agada* (no senebreju val. – «pasaka», «legenda», «nostāsts») – kopējs nosaukums Talmūda un midrašu leģendām, tikumiskām pamācībām un sprediķiem, kuriem nav reliģiski un juridiski reglamentējoša rakstura. (Midrašs (senebreju val. *draš* – «pētījums», «skaidrojums») – kopējs nosaukums rabīniskajiem ebreju Bībeles skaidrojumiem, kas radušies 4.–12. gadsimtā un ietver alegoriskus un pamācošus ebreju Bībeles grāmatu komentārus un skaidrojumus; 13. gadsimtā midraši tika apkopotī un sakārtoti tādā secībā, ka kļuva iespējams pantu pa pantam komentēt visu Bībeles tekstu.) (*Redakcijas piez.*)

²⁰ Haima Nahmana Bjaļika eseja «*Halāka un Agada*» ivritā tika publicēta 1917. gadā literārā žurnālā «Knesets». Haims Grīnbergs (1889–1953) – cionistiskās kustības darbinieks un žurnālists. Dzīvoja Odesā, kur iepazinās ar Haimu Nahmanu Bjaļiku, Pirmā pasaules kara sākumā pārcēlās uz Maskavu, strādāja par cionistiskā žurnāla «Rītausma» redaktoru. Kopš 1921. gada dzīvoja Berlīnē, kur strādāja par žurnāla «Ha-Olam»

(«Pasaule») redaktoru, kopš 1942. gada – ASV, kur rediģējis dažādus cionistu izdevumus un strādājis Ebreju aģentūrā.

²¹ Josifs Gedalja Klauzners (1874–1958) – ebreju valodnieks, literatūrzinātnieks un vēsturnieks. Kopš 1897. gada studējis vēsturi, filozofiju un valodas Heidelbergas universitātē (Vācija), filozofijas doktors (1902). Līdz 1917. gadam dzīvojis Varšavā, pēc tam Odesā, kur bija pasniedzējs universitātē; kopš 1919. gada – Izraēla zemē; no 1925. gada vadījis dažādas katedras Ebreju universitātē Jeruzalemē. Sarakstījis daudzas grāmatas dažādās humanitāro zinātņu nozarēs (ivritā). Viens no ivrita kā sarunvalodas atjaunošanas aizstāvjiem, aicināja paplašināt ivrita leksiku, uzskatīja, ka ivrita kultūrai jābūt atvērtai Eiropas ietekmei, aizstāvēja ideju par jūdaisma sintēzi ar vispārcilvēciskām vērtībām. (*Redakcijas piez.*)

²² Aleksandrs Goldšteins (1884–1949) – cionistiskās kustības darbinieks un žurnālists (strādājis «Ebreju Dzīvē», «Rītausmā» un citos izdevumos). Izraēlā kopš 1933. gada (sk.: Encyclopaedia Judaica. – Vol. 7. – P. 744, 745).

²³ Sk.: He-Avar. – 1968. – Maijs. – 104. lpp.

²⁴ 1915. gadā Rīgas Politehniskais institūts tika evakuēts uz Maskavu, kur darbojās līdz 1918. gada maijam. Pēc tam daļa institūta tika reevakuēta, un 1919. gada februārī uz tā bāzes tika radīta Latvijas Augstskola (mūsdienās Latvijas Universitāte); daļa institūta tika pārvietota uz Ivanovu, kur uz tā bāzes tika nodibināta augstākā tehniskā skola. Rīgā Politehniskais institūts tika atjaunots 1958. gadā, mūsdienās tā ir Rīgas Tehniskā universitāte. (*Redakcijas piez.*)

²⁵ Jidišs (arī jaunebreju valoda, ebreju sarunvaloda, žargons) – aškenazu ebreju valoda, indoeiropiešu valodu grupas ģermāņu saimes valoda, rakstības pamatā ir senebreju alfabēts. Radies 10.–14. gadsimtā uz kāda augšvācu dialekta pamata, kurš ticis intensīvi hebraizēts (papildināts ar senebreju valodas elementiem), vēlāk jidišu papildināja arī daudzi slāvu valodu elementi. Pirms Otrā pasaules kara jidišā runāja aptuveni 11 miljonu cilvēku. Pamatdialekti: rietumu (poļu), ziemeļaustrumu (lietuviešu, baltkrievu, kas kļuva par literārās valodas bāzi) un dienvidaustrumu (ukraiņu). (Aškenazi – kopš viduslaikiem tā sauca ebrejus (pastāv pieņēmums, ka sākotnēji Romas izcelsmes), kas dzīvoja Reinas upes baseinā, bet vēlāk arī pārējās vācu zemēs, kā arī viņu pēctečus visā pasaulē. Vēlāk par aškenazu raksturiezīmi kļuva jidiša valoda, kas ir tuva vācu valodai.) (*Redakcijas piez.*)

²⁶ Centrālais cionisma arhīvs Jeruzalemē, A. Rafaeli-Cencipera fonds (f. 30–992).

²⁷ M. Bobem un Esterei Hannai ir divas meitas un septiņi mazbērni. Hannas dēls Joavs gājis bojā Libānā. Bobes otro sievu (pēc Esteres Hannas nāves) Lidiju Dolgiceri nacistu okupācijas laikā Rīgā izglāba Žanis Lipke.

²⁸ Kibucs (no ivr. val. – «kolektīvs») – kolektīvās saimniecības veids Izraēlā. (*Redakcijas piez.*)

²⁹ Ezra Tovs (Gutmans) tika iesaukts Sarkanajā armijā un 1945. gada septembrī, atgriezies Rīgā, uzzināja, ka viņa ģimene gājusi bojā geto. Viņu neielaida dzīvoklī, no kura viņš bija devies karā, un tikai pēc sarunas ar Rīgas komandantu, pierādot, ka viņa vārds atrodams mājas grāmatā, viņam tika šajā dzīvoklī piešķirta viena istaba. Ezra izlēma doties uz Izraēla zemi un savu mērķi viņam izdevās īstenot 1947. gadā ar organizācijas *Briha* palīdzību. Tā bija piedzīvojumiem bagāta pieredze. Viņš apmetās uz dzīvi Manaras kibucā, kas atradās netālu no Libānas robežas. 2004. gadā viņam apritēja astoņdesmit gadu. (*Briha* (no ivr. val. – «bēgšana») – pagrīdes organizācija, ko 1944.–1945. gadā dibināja holokaustā izdzīvojušie Austrumeiropas cionistiski noskaņotie jaunieši, kuru mērķis bija nogādāt ebrejus Palestīnā.) (*Redakcijas piez.*)

³⁰ Piemēram, grāmatā «Latvijas ebreju kopiena» biedrības *Šahar* biedru tikšanās laikā ar H. Bjaļiku – 44. foto, avīzes «Unzer Veg» redkolēģijas darbinieku vidū – 60. foto.

³¹ Žurnāls «He-Avar» 1918. gadā Petrogradā iznāca četras reizes gadā, no 1952. līdz 1975. gadam tika izdots Telavivā.

³² He-Avar. – 1964. – Nr. 11. – 118.–122. lpp. Reubens Vunderbars (1812–1868) – *Haskalas* darbinieks, dzimis Jelgavā, Kurzemes guberņas centrā. Kurzemes, kā arī Vidzemes ebreju kopienas vēsturei veltījis pētījumu «*Geschichte der Juden in den Provinzen Liv- und Kurland*» (Mitau, 1853).

³³ Sk. M. Bobes autobiogrāfijas 5. lpp.

³⁴ Sk.: He-Avar. 1967. – Nr. 14. – 250.–261. lpp. Mordehajs Dubins (1889–1956) – politisks un sabiedrisks darbinieks, vadījis Rīgas ebreju kopieni.

³⁵ Sk.: He-Avar. – 1969. – Nr. 19. – 141.–163. lpp. Izraels Haims Tavjevs (1858–1920) – rakstnieks, rediģējis izdevumu «*Ha-Zman*», kas iznāca Viļņā, līdzdarbojies arī žurnālos «*Ha-Šiloah*», «*Ha-Tkufa*» u.c.

³⁶ Sk.: He-Avar. – 1970. – Nr. 17. – 247.–251. lpp.

³⁷ Jakovs Faitlovičs (1881–1955) – orientālists. Savu unikālo bibliotēku novēlējis Telavivas pašvaldībai. Viņa sieva kādreizējā rīdziniece Māra Faitloviča (Davidova). (sk.: He-Avar. –1970. – Nr. 17. – 247. lpp.)

³⁸ Sk. M. Bobes autobiogrāfijas 5. lpp.

³⁹ Vēstules kopija (1948. gada maijs) glabājas iepriekš minētajā M. Bobes lietā Jeruzalemes Centrālajā cionisma arhīvā (f. 30/992).

⁴⁰ Sk.: Latvijas ebreji. – 18.–29. lpp.

⁴¹ Turpat. – 150.–157. lpp.

⁴² Turpat. – 174.–179. lpp. (Slimokases – apdrošināšanas medicīnas iestādes Latvijā, kas izsniedza slimības pabalstus un pabalstus nelaiemes gadījumos, kā arī darba nespējas gadījumos. Slimokašu līdzekļu avots bija to biedru, uzņēmēju un valsts iemaksātā nauda. Rīgā šāda veida iestādes radās pirms Pirmā pasaules kara. 1940. gada decembrī tās likvidēja padomju vara.) (*Redakcijas piez.*)

⁴³ Turpat. – 221., 222. lpp. Parakstīts ar iniciāļiem, savā autobiogrāfijā (5. lpp.) M. Bobe apstiprina, ka raksta autors ir viņš.

⁴⁴ Sk.: Latvijas ebreji. – 151. lpp.

⁴⁵ M. Bobe minējis, ka atmiņām izmantojis arī šādus avotus: *Grossberg J.* Die Presse Lettlands. – Rīga, 1927; *Hercs M.* 25 gadi Latvijas ebreju preseī. – Rīga, 1933. (Jidišā.) Pēdējā laikā publicēti raksti: *Смирин Г.* Еврейская периодическая печать в Латвии до Первой мировой войны // Евреи в меняющемся мире: Материалы 1-й Междунар. конф., Рига, 28–29 авг. 1995 г. Рига, 1996. С. 236–243; *Tas pats autors.* Еврейская периодическая печать в Латвии в период между двумя мировыми войнами // Евреи в меняющемся мире: Материалы 1-й Междунар. конф., Рига, 25–27 авг. 1997 г. Рига, 1998. С. 236–243; *Волкович Б.* Еврейская печать в Латвии (1918–1940) // Материалы 9-й ежегод. Междунар. междисциплин. конф. по иудаике: Тез. М., 2002. С. 63–66. Nodaļa par ebreju presi atrodama arī monogrāfijā: *Волкович Б.* Из истории еврейской культуры в Латвии (1918–1940). Даугавпилс, 2002. – Ч. 1. – С. 77–92.

⁴⁶ Igaunijas un Latvijas ebreju apvienības Izraēlā arhīvs atrodas Šefaimas kibucā (M. Bobe, f. 1–144).

⁴⁷ Turpat.

⁴⁸ Ebreju aģentūra jeb *Sohnut* – starptautiska ebreju organizācija, kas uztur saikni starp Izraēlas un diasporas valstu ebrejiem, tās mērķis ir Izraēlas Valsts attīstība un cilvēku pārceļošana uz to; aģentūras nosaukumu un funkcijas 1922. gadā apstiprināja Nāciju Līga. (*Redakcijas piez.*)

⁴⁹ Sk.: *The Jews in Latvia.* – Tel-Aviv, 1971. – P. 90.

⁵⁰ Apmešanās josla – Krievijas impērijas teritorijas daļa laika posmā no 1791. gada līdz 1917. gadam, kuras robežās ebrejiem bija atļauts apmesties uz pastāvīgu dzīvi. Tajā ietilpa 15 guberņu impērijas rietumos un dienvidrietumos un 10 guberņas Polijas Karalistē. Apmešanās josla bija diskriminējoša. Pēc Pirmā pasaules kara tā faktiski zaudēja savu nozīmi. 1915. gadā cariskā valdība ebrejus kā «neuzticamus elementus» deportēja no piefrontes joslas uz impērijas iekšējām guberņām, un pēc cariskā režīma krišanas Pagaidu valdība atcēla likumu par apmešanās

joslu (attiecīgo 1917. gada 20. marta lēmumu sagatavoja tieslietu ministrs A. F. Kerenskis).

⁵¹ *The Jews in Latvia*. – P. 243–246.

⁵² Turpat. – 251., 252. lpp.

⁵³ Sk. 23. piezīmi 108. lpp.

⁵⁴ *The Jews in Latvia*. P. 254, 255.

⁵⁵ Turpat. – 248. lpp.

⁵⁶ Sk. Bobes autobiogrāfijas 5. lpp.

⁵⁷ IVO (*Idiše Visenšaftleche Organizacija*, vēlāk – *Institut*) – Ebreju zinātniski pētnieciskais institūts, ko vispusīgai Eiropas ebreju dzīves izpētei nodibināja zinātnieku grupa Viļņā 1925. gadā; turpina darboties arī tagad Ņujorkā.

⁵⁸ Sk.: Bobe M.. *Ebreji Latvijā*. – Telaviva, 1972. – 9. lpp. (Jidišā.)

⁵⁹ Turpat. – 194. lpp.

⁶⁰ Turpat. – 246. lpp.

⁶¹ Turpat. – 260. lpp.

⁶² Sīkākas ziņas par laiku, kad Rumbulā tika būvēts piemiņas memoriāls un kapsēta, kā arī par bezgalīgo cīņu ar varasiestādēm atradīsiet: *Цейтлин Ш. (Б.) Документальная история евреев Риги*. [Тель-Авив], 1989. – С. 333–424.

⁶³ M. Bobe grāmatā «Ebreji Latvijā» (269. lpp.) minējis, ka šīs nodaļas tapšanā izmantojis badastreika dalībnieku sniegtus materiālus: Ichaka Gamzas ziņojumu (M. Bobes radnieks) Igaunijas un Latvijas ebreju apvienībai Izraēlā, *Gešjas Kamaiskas rakstu* 1971. gada 1. oktobra avīzē «Davar» («Vārds»), Dāvida Zilbermana rakstu žurnālā «Ha-Uma» («Tauta») (1971. gada 2. numurs).

⁶⁴ Sk.: *Bobe M. Ebreji Latvijā*. – 280. lpp.

⁶⁵ Turpat. – 301., 302. lpp. *Mizrahi* (no senebreju val. – «austrumu») – reliģisks novirziens cionisma kustībā, radies 1902. gadā. Kopš 1920. gada sākuma šī partija darbojās arī Latvijā un pastāvēja līdz pat 1934. gada apvērsumam.

⁶⁶ Sk.: *Памяти Мордехая. Иерусалим, 1967*. (Grāmata veltīta Mordehaja Nuroka dzīvei un darbībai.)

⁶⁷ Turpat. – 74.–84. lpp.

⁶⁸ Batjas un Īzaka tēvs Ārons Bers Gamza (1886–1942), viens no Ludzas pilsētas ebreju kopienas vadītājiem, cionistiskās kustības darbinieks, *Betar* kustības loceklis, piedalījies arī 17. cionistu kongresā (sk.: *Ebreji Latvijā*. – 296.–298. lpp.), kā arī cionistu revizionistu konventā, kas 1938. gadā notika Prāgā. (*Betar* – saīsinājums no *Brīt Trumpeldor* – Josifa Trumpeldora savienība); tā bija cionistiska militarizēta jaunatnes organi-

zācija, kas dibināta 1923. gadā Rīgā; šī organizācija pārņēma cionistu revizionistu programmu un uzskatāma par šīs partijas rezervi. Cionisti revizionisti: politisks strāvojums radikāli nacionālistiskā novirziena cionisma ietvaros, radies 20. gadu sākumā; par savu mērķi izvirzīja ideju, ka jāveic Cionistiskās organizācijas pārkārtošana (revīzija), lai pārcelšanās uz Izraēlu vietā par galveno tiktu atzīta politiska un diplomātiska darbība, kas vērsta uz ebreju valsts atjaunotni. Viņi 1925. gadā nodibināja Vispasaules cionistu revizionistu apvienību, kā arī vairākas ekstrēmistiskas militarizētas organizācijas, nevairījās arī no kontaktiem ar Itālijas fašistisko režīmu. 1935. gadā izstājās no Cionistiskās organizācijas un nodibināja Jauno cionistisko organizāciju, kura 1945. gadā pieņēma lēmumu par pašlikvidāciju un atgriešanos Cionistiskās organizācijas rindās, pēc tam kad pēdējā bija uzsākusi ebreju valsts aktīvu veidošanu (tostarp arī uzsākusi militāru bruņošanu). 1950. gadā dažādu valstu revizionistu organizācijas izveidoja Vispasaules cionistu revizionistu apvienību *Herut*. Šīs kustības pārstāvji Izraēlā ietilpst bloka *Likud* sastāvā.) (Redakcijas piez.)

⁶⁹ Sk.: He-Avar. -1973. - Nr. 11. - 289., 290. lpp.

IEVADS

Grāmata «Ebreji Latvijā» uzskatāma par turpinājumu Latvijas ebreju vēstures pētniecības darbam, ko Latvijas un Igaunijas Ebreju apvienība Izraēlā sāka pirms apmēram trīsdesmit gadiem.¹

Pateicoties šim darbam, 1953. gadā tika publicēta grāmata «Ebreji Latvijā» (ivritā), 1965. gadā iznāca mana grāmata «Īss Latvijas ebreju vēstures izklāsts» (ivritā), bet 1971. gadā grāmata «Ebreji Latvijā» tika izdota angļu valodā. Pirmo un pēdējo grāmatu izdeva minētā apvienība.

Dažādu iemeslu dēļ minētajās grāmatās nevarēja tikt aplūkoti pēdējo gadu notikumi. Tādēļ pētījumā «Ebreji Latvijā» ietverts viss iepriekš publicētais attiecībā uz laika posmu no 16. gadsimta līdz 1972. gada septembrim, kas aplūkoti grāmatas ceturtajā daļā.

Grāmatas piektajā daļā iekļauta jauna bibliogrāfija, kas iepriekš netika publicēta.

Izdodams grāmatu «Ebreji Latvijā» jidišā, es vispirms domāju par jaunajiem repatriantiem, kuri ieradušies vai vēl ieradīsies no Latvijas. Viņiem nācās dzīvot apstākļos, kad nebija ne mazākās iespējas iepazīties ar savu vecāku un vecvecāku vēsturi, kā arī Latvijas ebreju kopienas ciltsrakstiem, ar kuriem tos saista kopīgs liktenis līdz pat pēckara gadiem. Lielākā daļa no viņiem pietiekamā mērā nav apguvusi ivritu, tikai daži prot angļu valodu, tādēļ šis izdevums viņiem – un arī visiem, kuru sirdij tuvs jidišs, – būs daudz pieejamāks.

Neatkāpjoties no grāmatas galvenās tēmas, es uzskatīju par nepieciešamu aplūkot arī ebreju kopienas stāvokli cariskajā un mūsdienu Krievijā. Lasītāji droši vien pamanīs, ka cariskā režīma attieksme pret ebrejiem, kurai bija raksturīga uzspiesta asimilācija, apspiešana un emigrācijas uzspiešana, likusi pamatus mūsdienu² varas centieniem samazināt jebkura veida ebreju kultūras ietekmi, nemaz nerunājot par jekkādu nacionālo centienu īstenošanas iespējām. Abi režīmi vienādā mērā tiecās iznīcināt ebrejus kā nacionālu kopienu. Padomju gados šī tendence katrā ziņā turpinājās, neraugoties uz padomju tautu nacionālās autonomijas deklaratīvo raksturu.

Pēdējo gadu Krievijā jūs neatradīsiet ne mazākās līdzības ar ebreju kopienas attīstības pozitīvajām tendencēm cariskās Krievijas laikā: kad bija vērojams senebreju literatūras izpētes un mūsdienu ebreju literatūras uzplaukums, tika izdotas grāmatas, avīzes, žurnāli, darbojās teātri utt., pastāvēja plašs skolu tīkls, sākot ar *talmud-tora* (skolas, kurās studēja Talmūdu un Bībeli) un citām ebreju sākumskolām un beidzot ar skolotāju un rabīnu semināriem, neskaitāmām *ješivām*³ Baltkrievijā, Polijā un Lietuvā, kā arī citām institūcijām, kurās tika kopta nacionālā kultūra un norisēja rosīga sabiedriskā darbība.

Es uzskatīju par nepieciešamu rūpīgi aplūkot tos idejiskos strāvojumus, kuri valdīja un bija izplatīti bijušajā Krievijas ebreju kultūras lokā, ietekmējot ebreju vēsturi un sabiedrisko dzīvi arī Izraēla zemē līdz pat mūsdienām.

Katastrofas (ebreju iznīcināšana) laikā Rīgā izdevās paglābties vien pārdesmit ebrejiem. Pēc kara gados pilsētā atgriezās daļa no izsūtītajiem un uz Padomju Savienību aizbēgušajiem, arī dzīvi palikušie Latviešu divīzijas karavīri. Kopā ar viņiem Latvijā ieradās arī daudzi ebreji no tuvienes un tālienes – arī šie cilvēki integrējās Latvijas ebreju kopienas nacionālā gara noteiktajā vidē.

Jāatzīst, ka vieta un gars ietekmē viens otru. Mēs esam liecinieki tam, ka mūsdienu Latvijas ebreji ir uzticīgi iepriekšējās ebreju kopienas tradīcijām – viņi ir uzticīgi nacionālām idejām, alkst brīvības un kvēli tiecas dzīvot ebreju pilnvērtīgu dzīvi kopā ar saviem tautiešiem Izraēlas Valstī.

Es ceru, ka grāmata «Ebreji Latvijā» sniegs iespēju jauniešiem repatriantiem iepazīt savu pagātņi. Viņi smels spēku un vīrišķību savu vecāku uzticībā ebreju saknēm, vienlaikus piemērojoties jaunajiem dzīves apstākļiem Izraēlas Valstī, kura grūtā cīņā veido nacionālo nākotni gan viņiem, gan viņu bērniem.

Izmantojot iespēju, vēlos pateikties visām institūcijām, saprotošiem cilvēkiem un draugiem par atbalstu un palīdzību šīs grāmatas tapšanā.

M. B.

PIEZĪMES

¹ Tekstā minētais laiks attiecas uz 20. gadsimta 40. gadiem.

² Otrā pasaules kara.

³ *Ješiva* (no senebreju val. – «sēde») – mācību iestāde rabīnu sagatavošanai.

I daļa

EBREJU KOPIENAS PIRMSĀKUMI LATVIJAS TERITORIJĀ UN TĀS ATTĪSTĪBA (NO 16. GADSIMTA LĪDZ 1918. GADAM)

Livonijas bruņinieku ordenis

Periodam, ko mēs aplūkosim šajā nodaļā, – bruņinieku ordeņu kundzības laikam, ir liela politiskā, sociāli ekonomiskā un kultūras ietekme visā Baltijā.

12. gadsimta sākumā vācieši sāka plašu ekspansiju. Kā galveno līdzekli viņi izmantoja vācu tirgotāju uspēmību, – viņi nodarbojās ar vairumtirdzniecību, būdami galvenokārt Austrumu un ziemeļrietumu starptieki. Sazaroto ekonomisko darbību atbalstīja un apstiprēja bruņinieku ordeņu karaspēks, taču to patiesais mērķis bija kristietās reliģijas izplatīšana. Viņi pieturējās pie laika gaitā pārbaudītām krustnešu metodēm un, ja vietējās ciltis nevēlējās atbilstoši senajām alkārijas tradīcijām, nokavējās izmantot spēku.

I. nodaļa

BALTIJAS REĢIONS UN TĀ ATTĪSTĪBA

Ģeopolitiskais stāvoklis

Baltijas valstis – Igaunija, Latvija un Lietuva atrodas Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastē. Pirmās ziņas par šīm zemēm mūsdienu vēsturē sastopamas no 12. gadsimta.

Ģeogrāfiskais stāvoklis noteicis šo valstu likteni, un tām ir bijusi liela ekonomiskā loma, jo Baltijas valstis ir gandrīz vienīgais Ziemeļaustrumu Eiropas ceļš uz jūru, kas to savieno ar Rietumiem. Tieši tādēļ šajā teritorijā saskārās daudzu kaimiņvalstu intereses – un ikviena centās pakļaut sev zemes, kurās dzīvoja savstarpēju ķildu un karu nomocītas ciltis ar zemu kultūru.

Kopš 13. gadsimta pār šo teritoriju daļēji vai pilnībā valdīja vācu bruņinieku ordeņi, Dānija, Polija, Zviedrija un Krievija.

Livonijas bruņinieku ordenis

Periodam, ko mēs aplūkosim šajā nodaļā, – bruņinieku ordeņu kundzības laikmetam ir liela politiskā, sociāli ekonomiskā un kultūras ietekme visā Baltijā.

12. gadsimta sākumā vācieši sāka plašu ekspansiju. Kā galveno līdzekli viņi izmantoja vācu tirgotāju uzņēmību, – viņi nodarbojās ar vairumtirdzniecību, būdami atpalikušo Austrumu un attīstīto Rietumu starpnieki. Sazaroto ekonomisko darbību atbalstīja un apsargāja bruņinieku ordeņu karaspēks, taču to patiesais mērķis bija kristīgās reliģijas izplatīšana. Viņi pieturējās pie laika gaitā pārbaudītām krustnešu metodēm un, ja vietējās ciltis nevēlējās atteikties no senajām elkdievības tradīcijām, nekavējās izmantot spēku.

Pirmās tirgotāju apmetnes Baltijā radās 1184. gadā pie Ikšķiles (*Üxküll*) ciema. Vietējie iedzīvotāji drīz vien noprata, ka kristietība tiek izplatīta ne tikai debesu valstības vārdā, bet arī tādēļ, lai paverdzinātu un pārvācotu viņu zemi, tādēļ drīz vien sacēlās un iznīcināja pirmo vācu apmetni.

Tālab Vācijā tika organizēti jauni krustagājieni, kuros piedalījās arī tirgotāji, feodāļi un algoņņi. Jau pēc pāris gadiem bīskaps Albertam, kurš šajās zemēs kopumā pavadīja gandrīz trīsdesmit gadu, izdevās pakļaut vācu kundzībai Kurzemi un daļu Livonijas. Pēc Alberta nāves 1237. gadā atkal uzliesmoja latgaļu, lietuvju, zemgaļu un citu cilšu sacelšanās. Alberta nodibinātais bruņinieku ordenis, tā dēvētie krustneši, cieta sakāvi, taču tam palīgā nāca vācu Teitoņu ordenis, kurš Baltijā tika dēvēts par Livonijas ordeni. Kopīgiem spēkiem viņiem izdevās pakļaut lielāko daļu Baltijas zemju.

Vācu vairumtirdzniecību vadīja Lībekas, Hamburgas, Brēmenes un citu vācu pilsētu savienība, saukta arī par Hanzas savienību, – rietumos tā sniedzās līdz pat Londonai, ziemeļos – līdz Bergenai, bet austrumos – līdz Krievijas pilsētai Novgorodai. Vērts piebilst, ka bruņinieku ordeņu ekspansija Krievijas teritorijā tika apturēta tikai pēc to sakāves kaujā Aleksandra Ņevska vadībā 1242. gadā.

Hanzas savienības varas pamats bija tās tirdzniecības monopols Baltijas jūrā, kā arī bruņinieku ordeņu militārais spēks, kas aizsargāja un aizstāvēja Hanzas savienības privilēģijas.

Livonijas ordeņa sociālā struktūra

Livonijas pakļautībā esošā teritorija tika uzskatīta par patstāvīgu valsti vācu imperatora un Romas pāvesta protektorātā. Šo valsti savā starpā bija sadalījuši baznīca un ordenis. Lai iemantotu varu pār vietējiem iedzīvotājiem, gan baznīca, gan ordenis bija piešķīris zemi ietekmīgiem baznīcas amatvīriem un dažiem bruņiniekiem, kuri bija kļuvuši par vasaļiem, t.i., viņi paši ar tiem piešķirto zemi bija pakļauti un atkarīgi no feodāļa, kurš tiem bija devis visas tiesības. Jaunie zemes turētāji bija dižciltīgie, kuri uzskatīja piešķirtās muižas par savu īpašumu, ko varēs mantot arī viņu pēcnācēji. Patiesie zemes īpašnieki – latviešu zemnieki – tika paverdzināti, un viņus piespieda apstrādāt pašiem savu zemi, atdot lielāko daļu ražas muižniekam un kara gadījumā karot zem viņa karoga.

Bruņniecības un baznīcas attiecības nereti apēnoja negaisa mākoņi. Baznīca tiecās iemantot ne tikai garīgu, bet arī laicīgu ietekmi, un, kad laika gaitā radās jauns faktors – attīstījās pilsetas, kurām bija pašām savas intereses, – nereti izcēlās asi, reizumis neatrisināmi konflikti.

Kad Baltijā sākās reformācijas kustība, tā vājināja iekšējo pretrunu novārdzinātā Livonijas ordeņa pozīcijas. Luterāņu baznīcas panākumus Baltijas valstīs noteica ne tikai tās sludinātā mācība, bet arī centieni atbrīvoties no katoļu bīskapu un bruņinieku ietekmes un kundzības, kura bija kļuvusi pārāk nepanesama lielākajai daļai iedzīvotāju.

Radās situācija, ka katoliskais ordenis valdīja pār cilvēkiem, kuri piederēja luterāņu baznīcai.

Livonijas ordeņa sabrukums

Ordeņa iekšējā šķelšanās radīja labvēlīgus apstākļus ārējiem ienaidniekiem – krieviem, poļiem un zviedriem, kuri sāka pret to karu.

1553. gadā Krievija uzbruka Latgalei un iekaroja vairākas pilsetas. Ordeņa ziemeļu novads, precīzāk – Igaunijas ziemeļu daļa, vērsās pie zviedriem ar lūgumu ņemt valsti savā aizsardzībā.

Visumā ordenis nebija spējīgs pretoties iebrucējiem un tālab 1561. gadā noslēdza līgumu ar Poliju. Saskaņā ar šo vienošanos visas zemes Daugavas labajā krastā, t.i., Livonija un Latgale, turpmāk piederēja Polijai. Kurzeme tika pārveidota par atsevišķu Polijai pakļautu hercogisti. Par pirmo hercogu tika iecelts Gothards Ketlers, pēdējais Livonijas ordeņa mestrs.

Poliju šajā laikā pārvaldīja muižnieki – magnāti¹, no kuriem politiski bija atkarīgs viņu ievēlētais karalis, tālab drīz vien pēc Livonijas iekarošanas 1561. gadā karalis Sigismunds Augusts piešķīra muižniekiem, zemes īpašniekiem, īpašas privilēģijas. Viņi padarīja zemniekus par dzimtļaudīm, un tos varēja pirkt un pārdot kopā ar muižām.

Kurzemes dižciltīgie pieprasīja hercogam Ketleram tādas pašas privilēģijas kā Livonijā. Neraugoties uz to, ka Ketlers vēlējās iemantot tautas, t.i., zemnieku atbalstu, viņš bija spiests padoties muižnieku prasībām. Tādējādi viņš kļuva par feodālās varas pārstāvi: dižciltīgie un baroni bija hercoga vasaļi, bet latviešu zemnieki bija pakļauti vācu baroniem, kuriem nu piederēja viņu zeme.

PIEZĪMES

¹ Magnāti – dižciltīgie, kam piederēja lielākā vara Žečpospolitā; augstākā muižniecības kārta, kurai bija pakļauti šļahtiči.

2. nodaļa

POLITISKĀS PĀRMAIŅAS LATVIJAS NOVADOS

Latvijas novadi

Vēsturiski izveidojās šādi Latvijas novadi:

- Vidzeme – Rīgas, Valkas, Cēsu un Valmieras apriņķis – riskās Krievijas laikā Vidzemes guberņas dienvidu daļa.
- Kurzeme – cariskās Krievijas laikā Kurzemes guberņa. Neatkarīgās Latvijas laikā šis novads tika sadalīts divos: Kurzemē un Zemgalē;
- Latgale – Vitebskas guberņas Ludzas, Rēzeknes un Daugavpils apriņķis.

Šajos novados dzīvoja ciltis, no kurām vēlāk izveidojās latviešu tauta. Vēsturiskās situācijas dēļ tās teritorija bijusi pakļauta dažādām valstīm un varām, par ko var pārliecināties tabulā.

Livonija un Rīga	Kurzeme	Latgale
Zobenbrāļu ordeņa un Livonijas ordeņa pakļautībā (1201–1561)		
Polija (1561–1629)	Kurzemes hercogiste (Polijas pakļautībā) (1561–1795)	Polija (1561–1772)
Zviedrija 1629–1770	Krievija	
1721–1918	1795–1918	1772–1918

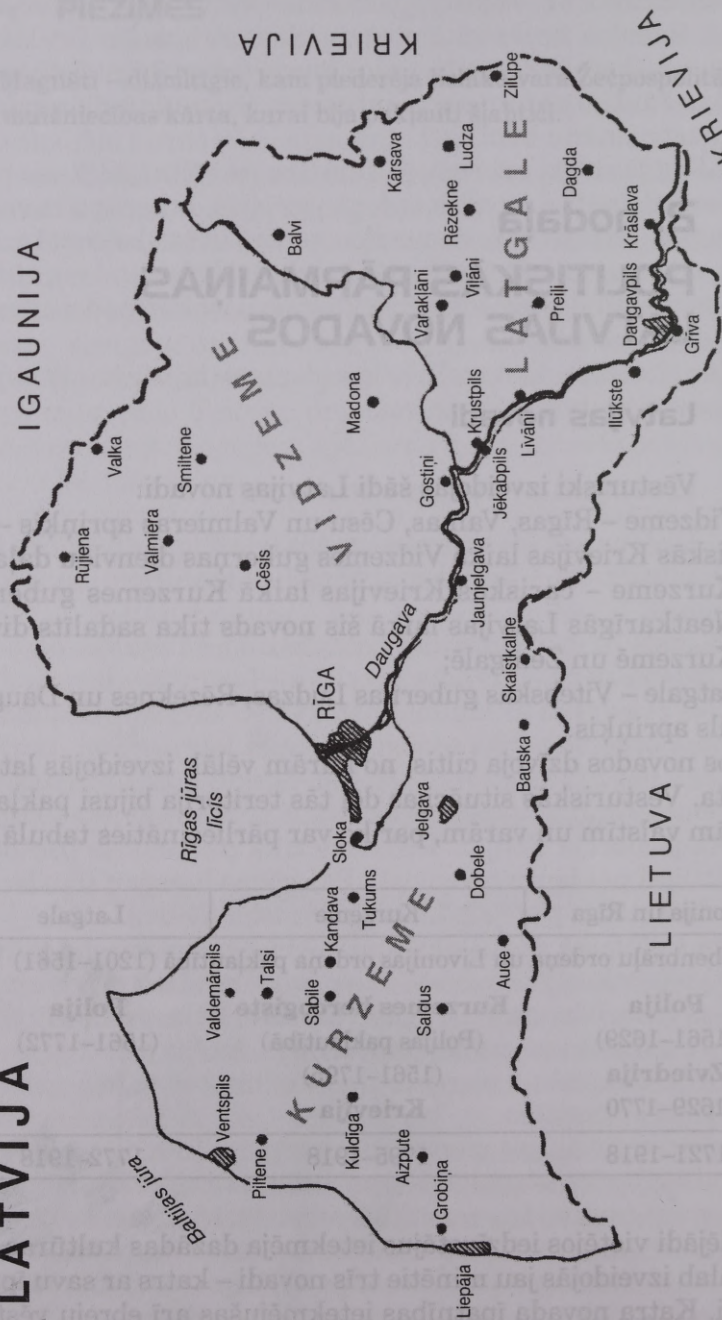
Tādējādi vietējos iedzīvotājus ietekmēja dažādas kultūras, un tieši tālab izveidojās jau minētie trīs novadi – katrs ar savu īpašu vēsturi. Katra novada īpatnības ietekmējušas arī ebreju vēsturi un ebreju apmešanos šajos novados.

LATVIJA

IGAUNIJA

KRIEVIJA

BALKRIEVIJA

LIETUVA

Ebreju tiesiskais stāvoklis

Jau 1309. gadā Livonijas ordeņa mestrs, kurš tolaik pārvaldīja Latvijas teritoriju, izdeva likumu, ar kuru tika noteikts, ka «..visvarenā Dieva un jaunavas Marijas vārdā, kuru pazemīgi kalpi mēs esam, pavēlam.. lai mūsu valstī neapmestos ebreji, burvji un magi.. un tas, kura mājā tie apmestos, lai tiek bargi sodīts kopā ar viņiem.» Tālab ordeņa valdīšanas laikos ebreju skaits Latvijā bija mazs.

Situācija mainījās, sākoties Polijas kundzībai 1561. gadā. Kopš 13. gadsimta beigām dienvidos no Kurzemes, Polijas–Lietuvas valstī jau dzīvoja ievērojams ebreju skaits. Taču vasaļa līgumā,¹ kas tika noslēgts starp Polijas valsti un ordeni, bija ietverts punkts, ka ebrejiem aizliegts nodarboties ar tirdzniecību un nodokļu iekasēšanas tiesību pirkšanu,² – šo punktu vietējā vara traktēja tā, ka ebrejiem vispār aizliegts apmesties šajā novadā. Ebrejus uzskatīja par svešiniekiem, kurus aplika ar dažādiem nodokļiem un soda veidiem un uzturēšanās atļaujas viņiem tika izsniegtas uz laiku – šādi ierobežojumi Rietumeiropā pastāvēja tikai ebreju beztiesības laikos. Katrā novadā pastāvēja savi ierobežojumi un atšķirīgi vietējie apstākļi, tālab ebreju apmešanās vēsture Latvijas teritorijā ir visai dažāda – un katram novadam ir savas īpatnības, kuras nepieciešams aplūkot atsevišķi.

PIEZĪMES

¹ Domāts 1561. gada 28. novembrī Viļņā starp Livonijas ordeņa mestru Gothardu Ketleru (kurš drīzumā kļuva par pirmo Kurzemes hercogu) un Polijas karali Sigismundu II Augustu noslēgtais līgums, kas noteica kārtību, kādā ordeņa teritorija tiek nodota Polijas valsts valdījumā.

² Baltijas vācu tirgotāji un amatnieki baidījās, ka no Polijas un Lietuvas varētu ierasties ebreju konkurenti, tālab minētajā 1561. gada 28. novembra līgumā tika iekļauts punkts, kas ebrejiem aizliedza «Livonijā nodarboties ar tirdzniecību un nodokļu iekasēšanu», t.i., viņi nedrīkstēja pirkt tiesības, ko feodālā valsts par noteiktu samaksu pārdeva privātpersonai (nodokļu uzpircējam), ļaujot par to iekasēt noteiktus nodokļus vai arī pārdot kādas noteiktas preces (sāli, vīnu u.tml.), kuru tirdzniecība tolaik bija valsts monopols.

3. nodaļa

KURZEME

Nav ne mazāko šaubu par to, ka Kurzeme ir pirmais novads, kurā Latvijā uz dzīvi apmetās ebreji. Valda uzskats, ka ebreji Kurzemē ieradās no Vācijas pa jūrasceļu un apmetās Piltenes apkaimē. Tādēļ šīs vietas vēsturi vērts aplūkot nedaudz detalizētāk.

Piltene – Kurzemes bīskapu rezidence

Mūsdienās Piltene ir neliela apdzīvota vieta, kura iezīmēta pat ne visās Latvijas kartēs. Taču 16. gadsimtā Piltenes novadā ietilpa Grobiņa un Aizpute, kā arī Ventspils apkārtnē, šai apdzīvotajai vietai bija nozīmīga loma – tā bija Kurzemes bīskapu rezidence. Lielākā daļa šai teritorijā ietilpstošo apdzīvoto vietu atrodas Baltijas jūras krastā.

Bīskaps Johans fon Minhauzens bija tālredzīgs politiķis un veiksmīgs tirgotājs. Viņš bija pārliecināts par to, ka iekšēju strīdu un nesaskaņu dēļ Livonijas ordenim nav lemts ilgs mūžs, tālab nolēma pārdot sev pakļautās zemes, kamēr tas vēl ir iespējams. 16. gadsimtā vēl nebija izveidojies priekšstats par to, ka zeme ir visas tautas kopīgs īpašums un to nevar pārdot citām valstīm. 1559. gadā tika parakstīts līgums par šī novada pārdošanu Dānijas karalim Frederikam II. Kurzemes ebreju vēsturnieks Reubens Vunderbars¹ savā grāmatā «Ebreju vēsture Livonijas un Kurzemes provincēs» raksta, ka pirms pārdošanas hercogs atļāvis šajā teritorijā apmesties ārzemju ebrejiem, tādējādi paaugstinādam zemes vērtību un lieliski nopelnīdams...

Holšteinas Magnuss – «Livonijas karalis»

Dānijas karalis nodeva jauniegūto teritoriju sava brāļa Holšteinas² hercoga Magnusa valdījumā. Radās situācija, ka Kurzemes hercogistē, kas bija atkarīga no Polijas, atradās īpašs Piltenes novads, kura īpašnieks atradās ārvalstīs un bija Dānijas karaļa brālis, – Dānija tolaik bija politisks spēks, ar ko nācās rēķināties. Situācija kļuva vēl kritiskāka tad, kad Magnuss nodibināja draudzīgas attiecības ar Krievijas caru Ivanu Bargo, apņēma par sievu krievu kņazieni³ un, pateicoties tam, tika pasludināts par «Livonijas karali». Krievu cars piešķīra jaunajam karalim karaspēku, un tas iebruka Latvijā. Krievu karaspēks Magnusa vadībā cieta sakāvi, un «Livonijas karalis» bija spiests meklēt glābiņu, atjaunojot sakarus ar Polijas karalisti.

Juceklis attiecībās starp Magnusu, Poliju, Kurzemes hercogu Ketleru un vietējiem augstmaņiem ilga 26 gadus, un to pavadīja asiņainas savstarpējas sadursmes. Visbeidzot 1585. gadā Piltenes novads tika pārdots Polijai.

Tādējādi Piltenes novads atradās Polijas jurisdikcijā – un Kurzemes hercogistē spēkā esošie ebreju ierobežojumi tur nebija spēkā; Piltenes novadā ebreji varēja apmesties uz dzīvi, veidot savas kopienas, nodarboties ar tirdzniecību un dažādiem amatiem.

Piltenes novads poļu laikā

Nav zināms, vai Piltenes novadā pastāvēja kādi ierobežojumi, kas attiektos uz ebrejiem, līdz 1717. gadam, kad viņi tika aplikti ar divu dālderu⁴ lielu gada nodevu. 1719. gadā šī nodeva tika dubultota. Kopš šī gada aplikšana ar nodevām Piltenē un Kurzemē kļūst arvien līdzīgāka. Pie šīm nodevām un vajāšanām, kas tika vērstas pret ebrejiem, mēs pakavēsimies sīkāk. 1727., 1730., 1731. un 1738. gadā tika izdoti rīkojumi par ebreju padzīšanu no Piltenes novada. Tas, ka likumi tika izdoti atkārtoti, liecina par to, ka ebreji netika padzīti.

1750. gadā Polijas Seims⁵, kura jurisprudencē ietilpa Piltenes novads, pasludināja, ka ebrejiem jāmaksā 1000 Alberta florīnu⁶ «aizsardzības nauda», kas dotu viņiem tiesības dzīvot šajā novadā. Naudas iekasēšana tika uzticēta taksatoriem Ješajahu un Hiršam Koeniem. Saskaņā ar viņu norādījumiem ebreji ieradās

Aizputē, lai izlemtu, cik katram jāmaksā. Tika pieņemts lēmums iekasēt nodevu no visiem, kas apmeklē lūgšanas sinagogā. Nau-
da tika iekasēta par labu vietējiem muižniekiem. Pierādījums tam, ka ebreji maksāja šādas nodevas, ir 1783. gada Polijas Seima paziņojums: «..ebreju pilsoniskās un saimnieciskās tiesības.. ir jāaizsargā tālab, ka viņi maksā noteiktās nodevas.»

Ir zināms, ka 1708. gadā Piltenē atradās sinagoga un 1751. ga-
dā arī Aizputes ebrejiem tika atļauts uzcelt lūgšanu namu un izveidot savu kopienu. Aizputē ebrejiem bija tiesības kļūt par tirgotāju gildes locekļiem. Šīs tiesības saglabājās arī pēc tam, kad 1795. gadā Kurzeme nonāca Krievijas valdījumā un daudzi ebreji kā tirgotāji tika pierakstīti Aizputes novadam. Tāpat ebreji piedalījās vietējās pašpārvaldes vēlēšanās, taču viņiem nebija tiesību tikt ievēlētiem. 1817. gadā Piltenes ebreju tiesības tika pielīdzinātas visā Kurzemē spēkā esošajiem likumiem.

Ebreji Kurzemes hercogistē

Ja Piltenes novadā pret ebrejiem izturējās ar cieņu un uzskatīja par līdztiesīgiem iedzīvotājiem, kuriem piešķirtas noteiktas tiesības, tad citās Kurzemes vietās ebreju situācija bija visnotaļ slikta gan morālajā, gan ekonomiskajā ziņā. Viņi tika uzskatīti par nevēlamiem svešiniekiem, kurus labākajā gadījumā piecieta. Tā, piemēram, kad 1686. gadā tika dibināta Subates pilsēta, dibināšanas aktā bija sacīts: «..mēs neļausim dzīvot pilsētā ebrejiem un atvērt krogu...»

17. gadsimta sākumā starp Zviedriju un Poliju uzliesmoja trīsdesmitgadu karš (1600–1629), un karadarbība daļēji skāra arī Kurzemes teritoriju. Tas nebija īpaši piemērots laiks, lai ebreji apmestos Kurzemē. Tikai gadsimta otrajā pusē ebreju skaits Kurzemē atkal palielinājās. Kurzemē apmetās ebreji, kas bēga no Hmeļnicka grautiņiem (1648–1650). Šajā laikā Kurzemē valdīja hercogs Jēkabs (1642–1682), bija sācies ekonomiskais uzplaukums. Būdam Gotharda Ketlera mazdēls, šis hercogs veicināja rūpniecības uzplaukumu, dibināja manufaktūras, būvēja kuģus un iesaistījās starptautiskajā tirdzniecībā. Viņš pat iegādājās Kurzemes hercogistei atbalsta punktus Rietumindijā⁷ un Rietumāfrikā.⁸ 17. gadsimta beigās ebreju skaits Kurzemē bija ievērojami palielinājies.

Dažādu sabiedrības slāņu pretrunīgās intereses ebreju imigrācijas kontekstā

Raugoties uz ebreju imigrācijas vēsturi Kurzemē, redzams, ka pilsētnieku un muižnieku attieksme pret viņiem bijusi visai negatīva. Pilsētas tirgotāji un amatnieki cīnījās pret ebrejiem, jo tie bija viņu galvenie konkurenti amatniecībā un tirdzniecībā. Viņi bez mitas pieprasīja, lai ebreji tiktu padzīti kā svešinieki, kas nes vienīgi zaudējumus. Muižnieku attieksme bija pavisam citāda. Viņi dzīvoja pilīs un muižās, bet viņiem piederošo zemi aprūpēja zemnieki. Muižniekiem bija nepieciešami starpnieki, kas varētu rast noieta tirgu saražotajai produkcijai. Tālab viņi uzturēja «galma ebrejus»⁹, kuri muižnieku labā tirgojās ar lauksaimniecības produkciju, piegādāja viņiem dažādas luksusa preces, ražoja degvīnu un nomāja zemes platības. Feodālajā saimniecībā ceļojošie ebreju tirgotāji bija vidutāji starp pilsētu un laukiem, turklāt paši ebreji galvenokārt dzīvoja lauku apvidū. Tieši tā izskaidrojams tas, ka ebreji dzīvoja nelielos ciematos un blakus muižām, un tikai vēlāk ieguva tiesības apmesties uz dzīvi pilsētās. Par to liecina arī kapakmeņi, kas atrodami dažādās nelielās apdzīvotās vietās. Pēc daudziem gadiem, kad 1797. gadā notika ebreju uzskaitē, vēl joprojām 80 % ebreju dzīvoja lauku ciematos. Kurzemes galvaspilsētā Jelgavā viņi drīkstēja dzīvot tikai vienā ielā (vāc. *Judengasse*, Ebreju iela, vēlāk Dobeles iela). 1710. gadā ebrejiem tika piešķirtas tiesības iegādāties zemes gabalu kapsētas ierīkošanai.¹⁰

Ebreji – valsts nodevu iekasēšanas tiesību uzpircēji. Landtāgi

Ebreju skaits pamazām palielinājās un uzlabojās arī viņu ekonomiskā situācija, tālab daudzi varēja sākt lielāka apjoma darījumus. Hercogs Frīdrihs Kazimirs (1682–1698), hercoga Jēkaba mantinieks, nebija apveltīts ar sava tēva uzņēmēja talantu. Viņš piekopa greznu un izšķērdīgu dzīvesveidu un vienmēr bija līdzekļu meklējumos. Viņš piešķīra nodokļu iekasēšanas tiesības ebrejam, tādējādi kaitējot visai ebreju kopienai, jo landtāgā¹¹ pret šo darījumu bija negatīva attieksme.

Landtāgs bija muižnieku un tirgotāju sapulce, kaut kas līdzīgs parlamentam, un tā lēmumi iemantoja likuma spēku tikai pēc tam, kad tos bija apstiprinājis hercogs. Sprotams, ka landtāgā

nebija pārstāvēti zemnieki, jo viņiem nebija nekādu tiesību. Landtāga lēmumus ne vienmēr pildīja arī paši tā dalībnieki.

Landtāga sanāksmēs nereti izpaudās muižnieku un tirgotāju pretrunīgā nostāja attieksmē pret ebrejiem. Taču šoreiz minētais darījums – nodokļu iekasēšanas tiesību pārdošana ebrejam – izraisīja visu landtāga locekļu neapmierinātību, un 1692. gada 23. augustā tika pieņemta šāda rezolūcija: «...astoņas dienas pēc Lieldienām beidzas ebreju tiesības iekasēt nodevas, un kopš šī brīža viņiem vairs nav tiesību pirkt nodevu iekasēšanas tiesības un nodarboties ar jebkura veida tirdzniecību.» Taču hercogs bija noslēdzis līgumu ar ebrejiem uz vairākiem gadiem un nevarēja, iespējams, arī nevēlējās to atcelt. Tālab landtāga lēmums netika pildīts, un tas tika atkārtoti pieņemts un apstiprināts 1698. un 1699. gadā.

Rīkojumi par padzišanu un sods par nelegālu uzturēšanos

1713. gadā tika publicēts rīkojums par ebreju padzišanu no Jelgavas un visām citām vietām. 1713. gada nogalē hercogs Ferdinands izdeva jaunu rīkojumu, ka tiem ebrejiem, kas savlaicīgi nav atstājuši valsti, jāmaksā sods – viens dālderis dienā. 1714. gadā tika izdots jauns rīkojums; spriežot pēc visa, tā mērķis bija pārvērst minēto sodu par pastāvīgu valsts kases ienākumu avotu. Jaunajā rīkojumā bija lasāms: «...neraugoties uz rīkojumu atstāt valsti un ļaunumu, ko ebreji nodara pilsētai un lauku apvidum, ebreji joprojām nelikumīgi uzturas valstī. Tādēļ tiek paziņots, ka kopš šodienas turpmāko sešu nedēļu laikā visiem ebrejiem jāatstāj valsts un, ja ebrejs uzturēsies hercogistes teritorijā pēc šī laika beigām, viņš tiks arestēts un netiks atbrīvots, kamēr nenomaksās vienu dālderis dienā... naudai jātiek pieprasītai no gada sākuma, bet par tiem, kas jau devušies projām, jāsamaksā tiem ebrejiem, kas palikuši uz vietas .vienu dālderis par katru dienu jāpieprasa no ebrejiem, līdz būs apritējušas noteiktās sešas nedēļas...»

Soda iekasēšana par laiku pirms likuma pieņemšanas un ebreju kolektīva atbildība par tiem, kas jau atstājuši savu dzīvesvietu, ļauj saprast šī soda nozīmi – izmantot ebrejus kā valsts kases papildu ienākumu avotu.

Taču ebreju «spītīgo» uzturēšanos Kurzemes hercogistē neietekmēja arī Polijas valdības komisijas darbība, kura izstrādāja Kurzemes hercogistes likumdošanu un 1717. gadā nolēma, ka eb-

rejiem nav tiesību nomāt krogus, nodarboties ar degvīna dedzināšanu un vispār atrasties Kurzemē.

«Aizsardzības nauda» par tiesībām dzīvot Kurzemē

Sodu par nelikumīgu uzturēšanos valstī no atļaujas dzīvot tur par samaksu šķir tikai viens solis. Šāda samaksa – 400 dālderu gadā – minēta 1719. gada landtāga lēmumā, kaut arī, spriežot pēc rakstības stila, iespējams uzskatīt, ka šis lēmums ir jau agrāk pieņemta lēmuma kopija. Šajā dokumentā sacīts: «..ebrejiem atļauts uzturēties valstī par 400 dālderu lielu maksu; ņemot vērā to, ka šī summa nav samaksāta, par samaksu jāparūpējas Jaunpils (ciems pie Tukuma) kopienai. Ja šī kopiena vai tās pārstāvji apņemsies šīs saistības, viņiem tiks piešķirtas tiesības samaksāt visu summu gada laikā. Ja kopiena vai tās pārstāvji saistības neuzņemsies, muižniekiem jādara zināms, ka viņi nedrīkst dot ebrejiem patvērumu, bet tam, kurš to darīs, jāmaksā sods 50 dālderu apmērā. Ierēdņus, kas iekasēs šo naudu, pavadīs ebrejs, kurš palīdzēs noteikt, cik kuram jāmaksā. Viņa pienākums ir paziņot arī to cilvēku vārdus, kuri atsakās maksāt, lai varētu atbilstoši rīkoties un piespiest viņus to maksāt. Lūgšanu nams, ko ebreji uzcēluši uz barona Hāna zemes, jāslēdz vai arī jāiznīcina četru nedēļu laikā.»

Iekasētā nauda nenonāca kroņa kasē, bet gan divdesmit gadus papildināja vietējo augstmaņu ienākumus – tā notika līdz pat 1739. gadam, kad šis jautājums tika risināts landtāga sēdē.

Pastāv pieņēmums, ka sākotnēji atsevišķas kopienas (kā minētā Jaunpils kopiena) uzņēmās pienākumu maksāt «aizsardzības naudu» (*Schutzgeld*). 1732. un 1735. gadā tika iecelti ebreju taksatori, taču viņi neguva panākumus – ebreji vai nu nevēlējās, vai arī nespēja samaksāt prasīto. Bija gadījumi, kad rabīni prasīja kopienām iemaksāt naudu, lai novērstu nelaimei, kas draud pašiem un tautiešiem, taču, neraugoties uz šādu aicinājumu, parāds bija izaudzis jau līdz 2000 dālderiem.

1727. gadā, acīmredzot pilsētas iedzīvotāju spiediena rezultātā, landtāgs pieņēma šādu lēmumu: «..kā jau nolemts.. ebrejiem nav tiesību uzturēties valstī, un tiem tā jāatstāj līdz Jāņu dienai. Līdz šim laikam viņiem jāsamaksā 400 dālderu lielais parāds, kas sakrājies šajā laikā...»

Šis pilsētnieku un muižnieku kompromiss, no vienas puses, nozīmē, ka tiek apstiprināta padzīšanas nepieciešamība, bet, no otras puses, ieviesti jauni nosacījumi, kurus ebreji nespēj izpildīt. Viss paliek pa vecam, un nekas nemainās.

Atvieglējumi amatniekiem

1730. gadā landtāgs atkal paziņoja, ka ebreji Kurzemē uzturas nelikumīgi un tādēļ tiem jāatstāj valsts, taču «..ebreji, kas apmetušies muižās un pilsētnieku namos, kas strādā un saņem atalgojumu par degvīna izgatavošanu vai arī ir amatnieki, kas nevienam nekaitē, nav jāpadzen; uzturēšanās atļauja tika piešķirta tiem ebrejiem, kuriem ir savs amats, ar nosacījumu, ka viņi šeit nav apmetušies uz pastāvīgu dzīvi...»

Saprotams, ka pēc šī lēmuma pieņemšanas krasi palielinājās ebreju amatnieku skaits. Pastāv arī pieņēmums, ka viņi tika atbrīvoti no aizsardzības nodevas.

Kopš 1730. gada vērojama ebreju dzīves apstākļu uzlabošanās. Jelgavā atkal sāk palielināties ebreju skaits. Par to var pārliecināties apbedīšanas biedrības *Hevra Kadiša* atskaitēs. Šī biedrība pastāvīgi funkcionēja kopš 1730. gada un ar laiku paplašināja savu darbību atbilstoši ebreju skaita pieaugumam (precīzāk gan būtu teikt – samazinājumam).

Taču ebreju skaita palielināšanās bija iemesls atkārtotiem landtāga lēmumiem 1732. un 1735. gadā, kuriem bija divējāds mērķis: no vienas puses, ebreju padzīšana, bet, no otras, – pēc iespējas lielākas naudas summas iekasēšana, ko veidoja regulārais 400 dālderu nodoklis un dažādi sodi, ar ko tika aplikti ebreji un kristieši, kas viņus slēpa. Ebreju padzīšana tika atlikta no viena gada uz nākamo, «lai iekasētu ebreju uzkrājušos parādus...» utt., – tas viss liecina par to, ka galvenais mērķis bija nevis ebreju padzīšana, bet gan ienākumu gūšana uz viņu rēķina.

Hercogs Ernsts Johans Bīrons

1737. gadā nomira pēdējais Ketleru dinastijas hercogs Ferdinands. Kurzemē palielinājās Krievijas ietekme – pēc Krievijas valdības priekšlikuma, ar Polijas valdības piekrišanu par hercogu tika iecelts Ernsts Johans Bīrons, kurš vienlaikus ieņēma augstu amatu arī Krievijas cara galmā.

No vienas puses, pārmaiņas bija labvēlīgas: kopš 1739. gada vairs netika iekasēta «aizsardzības nauda.» Nav izslēgts, ka šis lēmums tika pieņemts paša hercoga ietekmē, jo viņš bija cieši saistīts ar ebrejiem. Viņa uzticības persona bija Levi Lipmans¹², kuram hercogs piešķīra dažādas monopoltiesības, dalīdamies ar viņu ienākumos, bet, no otras puses, šāda rīcība izraisīja asus landtāga iebildumus. 1739., 1740., 1746., 1747. un 1754. gadā landtāgs atkal pieņēma lēmumus, ka ebreji no Kurzemes jāpadzen, un tas ir pierādījums tam, ka šie lēmumi tika pildīti tikai daļēji vai vispār netika pildīti.

1740. gadā hercogs Bīrons tika apcietināts un izsūtīts uz Sibīriju, un līdz 1758. gadam, kad par troņa pretendentu tika izraudzīts karaļa Gustava dēls Kārlis, Kurzeme palika bez valdnieka.

Jelgavas tirgotāju lūgums un vietējo tirgotāju iebildumi

Hercoga Kārļa valdīšanas laikā Jelgavas ebreju tirgotāji vērsās pie viņa ar lūgumu atļaut apmesties pilsētā uz pastāvīgu dzīvi un piešķirt viņiem tādas pašas tiesības kā pārējiem iedzīvotājiem. Lūguma teksts nav saglabājies, taču vēsturnieks Dr. Jofe publicējis memorandu, ko hercogam iesniedza kristiešu tirgotāji, iebilddami pret ebreju lūgumu. Tas ir interesants dokuments, kas sniedz vēsturisku priekšstatu par ebreju apmešanos Kurzēmē gandrīz divsimt gadu laikā un lieliski demonstrē muižnieku un tirgotāju interešu atšķirības nostājā pret ebrejiem.

Memorandā uzskaitīti visi aizliegumi ebrejiem apmesties Kurzēmē, sākot ar 1561. gadu, ieskaitot landtāgu lēmumus un citus dokumentus.

«..Visi lēmumi nav devuši nekādus rezultātus.. situāciju nav mainījis pat tas, ka pilsētas iedzīvotājiem un muižniekiem draudēja sods par ebreju slēpšanu.. ebreji joprojām dzīvo tepat...»

«1747. gadā daži ebreji devās projām no Jelgavas, taču viņus ielaida atpakaļ ievērojamais krievu ierēdnis fon Butlers (Krievijas valdība viņu bija iecēlusi par bankrotējušā Bīrona īpašuma pārvaldnieku). Butlers un citi muižnieki iznomāja ebrejiem veikalus, aizdeva naudu un subsidēja viņu uzņēmumus... Muižnieki piešķir ebrejiem viltotus dokumentus par to, ka preces, ko izved ebreji, pieder viņiem pašiem, un tādējādi viņi (ebreji) nemaksā izvedmuitu... Ebreji uzpērk no zemniekiem graudus, vilnu, me-

du, zvērādas utt, maksājot ar degvīnu un tabaku... Uzpirkto savukārt izved uz Lietuvu un Prūsiju... Muižnieki būvē krogus, lai iznomātu tos ebrejiem, bet zemnieki novēršas no pareizā ceļa un tiek izkalpināti... Ebreji izved daudz naudas, zog un tirgojas ar zagtām mantām, nemaksā nodevas un nodara postu pilsētniekiem un hercogistei...»

«Ebreju padzišana ir vienīgā izeja... Savā lūgumā ebreji sola veicināt tirdzniecību... Tā nav taisnība, ka ebreji sekmē pilsētu attīstību... Leipcīgā un citās Saksijas pilsētas ebreju nav, un tās, vienalga, ir labi attīstītas, savukārt daudzas Lietuvas un Polijas pilsētas ir tuvu bankrotam...»

«..Mūsu tirdzniecība patiešām ir visai nožēlojama, taču šinī apstākļī vainojami ebreji, kuri nostādīti labākā situācijā: viņi nemaksā nodokļus, viņiem ir nauda, daudz iespēju aizņemties, viņi neatmaksā aizdevumus un aizbēg uz ārzemēm... Tādēļ no viņiem jātiek vaļā... Mēs pazemīgi lūdzam izdot rīkojumu, kas jau ir sagatavots.»

Grūtības hercoga Kārļa laikā. Hercoga Bīrona atgriešanās

Memorandā pieminēts kāds jau publicēšanai sagatavots rīkojums. Nav izslēgts, ka tas ir mājiens uz 1760. gada hercoga Kārļa rīkojumu. Tajā bija noteikts, ka ebrejiem jāatstāj Kurzeme sešu nedēļu laikā. «..Ja kāds ebrejs uzturēsies Jelgavā pēc šī laika, tas jāpadzen ar rīkstēm... Visi, kas slēps ebrejus, tiks sodīti. Lai novērstu situāciju, ka te ierodas tirgoties sveši ebreju tirgotāji, visiem ebrejiem, kas ierodas no Polijas un Lietuvas, nekavējoties jāierodas pie pilsētas galvas un jāsaņem atļauja uzturēties šeit vienu vai vairākas dienas. Svešiem ebrejiem jāuzturas šim nolūkam paredzētā vietā. Ebreju ievestās preces jāapzīmogo, un ebrejiem par to jānomaksā attiecīgās nodevas...»

Vēsturnieks Reubens Vunderbars raksta, ka šis rīkojums par izsūtīšanu tika īstenots ar īpašu bardzību, neņemot vērā izsūtāmo stāvokli vai vecumu.

Nav zināms, cik ebreju devās projām no Kurzemes saskaņā ar šo rīkojumu, taču nav šaubu arī par to, ka hercoga Kārļa laiks bija viens no grūtākajiem Kurzemes ebreju vēsturē.

1762. gadā Ernsts Johans Bīrons ar carienes Katrīnas II atļauju atgriezās no trimdas. Izmantojot Krievijas armijas palīdzību,

viņš atcēla Kārli no amata, un pēc laika Bīrona tiesības uz troni atzina arī Polijas karalis.

Kā jau sacīts, hercogs Bīrons bija labvēlīgi noskaņots pret ebrejiem, un viņu situācija ievērojami uzlabojās.

Dēļ domstarpībām ar landtāgu 1769. gadā Bīrons atteicās no troņa par labu savam dēlam Pēterim.

Hercogs Pēteris bija izglītots valdnieks un rūpējās par izglītības un zinātnes attīstību Kurzemē, taču viņam neveicās ne ģimenes dzīvē, ne valsts pārvaldes darbos, kur visu laiku nācās strīdēties ar landtāgu par dažādiem jautājumiem.

1775. gadā Kurzemes ebreji vērsās pie hercoga ar lūgumu atļaut viņiem bez ierobežojumiem apmesties uz dzīvi visā Kurzemes teritorijā. Šis lūgums tika izskatīts landtāga 1775., 1776. un 1778. gada sēdēs, taču lēmums netika pieņemts.

1778. gadā ebreji iesniedza atkārtotu lūgumu, kas tika iesniegts izskatīšanai un uzlabošanai muižniekam Ernstam fon Brigenam. No 1780. līdz 1787. gadam šis lūgums atradās landtāga dienas kārtībā. Tajā tika veiktas dažādas izmaiņas, taču lēmums tā arī netika pieņemts.

Polemika par ebreju jautājumu

1787. gadā tika publicētas vairākas brošūras, kuras katrā savā veidā atspoguļoja pozitīvu vai negatīvu nostāju ar ebreju tiesībām saistītos jautājumos. Tātad ebreju dzīves grūtie apstākļi bija rosinājuši sabiedrības reakciju. Brošūras tika publicētas anonīmi, taču ar laiku izdevās noskaidrot to autorus.

Pirmo brošūru sarakstīja jurists Georgs Vite fon Vitenheims.¹³ Viņš izdara šādus secinājumus: ebrejiem šeit nav aizliegts apmesties uz dzīvi, taču viņiem nav piešķirtas vietējo iedzīvotāju tiesības, kā arī pastāv aizliegumi darboties dažādās jomās. Būtu taisnīgi izturēties pret viņiem nevis kā pret bēgļiem, bet gan parūpēties par viņu drošību un brīvību. Ja tiek pieņemts lēmums rīkoties šādi, nedrīkst neko sasteigt, lai nekaitētu vietējiem iedzīvotājiem. Nepieciešams piešķirt tiesības vietējiem ebrejiem un nepieļaut jaunu ierašanos – tas ir valsts un visu pilsētu interesēs. Ebreji ir nepiemēroti dzīvei laukos, un tālab viņiem jānodarbojas ar dažādiem amatiem – degvīna dedzināšanu, mazumtirdzniecību un daudzējādiem rokdarbiem. Viņiem jāļauj ne-traucēti ievērot savas reliģiskās tradīcijas, taču rabīni nedrīkst

pieņemt lēmumus, kas neatbilst valsts likumiem. Autors min piemēru, kas pierāda viņa ebreju tradīciju neizpratni – ebrejiem jāaizliedz veikt upurēšanas rituālus...

Kā atbilde uz Vites fon Vitenheima liberālo brošūru tika publicēta vēl viena brošūra, ko sarakstījis Brauns, galma padomnieks no Liepājas. Publikācijā «Piezīmes par ebreju paciešanu un tirdzniecību, kas aizliegta viņiem un citiem ārzemju tirgotājiem Kurzemes un Zemgales hercogistēs» viņš apgalvo, ka ebreji nīcīnot kristīgo ticību un tādēļ viņu uzturēšanās valstī nav paciešana. Viņiem nav iztikas līdzekļu un viņi nav spējīgi uz jebkādu garīgu vai fizisku piepūli. Viņi itin visur izturas kā svešzemnieki un nepiedalās savas apmešanās vietas dzīves ritumā. Viņi nevienam nenes labumu, no ebrejiem gaidāms vienīgi kaitējums. Mācību iestāžu trūkst pat vietējo iedzīvotāju vajadzībām, un valsts nevar uzņemties rūpes par ebreju izglītošanu. Ja ebrejiem piešķirtu tiesības, tiktu nodarīts posts kristiešu iedzīvotāju ekonomiskajai situācijai.

Šajā polemikā piedalījās arī kāds ebrejs – Dr. Lahmans, kurš bija cēlies no Prūsijas un kādu laiku dzīvojis Bauskā. Savā brošūrā «Atbildes raksts par piezīmēm par ebreju paciešanu utt. Kurzemes un Zemgales hercogistēs» Dr. Lahmans apgalvo, ka Brauna publikācija ir ebreju tautu «aizskarošs apvainojums». Ebreji nenicina savus kristiešu kaimiņus, bet gluži pretēji – izturas pret viņiem ar cieņu. It visur, kur vien ebrejiem piešķirtas tiesības, uzplaukusi tirdzniecība un rūpniecība. Daudzi fakti liecina par to, ka Polijai un Holandai ebreju lielais skaits nesis tikai labumu. Šo valstu ekonomikā ebrejiem ir vienādas tiesības ar pārējiem iedzīvotājiem. Kas attiecas uz ebreju nodarbinātību, tad Lietuvā, piemēram, ir ebreju zemnieki. Nosliece uz garīgu darbu novedusi situācijā, ka ebrejiem liegtas daudzas citas darba jomas. Dažās valstīs ebreji ieņem tādus svarīgus amatus kā galma ierēdņi un galma ārsti. Kad Krievijas cariene apciemoja vietas, kur dzīvoja ebreji,¹⁴ viņiem pat tika ļauts skūpstīt carienes roku... Ar šādiem argumentiem ebrejs pirms diviem simtiem gadu bija spiests cīnīties par Kurzemes ebreju pamattiesībām...

Viscilvēciskākā un interesantākā, raugoties no dažādiem skatpunktiem, bija mācītāja Georga Gotfrīda Milliha publicētā brošūra.¹⁵ Jānorāda, ka daļa viņa argumentu ir identiska tiem, ko izmantoja *Haskalas* literāti¹⁶ un darbinieki Vācijā (18. gadsimta

70. gadu sākums), un iespējams, ka mācītājs guvis ierosmi šai kustībai piederošu autoru darbos. Lūk, ko viņš raksta!

«..Mēs neesam tiesīgi izturēties pret ebreju situāciju vienaldzīgi, jo viņu stāvoklis ir mūsu goda jautājums... Mēs paši esam vainīgi par to, ka viņi nodara postu mūsu valstij – uz to viņus pamudinājusi mūsu attieksme... Viņu vidū ir ļaudis ar ievērojamām prāta un praktiskā darba spējām, un mums jāļauj viņiem dzīvot cilvēka cienīgos apstākļos... Jautājums nav par viņu paciešanu – viņi taču ir mūsu brāļi; un kādēļ gan lai mūsu zemē nevarētu ierasties ļaudis, kas radīti pēc Dieva līdzības? ..Aizsardzības nodeva ir jāatceļ, mēs taču nedrīkstam pārdot cilvēkmīlestību par naudu. Šī maksa tikai mudina ebrejus veikt nelikumības, jo viņiem nav iespējas samaksāt «aizsardzības naudu» no savasniecīgās peļņas... Tiesa, ebreji paši ir vainīgi, ka mēs pret viņiem izturamies citādi nekā pret pārējiem. Kad es redzu,» Millihis raksta, «ebreju viņa poļu ebreju lapserdakā un dzirdu viņu runājam smieklīgā dažādu valodu sajaukumā, es nevaru izturēties pret viņu tā, kā prasu citiem, – ne vienmēr tā ir viņa pašā vaina – varbūt drīzāk nabadzīgā apgērba un pazemīgi smaidošās sejas izteiksmes nopelns...»

..Ebreji, brāļi,» turpina Millihis, «tieši šī iemesla dēļ pūlis izturas pret jums kā pret zemākas kārtas ļaudīm, un norādījumi no augšas te maz ko līdzēs.. tas, kurš vēlas, lai viņu ciena, nedrīkst pats kļūt par apsmieklu ļaužu acīs. Kādēļ jūs nevalkājat tādas pašas drānas kā citi cilvēki? Kādēļ jūs valkājat tādus zābakus un jūsu galvu rotā matu cirtas? Arī jūsu dziesmas un dejas ir smieklīgas...»

Ebrejiem jākļūst par pilsoņiem, viņiem jāpiešķir tiesības apmesties uz dzīvi pilsētās un ciematos – katram saskaņā ar viņa spējām un iespējām. Jāpalīdz ebrejiem pievērsties zemkopībai, viņi taču spētu to darīt. Kādēļ gan ebrejiem neapvienoties un nenodibināt fabrikas, kuru Kurzemē tik ļoti pietrūkst? Kas attiecas uz kultūru un izglītību, vēlams, lai ebreji iemācītos vācu un latviešu valodu, aritmētiku un citas zinības, tik ļoti neiedziļinoties Toras¹⁷ studijās. Lasījumi un lūgšanas senebreju valodā – tā ir viņu ticības lieta, bet pārējais ir lieks...»

Polemika par ebreju jautājumu neietekmēja viņu stāvokli. Taču jāuzsver – kopš hercoga Birona atgriešanās no trimdas (1762) vajāšanas vairs nenotika. Veidojās iecietīga attieksme, lai arī ebrejiem netika piešķirtas formālas tiesības. Nav izslēgts, ka landtāgi

uzskatīja šādu rīcību par labāko iespēju: atļāva ebrejiem dzīvot hercogistē, taču, nepiešķirot tiesības, pasargāja sevi no kristiešu iedzīvotāju neapmierinātības.

Ebreji Jelgavā

Kurzemes hercogistes galvaspilsētā Jelgavā ebreju stāvoklis ievērojami uzlabojās, pateicoties iepriekš minētajai iecietīgajai attieksmei pret viņiem. Tie saņēma tiesības tirgoties ārpus pilsētas robežām, kāds ebrejs atvēra pilsētā viesnīcu, un 1784. gadā kāds no kopienas vecākajiem, Kalmans Borkums, uzbūvēja sinagogu, kā arī īpašas telpas kantoram, sinagogas kalpotājam un *mikvu*¹⁸ (rituālais baseins).

Taču likumiska pamata trūkums, nelegāla uzturēšanās un bailes no jaunām vajāšanām un padzišanas pamudināja ebrejus 1793. gadā iesniegt hercogam lūgumrakstu par viņu tiesību garantēšanu – raugoties no ebreju tautas skatpunkta, šāda lūgšanās nebūt nebija cienījama un godājama nodarbe.

Minētajā gadā Jelgavas ebreju pārstāvji Ārons Lipmans Levi un Īzaks Moše Idess iesniedza Bīronam memorandu, kurā pateicās valdniekam par iepriekšējo aizbildniecību un lūdza viņa aizgādību arī turpmāk, lai ebreji varētu dzīvot drošībā un «lai viņiem netraucētu tie, kas aizmirst, ka reliģiskas lūgšanas nekaitē cilvēku jūtām un attiecībām, kuras Dievs, visu cilvēku tēvs, vienādā mērā dāvājis visiem cilvēkiem...».

Hercogs lūdza Jelgavas pilsētas valdei paust savu viedokli par ebreju lūgumu. Savukārt pilsētas valde vērsās pie ebrejiem ar lūgumu iesniegt priekšlikumus, kādā veidā viņu tiesības varētu tikt nodrošinātas. 1794. gadā ebreji iesniedza priekšlikumu «nodrošināt zināma skaita ebreju ģimeņu drošību, ņemot tās viņa augstības hercoga aizstāvībā...» Šajā dokumentā bija iekļauti septiņi punkti.

1. Nosakot ebreju skaitu un izvērtējot iespējamo labumu, ko viņi varētu sniegt, tiks ņemts vērā attiecīgās pilsētas, miestiņa vai zemnieku sētas lielums.

2. Attiecībā uz Jelgavas pilsētu šis skaits ir nosakāms jau pašlaik: pilsētā atrodas daudz ebreju, kas ieradušies tikai nesen un dzīvo ļoti trūcīgi. Kopējais ebreju skaits pilsētā ir apmēram 200 ģimeņu. Ņemot vērā kopējo skaitu un esošas peļņas iespējas, 25 % ir pārāk liels skaits. Ja ebreju skaitu samazinātu saskaņā ar šo

procentu (trūcīgo ebreju), tad paliktu tikai 60 ģimeņu, kuru vecāki te dzīvojuši jau iepriekš. Viņi nekļūtu par apgrūtinājumu pārējiem kristiešu iedzīvotājiem, un viņus nedrīkst vērtēt vienādi ar tiem, kas šeit ieradušies tikai nesen un dzīvo no pārējo žēlastības. Šīs 60 ģimenes, kuru vārdi minēti klāt pievienotā sarakstā, ir godīgi ļaudis, kuru vecāki bijuši visiem pazīstami, viņiem jāpiešķir visas tiesības, un viņi nekavējoties dos labumu visai pilsētai. Viņi uzņemsies ar pārējiem iedzīvotājiem kopīgas saistības un gatavi arī maksāt «aizsardzības naudu» noteiktajā apmērā.

3.–4. Minētajiem ebrejiem jāatļauj pirkt un būvēt namus, brīvi tirgoties, pirkt un pārdot preces, dibināt bankas, un vispār – viņiem jāpiešķir visas privilēģijas, kas piešķirtas pārējiem tirgotājiem.

5. Ebreju kopiena ievēlēs savu padomi, kā tas notiek Aizputē (Piltenes aprīņķī), un šai padomei būs tiesības izšķirt kopienas iekšējos strīdus un nepieciešamības gadījumā iesniegt apelāciju pilsētas valdei.

6.–7. Tirgotājiem jābūt pārstāvētiem pilsētas valdē (nav minēts, ka šiem pārstāvjiem jābūt ebrejiem). Minēto ģimeņu bērni, ja viņiem ir nepieciešamie līdzekļi, drīkst saņemt izglītību vietējās skolās, kā arī akadēmijā¹⁹.

Jāizceļ Jelgavas ebreju piekrišana samazināt viņu skaitu, kā arī piekrišana maksāt «aizsardzības naudu» – nodevu, ko liberālās kristiešu aprindas uzskatīja par nosodāmu (sk. mācītāja Milaha brošūru, 29., 30. lpp.).

Kurzemes hercogistes likvidēšana

Ebreju priekšlikumam pilsētas valde pievienoja savus ieteikumus, kas atbilda ebreju interesēm, piebilstot, ka «aizsardzības naudas» apmērs nosakāms divu dālderu apmērā par pieaugušo un viena dāldera apmērā par bērnu.

Saskaņā ar 1794. gada 3. februāra landtāga lēmumu šis priekšlikums tika nodots lemšanai 1794. gada 30. jūnija landtāgā, kur tas netika izskatīts.

Jelgavas ebreju lūgumraksts nenokļuva landtāga dienaskārtībā dēļ nestabilās politiskās situācijas valstī. Polijas valsts, kas garantēja hercogistes pastāvēšanu, bija pārvērtusies par Krievijas ieroci, un Polijas trešajā dalīšanas reizē 1795. gada 16. martā

Kurzemes hercogiste tika iekļauta cariskās Krievijas sastāvā,²⁰ un tās patstāvības laikam bija pienācis gals.

PIEZĪMES

¹ Reubens Jozefs Vunderbars (1812–1868) – pedagogs un viens no pirmajiem Latvijas ebreju vēsturniekiem, viens no ievērojamākajiem ebreju apgaismības kustības *Haskala* darbiniekiem. Dzimis Kurzemes hercogistes galvaspilsētā Jelgavā. Strādājis par valdības tulku no ebreju valodas, arī par reliģijas skolotāju Rīgas ebreju skolā, vēlāk bijis valsts iecelts rabīns Jelgavā. Nodarbojies arī ar ebreju iedzīvotāju statistiskiem un demogrāfiskiem pētījumiem, tostarp sastādījis ebreju iedzīvotāju sastāva salīdzinošu tabulu (tirgotāji, pilsoņi utt.) par Kurzemes ebreju kopienām 1835. un 1852. gadā. Vairāk nekā 40 publicētu darbu autors: sarakstījis daudzus teoloģiskus traktātus un pētījumu par senebreju medicīnu «Bībeles un Talmuda medicīna» (*Wunderbar R. J. Biblisch-Talmudische Medizin.* – Rīga; Leipzig, 1850–1860). Viņa pētījums par Livonijas un Kurzemes ebreju vēsturi (*Wunderbar R. J. Geschichte der Juden in den Provinzen Liv- und Kurland.* – Mitau, 1853) nav zaudējis savu nozīmi vēl šodien.

² Holšteina – viena no vācu hercogistēm, mūsdienās ietilpst Šlēsvigas-Holšteinas pavalstī, kura robežojas ar Dāniju.

³ Cara radniece, kura kādu laiku dzīvoja arī Rīgā.

⁴ Dālderis – zelta vai sudraba monēta, ko izlaida dažādas vācu valstiņas.

⁵ Seims – augstākais Polijas Lielvalsts (kopš Ļubļinas ūnijas laikiem no 1569. līdz 1795. gadam Polijas oficiālais nosaukums; poļu valodā *Rzeczpospolita* – republika) pārvaldes orgāns, kurā bija pārstāvēti dažādi iedzīvotāju slāņi; Seims ievēlēja karali.

⁶ Florīns – zelta monēta, ko kala 13.–16. gadsimtā Florencē, vēlāk šī naudas vienība nokļuva daudzu Eiropas valstu aprītē; tika kalti gan zelta, gan sudraba florīni.

⁷ Tobago – sala Atlantijas okeānā, mūsdienās Centrālamerikas valsts Trinidadas un Tobago galvenā daļa. 17. gadsimtā kādu laiku (ar pārtraukumiem) piederēja Kurzemes hercogistei.

⁸ Gambija – Kurzemes hercogistes pārvaldīta teritorija 17. gadsimtā, atradās Gambijas upes grīvā (mūsdienās šajā teritorijā atrodas tāda paša nosaukuma Āfrikas valsts).

⁹ Galma ebreji – ebreji, kas kopš seniem laikiem kalpojuši dažādu valstu valdnieku galmos (atcerēsimies kaut vai Bībeles Jāzepu, kurš kalpoja Ēģip-

tes faraona galmā). Viduslaikos galma ebrejiem bija nozīmīga loma Tuvo Austrumu musulmaņu valstu, Ziemeļāfrikas un Pireneju pussalas valstu pārvaldē; ebreju finansistu, karavadoņu un citu speciālistu pakalpojumus izmantoja arī kristiešu valstu valdnieki. Īpaši svarīga loma galma ebrejiem Eiropā bija atvēlēta jaunajos laikos, absolūtisma laikmetā, līdz pat 19. gadsimta pirmajai pusei, kad greznā galma dzīve un tēriņi prasīja arvien vairāk līdzekļu. Ebreju uzņēmība un starptautiskie sakari lieliski papildināja viņu prasmes. Cenzdamies saglabāt iemantoto augsto sabiedrisko stāvokli arī saviem bērniem, daudzi galma ebreji slēdza laulības savā loka ietvaros, tādējādi pārvērzdami par īpašu sociālu grupu ebreju kopienas ietvaros. Savukārt Eiropas valstu iedzīvotāji sāka uzskatīt galma ebrejus par daļu no valsts iekārtas. Galma ebreju nozīme samazinājās vai pat zuda pēc Napoleona kariem, kad mainījās Eiropas valstu finanšu sistēmas būtība; tolaik daudzi galma ebreji kļuva talantīgi baņķieri, kuri modernizācijas laikmetā prasmīgi ieviesa un pilnveidoja daudzas finanšu un ekonomikas metodes.

¹⁰ Saskaņā ar citām ziņām Jelgavas ebreju kapsēta dibināta 1729. gadā, kad Īzaks Bar Jehuda ieguva Kurzemes hercoga atļauju dibināt apbedīšanas biedrību *Hevra Kadīša* (senebreju val. burtiski «svētā biedrība»). 1825. gadā par brāļu Borkumu naudu tika nopirkts gruntsgabals kapsētas paplašināšanai, bet 1926. gadā šim nolūkam gruntsgabalu piešķīra pilsētas Dome.

¹¹ Landtāgs – augstāko kārtu pārstāvniecības orgāns daudzās vācu valstīs, iekaitot Kurzemes hercogisti.

¹² Levi Lipmans (saskaņā ar citiem avotiem Īzaks Libmans) (? – pēc 1741), galma ebrejs un finansists. Kurzemes hercogienes Annas laikā pārvaldīja hercogistes finanses; nodarbojās ar lieliem nodokļu atpirkšanas darījumiem un valsts pasūtījumu izpildi. Pirmo reizi Sanktpēterburgā ieradās apmēram 1721. gadā, darbojās par finanšu aģentu Krievijas imperatora galmā (kopš 1727. gada), augstāko galma komisāru (kopš 1734. gada) un kameraģentu (kopš 1736. gada). Pēc Birona nākšanas pie varas Kurzēmē (1737) kļuva par hercoga padomnieku, it īpaši jautājumos, kas skāra Krievijas valsts iekšējās lietas, kā arī pārvaldīja hercoga finanses (faktiski darbojās kā finanšu ministrs). Nodarbojās ar tirdzniecību arī kā privātpersona. Pēc hercogienes Annas nāves un Birona izsūtīšanas trimdā (1741. gadā) turpināja finansista darbu Sanktpēterburgas galmā.

¹³ Brošūras nosaukums – «Piezīmes par ebreju pieciešanu Kurzemes un Zemgales hercogistē».

¹⁴ Domāts Krievijas imperatores Katrīnas II brauciens uz Baltiju 1764. gada vasarā. Viņa apciemoja Igaunijas un Vidzemes guberņu, kā arī

Kurzemes hercogisti, un Jelgavā hercogs Bīrons viņai sarīkoja greznu pieņemšanu.

¹⁵ Brošūras nosaukums – «Manas domas: paciest vai nepaciest ebrejus mūsu tēvzemē, kā arī par rakstiem, kuros iztirzāts šis jautājums».

¹⁶ *Haskala* (no senebreju val. – «apgaismība») – ebreju apgaismes kustība Eiropas valstīs, kas radusies 18. gadsimta otrajā pusē un pēc rakstura līdzīga Eiropas Apgaismībai. Nenoliedzot reliģijas nozīmi (kas līdz tam laikam bija praktiski vienīgais ebreju garīgās dzīves satvars), kustības dalībnieki rosināja interesi par laicīgām vērtībām: vēsturi, tradīcijām, laicīgo izglītību, valodu. Par savu galveno mērķi uzskatīja ebreju izraušanos no izolācijas un iekļaušanos sabiedrības dzīvē.

¹⁷ Tora (no senebreju val. – «mācība») – šaurākā nozīmē piecu Mozus grāmatu jeb ebreju Bībeles (senebreju val. *Tanah*) nosaukums, reizēm šo vārdu lieto kā visas Bībeles nosaukumu; plašākā nozīmē Tora ir dievišķās atklāsmes, likuma un jūdaisma mācības sinonīms.

¹⁸ *Mikve* (senebreju val. burtiski «ūdens sakopojums») – rituālās mazgāšanās baseins, lai šķīstītos no rituālās netīrības, kas radusies, pieskaroties mirušajam vai kam citam, kas tiek uzskatīts par rituāli nešķīstu, rituālā mazgāšanās tiek veikta arī tālab, lai nomazgātos pēc ķermeņa izdalījumiem. Mazgāšanās paredzēta arī sievietēm, un tā jāveic pēc laika, kad viņas saskaņā ar ebreju likumdošanu tiek uzskatītas par rituāli nešķīstām, pēc *mikvas* apmeklējuma viņām atkal atļautas attiecības ar saviem vīriem.

¹⁹ Domāta Jelgavas *Academia Petrina* – mācību iestāde, ko 1775. gadā dibināja Kurzemes hercogs Pēteris Bīrons kā akadēmisko ģimnāziju. 1806. gadā tā tika pārveidota par Kurzemes guberņas ģimnāziju.

²⁰ Patiesībā 1795. gada 29. martā Kurzemes hercogs Pēteris Bīrons atteicās no troņa, pamatodams savu rīcību ar to, ka saimnieciskās un politiskās krīzes dēļ vairs nespēj pārvaldīt valsti, uz viņu izdarīja spiedienu arī vietējie un Krievijas muižnieki, kuri vēlējās iegūt jaunas teritorijas ar nozīmīgām ostām – Liepāju un Ventpili. Hercogs saņēma no Krievijas valdības naudas kompensāciju. 1795. gada 27. maijā Kurzemes hercogiste tika pievienota Krievijas impērijai kā Kurzemes guberņa.

4. nodaļa

LIVONIJA – RĪGA

Rīgas iedzīvotāju sociālā struktūra

Galvenais ebreju pievilksanas punkts Latvijā vienmēr bijusi Rīga – osta, caur kuru risēja lauvas tiesa ārējās tirdzniecības, liela un varena pilsēta, Livonijas ordeņa mestra rezidence, Krievijas impērijas laikos šajā pilsētā uzturējās gubernators, un vēlāk tā kļuva par neatkarīgās Latvijas galvaspilsētu. Citās Livonijas pilsētās ebreju skaits bija mazs un nenozīmīgs.

Rīgas pilsētu dibinājis vācu bīskaps Alberts 1201. gadā, iecerēdams to kā militāru un tirdzniecības atbalsta punktu pie Daugavas ietekas Baltijas jūrā. Izmantojot savu ietekmīgo stāvokli baznīcas hierarhijā, bīskaps vēlējās iemantot arī laicīgo varu, lai ar uguni un zobenu izplatītu kristīgo ticību vietējo cilšu vidū. Viņš uzņēmās arī vācu tirgotāju aizsardzību no blakus valstu draudiem – cauri Baltijai vijās tirdzniecības maršruti uz daudzām Hanzas savienības¹ pilsētām.

Rīgas pilsētas dibinātāji vācieši uzskatīja to par savu priekšposteni un rūpējās, lai tajā neapmestos nevēlami svešinieki, nemaz nerunājot par tirgotājiem un amatniekiem.² Jau 14. gadsimtā vācu tirgotāji bija radījuši tā dēvēto Lielo gildi, un tikai tās biedri drīkstēja nodarboties ar tirdzniecību. Vācu amatnieki nodibināja Mazo gildi, un tajā nedrīkstēja iestāties pat latviešu amatnieki. Tā vācieši ieguva monopolu tirdzniecībā un amatniecībā.

Pilsētas iedzīvotāji tika iedalīti trīs kategorijās: «pilsoņi»³ pārvaldīja pilsētu, tie bija brīvu kārtu ļaudis ar gadiem ilgu pieredzi tirdzniecībā un amatniecībā, kam piederēja kapitāls vismaz 500 dālderu apmērā. «Pilsoņi» bija gīlžu biedri, un no viņu vidus tika ievēlēta pilsētas pārvalde.

Nākamā kategorija ir tā saucamie birģeri⁴, t.i., dažādi meistari. Viņiem bija tiesības iegādāties pilsētā nekustamo īpašumu, taču viņi nepiedalījās pilsētas pārvaldē. Visi pārējie bija «svešinieki» – neraugoties uz savu tautību vai ticību. Vēl 1752. gadā pilsētas pārvalde pieņēma lēmumu par to, ka latviešiem nav tiesību kļūt par Rīgas pilsoņiem, tas pats attiecās arī uz krieviem, un viņi ilgus gadus dzīvoja savā priekšpilsētā. Nav grūti iedomāties «svešinieku» – it īpaši ebreju stāvokli, jo viņi bija faktiskie vai iespējamie vācu iedzīvotāju konkurenti.

Ebreju vēsture Rīgā daudzām paaudzēm bijusi viena vienīga ciešanu un nelaimju virkne. Vācu «pilsoņi» gadsimtiem ilgi bija pilsētas saimnieki un lēma visus jautājumus no spēka pozīcijām – tālab viņi liedza ebrejiem pat elementāras tiesības.

Galvenais iemesls, kādēļ vietējie iedzīvotāji, it īpaši tirgotāji, pretojās ebreju ienākšanai, bija bailes no konkurences tirdzniecībā un amatniecībā. Valstī pastāvēja pa pusei feodāla iekārta, un ebreji bija vienojošais posms starp laukiem un pilsētu. Pateicoties saviem sakariem ar Polijas-Lietuvas valsti, viņi ievada dažādas ārzemju preces un nodarbojās ar tranzīta tirdzniecību un vietējo preču eksportu. Tādēļ pilsētas varasvīri neaizliedza ebrejiem uz laiku apmesties tās robežās, vienlaikus cenšoties gūt pēc iespējas lielāku labumu, uzliedzot ebrejiem dažādas nodevas un nodokļus, bet aizliedzot viņiem apmesties uz pastāvīgu dzīvi Rīgā.

Liela loma aizliegumu noteikšanā bija naidam pret «Pestītāja Jēzus ienaidniekiem». Šādi momenti detalizētāk raksturos attieksmi pret ebrejiem.

«Ebreju aizsardzība»

Visiem ebrejiem, kas ieradās Rīgā, bija jāsamaksā viens guldenis⁵ «aizsardzības naudas» par atļauju tirgoties pilsētas teritorijā. Šī nodeva minēta 1611. gada oficiālajos dokumentos kā mantojums no «seniem laikiem», t.i., pārmantota iepriekšējo paaudžu prakse. Šāda nodeva tika ieviesta 12.–13. gadsimtā Vācijā, kad tirgotāji tika aizsargāti no organizētu bandu uzbrukumiem, kuras centās nolaupīt viņu preces. Situācijai mainoties, aizsardzība vairs nebija nepieciešama, taču ar šo nodokli joprojām tika aplikti «ienācēji», kas bija ieradušies kādā apvidū no svešatnes. Uz ebrejiem šī nodeva attiecās kā pastāvīgs nodoklis un vietumis tika dēvēta par «ebreju aizsardzības naudu». Livonijas teritorijā tā tika

iekasēta poļu laikā (1561–1621), kā arī zviedru laikā (1621–1710). Šo nodevu turpināja iekasēt arī pēc tam, kad Rīgu 1710. gadā ieņēma krievi. 1723. gadā poļu tirgotāji žēlojās, ka tā no viena guldeņa pieaugusi līdz trim: divi guldeņi tika pilsētas galvai, bet viens viņa palīgam. Sūdzība daudz nelīdzēja, un uz gubernatora pieprasījumu par tādas nodevas pastāvēšanu pilsētas valde atbildēja, ka ebreji tikai mēģinot izvairīties no nodevas maksāšanas, bet tās mērķis esot, «lai ļaudis, kuru alkatība ir visiem zināma un kuri nevis dod iedzīvotājiem kādu labumu, bet drīzāk pretēji, kaitē tirdzniecības norisei, nevēlētos ierasties šajā pilsētā un apmesties te uz dzīvi». Tādējādi šī nodeva, ko pilsēta piemēroja, nesaskaņojot ar augstāk stāvošajām instancēm, pastāvēja līdz 1766. gadam, kad cariene Katrīna II to atcēla kā nelikumīgu.

Ebreju iebrucamais nams

1621. gadā Rīgu iekaroja zviedru karalis Gustavs Ādolfs. 17. gadsimtā zviedri neļāva ebrejiem apmesties savā valstī. Ne-raugoties uz to, ebreju skaits Rīgā ievērojami palielinājās, un zviedru valdīšanas laikā pilsētas ebreji un kristieši dzīvoja savstarpējā sapratnē acīmredzot tādēļ, ka pilsētā valdīja labvēlīga ekonomiskā situācija, par kuru bija jāpateicas arī ebreju ieguldījumam. Tieši zviedru valdīšanas laikā neoficiāli tika atzīta ebreju apmešanās Rīgā, ierīkojot tā saucamo ebreju iebrucamo namu – ierobežotu vietu, kurā bija jāapmetas pilsētā iebrucamajiem ebrejiem. Iebrucamā nama uzcelšanas datums nav zināms.⁶ Saglabājies 1666. gada rīkojums, ka šī nama pārvaldniekam jābūt neebrejam. Galvenais iebrucamā nama dibināšanas iemesls bija uzraudzības iespēja – lai ebreji samaksātu nodevas par savām precēm, it īpaši akcīzi par degvīnu, kura ražošana pilnībā atradās viņu rokās, un lai viņi neiesaistītos nekādos darījumos ar svešiniekiem, bet tikai ar vietējiem iedzīvotājiem.

Iebrucamā nama dibināšana bija mēģinājums sakārtot jautājumus, kas saistīti ar ebreju klātbūtni un rosību pilsētā tā, lai tā sakristu ar pret viņiem naidīgi noskaņoto iedzīvotāju interesēm. Jāpiebilst, ka sadzīves apstākļi iebrucamajā namā bija tālu no ideāliem. Ebreju sūdzības maz ko līdzēja. «Ebreju saimnieks» neti bija rupjš un nesavaldīgs. Tad pilsētas tēvi mēģināja risināt šo situāciju, un vienreiz saimniekam tika izteikts rājiens, bet citreiz

viņam piesprieda astoņas dienas ieslodzījuma vai astoņu dālderu soda naudas par ebreju piekaušanu. 1685. gadā iebrucamais nams tika pārcelts uz labāku ēku. Par to, ka apstākļi uzlabojušies, var spriest no pilsētas valdes izdotā rīkojuma, ka vienā istabā nedrīkst gulēt vairāk par diviem cilvēkiem. 1689. gadā maksu par uzturēšanos iebrucamajā namā pilsētas tēvi mēģināja pārvērst par pastāvīgu nodokli, kas būtu neatkarīgs no šajā vietā pavadītā laika. «Ebreju saimnieks» pieprasīja pilsētai, lai katram Rīgā iebrucušajam ebrejam uzliktu par pienākumu apmesties pie viņa vai arī vienoties ar viņu par samaksu. Viņš vēlējās saņemt samaksu arī no tiem ebrejiem, kuri ieradās ar plostiem un pavadīja uz tiem nakti, sargādami savas preces. Tirdzniecība ar kokmateriāliem, kas atradās ebreju rokās, nesa pilsētai ievērojamu peļņu. Kokmateriālus eksportēja uz ārzemēm, bet plosti kalpoja preču piegādei no Polijas uz Krieviju.

Pilsēta neapmierināja «ebreju saimnieka» prasību, jo Zviedrijas karalis 1690. gadā bija atļāvis ebrejiem nakšņot uz plostiem. Ziemeļu kara gados ebreju iebrucamais nams 1700. vai 1701. gadā tika izpostīts un nākamos divdesmit gadus nedarbojās. Kāda ebreja lūgums atļaut viņam apsaimniekot ebreju iebrucamo namu tika noraidīts tādēļ, ka viņš neievērošot nodokļu iekasēšanas noteikto kārtību.

Rīga Krievijas valdīšanas laikā

1710. gadā Rīgu ieņēma Krievijas karaspēks. Padošanās līgumā tika saglabātas pilsētas visas privilēģijas, tādēļ nemainījās arī ierobežojumi, kas attiecās uz ebrejiem. Pateicoties nemitīgiem lūgumiem no tirgotāju un amatnieku gilžu puses, kas cīnījās pret ebreju iespējamo konkurenci, 1724. gadā kādam vietējam iedzīvotājam uz 50 gadiem tika izdota atļauja atjaunot un apsaimniekot ebreju iebrucamo namu. Likums par šo ēku bija līdzīgs 1666. gadā izdotajam, taču maksa par dzīvošanu bija paaugstināta; tika noteikta īpaša samaksa par degvīna mucu glabāšanu, kā arī noteikta īpaša nodeva – puse guldeņa nedēļā –, kas bija jāmaksā katram ebrejam, kurš ieradās pa Daugavu ar plostu, pat ja viņš neapmetās iebrucamajā namā.

Tas bija iespējams tādēļ, ka zviedru izdotā atļauja nakšņot uz plostiem vairs nebija spēkā; pēc laika šī nodeva tika atcelta, ja iebrucamajā mājā bija aizņemtas visas vietas.

Kopš pirmajiem Krievijas valdīšanas gadiem ebreju tirgotāji nodibināja sakarus ar varasiestādēm. Vērts pieminēt Naftali un Zundlu Hiršus, kuri piegādāja kokmateriālus kuģubūvei. 1725. gadā Zundls Hiršs saņēma atļauju nopirkt gruntsgabalu ebreju kapsētas ierīkošanai. Līdz tam ebreji bija spiesti vest savus mirušos uz Kurzemi. Tirgonis Īzaks Markuss piegādāja augstākajām aprindām dārgakmeņus, bet Solomons tirgojās ar zeltu un sudrabu.

1727. gadā cariene Katrīna I izdeva pavēli par visu ebreju padzišanu no Krievijas. Iepriekš minētie tirgotāji iesniedza Iekšlietu kolēģijā lūgumrakstu atļaut viņiem palikt Rīgā. Šajā sakarā pilsētas pārvaldei tika nosūtīts pieprasījums, vai starptautiskā tirdzniecība ir iespējama bez ebreju piedalīšanās. Pilsētas vīri atbildēja, ka ebreji, kā zināms, tikai kaitē vietējiem iedzīvotājiem un tirgotāji itin labi iztiktu arī bez viņiem.

1727. gadā ebreji netika padzīti, taču varasiestādes sāka par viņiem pastiprināti interesēties. 1728. gadā ebreju skaits Rīgā sasniedza 60–70 cilvēku, vasaras mēnešos tas bija nedaudz lielāks, jo daudzi pa Daugavu piegādāja kokmateriālus. Zināms, ka iebrucamajā namā atradās arī lūgšanu istaba, ka tirgotāji ieradās šeit kopā ar saviem bērniem un te pat bija iespējams iegūt ebreju tradicionālo izglītību. Tika ievēroti *kašruta*⁷ likumi. 1728. gadā pilsētas pārvalde žēlojās, ka ebreji kļuvuši tik «nekaunīgi», ka uz iebrucamo namu vedot pat savas grāmatas.

1742. gada padzišana

Situācija mainījās, kad 1742. gadā cariene Elizabete izdeva stingru pavēli padzīt visus ebrejus no Krievijas teritorijas. Šādā situācijā izpaudās pilsētas pārvaldes divkosība. Varasvīri baidījās ne tikai par to, ka zudīs ebreju iedzīvotāju nestā peļņā, bet no tā, ka ebreji vairs nevedīs kokmateriālus ar plostiem pa Daugavu. Pilsētas pārvaldes sēdē tika nolemts vērsties pie gubernatora ar lūgumu neiekļaut Rīgu rīkojumā par ebreju padzišanu. Tika pausts viedoklis, ka tādā gadījumā ebreji vedīs savas preces caur kaimiņu valstīm, pilsēta zaudēs ienākumus no nodevām, bet tirgotāji – 100 tūkstošu dālderu lielu priekšapmaksu utt. Lūgums palika neatbildēts. Tuvojoties pavasarim, tika izdots rīkojums pie Jaunjelgavas (*Nairi*)⁸ apturēt ebreju preču plostus, kas nāca pa Daugavu; uz Sanktpēterburgu tika nosūtīts īpašs sūt-

nis, bet ebrejiem paziņoja, lai viņi gaida sarunu rezultātus. Ne-raugoties uz to, ka augsti ierēdņi vēlējās, lai ebrejiem atļauj tirgoties ar kokmateriāliem, cariene izdeva savu pazīstamo pavēli: «Man nav vajadzīga izdevīga peļņa no Kristus ienaidniekiem.» Visiem ebrejiem bija jāatstāj Rīga, un nākamo divdesmit gadu laikā tie pilsētā neieradās. 1744. gadā varasvīri šo pavēli centās atcelt, bet piedzīvoja neveiksmi.

PIEZĪMES

¹ Hanzas savienība jeb Hanza (vācu val. *Hanse*) – Ziemeļvācijas tirdzniecības pilsētu politiska savienība. Tā veidojās Ziemeļu un Baltijas jūras pilsētām apvienojoties 13. gadsimta pirmajā pusē, bet no 14. līdz 15. gadsimtam tā apvienoja apmēram 200 tirdzniecības pilsētu (Rīga piebiedrojās Hanzas savienībai 1282. gadā, bet darbību pārtrauca 1669. gadā).

² Līdz Livonijas sabrukumam 1561. gadā – feodāļu un baznīcas valstiņu konfederācija, kas izveidojās mūsdienu Igaunijas un Latvijas teritorijā, pateicoties vācu krustnešu iekarojumiem. Tā pastāvēja no 13.–16. gadsimtam, un ebreju kā «neticīgo» ierašanās šeit bija aizliegta (to noteica īpašs Livonijas magistra Zigfrīda fon Foigtvangena rīkojums, kas datēts ar 1309. gadu).

³ Autors domā tā saucamos patriciešus – viduslaiku Rīgas iedzīvotāju augstāko, bagātāko un privilēģētāko slāni, kurā ietilpa vācu tirgotāji.

⁴ Birģeri – privilēģēts viduslaiku Rīgas iedzīvotāju slānis, pie kura galvenokārt piederēja amatnieki, kas cīnījās ar patriciešiem par tiesībām piedalīties pilsētas pārvaldē.

⁵ Guldenis – Holandes naudas vienība; 14.–16. gadsimtā – zelta, 17.–19. gadsimtā – sudraba. Bija apgrozībā Vācijā, Austroungārijā un citās ar tām robežojamies valstīs līdz 1892. gadam.

⁶ Pirmo reizi ebreju apmešanās vieta Rīgā minēta 1638. gadā. To izveidoja Heinrihs Rozens.

⁷ *Kašrut* (senebreju val. *košer* – «atbilstošs», «derīgs») – atbilstība jūdu reliģijas prasībām, šīs prasības attiecas arī uz cilvēkiem, kas veic dažādus rituālus, kulta priekšmetiem, kā arī uz ēdienu un apģērbu.

⁸ *Nairi* – Jaunjelgavas nosaukums jidišā (pastāv viedoklis, ka tas ir vārdu «Naie Rige» («Jaunā Rīga») saīsinājums).

5. nodaļa

EBREJU SASNIEGUMI KATRĪNAS II VALDĪŠANAS LAIKĀ

1762. gadā Krievijas cara tronī kāpa Katrīna II. Radās nepieciešamība apgūt jaunas teritorijas, nometinot iedzīvotājus arī apvidos, kas tikai nesen bija iekļauti Krievijas sastāvā. Pateicoties dažādu personību ietekmei – ebreju un neebreju – 1764. gadā trīs ebrejiem kopā ar kalpiem tika atļauts dzīvot Rīgā. Tie bija Dāvids Levi Bambergs, Mozess Ārons un Bērs Benjamins, kura vietā vēlāk sāka dzīvot Volfs Levins. Šos trīs ebrejus dēvēja par Jaunkrievijas¹ tirgotājiem, un viņiem bija uzticēts organizēt ebreju imigrāciju uz Jaunkrievijas apgabaliem un attīstīt lauksaimniecību Hersonas, Jekaterinoslavas un Taurijas guberņā. Kopš tā laika sākās ebreju kustība caur un uz Rīgu. Pilsētas varasvīri bija neapmierināti ar šādu situāciju, taču «augstākās aprindas» – 1764. gadā Rīgā viesojās Krievijas cariene – lika noprast, ka nebūtu vēlams traucēt Jaunkrievijas tirgotājiem veikt savus pienākumus; ceļojošiem ebrejiem ļāva uzkavēties pilsētā sešas nedēļas. Carienes rīkojuma dēļ, kā arī tālab, ka pilsētas varasvīri nevēlējās ebreju klātbūtni, atkal kļuva aktuāla doma par ebreju iebrucamo namu. 1764. gadā kādam Rīgas iedzīvotājam tika izīrēta ēka šāda iebrucamā nama izveidošanai, un pilsēta kopā ar Jaunkrievijas tirgotājiem noteica cenu par apmešanos tajā. Tika izdots rīkojums, ka visiem ebrejiem triju dienu laikā jāpārvācas uz iebrucamo namu, kas atradās netālu no Jānavārtiem².

Rīgas *Schutzjuden* – «aizsargājami» ebreji

Mēnesi pēc šī rīkojuma publicēšanas gubernators atļāva trim ebreju tirgotājiem no Jaunkrievijas – Dāvidam Bambergam, Mozesam Āronam un Volfam Levinam, kā arī viņu ģimenēm (kopā 36 cilvēki) dzīvot pilsētā ārpus iebraucamā nama teritorijas.

Šiem 36 cilvēkiem laika gaitā piebiedrojās vēl daži, un tie veidoja Rīgas «aizsargājamo» ebreju kodolu – šiem ebrejiem salīdzinājumā ar svešiniekiem bija piešķirtas īpašas privilēģijas, un viņi varēja dzīvot pilsētā pastāvīgi.

«Aizsargājami» ebreji sāka domāt par lūgšanu nama iekārtošanu, un «ebreju saimnieks» atvēlēja viņiem kādu ēku netālu no iebraucamās nama. Pēc ebreju norādījumiem šajā vietā tika uzcelta sinagoga³.

Pilsētas valdei kļuva skaidrs, ka valdība cenšas veicināt ebreju apmešanos Rīgā, un 1766. gadā tika izstrādāti noteikumi, kas iedalīja ebrejus divās grupās. Pirmajai grupai piederēja tā dēvētie aizsargājami ebreji, kuri varēja bez ierobežojumiem dzīvot pilsētā. Otrā grupā ietilpa visi pārējie, kuriem bija īslaicīga uzturēšanās atļauja. Viņiem bija jāierodas pilsētas valdē, un tā izsniedza atļauju uzturēties pilsētā sešas nedēļas. Šiem ebrejiem katrā ziņā bija jāapmetas iebraucamajā namā, bet ievestās preces viņi drīkstēja pārdot tikai vietējiem tirgotājiem,⁴ kā arī nedrīkstēja ievest priekšmetus, kas radītu konkurenci vietējiem ražojumiem. «Ebreju saimnieka» pienākumos ietilpa ebreju uzskaitē, turklāt viņam bija jāuzrauga, vai viņi ievēro visus likumus.

Šis rīkojums attiecās tikai uz Rīgas pilsētu. Vidzemē un citviet nekādas izmaiņas netika ieviestas.

Kopš tā mirkļa, kad tirgotāji no Jaunkrievijas pirmo reizi apmetās Rīgā, bija pagājis 15 gadu. Neviens neatgādināja, ka viņu pienākums bijis veicināt ebreju migrāciju uz Krievijas dienvidiem. 1780. gadā Rīgas gubernators nosūtīja savam Jaunkrievijas kolēģim pieprasījumu par to, vai šie Jaunkrievijas tirgotāji patiešām ir nepieciešami viņa gubernas attīstībai. Atbildē bija sacīts, ka minētās personas nav Jaunkrievijas tirgotāji un šim novadam viņu pakalpojumi nav vajadzīgi. Rīgas valde vēstulē neaizmirsā uzsvērt, ka «aizsargājami» ebreji, kuru skaits jau tuvojas simtam, nedod Rīgai nekāda labuma, nemaksā nodokļus un viņu ekonomiskais stāvoklis ir tik smags, ka viņi spiesti nodarboties ar nelikumībām.

Pamatojoties uz šo informāciju, gubernators nodeva pilsētas valdei sarakstu, kurā ietilpa 43 personas, kuras visā drīzumā jāizsūta no Rīgas. Jānorāda, ka Jaunkrievijas tirgotāji šajā sarakstā nebija ietverti. Par viņiem Krievijas Senātam tika nosūtīts pieprasījums. Atbildi neviens tā arī nesagaidīja...

Vēlāk noskaidrojās, ka arī minētie 43 ebreji tā arī nekad netika izsūtīti.

Rīgas ebreju kopiena un tās vecākie

Kā jau sacīts iepriekš, iebraucamajā namā atradās lūgšanu telpa, un 1767. gadā tika uzcelta arī sinagoga. Jau 1765. gadā notika pirmā apbedīšanas biedrības *Hevra Kadiša* sanāksme. Dokumentos, kur pierakstītas sarunas ar pilsētas varasiestādēm, bieži sastopami termini, kā «sinagogas vadītāji», «rabīns»⁵, «miesnieks»⁶, «kaprācis» utt., – bija sākusies aktīva ebreju kopienas dzīve un, kā parasti, arī nesaskaņas pašu ebreju starpā. Viens no iemesliem bija divu grupu konflikts – savā starpā ķildojās «aizsargājamie» ebreji, kas bija ieradusies no Kurzemes, daļēji arī no Vācijas, un no Baltkrievijas iebraukušie tirgotāji hasīdī⁷, kuri nodarbojās ar kokmateriālu eksportu. Kultūras un tradīciju atšķirības traucēja panākt vienprātību par to, kurš uzņemsies sinagogas vadību. Konflikts samilza tiktālu, ka abu pušu strīdā nācās iesaistīties pilsētas tiesai. Arī tiesas lēmums daudz nelīdzēja, un pilsēta nolēma iecelt kopienas vecāko, precīzi nosakot viņa pienākumus: vecāko ievēl «aizsargājamie» ebreji; vēlēšanām, kurās piedalās visi kopienas locekļi, jānotiek vienreiz gadā; vecākajam jāuzrauga, lai pareizi tiktu pildītas sinagogas tradīcijas un «svešinieki» lūgtos saskaņā ar savām paražām; kopā ar vēl diviem ebrejiem vecākajam jāizšķir strīdi kopienas locekļu starpā; ja kāds nav apmierināts ar šīs šķīrējtiesas lēmumu, lieta var tikt nodota pilsētas tiesā; vecākā pienākums ir pārvaldīt ienākumus, kas tiek gūti no rituālajām vajadzībām nepieciešamā vīna (*kiduš*) un *etrog*⁸ pārdošanas; savukārt kantoru⁹, sinagogas kalpotāju un tamlīdzīgo amatos ievēl vietējie un «svešie» ebreji kopā.

Acīmredzot šo noteikumu mērķis bija atrisināt vietējo un «svešo» ebreju konfliktus. Jāuzsver pilsētas varasiestāžu labvēlīgā attieksme jautājuma risināšanā. Vecākā iecelšana vērtējama kā ieguldījums Rīgas ebreju kopienas stiprināšanā.

Slokas pilsoņi

1783. gadā saskaņā ar Krievijas un Kurzemes hercogistes¹⁰ vienošanos no Kurzemes teritorijas tika atdalīta zemes josla, kas atradās pie Baltijas jūras un kur vēlāk izveidojās tādi slaveni atpūtas ciemati kā Sloka, Dubulti, Majori u.c. 1785. gadā cariene Katrīna II izdeva pavēli, ka šajā zemes strēlē drīkst apmesties uz dzīvi krievi un ārzemnieki, «neņemot vērā rases un ticības atšķirības», pierakstoties šeit kā pilsoņi un tirgotāji. Gubernatoram tika dots rīkojums, ka vārdi «neņemot vērā rases un ticības atšķirības», attiecas uz ebrejiem.

Tā kā šī zemes strēle atradās netālu no Rīgas, ebreji pierakstījās kā Slokas pilsoņi un tirgotāji, kas faktiski nozīmēja viņu apmešanos Rīgā, jo īpaši tālab, ka Sloka tajā laikā bija maza un nenozīmīga apdzīvota vieta, kur neatradās neviena iestāde, kam būtu kāds sakars ar tirdzniecību, muitu, nodevām utt.

Tādējādi Rīgā izveidojās trīs ebreju kārtas: «aizsargājамie» ebreji, Slokas ebreji un «svešie», kuri pilsētā dzīvoja īslaicīgi. Šāda situācija noveda pie tā, ka 1788. gadā pilsēta pieņēma jaunus noteikumus, kuriem bija divējāds mērķis – juridiski nostiprināt radušos jauno situāciju un mēģināt novērst ebreju turpmāko imigrāciju.

Tika publicēts precīzs 15 ģimeņu saraksts, kuras bija ieguvušas «aizsargājamo» ebreju tiesības:

- 1) Dāvida Bamberga ģimene ar neprecētu meitu;
- 2) Benedikts Levi ar sievu un bērniem;
- 3) Mozess Levi ar sievu un bērniem;
- 4) Jeheskiels Levi ar sievu un bērniem;
- 5) Dāvids Mozess Ārons;
- 6) Samuels Īzaks, Mozesa Ārona sievasbrālis;
- 7) Samuels Mozess Salomons, aptiekārs, ar sievu un bērniem;
- 8) Rafaels Markuss Volfs, graviēris, ar sievu un dēlu Markusu;
- 9) Jakovs Volfs ar sievu un bērniem;
- 10) Judela Volfa atraite ar diviem dēliem un trim meitām;
- 11) Fisks Salomons ar sievu, trim dēliem un trim meitām;
- 12) Fisks Berkovičs, kantors un miesnieks;
- 13) Levins Samuels, miesnieks un sinagogas kalpotājs;
- 14) Leibs Jakovs, feldšeris;
- 15) Vulfs Hiršs, kapracis.

Lielākā daļa iepriekš minēto ebreju bija to Jaunkrievijas tirgotāju bērni, kuri apmetās pilsētā 1764. gadā un kurus varas-iestādēm nācās paciest, gaidot Sanktpēterburgas Senāta lēmu-
mu...

«Aizsargājamo» ebreju dēli varēja dzīvot Rīgā arī pēc precī-
bām ar «svešinieci», taču, ja viņu meitas apprecējās ar ebrejiem,
kas bija ieradušies darījumu vai ceļojumu dēļ, tad viņām bija jā-
atstāj pilsēta. Slokas ebreji varēja uzturēties pilsētā no trim līdz
astoņām dienām; kad ienāca lielāka preču partija, viņiem tika
atļauts pilsētā uzkavēties ilgāk. Visi pārējie – tā saucamie sve-
šinieki varēja dzīvot pilsētā tikai sešas nedēļas, un saskaņā ar
sen pieņemtiem noteikumiem viņiem bija jāmitinās ebreju iebrau-
camajā namā, viņi nedrīkstēja ņemt līdzzi savas ģimenes.

No ebreju vidus tika ievēlēts atbildīgais, kurš pazina «sveši-
niekus» un sekoja, lai visi norādījumi tiktu ievēroti. Šajā ama-
tā bija iecelts «aizsargājamais» ebrejs kopienas vecākais Mozess
Levi, savukārt «ebreju saimnieks» saņēma stingrus norādījumus
raudzīties, lai visiem iebraucamā nama viesiem būtu nepiecie-
šamie dokumenti. Pilsētniekiem tika norādīts nedot ebrejiem
naktsmītni.

«Aizsargājамie» ebreji laiku pa laikam mēģināja iegūt tiesī-
bas pierakstīties pilsētā, taču nesekmīgi. Nelīdzēja arī vēršanās
pilsētas valdē 1810. gada svētku dienā, kad tika svinēta Rīgas
pievienošanas Krievijas impērijai simtgade. Lūgumam bija pie-
vienots dzejolis, kura autors izjustiem vārdiem lūdza pilsētas
kungus cilvēcīgi izturēties pret saviem ebreju kaimiņiem. Ta-
ču bailes no ebreju konkurences izrādījās stiprākas par cilvē-
ciskām jūtām, un arī šis lūgums tika noraidīts – tāpat kā visi
iepriekšējie.

«Aizsargājамie» ebreji tika uzskatīti par «pieciešamiem» un
dzīvoja nepārtrauktās bailēs tikt izsūtītiem. Šo problēmu viņi
atrisināja, pierakstoties par Slokas pilsoņiem, un tādējādi atra-
dās Rīgā likumīgi. 1811. gadā sākās krievu-franču karš (Napo-
leona uzbrukums Maskavai) – un lielākā daļa Slokas pilsoņu
pārcēlās uz Rīgu. Pilsētā izveidojās ievērojama ebreju kopiena,
kuras pārstāvniecības orgāns bija Slokas ebreju kopienas Rīgas
*kahals*¹¹ (*Schlocksche Ebraergemeinde, zu Riga domicillirend*). Ir
zināms arī šīs kopienas rabīns – tas bija Mote Jeheskiels Macs
(1760–1831), kurš darbojās arī kā ebreju grāmatu cenzors.

Rīgas ebreju kopienas izaugsme. 1813. un 1822. gada pārmaiņas

1811. gadā Rīgas gubernators Ivans Repejevs izteicās, ka pilsētā uzturoties ļoti daudz ebreju, kas droši vien skaidrojams ar 1788. gada likuma neievērošanu. Pilsētas policijai un ebreju kopienas vecākajam tika uzdots iesniegt iedzīvotāju sarakstus, lai valdība varētu veikt ebreju skaita samazināšanas pasākumus.

Pilsētas varasiestādes iesniedza detalizētu to ebreju sarakstu, kas atradās Rīgā 1811. gadā no 22. līdz 25. aprīlim:

a) «aizsargājамie» ebreji		1
b) Slokas tirgotāji	35	
Slokas pilsoņi	394	429
c) «svešie» (no Kurzemes, Lietuvas utt.)	306	
Kopā	736	

Kā izriet no tabulas, pilsētā bija palicis tikai viens «aizsargājамais» ebrejs, visi pārējie bija Slokas pilsoņi.

Pilsētas pārvalde sniedza paskaidrojumu, ka «lielais» ebreju skaits skaidrojams ar to, ka ebrejiem atļauts pierakstīties kā Slokas pilsoņiem, kaut gan faktiski viņi atrodas Rīgā. Daudzus pilsētā aizkavējis karš, bet daži strādā valdības labā. Lai samazinātu ebreju skaitu, pilsētas varasvīri iesniedza šādus priekšlikumus:

1) pārtraukt pierakstīt Slokā uz dzīvi ebrejus, bet tos, kas jau pierakstīti, uz pusgadu izsūtīt;

2) «aizsargājамo» ebreju dēliem, kas vecāki par 17 gadiem, un meitām, kas precējušās ar «svešiem» ebrejiem, kā arī atraidnēm jāatstāj pilsēta;

3) «svešie» ebreji šeit nedrīkst uzturēties ilgāk par sešām nedēļām, neskaitot zinātniekus un ārstus.

Šos priekšlikumus nosūtīja uz Krievijas Senātu, taču turienes ierēdņi nesteidzās ar atbildi. Tādēļ 1813. gadā gubernators izdeva jaunu rīkojumu, ar ko būtībā apstiprināja jau esošo situāciju – ebreju lielo skaitu pilsētā un pārmaiņas, ko viņu dzīves ritumā ienesis dzīves un laika ritums.

Saskaņā ar šiem norādījumiem tika palielināts iebrucamo namu skaits – viens atradās Pārdaugavā, bet otrs Maskavas priekš-

pilsētā. Tos vadīja «aizsargājami» ebreji, kaut gan ģildes protestēja pret šādu situāciju. Līdz atbildes saņemšanai no Senāta Slokas pilsoņi drīkstēja palikt Rīgā. Ar ārzemju pasi ieradušies tirgotāji varēja neapmesties iebraucamajos namos.

Pateicoties šādai situācijai, Slokas pilsoņi sāka justies brīvāk un 1819. gadā iesniedza lūgumu viņus pierakstīt Rīgas pilsētā, taču varasiestādes nevēlējās to pieļaut. Tās iesniedza gubernatoram rakstisku protestu, un tajā netrūka indes pilnu apvainojumu: ebreji atrodot dažādus paņēmienus, kā apiet esošos likumus; izdomājot visādus iemeslus, lai tikai iegūtu uzturēšanās tiesības; negatīvi ietekmējot pilsoņu morāli, laupot pilsētniekiem ienākumu avotus un izkrāpjot īpašumu; pateicoties saviem sakariem ar Kurzemi un Lietuvu, ebreji esot iesaistīti visos kontrabandas darījumos; pilsētā esot palielinājies zādzību skaits, kas arī esot ebreju roku nopelns...

Ģildes atbalstīja pilsētas varasiestāžu apvainojumus, un 1822. gadā gubernators izdeva jaunu rīkojumu, kurā bija ietverti 57 precīzi punkti, kas reglamentēja ebreju ierašanos un uzturēšanos pilsētā. Līdzīgi kā iepriekšējos gados, šis reglaments tikai apstiprina izmaiņas, kas faktiski jau bija notikušas Rīgas ebreju kopienas dzīvē, un liecina par to, ka pilsētas ekonomikā ebrejiem bija nozīmīga loma.

Šajā rīkojumā ietvertas šādas nostādnes:

1) par «aizsargājamiem» ebrejiem, kuri drīkst dzīvot priekšpilsētā un pašā pilsētā tikai ar īpašu atļauju, kas izdota, pamatojoties uz to, ka viņi spēs sev nopelnīt iztikas līdzekļus; par ebreju iebraucamo namu un ebreju *košera* virtuvju uzturēšanu; par amatiem, ko ebreji drīkst mācīt saviem bērniem, izņemot atslēdznieka amatu un darbus, kas saistīti ar sudrabu un zeltu; par aizliegumu algot palīgus, neskaitot zēnus, kas nodoti amata mācībā;

2) par Slokas pilsoņiem, kuri iekļauti 1813. gada sarakstā un var palikt kopā ar savām ģimenēm, līdz Senāts¹² pieņems lēmumu viņu jautājumā, un par visiem pārējiem ebrejiem, kuriem tiek piešķirta uzturēšanās atļauja pilsētā tikai līdz sešām nedēļām;

3) kā sveši rīkojumā raksturoti šādi ebreji: ārzemju ebreji, kas ieradušies ar savām pasēm, valsts iekšējo gubernu ebreji, kā arī tie ebreji, kam nav tiesību iegūt Slokas pierakstu; lieltirgotāji, pirmās un otrās ģildes tirgotāji;¹³ mākslinieki, fabrikanti un lauku lielsaimniecību pārvaldnieki; tie, kas ierodas pa Daugavu, piegādājot kokmateriālus un preces, valsts pasūtījumu izpildītā-

ji, viņu kalpotāji utt. Visiem viņiem jāuzturas iebraucamajos namos, ja tiem tur ir vieta; kas ieradušies pa ūdensceļu, drīkst palikt uz plostiem, lai sargātu savas preces; atsevišķa dzīvokļa īrei visiem jāsaņem atļauja;

4) lai izmitinātu visus «svešos», ebreju iebraucamo namu skaits tiek palielināts līdz pieciem: viens pilsētā, divi Maskavas priekšpilsētā un divi Pārdaugavā. Šajos namos jānodibina trīs ebreju virtuves;

5) kas attiecas uz citām Vidzemes guberņas apdzīvotām vietām, tur tirgus dienās drīkst tirgoties tikai «aizsargājamie» ebreji un Slokas pilsoņi.

Spriēžot pēc rīkojuma satura, var secināt, ka ebreju skaits Rīgā ievērojami pieaudzis. Īpaši svarīga loma ir atļaujai nodarboties ar amatniecību, kaut gan kristiešu gīdles gadiem ilgi pret to bija cīnījušās. Pēc rīkojuma publicēšanas gīlžu pārstāvji atkal vērsās ar lūgumu pie gubernatora Pauluči, lai tas beidzot saņemtu Senāta lēmumu, tādējādi tiekot vaļā vismaz no daļas ebreju. Atbilde bija cara Aleksandra II rīkojums – «nemainīt esošo lietu kārtību».

1827. gadā šī problēma saasinājās atkal – un valdība lēma par ebreju skaita samazināšanu Kurzemes guberņā. Gubernators Pauluči paziņoja, ka attiecībā uz Rīgas pilsētu izdotie rīkojumi ir pilnīgi pietiekami tam, lai samazinātu ebreju skaita pieaugumu arī citās pilsētās. Pamatojoties uz to, 1829. gadā cars apstiprināja 1822. gada priekšlikumus.

Valdošo aprindu iecietība pret ebrejiem skaidrojama ar pozitīvo attieksmi pret viņiem pēc krievu-franču kara, kad ebreji puda atbalstu Krievijas pusei. Nav izslēgts, ka valdības līmenī jautājums par tiesībām apmesties uz dzīvi Rīgā tiku lemts ebrejiem par labu, ja vien nebūtu Rīgas pilsētas varasiestāžu naidīgās attieksmes.

PIEZĪMES

¹ Jaunkrievija – vēsturiski veidojies novads Krievijas un Ukrainas dienvidu daļā (18. gadsimta otrā puse – 20. gadsimta sākums), tajā ietilpa arī Melnās jūras ziemeļu daļa.

² Jāņa vārti Rīgā 1626. gadā atradās mūsdienu Dzirnavu un Maskavas ielas krustojumā, bet 1789. gadā – netālu no mūsdienu Maskavas un Katoļu ielas krustojuma.

³ Sinagoga (grieķu val. *synagōgē* – pulcēšanās vieta, no senebreju val.

bēt kneset – saiešanas nams) – lūgšanu nams, kurā pulcējas jūdu kopiena. Sinagogas radās 4. gadsimtā p.m.ē. Izraēlā, taču plašāku izplatību guva ebreju diasporā pēc Jeruzalemes tempļa sagraušanas (m.ē. 70. gadā); sinagogai bija ne tikai reliģiskas, bet arī administratīvas ebreju kopienu pārvaldes funkcijas. Sinagogās notiek dievkalpojumi, tiek lasīta un komentēta Tora. Sinagoga parasti ir taisnstūra formas ēka, kurā sava vieta atvēlēta arī sievietēm (visbiežāk balkonā), kas nošķirta no pārējās telpas ar režģi vai aizkaru; neatņemama sinagogas sastāvdaļa ir *aron kodeš* (svētais šķirsts) – skapis Toras tīstokļu glabāšanai, sinagogā parasti atrodas arī *bima* – paaugstinājums Toras lasījumiem un sprediķiem.

⁴ Te domāts tā dēvētais noliktavas likums – līdz 1861. gadam spēkā esošs viduslaiku likumdošanas relikts, kas noteica, ka citu pilsētu krievu, baltkrievu, poļu, lietuviešu un ebreju tirgotāji nedrīkstēja pārdot savas preces Rīgā bez Rīgas vācu tirgotāju starpniecības.

⁵ Rabīns (senebreju val. *rabbi* – mans skolotājs) – cilvēks, kas ieguvis ebreju augstāko reliģisko izglītību un iecelts garīdznieka statusā; rabīns skaidro ebreju reliģiskos un ģimenes dzīves likumus.

⁶ Miesnieks (senebreju val. *šohet*) – īpaši apmācīts jūdaisma rituālās lopu kaušanas speciālists.

⁷ Hasīdisms (senebreju val. *hasid* – dievbijīgais) – mistisks jūdaisma novirziens, radies 18. gadsimtā Polijā un Krievijā. Saskaņā ar hasīdisma priekšstatiem Dievs ir klātesošs visā, kas ietver cilvēku; tālab ticīgais spēj tieši kontaktēties ar Dievu lūgšanas laikā; mūsdienās hasīdisms ir izplatīts ASV un Izraēlā.

⁸ Etrogs – citrusauglis, viens no četriem augļiem, kas tiek izmantots jūdu svētkos *Sukot* (lapu būdiņu svētki).

⁹ Kantors (no latīņu val. – «dziedātājs»; senebreju val. *hazan*) – sinagoga dievkalpojuma priekšdziedātājs.

¹⁰ Saskaņā ar 1783. gada Krievijas un Kurzemes tirdzniecības līgumu Slokas apgabals (mūsdienās lielākoties Jūrmalas teritorija) ietilpa Krievijas teritorijā un tika iekļauts Rīgas apriņķī.

¹¹ *Kahals* (no senebreju val. – «kopiena») – plašākā nozīmē – kopiena, šaurākā – tās pašpārvalde Polijā 16.–18. gadsimtā, no 1772. līdz 1844. gadam tāda tika ieviesta arī Krievijas impērijā.

¹² Senāts – Krievijas impērijas 1711.–1917. gada augstākais varas orgāns, kas bija pakļauts imperatoram un pārzināja likumdošanu un valsts pārvaldi, bet no 19. gadsimta pirmās puses darbojās arī kā augstākā tiesas instance.

¹³ Ģilde – šajā gadījumā tirgotāju kārtas sapulce pirmsrevolūcijas laika Krievijā. Atkarībā no kapitāla lieluma tirgotāji piederēja vienai no trim gildēm.

6. nodaļa

KURZEME, VIDZEME UN RĪGA KRIEVIJAS VALDĪŠANAS LAIKĀ

Mēs tuvojamies laikmetam, kad ebreju vēsture Latvijā un viņu likteņi bija ļoti saistīti ar Krievijas ebreju likteņiem. Kurzemes ebreju tiesību apstiprināšana ietekmēja tālāko cīņu par Rīgas ebreju tiesībām.

No 1791. līdz 1794. gadam tika likti pamati Krievijas apmešanās joslai. Noteica guberņas, kurās ebrejiem bija tiesības dzīvot, strādāt, tirgoties utt. 1795. gadā Kurzeme tika iekļauta Krievijas sastāvā. Kad 1798. gadā izvirzījās jautājums par jaunās guberņas ebreju tiesībām, uz to neattiecās apmešanās joslas likumi. Tāpat bija Rīgā. Tādēļ šajās vietās dzīvojošo ebreju tiesības bija īpaša problēma, kuru aplūkosim plašāk.

Ebreju skaits un ekonomiskais stāvoklis Kurzemē

Saskaņā ar 1797. gada ebreju skaitīšanu viņu skaits pilsētās un lauku rajonos bija šāds:

Pilsētās: Jelgavā, Aizputē, Kuldīgā un Jēkabpilī	896	20 %
Ciemos, lauku mājās un nelielās kopienās	3635	80 %
Kopā	4581	

Ebreju ekonomiskais stāvoklis bija ļoti slikts. Tikai Piltenes apgabala pilsētās – Aizputē un Kuldīgā viņi varēja pierakstīties

kā tirgotāji. Citur tie nodarbojās ar lietu mantu tirdzniecību, kura, starp citu, bija aizliegta.

Lauku iedzīvotāji, apmēram 80 % no kopējā ebreju skaita, ražoja degvīnu, irēja krogus, nodarbojās ar mazumtirdzniecību utt. Daļa bija ceļojoši amatnieki.

Kurzemes ebreju tiesiskais stāvoklis

Kurzemes landtāgi, kā jau iepriekš minēts, nevarēja pieņemt lēmumu par ebreju tiesībām. Tādēļ tūlīt pēc Kurzemes pievienošanas Krievijai ebreji 1795. gadā ar gubernatora starpniecību iesniedza lūgumu Krievijas valdībai pieņemt lēmumu par viņu tiesisko stāvokli. Atbilde nesekoja, un, kad 1796. gadā tika publicēts likums par pašvaldību vēlēšanām, saskaņā ar kuru tirgotāji drīkstēja tajās piedalīties, ebreji neieguva vēlēšanu tiesības, jo nebija pierakstīti tirgotāju kārtai.

Īpaši asi ebreju problēma izpaudās jautājumā par maksu, lai atbrīvotos no dienesta armijā. Aktīvo karaklausību ebrejiem ieviesa tikai 1827. gadā. Līdz tam laikam ikvienam, kas tika atbrīvots no karaklausības, bija jāmaksā 500 rubļu. Gubernators vērsās augstākajās instancēs ar jautājumu, kā no ebrejiem, kuriem nebija pastāvīgas dzīvesvietas un kuri pārvietojās no vienas vietas uz citu, šo nodevu pieprasīt. Senāts pieprasīja informāciju par ebreju skaitu, nodarbošanos un viņu likumiem un uzdeva gubernatoram veikt nepieciešamos pasākumus, lai iekasētu nodevu, kas atbrīvoja no karaklausības. Gubernatora atbildi ietekmēja vietējo iedzīvotāju intereses, kuri vēlējās atbrīvoties no ebreju konkurences, neraugoties uz to, ka ebreji ar tirdzniecību Kurzēmē tolaik nodarbojās visai ierobežoti.

Savā atbildē gubernators paskaidroja, ka savulaik publicēti visi ierobežojumi un rīkojumi, kas attiecas uz Kurzemes ebrejiem un saskaņā ar kuriem ebrejiem nav nekādu juridisku tiesību valstī, tomēr viņi tajā atrodas un, neraugoties uz visiem aizliegumiem, pelna sev iztiku. Tas ir iemesls, kādēļ viņus nedrīkst pieskaitīt nevienai kārtai – ne tirgotājiem, ne amatniekiem. Viņu ekonomiskais stāvoklis, izņemot atsevišķus gadījumus Jelgavā un Piltenes apgabalā, ir ļoti slikts. Viņiem nav kopienas, bet lielākajai daļai nav arī pastāvīgas dzīvesvietas. Slikto īpašību dēļ viņi nekādi nav ietekmējami mainīt dzīves apstākļus – kļūt par amatniekiem utt., jo pret ebrejiem pieņemtie likumi 200 gadu

liedza viņiem pastāvīga darba iespējas. Diezin vai, raksta gubernators sava ziņojuma noslēgumā, pastāv varbūtība padarīt viņus par derīgiem pilsoņiem, un nav nekādu iespēju no viņiem piedzīt parādus par atbrīvošanu no karaklausības...

Šī ziņojuma mērķis ir pierādīt, ka hercogistes laika aizliegumi ir jā saglabā arī turpmāk, no kā izriet, ka ebreji no Kurzemes būtu jā padzen.

Senāta lēmums

Gubernatora atbilde neradīja Senātā gaidīto iespaidu. Tieši pretēji, tā 1798. gada 19. februāra lēmumā teikts: «..neraugoties uz visiem aizliegumiem ebrejiem dzīvot Kurzemē, redzams, ka viņi tur dzīvo jau 200 gadu, un tādēļ viņus nevar uzskatīt par cilvēkiem, kas valstī ieradušies neatļauti. Senāts uzskata, ka nav pamata viņiem atņemt tiesības uz dzīvošanu [šeit], jo citās Krievijas daļās ebrejiem ir tiesības uz pastāvīgu dzīvesvietu. Senāts uzskata, ka ebrejiem Kurzemē ir jā paliek un viņiem jā izstrādā likumi kā citās Krievijas daļās...» Par Senāta pozitīvo lēmumu lielā mērā jā pateicas senatoram baronam Karlam Heinriham Heikingam. Kurzemnieks Heikings savulaik bija Jelgavas tiesas priekšsēdētājs, un viņam bija tuvas attiecības ar cariem Pāvilu I un Aleksandru I. Tā kā viņš pazina Kurzemes apstākļus, viņam tika uzdots izstrādāt atbilstošu priekšlikumu ebreju jautājuma sakārtošanai. Humānu jūtu vadīts, viņš uzskatīja par nepieciešamu likvidēt daudzu paaudžu laikā pret ebrejiem vērstās netaisnības.

Pateicoties baronam Heikingam, ar uzvaru nevainagojās arī gubernatora otrs pieprasījums, kurā bija apgalvots, ka liela daļa Kurzemes ebreju ir jaunpienācēji un nabadzības dēļ no viņiem nav iespējams piedzīt 13 743 rubļu parādu par atbrīvošanu no karaklausības, kas tolaik bija visai ievērojama summa.

Gubernatora kancelejai bija jā izstrādā Senāta lēmuma izpildes plāns. Šajā plānā turīgajiem ebrejiem tika ieteikts izveidot kopienu, kuras locekļi būtu savstarpēji atbildīgi un no sava vidus ievēlētu cilvēkus, kuri lemtu par to, kurus pieņemt kopienā. Ebreji drīkst pierakstīties Aizputē, kur jau ir pierakstīti ebreji no Piltenes apgabala. Citās vietās viņiem nav tiesību nodarboties ar amatniecību, lai nekaitētu vietējiem iedzīvotājiem. Ebreji, kuri nevar samaksāt nodokļus, no guberņas jā padzen.

Kas attiecas uz parādu, šī summa jāsadala pa pilsētām un saimniecībām, kurās dzīvo ebreji. Lieki piebilst, ka tad, kad tās parādu bija samaksājušas, tika veikti pasākumi, lai samaksāto naudu piedzītu no ebrejiem.

Jelgavas ebreju priekšlikums

Līdzīgi kā 1794. gadā, divi Jelgavas ebreji Alikims Salomons un Jakovs Markuss savas pilsētas ticības brāļu vārdā vērsās pie galvenā Krievijas prokurora ar priekšlikumu par Kurzemes ebreju tiesībām. Savā lūgumā viņi pauda bažas, ka gubernatora ziņojums būs vienpusīgs un nelabvēlīgs, tādēļ tie nolēmuši iesniegt savu ziņojumu. Kopumā viņu priekšlikums ir identisks 1794. gada ziņojumam, izņemot vienu punktu, – tajā netiek minēta aizsardzības maksa. Atkal ieteikts padzīt no jauna pienākušos, bet tas nozīmētu, ka nabadzīgākais Kurzemes ebreju slānis būtu no Kurzemes jāpadzen.

Par laimi, šis priekšlikums netika pieņemts un kopā ar citiem materiāliem nonāca speciālā komisijā, kurai bija jāizstrādā likums par Kurzemes ebrejiem.

Tiesību piešķiršana ebrejiem 1799. gadā

Iepriekšminētā komisija iesniedza Senātā priekšlikumu par tiesību piešķiršanu Kurzemes ebrejiem. 1799. gadā tas apstiprināts un publicēts kā likums, kura galvenie punkti bija šādi:

1. Ebrejiem atļauts nodarboties ar tirdzniecību un amatniecību saskaņā ar noteikumiem un rīkojumiem, kas spēkā attiecīgajās pilsētās;

2. Tiem, kas vēlas šīs atļaujas izmantot, atšķirībā no sīkpilsoņiem un tirgotājiem kristiešiem jāmaksā divkārti nodokļi;

3. Tiem, kuri šīs tiesības nevēlas izmantot, triju gadu laikā pēc nodokļu nomaksas valsts jāatstāj. Tāpat tie, kuriem nav pietiekamu naudas līdzekļu, pēc izmeklēšanas tiks izvesti ārpus valsts robežām;

4. Ebrejiem, kuri dzīvo miestīņos, lauku ciemos utt., jāierodas pilsētā, jānorāda, ar ko viņi nodarbojas, un tur jāpierakstās. Pēc šīs reģistrācijas un uzliktā nodokļa nomaksāšanas, viņi saņems pasi un tiesības nodarboties ar savu arodu. Lauku māju saimniekiem, zemniekiem un visiem pilsoņiem ir aizliegts turēt pie sevis ebrejus bez pases, un viņu pienākums ir nodot tos policijai;

5. Ebreji atradīsies pilsētas maģistrāta uzraudzībā, kas atbild arī par nodokļu iekasēšanu no ebrejiem.

Sis likums pielika punktu divsimt gadu ilgušajai Kurzemes ebreju cīņai par tiesībām būt ne tikai pieciešamiem, bet gan leģāliem valsts pilsoņiem.

1804. gada likums par apmešanās joslū un tā sekas

Tas, ka Kurzemes ebrejiem bija piešķirtas zināmas tiesības, veicināja kaimiņu novadu ebreju pārceļšanos uz šo guberņu, un ebreju skaits tajā nepārtraukti pieauga.

1804. gadā komisija, kuras uzdevums bija izstrādāt ebrejiem norādījumus, publicēja apmešanās joslā iekļauto guberņu sarakstu, kurās ebrejiem bija tiesības dzīvot. Kurzeme un Vidzeme šajā sarakstā nebija iekļauta.

Vietējie iedzīvotāji bailēs no ebreju konkurences atkal izdarīja spiedienu uz vietējo administrāciju, lai likums par ebreju apmešanos tiktu interpretēts šādi: «Tiesības dzīvot teritorijā ir tikai tiem ebrejiem un viņu pēctečiem, kuri tur reģistrējušies saskaņā ar 1799. gada norādījumiem.» Senāts šo skaidrojumu apstiprināja. Lēmuma sekas bija, ka ebrejiem, kas ieradušies nesen un kuru skaits nemitīgi palielinājās, nebija tiesību dzīvot Kurzēmē.

Grūtīte dzīves apstākļi apmešanās joslā spieda ebrejus meklēt jaunas dzīvesvietas, un viena no tām bija Kurzeme, kaut gan jaunpienācēju cerības neattaisnojās.

Vietējā administrācija pret nelegālajiem ebrejiem nekādi nevērsās. Stāvoklis mainījās 1827. gadā, kad vietējie tirgotāji un amatnieki iesniedza caram petīciju ar prasību samazināt ebreju uzturēšanās laiku valstī.

Gubernators Pauluči saņēma rīkojumu izstrādāt atbilstošu plānu. Neraugoties uz to, ka attiecībā pret Rīgas ebrejiem viņš rīkojuma maiņu neuzskatīja par nepieciešamu, pret Kurzemes ebrejiem viņš vērsās pietiekami strikti.

1. Atstāt vienīgi turīgos ebrejus;
2. Ebrejus nosūtīt atpakaļ uz tām guberņām, no kurām viņi ieradušies;
3. Tos, kuriem nav īpašuma un kuru izcelsme nav noskaidrota, izsūtīt uz Sibīriju.

Viena no komisijām, kas Krievijā pastāvīgi darbojās, lai risinātu ebreju jautājumu, šoreiz mīkstināja Pauluči ieteikumus un izdeva rīkojumu, ka visiem ebrejiem, kuri pēdējās registrācijas laikā atradušies savā dzīvesvietā, ir jāpiešķir pilsonība, bet pārējie jāizsūta uz apmešanās joslu.

1835. gada likums

1835. gadā iepriekšminētā komisija publicēja jaunu likumu, kurš dažviet Krievijā ebreju stāvokli pasliktināja, ierobežojot viņu dalību tirdzniecībā un palielinot iedzīvotāju blīvumu apmešanās joslā. Tomēr šim likumam, kura vairākus pantus mēs apskatīsim, bija arī pozitīvs rezultāts, jo tas veicināja Kurzemes un Rīgas ebreju jautājuma atrisināšanu.

1. Kurzemes guberņā ir atļauts dzīvot ebrejiem, kuri pēdējās revīzijas (skaitīšanas) laikā ar savām ģimenēm atradušies un reģistrēti šajā apvidū.

2. Vidzemes guberņā, Rīgā un Slokas ciemā ir spēkā tie paši ierobežojumi, kas Kurzemē.

Šie panti atrisināja to ebreju jautājumu, kuri uz Kurzemi bija pārcēlušies 1799.–1835. gadā. Likums bija spēkā līdz cariskās Krievijas sabrukšanai.

Ebreju skaits Kurzemē būtiski palielinājās. No 4531 cilvēka 1799. gadā, kad viņi ieguva pirmās tiesības, 1825. gadā to skaits bija pieaudzis līdz 20 030 cilvēkiem, un ebreju sadalījums pa pilsetām bija šāds:

Jelgava un tās apkārtnē	4987
Bauska	2669
Jēkabpils	2569
Tukums	2391
Kuldīga	2330
Aizpute	2132
Piltene	1709
Liepāja	1348
Jaunjelgava	1268
Palanga	625
Grobiņa	499
Ventspils	485
Kopā	23 030

Kurzemes ekonomiskā attīstība neatbilda ebreju skaitliskajam pieaugumam. Kā redzēsīm nākamajās nodaļās, līdzsvaru izdevās panākt tikai vēlāk. Sliktā ekonomiskā stāvokļa dēļ populāra bija propaganda par ebreju piesaistīšanu lauksaimniecībai, neļaujot viņiem gūt peļņu no darījumiem. 1840. gadā Heronas guberņas kolonijā apmetās 341 Kurzemes ebreju ģimene – kopā 2530 cilvēku.

1835. gada likuma interpretācija Rīgā

Rīgas pilsētas administrācijai 1835. gada likums bija visai neizprotams, un tā ar savām šaubām vērsās pilsētas domē. Dome deva šādu atbildi: ņemot vērā, ka Rīgā ebrejiem atļauts dzīvot saskaņā ar īpašiem ierobežojumiem, kas valda arī Kurzemē, kur tiesības dzīvot ir tikai tiem ebrejiem, kas pierakstīti revīzijas laikā, bet Rīgā ebreju vārdi nav atrodamī nevienā skaitīšanas sarakstā, tad Rīgā dzīvot nav tiesību nevienam ebrejam, un viņus, to skaitā Slokas pilsoņus un «aizsargājamus» ebrejus, vajag padzīt.

Šo sholastisko spriedumu, kuram piemita zināma juridiska asprātība, pilnībā atbalstīja ģildes, kuras saprata, ka jaunais likums pieliks punktu to ilggadīgajai cīņai pret ebrejiem. Lai paustu savus argumentus, ģildes nosūtīja īpašu delegāciju uz Sanktpēterburgu.

Ebreji no savas puses centās pret šiem argumentiem cīnīties un Leipciģā iznākošajā «Allgemeine Zeitung des Judentums» (1837. – Nr. 103, 104) publicēja vēstuli, ko «Rīgā dzīvojošās Slokas ebreju kopienas» vārdā bija parakstījuši H. Hamburgers, N. Šinzons, B. Nahmans un N. Berkovičs un kurā viņi protestēja pret pilsētas vācu pārvaldi.

«..Vācieši uzskata Rīgu, it kā tā joprojām būtu Hanzas savienības biedrs un ka tikai viņiem ir monopols uz dzīvi pilsētā. Viņi ir neiecietīgi un nav toleranti. 60 tūkstoši neebreju iedzīvotāju nevēlas dot iespēju dzīvot 500 ebrejiem... Ebreju centienus pierakstīties pilsētā viņi uzskata par nekaunību, kura esot jāsoda ar padzīšanu no Rīgas...»

Sešus gadus ilgā Rīgas ebreju cīņa par tiesībām

Pilsētas un ģilžu pretošanās jaunajam likumam nedeva pozitīvus rezultātus. 1841. gada 17. decembrī Senāts ar cara piekrišanu publicēja šādus norādījumus likuma īstenošanai Rīgā:

1. Ebreji, kuri līdz šim bijuši pilsētas pastāvīgie iedzīvotāji, var tur pierakstīties bez pilsoņu tiesību iegūšanas un bez tiesībām iegādāties nekustamo īpašumu;¹

2. Citu guberņu un Slokas ebrejiem nav tiesību pārcelties uz Rīgu;

3. Ebrejiem, kuri atbilst šiem norādījumiem un kuriem ir tiesības dzīvot pilsētā, jānēsā vācu apģērbs;²

4. Ebreju tiesībām tirgoties ir jābūt atkarīgām no kopīgajiem likumiem, kas attiecas uz tirgošanos pilsētā.

1842. gada 6. martā uz šī lēmuma pamata Slokas ebreju kopiena vērsās pilsētas valdē ar lūgumu pierakstīt Rīgā visus ebrejus, kuri 1834. gada revīzijā bija pierakstīti Slokā. Tā kā Senāta norādījumos runa ir par ebrejiem, kuri ir «faktiskie» un «pastāvīgie» iedzīvotāji, policijai tika dots uzdevums izveidot attiecīgu sarakstu, kurš 1842. gada 9. oktobrī bija pabeigts, ietvertot 517 cilvēku – 256 vīriešus un 261 sievieti – to vidū viens pirmās, bet divi otrās ģildes tirgotāji (kopā ar ģimenes locekļiem 32 cilvēki), pārējie tika pieskaitīti tiem, kas maksā galvasnodavas nodevu.

Varētu domāt, ka ar to viss beidzās. Tomēr pilsētas valdes viedoklis bija atšķirīgs. Tā lūdza ģenerālgubernatoru fon Pāleni aizkavēt šī rīkojuma stāšanos spēkā vairāku iemeslu dēļ.

Pilsētas valde apgalvoja, ka par pastāvīgajiem iedzīvotājiem var uzskatīt tikai 15 «aizsargājamo» ebreju ģimenes, kuras tai laikā saņēma tiesības dzīvot pilsētā. Visi pārējie ebreji Rīgā uzturējās nelegāli, viņu ierašanās bija nelikumīga, un policija tiem nelikumīgi atļāva uz laiku tur palikt. Neiespējami, ka cara nodoms būtu Rīgu – pilsētu, kas visā pasaulē pazīstama kā ostas un tirdzniecības pilsēta, – pārpludināt ar ebrejiem. Ja Rīgā tiktu pierakstīti 517 ebreju, šāda pārplūdināšana būtu neizbēgama.

Gubernators atbildēja, ka viņa kompetencē nav Senāta lēmuma pildīšanas atlikšana. Bet, ja sarakstos ietverti cilvēki, kuri šiem norādījumiem neatbilst, viņš attiecīgi rīkosies un viņus no saraksta svītros.

Pilsētas vara ar šo atbildi nebija apmierināta un 1842. gada 18. decembrī no jauna vērsās Senātā. Atbilde tika saņemta tikai 1844. gada jūnijā. Tā atļāva izveidot sešu cilvēku komisiju, kurā būtu pilsētas, gīlžu, policijas un viens ebreju kopienas pārstāvis. Saskaņā ar 1841. gada norādījumiem komisijai sešu mēnešu laikā bija jā sagatavo saraksts, kurš bija jāapstiprina gubernatoram.

Neraugoties uz to, ka šis Senāta lēmums neitralizēja pilsētas un gīlžu pozīcijas, to pārstāvji komisijā neatkāpās no uzskata, ka jaunais likums attiecas vienīgi uz «aizsargājamajiem» ebrejiem. Tā kā komisijai nebija vienota viedokļa, sekoja trešais iesniegums Senātā.

Šoreiz Senāta lēmums pielika diskusijām punktu. 1845. gada 27. novembra atbildē tika uzsvērts, ka jautājums jau ir atrisināts 1841. gada norādījumos, kas tieši attiecas uz ebrejiem, kuri faktiski dzīvo Rīgā – nav svarīgi, vai viņi ir «aizsargājamie» ebreji, Slokas pilsoņi vai kādi citi. Lai izvairītos no «tīšas neizpratnes», Senāts nolēma, ka likums attiecas uz visiem ebrejiem, kuri 1834.–1841. gadā faktiski un pastāvīgi dzīvoja un atradās Rīgā. «Lai izbeigtu ņemšanos ar nepamatotiem viedokļiem», Senāts deva komisijai trīs mēnešu laiku darba pabeigšanai.

1846. gada jūnijā komisija sagatavoja sarakstu, kurā bija minēti 409 ebreji, kuri drīkstēja pierakstīties Rīgā.

Par Rīgas ebreju kopienas izveidošanās gadu oficiāli tiek uzskatīts 1842. gads, kad ar policijas starpniecību bija iesniegts pirmais ebreju – Rīgas iedzīvotāju saraksts ar piezīmi: Slokas ebreju kopienai tiek uzdots tos cilvēkus, kuri atrodas tās sarakstos, pārcelt uz Rīgas sarakstu un apzīmēt viņus kā «Rīgas ebreju kopienu».

Ilggadīgā vairāku simtu ebreju cīņa pret naidīgi noskaņoto pilsētas valdi un vācu sabiedrību vainagojās ar uzvaru. Šie 409 jaunie pilsoņi lika pamatu vēlākajai lielajai un pārtikušajai Latvijas galvaspilsētas ebreju kopienai.

PIEZĪMES

¹ Rīgas pilsonība bija izredzēto privilēģija, bet, kopš ģildes zaudēja tirdzniecības un amatniecības monopolu 1850. gadā, pilsonībai nebija nozīmes, un ebreji nekad nebija centušies to iegūt. (*Autora piez.*)

² T.i., netradicionāls ebreju apģērbs. (*Autora piez.*)

7. nodaļa

LATGALE

Latgales vēsture

Latgales – Latvijas austrumu daļas attīstība bija īpatnēja un nelīdzinājās pārējo valsts novadu attīstībai. Aizvēsturiskajā laikmetā šo apgabalu apdzīvoja ciltis, kuras bija etniski radniecīgas Kurzemes un Vidzemes latviešiem, savulaik tās pakļāva Livonijas ordenis. Jau 1275. gadā ordenis uzcēla Daugavpils pili; gadsimtu garumā virknei vietvārdu bija vāciski nosaukumi: *Kreuzburg* (Krustpils), *Lievenhof* (Līvāni), *Marienhause*n (Viļaka) u.c. Kad ordenis beidza pastāvēt (1561), šis apgabals līdz 1772. gadam nonāca Polijas pakļautībā, bet pēc Polijas pirmās sadalīšanas pārgāja Krievijas pakļautībā.

Vairāk nekā divsimt gadu ilgā atrašanās Polijas pakļautībā atstāja dziļas pēdas iedzīvotāju reliģiskajā, kultūras un ekonomiskajā attīstībā. Īpaši spēcīga bija katoļu baznīcas ietekme, kura Polijā atradās vadošajās pozīcijās. Šajā apgabalā kopā ar poļu muižniekiem valdīja vācu muižnieki, kuri no likvidētā ordeņa bija ieguvuši muižas.

Administratīvi Latgale skaitījās atsevišķa vienība un tika dēvēta par *Księżstwo Inflanckie* (Inflantijas kņaziste), saīsināti – Inflantija. Kņaziste bija iedalīta četros apriņķos – Ludzas, Rēzeknes, Daugavpils un Viļakas, kurus pārvaldīja Polijas karaļa iecelti vojevodas. Kņazisti kopumā pārvaldīja Seimiks¹, ko veidoja vietējo muižnieku un Polijas–Lietuvas valsts pārstāvji.

Latgales zemnieki bija apspiesti gan kultūras, gan ekonomiskā ziņā. Baznīca, kas aizstāvēja valsts vadītāju intereses, tautu turēja apspiestībā un tumsonībā. Tās valoda attīstījās kā atsevišķs dialekts – latviešu, poļu un krievu valodas sajaukums. Kurzemes un Vidzemes latvieši latgaļus uzskatīja par latviešu tautas atpalikušu daļu zemāka kultūras līmeņa dēļ.

Ebreju parādīšanās Latgalē

Nav nekādu vēsturisku liecību, ka ebreji Latgalē būtu dzīvojuši jau Livonijas ordeņa laikā. Arī Polijas valdīšanas laikā viņi tur ieradās vēlāk nekā citās Polijas–Lietuvas valsts daļās. Latgale atradās tālu no galvenajiem Polijas–Lietuvas valsts centriem, austrumos robežojās ar Pleskavu Krievijā, bet rietumos ar Kurzemi un Vidzemi, kur pret ebrejiem bija naidīga attieksme. Šajā apgabalā pirmie ebreji parādījās pēc kazaku sacelšanās hetmaņa Bogdana Hmeļnicka vadībā, kas bija saistībā ar krievu karaspēka darbību un ebreju apmetņu grautiņiem Polijas dienvidu rajonos (1648.–1649. gada vajāšanas). Polijas–Lietuvas valsts ziemeļus, tai skaitā Latgali, šie notikumi neskāra, un tur 1648.–1658. gadā apmetās daļa ebreju bēgļu.

17. gadsimta beigās un 18. gadsimta sākumā ebreji jau bija Krustpilī, Daugavpilī un Krāslavā. Viņu nodarbošanās, tāpat kā Polijā un Lietuvā, bija robežu muitas punktu nodokļu atpirkšana, starpniecības pakalpojumi, siktirdzniecība un ceļojošā tirdzniecība ciematos. Ar laiku tika uzsākta ienesīgāka nodarbošanās, piemēram, lielu lauku saimniecību nomāšana, tirgošanās ar mežu un labību. Ievērojama bija ebreju lieltirgotāju piedalīšanās eksportā.

Ebreju skaits Latgalē 18. gadsimtā

1766. gadā Latgalē galvasnaudas nodokli maksājušo ebreju skaits bija 2996 cilvēki, neskaitot bērnus. Tādēļ var pieņemt, ka 1772. gadā, kad šis apgabals tika pievienots Krievijai, ebreju iedzīvotāju skaits tuvojās pieciem tūkstošiem. Administratīvi Latgale atradās Polockas, bet no 1802. gada Vitebskas gubernā un bija ietverta apmešanās joslā. Šai tiesiskajai situācijai bija liela ietekme ebreju sabiedrības politiskajā, ekonomiskajā un kultūras attīstībā.

PIEZĪMES

¹ Seimiks – Polijas–Lietuvas valstī vienas vojevodistes vai apriņķa šlah-tas sapulce. (Šļahta – sīkie muižnieki atšķirībā no magnātiem – lielo muižu īpašniekiem.)

8. nodaļa

CARISKĀS KRIEVIJAS LAIKS

Vēsturiskie notikumi, kurus mēs aplūkojam iepriekšējās nodaļās, noveda pie tā, ka visas trīs Latvijas daļas – Vidzeme, Kurzeme un Latgale nokļuva Krievijas ietekmē. Tiesa, atsevišķo daļu pievienošana notika pakāpeniski: Rīga tika iekļauta Krievijas impērijā 1710. gadā, Latgale – 1772. gadā un Kurzeme – 1795. gadā, bet tas bija ilgstošs process, kurš risēja, līdz visi šie novadi tika pakļauti Krievijai.

Šajā nodaļā mēs aplūkosim attieksmi pret ebrejiem Krievijas impērijā un detalizēti parādīsim tās nianse dažādos Latvijas reģionos.

Krievijas ebreju kopienas vēsturiskais apskats līdz 18. gadsimtam

Daudzus gadsimtus ilgā ebreju vēsture Krievijā ir ciešanu, rūgtuma un asaru caurvīta. Krievijā antisemitisms sākotnēji datējams ar 15. gadsimtu, kad dažādos apgabalos palielinājās Bībeles ietekme uz sabiedrības reliģiskajiem uzskatiem un izveidojās tā saucamā judaizētāju herēze¹, kas bija drauds oficiālajai pareizticīgo baznīcai. Starp sektas vadītājiem bija ļaudis, kas baznīcas hierarhijā un valdībā ieņēma vadošus amatus, un viņu vajāšana drīz vien pārvērtās ebreju vajāšanā. Baznīcai bija ārkārtīgi liela ietekme uz sabiedrību, kas pārsvarā bija vienkārša un neizglītota. Sprediķi pret «Kristus ienaidniekiem» atrada dzirdīgas ausis un dziļu atbalsu tautas primitīvajā dvēselē. 1563. gadā cars Ivans Bargais pēc Polockas ieņemšanas pavēlēja visus vietējos ebrejus noslīcināt Dvinā. 1686. gadā, noslēdzot vienošanos ar Poliju, šis valsts ebrejiem aizliedza iebraukt Maskavā. 1742. gadā imperatore Elizabete no Krievijas padzina visus eb-

rejus, izņemot tos, kuri piekrita kristīties, par ko bija lasāms jau ceturtajā nodaļā.

Īpaši asi ebreju jautājums iezīmējās pēc Polijas sadalīšanas 1772., 1793. un 1795. gadā. Teritoriālo izmaiņu rezultātā Krievijas valsts pakļautībā nonāca aptuveni miljons ebreju. Tādu skaitu nevarēja iznīcināt vai padzīt. Tādēļ tika izmantotas metodes, kuru mērķis bija ebreju degradācija, pārvēršot viņus tautā, kuras attīstības iespējas būtu ierobežotas. (Šajā kultūras ziņā atpalikušajā laikmetā vēl nebija izgudrotas apgaismotā 20. gadsimta miljonu ebreju iznīcināšanas «zinātniskās metodes».) Ne vienmēr attieksme pret ebrejiem bija vienāda. Bija liberālāki periodi, kad pārsvaru guva tendence ebreju tiesības pielīdzināt citu pilsoņu tiesībām, lai veicinātu ebreju asimilāciju. Tomēr, kad šis plāns saskārās ar neparedzētām grūtībām un izrādījās, ka ticība un tradīcijas ir spēcīgākas nekā varēja iedomāties, sākās ebreju apspiešana, ko bieži vien pavadīja padzīšana un grautiņi. Nedrīkst aizmirst, ka cariskais režīms vienmēr bijis autokrātisks; tas balstījās uz antisemītisko baznīcu un reakcionārām aprindām, uz korumpētiem ierēdņiem un ohranku – slepenpoliciju, kas ebrejus uzskatīja par revolucionāriem elementiem.

Pēdējie publicētie likumi ierobežoja ebreju tiesības, neraugoties uz to, ka dažādas komisijas gadiem ilgi izskatīja un izstrādāja noteikumus ebrejiem. Labie nodomi, ja tādi vispār bija, un prasības pēc liberālām pārmaiņām pastāvīgi sastapās ar valdošo aprindu pretestību.

Mēs aplūkosim vairākus šādus ierobežojumus, jo tie attiecas uz mūsu darba tēmu.

Katrīnas II laiks (1762–1796)

Carienes pret ebrejiem vērsto politiku vēsturnieki skaidro ar to, ka, piešķirot ebrejiem tiesības, viņa vēl vairāk pastiprinātu neuzticību sev, kas radās, kad Katrīna II ieņēma ne bez viņas ziņas nogalinātā vīra – cara Pētera III, troni. Zināmā mērā viņa turpināja savu priekšteču antisemītisko politiku.

Pirmajās carienes valdīšanas dienās Senātā viņas klātbūtnē tika izteikts priekšlikums ebrejiem atļaut pārcelties uz Krieviju. Imperatore svārstījās pieņemt lēmumu, un viens no senatoriem viņai piedāvāja iepazīties ar imperatores Elizabetes viedokli. Tieši viņa sacīja slavenos vārdus: «No Kristus ienaidniekiem nevēlos

nekādus ienākumus.» Katrīna II nolēma šo jautājumu atlikt. Kad Krievijā tika atļauts iebraukt ārzemju kristiešiem, lēmumā par to tika ietverti vārdi «izņemot žīdus»; šis ierobežojums iekļauts lielākajā daļā cariskās Krievijas rikojumu.

1764. gadā ukraiņi piedāvāja ebrejiem apmesties viņu zemē, lai valstī attīstītu tirdzniecību. Šajā gadā daži ebrejiem tika atļauts apmesties Rīgā, taču tas bija darīts, aizbildinoties ar to, lai viņi kļūtu starpnieki Jaunkrievijas kolonizācijas procesā. Tikai pēc astoņdesmit gadiem Rīgā atļāva apmesties četrsimt ebrejiem. Ar pārliecību var apgalvot, un šis nodaļas turpinājumā būs redzams, ka Katrīnas II laikā tika uzsākta iekšējā antisemītisma politika.

Apmešanās josla

Pēc Polijas pirmās sadalīšanas 1772. gadā imperatore publicēja manifestu, kurā sacīts, ka ebreju kopienām arī turpmāk būs visas tās pašas tiesības – gan reliģiskās, gan laicīgās – , kuras bijušas līdz šim, un ka viņas augstības cilvēkmīlestība neļauj atņemt viņiem privilēģijas, kuras ir visiem pārējiem pilsoņiem. Tomēr kopumā šī liberālā deklarācija palika tikai uz papīra.

Ebreji no Mogiļovas un Baltkrievijas daļas Vitebskas teritorijas guberņām, kuras Krievijai tika pievienotas pēc Polijas pirmās sadalīšanas, sāka ceļot ar savām precēm uz kaimiņu guberņām. Viņu preces bija labākas un lētākas par tām, kuras tirgoja vietējie tirgotāji. Maskavas tirgotāji valdībai žēlojās par augošo konkurenci no ebreju puses, un 1791. gadā ebrejiem tika aizliegts iestāties tirgotāju gildēs ārpus Baltkrievijas guberņām.

Šis aizliegums bija viens no pirmajiem, kas ietilpa valdības rīkojumā par apmešanās joslu, kurā pēc Polijas otrās un trešās sadalīšanas iedalīja visas guberņas ar lielu ebreju iedzīvotāju skaitu. Pēdējoreiz apmešanās joslas robežas tika noteiktas 1794.–1802. gadā, un tajā ietvēra šādas guberņas: Vitebskas, Kauņas, Grodņas, Viļņas, Minskas, Mogiļovas, Volīnijas, Čerņigovas, Kijevas (izņemot Kijevas pilsētu), Poltavas, Hersonas (izņemot Nikolaļevas pilsētu), Taurijas (izņemot Jaltu un Sevastopoli), Podoļskas un Jekaterinoslavas. 1812. gadā tām pievienoja Besarābijas guberņu, bet 1815. gadā šādas Polijas karaļvalsts guberņas: Suvalkas, Polockas, Lomžas, Kališkas, Varšavas, Radomskas, Keleckas, Sedleckas, Ļubļinas un Petrokovskas. Šīs 25 guberņas,

kurās ebrejiem bija tiesības dzīvot, brīvi pārvietoties, tirgoties utt., veidoja 1/23 no Krievijas impērijas teritorijas, un saskaņā ar 1897. gada tautas skaitīšanas datiem apmešanās joslā dzīvoja 4 899 327 ebreji, kas bija 94 % visu Krievijā dzīvojošo ebreju.

Ebreji apmešanās joslas ciemos

Ievērojama daļa ebreju apmešanās joslas ciemos dzīvoja vēl no poļu laikiem. Pilsētnieki nevarēja izturēt konkurenci no ebreju puses un veicināja ebreju pārcelšanos uz ciemiem, kur viņiem no poļu viedokļa bija nozīmīga loma: ebreji nodarbojās ar degvīna ražošanu, irēja no muižniekiem krogus un bija starpnieki starp pilsētu un laukiem kā labības un citu lauksaimniecības produktu tirgotāji.

Kad 1783. gadā Krievijā ieviesa sabiedrības dalījumu kārtās – tirgotājos, sīkpilsoņos, amatniekos un zemniekos, daļa ebreju tika pieskaitīta tirgotājiem (kuriem piederēja ne mazāk par 500 rubļiem). Tomēr lielākā daļa tika pieskaitīta sīkpilsoņiem (pilsētniekiem), neraugoties uz to, ka viņu darbs un dzīvesvieta bija laukos.

Rīkojums par to, ka sīkpilsoņiem jādzīvo pilsētās un jāpamet ciemi, ebrejiem nozīmēja pilnīgu ekonomisku sagrāvi. Viņu lūgumi, no vienas puses, un muižnieku materiālie zaudējumi, no otras, panāca to, ka 1786. gadā padzišana tika apturēta, bet 1808. gadā daļā guberņu, piemēram, Vitebskā, tā tika atsākta, turklāt norisēja īpaši nežēlīgi. Šī rīkojuma izpilde lielā mērā bija atkarīga no vietējās administrācijas liberālajām vai antisemitiskajām tendencēm. Tādējādi apmešanās joslas 25 guberņu ciemos izveidojās daļēja apmešanās josla. Ebreju padzišana no ciemiem veicināja viņu koncentrēšanos pilsētās, kas izraisīja sablīvētību un negatīvi ietekmēja ebreju ekonomisko stāvokli.

Dubultie nodokļi

Kā jau minējam iepriekš, 1794. gadā bija nolemts no ebrejiem iekasēt divas reizes lielāku nodokli nekā no kristiešiem – četrus rubļus no cilvēka divu rubļu vietā, savukārt no tirgotāju kapitāla – 2 % viena vietā. Nepanesamajam nodokļu slogam vajadzēja piespiest ebrejus pārcelties uz jauniem apgabaliem, tā saukto Jaunkrieviju, un nodarboties ar produktīvu darbu². 1805.–1812. gadā šie dubultie maksājumi tika atcelti.

«Korobkas» nodoklis

Vārds «korobka» ir senebreju vārda *cdoke-puške* (ziedojumu kastītes) krievisks tulkojums, kas saistīts ar 17. gadsimta tradīciju, kad ebreji labprātīgi uzņēmās maksājumu par katru *košera* gaļas gabalu, kas tika uzskatīts par ziedojumu īpašām ebreju vajadzībām, piemēram: palīdzība cietušajiem Hmeļņicka laika grautiņos (1648–1649); lai dzēstu kopienu parādus katoļu garīdzniecībai;³ lai palīdzētu tiem, kuri nevarēja samaksāt nodokļus un parādus, arī sociālo iestāžu, skolu utt. uzturēšanai.

Sākotnēji ebreji paši pārvaldīja «korobku». Kad valdība redzēja, ka šie maksājumi ir ievērojami un tiem ebreju dzīvē ir nozīmīga loma, tā sāka izdot likumus un «korobkas» ienākumus ņēma savā pārraudzībā. 1839. gadā saistībā ar šo jautājumu tika izdots pirmais likums, un sākotnēji tajā bija teikts, ka šie ienākumi pieder ebreju kopienām.

Šos ienākumus veidoja «kopējais nodoklis», t.i., no katra nokautā liellopa, putna *košera* gaļas pārdošanas no ebrejiem, kuri lietoja šo *košera* gaļu, tika ievākta netieša nodeva. Bez tam tika izveidots tā sauktais palīdzības nodoklis – tieša nodeva (procenti vai noteikti maksājumi no ebreju veiktās tirdzniecības, ienākumiem no namiem un siktirtgotavām, ebreju apģērba izgatavošanas, mantojuma, pirtīm un *mikvēm*).

Kopējais nodoklis attiecās uz visām gubernām, kurās ebreji dzīvoja pastāvīgi. Palīdzības nodoklis tika uzlikts ar kopienu piekrišanu, ja kopējais nodoklis nesedza vietējos izdevumus. Naudu tērēja parādu vai procentu apmaksai iestādēm, kurām bija prasības pret kopienām, dzīvesvietu pametušo ļaužu parādu segšanai, kopienu, sinagogu, veco ļaužu namu, bērnu mācību iestāžu un citu sabiedrisku iestāžu uzturēšanai.

Sinagogu kalpotāji netika uzturēti no šīs naudas, algu viņiem maksāja no īpašiem labdarības avotiem, piemēram, sinagogu ziedojumu «kastītēm» (*puškes*) u.c.

Ienākumi no mantojumiem, rituālajām pirtīm (*mikvēm*) un sodiem par «korobkas» nodokļa likumpārkāpumiem pienācās tieši pilsētas valdei. Visi pārējie ienākumi no kopējā un palīdzības nodokļa tika nodoti atpirkšanai ik pa četriem gadiem.

«Korobkas» ienākumus un izdevumus kontrolēja pilsētas valde, gubernas kanceleja un Finanšu ministrija. Neizlietotie līdzekļi kā rezerve palika valsts iestādēs.

Izmaiņas likumā par «korobkas» nodokli un sveču nodokļa ieviešana

1844. gadā no likuma par «korobkas» nodokli vispirms tika izslēgts punkts, kas noteica, ka ienākumi pieder ebreju kopienām. Ja agrāk ebreju pārstāvji formāli it kā drīkstēja rīkoties ar ebreju naudu, tagad šīs tiesības tika anulētas. Tajā pašā gadā tika likvidētas kopienas (*kahali*), un par ebreju lietu saimnieku kļuva pati valdība.

Galvenās izmaiņas bija šādas:

a) «saskaņā ar ebreju vēlēšanos» tika ieviests sveču nodoklis – nodoklis par svecēm, kas dedzināmas sabata priekšvakarā un svētkos. Tas bija paredzēts ebreju bērnu mācību iestāžu uzturēšanai;

b) «korobkas» nodokļa lielums un tas, uz kādām precēm to attiecināt, ir jānosaka ar vietējo ebreju piekrišanu. Atbilstoši nodevām ebreju kopienas bija sadalītas lielākās un mazākās – atkarībā no locekļu ienākumiem un nodarbošanās veida;

c) kopējais un sveču nodoklis tika nodots atpirkšanai ik pēc četriem gadiem. Palīdzības nodoklis bija jāvēc ar valdības iestāžu starpniecību.

Ņemot vērā, ka «korobkas» nodoklis tika noteikts ar vietējo turīgo ebreju piekrišanu, bet palīdzības nodoklis ievākts no uzņēmumiem, sīktirgotavām un namiem, tie pastāvēja tikai četrās guberņās. Tādēļ kopējam nodoklim bija jāsedz viss kopienas budžets, bet nabadzīgajai ebreju sabiedrības daļai tas bija liels slogs.

Likumā bija pants, kas uzsvēra, ka šie norādījumi neattiecas uz ebrejiem, kuri dzīvo Rīgā vai Kurzemes pilsētās un bauda īpašas privilēģijas. Uz viņiem attiecas iepriekšējais likums.

«Korobkas» nodokļa īpatnības Rīgā un Kurzemē

Pateicoties iepriekšminētajai atrunai likumā par Rīgas un Kurzemes ebrejiem, viņu «korobkas» nodoklis no 1839. gada likuma atšķiras šādos punktos:

a) nav prasīts sveču nodoklis, jo Rīgas ebreji labprātīgi piekrita uzturēt skolu. Starp citu, ebreju atbrīvošana no šī nodokļa bija publicēta 1845. gada norādījumos, kuros noteikts, ka ebreji

ir atbrīvoti no šiem maksājumiem, ja sedz savu mācību iestāžu izdevumus;

b) uz pilsētas valdi attiecas vienīgi ienākumi no mantojumiem, rituālajām pirtīm un sodiem par «korobkas» nodokļa likuma neievērošanu; kopējais un palīdzības nodoklis tiek nodots atpirkšanai.

Šeit arī netiek norādīts, ka ieturētā nauda pieder ebreju kopienām.

Vēsturnieki, kas pēta «korobkas» nodokļa likumus, uzsver, ka Rīgas sistēma bija pati taisnīgākā un labākā, jo nodokļu slogu sadalīja visiem sabiedrības slāņiem – gan turīgajiem, gan nabadzīgajiem.

Sabiedrības attieksme pret sveču un «korobkas» nodokli

Tā kā sveču nodoklis tika nodots atpirkšanai, tas prasīja privātmāju pārbaudes, un nav grūti iedomāties, cik nepopulārs šis nodoklis bija. Ar laiku tas tika atcelts – vairākas kopienas lūdza skolu izdevumus pievienot kopīgajam «korobkas» nodoklim. Valdība tam piekrita, un kopīgais «korobkas» nodoklis atkal palielinājās. Ir jāteic, ka ebreju sabiedrības pretošanās šim nodokļu likumam tika atspoguļota presē, un šis jautājums 1909. gadā tika apspriests ebreju uzņēmēju konferencē Kauņā (sk. iepriekš). Loģisks bija pieņēmums, ka ebreji maksā nodokļus tāpat kā visi pārējie pilsoņi un tādēļ nav taisnīgi viņus aplikt ar īpašiem nodokļiem, kuri ir smags slogs nabadzīgajai ebreju sabiedrības daļai, kuriem tāpat uzturā nepieciešama *košera* gaļa.

Visi šie spriedumi nedeва rezultātus. Likums par «korobkas» nodokli beidza pastāvēt līdz ar cara režīma krišanu.

Ebreju karaklausība Nikolaja I laikā

Viens no kopienu uzdevumiem bija ebreju rekrūšu⁴ piegādāšana armijai. 1827. gadā cars Nikolajs I karaklausību attiecināja arī uz ebrejiem, lai, atraujot no ticības un nacionālajām tradīcijām, viņus «audzinātu», citiem vārdiem – asimilētu svešā vidē.

Karaklausība tolaik ilga 25 gadus, un tas izraisīja ebreju paniku, jo dienesta laikā nebija iespējams ievērot tradīcijas. Saskaņā ar izdotajiem noteikumiem karaklausībai bija pakļauti ebreji

vecumā no 12 līdz 25 gadiem. Bērni, kas bija jaunāki par 18 gadiem, tika gatavoti aktīvai karadarbībai kopā ar t.s. kantonistiem⁵ – kristiešu zaldātu bērniem, kuriem bija jāpaliek armijā kopā ar saviem tēviem. Sagatavošanās laiks netika iekļauts 25 aktīvās karaklausības gados. Kantonistu karaskolā bija ārkārtīgi stingri apstākļi, kuru mērķis bija piespiest ebreju bērnus kristīties. Nav brīnums, ka daudzi neizturēja smagos apstākļus. Daudzi gāja bojā ceļā, kad tika pārcelti uz tālām gubernām.

No karaklausības bija atbrīvoti tirgotāji un amatnieki, kuri piederēja amatnieku apvienībām, fabriku mašīnisti, laukstrādnieki, rabīni un tie, kas bija beiguši krievu skolas. Karaklausībai pakļautais varēja no tās atbrīvoties, ja savā vietā sagādāja «brīvprātīgo», bet tam obligāti bija jābūt ebrejam. Kopienu vadītāji bija personiski atbildīgi par karaklausības kvotu, un nav grūti iztēloties, kādas pūles viņiem prasīja ebreju mobilizēšana nepieciešamajā skaitā. Tika nolikti īpaši «ķērāji», kuri nodarbojās ar iesaucamo un «brīvprātīgo» piegādi to vietā, kas bija pietiekami bagāti, lai atpirktos. Bieži vien mazi bērni, kas jaunāki par 12 gadiem, tika ar varu izrauti no vecāku rokām.

Tas bija viens no traģiskākajiem laikiem Krievijas ebreju vēsturē. Likums par kantonistiem bija spēkā 30 gadu (1827–1856), vēlāk ebrejiem tika piešķirtas tiesības kalpot armijā tāpat kā visiem pārējiem pilsoņiem.

Tā saucamie Nikolaja zaldāti un viņu bērni vēlāk ieguva tiesības dzīvot ne tikai apmešanās joslā, bet visā Krievijā.

Kopienu likvidēšana

1844. gadā tika izdots likums par kopienu – vienīgās autonomās iestādes, kura pārstāvēja un nodarbojās ar specifiskām ebreju lietām, – likvidēšanu.

Taču valdība nevēlējās atteikties no tiešas ebreju nodokļu un «korobkas» nodokļa ievākšanas. Tādēļ tika ieviests īpašs nodokļu ievācēja amats, un saglabājās bēdīgi slavenie piegādātāji ar saviem palīgiem «ķērājiem», ar kuru palīdzību tika nodrošināta ebreju jauniešaukuma kvota.

Vienīgie pusoficiālie ebreju pārstāvji palika sinagogu vecākie un labdarības iestāžu vadītāji, bez kuriem valsts iestādes nevarēja iztikt, jo ar viņu palīdzību tika noteikts «korobkas» nodokļa lielums, norisēja rabīnu vēlēšanas utt.

Rīgu un Kurzemi kopienu likvidēšana neskāra. Šeit kopienas tika likvidētas 1893. gadā.

Ebreju izslēgšana no pilsoniskajām, kara un citām valsts struktūrām

Pie visiem iepriekšminētajiem likumiem, ierobežojumiem utt. klāt nāca tas, ka ebrejus nedrīkstēja ievēlēt pilsētas pašpārvaldē, viņi nevarēja arī ieņemt pilsētas administratīvos amatus, nedrīkstēja strādāt valsts iestādēs un iegūt armijas militārās pakāpes. Atsevišķu ebreju tiesas amati tika likvidēti, un ebrejiem radās lielas grūtības iegūt pilntiesīga advokāta darbu.

Neraugoties uz spējām un zinātniskiem sasniegumiem, universitātēs viņi nevarēja ieņemt profesora amatu, ja vien nekristījās. Šai sakarā ir jāpiemin arī *numerus clausus* – 1887. gadā ieviestā procentuālā norma, kas tika noteikta ebreju studentu uzņemšanai valsts un pilsētas vidusskolās un augstākajās mācību iestādēs.

PIEZĪMES

¹ Judaizētāju jeb žīdu herēze – nosaukums, ko pareizticīgā baznīca piešķīra Novgorodas–Maskavas herēzes (15. gadsimta vidus) sekotājiem, kurai bija zināma līdzība ar jūdaismu. Viņi noliedza baznīcas autoritāti, neatzina klosterus, daudzas pareizticīgo dogmas un baznīcas sakramentus, ikonu un relikviju pielūgšanu. Ticību uzskatīja par cilvēka iekšējās pārlicības lietu. Līdz 15. gadsimta 90. gadiem atradās lielkņaza Ivana III un metropolīta Zosima aizbildniecībā. 1488., 1490. un 1504. gadā baznīcas sanāksmēs tika nosodīta, pakļauta vajāšanām un nāvessodam.

² Šajā gadījumā produktīvais darbs tiek izprasts fiziokrātu mācības garā (no grieķu val. *physis* – daba, *kratos* – vara) – virziens politekonomijā, kas 17. gadsimtā radās Francijā un par vienīgo bagātības avotu uzskatīja zemi un zemkopību, bet zemes apstrādāšanu – par vienīgo produktīvo darbu.

³ «Korobkas» nodokļa vēsturnieki min faktus, kas norāda, ka šie pārādi lielā mērā nebija radušies no aizdevumiem, kurus garīdzniecība izsniedza ebrejiem, bet kopienas labprātīgi uzņēmās šīs naudas saistības, lai izvairītos no nepamatotiem apvainojumiem, kuru absurdumu nebija iespējams pierādīt. Tika doti arī kukuļi, lai izvairītos no reliģiska rakstura

disputiem ebreju un kristiešu starpā, kuros kristīgie teologi labprāt iesaistījās, zinot, ka ebreji nevar uzstāties pret viņu dogmām, jo tādā gadījumā viņus apvainotu ķecerībā. Bieži vien tika maksāti vienīgi parādu procenti. Daudzi katoļu klosteri pastāvēja, pateicoties ebreju naudai, kuru no viņiem ieguva ar varu vai citādi. (*Autora piez.*)

⁴ Rekrūšu karaklausība – regulārās armijas un flotes komplektēšana Krievijas impērijā 18.–19. gadsimtā (līdz vispārējās karaklausības ieviešanai), kuras mērķis bija karaklausībā iesaistīt noteiktu skaitu cilvēku no nodokļu maksātājiem (zemniekiem, sīkpilsoņiem u.c.).

⁵ Kantonisti – Krievijā 1805.–1856. gadā zaldātu dēli, kuri no dzimšanas brīža bija karaklausības uzskaitē, kā arī piespiedu kārtā karaklausībai pakļautie ubagi, ebreju bērni, vecticībnieki, čigāni u.c. No 1827. gada ebreji tika iesaukti no 12 gadu vecuma; dienesta ilgums (25 gadi) tika skaitīts tikai no 18 gadu vecuma.

9. nodaļa

UZ JAUNĀ – 20. GADSIMTA SLIEKŠŅA

Politiskās un ekonomiskās pārmaiņas Aleksandra II valdīšanas laikā (1855–1881)

Iepriekšējā nodaļā mēs aplūkojām ebreju bezizejas stāvokli Krievijā, bet tieši šajā drūmajā brīdī ir pamanāma ebreju dzīves uzlabošanās Kurzemē un Rīgā. Pateicoties 1835. gada likumam, tika sakārtots jautājums par atkal iebrāukušajiem valstī un nodibināta pirmā Rīgas ebreju kopiena. Sakarā ar ekonomiskajām un politiskajām pārmaiņām, kuras īstenoja Aleksandrs II, kas bija mantojis troni pēc Nikolaja I valdīšanas reakcionārajiem gadiem, ebreju skaits atkal palielinājās. Viņa galvenās reformas bija dzimtbūšanas atcelšana, tiesas instanču pārkārtošana un to neatkarība no valdības administrācijas, vietējo pašvaldību tiesību palielināšana, modernas armijas veidošana un universitāšu autonomija. Izmaiņas skāra arī iekšējo un ārējo tirdzniecību, palielinājās tās apgrozījums – īpaši iekšējās tirdzniecības: tika samazināti muiņas tarifi importa precēm un noslēgti līgumi ar Rietumeiropu, izveidots dzelzceļa līniju tīkls, kā arī dibinātas bankas un kredītiestādes – tas viss izraisīja apvērsumu rūpniecības un tirdzniecības nozarēs.

Pārmaiņas ebreju dzīvē

Kopējās pārmaiņas, to skaitā 1856. gadā atceltais likums par kantonistiem un ebreju pielīdzināšana citām nacionalitātēm attiecībā uz karaklausību, deva ebreju sabiedrībai cerību uz labākiem laikiem.

Cerība uz apmešanās joslas atcelšanu un atļauju ebrejiem strādāt valsts administratīvajos amatos izrādījās nepamatota. Tomēr 1859. gadā tika ieviestas vairākas pozitīvas izmaiņas. Pirmās ģildes tirgotājiem ar ģimenēm un ierobežotu kalpotāju skaitu atļāva apmesties visā Krievijā. 1861. gadā šīs tiesības tika piešķirtas visām personām, kas ieguvušas augstāko izglītību, bet 1867. gadā – «Nikolaja zaldātiem» ar ģimenēm. 1865. gadā atļauja dzīvot ārpus apmešanās joslas tika dota amatniekiem – mehāniķiem, degvīna ražotājiem, aldariem utt., ar noteikumu, ka viņiem būs apliecība par piederību amatnieku biedrībām, policijas izziņa par nesodāmību un pase, kas izdota viņu izcelsmes vietā, uz kuriem tie tiks sūtīti atpakaļ, ja nenodarbosies ar savu amatu.

Galvenais minēto atvieglojumu mērķis bija tirdzniecības attīstība, piesaistot ebreju kapitālu, un amatnieku trūkuma samazināšana iekšzemes guberņās. Tomēr tas neietekmēja iedzīvotāju blīvumu apmešanās joslā, kas redzams 1897. gada tautas skaitīšanas datos: desmitiem gadu pēc šo rīkojumu publicēšanas tikai 211 221 cilvēks jeb 6 % Krievijas ebreju sabiedrības dzīvoja ārpus apmešanās joslas.

Ir jāatzīmē, ka šie likumi, īpaši tie, kuri attiecas uz lieltirgotājiem un personām ar akadēmisko izglītību, sekmēja ebreju tirgotāju un rūpnieku enerģiju un iniciatīvu. Šajos gados dažādās saimniecības nozarēs, piemēram, dzelzceļa būvē, cukura rūpniecībā, meža un kokmateriālu eksportā, celtniecībā, tika dibināti lieli ebreju uzņēmumi. Gincburgu, Poļakovu, Brodsku, Frīdlandu utt. firmas bija plaši pazīstamas visā Krievijā, kā arī aiz tās robežām. Izveidojās bagātu ebreju slānis, kurš, starp citu, kalpoja par antisemitisma pastiprināšanās ieganstu un reakcionāro aprindu un to preses propagandai pret ebreju «iebrucējiem». Plašas ebreju masas, tāpat kā iepriekš, dzīvoja saspīestībā un nabadzībā apmešanās joslā.

Ebreju sabiedrības pieaugums un tās ieguldījums Baltijas ekonomiskajā attīstībā

No 211 112 ebrejiem, kuri 1897. gadā dzīvoja ārpus apmešanās joslas, 80 753 jeb 4% atradās Kurzemē un Vidzemē, kas liecina par šo apgabalu lielo lomu Krievijas ebreju finansiālajā darbībā.

Ņemot vērā to, ka 1846. gadā Rīgā bija 409, bet Kurzemē 1850. gadā bija 22 743 ebreji, tad to skaita pieaugums par vairāk nekā 68 tūkstošiem nepilnos 50 gados bijis samērā ievērojams.

Tabula norāda ebreju iedzīvotāju skaita pieaugumu no 1850. līdz 1913. gadam.

<i>Gads</i>	<i>Ebreju skaits</i>	<i>% no kopējā sabiedrības locekļu skaita</i>
1850	605	...
1867	5254	5,1
1881	21962	11,9
1897	21734	7,9
1913	33651	6,5

Vienlaikus ar 1859.–1867. gada liberālajiem likumiem par ebrejiem un tirgotājiem 1858. gadā ebrejiem tika atļauts pilsētā un piepilsētās iegādāties nekustamo īpašumu (1841. gada likumā tas bija aizliegts), viņi ieguva arī tiesības pierakstīties tirgotāju ģildēs un amatnieku cunftēs.

Ebreju skaita pieaugums Rīgā neizbēgami veicināja jaunu likumu izdošanu. Ir zināms, ka bez «legālajiem» uz Rīgu plūda arī «nelegālo» ebreju straume. Ebreju blīvums apmešanās joslā un peļņas izredzes Rīgā mudināja viņus tur meklēt jaunas iespējas, neraugoties uz to, ka viņi bija spiesti dzīvot, pašaujoties uz vietējās policijas žēlastību.

Tāds pats pieaugums novērojams virknē Kurzemes pilsētu, īpaši ostas pilsētās. Tā, piemēram, Liepājā līdz 1799. gada likuma pieņemšanai dzīvoja tikai atsevišķi ebreji. Neskatoties uz aizliegumu, vietējie tirgotāji tirdzniecības interešu dēļ rūpējās par to, lai ebreji varētu pārnakšņot priekšpilsētās. Sākot ar 19. gadsimtu, viņu skaits pieauga: 1830. gadā – 1348 cilvēki, 1864. gadā – 1700, bet 1897. gadā – 9454 cilvēki. Viņu vidū bija liels nelegālo iedzīvotāju skaits.

Pēc 1897. gada tautas skaitīšanas oficiālajiem datiem Kurzemē dzīvoja 51 072 ebreji. Pēc Latvijas iedzīvotāju uzskaites ziņām pirms Pirmā pasaules kara Kurzemē dzīvoja 68 000 ebreju, un, kā jau minēts, viņu vidū bija liels skaits tādu, kuru apmešanās tiesības bija apšaubāmas.

Pārvaldes orgānu liberālās attieksmes pret ebrejiem un ebreju ierašanās pilsētās iemesli kļūst skaidri no memoranda, ko

Vidzemes un Kurzemes gubernators pievienoja 1865. gada likumam par tiesībām, kas jāpiešķir ebrejiem, kas dzīvo ārpus apmešanās joslas. Tajā uzsvērts, ka, neraugoties uz iebildumiem, minētajās guberņās atrodas liels ebreju skaits. Bet viņiem tas atļauts, ņemot vērā ebreju ekonomiskos sakarus ar ticības brāļiem ārpus valsts robežām, kas veicina starptautisko tirdzniecību caur Baltijas ostām.

Rīgas ebreju kopiena. Galvenās ebreju ekonomiskās darbības sfēras

Rīgā pirmie ebreji ienāca no Kurzemes un tuvējās Lietuvas. Viņi veidoja «aizsargājamo» ebreju kodolu (*Schutzjuden*). Ebreju pārcelšanās no šīm vietām veicināja pilsētas ebreju skaita pieaugumu. Viņu kultūras ietekmi uz kopienas attīstību mēs aplūkosim turpmāk. Tomēr ļoti svarīga nozīme tās attīstībā bija tā sauktiem krievu ebrejiem, kuri bija cēlušies no Baltkrievijas – Minskas, Vitebskas, Mogiļovas guberņas un citām to apkārtnes vietām. Galvenokārt tie bija liela mēroga tirgotāji, kas nodarbojās ar eksportu un kuri iepriekš dzīvoja apmešanās joslā, bet tagad, jaunajos apstākļos, pārcēlās uz Rīgu, kur varēja paplašināt savu rūpalu. Liela daļa no viņiem bija *Habada*¹ hasīdi un kokmateriālu tirgotāji. Meži, no kuriem viņi piegādāja kokmateriālus, atradās Pleskavas, Vitebskas un Smoļenskas guberņā – vietās, kas tuvas Daugavai un tās pietekām. Mežu sagatavoja vietējie zemnieki ebreju uzpircēju uzraudzībā. Lielāko daļu gada viņi pavadīja mežā, bet mājās atgriezās tikai svētkos. Kad kokmateriāli ar plostiem tika piegādāti Rīgai, tos apstrādāja vietējās kokzāģētavās. Meža eksporta apjoms bija četri miljoni rubļu gadā.

Ebreju rokās atradās arī labības, linu, olu, spalvu u.c. eksports. Rīgas iekšējā tirgus apgrozījums bija 260 miljonu rubļu gadā, kas bija viena desmitā daļa visa Krievijas eksporta, un trešdaļa no tā piederēja ebrejiem, jo viņu daļa bija 6–7 % kopējā apjoma. Eksporta firmās bija nodarbināti ebreju kalpotāji – grāmatveži, kasieri, aģenti, no kuriem lielākā daļa bija atbraukusi no apmešanās joslas – Kauņas un Vitebskas guberņas.

Rūpniecībā ebreju dalība bija mazāka. Neraugoties uz to, ka viņi finansēja lielus uzņēmumus un dažus no tiem vadīja, piemēram, *Fēniksu* un *Provodņiku* – galošu ražotni –, ebreju strādnieku skaits tajos bija niecīgs. Ebreji strādāja nelielās fabrikās –

darbnīcās, kas pārstrādāja tabaku, izgatavoja čaulītes², ražoja cukuru, nodarbojās ar metālkalumiem utt.

Lielākā daļa gatavo apģērbu un apavu veikalu piederēja ebrejiem. Maskavas priekšpilsētā darbojās apmēram 50 darbnīcu, kas ražoja gamašas³, tajās strādāja turpat 500 strādnieku, arī pārējie amatnieki – šuvēji, kurpnieki, cepurnieki, atslēdznieki – bija apmetušies tieši šajā priekšpilsētā.

Ebreji Rīgā vadīja lielu Krievijas banku filiāles, piemēram, Azovas–Donas banku un Krievijas banku, kas aktīvi darbojās iekšējā tirgū. Pilsētā bija nodibinātas kredītiestādes iekšējās un ārējās tirdzniecības finansēšanai. Ebreji dibinājuši Ziemeļu banku, viņiem piederēja arī virkne banku kantorū.

Brīvo profesiju vidū ebreju advokātu skaits bija neliels, toties 20 % visu ārstu bija ebreji, īpaši liels bija ebreju zobārstu skaits.

Arī Liepājā ebrejiem galvenokārt piederēja koka un labības eksports. Ebrejiem, kuri veidoja tikai 8 % no sabiedrības, piederēja 25 % rūpniecības uzņēmumu.

Ebreju skaita pieaugums Baltijas guberņās 19. gadsimta beigās tiek skaidrots ar vētrainu tirdzniecības un rūpniecības uzplaukumu. Tomēr nelegālo ebreju problēma nebija atrisināta.

80. gadu reakcionārās tendences, to sekas uz ebreju iedzīvotāju tiesībām dzīvot Rīgā un Kurzemē

«Nelegāļu» problēma bija izplatīta daudzās guberņās. 60. gadu likumi, kad tika noteiktas ebreju kategorijas, kam ir tiesības dzīvot ārpus apmešanās joslas, radīja cerības, ka šie atvieglojumi skars arī ebrejus no citiem sabiedrības slāņiem, kuri pakāpeniski sāka pārcelties uz šīm guberņām. Tāds pats iespaids radās arī vietējai pārvaldei, tāpēc tā atturējās veikt stingrus pasākumus attiecībā uz iebrucējiem. Kā jau minējām, tas bija saistīts ar īpašiem apstākļiem. 1880. gada 3. aprīļa īpašā cirkulārā gubernators pat bija norādījis, ka ebrejus, kuri ieradušies līdz šim datumam, nedrīkst padzīt.

1881. gadā, kad revolucionāri nogalināja Aleksandru II un troņi mantoja Aleksandrs III – viens no reakcionārākajiem Krievijas valdniekiem, viņš valsts iekšpolitikā veica radikālas pārmaiņas – ebrejiem sākās grūti laiki. Grautiņu vilnis, kas aizsākās Krievijas dienvidos – Hersonas, Jekaterinoslavas, Kijevas un

Poltavas guberņā, triju gadu laikā (1881–1884) izplatījās arī citās Krievijas daļās un nonāca līdz Baltijai, Varšavai un pat Nižņijnovgorodai, kur dzīvoja pavisam nedaudz ebreju.

Grautiņi lika ebreju vēsturi Krievijā izvērtēt savādāk, tie nesa līdzī vilšanos – bija zudusi cerība asimilācijas ceļā iegūt līdztiesību un sapratni no kultūras ziņā attīstītās Krievijas sabiedrības. Rezultātā sākās emigrācija no valsts, un veidojās ebreju nacionālās un sociālistiskās kustības.

Reakcionārās tendences valdības aprindās ietekmēja vietējo administrāciju, kura padzina «nelegālos» ebrejus atpakaļ uz grautiņos izpostītajiem ciemiem apmešanās joslā. Smagais izsūtīto stāvoklis un protesti no ārzemēm par grautiņiem noveda pie tā, ka iekšlietu ministrs 1882. gadā uzskatīja par vajadzīgu atgādināt administrācijai par 1880. gada cirkulāru, kurā bija noteikts nepadzīt ebrejus, kuri dzīvoja nelegāli. Varas iestādēm tika uzdots vienlaikus sekot, lai neierastos jauna ebreju plūsma.

Šāda situācija turpinājās līdz 1893. gadam, kad ministrs Durново atcēla 1880. un 1882. gada cirkulāru un ebrejus atkal padzina no iekšējām guberņām.

Ebreji bija dzīvojuši ārpus apmešanās joslas ilgu laiku, viņiem bija izveidojušies darījumu sakari ar kristiešiem, un pēdējie vērsās pie varas pārstāvjiem ar lūgumu apturēt padzīšanu un rēķināties ar viņu ekonomiskajām interesēm. Pateicoties šim lūgumam, gubernatoriem tika atļauts ebrejus atstāt līdz turpmākajiem norādījumiem. Attiecībā uz Rīgas un Kurzemes ebrejiem 1893. gada rīkojumu atcēla un spēkā palika 1880. gada cirkulārs – «nelegālie» ebreji tika likti mierā. Viņus dēvēja par «astondesmitniekiem» – pēc cirkulāra gadaskaitļa, un gubernatoram tika piešķirtas tiesības atstāt ebrejus, kuri ieradušies pēc 1880. gada, ja vien viņi deva labumu vietējai tirdzniecībai un rūpniecībai.

Visas šīs represijas neapstādināja ebreju aizplūšanu no apmešanās joslas, un attieksme pret viņiem bija atkarīga kā no politiskām svārstībām, tā arī no vietējās administrācijas liberālajām vai reakcionārajām tendencēm.

Kad sākās Krievijas – Japānas karš (1904), represijas pret «nelegālajiem» beidzās, jo viņu vidū bija arī ģimenes, kuru locekļi bija mobilizēti karā, bet, karam beidzoties, vajāšanas atsākās.

Pēc 1905. gada revolūcijas un manifesta,⁴ saskaņā ar kuru tika sasaukta Dome, kad sabiedrība cerēja uz radikālām pārmai-

nām un varas orgāni nevēlējās saasināt situāciju, 1907. gada 22. maijā tika izdots Stolipina cirkulārs. Tajā bija pavēlēts atturēties no ebreju, kuriem nebija tiesības uz dzīvesvietu, izsūtīšanas, lai izvairītos no ekonomiskiem zaudējumiem, kas varētu rasties ne vien ebrejiem, bet arī tiem, kas ar viņiem uzturēja darījumu sakarus. Ar šo stāvokli bija jārēķinās, bet tiesisku statusu ebrejiem piešķirt nedrīkstēja. Šis cirkulārs dažus gadus apturēja vajāšanas.

Reakcionārās III Domes (1907–1912) Stolipina cirkulāra kritika 1910. gadā izraisīja tā atcelšanu. Ebreju, kuriem nebija tiesību uz dzīvesvietu, izsūtīšana pa etapu⁵ uz apmešanās joslām ciematiem atjaunojās un turpinājās līdz Pirmā pasaules kara sākumam.

Ebreju skaits Latgalē un viņu nodarbošanās

Cīņa par tiesībām dzīvot Kurzemē un Rīgā Latgali neskāra. Kā Vitebskas guberņas daļa šī province atradās apmešanās joslā. Jautājums par ebreju tiesībām apmesties šeit uz dzīvi nebija aktuāls, bet spēkā bija citi likumi: par dubulto nodokli, «korobkas» un sveču nodokli; īpaši nomāca rīkojums par pilsoņu kārtas pārstāvju izraidīšanu no ciemiem, kur dzīvoja vairākas ebreju paaudzes un kur atradās galvenie ebreju iedzīvotāju ienākumu avoti.

Izraidīšana sākās 1786. gadā, bet tika uz laiku apturēta. Bet 1808. gadā Vitebskas guberņā tā atjaunojās ar īpašu stingrību. Rezultāts bija liela ebreju koncentrēšanās pilsētās un miestos, kas izraisīja smagu ekonomisku stāvokli, raksturīgu visā apmešanās joslā.

Peļņas grūtības neapturēja ebreju sabiedrības skaitlisko pieaugumu, ko pierāda oficiāli publicēta statistika par trim reģioniem, kuros bija ietverta arī Latgale:

1897. gadā ebreji veidoja 12,8 % no kopējā iedzīvotāju skaita, un pirms Pirmā pasaules kara viņu skaits pieauga līdz 80 000 cilvēku.

Daugavpils tika uzskatīta par rūpniecības centru – ebreji vadīja lielākos uzņēmumus, kas saistīti ar ādas apstrādi, alus darīšanu, kokzāgētavām, ziepju vārīšanu un sērskociņu izgatavošanu.

Lielākā ebreju daļa bija amatnieki, strādnieki, kalpotāji un sīktirgotāji. Tikai 3 % bija nodarbināti lauksaimniecībā. Amatnieku darbnīcas bija mazas – saimnieks un divi trīs mācekļi.

	1847. g.	Kopā	1897. g.	Kopā
Daugavpils	2918	...	32 400	...
Krāslava, Līvāni	<u>4604</u>	7552	<u>15432</u>	47832
Krustpils, Gostiņi				
Preiļi, Višķi, Dagda,				
Rēzekne	542	...	6478	...
Varakļāni, Malta, u.c.	<u>414</u>	956	<u>3674</u>	10152
Ludza un apgabali	<u>2360</u>	<u>2360</u>	<u>6255</u>	<u>6255</u>
		Kopā 109 838		64 239

Galvenās nozares: apģērba un apavu ražošana, atslēdznieku darbs, pārtikas produktu tirdzniecība utt. Kopumā ekonomiskais stāvoklis nebija īpaši labs. Saskaņā ar EKO⁶ veikto 1898. gada skaitīšanu, 18,5 % Vitebskas guberņas ebreju bija nepieciešama sociālā palīdzība, un prognozes bija vēl sliktākas. Pat Daugavpilī, kur, pateicoties ebreju uzņēmējiem, stāvoklis bija ievērojami labāks, no sociālā atbalsta atkarīgo skaits bija otrs lielākais aiz Viļņas.

PIEZĪMES

¹ *Habads* (senebreju val.: *hohma* – gudrība, *bina* – sapratne, *daat* – izzināšana) – 18. gadsimtā izveidojusies kustība hasīdismā, kur hasīdisma mistika apvienota ar rabīnisko teoloģiju.

² Čaulīte – papīra patrona papirosiem, kas tiek piepildīta ar tabaku.

³ Gamašas – adītas vai no blīva auduma šūtas zeķes bez pēdām, kuras vilka virs zābakiem.

⁴ Domāts 1905. gada 17. oktobrī izdotais cara manifests, kas deklarēja pilsoņu brīvības un jaunas varas institūcijas – Valsts Domes – izveidošanu.

⁵ T.i., ar konvoju.

⁶ EKO (Ebreju kolonizācijas biedrība) – labdarības iestāde, kas dibināta 1891. gadā Londonā un darbojās līdz 1957. gadam.

IO. nodaļa

KURZEMES, RĪGAS UN LATGALES EBREJU KULTŪRAS LĪMENIS

Politiskās un materiālās atšķirības Latvijas trīs novados – Kurzemē, Vidzemē (Rīgā) un Latgalē – lielā mērā ietekmēja šo dažādo reģionu kultūru.

Kurzemes ebreju kultūras līmenis

Kā liecina statistika, 1797. gadā tikai 20 % ebreju tautības iedzīvotāju dzīvoja pilsētās. Pārējie bija apmetušies ciemos, muižās un pavisam nelielos miestos. Viņi bija pauninieki apkārtējos ciemos, sīktirgotāji un ceļojoši amatnieki, muižās ražoja degvīnu, bet ciemos saimniekoja krogos. Pilsētās tie nedrīkstēja dzīvot aizliegumu dēļ. Lauku apvidū nebija iespēju izglītot bērnus, un bija lielas grūtības ebreju bērnu uzņemšanai kristiešu skolās. Šādos apstākļos Kurzemē izveidojās kultūras ziņā atpalikusi paaudze, kas neorientējās ne ebreju, ne arī vispārējās zinībās.

Kad 1799. gadā tiesiskais stāvoklis normalizējās, ebreju kultūras līmenis paaugstinājās, attīstoties vācu kultūras un izglītības virzienā. Tas bija dabisks process un apkārtējās vāciski runājošās vides ietekmes turpinājums. Ilgus gadus ebreji pat ticēja, ka vācu valoda palīdzēs iegūt līdztiesību. Ebreji, kas uz Kurzemi bija pārcēlušies no Austrumeiropas, arī atradās Vācijas *Haskalas* kustības ietekmē. To vidū bija vairākas izcilas personības, piemēram, Dāvids Frīdlenders (1750–1834), kurš bija pazīstams ar savām lūgšanu reformām, un profesors Mordehajs (Markuss) Hercs, medicīnas un filozofijas doktors (1747–1803), – abi bija Mendelsona¹ audzēkņi, kas kādu laiku dzīvoja Jelgavā.

Zīmīgs ir Kurzemes ebreju pirmā vēsturnieka Reubena Vunderbara uzskats, kurš savā 1853. gadā izdotajā grāmatā slavēja Kurzemes ebreju sasniegumus un ar lepnumu rakstīja, ka vācu valoda gūst arvien lielāku izplatību un «samaitātais ebreju žargons» izzūd, daži ebreji pārvalda pat franču un krievu valodu, bet vairākiem ir arī universitātes izglītība...

1780. gadā Jelgavā tika atvērta ebreju skola ar trim ebreju skolotājiem. 1850. gadā, t.i., piecdesmit gadus pēc tiesību iegūšanas, Kurzemē bija piecas ebreju skolas, kuras uzturēja valsts: Liepājā, Jelgavā, Kuldīgā, Tukumā un Jēkabpilī, kā arī 29 lūgšanu nami un sinagogas.

Kā liecina 1897. gada tautas skaitīšanas dati, Kurzemē bija septiņas valsts skolas zēniem, 22 privātskolas un 142 reliģiskās skolas – *hederi* un *talmud-toras*.² Daudziem ebrejiem bija universitātes izglītība.

Vācu kultūras ietekme mazinājās, ieviešot krievu valodu kā mācību valodu. Modernu *hederu* atvēršana, nacionālā kustība, ebreju un senebreju literatūras atdzimšana un izplatība 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā Kurzemes ebrejus tuvināja krievu un vispār nacionālām problēmām.

Tradicionālā dzīve Kurzemē. Lietuvas ietekme

1857. gadā Jelgavas rabīns Mordehajs Ūrijs Samunovs Izglītības ministrijā panāca, ka ebreju bērni tiek atbrīvoti no mācībām vispārējās skolās sestdienās un ebreju svētku dienās. Taču vecāki nevēlējās, ka viņu bērni atšķirtos no pārējiem audzēkņiem, un pieprasīja atcelt šo rīkojumu. Tomēr tas nenozīmēja, ka Kurzemes ebreji bija attālinājušies no ebreju tradicionālā dzīvesveida. Viņu vidū bija arī daudz tādu, kuri stingri ievēroja baušļus, neraugoties uz to, ka daļa ne pārāk izprata lūgšanu saturu.

Kurzemē bija ievērojams skaits ebreju, īpaši to, kuri 19. gadsimtā bija pārcēlušies no Lietuvas un uzturēja attiecības ar savas izcelsmes vietu arī reliģijas un kultūras ziņā. Kurzemē tajā laikā nebija *ješivu*. Tiesa, Piltenes kopienas hronikā tiek minēta *ješiva*, bet nav zināms, cik ilgi tā pastāvējusi. Tādēļ turīgi ortodoksālie ebreji savus dēlus sūtīja uz tuvākajām pazīstamajām lietuviešu *ješivām*, piemēram, Slobodkā³ un Telšos, kā arī Voložinā⁴, Mirā⁵ u.c., un meitām līgavaiņus parasti izvēlējās no lietuviešu *ješivu* audzēkņiem, kurus ņēma apgādībā. Daudzas Kurzemes

ebreju kopienas vadīja ievērojami rabīni. To vidū bija Mordehajs Eliasbergs⁶ no Bauskas, viens no pirmajiem kustības *Hovevei Cion*⁷ piekritējiem un tās atbalstītājiem; Ābrahams Īzaks Kuks⁸, kurš savlaik dzīvoja Bauskā un vēlāk bija Izraēla zemes virsrabīns. Pastāvēja rabīnu dinastijas, kuru daudzas paaudzes vadīja Kurzemes kopienas: Lihtenšteini (Tukums), Rabīneri (Bauska, Skaistkalne), Samunovi (Jelgava, Ventspils), Nuroki (Jelgava) u.c.⁹

70. gados tika atvērta *ješiva* Grobiņā, kuru vadīja rabīns Simha Zisls, rabīna Izraēla Lipkina-Salantera – *Musar*¹⁰ kustības dibinātāja skolnieks. Bez Toras un reliģiskās ētikas šīs *ješivas* programmā ietilpa arī vācu valodas apguve, ģeogrāfija un matemātika. Audzēkņi dzīvoja *ješivas* internātā. *Ješiva* tika slēgta 1886. gadā, bet daļa tās audzēkņu vēlāk kļuva par ievērojamiem rabīniem. Tomēr bija arī tādi, kuri izvēlējās citu ceļu. Pazīstamais rakstnieks un kritiķis Baal-Mahšovess (Izraēls (Izidors) Eljaševs)¹¹, kurš bija viens no tās audzēkņiem, savā rakstā «Avar» (Pagātne. – Petrograda, 1917/18) nosoda apmācības sistēmu *Musara* un grūtos apstākļus, kādi valdīja skolā un internātā.

Kurzemes tips Latvijas ebreju vidū

Kurzemes ebreji bija pats vecākais un nošķirtākais Latvijas ebreju atzars. Daudzu paaudžu ilgstošā dzīvošana mazās pilsētīnās – Jelgavā, Tukumā, Piltenē, Aizputē, Kuldīgā, Sasmakā u.c., nošķirtība provinciālajā vidē un vienlaicīga citu valodu idiomu ieplūšana Kurzemes jidišā, atrašanās uz robežas starp Krieviju un Rietumeiropu, vācu romantisma laikmeta kultūras dziļā ietekme un stingrā ebreju tradīciju ievērošana, īpaši neiedziļinoties to nozīmē un pamatā, – tas viss izveidoja īpašu ebreju tipu, kuru valodas izruna un skanējums bija īpatnējs. Latvijas ebreji to dēvēja *kurišer*, kas no vienas puses nozīmēja naivitāti, aprobežotību un vienkāršību, bet, no otras, – tikumību un godīgumu.

Ilggadējais Kurzemes ebreju nometnieku dzīvesveids beidzās līdz ar Pirmo pasaules karu. Ebreju padzīšana no Kurzemes 1915. gadā, kam mēs pievērsīsimies atsevišķi, viņus izklidināja pa dažādiem Krievijas reģioniem. Pēc kara iepriekšējā dzīvesvietā atgriezās tikai daļa. Kopienas kļuva mazākas, bet dažas vispār beidza pastāvēt. Kurzemes ebreju dzīvesveids kļuva par vēsturi.

Rīgas ebreji. Vācu kultūras ietekme

Rīgas ebreji, kā jau minējām, galvenokārt sastāvēja no diviem atzariem – ebrejiem, kuri cēlušies no Kurzemes un Lietuvas, un t.s. krievu ebrejiem. Kurzemes ebreji sev līdzī nesa vācu valodu un kultūru, kas iederējās vācu dibinātās Rīgas kopējā atmosfērā pat pēc tam, kad pilsēta nonāca Polijas, Zviedrijas un Krievijas rokās – tā valdīja ikdienas dzīvē, kā arī pilsētas iestādēs, pilsētas Domes sēdēs, protokolos, rīkojumos utt. Vācu kultūras izplatība Rīgas ebreju vidū pastiprinājās, kad 1840. gadā tika atvērta pirmā pamatskola.¹²

Šo skolu, kas bija pirmā no četrām modernajām ebreju bērnu skolām Krievijā, dibināja Slokas ebreju kopiena, kas dzīvoja Rīgā. Pastāv uzskats, ka lūgums atvērt skolu tika atbalstīts, neinformējot pilsētas valdi, kura iebilda, par iemeslu minot to, ka vēl nav atrisināts jautājums par ebreju dzīvošanas tiesībām Rīgā. Tomēr protests izskanēja pārāk vēlu – valdības lēmumu vairs nevarēja atcelt.

Skolas uzturēšanai Rīgas ebreji apņēmas papildu noteiktajam «korobkas» nodoklim maksāt 50 kapeiku par katru saskaņā ar *kašrutu* nokautu govī.

1840.–1844. gadā Krievijas valdība ar moderno skolu palīdzību, kurām bija jāieņem iepriekšējo – *hederu* vieta, centās uzlabot ebreju stāvokli. Šīs mācību iestādes, pie kurām bija pieskaitāma arī Rīgas skola, bija jāvada ārzemju ebrejiem un mācībām bija jānotiek vācu valodā, jo Krievijā nebija pietiekams skaits pasniedzēju. Tas bija noteikts arī tālab, lai atvieglotu audzēkņu pāriešanu no jidiša valodas uz citu mācību valodu.

Kopiena vērsās ar lūgumu pie Dr. Ludviga Filipsona – avīzes «*Allgemeine Zeitung des Judentums*»¹³ dibinātāja – sameklēt jaunajai mācību iestādei piemērotu pārzini. Pēc viņa rekomendācijas tika pieņemts Dr. Makss Lilientāls¹⁴, kurš īsā laikā panāca augstu izglītības līmeni. Pēc tās apmeklējuma izglītības ministrs paziņoja, ka šo mācību iestādi un tās vadītāju var minēt par piemēru skolām, kuras valdība gatavojas atvērt. M. Lilientāls tika uzaicināts uz Pēterburgu, lai realizētu valdības plānus attiecībā uz ebreju mācību iestādēm. Mēs nevaram pakavēties pie dažādiem viņa darbības aspektiem, taču jāuzsver, ka viņš saskārās ar ebreju sabiedrības neuzticību, jo tā juta valdības vēlmi uzspiest asimilāciju. 1846. gadā M. Lilientāls no Krievijas aizbrauca.

Viņa vietā uz Rīgu tika aicināts Dr. Ābrahams Neimans¹⁵ no Bavārijas, bet viņš drīz vien kļuva par pilsētas valsts rabīnu¹⁶. No 1845. gada trīspadsmit gadu laikā skolu vadīja Volfs Kaplans, rakstnieks un dzejnieks, un tautā tā tika dēvēta par «Kaplana skolu». Tomēr pats viņš netika iecelts par direktoru, jo bija «vietējais ebrejs», nevis ārzemnieks. 1877. gadā par skolas vadītāju kļuva Dr. Volfs Ērlihs no Berlīnes, kurš 1894. gadā publicēja grāmatu, kas bija veltīta skolas 50 gadu jubilejai.

Skolotāju vidū bija vairāki cilvēki, kuriem bija liela loma pilsētas ebreju dzīvē, piemēram, Leibs Fišmans – nākamais Saimeis¹⁷ deputāts un Boruhs Leibs Rozovskis – pazīstams kantors, kurš tika pieņemts par dziedāšanas skolotāju.

Bez reliģijas un Tanaha¹⁸, kas tika pasniegts M. Mendelsona tulkojumā, tika mācīta arī ģeogrāfija, aritmētika un dabaszinātnes. 1877. gadā atvēra nodaļu meitenēm. 1893. gadā skolā mācījās 500 audzēkņi.

Skola bija ļoti noderīga Rīgas ebreju bērniem, tā veicināja arī vācu valodas izplatību vidusslānī un strādnieku šķirā, jo tikai 1888. gadā bija izdots rīkojums par to, ka mācībām jānotiek krievu valodā.

Vācu kultūras hegemonija ebreju aprindās turpinājās ilgu laiku. Augstākās sabiedrības – lieltirgotāju, ārstu, advokātu u.c. vidū vācu valodas lietošana tika uzskatīta par piederības pazīmi «labākajām aprindām».

90. gados sākās reģiona rusifikācija – un par obligāto valodu skolās kļuva krievu valoda. Krievu literatūras uzplaukums, revolucionārās kustības ietekme, kā arī ebreju piedalīšanās pilsētas ekonomiskajā dzīvē noveda pie tā, ka Rīgas ebreju sabiedrība runāja divās valodās – vācu un krievu.

Politisko kustību un partiju attīstība, nacionālās pašapziņas veidošanās jauniešu vidū izraisīja jautājumu par to, kura būs nacionālā valoda – jidišs vai ivrits. Šī problēma tiks aplūkota nākamajās nodaļās.

«Krievu ebreji» Rīgā

Kurzemes ebreji – Rīgas pirmie un senākie ebreju tautības iedzīvotāji savas īpašās vēstures dēļ simtiem gadu bija atrauti no ebreju dzīves centriem un vietām, kur viņi dzīvoja komakti, kur atradās ebreju gara avots (*idiškait*).

Pretstats viņiem bija «krievu ebreji». Viņi Rīgā no Baltkrievijas ieradās 19. gadsimta 60.–80. gados – no apmešanās joslas un bija dziļi iesakņoti tradicionālajā dzīvē un tradīcijās, viņu valoda bija gandrīz vienīgi hasīdu jidišs *Habada* manierē. Ar savu mentalitāti, paražām un raksturu viņi kultūras un garīgajā jomā kontrastēja ar vāciskotajiem un klīrīgajiem Kurzemes ebrejiem Rīgā.

Habada hasīdiem bija spilgtāk attīstīta racionālā domāšana un atšķirīga izglītība salīdzinājumā ar citiem hasīdiem, kuri vēltīja lielu uzmanību sirdij un jūtām. Acīmredzot tas bija galvenais iemesls tam, ka Kurzemes sausie mitnagedi¹⁹ atrada kopēju valodu ar «krievu ebrejiem» un uzsāka produktīvu sabiedrisko darbību kultūras un labdarības iestādēs Rīgas ebreju sabiedrības labā. Sadarbību vēl vairāk pastiprināja abu pušu ģimeniskās saites.

Reliģiskā dzīve Rīgā

1814. gadā Īzaks Salomons Rīgas ebreju kopienas vārdā vērsās pilsētas valdē, lūdzot atļauju iegādāties zemi sinagogas celtniecībai. Pilsētas galva Barklajs de Tolli šim lūgumam pretojās, aizbaidinādams, ka vienam lūgumam sekos nākamie, kas būs saistīti ar māju celtniecību rabīnam, kalpotājiem utt., un tas palielinās ebreju skaitu no Slokas un Kurzemes, kuri jau tā pilsētā atrodas nelegāli. Lai nopelnītu iztiku, viņi pilsētā sāktu nodarboties ar nelikumībām, t.i., tirgotos ar mantām un precēm, kas ievestas, apejot muitas kontroli. Lūgums tika noraidīts.

1817. gadā gubernators F. Pauluči atļāva «ebrejiem, kuriem ir tiesības dzīvot Rīgā», atvest «svešus» ebrejus: divus miesniekus, divus mācītus vīrus (rabīnus vai tiesnešus), divus skolotājus, kantoru un divus kalpotājus, kas veiktu apgraizīšanu²⁰, ar noteikumu, ka viņi iegūst tiesības dzīvot pilsētā uz laiku līdz pieciem gadiem. Ja pēc šī laika netiks atrasti vietējie ebreji, kuri varētu ieņemt minētos amatus, būtu atkal jāauzicina «svešie». Jēga bija skaidra: «svešiem» ebrejiem nedrīkst piešķirt tiesības palikt uz dzīvi pilsētā.

Pēc tam kad ebreju kopiena tika atzīta par ebreju likumīgu pārstāvniecību, 1850. gadā atkal tika iesniegts lūgums par atļauju lūgšanu nama celtniecībai. Pilsētas pārvalde arī šoreiz lūgumu noraidīja, pamatojoties uz 1841. gada likumu, saskaņā ar kuru ebrejiem bija aizliegts iegādāties nekustamo īpašumu. Bet

ģenerālgubernators A. Suvorovs deva rekomendāciju, un Iekšlietu ministrija atbalstīja lūgumu, pamatojot savu lēmumu ar to, ka aizliegums attiecas uz atsevišķām personām, nevis kopienu.

Pamatojoties uz šo atļauju, Maskavas ielā tika uzcelta sinagoga – tā saucāma Vecā–jaunā («*Alt-Naije-šul*»), kas tā tika dēvēta, jo bija būvēta koka ēkas vietā, kas ebrejiem līdz sinagogas uzcelšanai bija kalpojusi par lūgšanu namu.

Pēc divdesmit gadiem, 1871. gadā, Gogoļa ielā uzcēla Lielo horālo sinagogu, kura tika uzskatīta par Rīgas ebreju sabiedrības oficiālo sinagogu. Šeit skaitīja lūgšanas pilsētas rabīns, bet pagalmā atradās rabīnu tiesa. Šajā sinagogā vairāk nekā piecdesmit gadu darbojās pazīstamais kantors Boruhs Leibs Rozovskis, kas tai piešķīra slavu un cieņu.

Nākamajos gados, divdesmitā gadsimta sākumā, pilsētas centrā radās jaunas sinagogas – Stabu ielā un Peitavas ielā (1905), kur dievkalpojumi notika no agra rīta līdz vēlam vakaram. Pēdējā ir vienīgā sinagoga, kas darbojas līdz šai dienai, jo nacisti to nevarēja nodedzināt, nepakļaujot briesmām apkārtējās mājas.

Īpaša vieta bija Zaldātu sinagoga, ko Rīgā uzcēla «Nikolaja zaldāti».

Hasīdi, kuri neatbalstīja mitnagedus, dibināja savas sinagogas – minjanus²¹. 1885. gadā tika atvērta hasīdu minjans Elijas ielā. Tas sastāvēja no trīs daļām: Ļubaviču, Kopisas un Ļadu – saskaņā ar hasīdu kopienām, kurās bija rabīni no habada Šneersonu dinastijas, kuras dibinātājs bija Šneurs-Zalmans, *baalhatnija* – mācīts vīrs. Citi hasīdu minjani bija nosaukti rabīna Šajas Berlina, rabīna Aleksandra Ziskinda Berlina (Matīsa ielā) u.c. vārdos. Vēlākos gados centrālo vietu ieņēma minjans Berga bazāra ēkā, kas tur tika nodibināts, pateicoties Saeimas deputātam Mordehajam Dubinam²², kurš, būdams Ļubaviču hasīds, pats tur lūdzās.

Pirms Pirmā pasaules kara Rīgā bija apmēram četrdesmit sinagogu un minjanu, kas kalpoja trīsdesmit tūkstošiem ebreju iedzīvotāju.

Pirmais Rīgas rabīns (1831) bija Jeheskiels Macs. Viņa vietu ieņēma rabīns Ārons bar Elhohons, rabīna Haima no Voložinas skolnieks. Viņa znots Jakovs Elias Rivlins bija rabīns pēc viņa. No 90. gadu sākuma līdz 1912. gadam Rīgas rabīns bija Moīše Šapiro, vēlāk Menahems Mendels Avins. Arī priekšpilsētās, piemēram, Pārdaugavā, bija savi rabīni.

Kultūras un sociālās iestādes

Ebreju skaits Rīgā nepilnu septiņdesmit gadu laikā līdz Pirmā pasaules kara sākumam bija palielinājies no 400 līdz 33 tūkstošiem cilvēku. To veidoja bagātie tirgotāji, rūpnieki, brīvo profesiju pārstāvji, kā arī cilvēki ar vidējām un nelielām iespējām: sīktirgotāji, kalpotāji, amatnieki un strādnieki, kuru vidū bija ne mazums tādu, kam nepieciešama sociālā palīdzība.

1898. gadā Rīgas ebrejiem Leibam Šalitam un Paulam Mincom²³ pēc ilgstošiem pūliņiem izdevās Rīgā nodibināt biedrību Izglītības izplatīšanai starp Krievijas ebrejiem,²⁴ kuras centrs no 1863. gada atradās Sanktpēterburgā, tad Odesā. Biedrības Rīgas nodaļa budžeta ziņā bija līdzvērtīga centram. Ilgus gadus šo nodaļu vadījuši daudzi pazīstami pilsētas iedzīvotāji: L. Šalīts, P. Mincis, V. Luncis, Dr. B. Meijers, Dr. Makss Šeinfelds, Hermans Kāns, Dr. I. Eliasbergs, E. Etingens, advokāts Ž. Trons²⁵, Dr. A. Zalkinds u.c.

Kaplana skolai pievienojās vēl viena – Stupelsa skola. Abas bija vispārējās skolas, kurās mācības notika krievu valodā un tika pasniegti vispārīzglītojošie priekšmeti. Tomēr trūka amatniecības mācību iestāžu, un pirmais, ar ko nodarbojās biedrība Izglītības izplatīšanai, bija šāda veida mācību iestādes dibināšana.

Ar Sanktpēterburgas centra, Ebreju koloniālās biedrības, privātu ziedojumu un «korobkas» naudas atbalstu 1900. gadā Kazaku ielā²⁶ izdevās uzcelt četrstāvu ēku un atvērt tur amatniecības mācību iestādi, kurā bija atslēdznieku, skārdnieku, galdniecības un elektrotehnikas nodaļa.

Būtu vērts pievērsties cara valdības attieksmei pret ebreju naudu, kas bija uzkrājusies «korobkas» rezerves fondos. Amatniecības mācību iestādes izdevumi sākotnēji tika lēsti apmērām 75 tūkstoši rubļu, bet vēlāk izrādījās, ka nepieciešams daudz plašāks projekts, kuram vajadzīgs 141 tūkstotis rubļu. «Korobkas» pārvalde, kur vērsās ar lūgumu pēc 40 tūkstošu rubļu subsīdijas, atteicās atbalstīt šo projektu, neraugoties uz to, ka saskaņā ar likumu skolu celtniecība bija viens no šo nodokļu mērķiem. Savu atteikumu tā motivēja ar to, ka biedrības Izglītības izplatīšanai spēkos nebūs uzcelt skolu un turpmāk to uzturēt. Tikai pateicoties tam, ka iejaucās barona Gincburga centra vadība, uz viņa personisko atbildību celtniecības darbiem tika izsniegta nepieciešamā suma un ikgadējais atbalsts 5000 rubļu apmērā.

Pie amatniecības mācības iestādes tika izveidoti arī profesionālās un vispārējās izglītības vakara kursi, darbojās neliela bibliotēka un lasītava. Biedrība uzturēja arī pēcpusdienas skolu bērniem un vasaras atpūtas namu. Tā piešķīra subsīdijas spējīgiem, bet trūcīgiem audzēkņiem un dažādām izglītības iestādēm.

18. gadsimta beigās ebreju jaunās paaudzes izglītošana atradās tradicionālo *hederu* rokās; tika pasniegta senebreju valoda, lūgšanas, Bībeles mācība, lasīts *seders* (vēstures hronika), ko tulkoja arī jidišā. Mācības ilga no rīta līdz vakaram, ar pusdienu pārtraukumu. *Hederi* pastāvēja, pateicoties mācību maksai. Trūcīgie apmeklēja *talmud-toras*, kuras uzturēja kopienas.

20. gadsimta sākumā *Haskalas* un nacionālās kustības ietekmē Rīgā tika nodibināti sabiedriskie «progresīvie» *hederi*, kuri saiskārās ar stingri ortodoksālo aprindu pretestību, neraugoties uz to, ka pasniedzēji – Becalels Semeriks, Mordehajs Perniks un Burins bija reliģiozi cilvēki, kuri ievēroja visus ebreju priekšrakstus. Mācības notika senebreju valodā, tika pasniegti arī vispārīzglītojošie priekšmeti – vēsture, aritmētika un dziedāšana. Mācījās pusi dienas modernas skolas atmosfērā. *Hederus* dēvēja par *jagdil-tora* (Toras slavināšana), īpaša uzmanība tika pievērsta audzēkņu reliģiskajai audzināšanai. Rīgā bija arī t.s. kopējie *hederi*.

Šiem *hederiem* nebija dabiska turpinājuma kā, piemēram, tradicionālajiem *hederiem*, kuru augstākais līmenis bija *gemaraheders* – Talmūda²⁷ apgūšanas *heders*. Liela daļa «progresīvo» *hederu* audzēkņu savu izglītību turpināja kādā no jau esošajām – Kaplana vai Stupelsa pamatskolām (abās mācības notika krievu valodā) vai arī pārgāja uz biedrības Izglītības izplatīšanai amatniecības skolu.

Turīgu vecāku bērni gāja krievu vidusskolās, daži ebreju izglītību turpināja pēcpusdienās privātajos *hederos*.

Ebreju bērnu tiesības iegūt vidējo izglītību, kā mēs jau minējām, bija ierobežotas. Saskaņā ar 1887. gada likumu, valsts skolās ebrejiem bija ieviesta procentuālā norma: apmešanās joslā – 15 % vidusskolās un 10 % augstākajās mācību iestādēs, ārpus joslas robežām – attiecīgi 10 un 5 %, Sanktpēterburgā un Maskavā – 5 un 3 procenti. Tādēļ tika atvērtas privātas reālskolas un ģimnāzijas – daļa ar pilnām, bet daļa ar ierobežotām tiesībām. Izlaiduma eksāmeni tajās bija jānotiek Izglītības ministrijas uzraudzībā. Šīs skolas dibināja kristieši (F. Hermans, A. Millers u.c.), bet 90 % audzēkņu tajās bija ebreji.

Vienu skolu bija dibinājuši ebreji, un to sauca «Rivoša skola». Tā bija progimnāzija²⁸ ar ierobežotām tiesībām.

Vēlāk šo skolu pārņēma inženieris J. Landaus²⁹. Tajā mācījās vienīgi ebreju bērni. Tanaha pasniedzējs bija ebrejs, pārējie pasniedzēji – kristieši, kuriem valsts skolās bija pastāvīgs darbs. Matemātiku un fiziku mācīja pats J. Landaus. Sestdienās skola bija slēgta, bet svētdienās mācības notika.

Rīgā bija atvērta skola *Ezra*, kurā pasniedza tikai vācu valodā. Tur kopā mācījās zēni un meitenes. Lai iegūtu augstāko izglītību, ebreji devās uz ārzemēm, galvenokārt uz Vāciju un Franciju.

Rīgas Politehnikumā³⁰ mācījās 200 ebreju, kas bija aptuveni 10 procenti. Bija divas studentu korporācijas³¹. Viena – *Vetulija*, un tā bija veidota pēc vācu korporāciju principa, kaut arī tās biedriem nebija tiesību sabiedriskās vietās parādīties ar korporācijas atšķirības zīmēm. Otrā – *Kopība* bija daudz demokrātiskāka, un tai piederīgs bija vairums ebreju studentu. Ebreju studenti bija arī 1874. gadā dibinātās studentu pašpalīdzības kases biedri. Kase uzturēja attiecības ar filistriem, t.i., Politehnikuma absolventiem.

1916. gadā, Pirmā pasaules kara laikā, kad ebreju uzņemšana Politehnikajā institūtā, kas uz laiku bija pārcelts uz Maskavu, bija atvieglota, pie filistriem dažādās Krievijas pilsētās griezās sūtņi un savāca nepieciešamo naudas daudzumu, lai varētu apmaksāt jauno studentu mācības.

Kad tika nodibināta Latvijas Universitāte, kurā iekļāva Rīgas Politehnikumu, filistru biedrība paplašinājās. 1924. gadā tā atzīmēja studentu kases piecdesmit gadu jubileju.

Ne vienmēr ir iespējams nošķirt ebreju aktivitātes līdz Pirmajam pasaules karam no darbības neatkarīgās Latvijas laikā. Tādēļ nepieciešams raksturot dažādas iestādes, lai sniegtu precīzu priekšstatu par Rīgas ebreju organizācijām.

Varas institūcijām oficiāli paustais biedrību mērķis bija biedru pulcēšanās. Tomēr reāli tā bija nostalgija par nacionālo vai sociālo darbību, kas cara laikā bija aizliegta.

Ebreju klubs (ebreju kopienas sapulce) bija tipiska turīgo slāņu organizācija. Klubam bija savas telpas Pauluči ielā.³² Vēlāk tika uzcelta liela ēka Dzirnavu un Skolas ielas stūrī, ar lielu zāli un skatuvi, uz kuras Rīgas viesizrāžu laikā uzstājās ebreju teātru trupas, kur notika sapulces un ārvalstu svarīgu viesu uzņemšana.

Cionistu³³ darbības centrs bija klubs *Ivrija*, īpaši šī kluba Palestīnas komisija, kas atradās Grēcinieku ielā. Šeit tika vākti līdzekļi nacionālajiem fondiem un pārdoti šekeļi³⁴ cionistu Kongresa vēlēšanām.

Klubs *Karmels* bija pazīstams ar savu dramatisko pulciņu, tajā pulcējās kreisi noskaņotie elementi.

No sociālajām iestādēm pirmkārt būtu jāmin biedrība *Bikur Holim*³⁵, kas savu darbību sāka 1870. gadā. Tai bija ambulance, ārsti devās apmeklēt nabadzīgos pacientus, tika izsniegtas bezmaksas zāles un pilsētas slimnīcā uzturēta *košera* virtuve. Vēl pirms Pirmā pasaules kara izveidots Ješijes Berlina vārdā nosauktais fonds slimnīcas celtniecībai, bet kara laikā šī nauda tika iztērēta bēgļu uzturēšanai. 1920. gadā filantrops Ulrihs Milmans ziedoja pamatlīdzekļus un ar *Džoint*³⁶ palīdzību Maskavas ielā tika uzcelta ebreju slimnīcas ēka, ko atklāja 1924. gadā. To vadīja Īzaks Jofe.

Linās Hacedek (labdarības patversme) bija sieviešu klīnika, kas dibināta 1910. gadā. 1929. gadā ar tiesas lēmumu tā tika izlikta no savām telpām. Filantrops Ābrams Soboļēvičs ziedoja nepieciešamo summu, un 1930. gadā Ludzas ielā tika atvērta moderna iestāde, kuru vadīja Dr. Hercfelds.

No 1882. gada Ludzas ielā atradās arī bāreņu patversme. Ar laiku tai pievienojās nabagmāja, kura 1932. gadā pārcēlās uz savām telpām tajā pašā ielā.

Lēto virtuvju biedrība sev par mērķi bija izvirzījusi nabadzīgo ļaužu apgādāšanu ar lētām pusdienām. Darbību tā uzsāka kādā Vecrīgas pagrabā. 1912. gadā pārcēlās uz savu ēku Staļļu ielā (tag. Mārstaļu iela). Kad 1915. gadā ebrejus padzina no Kurzemes, virtuve organizēja bēgļu centru. Ar *košera* ēdienu tā apgādāja arī Rīgas garnizona ebreju zaldātus.

Rīgā darbojās arī biedrības *Gmilot Hesedim* (bezprocentu aizdevumi), *Lehem Anim* (nabadzības maize, t.i., macas³⁷), *Hahnose Kale* (līgavu pūrs), bērnu uzturēšanas nami utt. – tās visas bija iestādes, kas eksistēja pirmsrevolūcijas Krievijas pilsētās un ciemos. Rīgas kopienas minētās biedrības un iestādes bija plašas, akurātas, ar uzticīgiem darbiniekiem.

Kultūras un reliģiskā dzīve Latgalē

Salīdzinājumā ar Rīgu un Kurzemi, kuras neietilpa apmešanās joslā, Latgalē, kas tajā bija iekļauta, turpinājās Krievijas ebreju tautas kultūras tradīcijas.

Ikdienā un mājas dzīvē lietoja jidiša valodu. Avīzes pasūtīja no Varšavas un citiem ebreju centriem. Latgalē plašu atsaucību guva nacionālās atdzimšanas kustība. Tās galvenā pilsēta Daugavpils izcēlās ar savu īpašo attieksmi pret sociālistiskām idejām un to strāvojumiem ebreju vidē.

Jaunā paaudze izglītojās *talmud-torās* un vecā tipa *hederos*, daļa no kuriem ar laiku tika pārveidoti par «progresīvajiem» *hederiem*, daļā tika ieviesti vispārizglītojošie priekšmeti, piemēram, krievu valoda, aritmētika, dabaszinātnes utt. 1887. gadā Daugavpilī tika nodibināta amatniecības skola, bet 1902. gadā tai pievienojās amatniecības skola meitenēm. Tās daļēji atbalstīja Ebreju kolonizācijas biedrība un Amatniecības biedrība.

Daugavpilī bija trīs pamatskolas, kurās mācības notika krievu valodā. Šādas skolas bija arī Rēzeknē un Ludzā. Jaunā paaudze, kura apmeklēja pamatskolas un vidusskolas, mācījās un daļēji sazinājās krievu valodā.

Liels lūgšanu namu un sinagogu skaits dažādās pilsētas daļās liecināja par ebreju tradicionālo reliģisko dzīvi: progresīvākie ebreji apmeklēja horālo sinagogu Daugavpils centrā, Rogačevas gaons³⁸ lūdzās hasīdu lūgšanu namā Planovers, Sabiedriskās sinagogas apmeklētāju vidū bija mitnagedu rabīns Meirs Simha³⁹. Daugavpils strādnieku šķīras ebrejiem bija savi lūgšanu nami: miesnieku, šuvēju, krāsotāju, Zaļais utt.

Latgale kļuva pazīstama tālu aiz savām robežām, pateicoties iepriekšminētajiem rabīniem, kuri daudzus gadus vadīja Daugavpils kopienā: Rogačevas gaons – rabīns Josifs Rozins⁴⁰, grāmatas «Cofnat Paaneah»⁴¹ autors, un rabīns Meirs Simha Kacs-Kagans, kurš labi pārzināja grāmatu «Or Sameah» («Prieka gaisma»). Viņi bija ebreju pasaules autoritātes, bet leģendas par tiem klīda arī kristiešu sabiedrībā. Par rabīnu Meiru Simhu stāstīja – kad pilsētai draudēja briesmas, ka Daugava varētu pārraut dambi un applūdināt visu Daugavpili, rabīns esot uzkāpis uz dambja, raudzījies trakojošos viļņos, nočukstējis lūgšanu – un ūdens līmenis sācis kristies.

Haims Nahmans Bjaļiks⁴² sava apmeklējuma laikā ilgi runājās ar Rogačevas gaonu un izteica viedokli, ka otru tādu smadzeņu kā gaonam pasaulē nav. Viņš ir izcils ebreju tautas pārstāvis, un, ja viņa zināšanas izmantotu zinātnes laukā, cilvēce varētu gūt nozīmīgus sasniegumus.

Dažādās Latgales pilsētās un miestos arī dzīvoja pazīstami mācīti vīri, kuri izdeva nozīmīgas grāmatas. Ludzas kopienu vairākas paaudzes vadīja rabīnu ģimene Don-Ihje, kuras pēdējais rabīns Bencions Don-Ihje bija arī vēsturnieks.

Nākamajās nodaļās aplūkosim dažādu reliģisku un politisku strāvojumu ideālus un to aizlieguma īstenošanu Daugavpilī, revolucionārās un cionistiskās kustības, *Bundu* un ebreju paš aizsardzību cariskā režīma laikā, *haluciāņu*⁴³ *aliju* Izraēla zemē Krievijas valdīšanas un neatkarīgās Latvijas laikā.

PIEZĪMES

¹ Mozus Mendelsons (1729–1786) – ebrejvācu filozofs, ievērojams vācu Apgaismības pārstāvis. Interpretēja jūdaisma tradīciju prāta reliģijas garā. Bija prototips galvenajam tēlam G. E. Lesinga drāmā «Nātans Gudrais» (1779). Ar viņa referātu «Kas ir Apgaismība?» (1784) aizsākās diskusija, kurā piedalījās I. Kants, J. G. Herders u.c. *Haskalas* kustības garīgais līderis tās sākumposmā.

² *Talmud-tora* (no ivr. val. – «Toras mācīšanās») – tradicionālā reliģiskā skola, kas parādījās Eiropas ebreju kopienās viduslaiku beigās; tur notika ne vien Toras, bet arī pārējo Svēto Rakstu daļu un *Halākas* (mutiskās tradīcijas) apgūšana.

³ Tag. Viliampole, Kauņas piepilsēta.

⁴ Tag. atrodas Baltkrievijas teritorijā.

⁵ Tag. atrodas Baltkrievijas teritorijā.

⁶ Mordehajs Eliasbergs (1817–1889) – rabīns, sabiedriskais darbinieks, viens no kustības *Hovevei Cion* dibinātājiem. Dzimis Eišiškā Kauņas guberņā (tag. Eišiškes, Lietuva). Pamatizglītību ieguva no tēva – *ješivas* skolotāja. Pēc kāzām pārcēlās uz Voložinu kur kādu laiku mācījās vietējā *ješivā*. Nodarbojās ar komercdarbību, dzīvoja Rīgā, pēc tam Kauņā. Kad četrus gadus bija nodarbojies ar tirdzniecību, to pameta un pārējo laiku veltīja intensīvai Toras apguvei. 1852.–1858. gadā bija Žižmoras rabīns (Viļņas guberņa). 1862. gadā tika ievēlēts par Bauskas rabīnu, šo amatu ieņēma līdz dzīves beigām. *Hovevei Cion* kustības dibināšanas saietā

1884. gadā. Katovicē viņš tika ievēlēts kustības padomē. 1887. gadā sapulcē Druskininkos viņu ievēlēja par kustības goda priekšsēdētāju. Eliasbergs bija pirmais, kas pārliecināti uzsvēra nepieciešamību pēc visu ebreju tautas daļu vienotības neatkarīgi no viņu politiskajiem vai reliģiskajiem uzskatiem, lai kopīgi atjaunotu Izraēlas Valsti. Eliasberga uzskati faktiski noteica reliģisko cionistu kustības *Mizrachi* ideoloģiju un kļuva par reliģiskā cionisma pamatu.

⁷ *Hovevei Cion* (burt. «Cionu mīlošie») – palestinofilu kustība, kas radās 19. gadsimta 80. gados un bija politiskā cionisma priekštece.

⁸ Ābrahams Īzaks Kuks (1865–1935) – rabīns, teologs, domātājs. Dzimis Grīvā, 1884.–1886. gadā mācījies Voložinas *ješivā*. No 1888. gada bijis rabīns Žeimeļos, Lietuvā, no 1895. gada – Bauskā. 1904. gadā emigrēja uz Palestīnu, kur kļuva par Jafas rabīnu un centās iesaistīt ortodoksālos ebrejus cionistiskajā kustībā, kaut arī kritizēja cionistus par pārāku pievēršanos laicīgajām lietām un reliģijas noniecināšanu. Viens no *Mizrachi* kustības dibinātājiem. Pirmā pasaules kara laikā vadījis vienu no Londonas reliģiskajām kopienām. No 1919. gada Jeruzalemes galvenais rabīns, no 1921. gada – Izraēla zemes virsrabīns. Uzskatīja, ka rabīnu sagatavošanā svarīga ir laicīgo priekšmetu pasniegšana. Vairāku teoloģisko un reliģiski filozofisko darbu autors.

⁹ Leona (Levi) Ovčinska grāmatā «Kurzemes rabīnu vēsture» (ivritā) ir sniegts pilnīgs Kurzemes ebreju kopienu, rabīnu un to pēcteču apraksts. (*Autora piez.*)

¹⁰ *Musar* – garīgi ētiska kustība, kas radās 19. gadsimta vidū Lietuvas mitnagedu vidū, tās mērķis bija stingri morālas reliģiskas personības audzināšana.

¹¹ Baal-Mahšovess (pseud., kas senebreju val. nozīmē «domātājs», ivritā – Baal Mahšavots; īstais vārds un uzvārds Izraēls (Izidors) Eljaševs); (1873–1924) – daudzu ebreju literatūras vēsturei veltītu darbu, kas publicēti jidišā, krieviski un citās Eiropas valodās, autors; faktiski literatūras kritikas jidišā dibinātājs; pēc profesijas ārsts. 1910. gada augustā–oktobrī viņš bija ebreju dienas avīzes «Di Idiše Štime» («Ebreju Balss»), kas iznāca Rīgā, redaktors, šim amatam viņu uzaicināja no Kauņas.

¹² Domāta Rīgas ebreju mācību iestāde – 1839. gadā dibinātā pirmā Rīgas ebreju laicīgā mācību iestāde (*Gemeindeschule*), kur mācības notika vācu valodā, tā bija paredzēta vienīgi zēniem. Vispirms tā atradās dažādās irētās telpās, līdz tika pārcelta uz telpām Romanova (tag. Lāčplēša) ielā 141, kuras iegādājās ebreju filantropi un arhitekts H. fon Hāgens pārbūvēja par skolu renesanses arhitektūras stilā.

¹³ Iznāca Leipcīgā.

¹⁴ Makss (Menahems) Lilientāls (1815–1882) – sabiedriskais darbinieks, pedagogs. Dzimis Vācijā, beidzis Minhenes universitāti. 1839.–1840. gadā vadīja Rīgas ebreju mācību iestādi. Kopš 1841. gada strādāja Sanktpēterburgā Tautas izglītības ministrijā, kur izstrādāja ebreju izglītības reformas projektu. Nonākot konfliktā ar ortodoksālo ebreju sabiedrību, 1844. gadā viņš no Krievijas pārcēlās uz ASV, pilnībā savu misiju nepabeidzis.

¹⁵ Ābrahams Neimans (1809–1875) – rabīns. Dzimis un izglītību ieguvis Vācijā. 1843. gadā nomainīja Maksu Lilientālu Rīgas ebreju mācību iestādes (*Gemeindeschule*) vadītāja un sludinātāja amatā. 1850. gadā tika iecelts par ebreju lietu īpašu uzdevumu ierēdni pie Baltijas ģenerālgubernatora, 1854. gadā ieņēma Rīgas rabīna amatu, bet 1857. un 1860. gadā bija rabīnu komisijas priekšsēdētājs, kura tobrīd atradās Sanktpēterburgā. 1863. gadā, kad Pēterburgā bija izveidojusies salīdzinoši liela ebreju inteliģences kolonija, viņš tika aicināts ieņemt rabīna amatu. Tomēr tas, ka viņš nebija pazīstams ar Krievijas ebreju administratīvajiem un sadzīves apstākļiem, kā arī krievu valodas neprasme (dievkalpojumus noturēja krievu valodā) viņa darbību paralizēja. Aktīvi darbojies biedrībā Izglītības izplatīšanai starp Krievijas ebrejiem. Miris Sanktpēterburgā.

¹⁶ Valsts rabīns – vēlēts amats Krievijas impērijas ebreju kopienās 1857.–1917. gadā, kura pretendentam bija jābūt arī noteiktam laicīgās izglītības līmenim, ko atšķirībā no tradicionālajām *ješivām* sniedza rabīnu mācību iestādes (semināri) un (no 1873. gada) ebreju mācību institūts; kandidatūru apstiprināja guberņas pārvalde. Valsts rabīns oficiāli pārstāvēja kopienu valsts iestādēs, pieņēma zvērestu no ebreju jauniesauktajiem, reģistrēja dzimšanas, laulību un nāves gadījumus.

¹⁷ Saeima – Latvijas Republikas parlaments, kas darbojās no 1922. gada maija līdz 1934. gadam (bija četri tās sasaukumi – 1922., 1925., 1928. un 1931. gadā). Saeima tika atlaista antikonstitucionālā valsts apvērsuma rezultātā 1934. gada 15. maijā; darbību atjaunoja 1993. gada 6. jūlijā.

¹⁸ Tanahs (senebr. saīs.: *Tora, Neviim* (pravieši), *Ketuvim* (raksti)) – kristiešu tradīcijā Vecā Derība.

¹⁹ Mitnagedi (no senebreju val. – «nepiekrītošie», «oponentu»; aškenāzu izrunā *misnagdīm*) – nosaukums, ar kuru hasīdisma piekritēji apzīmēja savus pretiniekus no rabīnu un ebreju kopienu vadītāju vidus. Atšķirībā no hasīdisma, kura līderu ietekme balstījās uz viņu personības neapstrīdamu autoritāti, mitnagedu galvenais kritērijs, kas noteica cilvēka stāvokli sabiedrībā, joprojām palika rabīna izglītība.

²⁰ Apgraizīšana – reliģiski mistiska ceremonija, kad tiek nogriezta vīrieša dzimumlocekļa priekšādiņa. Daudzās primitīvās tautās tā ir daļa

no jauniešu iniciācijas pieaugušo kārtā. Jūdaismā apgraizīšna kļuva par vienu no galvenajām konfesionālās piederības pazīmēm; tiek veikta astotajā dienā pēc dzimšanas.

²¹ Minjans (no senebreju val. – «summa», «skaitlis») – jūdaisma tradīcijā par pilngadīgiem atzītu desmit vīriešu (no 13 gadu vecuma) kvorums, kas nepieciešams, lai veiktu publisku dievkalpojumu un virkni reliģisku rituālu; pārnestā nozīmē – lūgšanu nams.

²² Mordehajs Dubins (1889–1956) – sabiedriskais darbinieks, politiķis. Guvis ebreju tradicionālo audzināšanu un izglītību, sāka uzņēmējdarbību Rīgā kā mežrūpnieks. Pirmā pasaules kara laikā strādāja Rīgas ebreju komitejā palīdzības sniegšanai ievainotām un karā cietušām personām, padomju varas laikā 1919. gadā apsūdzēts kontrrevolucionārā darbībā un arestēts. Pārstāvēja ebrejus Tautas padomē (1918–1920) un Latvijas Satversmes sapulcē (1920–1922), visu četru sasaukumu Saeimas deputāts no partijas *Agudat Israel* (1922–1934), Rīgas ebreju kopienas priekšsēdētājs. 1941. gadā padomju varas orgāni viņu arestēja un deportēja uz Krieviju, kur bija ieslodzīts Saratovas cietumā; 1942. gadā pēc Amerikas ebreju lūguma atbrīvots, dzīvoja Saratovā un Kuibiševā (tagad Samara). Pēc kara atgriezās Rīgā, bet 1948. gadā pārcēlās uz Piemaskavu, kur atkal arestēts. Miris ieslodzījumā.

²³ Pauls (Pāvels) Mincs (1868–1941) – advokāts, sabiedriskais un Latvijas valsts darbinieks. Dzimis Daugavpilī. BII Rīgas nodaļas dibinātājs un pastāvīgs vadītājs. 1919.–1921. gadā valsts kontrolieris Latvijas Republikas valdībā, Latvijas Tautas Padomes un Satversmes sapulces loceklis, viens no Latvijas Konstitūcijas autoriem un Kriminālkodeksa sagatavošanas komisijas priekšsēdētājs, vairāku citu juridisku dokumentu autors. 20.–30. gados krimināltiesību profesors Latvijas Universitātē, Latvijas ebreju advokātu kolēģijas priekšsēdētājs, Ebreju nacionāldemokrātiskās partijas priekšsēdētājs, Ebreju nacionālās autonomijas projekta sagatavošanas komisijas priekšsēdētājs, Ebreju aģentūras (vēlāk *Sohnut*) loceklis. 1940. gadā padomju represīvie orgāni viņu arestēja, deportēja uz Kansku Krasnojarskas novadā, gāja bojā ieslodzījumā no metnē.

²⁴ Biedrība Izglītības izplatīšanai starp Krievijas ebrejiem (BII) – lielākā ebreju kultūras un apgaismības biedrība Krievijas impērijā; to 1863. gadā izveidoja *Haskalas* atbalstītāji. BII galvenais uzdevums bija krievu valodas izplatīšana ebreju vidū, lai tādējādi viņus sagatavotu pilnvērtīgi piedalīties krievu sabiedrības dzīvē, izplatītu zināšanas krievu un senebreju valodā (jidišs tika uzskatīts par anahronismu, «žargonu» un ebreju sabiedrības atpalikušās daļas simbolu). Tā izdeva virkni vērtīgu grāmatu

un periodiku, sniedza palīdzību tiem, kas studēja Krievijas vidējās un augstākās mācību iestādēs. Biedrībai opozīcijā atradās reliģiozie ortodoksi. BII bija nodaļas Maskavā (dib. 1894. gadā), Rīgā (1898) un Kijevā (1903). Pēc 1917. gada Februāra revolūcijas cionisti izveidoja savu kultūras un apgaismības organizāciju – *Tarbut* (Kultūra), bet «jidišisti» – biedrību *Kultūrlīga*. Padomju Krievijā 20. gadu sākumā šīs abas organizācijas likvidēja, bet 1922. gadā ar valdības atļauju tika atjaunots BII Petrogradas centrs, kas pievērsās izdvējdarbībai un kultūras jomām; 1929. gadā tas tika slēgts.

²⁵ Trons Žano (Jehošua) (1864–1939) – cionistiskās kustības Latvijā darbinieks, līdz emigrācijai 1935. gadā uz Palestīnu vadīja tās nacionālo fondu (*Keren Kaemet*).

²⁶ Tag. Abrenes iela.

²⁷ Talmūds (no senebreju val. – «mācīšanās») – jūdaisma reliģiski ētisku, tiesību un sadzīves priekšrakstu apkopojums, kas izveidojās 4. gadsimtā p.m.ē. – m.ē. 5. gadsimtā; tas ir pamatots Vecajā Derībā un nostiprina rituālu sistēmu, kas saistīta ar 613 baušļiem.

²⁸ Progimnāzija (no latīņu val. *pro* – vietā un ģimnāzija) – vīriešu vai sieviešu četru klašu izglītības iestāde Krievijā, kas atbilda pirmajām četrām ģimnāzijas klasēm; dibināta 1864. gadā. Tās abiturienti varēja bez eksāmeniem iestāties nākamajā ģimnāzijas klasē.

²⁹ Jakovs Landaus (1859–1941) – inženieris mehāniķis, pedagogs, sabiedriskais darbinieks. Dzimis Kurskas guberņā Golovčinā (tag. Belgorodas apgabals). 1885. gadā beidzis Sanktpēterburgas praktisko tehnoloģisko institūtu. 1910.–1915. gadā N. Rivoša Rīgas ebreju ģimnāzijā pasniedza matemātiku, ķīmiju un tehnoloģiju, no 1919. gada – pasniedzējs J. Landaua Inženiertehnoloģiskajā vidusskolā; no 1919. gada decembra līdz 1934. gadam bija Latvijas Izglītības ministrijas Mazākumtautību departamenta Ebreju izglītības nodaļas vadītājs. Gāja bojā Rīgas geto.

³⁰ Rīgas Politehnikums, dibināts 1862. gadā, bija augstākā mācību iestāde, mācības notika vācu valodā; 1896. gadā reorganizēts par Politehnisko institūtu, kur mācības notika krievu valodā. 1915. gadā evakuēts uz Maskavu, kur darbojās līdz 1918. gadam. Vēlāk daļa institūta tika re-evakuēta, un 1919. gadā uz tā bāzes izveidota Latvijas Augstskola (tag. Latvijas Universitāte); daļa institūta tika atvērta Ivanovā, kur uz tā Bāzes nodibināta augstākā tehniskā mācību iestāde. Rīgā Politehniskā institūta darbība atjaunota 1958. gadā, tag. Rīgas Tehniskā universitāte.

³¹ Korporācija – apvienība, kas balstās uz kopējām profesionālām interesēm. Pēc baltvācu parauga Latvijā bija izveidotas ebreju studentu korporācijas *Hehaver*, *Hasmonea*, *Hašahar*, *Cukunft*, *Galileja*, *Limuvija* u.c.

Pēc mācību iestādes beigšanas korporeļi kļuva par filistriem un turpināja būt šo organizāciju biedri.

³² Tag. Merķeļa iela.

³³ Cionisms (pēc Cionas kalna Jeruzalemē nosaukuma) – ideoloģija, kas vērsta uz ebreju pašapziņas atjaunošanu, ebreju repatriācijas uz Izraēlu veicināšanu un ebreju valsts izveidošanu. Tas radās 19. gadsimtā. Pēc 1948. gada orientējas uz vispasaules atbalstu Izraēlas Valstij. Cionismam ir daudzi virzieni – no sociālistiska un liberāla, līdz reliģiskam un nacionālsociālistiskam. Cionistu organizācijas darbojas vairāk nekā 60 valstīs, vadošā ir Pasaules cionistu organizācija.

³⁴ Šekelis (no senebreju val. – «svars», «smagums») – zelta vai sudraba monēta, ko ebreji bija lietojuši senatnē, kā arī svara mērvienība. Piem.: «Ja kāds cilvēks noziedzas un grēko neapzinādamies pret to, kas ir tam Kungam svēts, tad tas lai atved kā savas vainas izpirkšanas upuri tam Kungam no sīklopiem aunu, kas bez vainas, pēc svētnīcas šekeļa svara, divu šekeļu vērtībā, lai vainu izpirktu...» (Lev. 5:15). Kopš 1897. gada cionistu kustībā – ikgadēja biedra nauda kustības kasē; kopš 1980. gada oktobra – Izraēlas naudas pamatvienība.

³⁵ *Bikur Holim* (no senebr. val. – «slimo apmeklēšana») – viens no jūdaisma priekšrakstiem.

³⁶ *Džoint* (angļu val. *American Jewish Joint Distribution Committee – Joint*) – Amerikas apvienotā ebreju komiteja fondu sadalei, līdz 1931. gadam – *Karā cietušo ebreju palīdzības fondu sadales komiteja* – 1914. gadā dibināta ebreju labdarības organizācija, kas sniedz materiālu palīdzību ebrejiem visā pasaulē.

³⁷ Macas (no senebreju val. – «cepumi») – plāni, sausi plācenīši no neraudzētas mīklas, kurus Pesaha laikā jāēd maizes vietā.

³⁸ *Gaon* (no senebreju val. – «godība», «lepnums») – *ješivas* vadītāja vispārpieņemts tituls.

³⁹ Meirs Simha Kacs-Kagans (ha-Koens; 1845–1926) – rabīnu autoritāte; 38 gadus bija Daugavpils rabīns, iemantoja visu pilsētas kārtu cieņu.

⁴⁰ Josifs Rozins (1858–1936) – rabīns, viens no sava laika lielākajiem Talmuda zinātājiem. Dzimis Rogačevā Mogiļovas guberņā (tādēļ pazīstams kā Rogačovs), mācījās Sluckas un Šklovas (Baltkrievija) *ješivās*, vēlāk Varšavā apguva laicīgās zinības. No 1889. gada Daugavpils hasīdu kopienas rabīns, viens no vispopulārākajiem ebreju reliģiskajiem darbiniekiem Baltijā un Krievijā, slavens ar plašām un dziļām senās un viduslaiku rabīniskās literatūras zināšanām. 1914.–1924. gadā bija hasīdu rabīns Petrogradā, vēlāk atgriezās Daugavpilī. Miris Vinē (apbedīts Daugavpilī). To-

ras un Talmūda pētījumos izmantoja racionālo un vēsturisko pieeju, ar ko ieguva laicīgo reliģijas zinātnieku atzinību.

⁴¹ «Noslēpumu atklāšana» (senebr.) – Maimonīda kodeksa komentārs (Maimonīds Mozus, īstais vārds Moše ben Maimons, ebreju avotos tiek saīsināti dēvēts par Rambamu, krievu avotos – Ēģiptes Mozus (1135–1204) – ievērojams viduslaiku ebreju filozofs un teologs, ārsts; dzimis Spānijā, dzīvojis Marokā, Palestīnā un Ēģiptē (sultāna Saladīna galma ārsts), kur arī miris. Savos darbos centās sintezēt Bībeles atklāsmes un arābu aristotelismu; atstāja ietekmi uz 13.–14. gadsimta sholastiku (īpaši Alberta Lielā un Akvīnas Toma)).

⁴² Haims Nahmans Bjaļiks (1873–1934) – izcils ebreju dzejnieks (galvenokārt rakstīja ivritā), iestājās pret sociālo netaisnību un nacionālu apspiešanu; 1920. gadā no Krievijas emigrēja, no 1924. gada dzīvoja Palestīnā.

⁴³ Haluciāņu kustība (ivr. *haluc* – «pionieris», «pirmatklājējs») – kustība, kuras mērķis ir ebreju apmešanās Izraēlas Valstī (orientēta uz lauksaimniecisko darbību). Radās Krievijas impērijā pēc 19. gadsimta 80. gadu grautiņiem un noformējās pēc 1905. gada revolūcijas un tai sekojošās reakcijas; aktivizējās pirms un pēc Pirmā pasaules kara, kad radās daudzas haluciāņu organizācijas un grupas.

II. nodaļa

POLITISKĀS UN NACIONĀLĀS KUSTĪBAS

Krievijas sociālistiskās un revolucionārās kustības

Mēs jau iepriekš pieminējām grautiņus Krievijā 19. gadsimta astoņdesmitajos gados (1881–1884) un sekas, ko tie atstāja ebreju dzīves ritējumā ārpus apmešanās joslas. Taču šim laikam bija daudz plašāka un izšķirošāka nozīme Krievijas ebreju likteņa veidošanā.

19. gadsimta 60.–70. gados radās sociālistiskā kustība, kuras mērķis bija zemnieku materiālā un sociālā stāvokļa uzlabošana. Zemnieki tikai 1861. gadā tika atbrīvoti no dzimtbūšanas, viņiem trūka zemes un nācās cīnīties ar smagu nodevu nastu. Pilsētās kustība guva atbalstu vietējā proletariāta rindās – arī strādniekiem bija niecīgas algas un smagi darba apstākļi. Elementāru brīvību trūkums valstī veicināja revolucionāru situāciju, galvenokārt mudinot cilvēkus uz bruņotu pretošanos reakcionārajam cara patvaldības režīmam.

1881. gada atentāts pret imperatoru Aleksandru II bija viens no ievērojamākajiem terora aktiem Krievijas revolucionārajā vēsturē.

Kūdīšana uz ebreju grautiņiem

Viens no paņēmieniem, kā novērst tautas masu uzmanību no patiesajiem grūtās dzīves iemesliem, bija ebreju vainošana visās nelaimēs. Pūļa niknums tika remdēts, organizējot ebreju grautiņus.

Grautiņi nebija vienreizējs un spontāns notikums. Antisemitisms Krievijā sākās aptuveni 15. gadsimtā. 19. gadsimtā Krievijas ekonomiku skāra būtiskas pārmaiņas – un ebreji rosīgi pie-

dalījās ekonomikas procesos. Sanktpēterburgas un Kijevas reakcionārā prese sāka kampaņu pret to, ka «žīdi visu sagrabjot» tirdzniecībā un rūpniecībā.

Arī kreisie piedalījās pret ebrejiem vērstajā propagandā. Krievu anarhijas tēvs M. Bakuņins raksturoja ebrejus kā «nāciju, kas cenšas sanaidot tautas masas.. kā ekspluatatorus un kapitālistus.. tautu, kas ir kā parazīti un dēles» utt. Šādi uzskati bija raksturīgi mācībai, ko «tautas apgaismotāji» izplatīja ciematos vienkāršo ļaužu vidū. Īpaši slavens ir Tautas gribas centrālkomitejas 1881. gada 30. augusta paziņojums, kurā sacīts: lai kur arī cilvēks palūkot, lai kurp dotos – visur esot vieni vienīgi žīdi, un ciematos viņu dēļ vairs neesot iespējams dzīvot.

No 1881. līdz 1884. gadam notika grautiņi. Tie sagādāja vilšanās ebreju progresīvās sabiedrības slāņos – daudzi ebreji no šim aprindām bija cerējuši, ka krievu valodas un kultūras zināšanas veicinās abu tautu sapratni. Toreiz ikviens varēja pārliecināties par krievu pūļa patieso seju – uz šo cilvēku augsto morāli tik ļoti bija paļāvusies ebreju inteligence, savulaik pašai izlēdzīgi atbalsdama «iešanu pie tautas».

Emigrācija

Saprotams, ka ebrejiem nelabvēlīgie notikumi, kas sākās 1881. gadā un turpmākajos gados tikai saasinājās, izraisīja pastiprinātu viņu emigrāciju no Krievijas.

Krievijas iekšlietu ministrs Ignatjevs paskaidroja, ka rietumu robeža ir atvērta visiem, kas vēlas Krieviju atstāt, un ebreju apmešanās centrālajā Krievijas daļā (t.i., samazinot iedzīvotāju blīvumu apmešanās joslā) izraisītu tikai vēl lielāku vietējo iedzīvotāju nepatiku.

Ebreju emigrantu skaits 1881. gadā bija apmēram 8 tūkstoši cilvēku un 1884.–1886. gadā sasniedza 15 tūkstošu cilvēku gadā, 1887.–1888. gadā tas jau bija 30 tūkstoši, bet 1891.–1892. gadā līdz pat 100 tūkstošiem cilvēku gadā. Šajos gados ebreji tika padzīti arī no Maskavas, kas palielināja emigrāciju arī no citām pilsētām.

Kopš 1881. gada apmēram 2 miljoni ebreju bija atstājuši carisko Krieviju.¹ Jāpiebilst, ka, neraugoties uz plašo emigrāciju, ebreju skaits Krievijā nemazinājās, pateicoties dabiskajam pieaugumam, kas skaidrojams ar augsto dzimstību un zemo mirstību.

***Hovevej Cion* un cionisma kustība**

80. gadu notikumi piešķīra jaunu sparū kustībai *Hovevei Cion*; jaunā virzība atspoguļojās arī publikācijās presē un literatūrā. Viens no risinājumiem un daļas ebreju problēmu risinājums būtu emigrācija uz Amerikas Savienotajām Valstīm un Argentīnu. Pēdējā izceļošanas vieta bija barona Hirša iecere, ko atbalstīja viņa dibinātā Ebreju kolonizācijas veicināšanas biedrība, ko 1892. gadā apstiprināja arī Krievijas valdība. Savukārt Palestīnas tuksnešu kolonizācijai vajadzēja pārvērst šo zemi par ebreju tautas nacionālo un kultūras centru.

1881. un 1882. gadā ebreju presē tika publicēti M. L. Liliēnbūma raksti un L. Pinskera grāmata «Autoemancipācija» – tas bija kustības *Hovevei Cion* ideoloģijas pamats. Harkovā tika nodibināta kustība *Bilu*², Rišonlecionā tā iegādājās gruntsgabalu. 1884. gadā Katovicē (Polija) tika sarīkota pirmā *Hovevei Cion* konference, un 1887. gadā Druskininkos (Lietuva) notika otrā konference. 1890. gadā nodibināta Odesas komiteja ebreju lauksaimniecības apmetņu ierīkošanai Sīrijā un Palestīnā, bet 1895. gadā dienas gaismu ieraudzīja Teodora Hercla³ grāmata «Ebreju valsts». 1897. gadā Bāzelē (Šveice) notika pirmais cionistu kongress.

Latvijas ebreji kustībā *Hovevei Cion*. Haderas dibināšana

Arī Rīgā darbojās *Hovevei Cion* grupa, ko vadīja Leibs Šalīts, Volfs Luncs un Volfs Kaplans. L. Šalīts un V. Luncs piedalījās Katovices konferencē. Druskininku konferencē piedalījās V. Luncs un pazīstamais rabīns Mordehajs Eliasbergs no Bauskas, viņš bija viens no pirmajiem rabīniem, kas atbalstīja kustību *Hovevei Cion*.

Hovevei Cion komiteja ļoti aktīvi darbojās Liepājā. Šeit to 1885. gadā bija dibinājis Nisans Smoličinskis. Biedru skaits sasniedza pat 300 cilvēku, un organizācijas darbība aptvēra ne tikai Kurzemi, bet visu Krievijas teritoriju. Druskininku konferencē no Liepājas komitejas piedalījās Dr. Hilels Kleins un rabīns Cvi Rabinovičs no Jelgavas.

Pēc konferences komiteja publicēja uzsaukumu, kuru parakstīja rabīns Šmuels Mogiļevskis, rabīns Mordehajs Eliasbergs un

Naftali Cvi Jehuda Berlins, Voložinas *ješivas* vadītājs. 10 tūkstoši uzsaukuma eksemplāru tika izplatīti 800 Krievijas pilsētās. Sanktpēterburgā nodrukāja vēl 2000 eksemplāru. Pateicoties šim uzsaukumam, Krievijā izdevās ziedojumos iegūt apmēram 10 tūkstošus rubļu kustības atbalstam. 1890. gadā policija pievērsa pastiprinātu uzmanību *Hovevei Cion* propagandai un ziedojumu vākšanai – un akcija tika pārtraukta. Liepājas komiteja pati sūtīja pārstāvjus uz dažādām Kurzemes un Lietuvas pilsētām, kā arī izplatīja no Palestīnas atvestos etrogus.

1890. gadā pirmajā Odesas komitejas konferencē piedalījās Moše Berlins no Daugavpils.

Kustībā *Hovevei Cion* ietilpa dažādas grupas, ko vienoja mērķis – pārcelties uz Izraēla zemi. Arī Rīgā tika nodibināta divpadsmit cilvēku liela grupa. Divi tās pārstāvji – Jehošua Falks Gafanovičs un Moše Šekcers – 1890. gadā ieradās Jafas pilsētā. Kopā ar grupām no Viļņas un Kauņas viņi nopirka gruntsgabalu Haderā – 220 dunamu⁴ katram. Bija iespēja nopirkt vēl 2000 dunamu, un viņi lūdza palīdzību saviem Rīgas biedriem. Bagātnieki Leibs Šalits un Jakovs Gindins nopirka pārējo zemi. J. Gindins nopirka zemi savam znotam Cvi Šneursonam no Daugavpils.

1891. gadā Izraēla zemē ieradās vairāki Rīgas grupas biedri ar ģimenēm: Šneurs Cvi Šneursons, Jakovs Segals, Elijahu Sluckins, Moše Lermans, Jehošua Gafanovičs, Moše Cvi Šekcers, Eliezers Volfbergs, Dāvids Klass un Ābrams Smoļņiks.

Ebreju ieceļošanas vēsturē Hadera pazīstama kā viena no traģiskākajām un grūtību apvītākajām vietām – tur gāja bojā daudz cilvēku. Sākumā daudzi kolonisti saslima ar malāriju, ko pārnēsāja odi, kas dzīvoja apkārtnes purvos. Viens no pirmajiem upuriem bija Moše Lermans, pēc neilga laika miris arī J. Gafanovičs, Cvi Šekcers un daļa viņu ģimeņu.

Slimības pavadīja arī citāda rakstura grūtības. Nebija viegli saņemt apstiprinājumu, ka noticis zemes pirkuma darījums, turku valdība lika dažādus šķēršļus ieceļotājiem, piemēram, nepiešķirot būvniecības atļaujas, cilvēkus vārdzināja arī smags darbs – nācās nosusināt purvus, bet tuksnešus pārvērst par auglīgiem laukiem. Smagos laikus pārļaut palīdzēja barona Rotšilda atbalsts. Viņš finansēja meliorācijas darbus, barona pārstāvji risināja arī sarunas ar turku ierēdņiem. Lielu ieguldījumu dzīves apstākļu uzlabošanā sniedza arī Dr. Hilels Jofe, viens no malārijas pētniekiem un dedzīgs cionists.

Daļa Rīgas ebreju devās projām no Haderas, taču daļa vēlāk atgriezās un pārvarēja visas grūtības. Haderas ieceļotāju pirmās grupas bērni un mazbērni dzīvo tur vēl šobaltdien.

Latvijas ebreji cionisma kustībā

Pirmajā cionistu kongresā kā delegāti piedalījās Leibs Šalits no Rīgas un Š. I. Zakss no Daugavpils.

Pēc kongresa Rīgā tika nodibināta cionistu organizācija *Cionna*, kuras vadību uzņēmās: A. Etingens, Dr. A. Zalkinds, advokāts Ž. Trons, advokāts F. Eidels, K. Tagers, A. M. Taics, Z. Kabalkins, Bencions Levi, Vainermans, Vaiss un Plotņiks.

A. Etingens piedalījās arī Viskrievijas konferencē, kas notika 1898. gadā Varšavā, kā arī otrajā un visos turpmākajos cionistu kongresos.

1902. gadā notika otrā Viskrievijas cionistu konference. Tajā piedalījās jelgavnieks rabīns Mordehajs Nuroks⁵, kurš vēlāk avīzē «Düna Zeitungs» par to publicēja savus iespaidus.

Atskaitē par darbu Rīgā un Kurzemē bija sacīts: «..Rīgā darbojas vairākas grupas.. pateicoties to rosīgajam darbam, atvērta skolas, kurās ir labs mācību līmenis, kā arī «progresīvie» *he-deri*... Kurzemē darbojas arī cionistu komitejas...»

Trešais kongress notika 1899. gadā, un tajā piedalījās Dr. Nisons Kacenelsons no Liepājas. Viņš tika ievēlēts Ebreju koloniālās bankas direktoru padomē⁶ un bija viens no Dr. Teodora Hercla tuvākajiem līdzgaitniekiem, kā arī pavadīja viņu 1903. gada Krievijas apmeklējuma laikā.

1904. gadā Rīgā tika nodibināta grupa *Šohrei Cion* (Tie, kas tiecas uz Cionu), tā bija cionistu partijas jaunatnes kopa. Daļa grupas biedru piedalījās Viskrievijas konferencē Helsingforsā 1906. gadā – Meijers Berlins, V. Zalmanovičs, Jehuda Levins, Jeruhims Gurvics un Dāvids Fainzons. Cionisma kustības vēsturē šī konference pazīstama ar lēmumu par «aktīvu darbu», t.i., par cionisma kustības locekļu iesaistīšanos savas dzīvesvietas politiskajās, municipālajās un citās organizācijās.

Jau iepriekš minējam Rīgas biedrību *Ivrija*, kas bija savdabīgs Latvijas cionisma kustības centrs. Šīs kustības Palestīnas komisijas priekšsēdētājs no 1910. līdz 1912. gadam bija V. Zalmanovičs; kad viņš aizceļoja no Rīgas, tā vietā stājās Īzaks Samunovs, kurš līdz tam bija darbojies šīs kustības nelegālajā centrālkomitējā Sanktpēterburgā.

Ceirei Cion

20. gadsimta sākumā dažādos Krievijas novados radās kustība, kurā galvenokārt darbojās radikālā jaunatne. Tās pulciņiem bija tādi nosaukumi kā *Hathija* (Atdzimšana), *Kadima* (Uz priekšu), *Ceirei Cion* (Cionas jaunatne) u.tml. Šīs grupas nebija ekstremālu sociālistisko doktrīnu piekritējas, tās mēģināja demokratizēt cionisma kustību, piedalījās pasākumos savās dzīvesvietās un, kaut gan viņi neuzsvēra šķiru cīņu, tomēr, bija tuvas darba partijām. Šo grupu galvenais mērķis bija īstenot cionisma ideju par ebreju pārvēršanu produktīvā tautā, kas dzīvotu savā zemē, kā arī ebreju strādnieku šķiras izveidošana, kas tad arī būtu noteicošais spēks Izraēlas Valsts celtniecībā. Ikviens kustības biedrs bija gatavs emigrēt uz Palestīnu un dalīties sūrajā pirmiecelotāja liktenī. Latvijā *Ceirei Cion* centrs atradās Daugavpilī, un kustības grupas šeit pastāvēja no 1901. gada. Vēlāk tā mainīja nosaukumu uz *Adamat Israel* (Izraēla Zeme), lai uzsvērtu, ka nekādā gadījumā nepiekrīt «Ugandas projektam». Uz Palestīnu aizbrauca organizācijas biedri – Rahele Gūtmane-Antina, Thijsa Liberzone, Sara Malkina, Eliezers Cadikovs un Haims Boruhs Kastrels.

1912. gadā arī Rīgā tika nodibināta *Ceirei Cion* grupa; dibināšanas ierosinātāji bija H. Šneursons, Zeevs Lēvenbergs un Aba Karnibads. Izveidojās nelegāli jaunatnes pulciņi, kur lasīja nelegālo literatūru, uzstājās ar referātiem un apsprieda politisko situāciju un strādnieku kustību. Tiem lielā mērā palīdzēja Israels Troibs, likdams lietā savas plašās zināšanas ebreju un Eiropas literatūrā, kā arī būdams labi informēts par Palestīnas strādnieku likteni. Regulāri pulciņos piedalījās arī pārstāvji no centra: Eliezers Kaplans no Maskavas, nākamais Izraēlas Valsts finanšu ministrs, kā arī Elijahu Mučņiks no Palestīnas.

1913. gadā Minskā notika *Ceirei Cion* kongress, kurā piedalījās arī Jerahmiels Viņņiks no Rīgas.

Vietējā *Ceirei Cion* organizācija ar saviem sparīgajiem jauniešiem it kā nostājās opozīcijā pilsētas cionistu kustībai. 1913. gadā notika vienpadsmitais cionistu kongress, un Rīgas delegācijā tika iekļauts arī Z. Lēvenbergs no *Ceirei Cion*.

1914. gadā sākās Pirmais pasaules karš – un *Ceirei Cion* darbība uz laiku mitējās. Kad pēc kara atjaunojās normāli apstākļi, šī organizācija kļuva par vienu no neatkarīgās Latvijas ebreju vadošo politisko spēku.

Bunds

Līdztekus cionistiskajām organizācijām attīstījās arī ebreju sociālistiskā kustība, kuras mērķis bija ebreju strādnieku dzīves apstākļu uzlabošana.

Sākotnēji sociālistu darbībai nepiemita īpaša ebreju specifika, un tā noritēja nelielos jauniešu un strādnieku pulciņos, kur piedalījās gan ebreji, gan neebreji.

Ebreju sociālistiskajai propagandai bija plaša auditorija. Biedrības EKO 1898. gada pētījumi apmešanās joslā liecināja, ka ebreju strādnieku dzīves apstākļi ir ārkārtīgi smagi – mazas algas, no 14 līdz 18 stundu darbadiena, neciešami sanitārie apstākļi, bads un trūkums, kas izraisīja smagas slimības novājināta organisma dēļ. Krievu proletariāts tolaik cīnījās par darba apstākļu uzlabošanu un politiskajām brīvībām, taču ebrejiem svarīgs bija arī pilsoniskās līdztiesības jautājums.

Propagandisti galvenokārt bija ebreju studenti. Jau sākumā viņiem nācās secināt, ka ebreju strādnieki nesaprot krievu valodu un nespēj lasīt sociālistisko literatūru. Ebreju strādnieku sociālā struktūra bija savdabīga un atšķīrās no citu tautu strādnieku dzīves rituma. To ietekmēja sociālie apstākļi, ko noteica aizliegums dzīvot ārpus apmešanās joslas, bieži vien nelielā darba devēja situācija nebija daudz labāka par viņa strādnieku.

Lai atrisinātu valodas jautājumu, Viļņā, kur atradās ebreju sociālistu centrs, tika nodibināta «žargona⁷ komiteja» ar nodaļām dažādās pilsētās. Pateicoties tās darbam, ebreju valodā sāka iznākt uzsaukumi, bet vēlāk arī brošūras; 1896. gadā iznāca pirmā sociālistiskā avīze «Der Idišer Arbeter» («Ebreju Strādnieks»).

Drīz vien kļuva skaidrs, ka, lai darbotos ebreju strādnieku vidū, nepieciešams nodibināt sociālistisku ebreju partiju, kas ņemtu vērā ebreju īpašās vajadzības un pārzinātu atbilstošas izskaidrošanas metodes.

1897. gadā Viļņā sanāca partijas dibināšanas sapulce, kas dēvēja sevi par Vispārējo Ebreju darba savienību Lietuvā, Polijā un Krievijā, vēlāk šī partija kļuva plaši pazīstama ar sava nosaukuma saīsinājumu *Bunds* (apvienība).

1898. gadā tika nodibināta Krievijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija, kurai pievienojās arī *Bunds*, iegūdamas autonomiju visās jomās, kas attiecās uz īpašiem ebreju strādnieku šķiras

jautājumiem. *Bunds* aktīvi piedalījās strādnieku demonstrācijās, Pirmā Maija manifestācijās un organizēja streikus, lai uzlabotu strādnieku darba apstākļus. Krievijas politiskajā situācijā šāda rīcība tika vērtēta kā pretvalstiska darbība – un kustību, kas bija izplatīta pat vairākās pilsētās ārpus apmešanās joslas, dažādi vajāja.

No 1898. līdz 1900. gadam daļa *Bunda* vadītāju tika apcietināta. Maskavas slepenpolicijas priekšnieks S. Zubatovs dažus no viņiem mēģināja pārliecināt mainīt taktiku, uzstādamas, lai tie samierinās tikai ar materiālajām un sociālajām prasībām un atsakās no cīņas pret carisko režīmu.

Uzlabojot apstākļus darbavietās, atļaujot legālas strādnieku sapulces un atbrīvojot poilitieslodzītos, S. Zubatovam izdevās panākt šķelšanos *Bunda* rindās. Daļa biedru izstājās no partijas un nodibināja Neatkarīgo ebreju darba partiju. *Bunds* polemizēja ar šo partiju, apgalvojot, ka Zubatova «laipnības» mērķis ir revolucionāro procesu vājināšana un strādnieku uzmanības novēršana no pamatprasībām pēc brīvības un tiesībām. Zubatovam neuzticējās arī cariskā administrācija. Kad Zubatovs ieņemamo amatu zaudēja, jaunā partija izjuka.

Bunda nacionālās tendences neatbilda Krievijas Sociāldemokrātiskās darba partijas uzskatiem, saskaņā ar ko nacionālais separātisms un nacionālu sekciju pastāvēšana tikai šķeļ strādnieku šķiras vienotību. 1903. gada partijas konferencē tika noraidīts priekšlikums izveidot federatīvu organizāciju, kas ļautu šādu sekciju pastāvēšanu. *Bunds* bija spiests atstāt Sociāldemokrātisko partiju, taču 1906. gadā partiju vadītāji atkal spēja vienoties, un, kaut gan Krievijas Sociāldemokrātiskās partijas principi palika nemainīgi, *Bundam* tika piešķirta iespēja veikt atsevišķu organizācijas darbu un aģitāciju.

1905. un 1906. gada revolucionāro notikumu gaisotne sakrīt ar *Bunda* politisko panākumu virsotni. Pēc 1905. gada Oktobra manifesta tika ievēlēta Domes – Krievijas parlaments ar ierobežotām tiesībām. Taču *Bunds* nepiedalījās vēlēšanās, uzskatīdams apsolītās brīvības par nepietiekamām. Drīz sākās reakcijas gadi, revolūcijas dalībnieku vajāšanas, daudzi partijas darbinieki emigrēja, un arī partijas taktika mainījās. *Bunds* sāka piedalīties legālo arodbiedrību darbā un veltīja īpašu uzmanību kultūras darbam ebreju masās. *Bunda* pārstāvji kandidēja arī II un III Domes vēlēšanās, taču bez panākumiem.

Pirmā pasaules kara laikā partijas darbs tika pārtraukts. Pēc Februāra revolūcijas, kad visi ierobežojumi bija atcelti un pasludināta visu Krievijas tautu vienlīdzība, *Bunds* atjaunoja savu daudzpusīgo darbību un kopā ar citām ebreju organizācijām piedalījās Viskrievijas ebreju kongresa sagatavošanas darbā.⁸ Boļševiku īstenotā Oktobra revolūcija pielika šim plānam punktu, un *Bunda* rindās notika šķelšanās. Lielākā daļa biedru pieslēgās Komunistiskajai partijai, un tikai mazākums palika uzticīgs *Bunda* ideāliem. Taču boļševiku iedibinātajā režīmā šis mazākums nevarēja darbu turpināt, un *Bunds* Krievijā tika likvidēts.

Pakavēsīsimies īsumā pie *Bunda* nostādnēm par ebreju nacionālo problēmu risinājumu. *Bunds* tika dibināts pēc principa, ka tādas vienotas ebreju tautas nemaz nav un tādēļ arī nav iespējams īstenot politiku, kas atbilstu visu ebreju interesēm. Ikvienai ebreju tautas daļai, ņemot vērā tās intereses, ir savas īpašas problēmas. Kopēja pagātne un nacionālā pašapziņa nepadara ebrejus par nāciju ar vienām vēlmēm un vieniem nākotnes uzdevumiem.

Šādi uzskati par ebreju tautas būtību bija iemesls, kādēļ *Bunds* iebilda pret cionismu. Strādnieku masu enerģija ikvienā vietā jāvērs uz viņu dzīves apstākļu uzlabošanu un būtu lieki tērēt tautas spēkus jaunas nacionālās mājvietas celtniecībai citā valstī, kur turklāt nāktos sadarboties ar kapitālistiem un uz vietas sākt šķiru cīņu.

Rietumvalstīs arvien vairāk attīstījās dažādu tautu nacionālās patstāvības centieni, it īpaši Austroungārijā, un tālab arī *Bunds* atzina ebreju kultūras autonomijas nepieciešamību, piekrītot, ka vajadzīgas ebreju skolas un citas institūcijas, kas koptu ebreju valodu un kultūru. Arī valsts iestādēm ebreju valoda būtu jāatzīst kā nacionāla valoda.

1905. gada *Bunda* kongresā tika pieņemta rezolūcija, kurā uzsvērtas iepriekš minētās nostādnes.

***Bunds* Latvijā. 1905. gada revolūcija**

1889. gadā Rīgā aktivizējās daudzi sociālisti, kas nodarbojās ar izglītošanas darbu ebreju un neebreju vidū, izplatot nelegālo literatūru. 1900. gadā sākās strādnieku apvienību organi-

zācijas darbs – apvienojās skārdnieki, šuvēji, cepurnieki utt., viņus vadīja sociālists no Daugavpils Jankels Epšteins. 1901. gadā viņi piebiedrojās *Bundam*.

Īpaši liela nozīme bija Rīgas Politehniskā institūta studentu darbam. R. Abramovičs-Reins⁹, kas vēlāk kļuva par *Bunda* pārstāvi sociāldemokrātu partijā, savās atmiņās stāsta,¹⁰ ka sapulces notikušas auditorijās, tikušas organizētas studentu demonstrācijas, uzbrukumi reakcionārām avīzēm utt. 1901. gadā par politisko darbību no Rīgas Politehniskā institūta tika izslēgts Volfs Lackis-Bertoldi un nākamie *Bunda* darbinieki R. Abramovičs-Reins un Ābrams Brauns (Sergejs).

1902. gadā Viļņā tika apcietināti Pirmā Maija demonstrācijas dalībnieki un pēc gubernatora fon Vāla pavēles publiski nopērti. Pazemojošais un cietsirdīgais sods aizvainoja pilsētas ebreju sabiedrību, un *Bunda* biedrs Hiršs Lekerts pēc savas iniciatīvas izdarīja pret gubernatoru atentātu – izšāva uz viņu un viegli ievainoja. Hiršam Lekertam piesprieda nāvessodu pakarot.

Pēc nāvessoda izpildīšanas Ābrama Brauna (Sergeja) un Lazara Mandelštama vadībā Rīgā tika nodibināta teroristiska grupa, kura vēlējās reaģēt uz cietsirdīgo apiešanos ar revolucionāriem. *Bunda* ārzemju komiteja bija pret terora aktiem, un grupa tālab atturējās no bruņota uzbrukuma īstenošanas.

Bunda darbības centrs bija Daugavpilī. 35 % visas pilsētas ebreju bija strādnieki, kalpotāji un amatnieki, un viņu sociālais stāvoklis bija visai nožēlojams. Daugavpils strādnieki piedalījās visos streikos, kas notika laikā no 1893. līdz 1897. gadam, un 1902. gada Pirmā Maija demonstrācijā piedalījās vairāk nekā 700 cilvēku. Tika arī nodibināts streika fonds streikotāju un viņu ģimeņu atbalstam.

1904. gada krievu–japāņu kara laikā sociālistu propaganda uzsvēra, ka Krievijas sagrauve visās frontēs ir strādnieku šķiras interesēs, jo tā izraisītu cara režīma krišanu. Visas iepriekšējās protesta formas bija tikai sagatavošanās 1905. gada revolūcijai. 1905. gada 9. janvārī, kad garīdznieka Gaponā vadībā tauta devās uz Sanktpēterburgas Ziemas pili, lai lūgtu caram atvieglot savas ciešanas, taču atbildes vietā saņēma šāvienus, uzskatāms par masveida sacelšanās sākumu Krievijā.

Latvijā, īpaši Rīgā, streikotāju skaits sasniedza pat 50 tūkstošus, un šis bija viens no lielākajiem Krievijas streikiem. Rīgā no-

tika konference, kurā nolēma uzturēt revolucionārus kontaktus starp *Bundu* un sociāldemokrātu partiju, un tā rezultātā visus streikus un demonstrācijas vadīja abu partiju Federatīvā komiteja. Komitejas vadītājs Rīgā bija «Maksims» – Simons Klevanskis – izcils orators, kas nereti uzstājās mītiņos, kā arī lūgšanu laikā sinagogās. Viņš bija ļoti populārs, un pat daudzus gadus pēc revolūcijas kādreizējiem klausītājiem viņa runas bija palikušas spilgtā atmiņā.

Organizēti mītiņi un streiki notika arī Daugavpilī, Jelgavā, Rēzeknē un Krāslavā.

Demonstrāciju laikā notika sadursmes ar policiju, un tajās gāja bojā daudz cilvēku. Rīgā vien bija 80 nogalināto un apmēram 200 ievainoto, Daugavpilī gāja bojā apmēram 30 cilvēku (1925. gadā Daugavpilī tika uzstādīts piemineklis kritušajiem *Bunda* biedriem).

1905. gada revolūcijai Latvijā bija īpaša nozīme. Latviešu zemniekiem tā bija iespēja atriebties vācu baroniem, kas daudzas paudzes pakļāva verdzībai latviešu tautu, kuras zemi bija sagrābuši ar varu. Pilsētās un ciematos tika dibinātas revolucionārās komitejas. Dedzināja muižas, bet to saimnieki bēga uz pilsētu, lai paglābtu savu dzīvību.

Drīz vien pēc revolūcijas sākās reakcijas laiks, uz Latviju tika nosūtīta īpaša kazaku un armijas soda ekspedīcija ģenerāļu Orlova un Melera-Zakomeļska vadībā. Tā cietsirdīgi izrēķinājās ar sacelšanās dalībniekiem, iznīcināja simtiem zemnieku sētu, un lauka karatiesa piesprieda nāvessodu tūkstošiem zemnieku.

Pēc Pirmā pasaules kara Latvijā palikušie *Bunda* biedri neatkarīgās Latvijas laikā rosīgi piedalījās sabiedriskajā un politiskajā dzīvē.

Cionistiski sociālistisko ideju rašanās

Mēs jau iepriekš aprakstījām divus galvenos idejiskos virzienus, kas bija izplatīti Krievijas ebreju vidū 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā: no vienas puses, cionisms, kas noraidoši izturējās pret dzīvi *galutā* (diasporā) un centās darīt visu, lai ebreju vēsturiskajā dzimtenē, Izraēla zemē, atjaunotu viņu kultūru un normālu ekonomisko dzīvi, un, no otras puses, *Bunds*, kura mērķis bija uzlabot ebreju masu sociālo un politisko situāciju viņu dzīvesvietās, kā arī ebreju politiskā izglītošana, lai

viņi spētu paši cīnīties par labāku dzīvi, tādējādi atrisinot visas savas problēmas.

Taču ebreju inteligences vidū bija arī cilvēki, kuri centās abus minētos politiskos virzienus apvienot un sapņoja par ebreju tautas atdzimšanu vēsturiskajā dzimtenē uz līdztiesīgas sabiedrības principiem. Tā ir galvenā cionistiskā sociālisma ideja.

No 1901. līdz 1903. gadam dažādās Krievijas pilsētās tika dibināti *Poalei Cion* (Cionas strādnieku) pulciņi – jau pats nosaukums uzsver organizācijas biedru sociālo piederību un cionisma ideālus. Lai izstrādātu kustības programmu, regulāri notika biedru reģionālās sanāksmes.

1903. gadā Viļņā notika *Poalei Cion* konference, kurā noskaidrojās trīs galvenie organizācijas darbības virzieni.

Minskas pārstāvji (Minskas novirziens) bija vairākumā, un viņi aizstāvēja viedokli, ka galvenais kustībā ir cionisma aspekts. Sociālisms ir mērķis, kas sasniedzams tikai tautām ar attīstītu proletariātu. Ikvienu politiska vai sociāla cīņa var izraisīt konfliktu ar ebreju vidi un kavēt galveno mērķi – cionismu.

Otrs spārns vairāk bija ietekmējies no *Bunda* idejām un aicināja sākt mītnes vietās īstenot politisko un sociālo cīņu, uzskatot cionismu par tālu, pagaidām nesasniedzamu mērķi.

Trešajam spārnam galvenokārt pieslējas Daugavpils pārstāvji, un tas mēģināja samierināt abu minēto novirzienu pārstāvjus. Jau pirms konferences Daugavpilī bija notikušas vairākas sanāksmes un pieņemti šādi lēmumi: cionisms ir vēsturisks ideāls, kas sasniedzams evolūcijas gaitā; taču cionisms nesniedz atbildes par ebreju beztiesisko stāvokli diasporas zemēs. Tālab jācīnās par ebreju politiskajām un pilsoniskajām tiesībām. Krievijā tas nozīmē cīņu pret patvaldības režīmu. Tieši tālab *Poalei Cion* programmā tika iekļauta revolucionārā cīņa.

Pēdējais punkts tika skaidrots īpašā brošūrā, ko publicēja Daugavpils *Poalei Cion* organizācijas loceklis Alters Jofe. Viņš raksturoja ebreju sabiedrības šķirisko iedalījumu un pasludināja, ka «revolucionārajai darbībai jātiek saistītai ar labumu, ko tā nesīs ebreju proletariātam».

Cionistiskā sociālisma teorētiskais pamats

Sociālistiskā cionisma teorētiķi un dibinātāji bija Nahmans Sirkins¹¹ un Bērs Borohovs¹². Viņi formulēja galvenos iemeslus, kādēļ ebreju tautai nav normālas ekonomiskās struktūras, kādas tam ir sekas un kādi ceļi ejami problēmas risināšanai, lai ebreju tauta atkal varētu atgūt normālu dzīves ritumu.

Proletariāts ir galvenais dzinējspēks, kas mainīs kapitālistisko iekārtu un radīs ekonomiku, kas balstīta uz taisnīgiem principiem. Taču vairāku iemeslu dēļ ebreju masas nespēj kļūt par proletariātu. Liela daļa ebreju nodarbojas ar neproduktīvu darbu, daudzi ebreji ir siki amatnieki, sīktirgotāji un starpnieki – pēc saviem ienākumiem šie cilvēki atbilst proletariāta kategorijai, taču ekonomiskā struktūra viņiem neļauj piedalīties šķiru cīņā, turklāt šī cīņa neuzlabotu viņu situāciju... «Sociālistiskā cīņa kaut kādā mērā palīdzētu darba proletariātam, taču ebreju vidū šāda veida proletariāts ir tikai niecīga daļa,» rakstīja N. Sirkins. Taču arī produktīvākās ebreju iedzīvotāju masas – vidējie tirgotāji, maza apjoma ražotāji, darba inteliģence – spiestas atkāpties no savām pozīcijām, jo tās apspiež lieltirgotāji un rūpnieki, kā arī valdošais antisemitisms.

Bērs Borohovs dēvē ebrejus par eksteritoriālu elementu, kas šī iemesla dēļ izstumti no ekonomikas pamatjomām – lauksaimniecības un rūpniecības. Tālab ebreji ir spiesti darboties otršķirīgās nozarēs: tirdzniecībā, starpniecībā, pakalpojumu sfērā un vieglajā rūpniecībā, taču arī šīs nozares pamazām pārņem lielie uzņēmumi.

Kad ir nepieciešams, ebreji tiek izmantoti tirdzniecības un rūpniecības attīstībai, taču, līdzko vietējie iedzīvotāji paši spēj ieņemt ebreju vietu, tā ebreji tiek izstumti no savām pozīcijām. Šis process attiecas gan uz darba devējiem, gan nodarbinātajiem, un tālab par to vajadzētu domāt gan ebreju tautas strādniekiem, gan uzņēmumu īpašniekiem, jo tas vājina šķiru cīņu, kurai būtu jānovēd pie sociālistiskas sabiedrības iekārtas.

No ekonomiskajām pozīcijām izstumtie emigrē uz mazāk attīstītām valstīm. Tālab emigrācija ir viens no galvenajiem ebreju vēstures faktoriem. Taču tur tikko minētais ekonomikas process atkārtojas.

No tā izriet, ka tikai ebreju tautas atrašanās savā teritorijā, kur visā spektrā tiktu radīta normāla ekonomiskā struktūra,

ļautu viņiem īstenot nepieciešamos šķiru cīņas priekšnoteikumus.

Saskaņā ar N. Sirkina uzskatiem ebrejiem vispirms jātiecas atgriezties savā vēsturiskajā dzimtenē – Izraēla zemē, taču grūtību gadījumā nevajadzētu izslēgt arī citas iespējas, piemēram, emigrāciju uz kādu Āfrikas valsti.

Bērs Borohovs savus pirmos darbus rakstīja no tīri materiālistiskām pozīcijām, uzskatīdams Palestīnu par vispiemērotāko vietu, kurp emigrēt ebrejiem ne dēļ viņu tautas vēstures, bet gan tālab, ka tā ir mazapdzīvota teritorija ar atpalikušu lauksaimniecību, ko nepieciešams uzlabot. Ebrejiem «stihiski» jādodas uz Palestīnu, jo tā ir piemērota visām tautas šķirām.

Ar laiku Borohovs savā sociālistiskajā cionisma teorijā ietvēra arvien nacionālākus motīvus: Palestīnai jākļūst par Izraēla zemi, uz kuru ebrejiem ir vēsturiskas tiesības, un līdztekus «stihiskai» emigrācijai nepieciešama arī *halucīm* kustība utt.

Borohovs uzskatīja, ka *Poalei Cion* biedriem aktīvi jāpiedalās cionisma kustības darbā. Taču arī darbu mītnes zemēs nedrīkst atstāt novārtā un jāturpina cīnīties par līdztiesību un nacionāli politisku autonomiju.

Cionistiskās sociālistiskās partijas

Pēc vairākām dažādi – cionistiski un sociālistiski noskaņotu grupu apspriedēm laikā no 1903. līdz 1907. gadam izveidojās noteikts politisks virziens, kura rezultātā tika dibinātas cionistiskas sociālistiskas politiskās partijas. Neņemot vērā teorētiskos uzskatus, šīs partijas ietekmēja arī notikumi, kas risinājās cionistu politiskajā dzīvē, vispārējā Krievijas ebreju politiskā situācija minētajos gados, kā arī Rietumeiropā izplatītās teorijas par mazākumtautību autonomiju.

Sestajā cionistu kongresā, kas notika 1903. gada augustā, Teodors Hercls nolasīja referātu par «Ugandas projektu» – Anglijas valdība bija izteikusi priekšlikumu noņemt ebrejus šajā Āfrikas kolonijā. No šī priekšlikuma izrietēja, ka cerības saņemt turku sultāna atļauju dibināt jērkādu cionistiska valstiskuma formu Palestīnā nav attaisnojušās un tuvākajā nākotnē Izraēla zeme nebūs tā vieta, kur Krievijas ebreju sarežģītā situācija varētu gūt risinājumu.

Pēc 1903. gada grautiņiem Kišiņevā un Gomeļā 1905. gadā grautiņi notika arī vairākās citās pilsētās, tas bija pierādījums tam, ka solītās brīvības nespēja atrisināt ebreju problēmas.

Pašaizsardzības organizācija, arvien pieaugošā ebreju emigrācija un meklējumi pēc pamata nākotnes izaugsmei – visi šie jautājumi atbalojās dažādās jauno partiju programmās.

1904. gada decembra beigās Odesā bija jānotiek cionistu sociālistu sanāksmei par partijas dibināšanu un paš aizsardzības organizēšanu. Policija uzzināja par gaidāmo pasākumu, un visi sanāksmes dalībnieki tika apcietināti. Cietumā viņiem bija daudz iespēju diskutēt un apspriest tā arī nenotikušās sanāksmes darba plānā paredzētos jautājumus. Kad 1903. gada februārī sanāksmes dalībnieki tika atbrīvoti no cietuma, viņi nāca klajā ar paziņojumu, ka cietumā notikusī apspriede uzskatāma par Cionistu sociālistu partijas dibināšanas konferenci.

Partijas galvenās nostādnes, attieksme pret aktuālām cionisma problēmām un partijas programma īsumā raksturojama šādi.

Partija centās īstenot teritoriālo principu, t.i., uzskatīja, ka ebrejiem vienkopus jādzīvo vienotā teritorijā, taču tai obligāti nav jābūt Palestīnai.

Nākamajā, septītajā cionistu kongresā partijas pārstāvji piedalījās kā atsevišķa frakcija, pieprasot, lai tiktu apstiprināts «Ugandas projekts».

Septītajā kongresā (1905. gada jūlijs–augusts) šis priekšlikums tika noraidīts. Cionistisko sociālistu frakcija Nahmana Sirkina vadībā atstāja kongresu, paziņojot, ka izstājas no cionistiskās organizācijas. Kongresu atstāja arī liela grupa deputātu, kuri kopā ar pazīstamo rakstnieku Izraēlu Zangvilu balsoja par «Ugandas projektu». Viņi nodibināja Ebreju teritoriālo organizāciju (ETO), kura turpmākos gadus nodarbojās ar ebrejiem piemērotas dzīvesvietas meklēšanu.

Cionistisko sociālistu partija uzturēja sakarus ar ETO un palīdzēja meklēt piemērotu vietu jaunajai ebreju valstij, atrisinot ebreju kolonistu un emigrantu jautājumus, par ko šī cionistu organizācija bija norūpējusies visvairāk, taču tā nekādi nevarēja saistīties ar ETO lielākā mērā, ņemot vērā pēdējās izteikti buržuāzisko raksturu.

Cionistisko sociālistu partijai bija daudz sekotāju un tā sacenstās ar *Bundu*. Tā cīnījās par ebreju pilsoņu līdztiesību, pieprasīja

dibināt skolas ar ebreju mācību valodu, lai sekmētu plašu ebreju tautas masu izglītību, kā arī aktīvi piedalījās paš aizsardzības darba organizēšanā.

Latvijā šīs partijas nodaļas darbojās Daugavpilī, Rēzeknē, Ludzā, Jaunjelgavā un Tukumā. Tās pirmajā centrālkomitejā ievēlēja arī Latvijas ebrejus – Volfu Lacki-Bertoldi¹³ un Alteru Jofi no Daugavpils. Teorētiskās programmas izstrādē piedalījās arī Makss Šacs-Aņins¹⁴, kurš pārstāvēja partiju dažādās politiskās institūcijās. Partijas centrs atradās Viļņā, un tā vadītājs bija V. Lackis-Bertoldi. Tika izdotas vairākas avīzes, tiesa, tās citu pēc citas slēdza varasiestādes.

Otru cionistisko organizāciju šajā pašā laikā dibināja tā saucamie seimieši.

1903. gada septembrī, tūdaļ pēc sestā cionistu kongresa, Kijevā notika cionistiski sociālistiski noskaņotu politiķu apspriede, kuras dalībnieki nodēvēja savu kustību par *Atjaunotni*, kā arī pieņēma lēmumu, kas noteica šīs kustības nākotni: «Teritoriālisms ir atbilde uz ebreju nacionālo jautājumu, un tas jāīsteno tajā vietā, kur to atļauj nacionālie un sociālie apstākļi.»

Turpmākajos gados *Atjaunotne* krievu valodā publicēja vairākus teorētiskus sacerējumus, sniedzot vispusīgu savu uzskatu izklāstu. Tās programmas pamatnostādnes ir šādas.

Sociālisms atbrīvos cilvēci no šķiriskās ekspluatācijas, un mazākumtautības iegūs nacionālu autonomiju, kuras augstākā institūcija būs seims (no šejienes nosaukums «seimieši»), kam būs likumdošanas un nodokļu iekasēšanas tiesības. Pateicoties tam, tādas valstis kā Krievija vai Austrija, kurās kopā dzīvo daudzas tautas, kļūs par brīvu tautu savienībām. Šo valstu parlamentā būs pārstāvēti dažādu tautu seimi. Ebreju seimu lielākoties pārstāvēs proletariāts, kas piespiedīs buržuāziskos elementus pakļauties proletariāta un ebreju nācijas interesēm. Tādējādi tiks iegūta ebreju tautai nepieciešamā teritorija – un ebreju tautas nacionālā dzīve ievirzīsies normālā gultnē.

1906. gada aprīlī Kijevā tika nodibināta Sociālistiskā ebreju strādnieku partija (SESP) – seimieši. No 1905. līdz 1906. gadam tā guva lielus panākumus. Tā nebija marksistiska kustība un politiskajā spektrā drīzāk atradās tuvāk sociālistiem revolucionāriem (eseriem), kuri atzina nacionālā jautājuma nozīmi.

No partijas pamatnostādņēm izriet, ka tās darbība galvenokārt bijusi veltīta vietējām ebreju problēmām. «Nacionālās mājvietas» jautājums tika atlikts uz tālāku nākotni.

Trešā partija, kas ar pilnām tiesībām saglabājusi nosaukumu *Poalei Cion*, tika dibināta 1906. gadā Poltavā. Oficiāli tā tika dēvēta par Ebreju sociāldemokrātisko strādnieku partiju *Poalei Cion* Krievijā.

Pretēji abām pirmajām partijām, kuras uzskatīja, ka teritoriālo principu vēlams īstenot tur, kur tas būs iespējams, un kurām tas bija kļuvis par abstraktu tālākas nākotnes jautājumu, *Poalei Cion* uzsvēra, ka tās mērķis ir ebreju tautas sapulcināšana Izraēla zemē. Kustības *Poalei Cion* principi un pamatnostādnes izklāstītas iepriekš, un tai bija daudz atbalstītāju Krievijā un citviet, kur vien dzīvoja ebreji. Tā bija vienīgā ebreju sociālistiskā partija, kura darbojās visā pasaulē ar pārstāvniecībām dažādās valstīs. Otrā emigrācijas viļņa uz Palestīnu dalībnieki galvenokārt nāca no šīs partijas rindām, un partijas biedri radīja bāzi organizētai strādnieku kustībai, un tā vēl līdz pat šai dienai ir viens no Izraēlas Valsts pamatiem.

Daudzkārt notika mēģinājumi šīs trīs partijas apvienot. 1909. gada *Poalei Cion* konferencē Vīnē pat izskanēja priekšlikums izslēgt no partiju programmām teritoriālo jautājumu, lai būtu iespējama partiju apvienošanās un katrs to biedrs varētu individuāli izlemt par piedalīšanos cionisma darbā.

SESP un Sociālistiskā cionisma partijai izdevās vienoties par kopēju platformu, taču apvienošanās notika tikai pēc 1917. gada revolūcijas, kad tika nodibināta Apvienotā ebreju sociālistiskā strādnieku partija, kas tautā pazīstama arī ar nosaukumu «apvienotie».

Tā laika apstākļos apvienoto darbība nebija iespējama. Kādu laiku viņiem bija ietekme patstāvīgajā Ukrainā, taču šim neilgajam periodam pielika punktu Pilsoņu kara sākums Krievijas dienvidos, kā arī traģiskais Ukrainas ebreju liktenis petļuriešu un deņikiniešu laikā.

Grautiņi un pašaizsardzība

Pēc 1903. gada Kišiņevas un Gomeļas grautiņiem kļuva skaidrs, ka tos organizējusi cara valdība, kura piedalījās arī antisemitiskajā kūdišanas kampaņā. Tikai pretošanās spētu pasar-

gāt ebrejus no turpmākajiem uzbrukumiem. Kreisās partijas – *Bunds*, *Poalei Cion*, cionisti sociālisti un radikālā jaunatne – ierosināja izveidot ebreju paš aizsardzības vienības, kā arī uzņēmas to vadību. Vietās, kur valdija savstarpēja sapratne, tika izveidotas federatīvas komitejas, kuru darbā piedalījās arī neebreji.

Ebreju paš aizsardzības vienību organizatoriem sākumā trūka līdzekļu, pret viņiem asi vērsās varasiestādes. Taču ar laiku paš aizsardzībā iesaistījās teju visi ebreju sabiedrības slāņi. Savu atbalstu puda arī ebreju sabiedrības augstākās aprindas, piešķirot līdzekļus ieroču iegādei, kā arī lai iegādātos dzīvokļus novērošanas posteņu ierīkošanai un patvēruma rašanai vajātajiem.

Rīgā paš aizsardzības darbu vadīja *Bunda* federatīvā komiteja un sociāldemokrāti. Tajā darbojās vairāk nekā divsimt locekļu, kuriem pievienojās apmēram tikpat citu politisko grupējumu spēku. Tie tika sadalīti pa dažādiem pilsētas rajoniem un savstarpēji sazinājās telefoniski.

1905. gadā Rīgā uzbrukumi ebrejiem sākās Maskavas priekšpilsētā, kur dzīvoja nabadzīgākie ebreji. Spriedze ilga trīs dienas, vietumis dzirdēja šāvienus. Bija upuri – viņu vidū arī vairāki latvieši, kas piedalījās paš aizsardzības vienību darbā. Nav apstrīdams fakts, ka, tikai pateicoties paš aizsardzības vienībām, grautiņi negāja plašumā.

Stipra paš aizsardzības organizācija bija Daugavpilī, turienes paš aizsardzības vienība tika organizēta 1903. gadā tūdaļ pēc Kišiņevas grautiņiem.

1904. gada Lieldienu priekšvakarā pilsētas žandarmērija sāka kūdīšanu pret vecticībniekiem un čigāniem. Grautiņš bija paredzēts piektdienā, kas sakrita ar tirgus dienu. Šoloma Pokroja vadībā paš aizsardzības vienība sadalījās grupās pa 10 cilvēkiem. Kad uzbrucēji sāka izlaupīt kādu ebreju veikalu, ebreji pretojās, un uzbrucējiem nācās bēgt. Tad pūlis mēģināja uzbrukt sinagogai, taču grautiņu rīkotājus piekāva miesnieki no paš aizsardzības vienības. Priekšpilsētā tika nopostītas vairākas mājas, taču arī tur uzbrucēji saņēma mācību uz ilgu laiku. Daugavpils paš aizsardzības vienībām raksturīgs plašs iesaistīto sabiedrības pārstāvju spektrs – strādnieki, miesnieki, ormaņi u.c.

1905. gada 26. jūnijā Daugavpilī sākās jukas, kas saistītas ar grautiņu kūdītāja Belopoļska ierašanos. *Bunds* publicēja uzsau-

kumu, arī sinagogā ļaudis tika brīdināti un aicināti aizstāvēties.

Kūditājiem neveicās, un viss norisēja mierīgi.

1905. gada oktobrī Rīgā notika grautiņš. Policija piešķīra grautiņa rīkotājiem ieročus. Pašaizsardzības vienības bija vājas, taču neraugoties uz to, tās vīrišķīgi un drosmīgi pretojās, no sava vīdus zaudējot sešus cilvēkus.

1905. gada 25. decembrī Odesā bija jānotiek Viskrievijas pašsardzības vienību kongresam. Par to uzzināja policija, un visi sanāksmes dalībnieki tika apcietināti.

Pašaizsardzības vienības darbojās arī Krāslavā un Bauskā. Briesmu gadījumā to biedri devās palīgā citām pašsardzības vienībām.

Taču tādu ļaužu, kas būtu atsaucīgi antisemitiskajai kūdišanai, bija maz, un pateicoties ebreju pašsardzības vienībām, Latvijas teritorijā grautiņi bija nelieli.

PIEZĪMES

¹ *Абрамович Р. История евреев в Польше, Литве и России. С. 169; Евреи // Общая энциклопедия. – Нью-Йорк, 1950. – Т. 4.*

² *Bilu* (saīs. no senebreju val.: «Jēkaba nams, nāc, staigāsim Tā Kunga gaismā!» (Jes. 2:5)) – 1882. gadā dibināts jaunas ebreju inteliģences palestīnofilu pulciņš, kas radās kā reakcija uz 1881. gada grautiņiem.

³ *Teodors Hercls* (1860–1904) – austriešu žurnālists, politiskā cionisma dibinātājs, Vispasaules cionistiskās kustības izveidotājs. Grāmatā «Ebreju valsts. Ebreju jautājuma mūsdienīga risinājuma pieredze» (1896) izklāstījis savu neatkarīgas ebreju valsts programmu, saskaņā ar kuru ebreji pārceltos uz savu valsti ar starptautiskām lielvalstu garantijām.

⁴ *Dunams* – turku laukuma mērvienība (919 m²).

⁵ *Mordehajs* (*Markuss*) *Nuroks* (1879–1962) – rabīns, sabiedriskais darbinieks, politiķis. Dzimis Tukumā, guvis ebreju tradicionālo izglītību. Studējis Sanktpēterburgas universitātē, pēc tam universitātēs Vācijā un Šveicē, filozofijas doktors. 20. gadsimta pašā sākumā pieslējās cionistiskajai kustībai. 1913.–1915. gadā Jelgavas galvenais rabīns, 1915.–1920. gadā viens no ebreju kopienas vadītājiem Maskavā, aktīvi palīdzēja ebreju bēgļiem. 1921. gadā atgriezās Latvijā, 1922.–1934. gadā visu sasaukumu Saeimas deputāts un partijas *Mizrāhi* līderis. Piedalījies vairākās mazākum-

tautību tiesību aizsardzībai veltītās starpvalstu starpparlamentārās konferencēs, viens no Vispasaules ebreju kongresa dibinātājiem. 1941. gadā apsūdzēts un arestēts par pretpadomju darbību, 1942. gadā atbrīvots pēc Anglijas un Amerikas parlamentāriešu spiediena. No 1947. gada Izraēlā, 1949.–1962. gadā Izraēlas parlamenta deputāts, 1952. gadā – pasta ministrs. Daudzu publikāciju presē dažādās valodās autors.

⁶ Ebreju koloniālā banka – pirmā cionistu banka, dibināta 1899. gadā Londonā kā Anglijas akciju sabiedrība (ar 2 miljonu sterliņu mārciņu kapitālu), tās mērķis bija radīt finanšu pamatu cionisma kustībai. 75 % pirmo akciju iegādājās Krievijas ebreji. 1934. gadā banka nodeva visas savas lietas un kapitāla mandātu Palestīnā Anglijas–Palestīnas bankai (kopš 1951. gada banka *Leumi*). 1955. gadā tā pārtapa par Izraēlas uzņēmumu «Ebreju apmetņu fonds».

⁷ Tā «hebraisti» – senebreju valodas jeb ivrita piekritēji dēvēja jidiša valodu.

⁸ Viskrievijas ebreju kongress – Krievijas ebreju forums, kura ideju vēl ilgi pirms 1917. gada revolūcijas rosināja ievērojamais vēsturnieks, publicists un sabiedriskais darbinieks S. Dubnovs. 1917. gada 16. jūlijā Petrogradā tika izveidota kongresa organizācijas komiteja; delegātu vēlēšanas bija paredzētas 1917. gada decembrī, taču varu sagrāba boļševiki un kongress tika pārcelts uz 1918. gada janvāri. Tomēr boļševiki aizliedza kongresa darbību, sākās Pilsoņu karš, un plānotais kongress tā arī neotika.

⁹ Rafails Abramovičs (īstais uzvārds Reins) (1880–1963) – politiskais darbinieks un revolucionārs. Dzimis Daugavpilī. Mācījies Rīgas Politehniskajā institūtā, 1901. gadā tika izslēgts par dalību nelegālos jauniešu pulciņos; izglītību turpinājis Lježā (Beļģija). Kopš 1901. gada *Bunda* biedrs, kopš 1904. gada darbojies *Bunda* centrālkomitejā, kopš 1906. gada darbojies Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas centrālkomitejā (kopš 1907. gada no meņševiku pozīcijām). 1910. gadā tika izsūtīts uz Vologdas guberņu, no kurienes aizbēga uz ārzemēm; no 1912. gada līdz 1914. gadam strādāja *Bunda* presē. Pēc Februāra revolūcijas atgriezās Krievijā, atkal kļuva par *Bunda* centrālkomitejas locekli, bet Krievijas Sociāldemokrātiskajā strādnieku partijā pieslējās meņševikiem internacionālistiem; bijis Petrogradas strādnieku un kareivju deputātu padomes biedrs, piedalījies Krievijas Republikas Pagaidu padomes (pagaidu parlaments) darbā. II Viskrievijas padomju kongresā aicināja deputātus atstāt kongresu, protestējot pret to, ka varu sagrābuši boļševiki. No 1918. gada janvāra līdz 1919. gada janvārim atradās apcietinājumā. Kopš 1920. gada dzīvo emigrācijā, kopš 1940. gada – ASV. Vadījis *Bunda* centrālkomitejas

Ārzemju delegāciju, 1921. gadā piedalījās žurnāla «Sociālisma Vēstnesis» dibināšanā, tā redakcijas darbā – līdz pat savai nāvei; kopš 1923. gada Strādnieku internacionāles Izpildkomitejas biedrs. Miris Ņujorkā. Sarakstījis memuārus «Padomju revolūcija: 1917–1939» (1962, angļu val.).

¹⁰ В двух революциях. – Нью-Йорк, 1944. – Т. 1. – С. 48–52.

¹¹ Nahmans Sirkins (1868–1924) – sabiedriskais darbinieks, publicists, pirmais sociālistiskā cionisma ideologs. Dzimis Mogiļovā, no 1887. gada studējis medicīnu, filozofiju un ekonomiku Berlīnē, piedalījās pirmo palestīnofilu grupu Krievijā darbībā. Dzīvoja Parīzē, Viļņā, Ņujorkā (kur nomira). Viens no Amerikāņu ebreju kongresa sasaukšanas iniciatoriem.

¹² Bērs (Dovs) Borohovs (1881–1917) – ebreju sabiedriskais darbinieks, viens no redzamākajiem cionistu sociālistu ideologiem un ebreju strādnieku kustības līderis. Sociālistiskā cionisma teoriju izklāstījis darbā «Mūsu platforma». Dzimis un miris Ukrainā. 1900.–1901. gadā bija Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas biedrs. 1906. gadā kļuva par Ebreju sociāldemokrātiskās partijas *Poalei Cion* pamatlicējiem. Savos darbos un rīcībā centās pārvarēt pretrunas starp marksismu un cionismu. 1907.–1917. gadā dzīvoja Rietumeiropā un ASV, pēc Februāra revolūcijas atgriezās Krievijā.

¹³ Volfs Lackis-Bertoldi (1881–1940) – politiķis, publicists. Dzimis Kijevā, no kurienes vecāki, bēgot no ebreju grautiņiem, viņu tūliņ pēc piedzimšanas atveda uz Rīgu; mācījies Rīgas Politehniskajā institūtā, no kura izslēgts par piedalīšanos studentu nemieros. 20. gadsimta sākumā bija viens no redzamākajiem Cionistu sociālistu partijas darbiniekiem, bet 1905. gada revolūcijas laikā – viens no nelegālās ebreju paš aizsardzības organizatoriem; cara varas institūcijas viņu vairākkārt arestēja, viņš izbēga, dzīvoja emigrācijā Vācijā un Austrijā, kur arī sāka publicistisko darbību. Pirmā pasaules kara priekšvakarā pārcēlās uz Krieviju, kur strādāja ebreju bēgļu palīdzības organizācijās, pēc 1917. gada Februāra revolūcijas bija viens no Ebreju tautas partijas dibinātājiem. 1918. gadā Ebreju lietu ministrs Ukrainas valdībā Centrālajā radā. 1921. gadā atgriezās Rīgā, kur bija aktīvs cionistu kustības dalībnieks, sadarbojās ar daudziem periodiskajiem izdevumiem, kur ne tikai publicējās, bet arī ievietoja materiālus par literatūru, mākslu un filozofiju, vairāku brošūru par ebreju jautājumu autors. 1935. gadā emigrēja uz Palestīnu, miris Telavivā.

¹⁴ Makss Šacs-Aņins (1885–1975) – tiesību zinātnieks (profesors), ievērojams ebreju strādnieku kustības un kultūras darbinieks, publicists, vēsturnieks, filozofs, literatūrzinātnieks, pedagogs. Dzimis Jaunjelgavā, beidzis Jelgavas ģimnāziju, būdams Sanktpēterburgas universitātes students, piedalījās revolucionārajā kustībā un par to tika izraidīts no

Krievijas impērijas. 1908. gadā beidza Berlīnes universitāti ar tiesību doktora grādu. 1911. gadā atgriezās no emigrācijas. Pirmā pasaules kara laikā strādāja bēgļu palīdzības organizācijās Rīgā, bet pēc tam Petrogradā, 1917. gadā – Petrogradas Strādnieku un zaldātu deputātu padomes loceklis, viens no Apvienotās ebreju sociālistiskās strādnieku partijas (uzstājās pret boļševiku varas sagrābšanu) līderiem. 1919. gadā atgriezās Latvijā, kur bija ebreju strādnieku vairāku kultūras organizāciju un preses izdevumu dibinātājs un vadītājs. 1921. gadā Latvijas represīvās organizācijas viņu arestēja, pēc dažiem cietumā pavadītiem mēnešiem viņš zaudēja vienas acs redzētspēju, bet 20. gadu otrajā pusē redze pazuda pilnīgi; viņš tomēr turpināja pilnvērtīgu profesionālo (kā advokāts) un radošo darbību. Otrā pasaules kara laikā atradās padomju aizmugurē un bija Ebreju antifašistiskās komitejas loceklis. 1953. gada februārī padomju valsts drošības orgāni viņu Rīgā arestēja «ebreju nacionālistiskā centra» lietā, vēlāk reabilitēts. Miris Rīgā. Grāmatu «Kam vajadzīgi grautiņi?» (1905), «Mūsdienu nacionālā problēma» («Das Nationalproblem der Gegenwart», Rīga, 1910), «Temporālisms. Ebreju kultūras pieredze» (Rīga, 1919; 2. izd. – Rīga, 2005), «Ebreji Latvijā» (Rīga, 1924; jidišā), «Sociālā opozīcija ebreju vēsturē» (Rīgā, 1927) u.c. autors.

12. nodaļa

Ciņa par līdztiesību. Kurzemes ebreju deputāti Valsts Domē. 1909. gada Kauņas konference

Apvienība ebreju tautas līdztiesības sasniegšanai

1905. gada martā – laikā, kad uzplaiksnīja cerības mainīt Krievijas politiskās dzīves ritumu, – Viļņā notika sanāksme, kurā ebreju kopienu pārstāvji no 32 pilsētām bija sapulcējušies, lai apspriestu pārmaiņas, kas nepieciešamas ebreju tiesiskās situācijas uzlabošanai.

Šajā sanāksmē tika pieņemts lēmums sasniegt ebreju līdztiesību politiskajā, pilsoniskajā un nacionālajā dzīvē. Mērķa īstenošanai tika nolemts izveidot Apvienību ebreju tautas līdztiesības sasniegšanai Krievijā, kā arī sarīkot vispārējas vēlēšanas, kurās būtu pārstāvēti visu ebreju sabiedrisko organizāciju pārstāvji.

Apvienību vadīja pazīstami Krievijas ebreju sabiedriskie darbinieki: M. Vinavers, G. Sliozbergs, Šmarja Levins, Simons Dubnovs¹, Dr. Makss Šeinfelds no Rīgas u.c.

No 1905. līdz 1907. gadam notika vairākas Apvienības sanāksmes. Viens no nozīmīgākajiem pasākumiem bija protesta akcija pret antisemitisko priekšlikumu neļaut ebrejiem piedalīties Valsts Domes vēlēšanās, organizācija arī aktīvi gatavojās 1906. gada Domes vēlēšanām. Domē tika ievēlēti 12 ebreju deputāti – lielā mērā tas notika, pateicoties Apvienības darbībai. Apvienība arī ierosināja 1905. gada grautiņu izmeklēšanu, pieprasīja, lai cietušajiem tiktu samaksāta kompensācija utt.

Nesaskaņu dēļ 1907. gadā Apvienība pārtrauca savu darbību – daļa no vadības sadarbojās ar kadetu organizāciju (konsti-

tucionālajiem demokrātiem), kura iestājās pret ebreju jautājumu īpašu izcelšanu, citi piederēja dažādām cionistu organizācijām, kuras pēc Helsingforsas konferences sāka īstenot patstāvīgu politiku. Vēl citi ar Simonu Dubnovu priekšgalā bija pieslēgušies narodņikiem, kas cīnījās par kultūras autonomiju.

Kurzemes ebreju deputāti Krievijas Valsts Domē

Domes vēlēšanas bija netiešas. Vispirms tika ievēlēti pilnvarotie, t.i., cilvēki ar noteiktu ekonomisko vai izglītības cenzu, tad tika izvirzīti ievēlētāji, un tieši viņi katras guberņas sapulcē ievēlēja deputātus.

Kurzemē bija diezgan liels skaits ebreju vēlēšanu pilnvarnieku. Par pilnvarniekiem Kurzemē bija kļuvuši arī daudzi vācieši un latvieši, ar kuriem tika panākta vienošanās par deputātu savstarpēju atbalstu pēdējā vēlēšanu posmā. Tādā veidā izdevās panākt Kurzemes ebreju deputātu iekļūšanu visās četrās Krievijas Domēs.

Tieši tāda pati situācija bija arī Kauņas guberņā, kur bez ebrejiem dzīvoja kā lietuvieši, tā poļi. Arī Kauņas guberņai izdevās nosūtīt savus deputātus uz visām četrām Domēm.

Vienošanās par savstarpēju atbalstu vēlēšanās nebija pamatotas labās kaimiņattiecībās vai kopējās parlamentārās interesēs. Par vāciešu attieksmi pret ebreju cīņu par savām tiesībām daudzu gadsimtu garumā mēs jau varējām lasīt iepriekš. Vācu deputāti piederēja ebrejiem naidīgam spārnam. Tam piederēja arī daži latvieši, kaut gan 1905. gadā latvieši ar ebrejiem plecu pie pleca bija cīnījušies pret carisko režīmu; daudzi latvieši neieredzēja ebrejus jau cara laikā un parādīja savu īsto seju vācu okupācijas laikā. Tādēļ sarunas par atbalstu vēlēšanās bija bāzētas tikai un vienīgi uz abu pušu politisko izdevīgumu. Kā jau minēts iepriekš, I Domē tika ievēlēti 12 ebreju deputāti, viņu skaitā arī liepājnieks Dr. Nisons Kacnelsons.²

Dome sāka darbu 1906. gada 22. aprīlī, un jau pašā tās darbības sākumā kļuva skaidri Domes centieni panākt visu pilsoņu līdztiesību. Attiecīgs likumprojekts tika pieņemts 15. jūlijā. Pirmais Domes vadībai iesniegtais pieprasījums bija par grautiņu iemesliem un valsts iestāžu atbildību to izraisīšanā. Pēc 1. jūnija grautiņiem Belostokā Dome nodibināja īpašu izmeklēšanas komisiju, kura secināja, ka varasiestādes pašas organizējušas grau-

tiņus. Dome pieprasīja, lai valdība atkāpjas. Kā atbilde sekoja 1906. gada 8. jūlija cara rīkojums par Domes atlaišanu.

Opozīcijas deputāti sapulcējās Viborgā (Somija) un publicēja uzsaukumu, kurā aicināja uz pasīvo pretošanos – nemaksāt nodokļus un nedienēt armijā. Zem šī uzsaukuma parakstījās arī ebreju deputāti. Visi Viborgas sapulces dalībnieki tika arestēti, un pēc atbrīvošanas viņiem atņēma tiesības kandidēt Domes vēlēšanās.

II Domes vēlēšanas sagādāja ebrejiem vilšanos. Ebreji bija cerējuši, ka dažādos vēlēšanu apgabalos atkal varēs veidot apvienības – šoreiz ar zemniekiem, kuri savas apspiestības un zemes trūkuma dēļ bija kreisi noskaņoti.

Taču lielie zemes īpašnieki ar baznīcas atbalstu sāka plašu aģitāciju pret zemnieku apvienošanos ar ebreju vēlētājiem. Nestrūka arī dažādu administratīvu represiju, daudzi ebreji tika izslēgti no vēlēšanu pilnvarnieku sarakstiem.

Tā rezultātā ievēlēja tikai trīs ebreju deputātus no Jekaterinoslavas, Kauņas un Kurzemes guberņas. Kurzemē no latviešu vēlētāju bloka tika ievēlēts tirgotājs Jakovs Šapiro. II Domē ievēlēja arī Dr. V. Mandelbergu, kurš vēlēšanās piedalījās no sociāldemokrātu saraksta.³

II Dome tika sasaukta 1907. gada 20. februārī un bija daudz radikālāka par pirmo. Sākās cīņa starp kreiso un labo spārnu. Valdība ierosināja likumprojektu par visu ticību, izņemot jūdaisma, brīvību. Dome nolēma atcelt šo ierobežojumu. Taču Domes dienas bija skaitītas. Pēc apvainojuma, ka Dome sociāldemokrātu frakcijas vadībā gatavojot savvērestību, tā 1907. gada 3. jūnijā tika atlaista.

Vilusies abās pirmajās Domēs, valdība nolēma mainīt vēlēšanu likumu. Tās tika organizētas pēc iedzīvotāju kārtām, tādējādi jau iepriekš nodrošinot rūpnieku, tirgotāju un zemes īpašnieku pārstāvniecību. Novados, kur krievi bija mazākumā, vēlēšanu organizācija nodrošināja pietiekamu viņu pārstāvniecību.

Tika samazināts strādnieku un kalpotāju deputātu skaits. Pateicoties jaunajam vēlēšanu likumam, III Domē vairākumā ievēlēja labējos, kuri pieņēma tādus lēmumus, kā vēlējās valdība.

III Domē bija ievēlēti divi ebreju deputāti: Ķauņas advokāts Naftali Frīdmans un advokāts Lazars Niselovičs no Kurzemes.

III Domes darbība (1907–1912) sakrita ar vienu no Krievijas ebreju vēstures tumšākajām lappusēm. Ebrejs Dmitrijs Bogrovs no-

galināja premjerministru Stolipinu, Kijevas ebrejs Beiliss tika apsūdzēts rituālā slepkavībā,⁴ sākās administratīvas ebreju vajāšanas un to ebreju izsūtīšana, kuriem nebija atbilstošas uzturēšanās atļaujas, Domē notika vairāki mēģinājumi izolēt ebrejus no armijas, aizbaidinoties ar to, ka viņi tik un tā visādi mēģinot izvairīties no karadienesta, – valdība ebrejiem naidīga gaisotne, un ebreju deputātiem bez mitas nācās aizstāvēties pret dažādiem apvainojumiem.

Vienīgais pozitīvais pavērsiens, ar ko tā lepojās deputāts Niselovičs, bija priekšlikums atcelt apmešanās joslu; ebreju deputātiem izdevās iegūt 166 balsis un iesniegt priekšlikumu komisijā, nenosakot tam ilgu iepriekšējas apspriešanas laiku.

IV Domes vēlēšanas Kurzemes ebrejiem sagādāja nopietnas rūpes. Iepriekšējās Domēs ebreju deputāts, progresīvo latviešu pārstāvju atbalstīts, tika ievēlēts otrajā vietā. Tagad latvieši prasīja šo vietu sev.

Dažviet bija pieņemts, ka ebreji atdot savas balsis par progresīviem kristiešu kandidātiem, taču Kurzemes ebreji nevēlējās tā rīkoties un apvienojās ar vācu vēletājiem. Vācieši tam piekrita ne tādēļ, ka būtu labvēlīgi noskaņoti pret ebrejiem, bet gan tālab, ka uzskatīja, ka ir izdevīgāk atbalstīt nepazīstamu ebreju kandidātu, nevis progresīvu latviešu pārstāvi. Tādā veidā tika ievēlēts vāciešu pārstāvis barons Felkerzāms un Dr. Ezekiels Gurevičs no Jēkabpils.

Latviešu prese asi kritizēja vēlēšanas. Arī ebreju aprindas pauž šaubas par to, vai vērts maitāt attiecības ar progresīvajiem latviešiem.

Bez Dr. Gureviča IV Domē tika ievēlēts arī Kauņas advokāts N. Frīdmans, kurš bija arī III Domes deputāts, kā arī Dr. Meijers Bomašs no Lodzas.

Arī IV Domē attieksme pret ebrejiem nemainījās. Ar ebreju deputātiem strādāja Palīdzības padome, kurā ietilpa dažādu partiju pārstāvji. 1914. gadā sākās Pirmais pasaules karš, un pret ebrejiem vērstajām administratīvajām sankcijām par it kā paugstinātām preču cenām, graudu iznīcināšanu utt. pievienojās arī nepamatotas sūdzības no armijas pārstāvju puses.

Par Pirmā pasaules kara nozīmi Kurzemes ebreju liktenī lasiet atsevišķā nodaļā.

1909. gada Kauņas konference

III Domes laikā, kad visas dzīves jomas noteica reakcionāri un bija skaidrs, ka cerības par līdztiesību nāksies atnest uz ilgu laiku, Sanktpēterburgas sabiedriskie darbinieki Vina-vers, Sliozbergs un citi tās pašas grupas pārstāvji, kas savulaik dibināja Apvienību ebreju tautas līdztiesības panākšanai, mēģināja atjaunot 1844. gadā likvidētās ebreju kopienas. Pateicoties plašajiem sakariem, 1909. gada novembrī izdevās organizēt Kauņas konferenci, kurā oficiāli tika paredzēts apspriest nodevas par svecēm un citiem kulta priekšmetiem, labdarības pasākumiem u.tml. Konferencē piedalījās 120 delegātu no 46 vietām. No Latvijas piedalījās: liepājnieki Dr. Ārons Nuroks, Dr. Nisons Kacnelsons un G. Landaus; no Rīgas bija ieradies galvenais rabīns Dr. J. L. Kantors⁵, Dr. Makss Šeinfelds, Dr. B. Meijers un H. Gelfands-Litvaks, ievērojams *Bunda* sabiedriskais darbinieks, kurš nebija Rīgas iedzīvotājs, taču bija saņēmis Rīgas organizācijas mandātu; Daugavpili pārstāvēja Grilihess, Š. Gurvičs un rabīns M. Kacs. Konferences prezidijā tika ievēlēts Dr. J. L. Kantors un Dr. Nisons Kacnelsons.

Ņemot vērā politisko situāciju, galvenie lēmumi attiecībā uz kopienu atjaunošanu tika pieņemti tādā formā, kas apvienotu visus kādas apdzīvotas vietas ebrejus, lai viņi varētu nodarboties ar reliģijas, izglītības, kultūras un savstarpējas palīdzības jautājumiem.

Kopienas vadītājus ievēlētu tie kopienas locekļi, kas maksā progresīvo ienākuma nodokli. Sociālo palīdzību tika paredzēts veidot, domājot par nākotnes attīstību – dibinot amatu mācības skolas, kā arī sniedzot aizdevumus darbarīku un izejvielu iegādei.

Konferences rezultāti bija niecīgi un tā arī palika vienīgi vēlmju robežās. Toreizējā politiskajā situācijā nebija ne mazāko cerību īstenot pieņemtos lēmumus.

PIEZĪMES

¹ Simons (Semjons) Dubnovs (1860–1941) – vēsturnieks, publicists, sabiedriskais darbinieks, monumentālās 10 sējumu «Vispasaules ebreju vēstures» (Rīga, 1934–1938), vairāku citu vēsturisku darbu un plašu memu-

āru «Manas dzīves grāmata» (Rīga, 1934–1940; 1.–3. sēj.) autors. Viens no Savienības ebreju pilnu tiesību sasniegšanai Krievijā (1906), Ebreju tautas partijas (1906), Ebreju vēstures un etnogrāfiskās biedrības (1908) un žurnāla «Ebreju Senatne» (1909–1918) izveidotājiem un vadītājiem. Ebreju nacionālās kultūras autonomijas, pašpārvaldītu ebreju kopienu izveides piekritējs un asimilācijas pretinieks (uzskati pausti darbā «Vēstules par veco un jauno ebrejiskumu» (1897–1902; atsev. izd. 1907), noraidīja cionismu, uzskatīja, ka tā ir pseidomesiānisma izpausme. Dzimis Mogiļovas guberņā Mstislavļā, dzīvoja Sanktpēterburgā, Odesā, Viļņā; 1922. gadā emigrēja uz Padomju Krieviju, dzīvoja Kauņā un Berlīnē, pēdējos dzīves gadus pavadīja Rīgā, gāja bojā Rīgas geto.

² Atsevišķā nodaļā tiks publicētas visu Kurzemes ebreju deputātu biogrāfijas. (*Autora piez.*)

³ Dr. Mandelbergs emigrēja uz Palestīnu, kur strādāja slimokasē, kas pašlaik nosaukta viņa vārdā. (*Autora piez.*)

⁴ Šeit domāts apvainojums asinsizliešanā – ebreju vainošana citas ticības cilvēku (galvenokārt kristiešu) slepkavībā ar nolūku izmantot upuru asinis rituāliem nolūkiem; šis priekšstats viduslaikos bija izplatīts katoļu zemēs, vēlāk tika pārņemts arī zemēs, kur valdīja pareizticība; 19. un 20. gadsimtā šo apvainojumu izplatīja antisemītu un nacistu propaganda.

⁵ Jehuda Leibs (Levs) Kantors (1849–1915) – žurnālists. Mācījies Viļņas un Žitomiras rabīnu skolā, pēc tam studējis medicīnu Berlīnes universitātē. Piedalījās daudzu ebreju periodisko izdevumu rediģēšanā Sanktpēterburgā, pirmoreiz vēsturē noorganizēja tur dienas avīzes izdošanu ivritā (1886); bija valsts rabīns Rīgā no 1909. līdz 1915. gadam.

13. nodaļa

PIRMAIS PASAULES KARŠ

Attieksme pret ebrejiem kara sākumā

Pirmais pasaules karš sākās 1914. gada augustā. Jau tā pirmajos mēnešos kļuva skaidrs, ka Latvija atrodas ļoti tuvu frontes līnijai un kara sekas būs jūtamas drīz. Tā arī notika. Krievi piedzīvoja sakāvi Austrumprūsijā, un vācieši ieņēma daļu Kurzemes. Tika ieņemta Liepāja, kā arī Aizputes un Grobiņas apkaime. Sākās rūpnīcu evakuācija no Rīgas uz Krievijas iekšieni.

Kara sākumā attieksme pret ebrejiem nemainījās. Ebreji, bez šaubām, ticēja – un arī nekavējās to paust –, ka Krievija karā uzvarēs.

Valsts Domes deputāts Frīdmans uzstājās ar patriotisku runu, kuru ar aplausiem sumināja pat labējie. Ebreji par savu naudu atvēra kara hospitāļus, un tūkstošiem ebreju vīru un jaunekļu devās uz fronti, tā noņemdami no mājās palikušajiem pat mazāko šaubu ēnu par viņu lojalitāti.

Drīz situācija mainījās. Bija jāatrod kāds, ko varētu vainot par nemitīgajiem zaudējumiem, kāds, kam varētu uzvelt militārās plānošanas neveiksmes un nekārtības apgādes dienestā, kuru iemesls bija neprecīza uzskaitē, kā arī militārās un civilās administrācijas negodīgums.

Tuvojoties frontes līnijai, apvainojumi kļuva arvien asāki: ebreji esot spiegi, kas signalizē vācu karaspēkam, kā arī slēpjot vāciešus pagrabos, lai tie varētu uzbrukt armijas daļām, kas atkāpjas, utt. Antisemitiskajā kūdišanā piedalījās arī latviešu prese. Histērija bija tik liela, ka baumas sāka publicēt pat valdības laikraksts. Baumū avots bija armijas ģenerālštābs, kuru vadīja lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs un ģenerālis Januškevičs – abi

bija kaislīgi antisemīti. Kūdīšanas dēļ tika izdota pavēle padzīt visus ebrejus 50 verstu no frontes līnijas.

1914. gada beigās ebrejus sāka izsūtīt no Varšavas guberņas, bet 1915. gada sākumā arī no pārējām: Grodņas, Suvalku, Kauņas un Kurzemes.

Ebreju padzīšana no Kurzemes

Iepriekšminētā pavēle tika publicēta 1915. gada 27. un 28. aprīlī. Izsūtāmo skaits bija apmēram 40 tūkstošu, viņu vidū bija daudz vecāka gadagājuma cilvēku, sieviešu un bērnu. Karaklausībai padotie vīrieši bija iesaukti dienestā vai arī emigrējuši. Izsūtīšana tika veikta sistemātiski un cietsirdīgi. 24–36 stundu laikā savas mājas bija jāatstāj visiem bez izņēmuma: slimiem, veciem un pat tiem, kas paši nespēja pārvietoties.

Jelgavas rabīns Mordehajs Nuroks vērsās pie kara komandanta, un pēc ilgiem pūliņiem viņam izdevās pagarināt šo termiņu savai kopienai par septiņām dienām.

Izsūtītie devās uz Voronežas, Jekaterinoslavas, Vladimiras, Čerņigovas, Mogiļovas un Poltavas guberņu.

Izsūtīšana beidzās 5. maijā, un tā pilnībā izputināja izsūtīto ebreju ģimenes, jo bija iespējams paņemt līdzī tikai pašas nepiecieša mākās mantas. Visu mājās palikušo izlaupīja kaimiņi un karaspēks.

Ebreju padzīšana paralizēja daudzas Kurzemes ekonomikas nozares. Drīz vien sekas nācās just arī armijai: ebreju piegādātāji nespēja izpildīt saistības, ko bija apņēmušies, un saņēma atļauju doties uz aizliegto joslu.

Rīgas palīdzības komiteja

Valdība rūpējās tikai par to, lai sagādātu izsūtīto pārvietošanai nepieciešamos preču vagonus, taču par cilvēku tālāko likteni nelikās zinis. Pateicoties palīdzības komitejām, ko izsūtījuma vietās organizēja paši ebreji, kā arī centrālās EKOPO¹ pūliņiem, izsūtīšana neizraisīja tūkstošiem cilvēku bojāeju.

Lielākā daļa Kurzemes internēto, kā arī daļa Lietuvas ebreju vispirms sapulcējās Rīgā un no turienes devās tālāk uz dažādām vietām. Rīgas Palīdzības komiteju vadīja Pauls Mincs, Eliezers Etingens, Volfs Luncs, Elia Šalits, Dr. Beno Meijers, Mendels Luļovs, M. Magidsons u.c.

Рижский
ЕВРЕЙСКИЙ КОМИТЕТЪ
по оказанию
помощи раненымъ и ли-
цамъ пострадавшимъ отъ
войны.

28 апреля 1915.

№ 390

Восточной

Сей вѣданю ч. Б. Г. Курьянскому
вѣ томъ, что онъ имѣетъ
Комитетомъ Виз оказанія
содѣлать охр. документъ
отдавать бланкетъ. Рубини-
ской Рубини

Отъ имени Комитета

Председатель: *[Signature]*

Секретарь: *[Signature]*

Rīgas ebreju komitejas studentam Borisam Kulmanam izdota apliecinība, ka viņš norikots par pavadoni transportam, kas devies sniegt palīdzību bēgļiem.

Komitejas darbs risinājās vairākās komisijās, kas nodarbojās ar internēto pagaidu izmitināšanu sinagogās, lūgšanu namos un privātos dzīvokļos, silta ēdiena sarūpēšanu, medicīnisku palīdzību, juridiskām konsultācijām, kā arī viņu īpašumu pieņemšanu utt.

Nozīmīga loma bija jaunatnei, īpaši ebreju studentiem, kuri uzņēma izraidītos un pavadīja to transportu tālajā ceļā uz nozinājamajām vietām.

Rīgas pilsētas administrācija vēlējās pēc iespējas ātrāk tikt vaļā no bēgļiem. Nav izslēgts, ka to prasīja augstākās valdības instances. Savukārt Palīdzības komiteja bija ieinteresēta novilcināt laiku, lai bēgļi varētu pārdomāti izvēlēties nākamo dzīvesvietu. Noteicošs šajā jautājumā bija gubernatora Kurlova lēmums – līdz pārceļšanai uz Rīgu viņš bija darbojies kā Minskas gubernators –, tādēļ uz Rīgu atveda kādu Minskas ebreju, kuram bija «pieeja» Kurlovam, un sen pārbaudīts paņēmieni – desmit tūkstošu rubļu sniedza bēgļiem iespēju palikt pilsētā vēl vairākas die-

nas. Kad gubernators atkal ierunājās par aizbraukšanas pastei-dzināšanu, talkā nāca jauni desmit tūkstoši rubļu.

Ebreju ķīlnieki

Valsts Domē sākās protesti pret netaisno izsūtīšanu un ebreju ciešanām. Pie premjerministra un iekšlietu ministra bez mitas devās sabiedrisku darbinieku delegācijas, tostarp arī ra-bīns Mordehajs Nuroks, kurš pārstāvēja Kurzemes ebrejus, bet to delegācijas vadītājs bija Dr. E. Gurevičs. Turklāt piefrontes apgabalos sākās ekonomiskais sabrukums – visi šie faktori lika varasiestādēm apturēt tālākās deportācijas. Ir zināms, ka tika plānota arī ebreju izvešana no Rīgas.

Armijas pārstāvji bija pat ar mieru atļaut atgriezties Kurze-mes ebrejiem, taču ar vienu nosacījumu: ebrejiem jāatstāj ķīlnieki – cienījami pilsoņi, kas «nodevības gadījumā tiktu aizturēti».

Šī prasība ne tikai apdraudēja iespējamo ķīlnieku dzīvību, bet arī apvainoja ebrejus kā pilsoņus. Jautājums tika apspriests Rī-gas Palīdzības komitejā un Sanktpēterburgas sabiedrisko darbi-nieku lokā. Daļa uzskatīja, ka ķīlnieki ir jādod, pamatojot savu viedokli ar to, ka visiem spēkiem jāmazina ekonomiskais sabru-kums, turklāt neesot nepieciešams saasināt spriedzi ar armijas pārstāvjiem. Taču vairākums iebilda, apgalvojot, ka piekrišana šajā gadījumā nozīmētu to, ka ebreji paši it kā atzīst, ka viņu vi-dū atrodamī nodevēji.

Ar Kurzemes ieņemšanu problēma atrisinājās pati no sevis...

Rīgā situācija bija pavisam citāda. Kā stāsta ķīlnieks Tovijs Šalits, uz gubernatora kanceleju tika uzaicināti desmit ievēroja-mi cilvēki – sabiedriski darbinieki, uzņēmēji utt. – ar rabīnu Me-nahemu Mendelu Avinu priekšgalā. Pārējie bija: Volfs Luncs, Pauls Mincs, A. Frīdmans, Josifs Meijers, brāļi Leibs un Beinišs Berli-ni, Josifs Kagans, Jona Etingers un Tovijs Šalits. Viņiem nolasīja armijas ģenerālštāba pavēli par to, ka minētajiem ķīlniekiem jā-klūst par Rīgas ebreju galvotājiem. Tad tika dots īss laiks apspries-ties. Daži piekrita nekavējoties, savukārt citi pauda viedokli, ka ķīlniekiem visos laikos un visur nācies maksāt ar savu dzīvību.

Kad tika uzdots jautājums, kas notiks, ja viņi atteiksies klūt par ķīlniekiem, gubernators atbildēja, ka nekas cits neatlikšot kā viņus apcietināt. Tika izlemts piekrist, ņemot vērā, ka, esot brīvībā, lietas labā iespējams darīt daudz vairāk. Ķīlnieki parak-

stīja deklarāciju, kurā bija ietverts punkts, ka ebreju nodevības gadījumā ķīlnieki tiks sodīti ar nāves sodu un mantas konfiskāciju.

Ķīlnieki atradās policijas uzraudzībā. Taču vēl tajā pašā gadā viņiem paziņoja, ka ir atbrīvoti no savām saistībām. Jēkabpilī par ķīlniekiem bija saņemti Geršons Landmans, Bērs Šriders un Josifs Garfinkels. Jaunjelgavā – Balkins un Kacs.

Latvija vācu okupācijas laikā. Attieksme pret ebrejiem

Pēc 1917. gada revolūcijas krievu fronte, kas ietvēra visu Vidzemi, tika vājināta. 1. septembrī sākās vācu uzbrukums, un 3. septembrī vācieši ieņēma Rīgu. Atkārtotā uzbrukumā rezultātā 1918. gadā lielākā daļa Latvijas – Vidzeme un Latgale nonāca vācu rokās.

Vācieši vēlējās izveidot Latvijā un Igaunijā Baltijas hercogisti, pārvietojot uz turieni lielu daļu Austrumprūsijas iedzīvotāju. Ebreji prata vācu valodu – viņus vācieši uztvēra labvēlīgi un nekādā veidā neierobežoja. No brīvprātīgajiem tika izveidots landesvērs,² kura sastāvā galvenokārt ietilpa vietējie vācieši. Tajā dienēja arī ebreji no buržuāziskām aprindām.

Februārī vācieši sāka uzbrukumu plašā frontē, kas sniedzās no Baltijas līdz Melnajai jūrai. Pēc boļševiku apvērsuma Krievijā valdīja nestabilitāte, un 1918. gada 3. martā Brestļitovskā tika noslēgts miera līgums, saskaņā ar ko Latvija nonāca Vācijas valdīšanā. Sabiedrotie rietumos turpināja cīņu pret Vāciju, un tā beidzās ar Vācijas kapitulāciju. 1918. gada novembrī Vācijā tika proklamēta republika, un radusies situācija radikāli mainīja arī Baltijas reģiona valstu likteni.

PIEZĪMES

¹ Ebreju komiteja kara upuru palīdzībai. Dibināta 1914. gadā Krievijā, kad kara sākumā parādījās liels skaits ebreju bēgļu no karadarbības zonas un bija nepieciešams sniegt materiālo palīdzību armijā iesaukto ģimenēm. Organizatoriski bija saistīta ar biedrību Izglītības izplatīšanai starp Krievijas ebrejiem, Amatnieku biedrību, Ebreju kolonizācijas biedrību un Ebreju veselības aizsardzības biedrību. Naudas līdzekļus saņēma no *Džointa*. Turpināja darbību arī pilsoņu kara laikā.

² Landesvērs (vācu val. *Landeswehr*) – zemessardze.

II daļa

DEMOKRĀTISKĀS LATVIJAS LAIKS 1918-1934

Latvijas ebreju ģimēniskā vēsture ir raksturojama ar to, ka Latvijas laiks bija īss – tikai maģiņi vairāk par divdesmit gadiem. Taču tieši šajā laikā radās un guva stingru pamatu Latvijas ebreju kopienas jēdziens. Tieši šajā laikā Kurzemes, Latgales un Vidzemes ebreji apzinājās sevi kā vienotu vesolu. Latvijas ebreju kopiena kā vienots vesolu iekļāvās ebreju tautas vēsturiskā ritumā.

Kopīgie uzdevumi un mērķi, vienota attieksme pret apkārtni pasauli, cīņa par ebreju mazākuma tiesībām, par spīti iekšējām nesaskaņām, sasniegumi un vilšanās, uzplaukums un noriets – visi šie fenomenāli raksturoja Latvijas ebreju kopienas savdabību.

Latvijas neatkarības pasludināšana

Pēc sabiedroto uzvaras Pirmajā pasaules karā 1918. gada 18. novembrī sabiedrotie un Krievija anulēja Brestļitovskas līgumu.¹

Jaukā Padomju Krievija nolēma Latviju atkal iekļaut savā sastāvā, un Krievijas karaspēks² caur Latgali sāka uzbrukumu. Vācu armija tobrīd bija dezorganizēta, taču Kurzemē joprojām atradās saliedēti un diezgan lieli vācu spēki ģenerāļa R. fon der Golca vadībā. Tie atbaidīja arī vietējais landesvērā, un rietumvalstis, kurās ļoti milzīgajās grupējumos saskatīja garantiju pret komunisma ievāzīti Latvijā.

Šāda situācija – no vienas puses krievu uzbrukums, no otras vācu karaspēks Kurzemē – latviešu politiķi nolēma dibināt Tautas Padomi³, kura 1918. gada 18. novembrī pasludināja Latvijas Republikas suverenitāti.

14. nodaļa

ŠĪ LAIKA NOZĪME EBREJU DZĪVĒ

Salīdzinājumā ar Latvijas ebreju gadsimtiem ilgo vēsturi neatkarīgās un brīvās Latvijas laiks bija īss – tikai mazliet vairāk par divdesmit gadiem. Taču tieši šajā laikā radās un guva stingru pamatu Latvijas ebreju kopienas jēdziens. Tieši šajā laikā Kurzemes, Latgales un Vidzemes ebreji apzinājās sevi kā vienu veselumu. Latvijas ebreju kopiena kā vienots veselums iekļāvās ebreju tautas vēstures ritumā.

Kopīgie uzdevumi un mērķi, vienota attieksme pret apkārtējo pasauli, cīņa par ebreju mazākuma tiesībām, par spīti iekšējām nesaskaņām, sasniegumi un vilšanās, uzplaukums un noriets – visi šie fenomenīti kardināja Latvijas ebreju kopienas savdabību.

Latvijas neatkarības pasludināšana

Pēc sabiedroto uzvaras Pirmajā pasaules karā 1918. gada 13. novembrī sabiedrotie un Krievija anulēja Brestļitovskas līgumu.¹

Jaunā Padomju Krievija nolēma Latviju atkal iekļaut savā sastāvā, un Krievijas karaspēks² caur Latgali sāka uzbrukumu. Vācu armija tobrīd bija dezorganizēta, taču Kurzemē joprojām atradās saliedēti un diezgan lieli vācu spēki ģenerāļa R. fon der Golca vadībā. Tos atbalstīja arī vietējais landesvērs, un rietumvalstis, kuras šajos militārajos grupējumos saskatīja garantiju pret komunisma invāziju Latvijā.

Šādā situācijā – no vienas puses krievu uzbrukums, no otras vācu karaspēks Kurzemē – latviešu politiķi nolēma dibināt Tautas Padomi³, kura 1918. gada 18. novembrī pasludināja Latvijas Republikas suverenitāti.

Jāuzsver, ka Rietumvalstis (Anglija, Francija un Amerikas Savienotās Valstis) atbalstīja mazu tautu neatkarības centienus, turklāt mazu, patstāvīgu valstu – Igaunijas, Latvijas un Lietuvas radišana saskanēja ar ideoloģisko nostādni, ka ap jauno Padomju valsti un padomju karaspēku nepieciešams izveidot «sanitāro joslu». Latvijas ebrejiem turpmāk bija jādzīvo pavisam citā situācijā – kopā ar latviešu vairākumu.

Cīņa pret ārvalstu karaspēku

Pirmie Latvijas neatkarības gadi nebija viegli. Kārļa Ulmaņa vadītā Pagaidu valdība sāka valsts aparāta izveides darbus, pirmkārt parūpējoties par neatkarīgu bruņoto spēku radišanu.

Sarkanā armija turpināja uzbrukt Latvijai, tās pārstāvji P. Stučka un J. Daniševskis pasludināja Latvijā proletariāta diktatūru. Šāda rīcība raisīja pretējo spēku reakciju, un Pagaidu valdība, vācu armija un landesvērs apvienoja spēkus, taču arī tas nepasargāja Rīgu no Sarkanās armijas okupācijas 1919. gada 3. janvārī. Pagaidu valdība un Tautas Padome pārcēlās uz Liepāju, lai izmantotu tolaik Liepājas ostā pietājušās angļu flotes atbalstu.

Komunistu valdība Rīgā P. Stučkas vadībā sāka padomju garā mainīt visas dzīves jomas. Tika aizliegta brīvā tirdzniecība, un nekavējoties pazuda visi pārtikas produkti. Valdība bads, bet ielās plosījās terors pret politiskajiem pretiniekiem.

Gandrīz kopš pašas pirmās padomju varas dienas sāka iznākt ebreju avīze «Der Roiter Emes» («Sarkanā Patiesība»), kurā tika publicēti visi jaunās varas paziņojumi, bet lielākā daļa publicistisko rakstu bija vērsta pret ebreju buržuāziju un garīdzniecību. Stučkas valdība bija antisemītiska un ebreju situācija – visai grūta. Diskriminējošā politika sasniedza tādu pakāpi, ka no Petrogradas tika atsūtīta īpaša komisija, kura, cita starpā, pieņēma šādus lēmumus: visas ebreju noliktavas un dzīvojamās mājas jākonfiscē, kamēr latviešiem piederošās jāatstāj neskartas; no iestādēm tika atlaisti ebreju kalpotāji un viņu vietā pieņemti latvieši; pat komunistiskajai avīzei «Der Roiter Emes» tika piegādāts vienīgi dzeltens papīrs, un tā paša nepietika, savukārt latviešu komunistiskā prese bez ierobežojumiem saņēma labu papīru.

Latvijas Pagaidu valdības un vācu apvienotajiem spēkiem izdevās ieņemt lielāko daļu Kurzemes, un 1919. gada 22. maijā pa-

domju karaspēks bija spiests atkāpties no Rīgas. Pirms Pagaidu valdības atgriešanās no Liepājas 16. aprīlī pret to tika vērts apvērsums, ko īstenoja daļa landesvēra ar latviešu mācītāju Andrievu Niedru priekšgalā.⁴ Viņu atbalstīja vācu armija, un bija paredzēts, ka Niedras valdība stāsies Ulmaņa valdības vietā, ko savukārt atbalstīja sabiedrotie. Tādējādi radās divas ievērojamas pretējo spēku nometnes.

Vācu karaspēks un landesvērs nolēma uzbrukt Igaunijai cerībā, ka izdosies sagrābt tur varu. Latvijas Pagaidu valdības un Igaunijas armijas apvienotie spēki 22. jūnijā uzvarēja vācu karaspēku,⁵ un Niedras pučs bija likvidēts. 1919. gada 8. jūlijā Pagaidu valdība atgriezās Rīgā.

Taču cīņa par varu nebeidzās.

Valstī vēl joprojām atradās vācu karaspēka daļas un krievu karagūstekņi. Bijušais krievu virsnieks Bermonts-Avalovs⁶ apvienoja tos savā vadībā un uzbruka Rīgai, paziņodams, ka cīnās pret boļševikiem. Viņam izdevās nokļūt līdz Pārdaugavai, taču ar angļu flotes palīdzību Bermonta tālākais uzbrukums tika novērsts.

Ebreji Latvijas atbrīvošanās cīņās

Ebreji brīvprātīgi pieteicās dažādās Latvijas armijas daļās. Apmēram puse karavīru tā dēvētajā Skolnieku rotā Liepājā bija ebreji. Ebreji ietilpa arī Studentu rotas sastāvā, Kurzemes armijas daļās un aviācijā.

1931. gadā Īzaka Vaispapa⁷ redakcijā iznāca almanahs «Atbrīvotājs», kurā publicēti dati, ko apkopojusi Ebreju tautības Latvijas atbrīvotāju biedrība. Mēs varam pārliccināties, ka procentuāli Latvijas armijā karojušo ebreju skaits līdz 1920. gadam (1000 cilvēku) bijis daudz lielāks par ebreju kopējo procentuālo skaitu valstī.

Atbrīvošanās cīņās armijā dienēja divpadsmit ebreju virsnieku – vienpadsmit bija ieguvuši virsnieka pakāpi vēl Kerenska valdības laikā, bet viens – jau Latvijas armijā. Kaujā krita 39 ebreji, ieskaitot divus virsniekus: leitnants Eliezers Fridbergs (students) un Rubens Laterš. Neskaitot virsniekus, 18 ebreju ieņēma armijā augstus amatus, būdami ārsti un ierēdņi.

Pēc demobilizācijas regulārajā Latvijas armijā ebreju virsnieku nebija.

1931. gada maijā Latvijas Valsts prezidents Kviesis iepriekšminētajai biedrībai piešķīra savu karogu. Liepājā un Rīgā tika uzstādītas piemiņas zīmes ebreju karavīriem.

Latvijas valsts iekārta

1920. gadā Latvija visbeidzot atbrīvojās no sveša kara spēka klātbūtnes. Tika noslēgti miera līgumi ar Krieviju un Vāciju, ievēlēja Satversmes Sapulce, kas pieņēma pamatlikumu – Latvijas Republikas Satversmi, kura citēta tālāk tekstā.

Augstākais Latvijas Republikas likumdošanas orgāns ir Saeima, kuru pārstāv 100 deputātu, ko ievēl proporcionālās, vispārējās un aizklātās vēlēšanās. Deputātu sarakstos var veikt izmaiņas. Saeimu ievēl reizi trīs gados. Parlamenta izpildvara ir Ministru kabinets, kurš pakļauts Saeimai un ko apstiprina ar balsu vairākumu. Tiesa un valsts kontroles iestādes ir neatkarīgas institūcijas. Saeima ievēl Republikas prezidentu.

Pirmā sasaukuma Saeima pieņēma likumu par pulcēšanās brīvību, arodbiedrībām un presi.

Partijas un politisko spēku samērs Saeimā

Politisko spēku un partiju iedalījumu Saeimā var raksturot šādās kategorijās:

a) latviešu buržuāziskās partijas: vislielākā partija bija Zemnieku savienība, kuru atbalstīja lielo un vidējo zemnieku saimniecību īpašnieki. Šim iedalījumam piebiedrojās arī mazākas buržuāziski noskaņotu deputātu grupiņas, kas pārstāvēja vairāk vai mazāk turīgu ļaužu aprindas. Kopā viņiem Saeimā bija no četriem līdz sešiem deputātiem;

b) sociālistiskās partijas: vislielākā bija Sociāldemokrātu partija, taču tās ietekme ar laiku mazinājās (no 31 deputāta pirmajā Saeimā līdz 20 deputātiem ceturtajā). Viņu vietā stājās radikāli kreisie deputāti un komunisti, taču tie ar nolūku nepiedalījās politiskajā dzīvē. Trešajā Saeimā sociālistiskajām partijām kopā bija 36 deputāti ;

c) pārējie deputāti pārstāvēja dažādas mazākumtautības: krievus, ebrejus, vāciešus un poļus. Viņu vidū bija visai dažādu politisko novirzienu pārstāvji – labējie, liberāļi un kreisie. *Bunda* pārstāvis tika pieskaitīts Sociāldemokrātu partijas deputātiem.

Kopā trešajā Saeimā bija 18 mazākumtautību deputātu. (Mēs apzināti izvēlējamies kā piemēru trešo – priekšpēdējā sasaukuma Saeimu, jo tajā bija pārstāvēti pieci ebreju deputāti, kas atbilda ebreju procentuālajam skaitam valstī.)

Mazākumtautības Latvijā

Neatkarīgās Latvijas laikā piecas reizes notika tautas skaitīšana. Šajā tabulā redzams, kā mainījies Latvijas iedzīvotāju nacionālais sastāvs no 1920. gada līdz 1935. gadam.

Tautība	1920. gads		1925. gads		1930. gads		1935. gads	
	kopā	%	kopā	%	kopā	%	kopā	%
Latvieši	1 161 404	72,76	1 354 126	73,40	1 394 957	73,41	1 472 612	75,50
Krievi	200 376	12,56	231 658	12,56	238 807	12,51	233 366	11,96
Ebreji	79 644	4,99	95 676	5,19	94 388	4,97	93 479	4,79
Vācieši	58 113	3,64	70 964	3,58	69 855	3,68	62 144	3,19
Poļi	54 576	3,42	51 143	2,77	59 374	3,12	48 949	2,51
Citi	42 027	2,63	41 239	2,23	43 664	2,31	39 952	2,05
Kopā	1 596 131	100	1 844 805	100	1 900 045	100	1 950 502	100

Kā redzams, latvieši bija 73–75 % no iedzīvotāju skaita, bet pārējā ceturtdaļa iedzīvotāju bija dažādas mazākumtautības. Šim faktam ir būtiska nozīme, jo mazākumtautību pārstāvjiem nērti bija izšķiroša loma koalīcijas valdības veidošanā.

Kā jau minēts iepriekš, Latvijas Republika tika dibināta pēc Rietumvalstu uzvaras karā – un šo valstu politiskās programmas pamats bija slavenie Amerikas Savienoto Valstu prezidenta Vudro Vilsona formulētie 14 punkti. Saskaņā ar vienu no tiem katrai tautai ir tiesības lemt savu likteni. Tālab pilnīgi dabiski, ka latviešu vairākums, kas vēl pavisam nesen cariskās Krievijas laikā bija viena no mazākumtautībām, pret citām savas jaunās valsts mazākumtautībām izturējās ar cieņu un labvēlību. Smagajā 1918.–1920. gadā, kad valsts tikko bija nodibināta, bija svarīgi gūt itin visu iedzīvotāju atbalstu, vienlaikus parādot sevi Nāciju Līgai kā valsti, kurā nav ne miņas no šovinisma.

Tādēļ pirmajā Tautas Padomes sēdē tika deklarēti principi, kuri atzīst mazākumtautību tiesības:

1) pamatojoties uz tiešām vēlēšanām, mazākumtautības nosūtīs savus pārstāvjus uz Satversmes Sapulci un likumdošanas orgāniem;

2) tās mazākumtautības, kas piedalīsies Tautas Padomes darbā, drīkstēs piedalīties arī Pagaidu valdības darbā;

3) valsts likumi garantēs mazākumtautību vispārējās un nacionālās tiesības.

Lielā mērā šie deklarācijas punkti tika pieņemti pateicoties trīs ebreju līdzdarbībai, īpaši jāizceļ Ārona Papirmeistera un Samuila Genkina darbs jau pirmajā Tautas Padomes sēdē 1918. gada 4. decembrī.

Kad Pagaidu valdība pārcēlās uz Liepāju, Tautas Padomes darbā piedalījās arī *Bunda* pārstāvji Īzaks Rabinovičs⁸, I. Bāns un I. Himmelfarbs, Marks Judels⁹ no Tautas partijas un Makss Goldblats no Bezpartijisko bloka.

Kad 1919. gada 13. jūlijā Pagaidu valdība atgriezās Rīgā, tika publicēts Tautas Padomes ebreju pārstāvju saraksts: Simons Zaharovičs un Īzaks Berzs¹⁰ no *Bunda*, advokāts Filips Lackis no cionistiem sociālistiem, profesors Pauls Mincis un Leibs Fišmans no nacionāldemokrātiem, advokāts Žano Trons no vispārējiem cionistiem un Mordehajs Dubins no *Agudat Israel*.

Profesors Pauls Mincis tika iecelts par valsts kontrolieri, bet viņa vietu Tautas Padomē ieņēma inženieris Jakovs Landaus¹¹.

Sakarā ar valdības pārvietošanos kara laikā un dažu novadu okupāciju, Tautas Padomes darbā piedalījās arī Dr. Jūliuss Eliassbergs un Dr. Gribešoks.

Jaunā Latvijas Republika pieņēma spēkā. To atzina lielvalstis. Mazākumtautību atbalsts cīņā pret iekšējiem un ārējiem ieņaidniekiem vairs nebija vajadzīgs, tāpat varēja ieņemt arī daudz neatkarīgāku nostāju attiecībā ar Nāciju Līgu – pamazām labie nodomi par mazākumtautību tiesībām aizmirsās.

Tikai pirmajā Ministru kabinetā bija viens ebreju pārstāvis: profesors Pauls Mincis bija pirmais un vienīgais ebrejs – valdības loceklis.

Beidzoties Satversmes Sapulces darbības laikam, 1922. gada jūlijā, visi ebreju deputāti balsoja pret valdību šādu iemeslu dēļ: varasiestādes nebija atvieglājušas ebreju bēgļu atgriešanos Latvijā; valsts tipogrāfijā tika drukātas antisemitiskas brošūras; Latvijas pilsonības apstiprināšana ebrejiem un īpašuma tiesību atjaunošana risēja lēnām un piņķerīgi...

Palielinoties šovinisma tendencēm, attieksme pret mazākumtautībām arvien vairāk pasliktinājās, situācija kļuva it īpaši nevēlama pēdējos valsts pastāvēšanas gados.

Visus neatkarīgās Latvijas gadus turpinājās cīņa par ebreju īpašu problēmu risināšanu. To, kā attiecības ar ebrejiem pasliktinājās, mēs ar konkrētiem faktiem parādīsim turpmākajās grāmatas nodaļās.

Ebreju skaits pēckara gados

Lai gūtu skaidru priekšstatu par to, cik lielā mērā Pirmais pasaules karš ietekmēja ebreju skaita samazināšanos Latvijā, vērts ieskatīties tabulā:

Novads	Ebreju skaits	
	1914. gadā	1920. gada tautas skaitīšana
Vidzeme un Rīga	42 000	29 100
Kurzeme	68 000	20 200
Latgale	80 000	30 300

Iemesls ir skaidrs: lielākā daļa Kurzemes ebreju tika izsūtīta, bet citus novadus ebreji atstāja tādēļ, ka tika likvidēti uzņēmumi, bet fabrikas un mācību iestādes evakuētas uz Krievijas iekšieni, kā, piemēram, Rīgas Politehniskais institūts; daudzi ebreji devās projām arī bailēs no okupācijas.

Samazinājās arī kopējais iedzīvotāju daudzums (par 47,5 %), taču ebreji kara laikā zaudēja 58 % no kopējā skaita.

Bēgļu atgriešanās no Krievijas un dabiskais iedzīvotāju skaita pieaugums maksimumu sasniedza 1925. gadā – 95 675 cilvēki. Kopš šī gada sākas skaita kritums: 94 388 cilvēki 1930. gadā un 93 479 cilvēki 1935. gadā.

Ebreju skaita samazinājumam bija divi galvenie iemesli – daļa jauniešu atstāja valsti un lielākoties devās uz Palestīnu. Saskaņā ar oficiālo statistiku no 1920. līdz 1940. gadam no Latvijas turp devās 4547 cilvēki. Taču ir zināms, ka aizbraucēju skaits bija daudz lielāks (daudz nelegālo imigrantu). Otrajā vietā ir emigrācija uz ASV – no 1923. līdz 1936. gadam turp aizbrauca 2207 cilvēki.

Jauniešu emigrācijas dēļ dzimstība samazinājās no 4,25 % 1925. gadā līdz 3,75 % 1935. gadā. Turpretī mirstība šajā laika

posmā palielinājās no 3,5 % līdz 4,1 procentam. Rezultātā dabiskais iedzīvotāju skaita pieaugums samazinājās no 5,7 % 1925. gadā līdz 2,32 % 1935. gadā.

To veicināja arī mazais bērnu skaits ebreju ģimenēs – četrus bērnu ģimeņu skaits ebrejiem bija vismazākais Latvijā.

Iedalījums starp pilsētām un laukiem

Vairāk nekā 90 % Latvijas ebreju dzīvoja pilsētās.

Pilsēta	Ebreju skaits			
	1920. gadā		1935. gadā	
	kopā	%	kopā	%
Rīga	24 721	30,00	43 627	46,20
Daugavpils	11 832	60,45	11 106	46,39
Liepāja	9578		7379	
Rēzekne	4198		3342	
Ludza	2050		1518	
Jelgava	1527		2039	
Citas pilsētas un ciemi (ebreju skaits mazāks par 2000)	18 127		17 499	
Kopā pilsētās	73 0309	90,45	86 555	92,59
Kopā laukos	7605	9,55	6924	7,41
Kopā	79 644	100	93 479	100

Iepriekš minētais iedalījums starp pilsētām un laukiem ietekmēja ebreju sabiedrības ekonomisko struktūru. 1930. gadā ebreju vidū bija vislielākais tirdzniecībā nodarbināto procents – 48,6, tas pats attiecās arī uz rūpniecību – 28,7.

Šajā sakarā vērts uzsvērt ebreju skaitu Rīgā un viņu procentuālo daļu kopējā iedzīvotāju skaitā – šī parādība bija Latvijas īpatnība.

Kopējo iedzīvotāju skaitu no 1917. līdz 1920. gadam ietekmēja Pirmā pasaules kara un Latvijas Brīvības cīņu sekas. Kas attiecas uz ebrejiem, jāuzsver, ka, neraugoties uz kopējā ebreju skaita samazināšanos, viņu daudzums Rīgā palielinājās uz citu pilsētu rēķina, veidojot pat 30 % no kopējā Latvijas ebreju skaita 1920. gadā un 46 % no kopējā Latvijas ebreju skaita 1935. gadā. Lielā

pilsētā ar rosīgu ekonomisko dzīvi ebrejiem bija daudz vieglāk iekārtoties un atrast iztikas avotus nekā citās Latvijas pilsētās.

Gads	Rīgas iedzīvotāji kopā	To skaitā ebreji	Ebreji, %
1913	517 522	33 651	6,50
1917	210 522	21 522	10,20
1919	222 797	28 719	13,50
1920	181 443	24 721	13,60 (30 % no Latvijas ebrejiem)
1925	337 699	39 459	11,68
1930	377 917	42 323	11,20
1935	385 063	43 628	11,34 (46 % no Latvijas ebrejiem)

PIEZĪMES

¹ 1918. gada 13. novembrī Padomju Krievija anulēja Brestas miera līgumu, bet pirms tam, 1918. gada 11. novembrī, no šī līguma atteicās arī Vācija (pēc Kompjēnas pamiera).

² Latvijas teritorijā ienākušā Padomju Krievijas karaspēka sastāvā galvenokārt bija sarkanie latviešu strēlnieki.

³ Latvijas Tautas Padome – Latvijas Republikas parlamenta priekštecis (1918–1920), pastāvēja līdz Satversmes Sapulces sasaukšanai. Tika izveidota, pamatojoties uz Latvijas Pagaidu Nacionālās padomes, kas darbojās Petrogradā, un Demokrātiskā bloka, kas darbojās Vācijas okupētajā Rīgā, (vēlāk viņiem pievienojās nacionālo mazākumtautību pārstāvji) 1918. gada 17. novembra vienošanās pamata, un pārstāvēja visas Latvijas politiskās partijas, izņemot boļševikus un provāciskās.

⁴ Sadursmes starp baltvācu landesvēru, kas nebija apmierināts ar Antantes valstu atbalstīto Ulmaņa Pagaidu valdību, kurā nebija pārstāvēti baltvācieši, un latviešu kaujas vienībām sākās 1919. gada 12. aprīlī. 17. aprīlī Liepājā tika paziņots, ka Ulmaņa valdība un visas tās institūcijas ir likvidētas. Landesvēra padzītās valdības locekļi patvērās britu misijā, bet pēc tam uz reidā noenkurotā kuģa «Saratov». Gāztās valdības vietā tika izveidota jauna valdība, kuru vadīja garīdznieks un rakstnieks Andrievs Niedra, kas pārstāvēja provāciskas latviešu aprindas un baltvācu augstākos slāņus.

⁵ Domātas Cēsu kaujas, kas ilga no 1919. gada 19. jūnija līdz 23. jūnijam starp vācu ģenerāļa fon der Golca daļām un Igaunijas armiju (kurā ietilpa arī Ziemeļlatvijas brigāde). Vācu karaspēks, kas apdraudēja Latvijas neatkarību, tika sakauts.

⁶ Pāvels Bermonts (1884–1973) – avantūrists, dzimis Tiflisā (tagad Tbilisi), bijušais cara armijas virsnieks, pulkvedis (1918), 1919. gada oktobrī pasludināja sevi par kņazu Avalovu. Sadarbojoties ar vācu ģenerāli R. fon der Golcu, 1919. gada rudenī no vācu interventiem un krievu baltgvardiem izveidoja tā saukto Rietumkrievijas armiju, lai likvidētu Baltijas tautu nacionālo valstiskumu. Bermontiešu uzbrukumu novembrī Rīgā apturēja Latvijas armija ar Antantes valstu flotes atbalstu, bet Bermonta spēki tika sašķelti un patriekti no Latvijas teritorijas.

⁷ Īzaks Vaispaps (1899–1941/42) – sabiedriskais darbinieks, žurnālists. Dzimis Ludzā, no 1917. gada kreiso cionistu partijas *Ceirei Cion* biedrs, no 1929. gada – tās CK biedrs. 1919. gada arestēts par sabiedrisko darbību. 1922.–1926. gadā Ludzas pilsētas valdes loceklis. No 1923. gada strādāja presē. Dibinājis un vadījis Ebreju tautības Latvijas atbrīvotāju biedrību, no 1933. gada maija – Vislatvijas armijas veterānu savienības CP loceklis. Latvijas ebreju strādnieku sporta biedrības *Hapoel* valdes loceklis. Gājis bojā holokaustā Rīgā.

⁸ Īzaks Rabinovičs (1884–1941) – Latvijas Tautas Padomes loceklis, Satversmes Sapulces deputāts (1920–1922). 1941. gada jūnijā padomju vara viņu apcietināja un izsūtīja trimdā. Mira ceļā uz trimdas vietu.

⁹ Judels Marks (1897–1975) – ebreju valodnieks (jidiša valodā), literāts un sabiedriskais darbinieks. Dzimis Palangā. Pēc studijām Pēterburgas universitātē (1915–1918) apmetās uz dzīvi Liepājā. No 1920. līdz 1924. gadam bija paša dibinātās ģimnāzijas direktors un pasniedzējs Ukmergē (Lietuva), 1923. gadā kļuva par Lietuvas Republikas Ebreju nacionālas padomes ģenerālsekretāru, 1925. gadā bija viens no IVO (Ebreju zinātniski pētnieciskais institūts) dibinātājiem Viļņā. No 1927. līdz 1930. gadam pasniedza jidišu un ebreju literatūru Rīgas mācību iestādēs. No 1930. līdz 1934. gadam nedēļas avīzes «Folksblat» («Tautas Lapa») redaktors Kauņā. No 1936. līdz 1970. gadam dzīvoja ASV, kopš 1970. gada dzīvoja Izraēlā. No 1961. gada vadīja 12 sējumu «Lielās jidiša vārdnīcas» autoru kolektīvu, sarakstījis daudzas jidiša mācību grāmatas, populāras bērnu grāmatas, daudz publicējies presē; tulkojis jidišā T. Manna un Ē. M. Remarka darbus.

¹⁰ Īzaks Berzs (1886–?) – inženieris metalurģs, Latvijas Tautas Padomes loceklis (1919–1920), Satversmes Sapulces deputāts (1920–1922), Rīgas Domes deputāts (1922–1934), skolotājs, Rīgas ebreju skolu direktors. Pa-

domju vara viņu apcietināja 1941. gada 14. jūnijā, tika atbrīvots no apcietinājuma tikai 1956. gadā.

¹¹ Jakovs Landaus (1859–1941) – inženieris mehāniķis, pedagogs un sabiedriskais darbinieks. Dzimis Kurskas guberņas Golovčinā (tag. Belgorodas apgabalā). 1885. gadā absolvēja Sanktpēterburgas praktisko tehnoloģisko institūtu. No 1910. līdz 1915. gadam pasniedza matemātiku, ķīmiju un tehnoloģiju Rīgas N. Rivoša ebreju ģimnāzijā, kopš 1919. gada strādāja par pasniedzēju J. Landaua inženiertehniskajā skolā; no 1919. gada decembra līdz 1934. gadam ieņēma Latvijas Izglītības ministrijas Nacionālo minoritāšu izglītības departamenta Ebreju pārvaldes vadītāja posteni.

15. nodaļa

SABIEDRISKĀ UN POLITISKĀ DARBĪBA NEATKARĪGAJĀ LATVIJĀ

Atjaunošana un pacēlums. Kopienų Centrālā komiteja un *Džoint*

Kara laikā Latvijā palikušie ebreji un no Krievijas atgriezušies bēgļi atradās sarežģītos apstākļos. Izirušo vai savu darbību apturējušo organizāciju atjaunošanai un paplašināšanai, to augošo prasību apmierināšanai bija nepieciešama liela finansiālā palīdzība un daudzpusīgs, konstruktīvs darbs. Šī darba vadīšanai bija vajadzīgi materiālie līdzekļi un sabiedrības organizatoriskie spēki. Abas problēmas tika atrisinātas. *Džoint*¹ atvēra savu biroju Rīgā, kur tas atrada plašu darbības lauku tiešai palīdzībai ar pārtikas produktiem, medikamentiem u.tml. Vienlaicīgi darbu sāka arī vēlētās kopienas, ar kuru atbalstu *Džoint* sadalīja savu palīdzību.

Kopienām nebija juridiska statusa, un dažās vietās tās reģistrējās kā privātas biedrības. *De facto* tās visur, arī no valdības puses tika atzītas par ebreju pārstāvniecību attiecīgajā apdzīvotajā vietā. *Džoint* sūtīja instruktorus, lai viņi sniegtu palīdzību kopienu dibināšanai (starp viņiem bija inženieri Dovs Kulmans un B. Civjans). 1919. gadā notika pirmais kopienu kongress. Ievēlēja padomi, kurā darbojās Rīgas, Liepājas, Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas un Ventspils pārstāvji. Padome ievēlēja Centrālo komiteju, kas pazīstama ar nosaukumu *Ce-vaad* un kuras sastāvā bija Dr. Īzaks Jofe, rabīns Mordehajs Nuroks un Dr. J. Helmans². 1922. gadā J. Helmana vietā ievēlēja Mordehaju Dubinu. *Ce-vaad* uzturēja ciešus kontaktus ar visām kopienām, deva tām norādījumus un vajadzības gadījumā sniedza juridisku

palīdzību. Darbs risēja pilnīgā savstarpējā saskaņā ar *Džoint Rīgā*, ko vadīja no ASV centra atsūtītais direktors Josifs Heimans.

Pie *Ce-vaad* darbojās dažādas sabiedrisko darbinieku komisijas: bāreņu komisija, komiteja arodskolu dibināšanai Rīgā un Daugavpilī, kooperatīvo banku izveidei, slimnīcas *Bikur Holim* atjaunošanai Rīgā u.c.

Viena no svarīgākajām bija komisija, kurai tika pievērsta liela uzmanība, proti, komisija likumprojekta izstrādei par ebreju nacionālo autonomiju. To vadīja profesors Pauls Mincs. Latvijas Republikas pirmajos pastāvēšanas gados tika sapņots par šādu autonomiju – un kopienām vajadzēja kalpot par kodolu, ap kuru izveidotu kopienas institūcijas. Diemžēl šis projekts netika īstenots. Saeima neapstiprināja attiecīgos Konstitūcijas pantus, par ko sīkāk pastāstīsim turpmākajās nodaļās.

Džoint pamatoti saprata, ka tās funkcijas ir pārejošas. Tās uzdevums bija palīdzēt pārvarēt pēckara postu, bet pēc tam izveidoto iestāžu tālāko vadību nodot vietējām sabiedriskajām organizācijām. Piemēram, palīdzība bāreņiem tika nodota vietējām komitejām, slimnīcas – sabiedrībai *Bikur Holim*, arodskolas – izglītības izplatīšanas biedrībai *Meficei Haskala*, bet kooperatīvajām bankām bija sava organizācija, kuras centrs atradās Parīzē.

Daļa *Ce-vaad* biedru centās, lai viņu vadītais sabiedriskais darbs netiktu sadrumstalots dažādās sīkās labdarības iestādēs, bet visas organizācijas būtu koncentrētas. Taču viņi bija mazākumā. Tā rezultātā *Ce-vaad* zaudēja savas funkcijas un 1923. gadā kopā ar vietējo *Džoint* likvidējās. Visas pirms kara pastāvējušās sabiedriskās un sociālās iestādes atjaunoja savu darbību. Mēs jau aprakstījām slimnīcas *Bikur Holim* atjaunošanu un modernas slimnīcas *Linas Hacedek* izveidi, pasākumus, kas attiecas uz šeit aprakstāmo periodu.

Runājot par medicīnisko un sociālo palīdzību, jāatgādina nozīmīgais un derīgais sazarotās EVB – Ebreju veselības aizsardzības biedrības ar nodaļām daudzās pilsētās – darbs. Tā īpašu vērību pievērsa skolas vecuma bērniem, veicot medicīnisko izmeklēšanu un kontroli, uzturēja zobārstniecības iestādes, spēļu laukumus, bērnu vasaras nometnes u.tml.

Ebreju prese Latvijā

Lai iegūtu visaptverošu priekšstatu par ebreju presi – vienu no mūsu laikmeta svarīgākajām nacionālā radošā procesa nozarēm, mēs aplūkosim tās attīstību līdz Pirmajam pasaules karam.

«**Nacional Ceitung**» («Nacionālā Avīze»). Šodien tas skan kā kuriozs: pirmais ebreju avīzes izdevējs Latvijā bija vācu barons Aleksandrs fon Budbergs, kurš nāca no ievērojamas dzimtas un bija saistīts ar augsti stāvošām Krievijas valdības aprindām. Līdz pat šim laikam nav zināms, vai tā bija kristīga aristokrāta kaprīze vai, kā daudzi uzskata, ebreju vēlētajū ietekmēšanas līdzeklis Valsts Domes vēlēšanās. Avīze sāka iznākt Rīgā 1907. gada 14. augustā.

Neiedziļinoties tās izdošanas motīvos, nākas atzīt, ka avīze visādā ziņā bija atbilstošā līmenī.

Redakcijas sastāvā bija H. Nombergs³, G. Krečmers (Liliputs) un Dāvids Druks – šie vārdi ir plaši pazīstami ebreju sabiedrībā un publicistikā. Vadība bija neatkarīga, tā nebija tendencioza un atspoguļoja visus ebreju dzīves notikumus. Vienpadsmit iznākušajos numuros mēs varam atrast atskaiti par 8. cionistu kongresu un Sociālistiskās internacionāles apspriedi Štutgartē, kur *Bunda* runās tika skartas arī ebreju dzīves problēmas. Laikrakstā publicētas dažu ebreju iestāžu ēnas puses, piemēram, bāreņu nama un nabagmājas, un tiek kritizēts demokrātijas trūkums, neļaujot plašai sabiedrībai piedalīties biedrības Izglītības izplatīšanai vadošajās institūcijās. Dienas hronikās minēti fakti par «svešo» ebreju beztiesisko stāvokli Rīgā.

Droši varam apgalvot, ka pirmā avīze parādīja ideoloģisko ceļu nākošajām ebreju avīzēm Latvijā: pretošanos vāciskajai un krieviskajai asimilācijai, nepieciešamību tiekties pēc savas nacionālās pastāvēšanas un orientāciju uz kristiešu progresīvajiem elementiem.

Vājā administrēšana un naudas trūkums – lielas summas tika iztērētas šrifta iegādei, autoru un burtliču piesaistīšanai, grūtības iegūt viņiem uzturēšanās tiesības, bet galvenais – nepietiekamais lasītāju skaits – noveda pie avīzes priekšlaicīgas slēgšanas.

Pēdējais iemesls bija viens no galvenajiem traucēkļiem, ar ko daudzus gadus cīnījās Latvijā iznākošās ebreju avīzes.

Kā zināms, liela daļa Kurzemes un Rīgas ebreju ilgus gadus atradās vācu un krievu kultūras asimilācijas ietekmē. Lietišķajā

un ikdienas dzīvē dominēja viņu valoda, bet ebreju iespējais vārds ebreju tautai bija svešs.

Lai varētu izdot pastāvīgu ebreju avīzi Latvijas teritorijā, nepietika ar vajadzīgo iekārtu iegādi un literāro spēku piesaistīšanu, vajadzēja iegūt arī attiecīgu lasītāju loku.

Tāpēc avīze nedrīkstēja kļūt par komerciālu pasākumu, bet tai vajadzēja būt sabiedriskai. Latvijas ebreju preses attīstība pierādīja šī apgalvojuma pareizumu.

«**Di Idiše Štime**» («Ebreju Balss»). Rakstnieks un publicists Jehuda Leibs Kantors⁴ 1890.–1904. gadā bija valsts rabīns Liepājā, bet no 1909. līdz 1915. gadam ieņēma šo posteni Rīgā, kur arī mira. Mēs pieminējam viņa kā Rīgas kopienas pārstāvja sabiedrisko darbību un ietekmi uz Rīgas sabiedrību. Pēc Kantora iniciatīvas grupa Rīgas sabiedrisko darbinieku, to skaitā E. Ettingens, M. Blūmentāls, Meijers Berlins, Dr. M. Piness (ebreju literatūras vēstures autors), L. Fišmans, Zalmans Šalits u.c., savāca divus tūkstošus rubļu (tolaik ievērojama naudas summa) un ar Zalmana Levita palīdzību, kurš savu izdevniecību pārcēla no Varšavas uz Rīgu, tika nodibināta avīze «Di Idiše Štime». Galvenais redaktors bija pazīstamais kritiķis Baal-Mahšovess (Dr. Eljaševs), bet viņa palīgi – M. Leizerovičs (Izidors Lazars) un M. Ben-Eliezers. Pirmais avīzes numurs iznāca 1910. gada augustā. Ievadrakstā redakcija izskaidroja, ka tās mērķis ir radīt ebrejisku gaisotni un ietekmēt ebreju inteligenci tā, lai tā jidišā iznākošajā avīzē saskatītu Latvijas ebreju sabiedrības nacionālo jūtu izpausmes veidu.

Par ilustrāciju atmosfērai, kādā iznāca «Di Idiše Štime», var kalpot polemika Rīgas vācu avīzē «Rigasche Rundschau» («Rīgas Apskats») starp rakstnieku I. Tavjevu⁵, dedzīgu jidiša valodas pretinieku, un «Di Idiše Štime» līdzstrādnieku Maksu Vainraihu⁶, vienu no vēlākajiem šīs valodas teorētiķiem, Ebreju zinātniski pētnieciskā institūta (IVO) pīlāriem. I. Tavjevs kritizēja jauno avīzi, kas «iznāk izkropļotā valodā», ko lieto tikai «plebeji». Makss Vainraihis deva viņam pienācīgu atbildi, bet Baal-Mahšovess uzskatīja par vajadzīgu «Di Idiše Štime» publicēt rakstu «Atraduši vietu», kurā viņš izsakās pret ebreju iekšējās problēmas – jidiša un ivrita (ebreju un senebreju) valodas apspriešanu neebreju avīzē...

Avīzei bija augsts literārais un publicistiskais līmenis, tajā tika publicēti Šoloma Aleihema⁷, Anska⁸, Z. Šneura⁹, Maksa Vainraiha, Jakova Ļeščinska¹⁰ u.c. raksti.

Taču jau pēc 51. numura iznākšanas tā paša gada oktobrī avīzei savu darbību nācās pārtraukt. Galvenais iemesls – mazais lasītāju loks. Avīze bija pārāk nopietna vienkāršajiem cilvēkiem, bet tā saucamā inteligence un «augstākā kārtā» par ebreju avīzi neizrādīja lielu interesi... Divus tūkstošus rubļu lielais fonds bija iztērēts iespaidmašīnu, šriftu u.tml. iegādei. Vietējās krievu avīzes «Rižskaja mišļ», kura nobijās no konkurences, denunciēja radīja iemeslu revīzijām redakcijā un dažu sabiedrisko darbinieku dzīvesvietā, grūtības iegūt uzturēšanās atļauju burtliedzīnā – tas viss noveda pie avīzes likvidācijas.

Savā atvadu rakstā Baal-Mahšovess rakstīja: «Ebreju kopiena Rīgā, kurai ir tik daudz filantropisku biedrību, nav spējīga uzturēt ebreju avīzi pilsētā, kurā ir tik daudz vācu, latviešu un krievu avīžu...»

Līdz ar to beidzās ebreju avīžu vēsture Latvijā līdz Pirmajam pasaules karam.

Līdz boļševiku laikam (1919) Latvijā neiznāca neviena ebreju avīze. Padomju preses komisārs, starp citu, jidiša cienītājs, ko viņš bija apguvis izsūtījumā Sibīrijā, nolēma izdot ebreju avīzi, lai valdības pavēles nonāktu arī līdz ebreju iedzīvotājiem. Mēs jau iepriekšējā nodaļā pieminējām avīzi «**Der Roiter Emes**» («Sarkanā Patiesība»). Tās pastāvēšanas īsais laiks, tendencioza pieeja visām problēmām un publicistu trūkums neļāva avīzei sasniegt atbilstošu līmeni. Pozitīvi bija, ka tā vienīgā no ebreju avīzēm pieradināja lasītāju pie ebreju rakstītā vārda. Avīzes «Der Roiter Emes» ortogrāfiju pēc tam pārņēma jidišā iznākošās ebreju avīzes.

Pēc neatkarīgās Latvijas nodibināšanas ebreju presei sākās jauns laikmets.

Vārda brīvība un ebreju sabiedrībai risināmie uzdevumi: nepieciešamība organizēt savu dzīvi un ieņemt noteiktu pozīciju attiecībā pret politiskajiem notikumiem valstī – tam visam bija vajadzīga tribīne, no kuras varētu šīs problēmas apspriest, bija jūtama nepieciešamība pēc ebreju publicistiska izdevuma.

Kā mēs redzēsim tālākajā apskatā, šim jautājumam tika veltīta liela uzmanība. Dažādas ekonomiskās aprindas laiku pa laikam dibināja avīzes, ne vienmēr tām bija pietiekami daudz līdzekļu, lai paustu savus uzskatus un ietekmētu tautu. Avīzes bieži nācās slēgt, bet izdevēji nekrita izmisumā. Ja viņi nevarēja uzturēt dienas avīzi, tika izdota nedēļas, mēneša vai pat

vienreizēja avīze. Ebreju preses vēsture ar tās kāpumiem un kritumiem zināmā mērā atspoguļo ebreju sabiedrisko dzīvi Latvijā.

Droši var teikt, ka sabiedriskā aktivitāte brūģēja ceļu neatkarīgas ebreju avīzes pastāvēšanai Latvijā.

«**Idiše Folksštīme**» («Ebreju Tautas Balss»). 1919. gada jūlijā Dr. Jakovs Helmans, profesors Ašers Guļaks¹¹, Jerahmiels Viņņiks¹² un G. Movšovičs (M. Hercs)¹³ sāka izdot avīzi «Idiše Folksštīme». Sākumam naudu deva Naums Moskovskis. Avīzē aktīvi darbojās Efraims Disenčiks (Dr. A. Siņijs), J. Zēlikmans, A. Tabaks un Š. Martinovskis. No pirmās dienas tā organizēja enerģisku kampaņu par ebreju iedzīvotāju pilnām tiesībām, jidiša un ivrita mācīšanu skolā, nacionālo autonomiju, kura balstītos uz valsts likumu, pret asimilācijas tendencēm un svešvalodām kā mācību valodām ebreju mācību iestādēs.

Ap šo avīzi grupējās visi progresīvie elementi: cionisti, *Ceirei Cion*, jidišisti – visi apvienojās, uzskatot, ka vispirms jācīnās pret ārējiem un iekšējiem graužošiem spēkiem un jāsaglabā ebreju nacionālās dzīves pamatprincipi.

Neskatoties uz dibinātāju un līdzstrādnieku uzticību, lasītāju skaits aprobežojās ar trīs simtiem – pierādījums tam, ka ebreju avīze ebreju lasītājam vēl nebija kļuvusi par ikdienas nepieciešamību.

Neizpalika parastās naudas grūtības. Bez tam sākās Bērmonta-Avalova karaspēka uzbrukums, normālā dzīves gaita tika pārtraukta, un tā paša gada 3. oktobrī pēc 75. numura iznākšanas avīze pārstāja eksistēt.

«**Dos Folk**» («Tauta»). «Idiše Folksštīme» likvidējās, bet jaunās valsts mutuļojošā dzīve, Latvijas ebrejiskuma kā organizētas kopības veidošanās nepieļāva, ka tās vietā nebūtu cits laikraksts; un aktuālo problēmu un akūto jautājumu apspriešanai slēgto avīzi jau 1920. gada 16. maijā aizstāja jauns izdevums – «Dos Folk».

«Dos Folk» bija pirmais laikraksts, kas pēc sava satura, ietekmes un pastāvēšanas ilguma varēja pretendēt uz nosaukumu «avīze».

Tās dibināšana bija sabiedrības panākums. Naudu deva tirgotāji filantropi Ābrams Bekers¹⁴ un Jakovs Hofs¹⁵. Redācijas sastāvā bija Jakovs Helmans, Jerahmiels Viņņiks un G. Movšovičs (M. Hercs). Vietējie pastāvīgie līdzstrādnieki bija: Mihails Jo¹⁶,

A. Tabaks, Tanhums Eiduss, Dr. V. Zivs¹⁷, I. Levins-Šackess, J. Zēlikmans, inženieris Jakovs Perņaks, Nahmans Dimenšteins, I. Teitelbaums, Moisejs Juriss, Š. Hercbahs, Moisejs Bļahs (Amirs), H. Akcins, Š. Tulbovičs, M. Kitajs¹⁸, Dr. Z. Gordins, M. Razumnis¹⁹.

«Dos Folk» īslaicīgi darbojās arī vietējie sabiedriskie publicisti: profesors M. Lazersons²⁰, Ā. Brauns (Sergejs)²¹, Makss Šacs-Aņins (Januss), I. Harlašs u.c.

Bez minētajiem autoriem publicēja arī vislabākos ebreju literatūras un publicistikas darbus.

Starp avīzes līdzstrādniekiem bija dažādu grupējumu un partiju pārstāvji: cionisti, jidišisti, galēji kreisie un bezpartijiskie; bieži vien pretēju idejisko un sabiedrisko strāvojumu piekritēju sadarbība, kas sākotnēji bija labvēlīgs publicistiskās daiļrades avots, drīz pārvērtās par lāstu. «Dos Folk» gandrīz bez pārtraukuma pastāvēja septiņus gadus. Tās lasītāju skaits pieauga no diviem simtiem līdz sešiem tūkstošiem. Pirms sestdienām un svētkiem avīze iznāca uz 8–10 lappusēm. To pārdeva ne tikai Latvijā, bet arī kaimiņos Lietuvā, un tai bija visas iespējas palikt par Latvijas ebreju tribīni, tomēr tā bija spiesta likvidēties. Iemesls bija izteiktas sabiedriskās nostājas trūkums.

Redakcijas konflikti sākās jau pirmajās avīzes pastāvēšanas dienās. Mēnesi pēc tās iznākšanas Dr. J. Helmans pameta redakciju, un to sāka vadīt Tanhums Eiduss – spēcīgs žurnālists ar asu spalvu, bijušais *Bunda* biedrs, kuru 1906. gadā izslēdza no Rīgas Politehniskā institūta par revolucionāru darbību. Tomēr viņš pilnīgi atteicās no saviem idejiskajiem sapņiem un avīzi uztvēra tikai kā ienākumu avotu, nenovērtējot tās sabiedrisko aspektu.

Drīz avīze atdalījās no jebkādas sabiedriskās piederības – gan ideoloģiskā, gan materiālā nozīmē. Par tās pilnīgiem saimniekiem kļuva T. Eiduss un H. Ūrmahers – tirgotājs, kuram nebija nekādas saistības ar literatūru un sabiedrisko dzīvi.

1921. gadā domstarpību dēļ no redakcijas aizgāja J. Viņņiks, kurš gadiem ilgi kā žurnālists cieta gan materiāli, gan morāli, jo viņam nebija iespējas izteikt savas domas. 1924. gadā viņš atgriezās, bet 1925. gadā aizgāja atkal.

1922. gadā no avīzes aizgāja liela līdzstrādnieku grupa un izdeva vienreizēju avīzi «Gele Presse» («Dzeltenā Prese»), kurā asi kritizēja «Dos Folk» un tās redakciju par svārstīgu, bezprincipi-

ālu pozīciju, un iesūdzēja to tiesā pie Rakstnieku un žurnālistu savienības Varšavā. Tomēr, pateicoties veiksmīgai komercvadībai, avīze turpināja attīstīties. Līdzstrādnieki aizgāja, bet viņu vietā nāca citi.

1925. gadā sākās krīze. Mēs citēsim grāmatas «Ebreju preses 25 gadi Latvijā»²² autora M. Herca (Movšoviča), kurš pats vairākus gadus bija avīzes līdzstrādnieks un pameta to kopā ar vēl citu grupu, vārdus: «Dos Folk» ielika pamatus ebreju dienas avīzei Latvijā. Tā izveidoja lasītāju, sagatavoja ebreju rakstnieku un žurnālistu... No otras puses, «Dos Folk» bija ļoti bēdīga loma Latvijas ebreju preses vēsturē. Avīze bija privātuņēmums un, kā jebkurš privātuņēmums, – bez sava virziena, programmas un līnijas: šodien kreisa, rīt – labēja, šodien cionistiska un hebraiska, rīt – nedaudz jidišiska un sociālistiska, šodien ticīga, rīt – ateistiska...»

Jāteic arī, ka sabiedrība asi kritizēja avīzi, tā sabiedrība, kas pārsvarā bija jauna, aktīva, jūtīga, bez kompromisiem, un nepieņēma tai idejisko žonglēšanu.

Tā kā līdzstrādnieki bija ne tikai žurnālisti, bet arī idejiski sabiedriskie darbinieki, viņiem nācās izdarīt attiecīgus secinājumus un pamest avīzi. Mēs pieminējam Jerahmielu Viņņiku, bet to pašu izdarīja arī M. Lazersons, A. Brauns (Sergejs), I. Harlašs, M. Šacs-Aņins u.c.

Tomēr viņi neapmierinājās ar rakstītu kritiku. Tika veidotas jaunas avīzes: «Der Veg» («Ceļš»), «Lecte Naies» («Pēdējie Jaunumi») un, visbeidzot, «Frimorgn» («Rīts») – tām visām bija izteikta programma vai līnija, ar savu parādīšanos tās pavājināja avīzes «Dos Folk» materiālo stāvokli, kura pārsvarā materiālu iemeslu dēļ savu platformu mainīja noteiktas grupas vai vienas vai otras politiskas partijas ietekmē.

Avīzes līdzstrādnieku sastāvs kļuva arvien vājāks, un, lai to glābtu, saimnieki 1926. gada sākumā nolēma laikraksta vadību nodot žurnālistiem un sabiedriskiem darbiniekiem ar noteiktu reputāciju – V. Lackim-Bertoldi un I. Šehtmanam, kuriem tā paša gada martā pievienojās Dr. J. Helmans. Konkurence no «Frimorgn» puses, uz kuru pārgāja lielākā daļa avīzes «Dos Folk» līdzstrādnieku, bija tik spēcīga, ka 1926. gada 6. jūlijā tika publicēts paziņojums par to, ka «Dos Folk» apvienojas ar «Frimorgn» un V. Lackis-Bertoldi un J. Helmans uzņemas paplašinātās avīzes redakcijas vadību.

Pēc trīs mēnešiem «Dos Folk» tika atjaunota, šoreiz to aktīvi atbalstīja *Agudat Israel*. Jaunajā hipostāzē avīze noturējās trīs ceturtdaļas gada – līdz 1927. gada 5. jūlijam, kad «Dos Folk» tika galīgi likvidēta.

Kaut gan «Dos Folk» adresētā kritika bija pamatota, šodien jāatzīst šīs avīzes pozitīvās puses – nopelni Latvijas ebreju tuvināšanai ebreju tautas problēmām, iespiežot rakstus un labāko publicistu darbus. Ebreju avīzes pastāvēšana veselus septiņus gadus jau pati par sevi ir nozīmīgs kultūras un sabiedrības sasniegums.

«**Der Veg**» – «**Unzer Veg**» («Ceļš» – «Mūsu Ceļš»). Par sabiedriski izturēto avīzi sistemātiski cīnījās partija *Ceirei Cion*. Tā uzņēmās jaunas avīzes dibināšanu. 1922. gada 17. septembrī iznāca avīze «Der Veg». Iztiēkot bez nepieciešamā kapitāla, tā galvenokārt balstījās uz partijas biedru uzticību, kuri strādāja dienu un nakti, lai uzturētu avīzi, bet par to nesaņēma nekādu atalgojumu. Īpaši pieminams ir Levs Tagers, kurš tai atdeva laiku, enerģiju un visu savu īpašumu. Avīzes ideoloģiskais virziens tika atspoguļots Dr. J. Helmana ievadrakstā pirmajā numurā: «Ceļš uz dzīvi – tas ir visu kopīgais un ebreju īpašais zināšanu ceļš, vākšanas un celtniecības, iekšējās un ārējās atbrīvošanas [ceļš]. Tas ir garīgās un ekonomiskās produktivitātes ceļš, ebreju dzīvesspēka diasporā un spēcīgu centienu ceļš pēc nacionālas, veselīgas dzīves Izraēla zemē. Tā visa meklējumu ceļš ir nacionālās domāšanas uzdevums, nacionālās dzīves saturs – tā ir mūsu programma un mūsu ceļš – «Der Veg».

Jaunā avīze izvirzīja mērķi padarīt skaidrāku publicistisko atmosfēru valstī, un bija pats par sevi saprotams, ka no pirmajām iznākšanas dienām «Der Veg» nepārtrauktu cīnījās ar avīzi «Dos Folk».

Rakstā «Spalvas izvīrtuļi» Jerahmiels Viņņiks atklāj jebkādas programmatiskas līnijas trūkumu avīzes «Dos Folk» publicējumos un satīriski asā formā kritizē radikāli kreisos darbiniekus, kuri pieslējušies šai avīzei, kas ir kreisāka par *Bundu* un labējāka par *Agudat*.

No vietējiem spēkiem avīzē darbojās: Dr. J. Helmans, profesors M. Lazersons, J. Viņņiks, Filips Lackis, Dr. Z. Gordins, I. Eljaševičs, I. Ports, Īzaks Meijersons, Cvi Garfinkels, M. Šatenšteins, R. Reisers, G. Druks, S. Bergmans, Š. Martinovskis, Zalmans Rabinovičs, komponists Efraims Šklars, M. Bobe, I. Rozenbaums un J. Zēlikmans.

No 1922. gada avīzē «Der Veg» sāka darboties profesors N. Pereferkovičs²³, M. Kitajs, Mihails Jo, M. Razumnijs, B. Hercbahs un H. Akcins, kuri bija aizgājuši no avīzes «Dos Folk».

Tomēr ar entuziastu uzticību avīzes uzturēšanai bija par maz. Lasītāju skaits bija neliels, un nācās vienoties ar vispārējiem cionistiem, kuri E. Etingena vadībā piekrita atbalstīt avīzi.

«Der Veg» pārstāja iznākt 1923. gada 6. aprīlī, bet 17. aprīlī tās vietā iznāca avīze «Unzer Veg» («Mūsu Ceļš»), kas bija laikraksta turpinājums visās jomās. Bijušajiem «Der Veg» līdzstrādniekiem jaunajā avīzē pievienojās Dr. V. Zivs, advokāts I. Garnickis, M. Rozovskis, Ž. Trons un Dr. Īzaks Jofe.

Bez vietējo autoru darbiem avīzē tika iespiesti arī ebreju publicistikas labāko ārzemju spēku raksti. Avīzei bija panākumi pie lasītājiem, un tā labi attīstījās. Tās saturs bija bagāts un interesants, bet lasītāju skaits sasniedza 4000. Avīze bija godprātīga un sabiedriski izturēta. Neskatoties uz to, tā beidza iznākt 1924. gada 15. februārī nepietiekama naudas apgrozījuma dēļ.

«Unzer Veg» nomira priekšlaicīgi nedabiskā nāvē – tā savā grāmatā raksta Latvijas ebreju preses vēsturnieks M. Hercs.

«**Lecte Naies**» («Pēdējās Ziņas») – tas bija mēģinājums izdot avīzi, kas pēc savas ievirzes bija izteikti jidišistiska. Tā sāka iznākt 1925. gada 30. janvārī; avīzes dibinātāji bija advokāts M. Finkelšteins, Zalmans Levitass un Dr. L. Gribešoks. Redaktors bija pazīstamais žurnālists Z. Kalmans. Līdzstrādnieki bija Dr. L. Gribešoks, N. Dimenšteins, Mihails Jo, Z. Levitass, Judels Marks, M. Finkelšteins, M. Kitajs, I. Rozenbaums, H. Akcins, profesors N. Pereferkovičs, M. Šraibers, Š. Hercbahs, Ābrams Meijers Taics, B. Hercbahs, L. Vainermans un I. Itkins. Bez tam avīze publicēja arī vairāku pazīstamu ārzemju literātu rakstus. Avīzes naidīgums pret cionismu un ivritu bija ekstremāls – piemēram, tika noklusēta universitātes atvēršana Jeruzalemē (1925. gada aprīlī). Ebreju avīze Latvijā nedrīkstēja atļauties uzstāties pret tādu notikumu, tā izvēlējās šo svinību noklusēšanas taktiku.

Tik radikāla ideoloģija nevarēja piesaistīt plašas masas, tomēr avīze nepiekāpīgi sekoja savai līnijai un asi uzbruka «Dos Folk».

Nepietiekamais lasītāju skaits, kā parasti, noveda naudas grūtībās. Arī šajā avīzē līdzstrādnieki un redakcija bija gatava strādāt bez atlīdzības. Tomēr, neskatoties uz viņu uzticību, avīzei nācās savu darbību pārtraukt pēc 97. numura 1925. gada 28. maijā.

«Der Veg» – «Unzer Veg» un «Lecte Naies» bija sabiedrības mēģinājums izdot pietiekami augsta ētiska un politiska līmeņa avīzi. Nepietika līdzekļu, bet varbūt arī atbilstošas tehniskās vadības. Ar līdzstrādnieku entuziasmu bija par maz. Taču viņi izpildīja savu sabiedrisko misiju – gan cīnā pret pērkamo presi, gan arī par lasītāju loka paplašināšanu. Viņi nolīdzināja ceļu jaunai avīzei, kas nāca iepriekšējo vietā.

«**Frimorgn**» («Rīts»). Latvijas ebreju periodikas iepriekšējā vēsture parādīja, ka avīzes eksistences nodrošināšanai nepieciešami divi faktori – redakcija, kas ievēro ētisku un sabiedrisku līniju, un saimnieciskā vadība ar avīzes uzturēšanai pietiekamiem līdzekļiem, kamēr tiek piesaistīts noteikts lasītāju skaits, lai tā varētu pati sevi uzturēt. Kad šī diena pienāca un abus faktoros izdevās apvienot vienā lielā pasākumā, tad arī izdevās atrast ilgstošu materiālo bāzi, lai varētu izdot pienācīga formāta un apjoma ebreju avīzi.

Daudzpusīgs uzņēmējs Dāvids Kopilovičs, kuram vēl no cara laikiem bija pieredze tipogrāfijas lietās, kopā ar izdevējiem Dr. Borisu Poļaku un Jakovu Brāmsu, kuri izdeva tajā laikā Latvijā un ārzemēs populāru krievu avīzi «Segodnja»²⁴ («Šodien»), izveidoja akciju sabiedrību *Riti* un Rīgā, Dzirnava ielā uzcēla modernu tipogrāfiju, vislielāko Baltijā, kur iespieda arī vakara avīzi «Segodnja večerom», vairākas latviešu avīzes, radioprogrammas utt. Pie akciju sabiedrības pastāvēja grāmatu izdevniecība *Dzīve un kultūra*. Starp citu, šajā izdevniecībā iznāca Simona Dubnova ebreju tautas vēstures deviņi sējumi krievu valodā. Bija dabisks, ka tāda mēroga izdevniecība uzņēmās ebreju avīzes izdošanu. Šeit savu vietu atrada «Frimorgn», kas sāka iznākt 1926. gada 17. janvārī.

Avīzi nodibināja kopā ar politikajiem darbiniekiem Dr. B. Dubinski, advokātu M. Finkelšteinu un Dr. L. Gribešoku.

Daļa darbinieku mums pazīstama jau no avīzes «Lecte Naies», kas pieslējās jidišiskai līnijai. Taču jau pirmajā programmatiskajā ievadrakstā bija teikts: «Frimorgn» būs nacionāla un demokrātiska, katra ebreju kulturālā un zinātniskā darbība, cīņa par plašu nacionālo autonomiju, Izraēla Valsts celtniecība un mūsu skolas aizsardzība atradīs vietu un drošu atbalstu mūsu avīzes lappusēs... «

Neilgi pēc avīzes iznākšanas uz redakciju tika aicināts pazīstamais publicists Š. Stupņickis²⁵ no Polijas.

Kad 1926. gada jūlijā «Dos Folk» pārstāja iznākt, V. Lackis-Bertoldi un Dr. J. Helmans pārgāja uz «Frimorgn». Savā programmatiskajā rakstā jaunie redaktori paziņoja: «...redakcijas principi – tā ir mūsu politiskā pārlicība.. mēs gribam atbalstīt visus centienus, kuru mērķis ir mūsu sabiedriskās dzīves celšana uz kopīgiem pamatiem.. jau sen pienācis laiks Izraēla zemes nacionalizēšanai. Tai jāpārkāpj partiju ietvari un jāklūst par visas ebreju sabiedrības lietu.. mūsu avīze sniegs ne tikai informāciju, bet ierādīs vietu arī visa veida objektīviem skaidrojumiem un cionistiskas un necionistiskas darbības kritikai, kas saistīta ar Izraēla Valsti.. kā arī atbilstoši novērtēs celtniecības un radošos procesus diasporā.. avīze cīnīsies par nacionālo autonomiju; ebreju kultūras jūrā ieplūst divas straumes – ivrita un jidiša, kuras bieži sacenšas par vadību un hegemoniju mūsu garīgajā pasaulē. Mēs atspoguļosim šo mūsu kultūras prātu strīdu, bet nekādā gadījumā nepieļausim, ka šī zinātnieku sacensība mūsu kultūras bagātināšanas vietā pieņemtu kroklas konkurences un mūsu kultūras vandāliskas sagrāves formu...»

1926. gada beigās Stupnickis atgriezās Polijā, bet redakcija palika V. Lacka-Bertoldi un Dr. J. Helmana rokās.

Avīzē darbojās gandrīz visi profesionālie literārie spēki no Rīgas un provinces. Sākumā tajā publicējās arī profesors M. Lazersons, Cvi Garfinkels, Š. Šmueļsons, H. Akcins u.c.

1928. gadā Dubinskis, Finkelšteins un Gribešoks pameta savus «Frimorgn» izdošanas kompanjonus, un avīzes vadība palika B. Poļaka un J. Brāmsa rokās. Izdevēji, protams, atstāja iespaidu uz avīzes ievirzi. Taču tas nekaitēja avīzes augstajam līmenim – tā reagēja uz katru politisku un sabiedrisku notikumu kopumā un ebreju dzīvē konkrēti, aizstāvēja ebreju nacionālās intereses, nedodot priekšroku nevienam politiskam grupējumam vai partijai. Avīzē darbojās arī labākie ārzemju literārie spēki, tā bija bagātīgi ilustrēta un piektdienās iznāca uz 6–8 lappusēm. Pēdējos gados tā iespieda speciālu pielikumu Kauņas avīzei «Idiše Štime» (Ebreju Bals).

«Frimorgn», tāpat kā visas liberālās un partijiskās avīzes, tika slēgta pēc 1934. gada 15. maija²⁶ apvērsuma Latvijā

Bez iepriekšminētajām avīzēm, kas bija dibinātas sabiedriskā kārtā, dažas personas mēģināja izdot avīzes cerībā publicēt informāciju un rakstus bez jebkādas programmas vai tendences. Tāda avīze bija «Der Riger Moment», ko izdeva M. Razumnijs un

I. Averbuhs. No 1926. gada 9. janvāra līdz 6. martam iznāca 4–8 šīs avīzes numuri. «Der Naier Fraitik» («Jaunā Piektdiena») – nedēļas avīze, kuru izdeva bijušais «Dos Folk» redaktors Tanhums Eiduss, sāka iznākt 1928. gada 20. jūlijā ar nosaukumu «Fraitik» («Piektdiena»). Viņš centās arī izdot dienas avīzi «Riger Tog» («Rīgas Diena»), un no 1930. gada 30. marta līdz 25. jūlijam iznāca 91 šīs avīzes numurs.

Iznāca arī vairākas vakara avīzes. Avīzi «Ovnt Post» («Vakara Pasts») izdeva J. Viņņiks un A. Poreckis (Porats). Tā iznāca 1932. gada 21. martā un pēc neilga laika bija tuvu slēgšanai. To pārņēma revizionistu partija,²⁷ un Zalmana Lēvenberga un redaktoru Arje Disenčika²⁸ un Dāvida Vargaftika²⁹ vadībā avīze pastāvēja līdz 1934. gada 15. maija apvērsumam. Provincē tā iznāca ar nosaukumu «Morgn Post» («Rīta Pasts»).

«Batog» («Dienā») iznāca Brāmsa un Poļaka izdevniecībā no 1932. gada 2. maija. Avīzi rediģēja M. Hercs (G. Movšovičs). Tajā darbojās «Frimorgn» līdzstrādnieki.

Neatkarīgās Latvijas laikā Rīgā un provincē iznāca vēl vairāki periodiskie izdevumi. Starp tiem partiju laikraksti: *Ceirei Cion* – «Der Ruf» («Aicinājums»), *Bunda* – «Di Arbeterštme» («Strādnieku Balss»), vispārējo cionistu – «Dos Idiše Folk» («Ebreju Tauta»), *Agudat* – «Unzer Štme» («Mūsu Balss»), *Ceirei Cion* – «Idišer Folk» («Ebreju Tauta»).

Arbeterheim (Strādnieku Nams) un *Kulturliga* – komunistu un to piekritēju organizācijas līdzās citām nedēļas avīzēm izdeva «Di Naie Ceit» («Jaunais Laiks»), 1923.–1924. gadā, pavisam iznāca 40 numuru, redaktors H. Akcins; «Arbeter Velt» («Strādnieku Pasaule»; 1927. gadā 29 numuri). Varas pārstāvji šīs avīzes bieži konfiscēja un redakcijas slēdza.

Bija arī literāri izdevumi, piemēram, «Baginen» («Sākums»), «Baim Baltikum» («Baltijā»), «Di Vah – Vohnblat far Literatur» («Postenī» – literāra nedēļas avīze), «Kunst un Publicistik» («Māksla un Publicistika»; iznāca 19 numuru I. Rozenbauma un M. Kitaja redakcijā), «Geceilte Verter» («Skaitīti Vārdi») – Icika Mangera redakcijā, 1930. gadā iznāca divi numuri. Brāmsa un Poļaka izdevniecība laida klajā bagātīgi ilustrētu ikmēneša žurnālu «Idiše Bilder» («Ebreju Ainas»).

Humoristiskais izdevums «Der Ašmodai» («Sātans») ar pārtraukumiem iznāca no 1922. līdz 1929. gadam Herca Akcina redakcijā. Iespieda arī pedagogiskus, profesionālus un ekono-

mikai veltītus izdevumus. Provincē iznāca «Libauer Volksblatt» («Liepājas Tautas Avīze»), «Libauer Naies» («Liepājas Jaunami»), «Libauše Štime» («Liepājas Balss»), «Režicer Ašmodai» («Rēzeknes Sātans»), «Fridrichštater Forverts» («Uz Priekšu»; Jaunjelgavā) utt.

Bija arī izdevumi krievu valodā.

1881. gadā Rīgā iznāca žurnāls «Jevreiskije zapiski» («Ebreju piezīmes») (12 burtnīcu), ko izdeva Ārons Pumpjanskis³⁰, viens no pirmajiem kustības *Hovevei Cion* darbiniekiem, kurš savas dzīves pēdējos divdesmit gadus bija valsts rabīns Rīgā. Burtnīcās viņš publicēja savu darbu «Ebreji Vidzemes un Kurzemes guberņā». Rīgas intelīgences vienaldzības dēļ žurnāls cieta krahu, un pēdējā numurā Pumpjanskis aicināja atbalstīt žurnālu «Voshod»³¹ («Ausma»).

Vēlāk parādījās arī Nacionāldemokrātiskās partijas avīze «Nacionāla misļ» («Tautas Doma») un žurnāls ebreju intelīgencei «Ahdut» («Vienība») krievu un vācu valodā. Tā redakcijas kolēģijā bija profesors M. Centneršvērs³², profesors N. Pereferkovičs, Dr. B. Hercfelds un Š. Bergmans.

Bez jau minētajiem periodiskajiem izdevumiem tika izdotas neskaitāmas atsevišķas publikācijas, pamfleti, pirmsvēlēšanu avīzes utt.

1907. gadā, kad iznāca avīze «Nacional Ceitung», Rīgā nebija ebreju burtu šrifta, bet Latvijas neatkarības sākumā E. Levina tipogrāfija bija vienīgā, kurā varēja iespiest ebreju avīzi. Ja minēto situāciju salīdzina ar lielo skaitu dažādu nozaru izdevumu, kas iznāca turpmākajos divdesmit gados, var sajust aktīvi pulsējošo ebreju nacionālo dzīvi neatkarīgās Latvijas uzplaukuma gados.

Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma visas partijas un to institūcijas tika slēgtas. Vienīgā ebreju dienas avīze bija partijas *Agudat Israel* izdevums «Haint» («Šodien»), kas iekaroja autoritatīvā Latvijas vadoņa Kārļa Ulmaņa uzticību.

Šīs avīzes redaktors bija Simons Vitenbergs³³. Bez informācijas par vietējo dzīvi, avīze publicēja arī rakstus par ebrejiem ārzemēs un Izraēla zemē.

Jebkādas kritikas un konkurējošās avīzes trūkums, ebreju politiskās un sabiedriskās dzīves likvidācija un nepieciešamība pielāgoties valdošajam režīmam – tas viss, protams, ietekmēja avīzi. Gan pēc satura, gan ārējās formas avīze atstāja nabadzīgu iespaidu, it kā būtu draudošās katastrofas priekšvēstnesis.

Ebreju politiskās organizācijas Latvijā

Līdz Pirmajam pasaules karam Latvijā bija šādas nelegālas partijas – *Bunds*, *Vispārējie cionisti* un *Ceirei Cion*.

Latvijas Republikas brīvajos apstākļos sāka izkristalizēties jaunas politiskas apvienības, kuras ne vienmēr atbalstīja organizēti biedri. Taču tās aizstāvēja noteiktu aprindu intereses, un to vadītāji, kas pārsvarā bija ievērojami sabiedriski darbinieki, valsts pastāvēšanas pirmajos gados ar savu popularitāti piešķirēja vajadzīgo balsu skaitu vietējo pašvaldību un parlamenta vēlēšanās.

Pateicoties šim atbalstam, izveidojās Nacionāldemokrātiskā, *Agudat Israel* un *Mizrahi* partija.

Nacionāldemokrātiskajā partijā pārsvarā apvienojās turīgās, buržuāziskās aprindas, kuru lielākā daļa atradās vācu un daļēji krievu kultūras ietekmē, ar noteiktu tendenci uz asimilāciju. Vecuma ziņā tās vadoņi bija pieskaitāmi iepriekšējai paaudzei, bet viņu vidū bija tādas personības kā profesors Pauls Mincs, inženieris Jakovs Landaus, pedagogs Leibs Fišmans – pateicoties savai darbībai sabiedriskās un sociālās institūcijās, pazīstamas ebreju sabiedrības personības.

*Agudat Israel*³⁴ pārstāvēja ortodoksālos ebrejus. Pateicoties tās līdera Mordehaja Dubina personībai, to atbalstīja ne tikai reliģiskas, bet plašas aprindas vispār, un tai bija daudz lielāka pārstāvniecība valsts likumdošanas un pašvaldības institūcijās nekā pienāktos pēc piekritēju skaita.

Mordehajs Dubins bija Tautas Padomes un Satversmes Sapulces³⁵ loceklis un visu četru sasaukumu Saeimas deputāts. Viņš no visas sirds vēltīja sevi, lai palīdzētu katram, kam tas bija nepieciešams. Ebreju lūdzēja tips šī vārda labākajā nozīmē, kas izmantoja visus viņa rīcībā esošos līdzekļus – Saeimas deputāta statusu, sakarus un spējas, lai palīdzētu visiem, neskatoties uz partijisko piederību vai pārliecību, – piekritējiem un pretiniekiem, bagātiem un nabagiem, labējiem un kreisajiem. Par viņa labajiem darbiem Latvijas ebreju iedzīvotājiem un par viņa sasniegumiem klīda leģendas. Viņa ārkārtīgi lielā popularitāte nodrošināja ebreju sabiedrības atbalstu partijai *Agudat Israel*. Mums vēl būs iespēja tuvāk pakavēties pie viņa personības un darbības.

*Mizrahi*³⁶. Tās pārstāvji bija brāļi Mordehajs un Ārons Bērs Nuroki no ievērojamas Kurzemes ebreju dzimtas. Viņu tēvs bija

rabīns Jelgavā, māte nāca no rabīnu Lihtenšteīnu ģimenes, kuras locekļi 125 gadus bija rabīni Tukumā.

Mizrahi nebija organizēta partija, bet tās vadītāju personības, īpaši rabīns Mordehajs Nuroks, kurš vēlāk kļuva pazīstams, pateicoties savai darbībai Krievijā, ārzemēs un Izraēla zemē, jau bija zināmas Latvijā un baudīja Rīgas un Kurzemes ebreju atbalstu.

Vispārējo cionistu partija darbojās jau pirms Pirmā pasaules kara, un tās mītne atradās Rīgā, Pauluči (tag. Merķeļa) ielā. Tas bija centrs, ap kuru pulcējās cionistiskās institūcijas, *Palestina Amt* (Palestīnas birojs), *Keren Haesod*³⁷ un *Keren Kaemet*.

Latvijas valsts politiskajā dzīvē vispārējie cionisti balstījās uz darbiniekiem, kas ieņēma goda vietu vairākās vietējās kultūras, sabiedriskās un labdarības organizācijās: E. Etingenu, advokātu Ž. Tronu, Dr. A. Zalkindu, Dr. H. Vasermanu u.c. Tie lielākoties pārstāvēja vecāko paaudzi.

Jaunie spēki neizvirzījās priekšējās rindās un neņēma aktīvu līdzdalību aktuālākajos notikumos. Daļa no viņiem savu likteni saistīja ar cionistiskā ideāla īstenošanu un pārcēlās uz Izraēla zemi.

Starp partijām, kas Krievijā bija nelegālas, bet kurām neatkarīgajā Latvijā bija organizēti biedri galvaspilsētā un provincē, bija *Bunds* un *Ceirei Cion* – jauni, aktīvi spēki, kas ne tikai vēlēšanu laikā, bet visa gada garumā veica daudzpusīgu darbu.

Neorganizatoriskā ziņā, bet *de facto Bunds* skaitījās sociāldemokrātu partijas – stiprākās partijas valstī daļa. Vecās 1905. gada federatīvas komitejas tradīcijas Latvijā tika uzturētas, un *Bunda* deputāti Satversmes sapulcē Īzaks (Jūliuss) Rabinovičs un Īzaks Berzs bija vienā sarakstā ar sociāldemokrātiem. Tomēr latviešu vēlētaji, pat sociālisma piekritēji, bija noskaņoti antisemitiski un svītvoja ebreju vārdus no kandidātu sarakstiem, kas saskaņā ar Latvijas vēlēšanu sistēmu samazināja nodoto balsu skaitu. Tāpēc uz Saeimas vēlēšanām *Bunds* gāja ar atsevišķu sarakstu, un par deputātu kļuva ārsts Nojs Maizels³⁸.

Normalizējoties situācijai, *Bunda* partija tika atjaunota Rīgā, Liepājā, it īpaši Latgalē un tās galvaspilsētā Daugavpilī. *Bunda* biedri ieņēma svarīgus posteņus kopienās, pilsētu pašpārvaldēs, slimokasēs, arodbiedrībās u.c.

Rīgā darbs koncentrējās ap *Perecklubu*. Pie partijas pastāvēja arī *Bunda* jauniešu organizācija, bet universitātē – studentu savienība *Cukunft* (Nākotne).

Bunds Latvijā bija spēks, ar kuru rēķinājās ebreju sabiedrībā.

Arī **partija *Ceirei Cion*** (Cionas jaunatne) savu darbību atjaunoja jau pirmajās neatkarīgās Latvijas dienās. Bez Rīgas, kur darbība pēdējos gados koncentrējās *Bjaļika klubā*, nodaļas bija visās Kurzemes un Latgales pilsētās.

Uz Satversmes Sapulces vēlēšanām *Ceirei Cion* gāja ar savu sarakstu – un par deputātu tika ievēlēts Jakovs Helmans. Saeimā partijas pārstāvis bija profesors M. Lazersons.

1922. gadā *Ceirei Cion* kreisais spārns atdalījās un nodibināja cionistisku-sociālistisku partiju. Tā izvērsa intensīvu darbību Liepājā, Daugavpilī un citās pilsētās, tās centrs atradās Rīgā, *Brenera klubā*.

Pēc tam, kad Izraēla zemē apvienojās *Ahđut ha-avoda* (Strādnieku apvienība) un *Hapoel Hacair* (Jaunais strādnieks), Latvija bija pirmā valsts, kur ebreju diasporā notika *Ceirei Cion* un cionistu sociālistu apvienošanās (1931. gadā). Ap apvienoto partiju grupējās jaunatnes organizācijas *Hašomer Hacair* (Jaunais sargs), *Borohov jugndt* (Borohova jaunatne) un *Gordonia*³⁹, kā arī studentu savienība *Hšahar* (Rītausma).

Partija bija pārstāvēta pilsētu pašpārvaldēs, slimokasēs, arodbiedrībās u.c.

Principiālas nesaskaņas starp *Bundu* un *Cierei Cion* – cionistiem sociālistiem netraucēja viņiem Rīgā sadarboties sociālās un profesionālās organizācijās. Tā tika izveidots kopīgs saraksts 26., tā sauktai «ebreju slimokasei», un darbs tās valdē risēja bez nesaskaņām. Abas partijas izveidoja kopīgu kalpotāju arodbiedrību un strādnieku un kalpotāju kredītkrājksi.

Revizionistu partija. Latvijā tika ielikti pamati arī revizionistiskajai kustībai un tās jaunatnes organizācijai *Betar* (*Brit Trumpeľdor*)⁴⁰.

1923. gadā Rīgā ieradās Vladimirs Ņabotinskis⁴¹, kurš toreiz pameta Cionistu organizāciju un sāka veidot «aktivistu grupu», kas bija vēlākās Cionistu revizionistu partijas priekštece. Rīgā šīs kustības priekšgalā nostājās Jakovs Hofmans, uzticīgs darbinieks un enerģisks organizators.

Kustībai pievienojās studentu korporācija *Hasmonea*. Tā apvienoja jaunatni *Brit Trumpeľdor* (*Betar*), kuras lozungs bija kļūt par «ebreju brigādes daļu Izraēla zemē» un kas sākumā enerģiski pievērsās militārajai sagatavotībai.

Kad noskaidrojās, ka «ebreju brigāde» ir tālu no īstenošanas, pārgāja pie *Hahšara* (ieceļotāju sagatavošana), daļa locekļu pierakstījās Izglītības biedrības arodskolā galdnieku, atslēdznieku un elektriķu sagatavošanas nodaļā.

1925. gadā nodibināja lauksaimniecības skolu *Betara* – saimniecību «Vangaži», kas pastāvēja līdz 1940. gadam un bija priekšzīmīgi organizēta. Pirmie *Hahšaras* biedri uz Izraēla zemi aizbrauca 1926. gadā.

Rīga bija arī vispasaules organizācijas *Betar* centrs, kas 1930. gadā pārcēlās uz Vīni.

1930. gadā revizionistu partija pārņēma avīzi «Ovnt Post» («Vakara Pasts»), kas provincē iznāca ar nosaukumu «Morgn Post» («Rīta Pasts»). Avīzi slēdza 1934. gadā reizē ar citām ebreju avīzēm.

1935. gadā tika atvērta skola jūrnieku sagatavošanai (jūras *Hahšara*). Ar Rūdolfu Kaplana, Rafaela Feldhūna⁴², Dr. Roberta (Ruvina) Hofa un fonda *Keren-Tel-Hai* palīdzību iegādājās burinieku «Teodors Hercels», uz kura daudzi biedri tika sagatavoti darbam šajā nozarē Izraēla zemē.

Bez iepriekšminētajām partijām un organizācijām pastāvēja arī mazāki grupējumi, tādi kā *Grosmanisti* ar Naumu Moskovski un Moiseju (Movšu) Kaganu priekšgalā; Tautas partija, kuras biedri piedalījās *Centrālās ebreju skolu organizācijas – CESO* darbībā un tās cīņā par jidišu; starp viņiem bija Zalmans Levitass, žurnālisti Nahmans Dimenšteins un V. Lackis-Bertoldi. Pēdējais, kā mēs redzēsīm tālāk, konfliktā par valodām skolā atbalstīja ivritu. Bija arī kreisie, komunistiem tuvie grupējumi, kā *Poalei Cion*. Vadošā personība viņu vidū bija Makss Šacs-Aņins, un viņu darbība koncentrējās organizācijā *Arbeterheim*, kura izdeva dažādas pašu publikācijas un preses izdevumus.

Hehaluc Latvijā⁴³. Haluciāniešu (pārceļotāji) kustība – produktīvu spēku sagatavošana emigrācijai uz Izraēla zemi Latvijā izveidojās jau 1917. gadā. Taču nestabilais politiskais stāvoklis – padomju vara, Bermonta-Avalova uzbrukums – traucēja tās darbībai. Neskatoties uz to, 1918. gadā grupa pārceļotāju strādāja Rīgas priekšpilsētā dārzenu audzēšanas saimniecībā (Kazaku ielā). Daži biedri, kas uz Latviju bija atbraukuši no Petrogradas, palīdzēja šo kustību paplašināt, piesaistot darba jaunatni. Lielāko šīs grupas daļu veidoja *Ceirei Cion* piekritēji, bet mazāko – *Poalei Cion* un bezpartijiskie.

Šis darbs turpinājās arī 1919. gadā boļševiku laikā. Tika izveidota saimniecība dārzeņu piegādei pilsētai, un pastāvošā vara to atbalstīja kā «proletāriska arteļa» darbību. Pēc nacionālās valdības atgriešanās tika izvērsta plaša darbība galvaspilsētā un Daugavpilī, dažādās nelielās saimniecībās organizēja lauksaimniecības *Hašharas* (sagatavošanas skolas). Provincē dažās apdzīvotajās vietās organizēja grupas, kas meklēja atbilstošas vietas pārceļošanas sagatavošanai.

1919.–1921. gadā sākās relatīvi liela emigrācija (alija). Starp pirmajiem pārceļotājiem bija: Benjamins Perlmans, Elijahu Kaufmans, Matitjahu Gilevičs (Gils), Ābrams Kaplans, Elijahu Levite, Nisans Koblencs, Moše Polockis (Palmuns), Moše Raihrudels (Ben-Aluls), Nehemija un Tuvja Balsoni, Moše Davidovičs, Dāvids Volfbergs, Faņa Fabrikante (Inuvs), Cipora Šneersone, Cvi Plaksins, Arje Daņiļins, Ichaks Soresmans (Jardeni), Zaharija Kucers, Moše Šnaiders, Jakovs Libermans, Cipora Šapiro, Bencions Kulmans, Hugo Ginovkers (Inuvs), Rubens un Dāvids Rotšteini, Bencions Lernmans, Leja Bovšovere, Elijahu Balsons, Ciļa Goldina, Cipora Freijermane (Lifšica), Nehama Hijuta, Aviva Jofe (Fiša), Aba Gurvičs, Menahems Gurvičs, Arje Kaplans, Cvi Tulbovičs, Hanna Rande (Tulboviča), Geršons Gurvičs, Sāra Citroņa (Gurēviča) u.c.

1921. gada nemieru laikā⁴⁴ Izraēla zemē bojā gāja pārceļotāji Nisans Koblencs (Rīga), Curi (Daugavpils) un Simha Berlins (Rīga).

Hehaluc konferencē 1921. gadā Rīgā tika paziņots, ka pārcēlušās jau deviņas grupas un ka tā gada maija notikumiem jāveicina *alijas* pieaugums. Taču mandātu vara⁴⁵ pārtrauca *aliju* un samazināja pārceļotāju skaitu.

Turpmākajos gados pēc aktīvāko spēku aizbraukšanas, kas samazināja sertifikātu⁴⁶ skaitu, un krīze Izraēla zemē, kas izraisīja daļas pārceļotāju atgriešanos, pārceļošanas kustība pavājinājās. Jau pirmajos pārceļošanas kustības gados izvirzījās jautājums par tās iekšējo struktūru un mērķiem, uz kuriem jātiecas katram pārceļotājam individuāli.

Sākot no 1926. gada sāka domāt, ka organizācijai nevajag, kā līdz šim, būt par ikviena pārceļotāju virziena kopīgu kustību, bet pirmkārt tai jāapvieno visas jaunatnes organizācijas, tādas kā *Hašomer Hacair*, *Borohov jugndt* un *Gordonia*, lai kopā gatavotos dzīvei kibucos Izraēla zemē. Ar ilggadēju, sistemātisku darbu

katrs pārceļotājs gaidīs savu repatriācijas kārtu. Ar šādu mērķi jāorganizē saimniecības, kur viņi tiks sagatavoti un varēs palikt ilgu laiku.

Pirmais šāda veida mēģinājums bija Viesītē, kur izveidoja saimniecību, kurā mācījās 20 pārceļotāju. Lielam cilvēku skaitam nepietika zemes.

Otra saimniecība tika izveidota Grobiņā (netālu no Liepājas). 1927. gadā šeit sagatavoja 45 biedrus. Taču jau pirmajā sezonā kļuva skaidrs, ka zeme ir neauglīga, un saimniecību likvidēja.

Hehaluc vadītāji griezās Izglītības biedrībā ar lūgumu iegādāties lauku saimniecību, ko pārveidotu lauksaimniecības skolā ar divgadīgu apmācību kursu 20–25 *haluciem*. Biedrība piekrita nomāt muižu un segt daļu izdevumu. Tā bija Baltmuiža, kas pastāvēja no 1929. līdz 1933. gadam. To kā skolu iekļāva mācību iestāžu tīklā, un arī valdība piedalījās tās uzturēšanā. Mācības sākās jau 1928. gadā Izglītības biedrības arodskolā, kamēr tika atbilstoši iekārtota saimniecība.

Šeit sagatavoja 23 pārceļotājus. Viņi bija nodarbināti visu dienu un pēc pilnas darbadienas apguva teorētiskās zināšanas. Baltmuiža kļuva par paraugsaimniecību, un agronoma Herca Branova vadībā apgūtās praktiskās un teorētiskās zināšanas deva labumu Izraēla zemes lauksaimniecībai un dzīvei kibucos.

Pirmajos divos gados darbs risēja atbilstoši atmosfērai kibucos Izraēla zemē. Pārmaiņas notika 1929. gadā, kad saimniecībā bija 50 cilvēku, t.i., divreiz vairāk, nekā tā spēja uzņemt. 1931. gadā to skaits sasniedza 75. Ekonomiskās krīzes dēļ visiem nepietika darba, un daļu pārceļotāju aizsūtīja mājās. 1932. gadā viņu skaits sasniedza 125.

Skola nevarēja uzņemt tik daudz cilvēku. Starp Izglītības biedrību un *Hehaluc* radās nesaskaņas. Mācību process tika novājināts. Tā kā netika pagarināts nomas līgums, 1933. gadā skolu slēdza.

Pēc Baltmuižas likvidēšanas nomāja saimniecību Juglā. Tā pastāvēja vienu gadu un sagatavoja 70 pārceļotāju. To nācās atstāt, jo īpašnieks bija vācietis, kurš hitlerisma ietekmē negribēja paciest ebrejus uz savas zemes.

Filantrops E. Muškats savā testamentā zināmu summu novēlēja lauksaimniecības *Hahšaras* izveidošanai. Par šo naudu nopirka 130 ha zemes Inčukalnā un uz turieni no Juglas pārcēla skolu, ko par godu dāvinātājam nosauca – Muškati. Šeit, tāpat

kā Juglā, vadītājs un organizators bija H. Branovers. Muškatus likvidēja pēc Latvijas aneksijas PSRS 1940. gadā.

Kaut arī lauksaimniecības darbi bija pārceļotāju sagatavošanas kodols, bija skaidrs, ka pilsētās jāizveido punkti, lai varētu apmierināt pieaugošo repatriācijas vēlmi. Pilsētu kibuci varēja balstīties uz darbu fabrikās un dažādos palīgdienestos. Tas deva iespēju pagarināt sagatavošanas periodu. Kā šie darbi, tā arī arodskola deva tiesības repatriēties bez sagatavošanas kibucā.

Pilsētu centru izveidei vajadzēja ievērojamus naudas līdzekļus. Šīs summas deva *Hehaluc* draugu komitejas, kas bija Rīgā un Liepājā.

Sagatavošanas punkti pilsētās: *Haamala* (Pacēlums) Daugavpilī, centri *Hasolel* (Celmlauzis) un *Ginosar* Rīgā un *Hahwaš* (Iekarotājs) Ventspilī. Centrālie punkti bija arī Liepājā, Tukumā, Aizputē un Bauskā, kur jaunie cilvēki strādāja tuvējās lauku saimniecībās.

1934. gada apvērsums neiespaidoja *Hehaluc* darbību. Oficiāli organizācija tika likvidēta, bet valdība neatrada pamatojumu traucēt ebreju jaunatnes sagatavošanu valsts pamešanai...

Pēc pagaidu nelegālās darbības *Hehaluc* atrada juridisko pieaugu organizācijā *Olim – Palestīnas kolonizācijas veicināšanas biedrība «Celmlauži»*, kuru reģistrēja 1935. gadā un kurā faktiski grupējās visas jaunatnes organizācijas – *Borohov jugndt*, *Gordonia*, *Hašomer Hacair*, kā arī *Hehaluc*.

1934. gadā *Hahšara* punktos bija vislielākais pārceļotāju skaits – 460, starp viņiem 100 – «vienkāršo pārceļotāju», t.i., to, kas nepieslējās nevienai jaunatnes kustībai.

Šī skaita turpmākās samazināšanās cēlonis acīmredzot bija sertifikātu trūkuma, smago dzīves apstākļu un sliktās pārtikas sekas. Rīgā tika izveidota arī *Hehaluc* nodaļa ar nosaukumu *Hahoved* (Strādājošie), ko veidoja amatnieki un viņiem tuvu profesiju pārstāvji un kas apvienojās, lai pārceltos un noteiktās proporcijās saņemtu sertifikātus. *Hehaluc* vadošajās institūcijās valdīja pozitīva attieksme pret tā saukto jaukto *Hahšara*, un, neskatoties uz savstarpējām nesaskaņām, kopumā pārceļotājiem bija labas attiecības un savstarpēja uzticēšanās, kas tika uzsvērtā visās instancēs, kuru pārstāvji apmeklēja pārceļotāju organizācijas Latvijā.

Grūti noteikt no Latvijas aizbraukušo skaitu, bet *Afikim*, *Ašdot-Jakov*, *Kfar-Blum*, *Kfar-Giladi*, *Šefaim*, *Kineret*, *Mišmarot*,

Ein-Gev, Ginosar, Galil-Jam u.c. kibucos bija liels iedzīvotāju skaits no Latvijas *Hehaluc*.

1924. gadā ceļā uz Izraēla zemi caur Latviju nelegāli tika izvesti pārceļotāji no Padomju Savienības. Šo darbu vadīja Elijahu Epšteins (Eilats)⁴⁷, kurš šādā nolūkā nelegāli ieradās no Krievijas.

Rīgas biedri – Saeimas deputāts M. Lazersons, Jerahmiels Viņņiks, Josifs Krupkins, Cvi Garfinkels u.c. palīdzēja organizēt sakarus ar Latvijas robežpunktiem. Atbraucējiem vajadzēja sagatavot dokumentus, lai viņus neaizsūtītu atpakaļ uz PSRS. Tāpat vajadzēja parūpēties par apģērbu un finansiālu palīdzību.

Daļu nepieciešamo līdzekļu saņēma no vietējiem sabiedriskajiem darbiniekiem. Palīdzēja arī Palestīnas biroja vadītājs M. Fainmans un fonda *Keren Haesod* pārstāvis Izraēla zemē Moše De-Šalits. Uz pārceļotāju nelegālajiem punktiem Krievijā sūtīja arī presi un informatīvus materiālus.

Šādi no maija līdz novembrim Latvijā ieradās apmēram 80 cilvēku. Pārceļošanas operācija tika pārtraukta, jo padomes atklāja sakarus, bet latvieši negribēja kaitināt savus krievu kaimiņus.

Sporta biedrības

1918. gadā Rīgā tika nodibināta sporta biedrība *Makkabi*⁴⁸. Starp tās dibinātājiem bija Dr. A. Šeinfelds, Dr. A. Berkovičs, A. Bergmans, A. Hiršovičs, S. Mihelsons, I. Zilbermans, Gidina kundze, A. Markuss, Š. Bar-Šacs, N. Olnšteins u.c. Pateicoties Dr. Īzaka Jofes atbalstam, *Džoint* vadītājs Josifs Heimans piešķīra subsīdiju nepieciešamo ierīču iegādei. 1939. gadā *Makkabi* biedru skaits sasniedza 1400, un atsevišķas tā nodaļas bija Liepājā, Ventspilī, Tukumā, Kuldīgā, Aizputē, Varakļānos u.c. Biedrības priekšsēdētājs bija A. Kelmans⁴⁹.

1924. gadā tika nodibināta sporta biedrība *Hakoah*⁵⁰. Tās biedri specializējās futbolā, boksā un galda tenisā. Starp biedrības darbiniekiem bija E. Etingens, Dr. I. Hofmans, advokāts I. Garņickis, Zalmans Suzajevs u.c. Nodaļas bija Jelgavā un Rēzeknē.

1925. gadā *Perecklubā* pie *Bunda* atklāja sporta organizāciju ar apmēram simt biedriem. 1927. gadā vēl pievienojās I. Šlēzingerā, Emmanuila Glikmana (Gila) u.c. dibinātais Ebreju sporta klubs. Daugavpilī bija biedrība *Disks* ar vislabākajiem futbolistiem Latgalē.

Rīgā izveidoja tenisa biedrību *Ritek*. 30. gados parādījās sporta biedrības *Borohov* un *Hapoel* (Strādnieks). Pēdējā bija saistīta ar *Hapoel* Izraēla zemē. To vadīja E. Glikmans (Gils).

Keren Kaemet Latvijā organizēja cionistisko sporta organizāciju kongresus. 1924. gadā kongress notika Boruha Baga vadībā, 1929. gadā – P. Belkina, I. Šērmana, E. Glikmana un M. Mitla vadībā.

Daudzi sporta organizāciju biedri organizēti piedalījās *Makkabiādēs* Izraēla zemē: 1932. gadā – 101 dalībnieks I. Šlēzingera un M. Mitla vadībā. Otrajā *Makkabiādē* piedalījās 85 sportisti A. Kelmana vadībā. Liela daļa no viņiem palika Izraēla zemē kā «nelegālie» repatrianti.

Ebreji valsts likumdošanas institūcijās

Iepriekš mēs pakavējāmies pie ebreju politisko apvienību darbības Latvijā. To pārstāvji, pateicoties uzticībai, ko ieguva sabiedriskie spēki, kas vadīja Latvijas ebrejus, tika ievēlēti valsts augstākajās institūcijās – Satversmes Sapulcē un četru sasaukumu Saeimās no 1920. gada 1. maija līdz 1934. gada 15. maijam.

Satversmes Sapulcē ievēlēja 150 deputātu, bet Saeimā – 100 deputātu. Ebreju pārstāvniecība, neskatoties uz balsu sadrumstalotību starp ievērojamu skaitu dažādu partiju (Vācu minoritāte uz vēlēšanām gāja ar vienu sarakstu), veidoja 5% – proporcionāli ebreju iedzīvotāju skaitam attiecībā pret kopējo iedzīvotāju skaitu. Tikai pēdējā – 4. Saeimā ebreju deputātu skaits saruka līdz trīs.

Tabula sniedz pārskatu par ebreju līdzdalību valsts likumdošanas institūcijās.

Partija	Deputātu skaits				
	Satversmes Sapulce	Saeima			
		1.	2.	3.	4.
<i>Agudat Israel</i>	1	2	2	1	2
Nacionāldemokrāti	2	1	–	–	–
Vispārējie cionisti	1	–	–	–	–
<i>Mizrahi</i>	1	1	1	1	–
<i>Ceirei Cion</i> – cionisti sociālisti	1	1	1	1	–
<i>Bunds</i>	2	1	1	1	–
Kopā	8	6	5	5	3

Piecos vēlēšanu apgabalos – Rīgā, Kurzemē, Latgalē, Zemgalē un Vidzemē – ebreji savus deputātus varēja izvirzīt tikai pirmajos trīs. Citos vēlēšanu apgabalos ebreju skaits bija pārāk mazs, lai tiktu pārstāvēti Saeimā.

Pēc partijiskās piederības četru Saeimu deputāti sadalās šādi (sk. tabulu).

Saeima	Rīga	Kurzeme	Latgale	Pavisam
1.	M. Dubins (<i>Agudat Israel</i>), L. Fišmans (nacionāldemokrāti)	M. Nuroks (<i>Mizrahi</i>)	R. Vitenbergs (<i>Agudat Israel</i>), M. Lazersons (<i>Ceirei Cion</i> – cionisti sociālisti), N. Maizels (<i>Bunds</i>)	6
2.	M. Dubins (<i>Agudat Israel</i>)	M. Nuroks (<i>Mizrahi</i>)	R. Vitenbergs (<i>Agudat Israel</i>), M. Lazersons (<i>Ceirei Cion</i> – cionisti sociālisti), N. Maizels (<i>Bunds</i>)	5
3.	M. Dubins (<i>Agudat Israel</i>)	M. Nuroks (<i>Mizrahi</i>)	R. Vitenbergs (<i>Agudat Israel</i>), M. Lazersons (<i>Ceirei Cion</i> – cionisti sociālisti), N. Maizels (<i>Bunds</i>)	5
4.	M. Dubins (<i>Agudat Israel</i>), M. Nuroks (<i>Mizrahi</i>)	-	S. Vitenbergs (<i>Agudat Israel</i>)	3

L. Fišmans, nacionāldemokrātu kandidāts, iekļuva 1. Saeimā, tikai pateicoties apvienotajam ebreju blokam – *Mizrahi*, vispārējie cionisti un nacionāldemokrāti ar Mordehaju Nuroku no *Miz-*

rahi vadībā. No šī saraksta iekļuva divi deputāti Rīgā un viens Kurzemē.

2. Saeimā katra partija startēja atsevišķi. Līdz ar to tika zaudētas daudzu ebreju balsis, īpaši Rīgā. No šī apgabala ievēlēja tikai vienu ebreju pārstāvi. Vispārējie cionisti un nacionāldemokrāti, kas stāvēja tālu no ebreju masām, nogāja no politiskās skatuves.

Kā redzams, ebreju politiskajā dzīvē svarīga loma bija Latgalei. Savi atbalsta punkti Latgalē bija trīs partijām: *Ceirei Cion* – cionistiem sociālistiem un *Bundam*. *Agudat Israel* tur bija otršķirīgs atbalsta punkts, jo to atbalstīja arī buržuāziskie elementi, un tās deputāti no Rīgas apgabala iekļuva visās četrās Saeimās.

Ceirei Cion – cionistiem sociālistiem un *Bundam* Latgale bija vienīgais balsts. Nepieciešams atcerēties šī reģiona sociālo sastāvu. Latgales darbaļaužu masām – strādniekiem, amatniekiem un sīktirgotājiem bija pašsaprotami balsot par kreisajiem grupējumiem, un šo divu partiju pārstāvji no šī apgabala tika ievēlēti 1., 2. un 3. Saeimā.

Mēs sīkāk pakavēsimies pie sabiedriskās situācijas 3. un 4. Saeimas vēlēšanu laikā. Šeit gribētu uzsvērt tikai divu kreiso kandidātu izgāšanās 4. Saeimas vēlēšanās tehnisko pusi. Lai tiktu ievēlēts, *Bunda* kandidātam pietrūka 400 balsu, bet *Ceirei Cion* – cionistu sociālistu kandidātam M. Lazersonam – mazāk par simt balsīm.

Visas neatkarīgās Latvijas valdības, izņemot tikai vienu, veidoja labējo koalīcija ar buržuāzisko un bagāto Zemnieku savienību priekšgalā, radikāli labējiem elementiem un centriskām partijām, kas bija gatavas piekļauties gan kreisai, gan labējai koalīcijai – atkarībā no tā, kādu labumu tās varētu gūt.

Agudat Israel deputātu pozīcija bija ebreju interešu vārdā iet kopā ar labējo koalīciju; deputāta Dubina viedoklis bija, ka nevajag glaimot kreisajiem, tāpēc ka viņu sirdsapziņa un idejas, vienalga, liek atbalstīt cietējus. Cita lieta ir labējie antisemīti, kuri izmanto katru iespēju kaitēt ebrejiem. Viņus vajag atbalstīt un par to saņemt: ebreju, kuriem nav nekāda sakara ar Latviju, dzīvošanas tiesības [Latvijā], vietējo pašvaldību pret ebrejiem vērsto rīkojumu atcelšanu, kā arī nepieciešamības gadījumā saņemt atļaujas, vīzas u.tml. – ebrejiem būdu vienmēr bijis papildnam...

Citi ebreju deputāti, īpaši kreisie, uzskatīja, ka Dubina situatīvā politika ir nepareiza. Jācīnās par likumīgu, līdztiesīgu atieksmi pret ebrejiem, bet nevajag paļauties uz lūgumiem. Kaut

arī neviens ebreju deputāts nebija brīvs no lūgumiem, nevienam to nebija tādā vairumā kā Dubinam, un tikai viņš lūgumus pārvērtā par principiāli politisku līniju.

Mizrachi pārstāvis Mordehajs Nuroks bija liberāli noskaņots, un, kad izveidojās sociāldemokrātu vadītā kreisā koalīcija, starp citu, vienīgā kreisā valdība neatkarīgās Latvijas periodā (noturējās no 1926. gada decembra līdz 1928. gada janvārim), – to atbalstīja M. Nuroks un M. Lazersons. *Agudat Israel* deputāti balsošanas laikā atstāja zāli.

Agudat Israel deputāti brīdināja ebrejus, ka sociāldemokrātu koalīcija ieviesīs ekonomiskas reformas – monopolu, kooperatīvus utt., kas nodarīs kaitējumu ebreju tirgotājiem un rūpniecībai. Taču iznāca otrādi – valdība noslēdza tirdzniecības līgumu ar Krieviju,⁵¹ kurā padomju puse apņēmas dot vietējām fabrikām lielus pasūtījumus, un par šo līgumu balsoja arī abi *Agudat Israel* deputāti.

Kreiso koalīcijas valdības laikā tika apstiprināta jidiša un ivrita valodas līdztiesība ebreju skolās; veikti labojumi likumā par pilsonību; zemes sadalīšanas komisijā iekļāva nacionālo mazākumtautību pārstāvi – visi šie jautājumi bija ļoti nozīmīgi ebreju iedzīvotājiem, un mēs pie tiem tuvāk pakavēsimies nākamajās nodaļās.

Tādējādi ebreju sabiedrība varēja pārliecināties, ka arī kreisā koalīcija ar ebreju līdzdalību var būt noderīga ebrejiem.

Kreisā valdība atkāpās, jo no tās aizgāja Demokrātiskais centrs. Šī partija nostājās jaunās koalīcijas vadībā, ko atbalstīja *Agudat Israel* deputāti. M. Nuroks un M. Lazersons balsoja pret to. Parlamenta diskusiju laikā M. Dubins uzskatīja par vajadzīgu aizrādīt M. Nurokam par to, ka viņš balsojis par kreiso valdību, kurā piedalījās Demokrātiskais centrs, bet tagad viņš balso pret labējo kabinetu ar to pašu centru. Piedevām viņš apvainoja Nuroku par to, ka sarunu laikā par jauno koalīciju viņš izvirzījis personiskas prasības. Nuroks norādīja, ka centrs ir mazākais ļaunums, jo ir Demokrātiskā bloka mazākā daļa, bet pavisam citu nozīmi tas iegūst labējo apvienībā. Kas attiecas uz amatu, ko pieprasīja Nuroks, viņš uzskata, ka ebreju minoritātei, ņemot vērā tās lomu valsts ekonomiskajā dzīvē, pienākas pārstāvis Valsts bankā.

Ebreju deputātu savstarpējā iekšējā konflikta iztīrāšana no Saeimas tribīnes atstāja nomācošu iespaidu uz ebreju iedzīvotā-

jiem, un tas ietekmēja 3. Saeimas vēlēšanu rezultātus pēc deviņiem mēnešiem (1928. gada oktobrī). *Agudat Israel* faktiski izgāzās, iegūstot Rīgā tikai vienu pārstāvi, kurš no visiem galvaspilsētas deputātiem Saeimā iekļuva pēdējais. Latgalē partijas saraksts vispār cieta sakāvi.

Par šo partiju nodoto balsu skaita samazināšanos ietekmēja vēl divi iemesli. Tās otrs deputāts, Ruvens Vitenbergs no godājamās Daugavpils ģimenes, bija tikai Dubina ēna, sešu gadu laikā, būdams deputāts, viņš Saeimā neuzstājās nevienu reizi.

Dubins savukārt, būdams pārliecināts, ka ebreji viņam ir pateicību parādā par visu to, ko viņš tiem devis, un viņu atbalstīs, neuzskatīja par vajadzīgu veikt atbilstošu priekšvēlēšanu kampaņu – neorganizēja mītiņus, neizdeva agitācijas lapiņas utt. un bija rūgti vilies...

Turpretim *Mizrachi* ieguva divus mandātus: Rīgas vēlēšanu apgabalā ievēlēja rabīnu Mordehaju Nuroku, bet Kurzemes – viņa brāli Ābramu Nuroku.

Ebreju sabiedrībā 3. Saeimas vēlēšanas notika izteikti liberālā gaisotnē. Latviešu noskaņojums tāds nebija. Sociāldemokrātu deputātu skaits samazinājās no 31 – 2. Saeimā līdz 25 – 3. Saeimā, jo mazākums – M. Skujenieka partija ieguva divas deputātu vietas bijušo septiņu vietā 1. Saeimā un četru vietā 2. Saeimā. Neoficiālie komunistu deputāti, kurus tagad ievēlēja uz sociāldemokrātu rēķina, politiskajās cīņās nepiedalījās apzināti, vadoties pēc principa – «jo sliktāk, jo labāk». Valsts demokrātiskās iekārtas graušana kalpoja viņu mērķiem.

Šo vēlēšanu rezultāts bija tas, ka 3. Saeimas laikā valdīja labējie kabineti ar Zemnieku savienību priekšgalā. Tos atbalstīja *Agudat Israel* deputāti, un Mordehajam Dubinam bija pilnīga ietekme attiecībā uz visām ebreju dzīves jomām.

Tāpēc trīs cionistu pārstāvjiem – diviem no *Mizrachi* un vienam no *Ceirei Cion* – neizdevās veikt izmaiņas tā sauktā ebreju departamenta vadībā.⁵² Ebreju kultūras autonomijas priekšgalā atradās inženieris Jakovs Landaus, Nacionāldemokrātiskās partijas biedrs, kuram piederēja skola ar krievu mācību valodu un kuram nepiedienēja vadīt skolu ar ivrita vai jidiša mācību valodu. Tomēr Dubins atbalstīja viņa kandidatūru, un ivritā un jidišā runājošie palika neievēroti.

3. Saeimas darbība lielā mērā norisēja zem valsts ekonomisko grūtību zīmes. Krievijas–Latvijas līguma labvēlīgā ietekme sa-

glabājās līdz 1930. gada beigām. 1929. gada finanšu krīze Amerikā un pasaules ekonomiskā krīze 1930.–1932. gadā izraisīja eksporta samazināšanos. Valdības pasākumi – monopola ieviešana un muitas tarifu izmaiņas galvenokārt bija vērsti, lai palīdzētu nacionāli noskaņotai zemniecībai, kā arī lielrūpniecības aizsardzībai. Valsts pilsētām piešķīra mazos kredītus, bet lielos – lauksaimniecībai. Jau bija jūtama nacistiskās Vācijas ietekme, un Latvijas vācu tautības iedzīvotājus arvien vairāk pārņēma hitlerisma gars.

Valdībā bija jūtams pagrieziens pa labi. Tas izpaudās Satvermes 81. panta piemērošanā, kas valdībai deva tiesības izdot rīkojumus un likumus parlamenta sesiju starplaikā. Neskatoties uz to, ka šo pantu bija paredzēts piemērot tikai ārkārtas gadījumos, valdība to izmantoja, lai izdarītu izmaiņas likumā par slīmoksēm, samazinot valsts subsidēto daļu un iekļaujot to darba devēju pārvaldē. Tika ierobežota arī pašpārvalžu, arodbiedrību u.c. brīvība. Šie valdības soļi izraisīja asus protestus no demokrātiskās nometnes puses.

Šādā atmosfērā sākās gatavošanās 4. Saeimas vēlēšanām. Ebreju masām vajadzēja būt skaidram, ka šādā politiskā situācijā valstī un ārzemēs nepieciešams atbalstīt demokrātiskos spēkus to cīņā pret reakciju.

Taču arī ebreju iedzīvotāji nosliecās uz labējo pusi. *Agudat Israel*, atceroties savu sagrauvi 3. Saeimas vēlēšanās, mainīja taktiku. Lozungs tagad bija, ka Dubina kandidatūra ir apdraudēta. Tika organizētas masu sapulces, publicēti uzsaukumi utt., un kā otrs kandidāts figurēja Simons Vitenbergs, jurists, talantīgs orators, augsti izglītots un erudīts cilvēks.⁵³

Partija *Ceirei Cion* – cionisti sociālisti un *Bunds* saprata, ka vēlēšanas šajā gadā būs grūtākas par iepriekšējām. Viņi speciālos vilcienos organizēja savu piekritēju transportēšanu no Rīgas uz Latgali, lai apgabalā palielinātu par šīm partijām nodoto balsu skaitu. Bet visas pūles izrādījās veltas. Abu partiju kandidāti neiekļuva Saeimā dažu simtu balsu trūkuma dēļ. Turpretim *Agudat Israel* ieguva divus deputātus – Rīgā un Latgalē.

Kurzemē bez *Mizrahi* piedalījās arī otrs ebreju saraksts ar Dr. R. Hofu priekšgalā. Dr. R. Hofs nāca no godājamās Jelgavas ģimenes, kas Latvijā nodibināja vairākus lielus rūpniecības uzņēmumus. Balsu sadrumstalotības dēļ ebreji Kurzemē palika bez sava pārstāvja Saeimā.

Tādējādi 4. Saeimā bija trīs ebreji: M. Dubins un S. Vitenbergs no *Agudat Israel* un M. Nuroks no *Mizrahi*, kurš savu mandātu ieguva Rīgas vēlēšanu apgabalā.

Pēdējās – 4. Saeimas laiku, ko pārtrauca 1934. gada 15. maija fašistiskais apvērsums, mēs aprakstīsim nākošās nodaļas sākumā – nodaļā par Latvijas ebreju dzīves norietu un bojāeju.

Ebreju deputātu sadarbība. Mēģinājumi izveidot konsultatīvo padomi

Latvijas Saeimā nebija ebreju frakcijas ar kopīgu obligātu disciplīnu. Tas nebija iespējams viedokļu atšķirību un politisko un šķirisko pretrunu dēļ.

Pēc iepriekšējās – Krievijas tradīcijas *Bunda* pārstāvis N. Maizels bija sociāldemokrātu frakcijā. *Ceirei Cion* – cionistu sociālistu pārstāvis profesors M. Lazersons bija gatavs pievienoties jebkurai frakcijai, ar noteikumu, ka viņam ļaus brīvību sociālās likumdošanas u.c. jautājumos. 1. Saeimā neilgu laiku pastāvēja visu ebreju buržuāzisko deputātu apvienība, bet tā izjuka politisko domstarpību dēļ. *Agudat Israel* vienmēr atbalstīja labējās valdības. M. Nuroks no *Mizrahi* 2. Saeimā atbalstīja kreiso koalīciju un arī pēc tam palika uzticīgs savām liberālajām tendencēm.

Tomēr specifiskos jautājumos visi ebreju deputāti bija vienotā frontē. Ebreju sabiedrībā un presē bieži parādījās jautājums par «konsultatīvo padomi» – ebreju pārstāvju konsultatīvu apvienību, ko veidotu sabiedriski darbinieki un juridisku, ekonomisku un citu jautājumu, kurus deputāti ne vienmēr labi pārzināja, speciālisti. Tāda padome ebreju deputātiem pastāvēja Krievijā.

Šis priekšlikums un daži mēģinājumi izveidot konsultatīvu apvienību atdūrās pret *Agudat Israel* pretestību. Nav izslēgts, ka šīs partijas negatīvā attieksme pamatojās bailēs, ka padomē, kurā būtu visu partiju pārstāvji, tā būs mazākumā un nāksies pakļauties padomes lēmumiem, pat ja politisku vai reliģisku iemeslu dēļ *Agudat Israel* tam nepiekrīstu.

Ebreju specifiskās problēmas Saeimā

Nacionālā autonomija. Mēs jau pieminējām komisiju likumprojekta par ebreju nacionālo autonomiju izstrādei pie *Cevaad* centrālās valdes. Šī jautājuma nopietna apspriešana sākās

1. Saeimas īpašā komisijā, kurai vācu deputāti iesniedza priekšlikumu par vācu minoritātes nacionālo autonomiju. Šīs komisijas sastāvā kā sociāldemokrātu frakcijas pārstāvji bija M. Lazersons un N. Maizels.

Ebreju autonomijas projekta izstrāde parādīja Latvijas ebreju vidū valdošo uzskatu un domu atšķirības.

Visiem bija skaidrs, ka kopienai jāklūst par autonomijas iemiesotāju. No šīs dienas vajadzēja izveidot kadastru, t.i., sastādīt visu tā biedru sarakstu. Tomēr radās jautājumi, kas bija saistīti ar nacionālās autonomijas problēmu kompleksu: kas var kļūt par kopienas locekli? Vai autonomijai jābūt laicīgai, vai tai jāaptver reliģiskas organizācijas? Vai kadastra biedriem būs jāmaksā nodoklis, vai būs brīvprātīgi ziedojumi? Bet kultūras autonomijā, kas ir daļa nacionālās autonomijas, – valodas jautājums neatkarīgajā skolu tīklā: jidišs vai ivrits, vai abas valodas.

Tikai kadastra jautājumā vienojās, ka no tā izslēgs katru, kas būs mainījis ticību. *Ceirei Cion* pārstāvji – cionisti sociālisti bija par laicīga rakstura autonomiju. *Bunda* pārstāvis neiebilda pret projekta iesniegšanu komisijā, kaut gan, pēc bundistu domām, projekta vienīgais pareizais punkts bija kultūras autonomija (sociālistiskais režīms pats no sevis atrisinās nacionālo jautājumu).

Agudat Israel deputāti paziņoja, ka viņi piekritīs kadastram, ja tiks pieņemta laicīga autonomija, nebija izslēgts, ka viņu partija prasītu īpaša kadastra izveidošanu, kurā iestātos šādai autonomijai nepiekrītošie ebreji.

Īpaši sarežģīts bija jautājums par valodu. Cionisti – Lazersons un Nuroks bija par jidiša un ivrita vienādām tiesībām. Nacionāldemokrāti, kuriem bija pārstāvis 1. Saeimā, uzskatīja, ka skolās jā saglabā vācu un krievu valoda. *Bunda* pārstāvis atbalstīja tikai jidišu.

Komisijā iesniedza projektu ar paralēliem priekšlikumiem: *Agudat Israel*, cionistu un nacionāldemokrātu variantus.

Nav šaubu par to, ka, ja pieņemtu nacionālās kultūras autonomiju, tā saskartos ar lielām grūtībām domstarpību dēļ pašu ebreju vidū. Taču šis jautājums parlamenta debatēs netika iekļauts.

Kas attiecas uz kultūras autonomiju, tā likumīgi pastāvēja no Latvijas valsts dibināšanas sākuma. Valodas jautājumi laika gaitā atrisinājās, bet to mēs sīkāk aplūkosim atsevišķā nodaļā.

Pilsonības jautājums. Tautas Padome savlaik pieņēma likumu, saskaņā ar kuru par Latvijas pavalstnieku varēja kļūt bijušais Krievijas pilsonis, kas dzīvo Latvijas teritorijā un nāk no gubernām, kas iekļāvās Latvijas robežās, ar nosacījumu, ka viņš ar tām bija saistīts līdz 1914. gada 1. augustam. Terminu «bija saistīts» varēja saprast, ka bija ierakstīts vietējos reģistros. Faktiskais stāvoklis bija tāds, ka, izņemot Latgales ebrejus, kuri dzīvoja apmešanās joslas robežās, liela daļa Kurzemes un Vidzemes ebreju dzīvoja uz administratīvu norādījumu pamata, piemēram, 1880. un 1893. gada atļauju un Stolipina apkārtraksta pamata. Visi šie cilvēki skaitījās vietējie pastāvīgie iedzīvotāji, bet ne visi bija reģistrēti vietējās administrācijas grāmatās. Vietējām varasiestādēm tas deva iespēju dažādām interpretācijām un grūtību radišanai.

Cīņa par šī likuma anulēšanu ilga astoņus gadus. 1927. gadā šo jautājumu apsprieda Saeimā. Par to referēja Nojs Maizels. Tika pieņemts jauns likums, saskaņā ar kuru par Latvijas pilsoni skaitījās katrs Krievijas pavalstnieks neatkarīgi no tautības un ticības, kurš dzīvo Latvijā no 1925. gada 1. janvāra un kurš līdz šā likuma stāšanās spēkā nav pieņēmis citu pavalstniecību, un

- 1) kurš Latvijā nodzīvojis vismaz sešus mēnešus līdz 1914. gada 1. augustam;
- 2) Latvijā pastāvīgi dzīvojis līdz 1881. gadam;
- 3) likums attiecas uz to personu bērniem, kas piederēja 1. un 2. punktā minētajām.

Likums legalizēja visus valstī dzīvojošos iedzīvotājus un deva iespēju atgriezties un saņemt Latvijas pilsonību tiem, kas Latvijā bija atstājuši Pirmā pasaules kara laikā.

Agrārā reforma un ebreji. Latviešu tautas pats lielākais sasniegums neatkarīgajā tēvijā, bez šaubām, bija agrārā reforma, kas latviešiem atdeva zemi, ko pirms simtiem gadu bija sagrābuši vācu bruņinieku ordeņi. Tautas Padome reformu pieņēma ar likumu.

Zemes sadalīšana ilga vairākus gadus, un tas nebija viegls uzdevums, jo šeit sadūrās pilsētu, lauku un privātpersonu intereses. Diemžēl šajā procesā bieži cieta ebreji, kuri daudzās paaudzēs dzīvoja pilsētās un miestīņos un nomāja ēkas no vietējās administrācijas. Īpaši tas attiecās uz Latgales ebrejiem, kur uz «cinšu»⁵⁴ līguma pamata nomas tiesības uz lauku vai pilsētu ze-

mēm, uz kurām uzceltas ēkas, veikali u.tml., tika mantotas bez laika ierobežojuma.

Kara, izsūtījumu un evakuācijas dēļ ebrejiem attiecīgie dokumenti bija iznīcināti vai nozuduši, un, sadalot zemi, vietējā administrācija priekšroku deva pašvaldībām vai «cienijamiem» pretendentiem, nerēķinoties ar ebreju prasībām, īpaši, ja trūka attiecīgu pierādījumu.

Zemes sadalīšanu uzraudzīja īpaša Saeimas komisija, kurā kreisās koalīcijas laikā tika deleģēts krievu deputāts.

Ebreju deputātu uzdevums bieži vien bija atsevišķu personu vai kopienu interešu aizstāvība, ja tās skāra koplietošanas zemes vai ganības u.tml.

PIEZĪMES

¹ Sk. 36. piezīmi 110. lpp.

² Jakovs Helmans (1880–1950) dzimis Talsos, ieguvis reliģisku izglītību, bet vēlāk reliģisko darbību pārtrauca, kopš 1897. gada dzīvoja lielā trūkumā Vācijā un studēja filozofiju, 1910. gadā Bernē ieguva filozofijas doktora grādu, pieslējās dažādām politiskām kustībām – gan ebreju, gan citām. No 1912. gada, izņemot Pirmo pasaules karu, dzīvoja Rīgā. 20. gados bija aktīvs Eiropas līmeņa darbinieks politiskajā partijā *Ceirei Cion*, no 1927. gada – viens no Latvijas lielākās ebreju avīzes «Frimorgn» («Rīts») izdevējiem; pēc 1934. gada valsts apvērsuma Latvijā emigrēja, miris Buenosairesā.

³ Hiršs Nombergs (1876–1927) – publicists un rakstnieks, dzimis un pārsvarā dzīvojis Polijā, kur bija viens no ebreju izglītības skolas organizatoriem. Strādāja ebreju vadošajos periodiskajos izdevumos. 1907. gadā dzīvoja Rīgā, kur bija avīzes «Nacional Ceitung» redaktors. Pārtulkoja jidišā V. Šekspīra un R. Tagores darbus, «Tūkstots un vienas nakts pasakas». Ieviesa terminus «jidišisms» un «jidišisti».

⁴ Sk. 5. piezīmi 139. lpp.

⁵ Izrails Haims Tavjevs (1858–1921) – filologs, publicists, izdevējs. Dzimis Viļņas gubernā Drujā (tagad Baltkrievija), ieguvis ebreju tradicionālo reliģisko izglītību. Publicists un literatūras kritiķis, rakstījis esejas, lugas, tulkojis, sastādījis grāmatas bērniem. No 1908. gada dzīvoja Rīgā, kur izdeva žurnālu bērniem «Hehaver» («Biedrs»). No 1914. gada dzīvoja Maskavā, pēc 1917. gada atgriezās Rīgā, kur mira.

⁶ Makss Vainraihs (1894–1969) – lingvists, literatūrzinātnieks, publicists, dzimis Kuldīgā. 1924. gadā viens no IVO filoloģijas sekcijas ini-

ciatoriem un tās vadītājs; 1940. gadā kopā ar šo institūtu pārcēlās uz Ņujorku un līdz 1950. gadam bija tā zinātniskais vadītājs.

⁷ Šoloms Aleihems (īstais vārds un uzvārds Šoloms Rabinovičs) (1859–1916) – ebreju rakstnieks, dzimis un dzīvojis Krievijā, no 1914. gada – ASV. Lielākoties rakstīja jidišā, arī ivritā un krievu valodā. Radīja spilgtu nacionālo tipāžu galeriju. Viņa darbiem raksturīgs humors un lirisms, precīzas sadzīviskas detaļas, spilgti izteikta demokrātiska pozīcija. Romāni – «Senders Blanks un viņa ģimenīte» (1887), «Josele Solovejs», «Plūdi» (1906), «Klejojošās zvaigznes» (1909–1911), «Asiņainais joks» (1913), stāsts – «Zēns Motls» (1907–1916), noveļu cikli – «Menahems Mendls» (1892), «Tevje pienvedējs» (1894–1914) u.c.

⁸ Anskis (īstais vārds un uzvārds Šloime (Semjons) Rapoportš) (1863–1920) – dzejnieks, prozaīķis, dramaturgs, etnogrāfs. Dzimis Vitebskas guberņā Čašņikos. Jaunībā dažādi amati; aizrāvās ar narodņicismu, publicējās narodņiku izdevumos («Rusškoje Bogatstvo» u.c.). No 19. gadsimta 90. gadu sākuma dzīvoja Vācijā, Šveicē un Francijā. Līdz 1904. gadam pārsvarā rakstīja krieviski, vēlāk jidišā. No 1905. gada dzīvoja Sanktpēterburgā, piedalījās eseru partijas darbībā. 1910.–1914. gadā organizēja etnogrāfiskas ekspedīcijas ebreju apmešanās joslā, kur savāca bagātu folkloras materiālu, kas kļuva par pamatu viņa slavenajai lugai «Dibuks» (pirmoreiz iestudēta Viļņā 1920. gadā). No 1918. gada emigrācijā, miris Varšavā.

⁹ Zalkinds Zalmans Šneurs (1886–1959) – dzejnieks, publicists, rakstīja ivritā un jidišā. Daļa viņa dzejoļu folklorizējās. Dzimis Mogiļovas guberņā Šklovā, ieguvis ebreju tradicionālo reliģisko izglītību. Dzīvoja Odesā, Viļņā, Šveicē, Francijā (studēja filozofiju Sorbonnā), Vācijā (studēja medicīnu Berlīnē), ASV (1941–1949), Izraēlā (1949–1955), 1955. gadā atgriezās ASV, kur arī mira.

¹⁰ Jakovs Ļeščinskis (1876–1966) – sociologs, ekonomists, sabiedriskais darbinieks. Dzimis Kijevas guberņā Gorodiščē. Viens no cionistiskās kustības dibinātājiem Krievijā un ivrita izplatīšanas iniciators. Kādu laiku dzīvoja Šveicē. Zinātniskie darbi veltīti ebreju miestīņu statistikai, ebreju strādnieku stāvoklim Lielbritānijā un Krievijā, ebreju pārejas kristietībā statistiskajiem un socioloģiskajiem aspektiem, Vācijas ebreju demogrāfiskajiem procesiem. 1917. gadā pēc Februāra revolūcijas piedalījās apvienotās ebreju sociālistiskās partijas *Fareinikte* (Apvienotie) dibināšanā. No 1921. gada emigrācijā Vācijā, Polijā, ASV. No 1959. gada dzīvoja Izraēlā, miris Jeruzalemē.

¹¹ Ašers Guļaks (1881–1940) – jurists, talmudisko tiesību vēsturnieks. Dzimis Gostiņos, mācījies ješivā, kur kļuva par rabīnu. 1911. gadā pabei-

dzis Tartu universitātes Juridisko fakultāti, 1919.–1924. gadā studējis tiesību vēsturi Berlīnē, no 1925. gada dzīvojis Izraēla zemē, bijis Jeruzalemes Ebreju universitātes pasniedzējs (no 1936. gada). Miris Jeruzalemē.

¹² Jerahmiels (Rahmils) Viņņiks (1895–1942) dzimis Rīgā, kur beidzis arodskolu, pēc tam studējis medicīnu Tartu universitātē, pēc Pirmā pasaules kara atgriezoties Rīgā, studējis jurisprudenci, kādu laiku darbojies Rīgas pilsētas pašvaldībā, bijis partijas *Ceirei Cion* biedrs, viens no ebreju daudzu periodisko izdevumu iniciatoriem un aktīvs to līdzstrādnieks, darbojies arī ebreju labdarības organizācijās, miris no spēku izsūkuma GULAGa nometnē Soļikamskā (Urālos).

¹³ Geršons Movšovičs (pseud. M. Hercs) (1892–1958) dzimis Kauņas guberņā, septiņu gadu vecumā ieradies Rīgā, ieguvis reliģisku izglītību, bet attālinājās no tās. Publicēties sāka 19 gadu vecumā. Pēc evakuācijas Pirmā pasaules kara laikā 1919. gadā no Krievijas atgriezās Rīgā, strādāja Rīgas avīzēs «Der Roiter Emes», «Dos Folk», «Frimorgn» u.c.; rakstīja humoreskas, feļtonus, darbus bērniem. Bez tam viņš ir divu grāmatu par ebreju preses vēsturi Latvijā un memuāru autors. Strādājot pie grāmatas «Ebreju preses 25 gadi Latvijā» (Rīga, 1933; jidišā), viņš izmantoja plašos Jakova Žagorska (1880–1941) kolekcijas materiālus ar ebreju periodisko izdevumu komplektiem. (J. Žagorska kolekcija gāja bojā Otrā pasaules kara laikā, tāpēc G. Movšoviča grāmata ir vienīgais informācijas avots par dažiem izdevumiem, kas skaitās zuduši, tiesa, iespējams, ka tie saglabājušies Krievijas Nacionālās bibliotēkas fondos (bijusī Publiskā bibliotēka, Sanktpēterburgā), kur tika nodoti obligātie eksemplāri.) Nacistiskās Vācijas okupācijas laikā G. Movšovičs atradās padomju aizmugurē, kur strādāja presē; pēc kara viņš atgriezās Rīgā un aktīvi vāca materiālus par Latvijas ebreju Katastrofu, gatavojās par to uzrakstīt grāmatu (iznāca rakstu sērija). 1950. gadā padomju valsts drošības orgāni viņu arestēja tā sauktās Ebreju antifašistiskās komitejas lietā, pēc reabilitācijas 1956. gadā atgriezās Rīgā.

¹⁴ Ābrams Bekers (1882–1939) – uzņēmējs, mecenāts. Dzimis Jēkabpils apkārtnē. Nodarbojās ar tirdzniecību (labības imports eksports). Dzīvoja un mira Rīgā.

¹⁵ Jakovs Hofš (1891–1941) – uzņēmējs, mecenāts. Dzimis Vīlandē Igaunijā. Latvijas lielākās linu vērpšanas fabrikas *Linu manufaktūras akciju sabiedrība L. un J. Hoff* Jelgavā īpašnieks un vadītājs. Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības biedrības valdes priekšsēdētājs. Sponsorēja ne tikai ebreju presi, bet arī ebreju sociālās iestādes un skolas. Gājis bojā holokaustā.

¹⁶ Mihails Jo (īstajā vārdā Meijers Jofe) (1895–1960) – mākslinieks, publicists. Dzimis Vitebskā, beidzis ģimnāziju un mākslas skolu Rīgā.

Pirmā pasaules kara laikā ievainots frontē. Pēc atgriešanās Rīgā strādāja par mākslinieku scenogrāfu Ebreju teātrī, savas gleznas izstādījis Latvijā un citās valstīs. Darbojies arī grāmatu grafikā. 1938.–1939. gadā dzīvoja Lodzā Polijā. Otrā pasaules kara sākumā no turienes bēga. No 1918. gada dažādos periodiskos izdevumos jidišā rakstīja par mākslas jautājumiem, rediģēja ebreju satīriskos izdevumus. Sarakstījis monogrāfiju par gleznotāju I. Levitanu (1927) un ābeci ebreju bērniem (1947, kopā ar dzejnieku L. Kvitko). Represēts Staļina kampaņas «ciņa ar kosmopolitismu» laikā, pēc atbrīvošanas (1956) atgriezās Rīgā.

¹⁷ Venjamins (Benjamins) Zivs (1879–1947) – ekonomists. Dzimis Lietuvā, ieguvis ebreju tradicionālo izglītību, pēc tam beidzis ģimnāziju Berlīnē, Berlīnes universitātē studējis filozofiju, bet vēlāk ekonomiku un franču literatūru Sorbonnā (Parīzē), doktora disertāciju ekonomikā aizstāvējis Kēnigsbergā. Par ekonomistu sācis strādāt lielās bankās (Azovas–Donas un Komerčbankā) Sanktpēterburgā, no 1909. gada bija iespaidīgās avīzes «Reč» («Runa»), ko izdeva Konstitucionālo demokrātu – kadetu partija, ekonomikas nodaļas, bet no 1911. gada līdz 1917. gada revolūcijai Krievijā – avīzes «Birževije vedomosti» («Biržas Ziņas») redaktors, sarakstījis četras grāmatas par ekonomiku. Pēc revolūcijas pārcēlās uz Ukrainu, bet 1918. gada beigās – uz Latviju, kur bija lielākās krievu avīzes ārpus PSRS robežām «Segodņa» («Šodien») ekonomiskās nodaļas redaktors, Latvijas Tautsaimniecības ministrijas padomnieks, publicējis vairākas grāmatas par Latvijas ekonomiku. 1928. gadā bija viens no Rīgas Augstākās komercskolas dibinātājiem, kur pasniedza līdz 1933. gadam. Pēc valsts apvērsuma 1934. gadā palika bez darba un aizbrauca uz Izraēla zemi, kur aktīvi iesaistījās pedagoģiskajā, zinātniskajā un izdevējdarbā, bija viens no Telavivas Augstākās ekonomikas un tiesību skolas dibinātājiem (1934), tās profesors un līdz sava mūža beigām vadīja Ekonomikas fakultāti, sagatavojot veselu Izraēlas ekonomistu paaudzi.

¹⁸ Moīše Mihls Kitajs (1886–1942) – žurnālists, tulkotājs. Dzimis Rīgā, dzīvojis Rietumeiropā un Krievijā, 1921. gadā atgriezies Rīgā. 1910. gadā debitēja Rīgas avīzē «Di Idiše Štime» un Varšavas nedēļas avīzē «Literariše Bleter» («Literatūras Lapas») 1937. gadā bija šīs nedēļas avīzes redaktors. Grāmatas «Mūsu rakstnieki un mākslinieki» (1936, jidišā) autors.

¹⁹ Marks (Movša) Razumnijs (1896–1988) – rakstnieks, dzejnieks, dramaturgs. Dzimis Kauņas guberņā Žagares miestā, bērnībā guvis ebreju tradicionālo audzināšanu, pēc tam beidzis ģimnāziju Rīgā. 1919.–1921. gadā dzīvoja Vācijā, pēc atgriešanās Rīgā bija avīžu «Dos Folk» un «Frimorgn» līdzstrādnieks, 1937.–1938. gadā – žurnāla «Idiše Bilder» («Ebreju

Ainas») redaktors, publicējis arī citos ebreju, krievu un latviešu izdevumos. Tulkojis jidišā krievu, latviešu, vācu un angļu rakstnieku darbus (N. Garina, A. Svirska, J. Raiņa, L. Feihtvangers, Ē. M. Remarka u.c.). Viņa lugas «Doktors Hermans Meierovičs», «Motke Habads» un Mendela Moihera-Sforima un Šoloma Aleihema darbu inscenējumi 30. gados bija skatāmi uz Latvijas un citu valstu ebreju teātru skatuvēm. 1946.–1948. gadā Eiropas antifašistiskās komitejas avīzes «Einikait» korespondents Rīgā. 1950. gadā Staļina režīms viņu represēja, vēlāk rehabilitēts. Aktīvam radošam darbam atkal pievērsās 60. gadu sākumā, publicējās žurnālā «Sovetiš Heimland» («Padomju Tēvija»). Grāmatu «Kaut nesāpētu sirds» (1963), «Zelta balodis» (1975) un «Arī rudenī koki zied» (1980) autors.

²⁰ Makss (Maksims) Lazersons (1887–1951) – tiesību zinātnieks, filozofs un politiķis. Dzimis Jelgavā, 1916. gadā beidzis Pēterburgas universitātes Juridisko fakultāti, 1917. gadā strādājis Krievijas Pagaidu valdības Iekšlietu ministrijā. No 1920. gada dzīvoja Latvijā, bija Latvijas Republikas 1. un 3. Saeimas deputāts, viens no partijas *Ceirei Cion* līderiem. Bija pasniedzējs komercskolā un Krievu universitāšuursos Rīgā. Pēc valsts apvērsuma 1934. gadā emigrēja uz Palestīnu, kur strādāja par pasniedzēju Telavivas tiesību un ekonomikas skolā, taču, nerodot izmantojumu savām spējām, pārcēlās uz ASV, kur strādāja Tieslietu ministrijā un bija starptautisko tiesību profesors Kolumbijas universitātē. Grāmatu «Par starptautisko nostāju ebreju jautājumā» (1917), «Nacionalitāte un valsts iekārta» (1918), «Tiesības uz banalitāti. Darba cionisma pamatojuma pieredze» (1925), «Revolūcija un tiesības» (1926), «Sociālā pedagogija un tiesiskā audzināšana» (1927), «Vispārējā tiesību teorija» (1930), «Mandāts, konstitūcija un Palestīnas likumdošanas padome» (1936), «Maimonida tiesību filozofija» (1939), «Krievija un Rietumu pasaule» (1945), «Tiesa un personas brīvība» u.c. autors. Miris Ņujorkā.

²¹ Ābrams Brauns (Sergejs) (1891–1940) – pazīstams *Bunda* darbinieks, *Bunda* CK pārstāvis Daugavpilī 1905.–1907. gada revolūcijas laikā.

²² Grāmata iznāca Rīgā 1933. gadā jidišā.

²³ Naums (Nehemija) Pereferkovičs (1871–1940) – filologs (hebraists un rusists), tulkotājs un leksikogrāfs. No 1890. līdz 1894. gadam studēja Sanktpēterburgas universitātes Austrumu valodu fakultātē, no 1893. gada darbojās krievu–ebreju presē, galvenokārt žurnālā «Voshod», rakstīja arī krievu zinātniskajiem izdevumiem un enciklopēdijām par jūdaiku. Vairāku pētījumu, populārzinātnisku grāmatu un jūdaisma mācību grāmatu autors, reliģisku grāmatu tulkotājs. Ar pseidonīmu N. Abrāmovs izdeva krievu valodas mācību grāmatu «Vārda spēja» un vēl mūsdienās populāro «Krievu sinonīmu un jēdzieniski tuvu izteicienu vārdnīcu» (1900; 5. izd.

labots un pap. – M., 1994), un «Pilnu krievu valodas atskaņu vārdnīcu» (1912). 1918. gadā strādāja Padomju Krievijas Ārlietu Tautas komisariātā, bija tulks miera sarunās Brestā. 1919. gadā nelegāli pārgāja robežu un apmetās Rīgā, kur pasniedza augstskolās (bija profesors) un publicējās gan vietējā ebreju, gan neebreju presē, sāka savu pētījumu «Jidiša valodas izcelšanās» (1921), sastādīja jidiša valodā sastopamo hebraismu vārdnīcu (1929). Par G. Bendera grāmatas «Evaņģēlija Jēzus un viņa mācība» (Rīga, 1930) sagatavošanu publicēšanai Latvijas tiesa viņam piesprieda divus gadus cietumā par Dieva zaimošanu un reliģijas aizskaršanu (kasācijas tiesa spriedumu atcēla).

²⁴ «Segodnja» – sabiedriski politiska dienas avīze, iznāca Rīgā 1919.–1940. gadā krievu valodā. Avīzes redaktori un līdzstrādnieki pārsvarā bija Krievijas emigranti. Iznāca arī vakara pielikums «Segodnja večerom» («Šovakar») – no 1924. gada, pielikums «Segodnja v Latgalii» («Šodien Latgalē») – no 1930. gada, un ārzemju izdevums – no 1932. gada. Avīzi izplatīja Baltijas valstīs un Rietumeiropā.

²⁵ Šauls Ichaks Stupņickis (1876–1942) – publicists. Dzimis Grodņas guberņā Beļskos (tag. Belskpodlaski Polijā), ieguvis ebreju tradicionālo izglītību, pēc tam studējis filozofiju un austrumu valodas Heidelbergā un Bernē. Dažādos gados pieslējās sociālistiem, teritoriālistiem, *Poalei Cion*. No 1903. gada rakstīja jidišā, sadarbojās ar vairākiem Eiropas ebreju periodiskajiem izdevumiem, galvenokārt ar Varšavas «Haint» (Šodien), arī ar Rīgas avīzi «Frimorgn». Varšavas geto izdotajā avīzē divus gadus publicēja rakstus par vēsturiskām tēmām.

²⁶ 1934. gadā latviešu nacionālkonservatīvie spēki ar K. Ulmani priekšgalā veica valsts apvērsumu, kas Latvijā nodibināja autoritāru režīmu. Tas nebija antisemitisks, bet bija etnokrātisks, t.i., vērsts pret mazākumtautībām vispār. Latvijas kreisie – sociāldemokrāti, komunisti, kreisie cionisti u.c. šo režīmu pēc tā ārējās atribūtikas uzskatīja par fašistisku. No šejienes šis Ulmaņa režīma raksturojums tika pārņemts padomju historiogrāfijā un pieņemts arī citās Eiropas valstīs. Patiesībā atšķirībā no staļiniskās Padomju Savienības un hitleriskās Vācijas, kas bija asiņainas diktatūras, Ulmaņa režīms drīzāk izskatās pēc operetes – ar viņa vājībām uz gigantomāniju un dažām citām komiskām izpausmēm.

²⁷ Ar to domāti cionisti revizionisti – radikāli nacionālistiska virziena politisks strāvojums cionistu kustībā. Pirmsākumi 1920. gadu sākumā izvirzīja prasību revidēt Cionistu organizācijas politiku, lai to pārorientētu no vietējās darbības uz politisko diplomātiju, kas aktivizētu pūliņus ebreju valsts izveidei. Izveidoja Vispasaules cionistu revizionistu savienību (1925), kā arī vairākas ekstrēmiskas militarizētas organizācijas, nevairījās no

kontaktiem ar Itālijas fašistisko režīmu. 1935. gadā izstājās no Cionistu organizācijas un nodibināja Jauno cionistisko organizāciju, kura 1945. gadā, pēc tam kad Cionistu organizācija sāka aktīvu cīņu (arī bruņotu) par ebreju valsts izveidi, pieņēma lēmumu par pašlikvidēšanos un atgriešanos Cionistu organizācijā. 1950. gadā revizionistiskās organizācijas, kas bija darbojušās dažādās pasaules valstīs, izveidoja Vispasaules cionistu – revizionistu savienību – *Herut*. Izraēlā šīs kustības pārstāvji darbojas blokā *Likud*.

²⁸ Arje Disenčīks (1907–1978) – politisks darbinieks, žurnālists. Dzimis Rīgā, studējis Rīgas un Vīnes universitātē. Viens no jaunatnes cionistu revizionistu kustības *Betar* dibinātājiem. 1934. gadā emigrēja uz Palestīnu, 1945.–1957. gadā amerikāņu aģentūras *Associated Press* īpašais korespondents Izraēlā, 1948. gadā viens no Izraēlas avīzes «Maariv» («Vakara») dibinātājiem, 1956.–1974. gadā tās galvenais redaktors.

²⁹ Dāvids Vargaftiks (1910–1978) – politisks un sabiedrisks darbinieks, žurnālists. Dzimis Ludzā. *Betar* Rīgas nodaļas biedrs no 1924. gada, no 1935. līdz 1939. gadam – tās vadītājs. 1940. gada 6. augustā Staļina režimarepresēts, viņam piespriesti astoņi gadi labošanas darbu nometnē, vēlāk izsūtīts uz Krasnojarskas un Vorkutas apgabalu. 1956. gadā atgriezās Rīgā, 1966. gadā pārcēlās un Izraēlu.

³⁰ Ārons Elījahu Pumpjanskis (1835–1893) – rakstnieks, žurnālists, vēsturnieks, sabiedriskais darbinieks. Dzimis Viļņā, 1859. gadā pabeidzis Viļņas rabīnu skolu un 1861.–1873. gadā kalpoja par valsts rabīnu Paņevēžā. 1860.–1861. gadā kopā ar A. Volu rediģēja Viļņā iznākošā periodiskā izdevuma «Ha-Karmel» pielikumu krievu valodā. 1873.–1893. gadā – valsts rabīns Rīgā (šeit arī miris), kur 1881. gadā izdeva un rediģēja vēstures un literatūras žurnālu «Jevreiskije zapiski». Tur publicēts viņa vēsturiskais apskats «Ebreji Vidzemes un Kurzemes guberņā» un vairāki citi darbi, to skaitā ar pseidonīmu I. Heimans publicēta drāma trīs cēlienos «Pārgudrais Zālamans» (1882. gadā iznāca atsevišķā izdevumā). 1882. gadā Viļņā izdotā oriģināldzejas un tulkoto dzejoļu krājuma «Širei Cion» («Cionas dziesmas») autors. No tulkojumiem vislabākais – M. Ļermontova poēmas «Mciri» atdzejojums. Izdeva arī divus runu krājumus «Dāvida psalmi» (1871) un «Zālamana pritčas» (1891) ar tulkojumu krievu valodā un komentāriem senkrievu valodā.

³¹ «Voshod» – ebreju žurnāls krievu valodā 1881.–1906. gadā Sanktpēterburgā. Iestājās par ebreju vienlīdzīgām tiesībām Krievijas impērijā.

³² Mečislavs Centneršvērs (1874–1944) – fizikālās ķīmijas zinātnieks, sabiedriskais darbinieks. Dzimis Varšavā, 1898. gadā beidzis Leipcigas universitāti (filozofijas doktors), tad strādāja Rīgas Politehniskajā institūtā

(no 1917. gada profesors), vēlāk Latvijas Universitātē (1919–1929); ebreju inteliģences apvienības *Ahdut* vadītājs Rīgā. No 1929. gada Varšavas universitātes profesors. Izstrādāja jaunas šķīdumu kritisko parametru noteikšanas metodes (1903–1909), pētījumi ķīmiskajā kinētikā, metālu korozijā, elektrolizē, bezūdensšķīdumu elektrovadāmībā u.c. īpašībām. Grāmatu «Šķīdumu kritiskā temperatūra» (Sanktpēterburga, 1903), «Ķīmiskie līdzekļi un to nozīme tehnikā» (1914), «Lekcijas neorganiskajā ķīmijā» (Rīga, 1923–1924. 1.–2. sēj.), «Raksti par ķīmijas vēsturi» (Ļeņingrada, 1927) autors. Gājis bojā Varšavā nacistiskās okupācijas laikā.

³³ Simons Vitenbergs (1903–1945) – jurists, politiskais un sabiedriskais darbinieks. Dzimis Vitebskas guberņā Lepelē, beidzis Latvijas Universitātes Juridisko fakultāti. 1928.–1934. gadā Rīgas pilsētas Domes padomnieks, skolas *Tora v'derech eret* (Tora un pieklājība) direktors, 1931.–1934. gadā Saeimas deputāts no reliģiski konservatīvās partijas *Agudat Israel*. Nacistiskās okupācijas gados ieslodzīts Rīgas geto, kur vadīja ebreju komitejas *Judenrat* statistisko nodaļu un bija reliģiskās dzīves organizators; miris Būhenvaldes koncentrācijas nometnē (Vācija).

³⁴ *Agudat Israel* (Izraēla apvienība) – ortodoksāla ebreju vispasaules kustība, kas apvienota politiskā partijā, lai, pamatojoties uz *Halāku*, centos saglabāt ebreju reliģijas pamatus un ebreju sabiedrības tradīcijas. Dibināta 1912. gadā Polijā. Vēlāk izveidojās šīs kustības jauniešu un sieviešu organizācijas. Sākotnēji kustība uzstājās pret cionismu, bet kulta senebreju valodas kā sarunvalodas (mūsdienu ivrits) atdzimšanu uzskatīja par zaimošanu. *Agudat Israel* partija Latvijā darbojās no 1920. gada beigām. Tāpat kā visas citas partijas, to pēc 1934. gada valsts apvērsuma likvidēja 1935. gada janvārī. Par tās faktisko mantinieci kļuva biedrība *Mahane Israel* (Izraēla nometne), kas darbojās no 1936. gada marta līdz 1940. gada augustam, kad padomju vara to slēdza.

³⁵ Satversmes Sapulce – Latvijas Republikas parlamentāra institūcija, kas tika ievēlēta 1920. gada 17.–18. aprīlī, lai nomainītu Tautas Padomi (parlamenta priekštecī) un sagatavotu LR Konstitūciju. Darbojās no 1920. gada 1. maija līdz 1922. gada 7. novembrim.

³⁶ *Mizrahi* (no senebreju val. – «austrumu») – reliģiska cionistu kustība, izveidojās 1902. gadā.

³⁷ *Keren Haesod* (no ivr. val. – «pamatfonds») – Vispasaules cionistu organizācijas un Ebreju aģentūras galvenā finanšu institūcija, dibināta 1920. gadā Londonā.

³⁸ Nojs (Noahs) Maizels (1891–1952) – politiskais un sabiedriskais darbinieks. Dzimis Minskas guberņā Ņesvižā (tagad Baltkrievijā). Beidzis Tērbatas (tag. Tartu) universitātes Medicīnas fakultāti ar medicīnas doktora

grādu. *Bunda* ietekmē nonāca jau skolas gados; saistībā ar šo partiju Pirmā pasaules kara laikā sniedza palīdzību bēgļiem piefrontes joslā esošajā Daugavpilī. Neatkarīgajā Latvijā bija Daugavpils ebreju kopienas valdes loceklis, *Bunda* Daugavpils organizācijas līderis un CK loceklis. 1922.–1931. gadā 1.–3. sasaukuma Saeimas deputāts. Būdams deputāts, pabeidza Latvijas Universitātes Juridisko fakultāti. Pēc valsts apvērsuma (1934) kā sociāldemokrāts līdz 1935. gadam ieslodzīts Liepājas koncentrācijas nometnē. 1941. gadā viņu represēja Staļina režīms, bet 1943. gadā notiesāts uz desmit gadiem ieslodzījumā Usoļlagas labošanas darbu nometnēs. Miris spēcīgtā nometinājumā Novosibirskas apgabala Severnaja rajonā.

³⁹ *Gordonia* – kreisas ievirzes cionistiska jaunatnes kustība, radās 1923. gadā Galīcijā, pārauga par vispasaules kustību (1. kongress Dancigā (tag. Gdaņska Polijā) 1928. gadā). Nosaukta A. Gordona (1856–1922) vārdā. Tā balstījās uz viņa idejām par izceļošanu. 1945. gadā Izraēla zemē ar strādnieku jaunatnes organizāciju apvienojās Apvienotajā kustībā. Ebreju kultūras un sporta biedrība *Gordonia* Latvijā darbojās 20.–30. gadu pirmajā pusē; pēc valsts apvērsuma 1934. gadā kopā ar citām kreisām cionistu organizācijām apvienojās biedrībā *Olim*.

⁴⁰ Josifs Trumpeldors (1880–1920) – ebreju paš aizsardzības komandieris Palestīnā (1920), nāvīgi ievainots bruņotā sadursmē ar arābiem pie Tel-Hai apmetnes, viņa vārdā nosaukta militarizēta cionistu revizionistu jauniešu organizācija *Brit Trumpeldor* (saīs. *Betar*).

⁴¹ Vladimirs (Zeevs) Žabotinskis (1880–1940) – rakstnieks un publicists, cionisma revizionistiskā virziena ideologs un dibinātājs. Līdz 1914. gadam dzīvoja Krievijā pēc 1920. gada – galvenokārt Francijā. Miris ASV.

⁴² Rafaels Feldhūns (1889–1941) – uzņēmējs, mecenāts. Latvijas lielākā tekstiluzņēmuma «Latvijas – Britānijas Tirdzniecības un rūpniecības akciju sabiedrība» valdes priekšsēdētājs. Viens no pazīstamākajiem Latvijas filantropiem.

⁴³ Liela daļa šīs nodaļas materiālu ņemta no grāmatas, kurai drīzumā jāiznāk, – «Haluciāniešu kustības vēsture Latvijā» (ivritā). (*Autora piez.*)

⁴⁴ Domātas ebreju un arābu sadursmes 1921. gada 2. novembrī.

⁴⁵ Mandāts – periods pēc Pirmā pasaules kara līdz 1947. gadam, kad Palestīna uz Tautu Savienības mandāta pamata tika nodota Lielbritānijas pārvaldījumā.

⁴⁶ Sertifikāts – britu varas izdots dokuments, kas deva tiesības iebrukt Palestīnā.

⁴⁷ Elijahu Epšteins (Eilats) (1903–1990) – diplomāts, zinātnieks. Dzimis Ukrainā. 1962.–1968. gadā Jeruzalemes Ebreju universitātes prezidents.

⁴⁸ *Makkabi* – starptautiska ebreju sporta kustība, izveidojās 19. gadsimta beigās un savu nosaukumu ieguva par godu ebreju tautas varonim Judam Makkavejam (2. gadsimtā p.m.ē.).

⁴⁹ Artūrs (Ārons) Kelmans (1887–1944/45) – uzņēmējs, sabiedriskais darbinieks. Dzimis Jelgavā. No 1925. gada veselības aizsardzības biedrības *Bikur Holim* un *EVB* (Ebreju veselības aizsardzības biedrība) Rīgas valdes loceklis. No 1926. gada vadīja sporta biedrību *Makkabi* Latvijā. Rīgas geto darbojās ebreju policijā, bija Mazā geto vecākais. Gājis bojā Būhenvaldes koncentrācijas nometnē (Vācija).

⁵⁰ *Hakoah* (Spēks) – starptautiska ebreju sporta kustība pirmskara Eiropā.

⁵¹ Domāts 1927. gada 2. jūnijā starp Latviju un Padomju Savienību noslēgtais tirdzniecības līgums. Padomju pasūtījumi deva darbu apmēram 17 tūkstošiem strādnieku un kalpotāju un trīs tūkstošiem transporta darbinieku. Tirdzniecības līgums veicināja arī metālapstrādes, tekstilrūpniecības, ādas, ķīmiskās, papīra, pārtikas un citu rūpniecības nozaru attīstību, bet 30. gadu mijā, sākoties pasaules ekonomiskajai krīzei, mazināja tās negatīvo ietekmi uz Latvijas ekonomiku.

⁵² Domāta Latvijas Izglītības ministrijas Nacionālo mazākumtautību departamenta Ebreju izglītības pārvalde.

⁵³ Profesors M. Lazersons grāmatā «Ebreji Latvijā» (ivritā) publicētajā rakstā «Ebreji un parlamentārisms Latvijā» raksta, ka Dubins pielika īpašas pūles, lai iegūtu subsīdijas amatniekiem, un ka tāpēc viņi balsoja par *Agudat Israel*, nevis par kreisajām partijām. (*Autora piez.*)

⁵⁴ Cinšu nomnieki – muižnieku zemju beztermiņa nomas mantinieki (maksāja viņiem īpašu naudas obroku (gruntsnomu) – cinšu) Krievijai pievienotajās bijušajās Žečpospolitas zemēs, tai skaitā arī Latgalē.

16. nodaļa

EKONOMISKĀ UN KULTŪRAS DZĪVE NEATKARĪGAJĀ LATVIJĀ

Ebreju iedalījums ekonomiski «aktīvajos» un «pasīvajos»

Šajā tabulā redzams iedzīvotāju sadalījums ekonomiskās dzīves dažādās nozarēs 1930. gadā un varam iegūt priekšstatu par ebreju nozīmi valsts saimnieciskajā dzīvē.

Tautība	Lauksaimniecība		Rūpniecība		Tirdzniecība	
	cilv. skaits	%	cilv. skaits	%	cilv. skaits	%
Latvieši	649 625	70,0	115 471	12,4	30 136	3,2
Krievi	115 454	78,8	13 929	9,4	3152	2,1
Ebreji	457	1,1	11 838	28,7	20 021	48,6
Vācieši	5917	15,9	9915	26,7	7310	19,7
Poļi	16 006	46,8	8206	24,0	1394	4,0
Lietuvieši	12 153	65,4	2934	15,7	569	3,1

Transports		Brīvās profesijas		Citas
cilv. skaits.	%	cilv. skaits	%	
31 839	3,4	14 357	1,5	85 694
2 765	1,9	2 019	1,4	10 141
903	2,2	3 046	7,3	4 909
1 523	4,1	4 527	12,2	7 848
1 883	5,5	495	1,4	6 160
843	4,5	147	0,8	1 927

Mēs redzam, ka 77 % ebreju iedzīvotāju bija nodarbināti tirdzniecībā un rūpniecībā. Jāatgādina, ka iedaļā *Rūpniecība* galvenokārt ietverti sīkie amatnieki, fabriku kalpotāji un tikai pēc tam rūpniecībā nodarbinātie strādnieki.

Svarīgs arī iedzīvotāju iedalījums «aktīvajos», t.i., pelnošajos, un «pasīvajos», kuriem pieskaitīti ģimenes locekļi, pēc tā paša gada tabulas datiem.

Tautība	«Aktīvie»		«Pasīvie»		Pavisam kopā
	Cilv. skaits	%	Cilv. skaits	%	
Latvieši	927 122	66,5	467 835	33,5	1 394 957
Krievi	147 560	62,0	90 347	38,0	237 807
Ebreji	41 174	43,6	53 214	56,4	94 388
Vācieši	37 040	53,0	32 815	47,0	69 855
Poļi	34 144	57,5	25 230	42,5	59 374
Lietuvieši	18 573	71,7	7 312	28,3	25 885
Pārējie	10 230	57,5	7 549	42,5	17 779

«Aktīvo» strādājošo vidū ebreji ieņem pēdējo vietu. Tam par iemeslu bija tas, ka ebreji dzīvoja pilsētās. Lauksaimniecībā produktīvā darbā var strādāt arī ģimenes locekļi, bet pilsētās tas ne vienmēr ir iespējams.

Ebreji Latvijas ekonomiskajā dzīvē

Ebreju loma Rīgas, Liepājas u.c. pilsētu attīstībā, kāda tā bija cara laikā, nemazinājās arī neatkarīgajā Latvijā, kaut gan iepriekšējie mērogi bez Krievijas aizmugures un tās lielajiem izejvielu krājumiem vairs nebija iespējami. Taču vairākās nozarēs ebrejiem bija nepieciešamā pieredze un vajadzīgie sakari ārzemēs, un viņi enerģiski un ātri ķērās pie kara laikā nopostīto uzņēmumu atjaunošanas.

Lai stabilizētu Latvijas naudas vērtību un iegūtu ārzemju valūtu, vajadzēja palielināt eksportu, un ebrejiem bija liela pieredze tirdzniecībā ar ārzemēm. Viena no pamatnozārēm bija kokmateriālu eksports, kas 1930. gadā veidoja 75 % no visām valsts eksportprecēm. Lielākās kokmateriālu eksporta firmas bija ebrejiem Berlinam-Šalitam, F. Brilam, brāļiem Gilmaniem, Āronam Šmuljanam, M. Mihelsonam u.c.

Svarīgu vietu ebreji ieņēma arī gatavās produkcijas eksportā – kokapstrādes, tekstiliju, galošu utt.

Tekstilrūpniecībā ievērojamākās bija Hāna, Feldhūna un Hoffa firmas, *Rita* (Faitelbergs), *Juglas manufaktūra*, Kuržanska-Himmelhoha firma un *Delka*. Brāļi Hofi vadīja divus lielus uzņēmumus – linu pārstrādes firmu *Hoff* Jelgavā un *Buffalo* Rīgā. R. Feldhūns atjaunoja fabriku *Zasulauka manufaktūra*. Šajā uzņēmumā bija nodarbināts tūkstotis strādnieku, un tas saražoja 3 miljonus metru auduma gadā.

Sērkokociņu rūpniecība un logu stikla ražotāja – stikla rūpnīca, kā arī kokmateriālu eksports koncentrējās firmā *Emolip*.

Pirms kara fabrika *Provodņiks* ar 15 tūkstošiem strādnieku bija viens no lielākajiem galošu ražošanas uzņēmumiem Eiropā. Nodibinot fabriku *Kontinents*, Ābrams Soboļevičs atsāka galošu ražošanu Latvijā. Viņš nodarbojās arī ar Krievijas izejvielu apjomīgu tranzitirdzību, atjaunoja alusdarītavu *Tanheizers*. B. Levitass, A. Lubockis un I. Šifs ierīkoja dzirnavas.

Firma *Mizroh* atjaunoja ražošanu liķieru fabrikā *Wolffschmidt*. Karaīmu dibinātā lielākā tabakas uzņēmuma *Maikapar* galvenais akcionārs bija ebrejs Ulrihs Pilmans, tāpat arī konservu fabrikā *Gögginger*. Citas konservu fabrikas – *Söhrensen* vadībā bija A. Bīrmans. Šokolādes un konfekšu fabriku *Laima* pārvaldīja A. Frumčenko.

Ebrejiem vadošā loma bija arī tādu nepieciešamu izejvielu kā nafta un ogles importā. Koncerna *Shell* (nafta, benzīns, eļļa u.c.) Latvijas nodaļu vadīja E. Etingens. Konkurējošās Krievijas-Baltijas firmas vadībā atradās Ārons Niss. Lielākais ogļu importētājs bija E. Muškats.

Bez šiem uzņēmumiem vēl vairākas firmas Rīgā – *Ābrams Rabinovičs*, *Haims Leibs Riskers*, *Zēligs Brusovanskis*, *Zalmans Meirs Livšics*, *Kopels Levinsons*, *Š. M. Jofe*, *A. Leibovičs ar dēlu*, *Hermans Kāns un brāļi*, *M. Bērmans* vadīja lielus kokmateriālu importa eksporta uzņēmumus, kokzāgētavas, ādas un kažokādu, papīra ražošanas uzņēmumus, banku kantorus utt.

Daļa Rīgas lielo tirdzniecības namu piederēja ebrejiem: *Morics Faitelbergs*, *H. Šeinfelds*, *Āronštams*, *Luijs Tāls* u.c. bija visā valstī pazīstami apģērbu, metālizstrādājumu, papīra u.tml. veikalu īpašnieki.

Arī Daugavpilī bija lieli ebreju rūpniecības un komercuzņēmumi. Frīdlanda, Lurje, Gurviču un Zaksu ģimeņu, Grilihess,

Vitenberga, Bulavko, brāļu Kopilovsku, Greinu, Nahimovsku, Magida u.c. firmas ražoja ādas izstrādājumus, alu, nodarbojās ar kokapstrādi, ziepju vārīšanu, ražoja manufaktūras preces u.tml.

Liepājā bija lielu eksportfirmu pārstāvji un vietējie importētāji. Tekstilnozarē, metalurģijā u.c. darbojās Š. Izraelits un Gefšteins, Š. Vainraihs, Gabriels Hercenbergs u.c.

Ebreju banku iestādes

Neviens no iepriekšminētajiem ebreju uzņēmumiem nešaņēma nekādu atbalstu no valdības. Gluži otrādi, latviešu tirgotāji un uzņēmēji meklēja līdzekļus ebreju saimnieciskās darbības ierobežošanai. Uzreiz pēc neatkarīgās valsts nodibināšanas tika ieviests valsts monopols linu eksportam, ko lielo zaudējumu dēļ nācās pilnīgi atcelt jau 1921. gadā.

Ebrejiem pašiem vajadzēja rūpēties par nepieciešamajiem finanšu līdzekļiem savu uzņēmumu attīstībai. Šim nolūkam viņi dibināja bankas, kurām nācās izsniegt kredītus tirdzniecībai un rūpniecībai.

Dažas bankas pēc kara atjaunoja savu darbību, bet nodibinājās arī jaunas finanšu institūcijas.

Ziemeļu banka pirms Pirmā pasaules kara bija viena no pirmajām ebreju bankām. 1924. gadā tās darbība tika atjaunota; bankas vadībā atradās vairāki sabiedriskie darbinieki: Ābrams Rabinovičs, J. Landaus, Dr. Beno Meijers, profesors Pauls Mincs un viņa brālis Dr. Naums Mincs. Direktors bija Zakss – autoritāte ekonomikas teorētiskajos un praktiskajos jautājumos, pret kuru ar cieņu izturējās arī latvieši.

Liepājas banka. Vēl pirms Pirmā pasaules kara tā bija ievērojama finanšu iestāde. Pateicoties Kauņā dzīvojošā Soloveičika sakariem, izdevās piesaistīt ebreju–vācu bankas *Darmstadter Bank* palīdzību. Šī Liepājas banka plašu darbību attīstīja elektroindustrijā, un to vadīja Raskins, Šlosbergs un Minskis.

Rīgas starptautisko banku dibināja brāļi Hofi. Bankas kompanjoni bija ebreju–vācu un amerikāņu bankas. Banku pārvaldīja pazīstami finansisti – brāļi Levšteini.

Latvijas privātbanku dibināja Dr. A. Kogans, kādas Maskavas bankas direktors. Tajā bija investēts čehoslovāku un zviedru kapitāls.

Liepājas tirgotāju banka un Rīgas tirgotāju banka piederēja vidusmēra tirgotājiem.

Visu banku valdēs vajadzēja iekļaut latviešus ar vārdu un stāvokli, lai viņi kalpotu par izkārtni ārpusai. Dažiem no viņiem bija sakari valdības aprindās.

Ebreji piedalījās Latvijas akcionāru bankas izveidē, kurā tika ieguldīts angļu kapitāls. Šīs bankas valdē bija brāļi Levšteini, pēc tam kad viņi bija aizgājuši no Rīgas starptautiskās bankas.

Ebreju nauda, ko ieguva no eksporta un kas tika ieguldīta ebreju banku dibināšanā, stabilizēja Latvijas valūtu, kurai valsts pastāvēšanas sākumā nebija seguma, jo visu laiku tika iespiesta jauna papīra nauda. Ebreju izveidotie rūpniecības uzņēmumi nodrošināja darbu tūkstošiem strādnieku. Neskatoties uz to, ka 1929. gadā *Darmstadter Bank* Vācijā pārtrauca izmaksas un Baltijas valstīs pieauga plašas publikas neuzticība finanšu iestādēm, Latvijas Banka tām nedeva kredītus. Valdība uzskatīja, ka pienācis laiks atbrīvoties no vairākām ebreju bankām, pretēji Lietuvas Valsts bankai, kas ar lieliem kredītiem atbalstīja bankas Lietuvā. Rezultātā Liepājas un Rīgas starptautiskās bankas nevarēja apmierināt savu klientu prasības – un tām nācās pārtraukt izmaksas.

Tomēr Latvijas valdība kļūdījās savos pieņēmumos, ka krīze neskars latviešu finanšu institūcijas. Kļuva skaidrs, ka arī tās nevar pildīt savas saistības, un valdība bija spiesta izsludināt moratoriju, t.i., uz gadu pārtraukt izmaksas, kam bija graužošs iespaids uz visu tirdzniecību. Pēc krīzes ebreju bankas bija kļuvušas stipri vājākas.

Ebreju kredītu kooperatīvi

Ar *Džoint* instruktoru palīdzību valsts pastāvēšanas pirmajos gados visās pilsētās un miestos sāka dibināties kredītu kooperatīvi. To dalībnieki bija vairāk nekā 15 tūkstošu amatnieku, sīktirgotāju u.c., un tos vadīja Dr. Īzaks Jofe. *Džoint* atbalstīto banku kooperatīvu centrs atradās Parīzē.

Kooperatīvi labi attīstījās, un to finansiālais stāvoklis bija stabils. Kapitāls tika veidots šādi (1931. gada dati salīdzinājumā ar latviešu kooperatīviem):

Kapitāls	Latviešu kooperatīvi, %	Ebreju kooperatīvi, %
Pašu pamatkapitāls	14,8	22,9
Depozīti	2,9	65,0
Aizdevumi	57,3	3,8
Dažādi	5,0	8,3

Aizdevumu galvenais avots bija Latvijas Banka. Latviešu kooperatīvi saņēma 57,3 %, bet ebreju – 3,8 % aizdevumu. Šis sadalījums rāda ebreju uzņēmumu diskrimināciju. Mēģinājumi deleģēt ebreju pārstāvi Latvijas Bankas valdē palika bez rezultātiem.

Vidējo un sīktirgotāju atbalstam tika nodibināta Sīktirgotāju aizsardzības biedrība, kurā vēlāk iestājās arī lielākie tirgotāji, un tā kļuva par Tirdzniecības un rūpniecības savienību. Šī savienība konsultēja un palīdzēja nodokļu un ārējo sakaru jautājumos utt. Sīktirgotāju aizsardzības biedrības ietvaros tika nodibināta Sabiedriskā savstarpējā kredītbanka.

3500 ebreju amatnieku, kuri kopā ar ģimenes locekļiem aptvēra apmēram deviņus tūkstošus cilvēku, veidoja tikai 10 % no ebreju iedzīvotāju skaita. Viņiem bija sava organizācija un tika izdots ikmēneša žurnāls «Der Hantwerker» («Amatnieks»). Īpaši nozīmīga bija Amatnieku biedrība¹, kurai bija nodaļas Daugavpilī un Liepājā. Tā organizēja kursus amatniekiem, šūšanas skolas meitenēm, kā arī atbalstīja amatniekus ar fondu palīdzību, kuru līdzekļi bija savākti ārzemēs. Rīgā pie Amatnieku biedrības pastāvēja palīdzības biedrība *Maavera*, kas iepirka ārzemju tehniku un par mērenām cenām un izdevīgiem apmaksas noteikumiem pārdeva to amatniekiem.

Kultūras autonomija

Nacionālo minoritāšu galvenais sasniegums demokrātiskajā Latvijā, bez šaubām, bija kultūras autonomija – likumdošanā demokrātiski noteikta privilēģija, kas savā laikā kalpoja par piemēru citām valstīm.

Tautas Padomes pieņemtais likums noteica zināmus pamatprincipus: bezmaksas izglītība pamatskolās², obligāta latviešu valodas, Latvijas vēstures un ģeogrāfijas apgūšana, skolotāju pienākumi un tiesības, nacionālo mazākumtautību kultūras iestāžu kontakti ar Izglītības ministriju utt.

Nacionālo mazākumtautību izglītības pārvalde bija sadalīta speciālās nodaļās (pārvaldēs) katrai mazākumtautībai. Saskaņā ar likumu valdībai un vietējām pašpārvaldēm vajadzēja segt mazākumtautību skolu budžetu proporcionāli to skolēnu skaitam.

Demokrātiskās Latvijas laikā Ebreju skolu pārvaldi vadīja inženieris Jakovs Landaus ar saviem palīgiem Volfu Polocki un L. Hohmanu, kuru vēlāk nomainīja B. I. Grīnmans un sekretariāts ar inspektoriem. Pie pārvaldes darbojās sabiedriska konsultatīva institūcija, ko veidoja ebreji – Saeimas deputāti un skolotāju organizācijas – Centrālās ebreju skolu organizācijas (CISO)³ pārstāvji, ebreju skolotāju biedrība *Hamore (Skolotājs)* un reliģiozā *Mizrahi*.

Jautājumā par mācību valodu skolās pastāvēja trīs virzieni, kurus iespaidoja ebreju vēsturiskā un kulturālā attīstība Latvijā un partiju politiskie centieni.

Jidišu kā mācību valodu atbalstīja jidišistu aprindas ar *Bundu* priekšgalā un tie, kas šajā valodā un jidišā sarakstītajā literatūrā saskatīja instrumentu, ar kura palīdzību vajadzētu apvienot ebrejus visā pasaulē. Šo nostāju, protams, pieņēma tie, kuriem jidišs bija ikdienas sarunvaloda.

Cionisti bija par ivritu kā ebreju senās tautas un tās atdzimstošās dzimtenes – Izraēla zemes valodu.

Ievērojama ebreju iedzīvotāju daļa, kas bija uzaudzīnāta vācu un krievu kultūrā, gribēja, lai viņu bērni vispirms apgūtu Eiropas valodu, kas viņiem varētu dot labumu tagadnē un nākotnē. Viņus maz uztrauca ebreju jaunās paaudzes asimilācijas briesmas.

Autonomija deva iespēju noteikt jaunās paaudzes audzināšanas virzienus. Tāpēc izcēlās asa domu apmaiņa – konflikts, kurā iesaistījās politiskās partijas un to pārstāvji Saeimā un pašvaldībās, skolotāji, plaša sabiedrība un kas bieži kļuva par neebrejskās sabiedrības publisku ieguvumu. Tas lika visām aprindām apzināties savu pašcieņu un pieņemt nostāju svarīgajā nacionālo valodu – ivrita un jidiša jautājumā.

Pārmaiņu laikā (1917–1919), kad vara Latvijā bija nestabila, bija dažādi mēģinājumi atvērt ebreju skolas. Skolotāji jidišisti A. Vorobeičika vadībā vēl vācu okupācijas laikā iesniedza lūgumu atļaut skolas ar jidiša mācību valodu, taču bez panākumiem. Pēc neatkarības pasludināšanas 1918. gada 29. decembrī ielās bija izlīmēti paziņojumi par ebreju bērnu pierakstīšanu skolās.

Reģistrācija notika skolotāju-jidišistu vadībā, un jidišs tika dēvēts par dzimto valodu.

1919. gada 1. janvārī notika pirmā ebreju skolotāju konference, kurā ar balsu vairākumu nolēma, ka skolām jābūt laicīgām, nacionālām, ar jidiša mācību valodu. Nākamajā apspriedes dienā 12 cilvēku nodibināja Ebreju demokrātisko skolotāju savienību – un skolotājs G. Roms (jidišists) tika deleģēts kā pārstāvis Vislatvijas skolotāju organizācijai.

1919. gada 3. janvārī varu pārņēma boļševiki, un 9. janvārī tika atvērtas skolas ar jidiša mācību valodu. Bija aizliegts mācīties ivritu, un, tikai pateicoties visu skolotāju kopējām pūlēm, šo rīkojumu izdevās atcelt, un ieviesa obligātu ivrita apgūšanu.

Tā paša gada 22. maijā padomju vara tika likvidēta – un sākās regulāra skolu darbība. Rīgas izglītības komisijā pie pilsētas valdes kā cionistu pārstāvis darbojās Dr. Īzaks Jofe un A. Vorobeičiks no jidišiskās Ebreju demokrātiskās skolotāju savienības.

Nesaskaņas cionistu un jidišistu starpā sākās izglītības komisijā. Vienojās par kompromisu, ka tiks atvērtas 24 klases ar jidiša mācību valodu, divas – ar ivrita un paralēlās klases ar vācu un krievu mācību valodu tiem bērniem, kuri neprot nevienu no abām ebreju valodām.

Tomēr cionisti atteicās no divām klasēm ar ivritu kā mācību valodu un koncentrēja savus spēkus, lai no jauna atvērtu divas kopienas skolas – Kaplana skolu un Stupelsa skolu ar ivritu kā mācību valodu. Abas skolas pēc tam tika iekļautas Rīgas skolu tīklā, kas atradās Ebreju izglītības pārvaldes pārziņā.

Rīgā atvēra trīs skolas ar jidiša mācību valodu. Tur mācījās 2060 skolēnu – apmēram 50–60 % skolas vecuma ebreju bērnu.

Skolotāju trūkums noveda pie tā, ka 1920. gadā tika atklāti Valsts pedagoģiskie kursi, kas pārauga pastāvīgā divgadīgā pedagoģiskā institūtā, kurā uzņēma vidusskolu absolventus un kur viņi ieguva atbilstošu sagatavotību abās nacionālajās valodās, kā arī ebreju vēsturē un kultūrā. Nodarbības notika krievu valodā, tāpēc gan jidišisti, gan hebraisti bija neapmierināti ar šiem valsts kursiem un atvēra savu mācību iestādi skolotāju un bērnodrūzu audzinātāju sagatavošanai ar apmācību abās nacionālajās valodās.

1919. gada rudenī, neskatoties uz skolotāju un mācību grāmatu trūkumu, Rīgā tika atvērta ebreju vidusskola. Tomēr ebreju pārstāvjiem izglītības komisijā ebreju ģimnāzijas atvēršana, līdzīgi

citā mazākumtautību vidusskolām, bija goda lieta. Paplašinātā komiteja, kurā bija Dr. Īzaks Jofe no vispārējiem cionistiem, inženieris A. Pesis un L. Fišmans no nacionāldemokrātiem un skolotāju jidišistu pārstāvji A. Vorobeičiks, Ī. Berzs, B. Volfsons un I. Brauns, sāka skolas organizāciju. To atvēra ar trīs sagatavošanas klasēm un piecām vidējās izglītības klasēm. Mācību valoda sākumā bija krievu. Ivritu un jidišu apguva kā atsevišķus priekšmetus.

Atkal sākās neizbēgamie konflikti starp jidišistiem un hebraistiem, un pēdējie no šīs mācību iestādes aizgāja. Skola attīstījās un palika kā jidišistu ģimnāzija Rīgā.

1921. gada martā notika Latvijas skolotāju jidišistu konference, kurā pieņēma skolas izglītības jidišā pedagoģiskos un ideoloģiskos principus un nodibināja Centrālo ebreju skolu organizāciju Latvijā (*CIŠO*), kas kļuva jidišistiskā virziena īstenotāja valstī un apvienoja bērnudārzus, pamatskolas un vidusskolas, vakara un pedagoģiskos kursus utt. To pastāvēšana nebūtu bijusi iespējama ne tikai bez valdības un pašvaldību atbalsta, bet arī bez skolotāju un šīs organizācijas atbalstītāju pašuzturēšanās un uzticības.

Daļa skolotāju, kuri 1919. gadā pieslējās Ebreju demokrātisko skolotāju savienībai un iestājās par to, lai ivrits kļūtu par mācību valodu, gada beigās izveidoja Ivrita skolotāju savienību Rīgā. Taču tā attīstījās vāji. Viens no galvenajiem iemesliem bija tas, ka labākie spēki repatriējās uz Izraēla zemi. Nebija arī skaidri izteikta pedagoģiskās darbības programma.

1921. gadā Rīgā notika ivrita skolotāju konference, kurā nolēma dibināt Vislatvijas savienību *Hamore*. Par tās uzdevumu vajadzēja kļūt mūsdienīgas ebreju skolu izglītības sistēmas ar ivrita mācību valodu izveide, tās biedru sagatavošana un nacionālās kultūras izplatīšana. *Hamore* pirmais priekšsēdētājs bija skolotājs Samuils Gers.

1921. gadā Rīgā nodibināja Mākslas un zinātnes savienību ar cionistu darbinieku Dr. Hermanu Vasermanu vadībā, kuram bija lieli nopelni senebreju valodas (ivrits) un kultūras popularizēšanā Latvijā. Šī savienība nodibināja ģimnāziju ar ivrita mācību valodu, Tautas konservatoriju komponista Solomona Rozovska vadībā, bērnudārzu, kurā nodarbības notika ivritā, u.c. Ģimnāziju ar ivrita mācību valodu atvēra 1921. gadā. Sākumā nodarbības ivritā varēja organizēt tikai jaunākajās klasēs, bet ve-

cākaļās klasēs mācību valoda bija krievu, tomēr laika gaitā pilnīgi pārgāja uz ivritu. Skolēnu skaits pastāvīgi pieauga, un iestādei bija svarīga loma atdzimušās nacionālās valodas izplatīšanā.

Īpaša nozīme bija bērnodārzu audzinātāju sagatavošanai ivritā Frēbela⁴ institūtā, ko 1926. gadā atklāja biedrība *Hamore*. Tajā mācījās arī audzēknes no Lietuvas. Piecos gados, kamēr institūts pastāvēja, to pabeidza 100 bērnodārza audzinātāju.

1925. gadā notika Vislatvijas skolotāju konference, kurā piedalījās arī skolotāji jidišisti. Viņi iesniedza memorandu, kurā lūdz konferences atbalstīt «viņu cīņu pret asimilāciju ivritā, kas grib sagrābt ietekmi ebreju vidē», un pieprasīja, lai jidišu atzītu par Latvijas ebreju minoritātes oficiālo valodu.

Lielākā daļa latviešu skolotāju, kuri nezināja par iekšējo cīņu par ebreju kultūru, nobalsoja par rezolūciju, kurā bija paustas simpātijas un atbalsts ebreju demokrātiskajiem spēkiem viņu cīņā par jidišu kā tautas valodu. Īpaši svarīgs bija rezolūcijas punkts, kas pauda, ka konference atbalsta prasību, lai Izglītības likuma 3. pantā iekļautu postulātu, ka «visās valdības vai pašvaldības atbalstītajās ebreju skolās mācībām jānotiek jidišā». Tas bija brīdinājums biedrībai *Hamore* par briesmām, kas apdraudēja ivrita skolu attīstību.

1926. gadā savienību reorganizēja un tās valdē ievēlēja Z. Mihaeli (Mihelsonu) un skolotājus L. Kantoru, Moše Latu un Šahno Poločku. Intensīvi norisēja akcija par ivrita tiesību nodrošināšanu. Šī valodu cīņa, protams, tika iepīta *Bunda* partijiskajā cīņā ar cionistiem.

Pirmais solis bija *Hamore* iestāšanās Vislatvijas skolotāju organizācijā. Neskatoties uz *Bunda* pretošanos un propagandu, latvieši nesaprata, kāpēc ivrita skolotājus pieskaita «reakcionārajai nometnei» un tie ir «antipedagoģiski», un bija gatavi pieņemt viņus savā organizācijā.

1926. gadā atkal notika Vislatvijas skolotāju konference. Organizācija *Hamore* palielināja savu biedru skaitu, organizēja tautas sapulces un izdeva vienreizēju avīzi latviešu valodā, kurā bija publicēti Saeimas deputāta profesora M. Lazersona, J. Viņņika un Volfa Lacka-Bertoldi raksti, turklāt pēdējais, kaut arī bija Ebreju tautas partijas biedrs, pretēji saviem partijas biedriem, atbalstīja ivritu.

Izglītības ministram Rainim – latviešu tautas dzejniekam (vēlāk viņš viesojās Izraēla zemē) tika iesniegts lūgums atbalstīt *Ha-*

more prasību mainīt Vislatvijas skolotāju organizācijas rezolūciju, kura bija vērsta pret ivritu.

Hamore uz konferenci nosūtīja 12 delegātu. Ar runu, kurā viņš deva zinātnisku un praktisku pamatojumu ivritam kā dzīvai valodai, uzstājās profesors M. Lazersons. Viņam iebilda Nojs Maizels, kurš raksturoja cionistus kā reakcionāru nometni, bet ivritu kā klerikālu valodu. Liela bija jidišistu vilšanās, kad pēc šiem diviem oratoriem uzstājās latviešu dzejniece Aspazija ar sajūsmas pilnu runu, kurā atbalstīja praviešu valodu, ko Izraēla zemē atdzīvinājuši pārceļotāji.

Konference nolēma nepildīt savu iepriekš pieņemto lēmumu.

Valodu karš tika pārcelts uz Saeimu. Tas notika kreisās koalīcijas valdē, ko atbalstīja M. Lazersons un M. Nuroks. Labējā opozīcija cerēja, ka priekšlikuma par ivrita kā mācību valodas neapstiprināšanas gadījumā cionisti atteiksies no kreisā kabineta atbalsta un tas novedīs pie tā krišanas. Taču Saeimas izglītības komitejā sociāldemokrāti pretēji *Bunda* balsīm atbalstīja M. Lazersona priekšlikumu par abu nacionālo valodu līdztiesību valdības un pašvaldību uzturētajās skolās.

Pastāvošajās un no jauna atvērtajās skolās mācību valoda bija atkarīga no vecāku lēmuma. Bieži starp abu nometņu piekritējiem izcēlās konflikti, un jautājums tika virzīts augstākstāvošajai instancei – Ebreju izglītības pārvaldei vai pat Izglītības ministrijai.

Pamatizglītība bija obligāta, bet mācības vidusskolā uzskatīja par privilēģiju, un tās bija par maksu. Valdība daļēji subsidēja vidusskolas un proporcionāli arī nacionālo mazākumtautību vidusskolas. Tomēr pārsvarā tās pastāvēja no mācību maksas.

Ģimnāzijas bija Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, Rēzeknē, Jelgavā, Ventspilī un Ludzā. To starpā bija valsts, pilsētas, sabiedriskās un privātās. Mācību valoda bija ivrits, jidišs, kā arī krievu un vācu valoda.

Reliģiskā audzināšana bija koncentrēta «progresīvajos» *hederos*, kas bija iekļauti pamatskolu tīklā, un to turpinājums bija *Mizrahi* uzturētā *Tušija* skola. *Agudat Israel* uzturēja pamatskolas un vidusskolas *Tora v'derech erac* (Mācība un pieklājība).

Amatnieku skolas bija Rīgā, Daugavpilī un Liepājā.

Lai noregulētu jautājumu par skolas pakļautību vienai izglītības pārvaldei, tika izdoti norādījumi, ka visas mācību iestādes, kurās 60 % skolēnu pieder kādai noteiktai nacionālai mazā-

kumtautībai, piesaistāmas šīs mazākumtautības pārvaldei. Vēlāk tika izdota prasība, saskaņā ar kuru nacionālo mazākumtautību bērniem jāmacās vai nu savās skolās, vai latviešu mācību iestādēs.

Ebreju iedzīvotāju skaita dabiskā pieauguma samazināšanās Pirmā pasaules kara laikā un viņu bērnu skaita samazināšanās neatkarīgajā Latvijā – 1925.–1936. gadā iedzīvotāju skaits samazinājās par 60 % – bija par iemeslu tam, ka skolēnu skaits pamatskolās 1922./23. mācību gadā bija 12 402, kas vēlāk nepalīdinājās, un 1935./36. mācību gadā tur mācījās 12 231 ebreju skolēns.

Ebreju skolēnu iedalījums pēc mācību valodas

Mācību gads	Mācību valoda				Kopā
	ivrits un jidišs	krievu	vācu	latviešu	
1922/23	8872	1898	1252	390	12 402
1935/36	10 562	18	100	1551	12 231

Izmaiņas skolēnu skaitā, kas mācījās dažādās valodās, skaidrojamas ar pieņemtā Izglītības likuma nacionālajām tendencēm un ietekmi.

Ebreju skolēnu skaits vidusskolās

Mācību gads	Mācību valoda				Kopā
	ivrits un jidišs	krievu	vācu	latviešu	
1922/23	1241	2032	494	101	3868
1935/36	1577	27	19	704	2327

Skolēnu skaita samazināšanās apmēram par 40 % daļēji notika, jauniešiem emigrējot, galvenokārt uz Izraēla zemi. Svarīgs iemesls bija tas, ka vidējā izglītība nebija obligāta un vecāki no nabadzīgākiem iedzīvotāju slāņiem ne vienmēr spēja to apmaksāt.

Ebreju studentu skaits un viņu sadalījums dažādās fakultātēs raksturīgs vispārējās situācijas izmaiņām valstī.

Fakultāte	Mācību gads			
	1924/25		1935/36	
	cilvēku sk.	%	cilvēku sk.	%
Juridiskā un tautsaimniecības, Arhitektūras un inženierzinātņu	62	11	159	30
Ķīmijas un dabaszinātņu	319	60	247	50
Medicīnas	140	25	31	6
Lauksaimniecības	20	3	23	4
Filoloģijas un filozofijas	4	1	50	10
Kopā	545	100	510	100

Samazinājās arī studentu skaits. Kas attiecas uz sadalījumu pa specialitātēm, to iespaidoja praktiski apsvērumi un iestāšanās grūtības konkrētajā fakultātē. Filoloģijas un filozofijas studentu skaita pieaugumu izraisīja grūtības iestāties citās fakultātēs un cerības vēlāk pariet uz vēlamo zinātnes nozari.

Ebreju studentu skaits augstākajās mākslas mācību iestādēs

Mākslas akadēmija		Konservatorija	
mācību gads	studentu skaits	gads	studentu skaits
1926/27	8	1925	363
1930/31	14	1930	390
1934/35	6	1934	300

Konservatorijā ebreju studenti veidoja no 8 līdz 17 % no kopējā studentu skaita, bet Mākslas akadēmijā – 3 procentus.

Ebreju skaits augstākajās tirdzniecības un komercskolās

Mācību gads	Studentu skaits	% no kopējā studentu skaita
1933/34	99	15,5
1934/35	58	11,6

Nepieciešams atgādināt, ka šajos gados ebreju skaits bija 5 % no kopējā iedzīvotāju skaita.

Kultūras autonomijas laiku patiešām var raksturot kā nacionālās kultūras un jaunās paaudzes izglītības uzplaukuma laiku brīvajā demokrātiskajā Latvijā.

Pēc valsts apvērsuma 1934. gadā⁵ pienāca beigas sabiedriskajai iniciatīvai šajā laukā, kā arī vecāku tiesībām noteikt vēlamo audzināšanu saviem bērniem.

PIEZĪMES

¹ Amatniecības biedrība (AB) – filantropiska izglītojoša organizācija, dibināta 1880. gadā Sanktpēterburgā kā Krievijas ebreju amatnieku un zemkopju biedrība, no 1921. gada – vispasaules ebreju organizācija.

² Latvijā starpkaru periodā pamatskolā ieguva obligāto sešu klašu izglītību.

³ CIŠO (jidišā – *Centrale Idiše Šul Organizacije*) – Centrālā ebreju skolu organizācija, kas kūrēja skolas ar jidiša mācību valodu.

⁴ Frīdrihs Frēbels (1782–1852) – vācu pirmsskolas audzināšanas pedagogs un teorētiķis, izstrādājis ideju par bērnudārziem un darba metodēm tajos.

⁵ Sk. 26. piezīmi 194 lpp.

gads	skaitis	gads	skaitis
1927	9	1928	263
1931	14	1930	330
1935	8	1934	300

III daļa

1934. GADA 15. MAIJA APVĒRSUMS.

OTRAIS PASAULES KARŠ – KATASTROFAS LAIKS

maijā) (1934. gada 15. maijā) – 1934. gada 15. maijā. Tajā valdībā atzina, ka noskaņojumu, ko iespaidoja netālu esošā hitleriskā Vācija, dažādi likumi, ko pieņēma šajā laikā, un pilsonisko tiesību samazināšana noveda pie ebreju iedzīvotāju situācijas pasliktināšanās un bija pakāpiens lejup, [tuvāk] draudošajai katastrofai.

Progresīvie ebreju spēki zaudēja divus savus pārstāvjus – deputātus M. Lazersonu un N. Maizelu, sociāldemokrāti zaudēja piecas vietas, un viņu deputātu skaits samazinājās līdz divdesmit. Kopumā parlamenta kreisā spārna spēki kļuva ievērojami vājāki.

Paaugošā hitleriskā kustība Vācijā un tās galīgā uzvara 1933. gadā nevarēja palikt bez atspoguļojuma arī Latvijā, kur strādnieku šķira salīdzinājumā ar buržuāziju, zemes īpašniekiem un taurīgajiem zemniekiem bija skaitliski neliela.

Drīz Latvijas sēka iznākt nacionālsociālistisko avīze «Ugunskruste». Kārtis Ulmanis arvien biežāk sāka viesoties Vācijā, bija nodibinājusies arī galēji labēja organizācija *Pērkonkruste*¹ – papildu jau esošajai radikālajai pusmilitārajai Aizsargu organizācijai² (tāviņas aizstāvjiem).

Ar savām runām Saeimā izcēlās *Agudat Israel* deputāte Simons Vitenberga. Īpaši satūriģa bija viņa runa par 1932. gada budžetu, kurā viņa lētiski kritizēja valdības ekonomisko politiku. Taču konstruktīva parlamentāra darba laiks bija jau pagājis. Uzmanība koncentrējās uz sacensību starp demokrātiem un zemīgi augušo frakciju. Valdība iesniedza Saeimā likumprojektus, kuru mērķis bija demokrātisko tiesību ierobežošana. Prezidentu

17. nodaļa

PAGRIMUMS. 4. SAEIMA

Pēdējā, 4. Saeima (1931. gada oktobris – 1934. gada 15. maijs) pēc savas darbības rakstura un ar savām tendencēm iezīmē pagrimuma periodu un demokrātijas beigas Latvijā. Tajā valdošā atmosfēra, kas atspoguļoja valstī dominējošo noskaņojumu, ko iespaidoja netālu esošā hitleriskā Vācija, dažādi likumi, ko pieņēma šajā laikā, un pilsonisko tiesību samazināšana noveda pie ebreju iedzīvotāju situācijas pasliktināšanās un bija pakāpiens lejup, [tuvāk] draudošajai katastrofai.

Progresīvie ebreju spēki zaudēja divus savus pārstāvjus – deputātus M. Lazersonu un N. Maizelu, sociāldemokrāti zaudēja piecas vietas, un viņu deputātu skaits samazinājās līdz divdesmit. Kopumā parlamenta kreisā spārna spēki kļuva ievērojami vājāki.

Pieaugošā hitleriskā kustība Vācijā un tās galīgā uzvara 1933. gadā nevarēja palikt bez atskaņām tādā valstī kā Latvija, kur strādnieku šķira salīdzinājumā ar buržuāziju, zemes īpašniekiem un turīgajiem zemniekiem bija skaitliski neliela.

Drīz Latvijā sāka iznākt nacionālsociālistiska avīze «Ugunskrusts». Kārlis Ulmanis arvien biežāk sāka viesoties Vācijā, bija nodibinājusies arī galēji labēja organizācija *Pērkonkrusts*¹ – papildu jau esošajai radikālajai pusbilitārajai Aizsargu organizācijai² (tēvijas aizstāvjiem).

Ar savām runām Saeimā izcēlās *Agudat Israel* deputāts Simons Vitenbergs. Īpaši saturīga bija viņa runa par 1932. gada budžetu, kurā viņš lietišķi kritizēja valdības ekonomisko politiku. Taču konstruktīva parlamentāra darba laiks bija jau pagājis. Uzmanība koncentrējās uz sacensību starp demokrātiju un nemitīgi augošo fašismu. Valdība iesniedza Saeimā likumprojektus, kuru mērķis bija demokrātisko tiesību ierobežošana. Prezidentu

vairs neievēlēja parlaments vispārējās vēlēšanās, un viņam nevajadzēja iegūt plašas pilnvaras, bet ministriem viņam atskatīties. Prezidentam vajadzēja dot arī tiesības ierobežot vārda brīvību, sapulces, streikus un atcelt Saeimas deputātu neaizskaramību. Visu šo likumprojektu mērķis bija izvirzīt valsts priekšgalā prezidentu-diktatoru, kurš sagatavotu valsti pilnai pārejai uz fašismu. 1933. gada augustā notika Saeimas sēde, kas bija veltīta cīņai pret fašismu. Deputāts M. Dubins teica runu, kuras tonis būtiski atšķīrās no viņa iepriekšējām runām. Viņš neuzbruka sociāldemokrātiem, kas viņam nebija «labāki par labējiem», bet, gluži otrādi, tagad saskatīja viņos vienīgo antifašistisko spēku, kas spēj stāvēt pretī antisemitiskajai reakcionārajai kustībai *Pērkonkrusts* un aizsargiem.

Taču bija jau par vēlu. Valdība ar vienu aci raudzījās uz Vāciju. Kad Dr. J. Karlbahs³ tika uzaicināts uz Latviju nolasīt vairākas lekcijas, tās tika atļautas ar noteikumu, ka netiks lietots vārds «Vācija». M. Nuroks savā runā par 1933./34. gada budžetu uzsvēra, ka Latvija visos jautājumos, kas skar Vāciju, vairs neizturas kā patstāvīga, neatkarīga valsts.

Runā, kuru viņš teica nacistiskajai Vācijai ebreju pieteiktā boikota laikā un kas ļoti nepatika Latvijas valdībai, Nuroks paziņoja, ka Vācijas boikots tiks turpināts tik ilgi, kamēr tur vajās ebrejus.

1934. gada 16. martā Saeima ar 50 balsu pārsvaru izteica uzticību pēdējai parlamentam atbildīgajai valdībai ar Kārli Ulmani priekšgalā. Par valdību nobalsoja 34 latviešu deputāti, pārējās 16 bija nacionālo mazākumtautību, starp tām – trīs ebreju balsis... Sociāldemokrātu līderis F. Menders brīdināja nacionālās mazākumtautības, ka par Ulmaņa atbalstīšanu balsojumā tās pašas vēlāk samaksās.

Saeimas pastāvēšanas pēdējās nedēļās tika pieņemti Satversmes pantu labojumi, kas skāra iepriekšminētās tiesības un [Valsts] prezidenta kompetenci. *Agudat Israel* deputāti balsoja par šīm izmaiņām, bet M. Nuroks – nē. Nav izslēgts, ka divu *Agudat Israel* deputātu uzticība Zemnieku savienībai bija par iemeslu tam, ka *Agudat Israel* pēc apvērsuma valstī bija īpašs statuss.

Naktī uz 1934. gada 15. maiju Rīgā bija koncentrēti lieli armijas un aizsargu spēki. Tika ieņemti visi svarīgākie administratīvie punkti un sociāldemokrātu iestādes. Visi kreisie deputāti un daļa sabiedrisko darbinieku tika arestēti.

Demokrātiskā Latvija beidza pastāvēt. Autoritārās diktatūras⁴ vadību uzņēmās apvērsuma organizators – «vadonis»⁵ – «fīrers» – Kārlis Ulmanis.

Internēto nometne Liepājā

Apvērsuma naktī un pēc tam tuvākajās dienās arestētie tika ievietoti cietumos un nometnē Liepājā. Visi ebreji sēdēja vienā barakā. Attieksme pret viņiem bija liberāla. Izņemot virtuves darbus, aizturētajiem neko citu nelika darīt. Pa nometni driks-tēja brīvi pārvietoties. Visus arestētos atlaida no valsts un pašvaldību amatiem.

Apmēram pēc sešiem mēnešiem tie, kas rakstiski apsolījās nepedalīties nekādā politiskā darbībā, tika atbrīvoti. Kas atteicās parakstīties, pēc nometnes likvidācijas nokļuva cietumā, bet pēc laika atbrīvoja arī viņus.

Tālāk mēs sniedzam Liepājas nometnē ievietoto ebreju sarakstu (cik mums izdevās noskaidrot).

Ceirei Cion biedri – cionisti sociālisti: Makss Lazersons, Zal-mans Hanutins, Izrails Magariks, Emmanuils Glikmans (Gils) no Rīgas; Boruhs Kagans un Josifs Cauzmers-Ben-Cuns no Lie-pājas; Jakovs Rolovs, Mihels Hiršhorns un Makss Fuls no Aiz-putes; Meijers Berners no Tukuma; Minskērs no Krustpils; Hercs Izraelīts no Rēzeknes.

Bunda biedri: Nojs Maizels, Perecs Meiksins, Īzaks Levins-Šackess un Lēvenbergs no Daugavpils; I. Bāns, Aba Freidbergs, Kaicners un Jozefārts no Liepājas; Īzaks (Jūliuss) Rabinovičs no Rīgas; I. Naišloss no Rēzeknes.

No Demokrātiskās apvienības: Makss Goldblats no Liepājas un Aleksandrs Pevzners no Rīgas.

No Komunistiskās partijas: B. Berkovičs no Zilupes.

Alpers (Latgale) – partijas piederību neizdevās noskaidrot.

Liela daļa arestēto *Ceirei Cion* – cionistu sociālistu biedru pēc atbrīvošanas repatriējās uz Izraēla zemi.

Pārmaiņas ekonomiskajā un kultūras dzīvē

1934. gada 15. maijs bija valstī augošo šovinstisko ten-denču un nacionālsociālistu Vācijā sasniegtā ietekmes rezultāts. Tāpēc dabiska bija valdošo aprindu tieksme «latviskot» ekono-misko dzīvi.

Ulmaņa uzticīgais palīgs Andrejs Bērziņš kļuva par valsts saimniecisko diktatoru. A. Bērziņš, kurš savlaik bija ebreju Liepājas bankas padomes priekšsēdētājs, labi pārzināja ebreju ekonomiskās problēmas. Tagad viņš kļuva par Liepājas kredītbankas⁶ galvu un vadīja ebreju izspiešanu no viņu ekonomiskajām pozīcijām. Sekojot Ulmaņa norādījumiem, viņš centās klusu un bez trokšņa īstenot savu diskriminējošo politiku.

Tika izveidotas saimnieciskās kameras⁷ – Rūpniecības un tirdzniecības, Darba, Amatniecības. Jaunu uzņēmumu atvēršanai vai speciālistiem darba uzsākšanai vajadzēja saņemt atļauju no iestādēm, kuras pakļāvās augstākstāvošo instanču norādījumiem.

Importam un eksportam ieviesa licences. Nepieciešamo atļauju saņemšana ebreju tirgotājam bija saistīta ar lielām grūtībām, un viņam bija darīšanas ar latvieti, kurš nepieciešamo koncesiju saņēma uz sava vārda, protams, ne jau bez atlīdzības...

Ārzemju kapitālisti pārmaiņas valstī uztvēra aizdomīgi, un kopējais viedoklis ebreju komercaprindās bija tāds, ka nekādā veidā nebija iespējams paplašināt pastāvošos uzņēmumus vai atvērt jaunus, nepieaicinot latvieti par kompanjonu.

Ar laiku izauga latviešu plutokrātija⁸, kura meklēja iespējas sava kapitāla investēšanai. Sākās dabiskais «svešinieku» izspiešanas process un viņu vietu ieņemšana. Ā. Soboļevičs pārdeva savu alusdarītavu *Tanheizers*, bet lielākās konfekšu fabrikas *Laima* ebreju saimnieki savas akcijas atdeva latviešu komersantiem.

Jāteic, ka apmaksas nosacījumi bija labi – summu apmaksāja ar čeku kādā Londonas bankā.

1938. gada beigās tipogrāfija *Riti* tika pārdota vadošās partijas – Zemnieku savienības avīzei «Brīvā Zeme». Avīze «Segodnja» tika pārdota 1939. gada beigās.

Dzirnavas *Amermilti* (kompanjoni O. Mizrohs un I. Šifs) arī pārņēma latviešu kompānija.

Ebrejiem ne vienmēr izdevās likvidēt savus uzņēmumus, jo daļa no viņiem negribēja no tiem šķirties, cerot uz labākiem laikiem.

Īpaši smags bija jauno amatnieku stāvoklis. Viņiem vajadzēja kārtot eksāmenu, un meistari eksaminētāji, kas nebija ebreji, lika šķēršļus kandidātiem ebrejiem.

Lai saņemtu darba atļauju, vismaz piecus gadus vajadzēja būt Latvijas iedzīvotājam. Ārzemju firmas, kuru pārstāvji bija ebreji,

tāpat uzskatīja par nepieciešamu viņus nomainīt ar latviešiem. Tā, piemēram, savu posteni nācās atstāt ilggadējam kompānijas *Shell* vadītājam Baltijas valstīs cionistu darbiniekam Eliezeram Etingenam.

Partija, kas baudīja jaunā režīma uzticību, pateicoties saviem labējiem uzskatiem, nemainīgajai uzticībai Zemnieku savienībai un tās vadonim Kārlim Ulmanim, bija *Agudat Israel*.

Nacionālo mazākumtautību izglītības pārvaldes tika likvidētas. To vietā pie Izglītības ministrijas iecēla nacionālo mazākumtautību kultūras problēmu referentus. Par referentu ebreju jautājumos uzreiz pēc apvērsuma kļuva *Agudat Israel* biedrs Haims Mordehajs Hodakovs. Visās ebreju skolās tika ieviesta obligāta reliģijas apguve – vienāda gan meitenēm, gan zēniem. Zēniem stundās vajadzēja sēdēt ar jarmolku⁹, bet reliģiju pasniedza tikai reliģiski skolotāji.

Jidišistu skolas pārgāja uz senebreju mācību valodu.¹⁰ Vairāki kreisi noskaņotie skolotāji tika atbrīvoti pēc Slepēnpolicijas norādījuma. Turpretim citi, kuri nespēja piemēroties pārmaiņām skolā, ivritam, reliģijas mācībai, mācību gada sākuma svinēšanai sinagogā utt., aizgāja paši vai arī tika atlaisti.

Jānorāda, ka M. Dubins rūpējās par to, lai atlaistie skolotāji saņemtu pienākošos kompensāciju.

Vienīgā ebreju avīze bija «Haint» («Šodien»), kuras redaktors bija bijušais Saeimas deputāts Simons Vitenbergs.

Neskatoties uz to, ka cionistu organizācijas, tāpat kā citas partijas, bija likvidētas, darbs koncentrējās ap Palestīnas biroju. Policija netraucēja tiem indivīdiem, kuri gatavojās valsti atstāt...

Ebrejiem Latvijā kļuva neomulīgi. No 1935. gada aktivizējās repatriācija uz Izraēla zemi un emigrācija uz citām valstīm.

Padomju okupācija Latvijā

1939. gada 23. augustā tika parakstīts Molotova–Ribentropa pakts, kas sadalīja ietekmes zonas starp Krieviju un nacistisko Vāciju. Latvija, tāpat kā pārējās Baltijas valstis, tika iekļauta Padomju Savienības ietekmes sfērā.

Šis pakts sniedza Vācijai rīcības brīvību rietumos un kalpoja par stimulu tās uzbrukumam Polijai un Otrā pasaules kara sākumam.

Pamatojoties uz šo paktu, Krievija pieprasīja Latvijai tiesības ierīkot valsts stratēģiskajos punktos gaisa un jūras karaspēka bāzes. Līgums par to tika noslēgts 1939. gada oktobrī un Liepājā un Ventspilī ierīkojas bāzes.

Ebreju uzņēmēju aprindām padomju-vācu līgums bija brīdinājums, ka draud situācija, kas radikāli izmainīs valsts politisko dzīvi. Tie, kas izdarīja attiecīgus secinājumus pēc 1934. gada apvērsuma, izmantoja atlikušo neilgo laiku un pameta Latviju.

1935.-1940. gadā Latviju atstāja daudzi ebreji, kuriem bija nozīmīga loma ekonomiskajā dzīvē, to skaitā: Ābrams Soboļevičs, Elia Frumčenko, Ovsejs Mizrohs, Solomons Mizrohs, Ārons Niss, Raskins, Fēlikss Gliks, Ādolfs (Aba) Kaplans, Elia Kaplans, Hilels Štorhs, Šabtajs Rozencveigs, A. Moševičs, Šaja Šifs, Jakovs Brāmss, Boriss Poļaks, Eliezers Etingens, Dāvids Kopilovičs u.c.

Padomju aneksija

1940. gada 16. jūnijā Padomes Latvijas valdībai iesniedza ultimātu,¹¹ un pēc trim dienām¹² Sarkanā armija bija okupējusi Latviju. Padomju iebrukums dažās Rīgas ielās radīja nekārtības, taču tās tika apspiestas. Ebreju komunisti pauda savu prieku un sagaidīja krievu zaldātus ar ziediem... Vēlāk ebreji par to dārgi samaksāja. Viņiem to atgādināja un asiņaini izrēķinājās, kad krievu armija pameta Rīgu pēc kara sākuma ar Vāciju...¹³ Latvijas valdība atkāpās, bet pie varas nāca komunistiskie darbinieki ar profesoru Kirhenšteinu vadībā, kuru pirmie soļi bija: visu politieslodzīto amnestija (t.i., komunistu), jaunas «demokrātiskas» vēlēšanas un visu sabiedrisko organizāciju slēgšana.

Ebreju organizācijas likvidēja ebreju komunisti, kuri to veica uzcītīgi, ar lielu degsmi.

Jau boļševiku režīma pirmajās dienās ebreju kluba mītiņā uzstājās Makss Šacs-Aņins. Viņš, viens no sociālistiskā cionisma dibinātājiem un teorētiķiem, kurš Ukrainā un Krievijā kā «apvienoto» (cionisti sociālisti kopā ar saemiešiem) loceklis ieņēma atbildīgus posteņus, Latvijā bija komunist.¹⁴ Tagad pienāca laiks norēķināties ar bijušajiem partijas biedriem... Šajā mītiņā viņš, starp citu, paziņoja: «..cionistu organizācijas it kā likvidēsies bez pretošanās, bet no viņu puses tas būs tikai taktisks manevrs. Viņi jau tagad gatavojas pāriet uz darbu pagrīdē un turpināt darbu kā angļu imperiālisma aģenti...» Vēlāk to kā apvainojumu

izvirzīja arestētie cionisti, kuru politiskā darbība padomju režīmā tika uzskatīta par pretlikumīgu.

M. Šacu-Aņinu ievēlēja par Advokātu savienības priekšsēdētāju, un viņš aizliedza tur uzņemt advokātus cionistus, kaut gan reakcionārie latviešu juristi tika uzņemti savienībā un turpināja netraucēti strādāt.

Cionistiskās organizācijas, *Hahšaras* punkti, fondi u.tml. tika likvidēti. Ebreju sabiedriskā dzīve izbeidzās pilnīgi.

Vienā ziņā M. Šacam-Aņinam bija taisnība – cionistiskā ideja nebija iznīcināta. Šis ideāls gadu desmitus gruzdēja Latvijas ebreju sirdīs un īpaši tieši Rīgā palikušajos – pilsētā, kur vēl līdz šim dzīvo un strādā M. Šacs-Aņins,¹⁵ – pārvērtās par kvēlu ticību tam, ka viņi atgriezīsies Cionā. 1940. gada jūlijā notika Saeimas vēlēšanas pēc viena vienīga «komunistu un bezpartijisko» saraksta.¹⁶ No šī saraksta Saeimā ievēlēja vienu ebreju – Šadurski,¹⁷ bet par veselības aizsardzības ministru iecēla ārstu Mihailu Jofi.¹⁸ Neskatoties uz to, izplatījās baumas, ka valdībā dominē ebreji.

Saeima vienprātīgi nolēma nacionalizēt visas bankas, fabrikas, namus¹⁹ un veikalus.

5. augustā Padomju Savienības Augstākā Padome apstiprināja Baltijas valstu parlamentu lēmumu – «atbalstīja Baltijas republiku lūgumu un pieņēma tās padomju saimē». Tas bija formāls Baltijas valstu aneksijas akts.

Sākās ebreju darbinieku aresti – Mordehaja Dubina, Mordehaja Nuroka, Paula Minca, Dāvida Vargaftika, Elhonona Galperina (pēdējie divi – izcili Revizionistu partijas pārstāvji). Daļa cilvēku pazuda, un nebija zināms, kur viņi palika...

Ebreju strādnieki un sīkie amatnieki netika diskriminēti. Pateicoties pieaugušajam pieprasījumam, dažās nozarēs darba iespējas pat uzlabojās. Padomes arī sūtīja uz Latviju dažādas patēriņa preces, lai parādītu, cik labi darbaļaudis dzīvo Padomju Savienībā.

Pavisam citāds bija individuālo tirgotāju, uzņēmēju, namīpašnieku u.tml. stāvoklis, kuriem vajadzēja pielāgoties jaunajiem apstākļiem un kuri nebija droši par rītdienu.

Aresti un evakuācija Vācijas–Padomju Savienības kara priekšvakarā

1941. gada 22. jūnijā sākās nacistu iebrukums Krievijā, bet desmit dienas pirms tam padomju vara organizēja «nevēlamo elementu» masu deportāciju no Latvijas.

1941. gada 12.–14. jūnijā no Rīgas izsūtīja ap 40 tūkstošiem cilvēku.²⁰ Tas pats notika arī citās pilsētās – Liepājā, Ventspilī, Daugavpilī, Rēzeknē, Ludzā un mazākās pilsētās. Starp izsūtītajiem bija latviešu inteliģence, galvenokārt progresīvo slāņu pārstāvji, bet internēto ebreju skaits tiek lēsts 5–6 tūkstoši.

Aizturētos no dzīvesvietas izveda kopā ar ģimeni. NKVD darbinieki kopā ar miliciju ieradās mājās ar jau sagatavotiem sarakstiem, deva 20–30 minūšu laika nepieciešamo lietu savākšanai – ne vairāk par 100 kg –, dzīvokli veica kratīšanu, smagajās mašīnās aizveda arestētos līdz tuvākajai dzelzceļa stacijai un, izšķirot ģimenes locekļus, iesēdināja preču vagonos.

Starp arestētajiem bija dažādu politisko partiju vadītāji un biedri, sabiedriski darbinieki, lieltirgotāji un fabrikanti, kā arī sīktirgotāji un amatnieki. Sabiedriskais darbinieks Naums Moskovskis aresta laikā izdarīja pašnāvību.

Kad pēc gadiem mēģināja noskaidrot, kāpēc daudzi redzamu stāvokli saimnieciskajā dzīvē ieņēmuši cilvēki palika neskarti, bet tajā pašā laikā tika izsūtīti amatnieki, kuri nealgoja strādniekus, noskaidrojās, ka vēl bija sagatavoti [citi] saraksti, bet hitleriskās Vācijas uzbrukums izjauca šo plānu realizāciju. Ešeloni devās uz austrumiem. Cilvēkus aizveda uz iepriekš sagatavotām nometnēm, sanitārie apstākļi bija slikti, bet dažas dienas līdz Vācijas–Padomju Savienības kara sākumam ēdināšana bija ciešama. Pēc tam viss izmainījās. Aizturētos veda uz rajoniem pie Urāliem. Vagoni bija pārpildīti, pārtika – nebaudāma, pat ūdens padeve šajās karstajās jūlija dienās bija ierobežota līdz minimumam, un daudzi cilvēki nomira transportā.

Arestētos ieslodzīja «noziedzīgu elementu darba labošanas nometnēs» – Vjatlagā (pie Kirovas), Čertjož un Prižim pie Soļikamskas, Taišetlagā u.c.

Tālāk mēs sniegsim fragmentus no Boruha Minkoviča atmiņām, kurš pārcieta izsūtījumu Sibīrijā. Viņa raksts ar nosaukumu «Latvijas ebreji izsūtījumā Sibīrijā» bija publicēts grāmatā «Ebreji Latvijā» (Telaviva, 1953; ivritā). Saprotašu iemeslu dēļ

autors rakstu neparakstīja ar savu vārdu, bet tagad mēs to darām ar viņa atļauju.

«Nometne *Čertjož*. Barakas bija mazas, tumšas un netīras. Visur pilns ar blaktīm, kas neļāva atpūsties. Lai tiktu vaļā no kukaiņiem, daļa cilvēku palika ārpusē. Otrā rītā viņi saslima, arī ar plaušu karsoni. Nometnes apstākļos, bez kopšanas, ar novājinātu organismu šī slimība līdzinājās nāves spriedumam. Daļa cilvēku nomira jau pirmajā nometnē...

..Darbaspējīgos pārveda uz nometni *Prižim*. Nosaukums (*piespiešana*) jau runāja pats par sevi... Strādāja meža ciršanas darbos un elektrostacijas celtniecībā pie nometnes. Darbadiena bija gara, barošana pasliktinājās ar katru dienu. Kad sešos no rīta devās uz darbu, bija sals, bet ap vieniem dienā varēja izgērbties kails – tā dedzināja saule... To iztur tikai 40 % uz šejieni atsūtīto cilvēku, teica kāds no nometnes vecajiem iemītniekiem... Dažādas slimības: sapampušas kājas, augoņi pa visu ķermeni... Sešus kilometrus vilka kājas uz katorgas darbavietu... Soļikamskas nometnēs 1941.–1942. gadā bojā aizgāja divas trešdaļas arestēto. Mira katru dienu. Viena no lielākajām nometnē bija kapraču komanda. Tā strādāja divās maiņās – dienā un naktī. Daudzreiz raka brāļu kapus 10–12 cilvēkiem.

Ja arī kādam pietika nekaunības pažēloties par smagajiem apstākļiem un prettiesisku izturēšanos, viņam atbildēja, ka tie, kas atrodas nometnē, ir kontrrevolucionāri un tautas ienaidnieki; likumi aizsargā tikai strādnieku šķiru, bet ne tās ienaidniekus...

1942. gada februārī–martā sākās tiesas izmeklēšana. Lielā daļā apsūdzību runa bija par «noziegumiem», kas izdarīti līdz boļševiku ienākšanai valstī un skāra tos, kas bija «buržuji», kam piederēja veikali – pat bez kalpotājiem, kas bija nacionālo sporta klubu, piemēram, *Hakoah*, *Makkabi*, *Ritek vai Hehaluc* biedri. Visi tie, kas bija cionistu vai sociāldemokrātu partijas biedri, tika uzskatīti par kontrrevolucionāriem, kas padomju laikā slepeni turpināja savu noziedzīgo darbību, un tagad viņiem vajadzēja nodot savus biedrus un palīgus...»

1942. gada jūnijā–septembrī tika pasludināti spriedumi visiem dzīvi palikušajiem arestētajiem, kuru skaits bija 50 % no izsūtītajiem. Viņus pasludināja par sociāli vai politiski bīstamiem elementiem un piesprieda no pieciem līdz desmit gadiem «brīvā nometinājumā» dažādās Sibīrijas vietās, daudzi apcietinātie Latvijas ebreji tika izsūtīti uz Krasnojarskas novadu.

Notiesāto pārvešana uz jaunām izsūtījuma vietām, īpaši uz Sibīrijas centrālo daļu, notika vēl cara laikā šim nolūkam pielāgotos vagonos. Mazas kameras, dzelzs režģi uz logiem un durvīm. Taču tagad tajās sadzina divas reizes vairāk cilvēku... Logi bija aizvērti, gaiss smacīgs, pat ēdiena kripatas nebija iespējams norīt; dzert deva divas tasītes vārīta ūdens dienā. Cilvēki zaudēja samaņu, saslima pa ceļam uz iedomāto atbrīvošanu – nometnēm.

Latvijas ebreji, kuri to visu pārcieta un spēja nokļūt līdz Krasnojarskas novadam, atrada tur savas ģimenes, kas uz šīm vietām bija izsūtītas jau agrāk. Tas sagādāja lielu prieku tiem, kuri bija palikuši dzīvi...

Karš beidzās, un tika izsludināta dažādu noziedznieku – zagļu, slepkavu u.tml. amnestija, taču tā neattiecās uz sociāli un politiski bīstamiem elementiem, kuru likteni noteica NKVD Īpašā apspriede.²¹ Ģimeņu apvienošanas izsūtījuma vietās kavēja arī ģimenes locekļu dažādie sprieduma datumi un termiņi. Pagāja gadi, līdz pēc 1941. gada izsūtīšanas dzīvi palikušie atgriezās savās agrākajās dzīvesvietās.

Nav iespējams noteikt izsūtīto ebreju skaitu un vārdus.²² Mēs varam nosaukt tikai vairāku sabiedrisko darbinieku un ievērojamu tirgotāju un rūpnieku vārdus.

No izsūtījuma atgriezās: Roberts Hofš, Ābrams Ribovskis, Boruhs Minkovičs, Īzaks Berzs, Izrails Brauns, Marks Gilmans, Meijers Kočerginskis.

Urāla un Sibīrijas nometnēs bojā gāja: Pauls Mincs, Rūdolfs Kaplans, Filips Lackis, Jerahmiels Viņņiks, Cvi Garfinkels, Īzaks Rabinovičs, Nojs Maizels, Ārons Bērs Gamza, Marks Rozovskis, Zalmans Rabinovičs, Zali Lēvenbergs, Mihails Hovša, Nahmans Mihļins, Seņa Brauns, Levšteins, Mordehajs Zands un daudzi citi; un viņu kaps nav zināms.

PIEZĪMES

¹ *Pērkonkrusts* – politiska organizācija Latvijā (izveidojās no 1922. gadā dibinātās organizācijas «Latviešu nacionālais klubs»), apvienoja galvenokārt studējošo jaunatni (vadītājs G. Celmiņš). Programma un atribūtika bija pārņemta no itāļu fašistiem un vācu nacistiem. 1934. gadā Latvijas valsts varas institūcijas to aizliedza. Nacistiskās okupācijas laikā

(1941. gada jūnijā) atjaunoja savu darbību, un tās biedri brīvprātīgi piedalījās masveida izrēķināšanās ar padomju aktīvistiem un ebrejiem, 1941. gada augustā okupācijas vara to aizliedza, bet tās biedri iekļāvās nacistu represīvajās institūcijās.

² Aizsargi (aizstāvji) – militarizēta nacionālistiska masu organizācija Latvijā, dibināta 1919. gada martā cīņai pret boļševikiem. Sākumā pastāvēja kā obligāta [dienesta] vienība, bet no 1921. gada – pēc brīvprātības principa. Kalpoja kā galvenais spēks antikonstitucionālā valsts apvērsuma īstenošanā 1934. gada 15. maijā, un bija nozīmīgākais K. Ulmaņa autoritārā režīma balsts. 1940. gada jūnijā kopā ar sieviešu un bērnu organizācijām Aizsargu organizācijas biedru skaits sasniedza 68 tūkstošus – un tā praktiski aptvēra visu sabiedrību. 1940. gada jūlijā padomju vara to atbruņoja un likvidēja, daļa organizācijas biedru tika represēta. Vācu okupācijas laikā bijušie aizsargi bija viena no nacistu kolaboracionistu rezervēm. 1990. gada maijā organizācija atjaunoja savu darbību, taču tā ir mazskaitliska, un nepopulārā sabiedriska organizācija.

³ Jozefs Karlbahs – Hamburgas virsrabīns. 1941. gada 6. decembrī deportēts uz Rīgu, ievietots koncentrācijas nometnē Jumpravā, 1942. gada 26. martā nošauts kopā ar sievu un meitām.

⁴ Sk. 26. piezīmi 194. lpp.

⁵ Vadonis – K. Ulmaņa tituls, kuru oficiāli lietoja paralēli «prezidentam».

⁶ Šī banka kalpoja par diktatoriskā režīma instrumentu ebreju un vācbaltu īpašumu nacionalizēšanai Latvijā.

⁷ Kameru sistēma, ko Latvijā sāka veidot 1934. gada decembrī, bija autoritārā etnokrātiskā režīma valsts pārvaldes forma un galvenokārt kalpoja ebreju un vācbaltu izspiešanai no viņu ekonomiskajām un sociālajām pozīcijām. Kamerām vajadzēja pārstāvēt dažādus darbības veidus – ekonomiku, sociālo sfēru, kultūru.

⁸ Plutokrāts (no grieķu val. *plutos* – «bagātība», *kratos* – «vara») – cilvēks, kuram bagātības dēļ ir ekonomiska un politiska vara.

⁹ Jarmolka – (no aramiešu val. *irei malka* – «bailes no ķēniņa»). Galvassega, kuru ebreji liek galvā dievkalpojuma laikā, vai nēsā pastāvīgi; pazīstama arī kā kipa.

¹⁰ Ne visas – es turpināju mācīties jidišā līdz pamatskolas beigšanai. Ģimnāzija Daugavpilī pārgāja uz ivritu no krievu valodas, bet mans vīrs 1938. gadā pabeidza ģimnāziju Rēzeknē ar jidiša mācību valodu. (Krievu val. tulkotājas piez.)

¹¹ Domāta PSRS ultimatīvā nota Latvijas valdībai, kurā Latvija tika apvainota kopīgās darbībās ar Lietuvu un Igauniju, kas vērstas pret Padomju

Savienību (tika norādīts uz Baltijas valstu 1939. gada decembrī un 1940. gada martā rīkotajām slepenām konferencēm, lai izveidotu vienotu militāru savienību). Notā bija izvirzīta prasība nekavējoties izveidot jaunu valdību, kas spētu nodrošināt «godīgu Padomju–Latvijas pakta par savstarpējo palīdzību īstenošanu dzīvē» un nekavējoties garantēt «Padomju armijas daļu brīvu iekļūšanu Latvijas teritorijā to izvietojumam Latvijas svarīgākajos punktos». Analogas notas tika nosūtītas arī Lietuvas un Igaunijas valdībai.

¹² Faktiski tas notika vienas diennakts laikā – 1940. gada 17. jūnijā.

¹³ Domāts 1940. gada 17. jūnijs, kad Latvijā ievada padomju karaspēka papildu kontingentu (papildu šeit jau saskaņā ar Padomju–Latvijas 1939. gada 5. oktobra līgumu par savstarpējo palīdzību esošajam). Ienākošo karaspēku sagaidīt izgāja K. Ulmaņa autoritārā režīma pretinieki, cerot uz demokrātiskām pārmaiņām valstī, kā arī vienkārši ziņkārīgie – pavisam kāds pusotrs tūkstošs cilvēku. Kreisi noskaņoto cilvēku – gan latviešu, gan mazākumtautību pārstāvju – attieksme pret to Eiropā jau norisošā Otrā pasaules kara apstākļos neatšķīrās. Notika sadursmes ar policiju, kurai bija pavēlēts nepieļaut cilvēku drūzmēšanos karaspēka pārvietošanās ceļā. Rezultātā tika ievainoti 29 cilvēki, divi no viņiem mira. Visu vācu okupācijas laiku nacistiskā propaganda Padomju armijas sajūsmināto sagaidīšanu pierakstīja [visiem] ebrejiem neatkarīgi no viņu sociālā stāvokļa un politiskās orientācijas. Šis ārkārtīgi iesīkstējušais stereotips turpina Latvijā pastāvēt vienā iedzīvotāju daļā līdz pat mūsu dienām.

¹⁴ Autors piekrit izplatītajam maldam par M. Šaca-Aņina personu un darbību (sk.4. piezīmi 132. lpp.). 1917. gadā M. Šacs-Aņins bija viens no Apvienotās ebreju sociālistiskās strādnieku partijas (AESSP) līderiem, kas protestēja pret boļševiku varas sagrašanās Kijevā un piedalījās pretboļševistiskās Ukrainas Centrālās radas darbā, ko tam, starp citu, pārmeta padomju represīvie orgāni, 1953. gadā viņu arestējot. Hetmaņa Skopopadska, kurš padzina Centrālo radu, militārā režīma laikā viņš atradās pagrīdē kā Radā iekļuvušās AESSP pārstāvis, bet ne kā boļševiks. Padomju pozīcijās (konference 1919. gada pavasarī Gomeļā) AESSP nostājās tikai pēc ebreju grautiņu viņa Ukrainā. 1919. gada beigās M. Šacs-Aņins atgriezās Latvijā, kur tajā laikā padomju vara jau krita. Viņš tad nebija Latvijas Komunistiskās partijas biedrs un VK(b)P iestājās tikai padomju aizmugurē Otrā pasaules kara laikā. Viņa padomju (precīzāk – prokrieviskās) simpātijas neatkarīgās Latvijas laikā galvenokārt veidojās vairāku šīs valsts reāliju iespaidā, kā arī no ārējiem, iluzoriem priekšstatiem par padomju režīmu (starp citu, ne tikai viņam, bet arī daudziem Rietumu Rietumvalstu zinātnes un kultūras darbiniekiem).

¹⁵ Ši M. Bobes grāmata pirmoreiz iznāca Telavivā jidišā 1972. gadā, bet M. Šacs-Aņins mira 1975. gadā.

¹⁶ Vienīgais saraksts Saeimas vēlēšanās 1940. gada 14.–15. jūlijā bija Darba tautas bloka saraksts.

¹⁷ No 100 jaunās Saeimas deputātiem ebreji bija divi.

¹⁸ M. Jofi iecēla par veselības aizsardzības tautas komisāra vietnieku.

¹⁹ Šis Saeimas lēmums attiecās tikai uz īres namiem un citiem lieliem namīpašumiem.

²⁰ Patiesībā naktī uz 1941. gada 14. jūniju Staļina režīms uz PSRS tālajiem rajoniem izveda 9926 cilvēkus no visas Latvijas. Vēl tika arestēti 4550 cilvēki. Pavisam akcijai bija pakļauti 14 476 Latvijas iedzīvotāji. Pat ja pieņem, ka starp viņiem nebija 5000 ebreju (vizizplatītākais pieņēmums), bet 1771 cilvēks (ko apliecina vēsturnieku rīcībā esošie arhīva dokumenti), tad no 4,8 % Latvijas iedzīvotāju kopskaita izsūtītie ebreji veidoja 11,7 % no visiem represētajiem, t.i., visaugstāko procentu starp visām etniskajām grupām.

²¹ PSRS NKVD Īpašā apspriede – netiesiska institūcija, ko likvidēja tikai pēc Staļina nāves.

²² Pēc Latvijas vēsturnieku rīcībā esošajiem materiāliem – izsūtīto personu arhīva lietām, šie vārdi ir noskaidroti (sk.: Aizvestie, 1941. g. 14. jūn. Rīga, 2001).

18. nodaļa

IZNĪCINĀŠANA¹

Bēgļu straume hitleriešu iebrukuma laikā Padomju Savienībā

1941. gada 22. jūnijā sākās Vācijas–Padomju Savienības karš. 29. jūnijā nacisti ieņēma Liepāju un Daugavpili,² bet 1. jūlijā viņi iesoļoja Rīgā.

Bija zināms, ka no vācu okupācijas nekas labs nav gaidāms. Bet izejas praktiski nebija. Rīgas stacijā stāvēja daži vilcieni, kas gaidīja pasažierus. Drīz tie bija pārpildīti. Dzelzceļa līnija uz Daugavpili bija nogriezta, brīva bija tikai līnija Valka–Pleskava. Daļa ebreju noīrēja privātas kravas mašīnas, taču runāja, ka šoferi pametot pasažierus ceļā. Dažas iestādes sagādāja mašīnas savu darbinieku evakuācijai uz Krieviju. Šosejas un ceļi šajā virzienā bija pārpildīti.

Jaunatne, vecāku svētīta, centās aizbēgt par katru cenu – vieņi pajūgos, citi mašīnās, no kurām stiprākie nereti mēģināja tos izgrūst... Un tas viss notika vācu lidmašīnu īstenotas nepārtrauktas bombardēšanas pavadībā. Daļa bēgļu nokļuva latviešu rokās, kas viņus nodeva vāciešiem.

Uzskata, ka līdz Krievijai tika pavisam 10–12 tūkstošu bēgļu, starp citu, procentuāli liela daļa bija jaunieši. Vecāka gadagājuma cilvēki nespēja pārvarēt smago ceļu. Pēc sociālā sastāva tie pārsvarā bija strādnieki un vidējās šķiras pārstāvji. Turīgākie ebreji nevēlējās pamest savu īpašumu un nespēja iedomāties, kādas briesmas viņus sagaida.

Bēgļu sastāvs izskaidro arī relatīvi augsto ebreju procentu Latviešu divīzijā, kas cīnījās pret vāciešiem un par kuru mēs tālāk pastāstīsim. Daļa jaunatnes Sarkanajā armijā tika arī mobilizēta.

Ebreju bēgļi nokļuva dažādās Padomju Savienības vietās. Liels viņu skaits koncentrējās Taškentas un Buhāras tuvumā. Daudzi mobilizētie krita frontē, daudzi mira no slimībām un bada, bet liela daļa tomēr pārcieta grūtības un mocības un atgriezās mājās, kur veidoja Latvijas pēckara ebreju kodolu.

Daži latvieši no jumtiem un balkoniem šāva uz armiju, kas atkāpās, un bēgošo civilo administrāciju. Vāciešus sagaidīja ar ziediem – viņos saskatīja atbrīvotājus no komunistiem un ebrejiem.

«Speciālo iznīcināšanas brigāžu» (*einzacgrupa*) sistēma

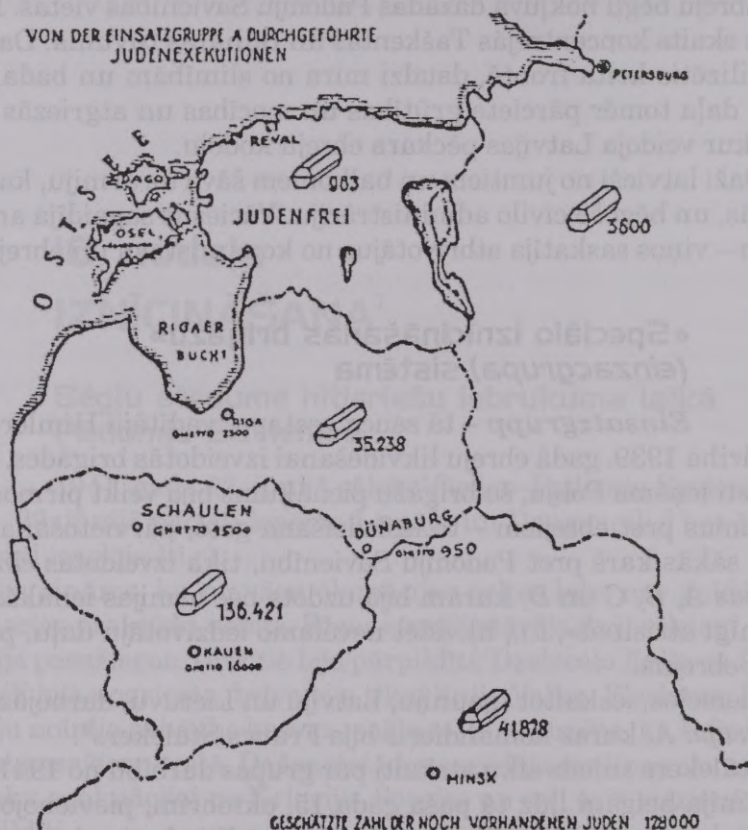
Einsatzgrupp – tā sauca gestapo³ vadītāju Himlera un Heidriha 1939. gadā ebreju likvidēšanai izveidotās brigādes. Kad nacisti ieņēma Poliju, šo brigāžu pienākums bija veikt pirmos pasākumus pret ebrejiem – to ieslodzīšana geto, pārvietošana utt. Kad sākās karš pret Padomju Savienību, tika izveidotas *einzacgrupas A, B, C un D*, kurām bija uzdots pēc armijas ienākšanas «pilnīgi atrisināt», t.i., likvidēt nevēlamo iedzīvotāju daļu, pirmkārt ebrejus.

Ziemeļos, ieskaitot Igauniju, Latviju un Lietuvu, darbojās *einzacgrupa A*, kuras komandieris bija Francs Štālekers⁴.

Štālekers sniedz sīku atskaiti par grupas darbību no 1941. gada jūnija beigām līdz tā paša gada 15. oktobrim, pievienojot tai karti, kuru mēs publicējam un kurā parādīti ebreju slepkavošanas rezultāti līdz 1941. gada 31. decembrim.

Savā atskaitē Štālekers raksta, ka, neskatoties uz lielām grūtībām, ebreju grautiņu rīkošanai mobilizēti vietējie antisemitiskie spēki, bet drošības policija, pamatojoties uz pavēli, bija gatava atrisināt ebreju jautājumu ar visiem līdzekļiem un pilnu apņēmību. Taču bija vēlams, lai vismaz pašā sākumā neparasti bargie pasākumi nebūtu tik uzkrītoši, jo to varētu neatzīt pat vācu aprindas. Vajadzēja parādīt pasaulei, ka vietējie iedzīvotāji pirmie sāk rīkoties pret ebrejiem – kas būtu dabiska reakcija pret ebreju desmitiem gadu ilgo kundzību un pret komunistiem par bijušo teror.

Pēc Lietuvas un Latvijas okupācijas *einzackomanda*⁵ 2 palika Kauņā, bet *einzackomanda* 3 – Rīgā. Pēc Igaunijas okupācijas arī tur savu darbu sāka *einzackomanda*. Komandu darbu atvieglota tas, ka Latvijā, Lietuvā un Igaunijā uzreiz nodibinājās vietējie policijas spēki, kas bija pakļauti šīm komandām.

Karte ar *einsatzgrup*as A Lietuvā, Latvijā un Igaunijā līdz 1941. gada decembrim nogalināto ebreju skaitu

«Tā kā Baltijas valstu iedzīvotāji,» teikts atskaitē, «pēc iekļaušanas Padomju Savienībā īpaši smagi cietuši no boļševiku ebreju varas, bija gaidāms, ka.. viņi paši iznīcinās Baltijā palikušos naidīgos elementus.. Vācu drošības policijai vajadzēja veicināt atbrāvi šī mērķa sasniegšanu. Bez tam bija svarīgi, lai vēlākam laikam būtu pierādījumi, ka atbrīvotie iedzīvotāji pēc savas iniciatīvas veica enerģiskus pasākumus pret ienaidnieku – boļševikiem un ebrejiem, piedevām nedrīkstēja atrast pierādījumus, ka to vadījusi vācu vara.»

Štālekera atskaites 8. pielikumā atrodama tabula ar ziņām par *einsatzgrup*as A nogalināto cilvēku skaitu (līdz 1941. gada oktobra beigām):

Rīgā (pilsētā un apkārtnē)	6378
Jelgavā	3576
Liepājā	11 860
Valmierā	209
Daugavpilī	<u>9845</u>
Pavisam	31 868

Rīgā, Maskavas priekšpilsētā ierīkoja geto,⁶ uz kuru tika pārvietoti 24 tūkstoši no 28 tūkstošiem Rīgas⁷ ebreju.

Kartē, kurā redzams, cik ebreju *einzacgrupa* nogalināja Lietuvā, Latvijā un Igaunijā un cik palika dzīvi līdz 1941. gada oktobra beigām, norādīts: Latvijā nogalināti 35 238 ebreji, Rīgas geto palikuši 2500 ebreji, Daugavpils geto – 950.

Štālekera atskaitei pievienotajā kartē, neskatoties uz tās precīzo grafisko noformējumu, skaitļi par Latviju norādīti nepareizi.

Latvijas pilsētu ebreju upuru sarakstā norādīts, ka līdz 1941. gada oktobra beigām pavisam bojā gājuši 31 868 cilvēki. Ņemot vērā, ka visu Latvijas mazo pilsētu un miestu ebreji, izņemot nelielu skaitu, kas palika Daugavpils un Liepājas geto, tika nogalināti,⁸ šīs ziņas uzskatāmas tikai par aptuvenām. Skaitlis 35 238 ebreji, kas nogalināti līdz 1941. gada oktobra beigām, gan tekstā, gan kartē uzrādīts nepareizi. Tā sauktajā 8. pielikumā norādīts, ka ebreju skaits Rīgas geto bija 24 tūkstoši. Kartē figurē skaitlis 2300, bet tas nozīmē, ka pārējie bija iznīcināti. Skaidrs, ka ne tekstā, ne kartē nav norādīti Rīgas ebreju slepkavības upuri Rumbulā⁹ 1941. gada 30. novembrī un 8. decembrī (par kuriem mēs sīkāk runāsim atsevišķi), kad tika nogalināti 25 tūkstoši cilvēku (pēc M. Kaufmana grāmatas «Latvijas Katastrofa» ziņām – 27 tūkstoši)¹⁰. Iespējams, ka šajā skaitā iekļauti tikai *einzacgrupu* upuri, jo tās Rumbulas akcijās nepiedalījās. Tikpat labi tā var būt tehniska kļūda – katrā ziņā karti un Štālekera atskaites tekstu nepieciešams korigēt un norādīt ebreju upuru pareizo skaitu līdz 1941. gada beigām – 62 tūkstoši bojāgājušo.

Latviešu sadarbība ar *einzacgrupām*

Štālekera metode, kas balstījās uz to, ka vietējiem iedzīvotājiem pirmajiem vajadzēja sākt pasākumus pret ebrejiem, atrada atsaucību latviešu šovinistiskajos elementos.

Drīz pēc tam, kad vācieši iegāja Latvijā, viņi varēja pārliecināties, ka pilnīgi var paļauties uz latviešu fašistu «[iepriekš veikto] sagatavošanas darbu», un pirmajās desmit dienās deva tiem pilnīgu rīcības brīvību pret ebrejiem.

Jau pirmajā Rīgas ieņemšanas dienā 1941. gada 1. jūlijā latviešu virsnieks Veiss pa radio aicināja visus «tautiski veselos latviešus» reģistrēties aizsargu centrā Rīgā. Šeit sanākušajiem izdalīja ieročus un sarkanbaltsarkanās roku lentes. Katrai grupai bija iedalīts «apstrādes» iecirknis. Šīs grupas vadīja Viktors Arājs¹¹ un lidotājs Herberts Cukurs¹² – abi *Pērkonkrusta* biedri.

«Darbs» nozīmēja ielauzties ebreju dzīvokļos, laupīt, graut, zagt visu, kas pagadās, izdzīt iemītniekus, stiept viņus uz prefektūru¹³, kura drīz bija tā pārpildīta, ka lielu daļu cilvēku vajadzēja turēt pagalmā.

Prefektūrā notika cietsirdīgas, pazemojošas scēnas. Nogrieza bārdus, izgērba kailus, sita. Nebija nekādu šausmu darbu, kuru priekšā latviešu nacisti apstātos... Daļa ebreju bez pārtikas tika nosūtīta smagos darbos, piemēram, ierakumu un tranšeju rakšana u.tml.

Tūkstošiem ebreju – vīriešus un sievietes – no prefektūras nosūtīja uz diviem Rīgas cietumiem. Vīriešus uz Centrālcietumu¹⁴, bet sievietes uz Termiņcietumu¹⁵. Katru nakti cilvēku grupas no cietumiem tika aizvestas uz tuvējo Biķernieku¹⁶ vai Juglas mežu un nošautas. Pirmajās desmit dienās nošauto skaits sasniedza 7 tūkstošus.¹⁷

Pirmajās vācu okupācijas dienās nodedzināja arī sinagogas un lūgšanu namus. 4. jūlijā nodedzināja Lielo horālo sinagogu Gogoļa ielā, kurā atradās no miestiem izdzītie Lietuvas ebreji, un Veco-Jauno sinagogu Maskavas ielā. Tāds pats liktenis piemeklēja sinagogu Stabu ielā, Baltkrievu lūgšanu namu Elijas ielā, lūgšanu namu Bruņinieku ielā, lūgšanu namu un kapliču Vecajos ebreju kapos¹⁸. Visos šajos gadījumos bruņoti dedzinātāji raudzījās, lai neviens no ēkā ieslodzītajiem nevarētu izglābties no liesmām.

26. jūlijā¹⁹ tāpat kopā ar kantora Minca²⁰ ģimeni nodedzināja arī lūgšanu namu Šmerlī²¹. Vienīgā sinagoga, kas necieta, atra-

dās Peitavas ielā²², jo to nevarēja aizdedzināt, neapdraudot apkārtējās ēkas...

Līdz 11. jūlijam latvieši pilnībā bija sagūstīto ebreju²³ saimnieki, un no viņu rokām bojā gāja apmēram septiņi tūkstoši upuru.²⁴

Sākot ar šo dienu par visu atbildēja un kontroli pārņēma SS (drošības dienests un gestapo). Arestētos reģistrēja. Dažus kā speciālistus nosūtīja darbos. Arestētos un ogļu izkraušana izmantotos ārstus atbrīvoja, tādēļ Rīgas geto sākumā bija daudz mediķu.

Province neatpalika no Rīgas...

Mēs vēl atgriezīsimies pie ebreju iedzīvotāju likteņiem dažādās Latvijas vietās. Gribētos tikai uzsvērt, ka okupācijas pirmo dienu nekārtīgais plūdums, apziņa, ka ar bezpalīdzīgiem ebrejiem var darīt visu, kas ienāk prātā, atbrīvoja sabiedrībā pazīstamu personu vadītā latviešu pūļa pašus zemākos instinktus. Daudzās vietās uzraksts «Judenfrei» (brīvs no ebrejiem) sagaidīja vāciešu atnākšanu.

Jekelns, Ostlandes policijas ģenerālis procesā²⁵ ciniski, taču ne bez pamata paziņoja, ka viņš nevar nosaukt nogalināto ebreju precīzu skaitu, jo vēl pirms viņa ierašanās Rīgā 1941. gada jūlijā galvaspilsētā un citās vietās bija nogalināti viņu tūkstoši...

Latvija kā Ostlandes daļa

Baltijas okupētie rajoni tika apvienoti reihskomisariātā Ostland. Reihskomisārs bija Hinrihs Loze, bijušais Šlēsvīgas-Holšteinas provinces nacistu gauleiters²⁶. Lozes rezidence atradās Rīgā. Tā sauktais Latvijas apgabals kļuva par Ostlandes²⁷ sastāvdaļu, bet tās ģenerālkomisārs bija Drekslers. Viņa kanceleja izdeva visus pret ebrejiem vērstos rīkojumus.

Saskaņā ar Molotova-Ribentropa paktu visi Latvijas vācu tautības iedzīvotāji padomju režīma laikā repatriējās uz Vāciju.²⁸ Sākoties karam, daļa no viņiem atgriezās un tika iesaistīta nacistiskajā civildienestā un piedalījās ebreju vajāšanās.

Vietējā latviešu administrācija

Uzreiz pēc ekspansijas uz austrumiem vācieši paziņoja, ka viņu mērķis ir, «lai austrumos dzīvotu tikai cilvēki ar patiesi vācu, ģermāņu asinīm», – tā rakstīja Himlera avīze «Das Schwarze Korps» («Melnais Korpuss»).

Neskatoties uz to, viņi atzina par vajadzīgu radīt šķietamu vietējo administrāciju, un latviešu vidū atradās *kvislingi*²⁹, kuri izveidoja latviešu pašpārvaldi. Šim nolūkam katram vajadzēja rakstiski apstiprināt, ka viņa senčos nav ebreju, un viņi saņēma apliecību, ka to īpašumu nedrīkst konfiscēt. Pašpārvaldes ģenerāldirektors bija ģenerālis Oskars Dankers³⁰. Par viņu pietiekami liecina ģenerāļa Jekelna vārdi: «..ar viņu (t.i., ar Dankeru. – M. B.) mēs kontaktējāmies jau no 1939. gada aprīļa, kad viņš kā Latvijas valdības pārstāvis ieradās uz Ādolfa Hitlera jubilejas svinībām Berlīnē.. Viņš mūs informēja par pašpārvaldes nostāju, un, pateicoties viņam, mums izdevās izvairīties no nevēlamiem nacionālistiskiem elementiem...»

Pašpārvalde izdeva avīzi «Tēvija»³¹, kas galvenokārt nodarbojās ar uzbrukumiem ebrejiem: «Žīds – mūsu iznīcinātājs» – tāds bija 1941. gada 11. jūlija ievadraksta virsraksts. Pašpārvaldei, protams, nebija nekādas reālas varas, taču tā palīdzēja naida kurināšanā pret ebrejiem un latviešu militārpersonu iesaistīšanā SS policijas apakšvienībās. Latviešu vienības – apmēram 20 bataljonu³² – piedalījās masu akcijās ne tikai Latvijā. 18. bataljons, kurā dienējušie pēc 20 gadiem stājās tiesas priekšā Rīgā un kuriem tika piespriests nāvessods, izcēlās ar savu cietsirdību Polijā un Baltkrievijā.

Vispārēji norādījumi par ebreju beztiesiskumu

1941. gada jūlija pirmajās dienās vēl nebija izstrādāti noteikumi ebrejiem. Rīgā laiku pa laikam tika konfiscēti ebreju dzīvokļi un mēbeles. Ebrejus spieda veikt dažādus darbus. Daļa no viņiem pat centās dabūt darbu armijas apakšvienībās, jo tas deva pagaidu drošību. Tie, kuri strādāja gestapo, saņēma apliecību, kas neļāva viņus arestēt. Pirmos norādījumus Rīgā izdeva vietējā administrācija, piemēram, aizliegumu apmeklēt dažas sabiedriskās vietas un obligātu dzeltenas sešstaru zvaigznes³³ nēsāšanu krūšu kreisajā pusē. To ieviesa 28. jūlijā. 1941. gada 13.

augustā Ostlandes reihskomisārs Loze publicēja sīkus pagaidu noteikumus³⁴ saskarsmei ar ebrejiem vietās, kur vēl nav iespējams realizēt ebreju jautājuma «galīgo atrisinājumu». Šie noteikumi pārvērtā ebrejus par deklasētu, neaizsargātu masu, kurai atņemtas visas tiesības un personiskās brīvības.

Katram ebrejam vajadzēja uz muguras un uz krūtīm nēsāt dzeltenas sešstaru zvaigznes,³⁵ bez atļaujas nedrīkstēja mainīt dzīvokli, ebrejiem nebija tiesību iet pa ietvi, apmeklēt parkus, spēļu laukumus, teātrus, kino, bibliotēkas, skolas; viņiem nedrīkstēja piederēt auto un radiouztvērēji.

Ebreju tautības ārsti drīkstēja ārstēt tikai ebreju pacientus; ebreju aptiekas pārņēma ārieši; ebrejiem tika liegts būt veterinārārstiem, notāriem, advokātiem, banku kalpotājiem, viņiem neļāva pārdot vai pirkt nekustamo īpašumu; ebreju kapitālus konfiscēja; tika aizliegta rituālā lopu kaušana. Pārtikas produktus viņiem atļāva pārdot tādā apjomā, lai tas nekaitētu vietējiem iedzīvotājiem. Visus ebrejus vajadzēja reģistrēt³⁶ un koncentrēt geto, ko apsargāja no vietējiem iedzīvotājiem izveidota palīgpolicija.

Darbspējīgajiem ebrejiem vajadzēja doties uz darbu geto vai ārpus tā. Geto tika izveidots pašu «kārtības dienests»³⁷, kam vajadzēja risināt tā iekšējās problēmas.

Uz šo noteikumu pamata tika izveidoti geto Liepājā, Daugavpilī un Rīgā jau pēc lielas daļas ebreju iznīcināšanas, it īpaši Liepājā un Daugavpilī.

Geto Liepājā. Kurzeme

Liepāja tika bombardēta uzreiz pēc kara sākuma – 22. jūnijā. Tikai nelielai iedzīvotāju daļai izdevās izbēgt: vilcieni bija pārpildīti ar padomju virsnieku un kalpotāju sievietēm un bērniem.

Krievi pilsētā noorganizēja tā saukto Strādnieku gvardi³⁸. Gvardē iestājās daudzi ebreji, kuri pirmie gāja kaujā, jo zināja, ko viņiem sagaidīt no vāciešiem. Pirmais uzbrukums pilsētai tika atsists. Lielākā daļa gvardistu krita kaujā, viņu vidū gandrīz visi ebreji.

29. jūnijā vācieši ieņēma Liepāju. Kēnigsbergas, Dancigas un Mēmeles radiostacijas latviešu valodā uzbruka ebrejiem. Uzreiz pēc iebrukuma nacisti izplatīja lapiņas latviešu valodā, kurās ai-

cināja «atbrīvotos» latviešus atriebties «asinskārajiem ebrejiem, kuri latviešu tautas labākos dēlus izsūtīja uz Padomju Savienību...». Šajā aģitācijā piedalījās arī ģenerāļi Dankers un Bangerskis,³⁹ kuri Vācijas armijas sastāvā iekļāva Latvijas armiju un policiju.

Tika publicēti norādījumi par dārglietu, radiouztvērēju un sarkaru līdzekļu nodošanu; samazināja iedzīvotājiem domāto produktu daudzumu. Ar ieganstu, ka meklē ieročus, aizsargi ielauzās ebreju mājās, laupīja, piekāva un nogalināja.⁴⁰

Kara sākumā Liepājā bija apmēram 9 tūkstoši ebreju iedzīvotāju. Sākās sistemātiska viņu iznīcināšana. Pirmie upuri bija 33 ebreju strādnieki, kuri nākošajā dienā pēc okupācijas ieradās darbā fabrikā. Viņus nogalināja Raiņa parkā Jaunliepājā.

Dzīve sagriezās kājām gaisā. Tika izdota pavēle, ka visiem ebrejiem no 16 līdz 65 gadiem katru rītu jāierodas *hauptvahplac*⁴¹, no kurienes viņus ar kliegzieniem, lamām un sitieniem dzina uz «dienesta vietu». Neviens nevarēja būt drošs, vai vakarā atgriezīsies mājās. Veselas grupas no darba neatgriezās.

Ebrejus piespieda pašus uzspridzināt Lielo horālo sinagogu, Svēto Rakstu vīstokli tika apgānīti. Pēc sinagogas uzspridzināšanas latviešu prese rakstīja, ka tās pagrabos atrasti ieroči un latviešu īpašums...

Pirmajās nedēļās tika nogalināti apmēram divi tūkstoši ebreju, bet 24. jūlijā no *hauptvahplac* aizveda trīs tūkstošus vīriešu, kurus pēc dokumentu un vērtslietu atņemšanas nogalināja tuvajā zvejniekciemā netālu no bākas.

Nelielo pilsētu, piemēram, Aizputes un Grobiņas ebrejus nogalināja turpat, bet daļu aizveda uz Liepāju un nogalināja tur. Slepkaņas guva īpašu apmierinājumu, nogalinot 50 sirmgalvju *Jom-Kipur*⁴² dienā.

Eksekūcijas pie bākas pārtrauca, lai netraucētu latviešu miegu...

14.–15. decembrī ebrejiem aizliedza iziet no mājām. Ieradās latviešu palīgpolicisti, kuri pavēlēja sagērbties silti, jo ebrejus sūtīšot uz attālām darbavietām. Tālu iet nevajadzēja – pavisam septiņus kilometrus līdz Šķēdei. Šajās dienās tur dzīvību zaudēja 3500 ebreju...⁴³

Stāsta, ka daži slepkavas nav varējuši izturēt drausmīgo skatu un sajukuši prātā. Kad reihskomisārs Loze uzzināja par šīm zvēriskajām slepkavībām, viņš griezās Berlīnē ar ierosinājumu

pārtraukt vai mainīt iznīcināšanas sistēmu. Loze apgalvoja, ka nāvēssodi traucē ebreju darbam armijas labā. Taču viņš saņēma atbildi, ka «problēmas noregulēšanā nav jāņem vērā ekonomiskās intereses...». 12. februārī nogalināja vēl 375 ebrejus,⁴⁴ bet 1942. gada jūnija beigās Liepājā ierīkoja geto. 1. jūlijā geto ar atlikušajiem ebreju iedzīvotājiem – 816 cilvēkiem, to skaitā 175 vīrieši, tika slēgts.

Vienpadsmit ēkas bija pielāgotas dzīvošanai īpaši atlasītiem spēcīgiem ebrejiem. Neskatoties uz saspiestību, pateicoties priekšsēdētāja⁴⁵ sabiedriska darbinieka Izraelita un viņa palīga advokāta Kaganska godprātīgajai vadībai, geto iemītnieku starpā valdīja sapratne un kārtība. Dzīve geto ar sinagogu, bibliotēku un ambulanci bija ciešama. Vācu komandants Keršners bija izņēmums un pret ebrejiem izturējās cilvēcīgi.

Geto pastāvēja 15 mēnešu. 1943. gada 18. oktobrī ar sitieniem un lamām visus ieslodzītos ielādēja lopu vagonos un *Kolnudreja*⁴⁶ naktī izveda uz Rīgas koncentrācijas nometni Kaizervalde.

360 no atvestajiem ieslodzītajiem nosūtīja uz Osvencimu, uz krematoriju...

Pārējos ebrejus no Kaizervaldes pa daļām nosūtīja uz dažādām nometnēm, piemēram, *Rigaer Reichsbahn* (Rīgas dzelzceļš), *AEG* u.c. Tuvojoties krieviem, daļu liepājnieku caur Dancigu un Štuthofu evakuēja uz Vāciju – uz dažādām koncentrācijas nometnēm.

Kad atbrīvoja Liepāju, tur bija palicis tikai 40 ebreju.

Kurzemē – Ventspilī, Tukumā, Kandavā, Sabilē un citās mazākās apdzīvotās vietās ebrejus nogalināja jau 1941. gada jūlijā. Sistēma visur bija vienāda – iznīcināšanu nacistu uzraudzībā veica vietējie latvieši, gan inteligences, gan zemāko slāņu pārstāvji.

Jelgavā, Tukumā un Kandavā daļu ebreju sadedzināja sinagogās. Citus nošāva vietējā kapsētā. Ventspilī slepkavas gribēja pasaudzēt vietējo veco pilsētas ārstu Feitelbergu, bet viņš atteicās no tā, lai dalītos savu biedru liktenī. Sabilē ebrejus nošāva mežā, dažu kilometru attālumā no pilsētas.

Tā beidzās daudzu gadsimtu ilga Kurzemes ebreju kopienas vēsture; Kurzeme arī pēc atbrīvošanas palika «Judenfrei».⁴⁷

Geto Daugavpilī. Latgales mazpilsētas un miesti

Vācieši Daugavpili ieņēma 29. jūnijā⁴⁸ pēc spēcīgas bombardēšanas, kuras laikā tika sagrautas daudzas mājas, izraisot paniku – īpaši ebreju vidū.

2. jūlijā tika izdots rīkojums, saskaņā ar kuru visiem ebreju vīriešiem līdz 65 gadu vecumam vajadzēja sapulcēties tirgus laukumā. Pēc tam kad viņi bija noturēti gandrīz visu dienu, vakarpusē tos ar sitieniem aizveda uz centrālo cietumu. Daļu no viņiem tieši no tirgus aizveda uz Stropu mežu un nošāva. Cietumā ieslodzītos sūtīja dažādos darbos, un bieži vien cietumā viņi vairs neatgriezās...

Latvieši, kuru skaits pilsētā bija salīdzinoši mazs, jau no pirmās dienas sadarbojās ar nacistiem un cietsirdībā no viņiem neatpalika.

15. jūlijā nodedzināja Lielo sinagogu, drīz pēc tam daudzus lūgšanu namus. Saglabājās tikai rabīna Meira Simhas sinagoga, ko pārveidoja par pārtikas veikalu, un Planovera lūgšanu nams, kas kalpoja par āriešu nabagmāju. Tajā pašā dienā tika izdota pavēle par dzeltenās zvaigznes nēsāšanu apgērbam uz muguras un krūtīm. Vīrieši dzeltenu zvaigzni nēsāja arī uz ceļgala.

26. jūlijā visus ebrejus ieslodzīja geto, kas atradās Grīvā Daugavas kreisajā – Kurzemes krastā. Geto bija ierīkots vecās, pusabrukušās kazarmās un bijušā krievu cietokšņa staļļos.

Daugavpils ebrejiem geto pievienojās mazpilsētās un miestos – Ilūkstē, Dagdā, Ludzā, Līvānos, Krāslavā, Rēzeknē u.c. pēc iznīcināšanas vēl dzīvi palikušie ebreji. Pavisam tur ārkārtīgā saspīestībā, antisanitāros apstākļos atradās ap 15 tūkstošiem cilvēku.⁴⁹

It kā lai mazinātu saspīestību, vācieši pavēlēja sagatavot sirmgalvju sarakstus, lai pārvestu viņus uz «speciālu nometni». To pašu pavēlēja izdarīt arī no apkārtnes atvestajiem. Jaunā «speciālā nometne» neatradās tālu – Poguļankas kūrortā,⁵⁰ astoņus kilometrus no pilsētas. Tur viņus visus nogalināja. Nogalināšanas kārtība bija šāda: izgērbties kailiem, nodot apģērbu, apavus un citas lietas un nostāties pie iepriekš izraktām bedrēm.

Novembra sākumā vācu darbnīcās strādājošajiem kurpniekiem un drēbniekiem izdeva īpašas apliecības, bet 1941. gada 7.–9. no-

vembrī visi pārējie ebreji tika izdzīti no mājām un aizdzīti uz Poguļanku.

Akcija ilga trīs dienas, un pēc tās geto palika 1000 cilvēku. 1942. gada 1. maijā, kad geto likvidēja, bija palikuši 400 ebreji – kopā ar sirmgalvjiem slimnīcā u.c. Palika «noderīgie» ebreji, kuri strādāja pie vāciešiem un bija «kazernēti», t.i., savās darbvietās atradās kazarmu režīmā. Daļu turēja cietoksnī pie upes (pēc Kaufmana – viņi atradās pilsētas centrā Rīgas ielā).

Trīs ebreju sievietes Daugavpils geto tika «likumīgi» sodītas ar nāvi – vienu nošāva, bet divas pakāra. Viņu oficiālās apsūdzības bija: viena izlikās par ārieti, cita geto nodarbojās ar tirdzniecību, trešo latviešu zemnieks, pie kura viņa strādāja, apsūdzēja rases aptraipīšanā. Viņam bija aizdomas, ka viņa varētu zināt par salaupītajām un noslēptajām mantām, un tādā veidā gribēja no viņas atbrīvoties. Nāvessodi tika izpildīti visu geto iemītnieku un sodīto sieviešu bērnu klātbūtnē.

Vienā gadījumā spriedumu lika izpildīt ebreju kārtības dienesta priekšniekam.

Viena no sievietēm karājās trīs dienas – par mācību tiem ebrejiem, kas nestrādāja geto un atgriezās tur naktī.

26. oktobrī pēdējie 350 Daugavpils ebreji tika pārvesti uz koncentrācijas nometni Kaizervalde Rīgā.

Dažos Latgales miestos ebreju likvidācija notika jau pirmajās okupācijas dienās.

Rēzeknē visus ebrejus arestēja. Daļu no viņiem aizveda uz ebreju kapsētu un tur nošāva kopā ar rabīnu Haimu Lubocki, kuram pietika vīrišķības, lai mierinātu upurus un brīdinātu slepkavas par atmaksu par izlietajām asinīm. Lielākā daļa Rēzeknes ebreju tika nogalināta Vipingas mežā. 1944. gadā no Rīgas Centrālcietuma uz turieni nosūtīja ieslodzītos liķu izrakšanai un sadedzināšanai.

Ludzā, Varakļānos, Viļānos, Krāslavā un Kārsavā daļu ebreju nošāva turpat, pārējos pārveda uz Daugavpils geto. Preiļos visus ebrejus likvidēja ielu secībā, kurās viņi dzīvoja, pirmajās vācu okupācijas nedēļās – no 1941. gada 28. jūnija līdz 8. augustam.⁵¹

Visās minētajās vietās aktīvākie bija latvieši, kuri veica šo slepkavošanu. Viņu vidū bija cilvēki, kas ieņēma atbildīgus amatus pilsētas pārvaldē un policijā.

Rīgas Lielais geto

1941. gada septembrī⁵² tika izdots rīkojums, ka visiem Rīgas ebrejiem līdz 25. oktobrim jāpārceļas uz geto. Geto ierīkoja Maskavas priekšpilsētā, strādnieku un nabadzīgo ebreju iedzīvotāju rajonā, iekļaujot ielas, kurās dzīvoja krievu vecticībnieki, kurus pārcēla uz citām vietām. Līdzī atļāva ņemt tikai nedaudz mantu, gultas un mazus skapišus.

Geto vadībai iecēla «vecāko padomi»⁵³, kurā bija trīs Latvijas neatkarības cīņu dalībnieki – advokāts Mihails Eljašovs⁵⁴, Makss Blumenaus un Griša Minskis, arī Ezra Kauferts, ārsts Blūmenfelds un Vīnes ebrejs Šlīters. «Vecāko padome» nēsāja balti zilu rokas apsēju ar sešstaru zvaigzni, un tai bija tiesības braukt tramvajā un iet pa ietvi.

Geto apjoza dzelzceļlīnija. Vienīgo ieeju kontrolēja un apsargāja latvieši, kas bija pakļauti vācu policijai. Tuvoties geto žogam bija stingri aizliegts, par to draudēja nošaušana.

Sestdienā, 1941. gada 25. oktobrī geto noslēdza no apkārtējās pasaules.

Teritorijā, kur agrāk dzīvoja vairāki tūkstoši cilvēku, tagad vajadzēja atrasties 30 tūkstošiem ebreju. Lielās saspīestības dēļ katram cilvēkam iznāca četri kvadrātmetri dzīvošanas platības. *Judenrat* visiem spēkiem centās nodrošināt minimālus dzīves apstākļus. Tas atradās Lāčplēša ielā 141, bijušajā Kaplana skolā.⁵⁵ Pie padomes bija izveidota Juridiskā komisija advokāta Osipa Finkelšteina vadībā; Saimniecisko nodaļu vadīja Šlomovičs; Statistisko – bijušais Saeimas deputāts Simons Vitenbergs, kurš arī vāca un pagrabā glabāja *Judenrat* grāmatas, Svētos Rakstus, dažādus formulārus un dokumentus.

Ebreju kārtības dienesta (geto policija), kas atbildēja par iekšējo kārtību, priekšnieks bija Mihails Rozentāls, bet policisti Īzaks Bags, Izja Berels, Berners, Gutkins, Ginzburgs, Vazbuckis, Landmans, Soloveičiks un Šadovs.

Ierīkoja slimnīcu, ko vadīja profesors Vladimirs Mincs⁵⁶ un kurā praktizēja ārsti Rūdolfš Blūmenfelds, Nikolajs Bernikers, Hiršs Gitelsons, Īzaks Volpe, Mirons Volperts, Jakobsons, N. Kāns, Fajerbergs, Pevzners, Viktors Krecers, Lazars Rogalins. Bija arī zobārstniecības nodaļa un aptieka.

Sanitārie apstākļi bija slikti. Atkritumiem vajadzēja rakt bedres. Veļas mazgātavu vadīja Eljašova.

Darba komandām vajadzēja katru rītu sapulcēties Sadovņikova ielā un apkārtējās ielās un no turienes sardzes pavadībā doties strādāt civilos un militāros objektos ārpus geto. Daļa ieslodzīto strādāja geto teritorijā.

Arbeitsamt (ebreju darba birojs) vadīja vācietis Stanke un latvietis Dralle. Starpnieks starp to un ebreju strādniekiem bija Goldbergs. Atgriežoties no darba, vajadzēja iziet stingru kontroli.

Produktus dalīja speciāli norādītās vietās Maskavas ielā. Norma bija 100 g maizes dienā, 100 g sviesta un 175 g gaļas nedēļā.

Oficiālu lūgšanu namu nebija. Lūgšanas notika privātmājās, pie rabīna Menahema Mendela Zaka un citur. Profesors Simons Dubnovs dabūja istabu Ludzas ielā.

Geto ierīkošanas pirmajās dienās tika nogalinātas vairākas sievietes, pēc tam kad viņām gandrīz izdevās izbēgt, izmantojot šaurās spraugas starp mājām. Tāpēc sētas ap mājām nojauca. Trīsdesmit meiteņu un divu vīriešu grupu nosūtīja darbā Olainē,⁵⁷ kur viņus nogalināja tuvējā mežīņā. Bruņinieku namā,⁵⁸ kur bija ģenerāļa Jekelna rezidence, par cigarešu smēķēšanu nošāva sievietes, kuras strādāja virtuvē... Slepķavības un vardarbība, ielaušanās dzīvokļos radīja geto iedzīvotājos uztraukumu un bažas.

Tomēr gribot negribot geto iemītnieki sāka pierast pie sava beztiesiskā stāvokļa – daļēji tāpēc, ka relatīvi ilgu laiku, ko aizņēma ēku pielāgošana komandantūrai un geto iekšējām iestādēm, it kā bija pierādījums nodomam saglabāt geto vairākus gadus.

1941. gada 30. novembra un 8. decembra lielās akcijas

Var pieņemt, ka pēc okupēto apgabalu reihministra Alfrēda Rozenberga Rīgas apmeklējuma plāni par geto mainījās.

1941. gada 27. novembrī Liksnas un Viļānu ielas iedzīvotāji, kuri dzīvoja geto dienvidu daļā, saņēma pavēli atstāt savus dzīvokļus, jo šajā teritorijā ierīkošot nometni ebrejiem, kuri strādā ārpus geto.

Piektdien, 28. novembrī, bija izlikts paziņojums, ka geto likvidē un visus, izņemot strādājošos vīriešus, pārvietos citur un ka nākošās dienas rītā ebrejiem jāsapulcējas Sadovņikova ielā, līdzī drīkst ņemt ne vairāk par 20 kg mantu.

No rīta, kad visi jau bija sapulcējušies, strādnieku kolonnas ar novēlošanos aizveda uz viņu darbavietām. No palikušajiem atdalīja visus jaunos cilvēkus un amatniekus un aizveda uz jau minēto Līksnas un Viļānu ielu, uz tikko iekārtoto «kazarmu nometni»⁵⁹, kas bija apjota ar dzeloņstiepli. Pārējos aizsūtīja atpakaļ uz dzīvokļiem.

Tajās dienās tika atlasītas 300 šūt protošas sievietes un nosūtītas uz Termiņcietumu.

Vakarā, kad strādnieku kolonnas atgriezās geto, viņus neilaida, bet novirzīja uz «kazarmu nometni».

Tādējādi geto izveidojās divas daļas: «kazarmu nometne», kurā bija koncentrēti visi darbaspējīgie, un pats geto, kurā palika sievietes, bērni, sirmgalvji un slimie.

Viņu izlikšana sākās vēlu naktī... Simtiem apdzērušos latviešu un vāciešu (acīmredzot alkohols palīdzēja atmodināt zvēriskos instinktus) mērķtiecīgi ielauzās dzīvokļos un sāka visus izdzīt uz Sadovņikova ielu. Tos, kuri nedaudz aizkavējās mājās, nežēlīgi piekāva un nošāva. Cilvēkus visu nakti noturēja uz ielas, un 30. novembra rītā sākās maršs – kolonnā pa pieci – pa Maskavas ielu ārā no pilsētas. Tos, kuri nevarēja paiet, nošāva turpat. Iela bija liķu pilna. Slimniekus no slimnīcas *Linas Hacedek*⁶⁰ un sirmgalvjus no patversmes Ludzas ielā izveda mašīnās un ratos.

Mežā starp Šķirotavu un Rumbulu krievu karagūstekņi jau bija izrakuši lielus kapus. Upuriem vajadzēja izgērbties kailiem un, kad pienāca viņu kārtā, notuities uz ceļiem bedres malā,⁶¹ bet no aizmugures jau šāva ar ložmetējiem...

«Cauri šucmaņu rindai kolonna ielokās mežiņā. Tepat pie iejas liela, augsta kaste, bet tai blakus stāv resns vācu esesietis ar steku un kliez, lai dārglietas met kastē. Kastē krīt zelta gredzeni, auskari, rokassprādzes, pulksteņi. ..Otrs šucmanis, latvietis, pavēl novilkt mētelī, mest kaudzē, kas jau izaugusi par kalnu, un iet uz priekšu. ..Nākošais šucmanis kliez: novilkt visu līdz apakšveļai! Viņš metas man virsū ar lamām, kāpēc es vēl nesmu izgērbusies. Bet tajā pašā brīdī no pusizgērbto cilvēku kolonnas pie viņa pieskrēja noraudājusies sieviete...

Izmantojot momentu, kad šucmaņa uzmanība ir novērsta, sarunājoties ar sievieti, es nometos zemē ar seju sniegā un nekustīgi sastingu. ..Drīz mani pārklāj vesels zābaku, vaļinku un botu kalns. ..Cilvēki rūgti raud, atvadās cits no cita, un visi tūk-

stošiem skrien un skrien nebūtībā. ..Beidzot kliegzieni aplūst, skrējieni pārtrūkst, šausana apstājas. Kaut kur blakus no dziļuma sadzirdamas skaņas, kā kad strādātu ar lāpstām, – tur acīmredzot, aprok nošautos,» – tā šo slepkavošanu apraksta Frīda Frida-Mihelsone – viena no trim sievietēm, kurām šajā akcijā izdevās izglābties.⁶²

1941. gada naktī uz 30. novembri tika nogalināts apmēram 15 tūkstošu cilvēku. Pašā geto nogalinātos upurus ebreji S. Vitenberga vadībā apglabāja Vecajos ebreju kapos, kas atradās geto teritorijā.

Nākošajās dienās daži cilvēki centās iekļūt «kazarmu nometnē», ko tagad sauca par Mazo geto, bet tas izdevās tikai dažiem, jo latvieši stingri apsargāja ieeju.

Otrā izlikšanas akcija sākās svētdien, 7. decembrī, un noslēdzās 9. decembrī plkst. 12 dienā.⁶³

No rīta cilvēku kolonnas veda uz Rumbulu. Tos, kuri kavējās, nežēlīgi piekāva.

Pirms masu nošaušanas pie izraktajām bedrēm upuriem atņēma apģērbu un apavus, lai tos pēc tam varētu izmantot...⁶⁴

Akcijas dienās ielauzās arī «kazarmu nometnē» un tur nogalināja desmitiem cilvēku, kuri tajās dienās nebija aizgājuši darbā. No Ludzas ielas 56, kur atradās *Judenrat*⁶⁵ un policisti ar ģimenēm,⁶⁶ visus izdzina vienlaicīgi ar izliekamajiem.

Pēc pēdējās akcijas Lielajā geto palika ap simt vīriešu, sieviešu un bērnu, kuriem izdevās paslēpties dažādās vietās un brīnumainā kārtā izglābties.

9. decembrī esiesietis apturēja pēdējo kolonnu. Viņš izņēma pulksteni un aizsūtīja cilvēkus atpakaļ uz geto. Viņa pulkstenis rādīja divpadsmit un vienu minūti, bet akciju vajadzēja beigt precīzi pusdienlaikā...

Šajās desmit asiņainajās dienās tika iznīcināti 25–27 tūkstoši cilvēku – gandrīz 80 % Rīgas geto iedzīvotāju.

Pēdējā akcijā 81 gada vecumā bojā gāja vēsturnieks Simons Dubnovs, kurš no 1933. gada dzīvoja Latvijā nelielā mājiņā Mežaparkā, kur rakstīja savus memuārus. Savā monumentālajā darbā «Ebreju tautas vispasaules vēsture» S. Dubnovs centās pierādīt savas teorijas par ebreju tautas pagātni un nākotni pareizību.

Pēc Dubnova domām, ebreji visos laikos savu nacionālo pastāvēšanu saglabājuši, pateicoties vairāk vai mazāk autonomām kopienām, kurās koncentrējās ebreju tautas kultūras vajadzības un

centieni. Laiku pa laikam dažādās vietās pienāk nedienas, taču tautas veselīgā daļa atrod jaunus centrus, kuros tā turpina savu nacionāli autonomo pastāvēšanu. Šādu centru izveidē un nostiprināšanā un to autonomijas kompetenču paplašināšanā dažādās ebreju dzīves sfērās S. Dubnovs saskatīja ebreju tautas nākotni.

Šī teorija savu iemiesojumu atrada Ebreju tautas partijā (*Folks-partei*), ko S. Dubnovs nodibināja Krievijā 1905.–1906. gadā. Partija savu darbību atjaunoja 1917. gada revolūcijas laikā un vēlāk aktīvi darbojās Polijā un citās valstīs.

Pēdējos gados S. Dubnovs par galvenajiem ebreju koncentrācijas centriem uzskatīja Ziemeļameriku un Izraēla zemi.

Sirmajam vēsturniekam bija lemts sava mūža pēdējos gadus pavadīt tādā iznīcinošā zemē kā Latvija... Taču iespējams, ka viņš, kurš bija uzsūcis savas tautas gadsimtu ilgās ciešanas, sajuta morālu gandarījumu, ka personiski ar to daļa vienu no pašām traģiskākajām ebreju vēstures nodaļām...

Mazais geto

Pēc šīm lielajām akcijām palika Mazais – kazarmu geto. Tajā atradās apmēram 4500 cilvēku. Viņiem vēl jāpieskaita daži simti, kas bija nodarbināti kūdras rakšanas darbos, un 300 sievietes, kas strādāja pilsētā, kuras, būdamas šuvējas, tika pārvestas uz Terminietumu. Taču, kad viņas atgriezās geto, to bija mazāk nekā 90. Tāpēc var uzskatīt, ka 1942. gadā Rīgā bija apmēram 5000 ebreju.

Sievietēm un bērniem bija iekārtoti speciāli dzīvokļi Ludzas ielā 68/70. Vīrieši «sieviešu» geto varēja iekļūt tikai ar īpašām atļaujām.

Judenrat geto vadīja A. Kelmans un policijas pārstāvis – Vācijas ebrejs Makss Vands⁶⁷. Kartotēku un apbedīšanas biedrību vadīja Simons Vitenbergs. Bet ebreju pārstāvis darba biržā bija Kasels ar savu palīgu Maizelu, korespondenci kārtoja A. Višņevska kundze. Ebreji, kuri strādāja ārpus geto, saņēma darba grāmatiņu ar lielu uzrakstu *Jude*. Viņu darba devējam tur vajadzēja ierakstīt nostrādātās stundas.

Apsardzē bija latviešu un vācu policisti. Sadzīves apstākļi bija ļoti smagi – liela saspiestība, minimālu sanitāru ērtību trūkums un aukstums. Sākumā gulēja uz grīdas.

Kopējais noskaņojums – ļoti nomākts, bija pašnāvības gadījumi, pēdējo akciju iespaidā katrs centās sevi pasargāt un pāriet kazarmu režīma darbvietās pilsētā. Bija arī bēgšanas mēģinājumi no geto, kuri visbiežāk beidzās traģiski.

Daudziem dažādās darbvietās izdevās pāriet kazarmu režīmā. Par to rakstīsim tālāk. Geto paplašināšana līdz Mazajai Kalnu ielai un kazarmu režīms palīdzēja nedaudz samazināt saspīestību. Atkal sāka pierast pie jaunajiem apstākļiem.

Tukšajā Lielajā geto atradās latviešu policija. Lai savāktu un iznīcinātu nogalināto atlikušās mantas, bija izveidota speciāla komanda, kurai bija stingri aizliegts ņemt tās personiskai lietošanai. Sašķīrotās mantas pārdeva latviešu iedzīvotājiem. Nāca arī vācieši un izvēlējās sev mantas. Daļu nosūtīja uz Vāciju.

Vācijas ebreju ierašanās Rīgas geto

Kad Rīgas kara apgabala tribunāla procesa laikā pret nacistu karagūstekņiem 1946. gadā Ostlandes policijas priekšniekam Frīdriham Jekelnam, vienam no galvenajiem iznīcināšanas akciju vadītājiem Latvijā, vaicāja, kāpēc uz Latviju veda nogalināt ebrejus no ārzemēm, viņš atbildēja, ka Latvija šim nolūkam bija pati piemērotākā vieta...

Transports ar ārzemju ebrejiem Latvijā sāka ierasties 1941. gada decembra beigās, un tas turpinājās gandrīz visu 1942. gadu. Nav izslēgts, ka līdz tam notikušās Rumbulas akcijas tika veiktas, lai atbrīvotu vietu Rietumu ebrejiem.

Pirmais transports no Nirnbergas, Vircburgas, Hamburgas un Vīnes ieradās Jumpravā – ciematiņā 5 km attālumā no Rīgas –, un tajā bija par četrdesmit gadiem vecāki vīrieši, sievietes, pat grūtnieces, un par sešiem gadiem vecāki bērni.

Spriežot pēc šī transporta sastāva, var secināt, ka šajā vietā, kur plānoja ierīkot nāves nometni, paredzēja koncentrēt darba nespējīgos.

Dažās barakās un kūtīs ieslēgti tūkstošiem cilvēku. Viņi gāja bojā no bada, aukstuma un slimībām. Lauksaimniecības darbos gestapo vajadzībām pavisam bija nodarbināti ap 300 cilvēku. Daļu atvesto cilvēku pēc ierašanās Rīgā ar kravas mašīnām aizveda uz Biķernieku mežu un tur nošāva. Uzskata, ka uz Jumpravu pavisam atveda apmēram 6500 cilvēku.⁶⁸

1942. gada februārī 200 sieviešu pārveda uz Rīgas geto, bet 600 vīriešu uz Salaspils nāves nometni.⁶⁹ Visi ebreji tika nogalināti.

Ebreji Rīgas geto ieradās no Hamburgas, Hannoveres, Bīlefeldes, kā arī no Čehijas galvaspilsētas Prāgas. Lēš, ka viņu varēja būt ap 15 tūkstošiem cilvēku.⁷⁰

Pirms izsūtīšanas ārzemju ebrejiem atļāva sasaiņot mantas. Viņiem apsolīja, ka tās tiem tiks nosūtītas, taču, protams, nekad pie īpašniekiem nenonāca. Kad viņi stiprā salā ieradās tukšajā Lielajā geto, viņiem laimējās tur atrast nedaudz apģērba un mantu, kas bija palikušas no iepriekšējiem iemītniekiem. Pirmajās dienās viņi nesaņēma ēdienu, bērni stāvēja pie dzeloņdrātīm un lūdza gabaliņu maizes.

Vācijas ebreji atradās gestapo uzraudzībā. No Mazā geto, kurā atradās Latvijas ebreji, viņus atdalīja dzeloņdrātis. Sākumā starp abiem geto nebija nekādu sakaru.

Reiha ebreju geto

Vācijas ebreji nēsāja tikai vienu dzeltenu zvaigzni, un ar laiku viņiem geto izveidojās sava iekšēja kārtība. Katrai grupai bija vecākais. Reiha ebreju geto vadīja Makss Leizers no Ķelnes, bet policiju – Frankenbergs. Centrālais darba birojs bija kopīgs, bet Vācijas ebrejiem bija savi atsevišķi pārstāvji.

Abu geto komandants bija Kurts Krauze⁷¹, bijušais Vācijas kriminālpolicijas ierēdnis. Kopā ar savu palīgu Maksu Himnihu⁷² viņš geto valdīja rupji un nežēlīgi. Tur bija cietums un, draudot ar nāvessodu, bija aizliegta maiņas tirdzniecība. Cilvēkus geto cietumā ieslodzīja uz jebkuru aizdomu pamata. No turienes atbrīvoti tika pavisam nedaudzi...

Sākumā Vācijas ebreji strādāja pašā geto. Vēlāk viņus ņēma darbā ārpus geto – un darba kolonnas no abiem geto apvienojās.

Ebrejiem, kuri strādāja ārpus geto, sešos no rīta vajadzēja sapulcēties noteiktās geto ielās. Pie vārtiem bija arī ebreju darba biržas pārstāvji. Katrai kolonnai bija savs vecākais, bieži pat divi – no Latvijas un Vācijas ebrejiem. Viņi pēc sarakstiem pārbauddīja savas grupas strādniekus. Pa ceļam uz darbvietām kolonnas gāja bez apsardzes, bet ārieša pavadībā. Tāpat arī atpakaļceļā. Katram strādniekam bija sava soma ar nepieciešamajām lietām un traukiem.

Darbavietas bija privāti uzņēmumi un armijas apakšvienības. Darba kolonnas tika sūtītas arī uz dažādām «kazarmām», lai uz vietas papildinātu darbaspēku.

1942. gada februārī uz Rīgas geto pārveda 500 vīriešu un sieviešu no Kauņas geto, un starp viņiem un Latvijas ebrejiem, pateicoties kopīgai valodai un mentalitātei,⁷³ tūlīt nodibinājās tuvas attiecības un sapratne.

Vācijas ebreji, kuri geto baudīja zināmas privilēģijas, uz pārējiem ebrejiem lūkojās augstprātīgi. Atšķirības mentalitātē izpaudās attieksmē pret ebreju kārtības dienestu šajās divās geto daļās. Laikā, kad Latvijas ebreju policisti darīja visu, lai apietu bargos rīkojumus, viņu kolēģu nostāja pret reihu ebreju geto bija tāda, ka norādījumi stingri jāievēro, lai cik grūti tas arī būtu. Nav izslēgts, ka šo saspilēto attiecību dēļ starp abu geto kārtības dienestiem vēlāk bija traģiskas sekas Mazajam geto.

Rīgas geto iekšējā kārtība

Mazais geto pastāvēja vairāk nekā divus gadus, bet reiha ebreju geto – nepilnus divus gadus – līdz 1943. gada 2. novembrim. Sausmīgos apstākļos, kad cilvēka dzīvībai nebija nekādas vērtības un elementāras eksistences iespējas bija atkarīgas no zvēriski nežēlīga režīma, nācās pierast pie jebkuras situācijas un darīt visu iespējamo, lai apmierinātu ikdienas vajadzības.

Produktus piegādāja centrālajam geto veikalam un no turienes sadalīja atsevišķiem punktiem (*Gešefte*), kur tos izsniedza uz kartītēm. Lielākās – «kazarmu nometnes» produktus saņēma tieši no veikala. Produkti bija ļoti sliktas kvalitātes, bet gaļa – daži desmiti gramu⁷⁴ nedēļā – zirga gaļa.

Medicīnisko palīdzību sniedza ambulancē, atsevišķā ēkā, bet 1943. gadā ierīkoja arī slimnīcu, ko vadīja pazīstamais ķirurgs profesors Vladimirs Mincs un vairāki ārsti. Medikamentu netrūka. Sieviešu geto bija maza ambulance, kā arī zobārstniecības klīnika. Medicīnisko dienestu Vācijas ebrejiem vadīja ārsts Aufrehts⁷⁵, par kuru runāja, ka viņš ir tuvu stāvošs komandantūrai. Pret saviem kolēģiem viņš izturējās ļoti slikti.

Slimnieku bija daudz, un ārsti bez īpašām grūtībām atbrīvoja viņus no spaidu darbiem. Taču nedrīkst aizmirst, ka biežajās iznīcināšanas akcijās darba nespēja nozīmēja likvidāciju.

Pavasārī brīvajos zemes pleķīšos sēja zaļumus, kurus pirmkārt deva slimniekiem.

Abos geto bija kurpnieku un šuvēju darbnīca (Latvijas ebrejiem tā bija ļoti trūcīga), veļas mazgātava un frizētava. Tehniskā nodaļa iekārtoja pirti, bet vasarā – atklātas dušas un remontēja dzīvokļus, līdz atņēma instrumentus. Var teikt, ka visi centās darīt maksimāli iespējamo, lai dzīve turpinātos.

Reliģiskā dzīve. Abu geto tuvināšanās

Mazajā geto nebija aizliegts piekopt reliģiskos rituālus, taču šajā jomā nekāda oficiāla publiska darbība nenotika. Lūgšanas organizēja dažās privātmājās, piemēram, pie Simona Vitenberga, kur vakaros lasīja *Gemaru*⁷⁶, un pie šoheta I. Fainšteina. Toras vīstokļi bija saglabājušies vēl no Lielā geto laikiem. Pirms Lieldienām slepeni cepa macu. «Sieviešu geto» bija arī slepena mācību iestāde bērniem.

Savādāk bija «vācu geto», kur reliģiskā darbība bija oficiāli atļauta. Tur iekārtoja sinagogu ar svēto šķirstu (skapis Toras vīstokļu glabāšanai) lielā zālē, ko geto sievietes izgreznoja. Kantors no Ķelnes vīriešu un sieviešu kora pavadībā vadīja sestdienas atnākšanas svētīšanu. *Jom-Kipurā* uz lūgšanu *Kol-nidrej* sanāca daudz ļaužu un rūgti raudāja.

Pusaudžiem bija oficiālas skolas. Notika arī lekcijas, to apmeklētāju skaits reiha ebreju geto bija ievērojami lielāks nekā Mazajā geto.

Pretēji Mazajam geto šeit bija daudz sieviešu un maz vīriešu. Savstarpēja iepazīšanās vispirms notika jauniešu starpā, bet pēc tam arī starp vecākiem cilvēkiem.

Dabiska bija cilvēku ar kopīgu likteni vēlme sirsnīgi parunāties, lai atvieglotu savu vientulību un apjukumu.

Nav izslēgts, ka dažos gadījumos viņi nebija pietiekami uzmanīgi un tas noveda pie fatālām sekām, par ko lasīsim tālāk.

Pretošanās kustība Rīgas geto

Nesenās masu slepkavības, nogalināšana par katru sīkumu, morālā pazemošana un jebkādu izredžu trūkums uz kaut ko labāku noveda bezizejas izmisumā. Tomēr bija diezgan daudz bēgšanas mēģinājumu no geto, kaut arī bija zināms, ka tas var izdoties tikai retos gadījumos.

Divas atsevišķas grupas centās izbēgt no geto un tikt pāri robežai. Tās bija tā sauktās zviedru un spāņu grupas. Pirmā nodibināja kontaktu ar *Luftwaffe*⁷⁷ virsnieku, kurš par lielu naudu apsolīja šiem cilvēkiem sagādāt vajadzīgos dokumentus, lai ar kuģi dotos uz Zviedriju. Taču izrādījās, ka virsnieks bija gestapo aģents, un, kad bēgļi uzkāpa uz kuģa, viņus arestēja un nogalināja.

Otra grupa ar augstas spāņu militārpersonas palīdzību aizbrauca līdz Spānijas robežai, taču tika arestēta un nosūtīta atpakaļ uz Rīgu.

Pretošanās kustība, kuras galvenais mērķis bija stāties pretī iznīcināšanas akcijām, nevis kā aitām doties uz kaušanu, sāka veidoties 1942. gadā. Liela daļa tās dalībnieku par savu drosmi samaksāja ar dzīvību, tāpēc nav iespējams konstatēt atsevišķus vai kolektīvus varonības un pašuzupurēšanās aktus, un daudzas tās darbības detaļas nav atklātas vēl tagad.

Mēs centīsimies šos notikumus aprakstīt to hronoloģiskajā secībā, kaut gan pašā geto par atsevišķiem gadījumiem uzzināja tikai pēc administrācijas reakcijas, nezinot ne iemeslus, ne cilvēkus, kas aiz tā stāvēja.

Kustības iniciatori bija Ovsejs Okuņs no Daugavpils un advokāts Jakovs Jevelsons⁷⁸ no Rīgas. Viņiem pievienojās Īzaks Bags no kārtības dienesta, bet no Tehniskās nodaļas – skolotājs Ilja Lats, inženieris Motja Mihelsons un kalējs Botvinkins⁷⁹. Ar laiku šai organizācijai pievienojās daļa ebreju policistu.

Ar nometnes iemītnieka Fišera palīdzību, kurš vadīja darba kolonnu Pulvertornī, uz kuriem vācieši saveda iebrukuma laikā sagrabtos ieročus, viņi pārtikas produktu kastēs, kurās veda ēdienu tornī strādājošajiem, sāka vest uz geto rokasgranātas, revolverus, lielgabalus u.c. Tika iekārtoti bunkuri, kuros glabāja ieročus, kā arī pārtikas produktus, medikamentus, matračus un ūdeni. Šaut mācījās tuvējās smēdes pagrabā, kur strādāja kalēji Hiršs Zagavalovs un Motēls Hamarne – Lietuvas ebreji, organizācijas locekļi, kuri ar saviem enerģiskajiem sitieniem pa laktām slāpēja šāvieni troksni.

Starp kustības aktīvistiem valdīja domstarpības par to, vai akciju laikā palikt uz vietas un izrādīt pretestību vai bēgt un saistīties ar partizāniem Latgalē.

Trešdien, 1942. gada 28. oktobrī, vienpadsmit cilvēku liela grupa kravas mašīnā, ko vadīja šoferis latvietis, izbrauca uz Daugavpils

šoseju. Desmit kilometrus no Rīgas viņus aizturēja gestapoviešu apakšvienība. Sākās apšaude. Trīs gestapovieši tika nogalināti. Daži ebreji gāja bojā, bet daži ievainotie ieskrēja tuvējā mežā. Viens – Eljaševičs aizvilkās līdz geto un tur nomira.⁸⁰

Ceturtdien un piektdien notika kārtības dienesta «sasaukšanās», t.i., kārtības sargiem vajadzēja ierasties komandantūrā, bet šoreiz tā nenotika. Piektdienas vakarā tika izziņota jauna ierašanās sestdien piecos no rīta.

Sestdien Mazajā geto saradās SD cilvēki. Visus izdzina no mājām, pat slimos. Kad strādnieku kolonnas izgāja pa vārtiem, vecos cilvēkus atlasīja un noveda malā. Viņus aizveda uz cietumu un pēc dažām dienām nošāva. Atriebībā par nogalinātajiem gestapoviešiem bojā gāja 108 cilvēki.

Pie kārtības sargiem, kuri bija nostādīti komandantūras pagalmā kopā ar priekšnieku Maksu Vandu un darba biroja pārstāvjiem Kaselu un Maizelu, ar runu vērsās geto komandants Krauze. Viņš tiem pārmeta, ka līdz šim viņiem uzticējies, bet izrādījies, ka viņi nav pietiekami prātīgi. Viņš vairs nevarot paļauties uz viņiem. Vandam, Kaselam un Maizelam viņš lika paiet malā, pārējos ielenca SD cilvēki un lika viņiem atdot visu, kas tiem bija klāt. Pēc tam viņus pārmeklēja. Tad devās uz *Blechplatz* (dzelzs laukums), kas atradās netālu no kapiem.

Kārtības sargi jūta, ka pret viņiem kaut ko gatavo. Viņu vecākais Anatolijs Natans iekliedzās: «Bēdziet, glābieties!» – un, tikko viņi sāka skriet, sākās apšaude no lielgabaliem. 40 cilvēki tika nogalināti. Identificējot liķus, atklājās, ka nav divu kārtības sargu – Izraeloviča un Damska. 32 bojāgājušo vārdi (pēc M. Kaufmana grāmatas «Latvijas Katastrofa»): Natans Anatolijs, Bags Īzaks, Livšičs Boriss, Lurje, Ulmans, H. Šabelštoks, Matisons, Pomerancs, Šmaja Šacs, Ašmans, Minkovskis, Ziga Blankenšteins, Tankels, Seņa Safro, Loļa Henkins, Freidbergs, Grikpecs, Moiša Glazers, Zeliksons, Paiks, Golodecs, Georgs Blūmentāls, Šlomovičs, Marjanovskis, Dāvids Kelmans, Simons Dubins, Naums Goldbergs, Saša Gurevičs, Šteinboks, Maijers, Blūmentāls, Levits.

Vācijas ebreji – reiha ebreju geto vadībā

Tajā pašā dienā, sestdien, tika izlikts šāds paziņojums: «No geto izbēguši bruņoti ebreji, pēc notveršanas viņus atvedīs uz geto un pakārs. Komandantūra brīdināja policiju, taču tā ne-

pievērša uzmanību... Šīs nolaidības rezultāti atklājās šodien. Ebreji tiek brīdināti, ka viņiem jāpilda visas pavēles; precīzi jādo­das uz darbu; pēc astoņiem vakarā viņiem aizliegts iziet no mā­jām.»

Nākošajā dienā, svētdien, tika izlikts paziņojums:

1. «Kazarmu noņemšana» jeb Mazais geto tiek iekļauts reiha ebreju geto sastāvā;
2. Geto būs divas daļas: *R* (reihā ebrejiem jeb Vācijas ebrejiem) un *L* (Latvijas ebrejiem);
3. Abu geto daļu vadība paliks *R* grupas «vecāko padomes» rokās;
4. Frankenbergs paliek par komandantūras policijas priekš­nieku;
5. *R* grupas priekšnieks būs Hārs⁸¹, bet *L* grupas – Perls⁸².

Saskaņā ar šo rīkojumu Latvijas ebreji oficiāli vairs nepieda­lijās Mazā geto pārvaldē. Makss Vands bija *R* grupas «vecāko padomē» kā *L* grupas pārstāvis. Viss policijas personāls tagad sastāvēja tikai no Vācijas ebrejiem. Pārvietošanās no viena geto uz otru bija stingri aizliegta.

Latvijas ebrejiem, kuru radnieki gāja bojā lielajās akcijās, bija nepatīkama sajūta, ka šo akciju galvenais mērķis bija atbrīvot vietu Vācijas ebrejiem...

Sāka meklēt vienpadsmit kārtības sargu – Latvijas ebreju jau­natnes labāko pārstāvju – bēgšanas izgāšanās un bojāejas iemeslus.

Viņus nodeva kravas mašīnas šoferis... No otras puses, runāja par Vācijas ebreju daļēju vainu operācijas neveiksmē. Latvijas ebreju un Vācijas ebreju policisti neatrada kopīgu valodu, to izman­toja nacisti, lai antagonismu saasinātu. Noskaidrojās, ka kārtības sargi no Mazā geto, apmeklējot savas vācu draudzenes, ne vienmēr rīkojās pietiekami slepeni. Bet tas nozīmēja, ka Vācijas ebreji tādā veidā atmaksāja saviem Latvijas brāļiem par viņiem parādīto viesmīlību un palīdzību, ierodoties geto.

Vislielākās aizdomas krita uz Maksu Vandu, tāpēc ka viņš palika dzīvs... Viņš nevarēja atvairīt šīs aizdomas, tādēļ tragiski beidza dzīvi gadu vēlāk.

Nepierādītu aizdomu pastāvēšana geto ar naidu saindētajā atmosfērā bija saprotama.

Pagrīdes kustības sagrave un tās galīgā iekrišana

Ar laiku satraukums par nogalinātajiem ebreju policistiem pierima. Tika atcelts aizliegums iziet pēc astoņiem vakarā, un atkal atļāva savstarpēju viesošanos abos geto.

Neskatoties uz to, ka pēc kāda latvieša denunciacijas kā bijušo komunistu arestēja Fišeru, bet Jevelsons gāja bojā «zviedru grupā», Ovsejs Okuņš turpināja vadīt Pretošanās organizāciju, sadalot to grupās pa desmit cilvēkiem. Pateicoties puisiem, kuri strādāja kara intendatūras nometnēs Josifa Glēzera vadībā, tika atrasti jauni ieroču iegūšanas avoti. Ieročus izjauca un kopā ar malku, ko katram strādniekam bija tiesības ienest, nogādāja geto.

Mēs jau pieminējām, ka starp 31. oktobrī nogalinātajiem nebija divu policistu. Vienu no viņiem, M. Damski, atrada pagrabā, vēl līdz šim nav skaidrs, kas to nodeva, un komandants Krauze nekavējoties viņu nošāva. Nogalināja arī cilvēkus, kuri bija palīdzējuši viņam slēpties. Viņu vidū Villijs Kāns un Herberts Mah-tuss (no avīzes «Segodnja»).

Drīz par geto komandantu iecēla juristu Eduardu Rošmanu.⁸³ Radās cerība, ka drausmīgais Krauzes laiks beigsies. Taču izrādījās, ka Rošmans nebija labāks. Katru sīkumu viņš izmeklēja līdz galam. Uzraudzība geto kļuva stingrāka, cilvēkus nogalināja par maiņas tirdzniecību, produktu pirkšanu ārpus geto utt. Otrs pazudušais kārtības sargs bija Šaja (Isajs) Izraelovičs. Viņš izgāja no geto kopā ar darba kolonnu, slēpās dažādās vietās un beigās pie divām sievietēm – kristietēm. Par to uzzināja gestapo (strīda laikā starp šīm abām sievietēm). Izraeloviču un viņa draudzeni no reiha ebreju geto Edīti Kaufmani ieslodzīja cietumā, bet visi, kas viņam palīdzēja bēgt un slēpties, tika nogalināti.

Nav grūti saprast gestapo lietoto atzišanās sistēmu: pēc Izraeloviča liecībām atrada pagrabu ar matračiem, medikamentiem, produktiem un ūdeni.

No šī brīža sākās cilvēku aresti gan dzīvokļos, gan darbalaikā darba kolonnās. Geto stāstīja, ka atrasts saraksts ar organizācijas dalībnieku vārdiem, bet pēc tam aizturēja un nogalināja veselas ģimenes.

1943. gada 8. jūnijā elektriķu kolonnā, kas atgriezās geto, arestēja Haimu Freidbergu. Viņam izdevās bēgt, un policija ne-

varēja viņu atrast. Geto izsludināja ārkārtas stāvokli. Bija aizliegts iziet pēc astoņiem vakarā un pāriet no viena geto uz otru. No rīta izlika komandantūras paziņojumu ar solījumu, ka Freidbergam nekas nenotiks, ja viņš ieradīsies uz nopratināšanu līdz astoņiem nākošās dienas vakarā. Taču, ja viņš nepaklausīs, viņu pasludinās par dezertieri un pakārs. Tādam pašam sodam tiks pakļauti visi viņa atbalstītāji.

Noteiktajā stundā Freidbergs ieradās geto. Viņš bija iedzēris indi un tik tikko turējās kājās. No reiha ebreju geto izsauca ārstu Aufrehtu, kuram gestapo uzticējās un kuram tika pavēlēts ar jebkuriem līdzekļiem saglabāt Freidberga dzīvību. Arstam tas izdevās, un tajā pašā naktī sākās Freidberga nopratināšana...

11. jūnijā komandantūras sastāvs kopā ar vairākiem gestapo funkcionāriem ieradās Viļānu un Lielās Kalnu ielas stūrī, kur atrada bunkuru ar noslēptajiem ieročiem. Visus šīs mājas iedzīvotājus nežēlīgi piekāva un arestēja. Arestēja arī Ovseju Okuņu un Rošmans pats viņu nosūtīja uz cietumu.

Mazā geto ebreji gaidīja, ka drīz sāksies akcija. Vecākais Leizers vakarā atgriezās no komandantūras un paziņoja, ka akcijas nebūs un rīt visiem, kā parasti, jāiziet darbā.

Pēc divām nedēļām, 1943. gada 25. jūnijā, tika izsludināts ārkārtas stāvoklis. Apsardze kļuva īpaši stingra. 28. jūnijā arestēja Iļju Latu, Botvinkinu, Zagavalovu, Kucinu (kurpnieku) un viņa biedrus – visi ar Pretošanās organizāciju saistīti aktīvistu. Viņu dzīvokļus aizzīmogoja, aizliedza tiem tuvoties. Šajā laikā parādījās Vācijas ebreju policistu atšķirīgā attieksme. Kad pamanīja, ka kāds «ieved kārtību» Botvinkina dzīvoklī, ebreju policijas priekšnieks Frankenbergs šo cilvēku arestēja un nodeva komandantūrai. Citā situācijā «kārtības ieviesējam» būtu likuši ātrāk pazust no aizzīmogatā dzīvokļa...

Tajā pašā dienā gestapovieši izbrauca uz darbavietām un arestēja daudzus cilvēkus – radās iespaids, ka arestus veic pēc atrastā saraksta.

Šajā dienā vairākās «kazarmu nometnēs» tika aizturēti 185 ebreji. Bez tam arestēja Rīgas geto iedzīvotājus, kuri strādāja provincē, sameklēja pat cilvēkus, kuri strādāja Igaunijā...

Arestētos nogalināja dažādā veidā. Daļa mira no bada. Spēcīgākos paņēma uz «*Stützpunkt*»⁸⁴, t.i., no masu kapiem vjadzēja izrakt un sadedzināt liķus. No šī darba neatgriezās neviens.

Cilvēki, kuri šajā laikā atradās Rīgas cietumā⁸⁵, un tika atbrīvoti, stāstīja, ka Izraeloviču un, iespējams, arī Freidbergu likvidējuši paši arestētie. Protams, ka šīs versijas ticamību pārbaudīt ir grūti.

Tā beidza pastāvēt Pretestības organizācija Rīgas geto. Sacelšanās plāns izgāzās, taču tā sagatavošana parādīja Latvijas ebreju jaunatnes varonību un apņēmību, neskatoties uz ārkārtīgajām briesmām, darīt visu, lai stātos pretī tautas iznīcinātājiem. Upurējot savu dzīvību, viņi izglāba Latvijas ebreju un ebreju tautas godu.

Rīgas geto likvidācija

1943. gada martā nodibināja koncentrācijas nometni Kaizervald, ko mēs aprakstīsim atsevišķā paragrāfā. Jūlija sākumā uz turieni nosūtīja pirmo transportu no Rīgas geto. Drīz izplatījās baumas par tur valdošiem necilvēcīgiem apstākļiem, kas pastiprinājās vēl vairāk, kad no turienes atgriezās daži slimie, kuri vairāk atgādināja skeletu nekā dzīvu cilvēku. Kad kļuva zināms, ka uz turieni pārvedīs visus ieslodzītos, geto izcēlās panika. Vecākais Leizers Lielā geto ieslodzīto pūļa priekšā savā un komandanta vārdā paziņoja, ka pēc notikuma ar ieročiem nav nekādu cerību saglabāt geto. Apstākļi Kaizervaldē – «tā nav paradīze, bet nav arī elle». Viņš cerot, ka no turienes tikšot pārvesti uz vairāk atbilstošām vietām. Kas attiecas uz bēgšanu no geto, kas pēdējā laikā kļuvusi itin bieža, komandants viņam pavēlējis paziņot, ka par katru bēgli būs jāsamaksā ar trīs palikušo dzīvībām.

Lai nebūtu jānonāk Kaizervaldē, ieslodzītie visiem līdzekļiem centās pāriet uz «kazarmu nometnēm». Neskatoties uz upuriem, bēgšanas mēģinājumi turpinājās.

1943. gada 2. novembrī var uzskatīt par Rīgas geto likvidācijas datumu. Šajā dienā brīvprātīgie nacistu kolaboracionisti – krievu un ukraiņu zaldāti ielenca geto. Pēc tam kad dažas atlikušās strādnieku kolonnas aizgāja uz darbu, visus ebrejus iztrieca uz ielas. Drošības dienesta vadītājs Dr. Lange⁸⁶ pēc sava ieskata sašķīroja cilvēkus pa labi un pa kreisi, sarkastiski pavadot savu lēmumu ar apvainojošiem vārdiem. Pa kreisi, t.i., iznīcināšanai nosūtīja 2300 cilvēku – sirmgalvjus, sievietes un bērnus, galvenokārt no reihā ebreju geto, kur līdz tam vēl bija pa-

likušas veselās ģimenes. Viņus nosūtīja uz Treblinkas nāves no-
metni.

Palikušos un tos, kuri atgriezās no darba, pēc dažām dienām
pārveda uz Kaizervaldi.

Pēdējās geto pastāvēšanas dienās pagrabā nogalinātu atrada
bijušo Mazā geto darba klausības vadītāju Maksu Vandu...

«Kazarmu noņemnes»

«Kazernēt» (vācu val. – *kasernieren*) – nozīmēja turēt
ebrejus no geto koncentrācijas noņemnes apstākļos pie iestā-
dēm, kurās viņi strādāja. Tā radās pārliecība, ka vajadzīgos cil-
vēkus nepaņems citos darbos.

Vārdu *kazernīrung* bieži lietoja, lai mānītu akciju upurus, kad
viņus veda uz nogalināšanu.

Faktiski *kazernīrunģiem* bija vairākas kopīgas un specifiskas
īpatnības. Kodols sastāvēja no speciālistiem, kurus dažreiz pat
izņēma no cietumiem. Ap viņiem dažādiem palīgdarbiem, piemē-
ram, virtuves, drēbnieku, kurpnieku, veļas mazgāšanas un sani-
tāriem darbiem, grupēja vīriešus un sievietes.

Pēc akcijām geto katrs centās nokļūt *kazernīrungā*, kur vis-
maz varēja būt drošs, ka nenokļūs gestapoviešu vai latviešu poli-
cistu rokās un dzīvība nebūs tādās briesmās kā geto.

Tie, kas stāvēja šo noņemņu priekšgalā, prata šo īpašo situ-
āciju izmantot un par katru vismazāko atvieglojumu izspieda
no «kazernētajiem» ebrejiem visu, kas vien bija iespējams. Dau-
dzos *kazernīrunģos* bija pārtikuši cilvēki, kuri, neskatoties uz
grūtībām, bija pratuši pie sevis vai pārsvarā pie paziņām pilsētā
paslēpt dārglietas. Tas viss pārgāja noņemņu vadītāju un uzrau-
ģu kabatās.

Apstākļi lielākajā daļā šo noņemņu bija ciešami. Bet ar laiku,
kad geto likvidēja, bet *kazernīrunģus* pārvērtā par Kaizervaldes
koncentrācijas noņemnes filiālēm, tie pasliktinājās. Beigās ap-
stākļi tur nebija labāki kā pašā Kaizervaldē.

«Kazarmu noņemnes» bija šādas:

Gestapo noņemne «Lenta». Tas bija pirmais *kazernīrunģs*.
Lielo akciju dienās ebrejus, kuri strādāja gestapo, neveda atpa-
kaļ uz geto. Šeit atradās dažādas darbnīcas, to skaitā drēbnieku
darbnīca, kurā strādāja speciālisti. Viens no darbiem bija Vācijas
ebreju bagāžas šķirošana. Pēc geto likvidācijas šo *kazernīrunģu*

pārcēla uz Pārdaugavu, uz fabriku «Lenta»⁸⁷. Cilvēku skaits bija liels, šeit bija «kazernēti» daudzi Vācijas ebreji – un apstākļi ievērojami pasliktinājās.

HKP – parks – saīsināts nosaukums no pirmajiem burtiem *H(eeres)-K(raft)-P(ark)* – , uzņēmums, kas veica motorizēto saka-ru līdzekļu remontu. *Kazernīrungs* atradās Ganu, pēc tam Invalīdu ielā, bet no turienes to pārcēla uz Ūdens ielu Pārdaugavā. No šīs «kazarmu nometnes» veda uz dažādām darbavietām, bet vakaros veda atpakaļ.

Kazernīrungs *Parks* bija *HKP* filiāle.

Spilve. Tā sauca lielāko lidlauku Pārdaugavā. Sākumā tur strādāja daži simti cilvēku no Kauņas un Rīgas geto. Daudzi Lietuvas ebreji labprātīgi paziņoja par savu gatavību pāriet uz šo nometni, kas bija iekārtota Ilģuciema alusdarītavā. Darbs bija lidlauka apkalpošana. Daudzi cilvēki šeit bija nodarbināti arī dažādos palīgdarbos. Pēc geto likvidācijas uz Spilvi pārveda vairākus tūkstošus ebreju. Apstākļi kļuva arvien smagāki, un mirstība bija ļoti augsta. Bieži slepkavoja bērnus un sirmgalvjus.

AEG. Šai visā pasaulē pazīstamā koncerna fabrikai vajadzēja strādniekus. No Kaizervaldes uz turieni nosūtīja ap tūkstoti ebreju sievietes. Dzīves apstākļi bija slikti, uzraugu attieksme bija ļoti cietsirdīga. Sievietēm, tāpat kā visiem Kaizervaldē un *kazernīrungsos*, nodzina matus. Tas atstāja smagu iespaidu, un, kad sievietes gāja uz darbu, kustība uz šosejas apstājās.

Bez minētajām bija vēl vairākas «kazarmu nometnes», piemēram, *ABeA (Arbeitsbekleidungsamt* – darba apģērba resors), kas atradās Mīlgrāvī. Ap diviem tūkstošiem cilvēku tur šķiroja un transportēja apģērbu armijas vajadzībām; *Ballastdamm* Rīgā pie SS saimnieciskās nodaļas; *Dünawerke* rūpnīcā «Provodņiks»; *Schlock*, kur strādāja kūdras ieguvē. Vairākas citas, ko sauca par *kazernīrungiem*, patiesībā bija nāves nometnes.

Koncentrācijas nometne Kaizervalde

Divas nometnes Latvijā – Salaspils un Kaizervalde daudzu paaudžu ebreju un neebreju atmiņā paliks kā vietas, kur cilvēka cieņa tika pazemota ar ciniski aizvainojošu nicinājumu, nepamatotiem sodiem, nežēlīgu spīdzināšanu, netīrību, badu, slimībām un nāvessodiem.

Nometne Salaspilī bija paredzēta karagūstekņiem, krieviem, poļiem un citu tautību cilvēkiem. Uz turieni nosūtīja ārzemju ebrejus, lai viņi palīdzētu uzcelt nometni. Laiku pa laikam uz turieni dažādiem darbiem veda ebrejus no Rīgas geto.

Kaizervaldes⁸⁸ nometne tika nodibināta 1943. gada martā, lai Rīgu pilnīgi «attīrītu no ebrejiem». Tāpēc vairākus *kazernīrun-gus* noderīgajiem ebrejiem pārcēla uz darba vietām ārpus pil-sētas. Pēc Rīgas geto likvidācijas liela daļa tā iemītnieku tika pārvesta uz Kaizervaldi. Atgriežoties nometnē, katrs kļuva par arestantu, kas nozīmēja visu cilvēcisko pazīmju zaudēšanu un pārvēršanos par noziedznieku ar numuru uz krūtīm un dzeltenu trīsstūri uz biksēm. Ebreji saņēma numurus, sākot ar 501. Pir-mie 500 bija piešķirti āriešu noziedzniekiem, kuri bija atvesti no Zaksenhauzenas nometnes. Viņi strādāja smagos apstākļos, un, kad ieradās ebreji, no viņiem bija atlikuši tikai trīs simt cil-vēki. Āriešu ieslodzītie kļuva par bloku vecākajiem, ieņēma ad-ministratīvus amatus un faktiski bija nometnes saimnieki. Viņi nēsāja svītrainu apģērbu, un viņus sauca par «zebrām». Tie, kuri ieņēma nozīmīgus posteņus, nēsāja zilu apģērbu un zilās cepures. Visiem bija numuri un dažādas krāsas trīsstūri: āriešiem – sar-kani, noziedzniekiem no viņu vidus – papildu zaļš trīsstūra ie-lāps, bet ebrejiem, protams, – dzeltens trīsstūris.

Pēc reģistrācijas nometnes kartotēkā visiem jaunatnākušā-jiem vajadzēja nodot savas lietas, kas tiem bija klāt. Par mantu slēpšanu draudēja nāvessods. Visus pārbaudīja un bieži lika pil-nīgi izgērbties. Otrā stadija bija *Entlausungs*-baraka⁸⁹ – pirts. Atstātās lietas tika savāktas. Iedeva ziepju gabaliņu un sūtīja dušā. Kā likums, parasti nepaspēja pat kārtīgi ieziepēties, jo ar nagaiku sita pa kailu ķermeni, lai atbrīvotu vietu tiem, kuri gai-dīja rindā. No personiskajām lietām līdzī drikstēja ņemt skūša-nās piederumus un apavus. Pēc dušas, neskatoties uz ieslodzīto izmēru, izsniedza lietotu apģērbu – platu vai šauru, garu vai īsu – vajadzēja vilkt to, ko dabūja. Tas bija viens no cilvēka paze-mošanas veidiem – padarīt viņu par apsmieklu citu acīs. Bieži uz apģērba ar baltu vai dzeltenu krāsu priekšpusē un aizmugurē uzzīmēja riņķi un svītras uz biksēm.

Nometni vadīja SS oberšturmbarfīrers A. Zauers ar vairā-kiem palīgiem – visi bija esesieši, kuri sistemātiski īstenoja iz-nīcināšanas plānu. Apsargāja SS apakšvienība no Zibenbirge-nas. Sieviešu nometnē, kur ieslodzītās bija pakļautas tādām pa-

šām procedūrām kā vīrieši, bet dažos gadījumos viņām noskuva matus, uzraudzes bija vācu un latviešu esesietes, kuras savā sadistiski nežēlīgajā attieksmē neatpalika no saviem biedriem vīriešu nometnē.

Barakās bija nāras trīs stāvos. Ja nebija vietas, gulēja uz grīdas, uz salmiem. Virtuve atradās lielā barakā, ko vadīja vācu ieslodzītie. Pie virtuves bija liela mazgātava. Citā barakā atradās ambulance.

Vīriešu un sieviešu nometnes bija atdalītas ar dzeloņdrātīm, un viņu starpā bija aizliegts jebkāds kontakts. Tikai izredzētie – «izcili cilvēki», t.i., privileģētie, drīkstēja apmeklēt sieviešu nometni.

Katra esesieša priekšā lika noņemt cepuri, un, kad viņš vērās pie ieslodzītā, tam vajadzēja atrasties miera stājā trīs soļu atstatumā no viņa.

Diena Kaizervaldē sākās četros no rīta pēc bloka vecākā svipes. Saģērbties un nomazgāties uz mazgātavu steidzās pa tumšu. Vēlāk, kad vairs nebija spēka un laika, pat gulēja netīrā apģērbā un mazgāšanos ignorēja... Utis un blaktis barakās nedeva miera naktīs un šausmīgi mocīja cilvēkus. Iemigt varēja tikai tad, ja bija nāvīgi noguris.

Tikko kā dabūja «rīta kafiju», atskanēja zvans uz pārbaudi. Visiem, pat bērniem, vajadzēja iziet no barakām un pa blokiem nostāties ierindā pa pieci. Līdz esesieša ierašanās sapulcējušos komandēja bloka vecākais. Pēc rīkojumu par darbavietām saņemšanas rīta pārbaude beidzās. Pirms izešanas uz darbu cilvēkus pārskaitīja. Katras darba kolonnas priekšgalā gāja tās vecākais.

Kolonnas strādāja dažādās armijas apakšvienībās, Ilguciema cementa rūpnīcā un gateros. Bija speciālas zobārstu, zobu tehniķu un mehāniķu komandas. Nometnē palikušie strādāja celtniecībā, darbnīcās, šuva numurus uz nometnes apģērba, vāca atkritumus un netīrumus. Slimos un slimības dēļ no *kazernīrunģiem* atvestos koncentrēja speciālā blokā un drīz vien nogalināja.

Pulksten 12 bija pusdienas pārtraukums. Lielos lauka katlos ēdienu pieveda tiem, kuri strādāja ārpus nometnes. Katli kalpoja arī maīņas tirdzniecībai. Tajos no apģērbu noliktavas izveda dažādas mantas – un par tām dabūja maizi, bet vecākajiem un āriešu brigadieriem – šņabi un dažādus produktus. Šajā sfērā starp ieslodzītajiem ebrejiem un āriešiem pastāvēja sadarbība...

Pašā nometnē pusdienās sastājās gara rinda ar katliņiem rokās. Pusdienās bija vira ar bietēm vai kāpostiem, ko ar kausu smēla no virtuves katla. Zupā nevarēja atrast nevienu kartupeli, toties – smiltis vai atkritumus. Ieslodzītie vienmēr bija badā un, lai dabūtu vēl karotīti no pārpalikuma, t.i., no tā, kas palika pēc sadales, grūstījās rindā, neskatoties uz stiprām dunkām, ko bieži saņēma.

Komandas atgriezās pēc pieciem vakarā. Tie, kuri darbā nedaļēja ēdienu, gāja uz virtuvi. Aukstas pusdienas bieži atradās ārpusē, ēst vajadzēja, stāvot kājās.

Ienākot nometnē, tika veikta pārbaude, ja kādam neizdevās noslēpt «noorganizētās» mantas («organizēt» nometnes valodā nozīmēja saņemt, sadabūt pārtikas preces u.c., tās nozogot, kā arī citā nelikumīgā veidā), to stipri piekāva, iemeta bunkurā, bet pēc tam pēra pa dibenu – gan vīriešus, gan sievietes.

Sešos bija vakara pārbaude. Ja cilvēku skaits nesakrita, stundām ilgi bija jāstāv aukstumā, lietū vai sniegā. Cilvēki no vājuma nokrita, bet klusēja. Pēc pārbaudes ēda vakariņas un gāja atpūsties. Katrs ieņēma vietu aiz šaura galda. Pēc saraksta izsniedza 200–250 g maizes, nedaudz margarīna un kausēta siera. Reizi nedēļā, otrdienās, vai svētkos izsniedza karotīti cukura vai sīrupa.

Cilvēki, kuriem izdevās šo to ienest nometnē, uzsāka maiņu. Parasti maiņas priekšmets bija dažī kartupeļi, maizes gabaliņš vai citi sīkumi.

Pēc tam gāja gulēt vai, pareizāk sakot, devās cīņā ar utīm un blaktīm... Apavus vajadzēja nolikt rindā uz galda. Rindai bija jābūt taisnai, citādi saņēma sitienus. Izlases veidā pārbaudīja kāju tīrību. Daudziem bija saplīsuši apavi – un pirkstu starpā sakrājās smiltis un netīrumi, bet, kas iekrita, to piekāva.

Ja nometnē darba nepietika, ieslodzītajiem lika veikt katorgas darbu – pārvest smilšu ķerras no vienas vietas uz otru, izbērt, no jauna piekraut, un atkal to pašu – un visu skriešus, zem uzraugu sitieniem.

Mirstība no bada, dizentērijas un organisma novājēšanas bija ļoti liela. Nometnē bija «bēru komanda». Liķus papīra maisos ieraka blakus Matīsa kapjiem.

Vasarā visiem apgriezta matus. Vīriešiem galvas vidū izskuva celiņu, sievietēm noskuva kailas galvas.

Reizēm veica akcijas pret bērniem un sirmgalvjiem – viņus nosūtīja uz Osvencimu un Treblinku. Nodarbināja arī *Stützpunkt*,

t.i., komandu, kurai vajadzēja noslēpt akciju pēdas, – tas bija 1944. gada sākumā, kad tuvojās fronte. Komandas, kas strādāja *Stützpunkt*, nekad neatgriezās...

Sāka domāt par nometnes likvidēšanu. Nometnē un *kazernīrungos* dažādās akcijās pastiprinājās vecāku un novājinātu cilvēku iznīcināšana. Īpaši daudz gāja bojā sievietes. Darbspējīgos bija nolemts evakuēt uz Vāciju.

Evakuācija uz Vāciju

1944. gada 6. augustā lielu daļu no Kaizervaldē dzīvi palikušajiem ar kuģiem nosūtīja uz Dancigu (Gdaņska), bet no turienes pārveda uz Štuthofas koncentrācijas nometni.⁹⁰ Nometnē palikušajiem vēl dažas dienas vajadzēja ostā izkraut kuģus, bet pēc tam arī viņiem lika kāpt kuģos.

Tāpat evakuēja dažādus *kazernīrungus* – vai nu tieši, vai caur Kaizervaldi. Piemēram, *kazernīrungu AEG* kaopā ar fabriku pārveda uz Toruņu, *kazernīrungu ABeA* – uz Liepāju, bet no turienes uz Hamburgu, Ķīli un Bergenu-Belzenu; tos, kuri strādāja *Düna-werke*, nosūtīja uz Štuthofu, bet Spilvē – daļēji uz Paņevēžu, kur viņi strādāja aerodromā, bet pēc tam uz Dahavu.

Var tikai izteikt vēlmi, kaut tiktu noskaidroti un izpētīti ar dažādiem transportiem uz Vāciju aizvesto Latvijas ebreju moku ceļi. Mēs varam tikai teikt, ka daļa no viņiem izgāja caur bēdīgi slavenajām koncentrācijas nometnēm Štuthofā, Būhenvaldē, Zībenbrigenā un tika caur Štuthofu nosūtīti uz Hohgrabenu, Getendorfū, Rībenu un Lauenburgu, bet daļu aizdzina uz Dahavu un Terezienštati.

Visur notika viens un tas pats. Līdz tam laikam, kamēr šīs vietas austrumos neatbrīvoja krievi, bet rietumos angļi un amerikāņi, esesieši turpināja darbaspējīgo cilvēku ekspluatāciju un vājo un slimo nežēlīgo likvidāciju, viņus nošaujot vai nosmacējot ar gāzi. Visur valdīja bads, sadisms un slimības. Kad bija manāma sabiedroto tuvošanās, izmocītos ieslodzītos no jauna izdzina ceļā. Tūkstoši gāja bojā maršos uz ceļiem vai transportos dažas dienas pirms atbrīvošanas. Starp šiem upuriem (Vācijā) bija arī profesors Vladimirs Mincs un advokāts Simons Vitenbergs.

Process pret kara noziedzniekiem

No 1946. gada 26. janvāra Rīgā kara tribunālā notika process pret augstiem vācu armijas un policijas priekšniekiem, kuri bija atbildīgi par noziegumiem pret civiliedzīvotājiem, karagūstekņiem u.c. Baltijā.

Nāvessodu pakārt piesprieda: ģenerālim Frīdriham Jekelnam, Ostlandes policijas priekšniekam; ģenerālim Zigfrīdam Rufam, Rīgas un Ventspils kara komandantam; ģenerālim Albrehtam Dižonam Montetonam, Liepājas cietokšņa komandantam; ģenerālim Frīdriham Verteram, Rīgas lauka komandantūras priekšniekam; ģenerālim Bruno Pāvelam, padomju karagūstekņu nometņu priekšniekam Baltijā; ģenerālim Hansam Kiperam, Daugavpils lauka komandantūras priekšniekam; SS štandartenfireram Aleksandram Bekingam, Igaunijas gebītskomisāram.

Nāvessodu izpildīja Rīgā 1946. gada 3. februārī.

1942. gadā krievu partizāni nogalināja Franci Štālekeru, *ein-zacgrupas* Baltijā priekšnieku; Nirnbergas procesā⁹¹ nāvessodu piesprieda Martinam Zandbergeram un Eduardam Štrauham – *einzackomandu* vadītājiem Baltijā.

1961. gadā Rīgā tiesas priekšā par zvēriskiem noziegumiem pret civiliedzīvotājiem Latvijā, Baltkrievijā un Polijā stājās deviņi cilvēki, kuri bija dienējuši 18. brīvprātīgo policijas bataljonā. Pieciem no viņiem piesprieda nāvessodu nošaujot.

Latviešu lidotāju Herbertu Cukuru, *Pērkonkrusta* biedru, kurš piedalījās akcijās Rīgā, nogalināja 1965. gadā Montevideo.

Par noziegumiem notiesāto noziedznieku skaits ir neliels un nenozīmīgs. Lielākā daļa no viņiem līdz šai dienai atrodas brīvībā un pat ieņem atbildīgus amatus...

Ārzemēs nodibinājusies latviešu patriotu organizācija ar nosaukumu *Daugavas vanagi*⁹² ar centriem Eiropā, Kanādā, Amerikas Savienotajās Valstīs un Austrālijā. Šīs organizācijas vadītāji un locekļi tieši vai netieši bija saistīti ar rīdīšanu pret Latvijas ebrejiem, viņu vajāšanu un iznīcināšanu.

Jānis Lipke un viņa palīgi

Aprakstot bojāejas laiku, mēs vairākkārt uzsvērām latviešu sadarbību ar nacistiem un Latvijas ebreju kopienas iznīcināšanu. Taču aina nebūs pilnīga, ja mēs neatcerēsimies cēlsir-

dīgs latviešus, kuri ne tikai izrādīja cilvēcisku līdzjūtību, bet arī pakļāva sevi lielām briesmām, lai glābtu ebrejus. Zvēriskās cietsirdības jūrā šie cilvēki ir pelnījuši īpašu uzmanību. Viens no viņiem bija Jānis Lipke⁹³, vienkāršs latviešu ostas strādnieks, kurš savā laikā bija nedaudz nodarbojies ar kontrabandu. Par Liepājas komersanta naudu, kā stāsta Lipke, viņš centās nopirkt burukuģi, lai ar to pārvestu ebrejus uz Zviedriju. Taču mēģinājums izgāzās pašā sākumā. Ar kukuļa palīdzību Lipkem izdevās atbrīvoties, bet viņa ebreju kompanjons iekrita.

Sākumā Lipke ebrejus slēpa savās mājās. Viņam palīdzēja visa ģimene – sieva Johanna un bērni. Kad cilvēku skaits kļuva pārāk liels, viņš nopirka nelielu mājiņu Dobelē, divdesmit kilometru no Jelgavas. Aiz mājas viņš ierīkoja bunkuru. Ar sava drauga smagās mašīnas šofera Kārļa (uzvārds nav zināms) palīdzību viņš paslēptos ebrejus transportēja uz Dobeli. Viņš tos pārveda zem salmiem, malkas, mēbelēm un citām lietām. Lai netiktu pārbaudīts, pa ceļam Lipke paņēma līdzbraucējus, bieži vien policistus. Tādā veidā tika pārvesti 28 cilvēki.

Arī Rīgā Lipke ierīkoja vairākas slēptuves. Viena atradās pie jau pieminētā Kārļa. Sākumā pie viņa mājās Marijas ielā, pēc tam pagrabā, kas kalpoja par automašīnu detaļu noliktavu. Viņiem palīdzēja Marija Lindberga, kura dzīvoja tajā pašā mājā. Viņa paslēptajiem gatavoja ēdienu. Šeit līdz atbrīvošanai slēpās desmit cilvēki. Uzreiz pēc krievu atnākšanas daži, kas slēpās Dobelē, pasteidzās iziet no bunkura, un četri no viņiem tika nogalināti vācu prettrieciena laikā. Pārējie izdzīvoja.

Lipkes izglābtie ebreji, ierodoties Izraēlā par viņu glābējiem paziņoja *Jad-Vašem*⁹⁴ Jeruzalemē. Jāni Lipki apbalvoja, piešķirot nosaukumu «Pasaules tautu taisnīgais»⁹⁵ un pasniedzot goda medaļu.

Jāpiemin arī Artūrs Motmillers, sporta preču veikala īpašnieks Rīgā, kurš arī izglāba vairākus ebrejus.

Lasot izdzīvojušo cilvēku liecības, neskatoties uz visām pārciestajām mocībām, var secināt, ka bija atsevišķi latvieši, poļi, ukraiņi un pat nacistiskie uzraugi, kuros nebija izdzisis cilvēcības dzirksts, un ne viens vien no tiem, kas izdzīvoja, izglābās, pateicoties pasviestam maizes gabaliņam vai palīdzībai, ko saņēma, bēgot no iznīcināšanas vietām akciju laikā, kad nacistu vai latviešu uzraugs pievēra acis uz ieslodzītā nelielajām darba spējām un «specialitāti».⁹⁶

Diemžēl, tie bija tikai atsevišķi gadījumi, kas vēl uzskatāmāku padara latviešu traģisko sadarbību ar hitleriešu armiju.

Skumjš rezultāts

Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem, Latvijā dzīvoja 93 tūkstoši ebreju. Nākošajos gados bija vērojama tendence šim skaitlim samazināties. Valstī notikušo politisko pārmaiņu dēļ pēc 1935. gada palielinājās emigrācijas vilnis. Tāpēc mēs būsim tuvu patiesībai, ja pieņemsim, ka ebreju skaits 1941. gadā bija 90 tūkstoši.

Ņemot vērā jūnijā pirms Vācijas–Padomju Savienības kara sākuma izsūtīto ebreju skaitu (ap 5 tūkstošiem)⁹⁷ un bēgļu skaitu no Latgales, Rīgas u.c. vietām kara sākumā, kas tiek vērtēts uz 10 tūkstošiem,⁹⁸ okupētajā Latvijā palika 75 tūkstoši ebreju.

Demonstrācijā Rīgā uzreiz pēc atbrīvošanas piedalījās 70 izglābušies ebreji. Dažādās nometnēs Vācijā izdzīvoja apmēram tūkstotis ebreju. No izsūtītajiem un uz Padomju Savienību aizbēgušajiem ebrejiem daudzi nomira, un var aptuveni lēst, ka dzīvi palika apmēram 7–8 tūkstoši Latvijas ebreju. Tādējādi 1941.–1945. gadā bojā gāja 90 % Latvijas ebreju.

PIEZĪMES

¹ Jautājums par Latvijas un citu valstu ebreju iznīcināšanu, kurus tāpēc atveda uz Latviju, prasa apjomīgu zinātniski pētniecisku darbu, apgūstot dažādu arhīvu materiālus, dokumentus un liecības. Mūsu grāmatas ietvaros varam sniegt tikai apkopotas ziņas par faktiem un notikumiem, kas balstās uz esošajām publikācijām. (*Autora piez.*)

² Patiesībā Daugavpili okupēja 1941. gada 26. jūnijā.

³ Gestapo (no vācu val., saīsin. no *Geheime Staatspolizei* – Valsts slepenpolicija) faktiski vadīja H. Millers, kurš bija pakļauts reihā Galvenās drošības pārvaldes vadītājam R. Heidriham un SS reihsfīreram (augstākajam vadītājam) H. Himleram. Gestapo faktiski darbojās reihā teritorijā, bet okupētajās teritorijās – tā saucamā Vācu drošības policija.

⁴ Valters (Francs) Štālekērs (1900–1942) – SS brigadenfīrers, ģenerālmajors, *einzacgrupas* A komandieris. Partizāni viņu nogalināja soda operācijas laikā pret partizāniem pie Nasvas (Pleskavas apgabals) 1942. gada 23. martā.

⁵ *Einsatzkommando* (operatīvā komanda) – *einzačgrupas* apakšnodaļa. Patiesībā Rīgā bija dislocēta *einzackomanda*.

⁶ Patiesībā Rīgas geto iedzīvotāju skaits 1941. gada 20. novembrī bija 29 602 cilvēki.

⁷ Nacistiskās okupācijas sākumā Rīgā atradās ne mazāk par 37 tūkstošiem ebreju.

⁸ Atšķirībā no Latvijas lielajām pilsētām (Rīgas, Daugavpils, Liepājas), kur ebreju iznīcināšana sākotnēji notika izlases veidā un kur viņiem pastāvēja iespēja izglābties, lauku apvidos tā bija totāla.

⁹ Rumbulas mežs (pie Rumbulas dzelzceļa stacijas Rīgā) – Rīgas geto ieslodzīto nošaušanas vieta.

¹⁰ Ņemot vērā Mazā geto ieslodzīto skaitu – 4500 cilvēku, Rumbulā nogalināto ebreju skaits patiesībā bija mazāks. Drošības policijas un SD priekšnieks Latvijā R. Lange savā atskaitē min 27 800 cilvēku (kopā ar 942 Vācijas ebrejiem, kuri tika nošauti 1941. gada 30. novembrī). Bez tam tur nogalināja ap 300 padomju karagūstekņiem, kurus izmantoja «zemes darbos». Mūsdienu vēsturnieki lēš, ka Rumbulā tika iznīcināti 25 tūkstoši ebreju no Rīgas geto.

¹¹ Viktors Arājs (1910–1988) – kara noziedznieks, SS šturmbranfīrers (majors) (1942). Viņa vadībā 1941.–1944. gadā Vācu drošības policijas un SS latviešu palīgnodaļas piedalījās civiliedzīvotāju masu slepkavības akcijās Latvijā, Lietuvā, Polijā, Baltkrievijā un Ukrainā. 1979. gadā Vācijā notiesāts uz mūža ieslodzījumu. Miris cietumā.

¹² Herberts Cukurs (1900–1965) – lidotājs, žurnālists. Ar paštaisītu lidmašīnu veica pārlidojumu uz Āfriku un Japānu, publicēja ceļojuma piezīmes. Nacistu okupācijas laikā Latvijā sadarbojās ar vācu slepenajiem dienestiem, dienēja «*Sonderkommando Arajs*». 1946. gadā aizbēga uz Brazīliju. Par 1941. gadā pret ebrejiem Latvijā izdarītajiem noziegumiem Izraēlas specdienesta pārstāvji viņi nogalināja Montevideo.

¹³ Prefektūra – ēka Rīgā, Aspazijas bulvārī 7, pašlaik tajā atrodas Rīgas policijas pārvalde, nacistiskās okupācijas pirmajās dienās tur atradās *einzačgrupas* A vadītājs Valters Štālekers un nacistu ieceltais Rīgas policijas prefekts Roberts Štiglics – bijušais Latvijas politpārvaldes (specdienesta) agentūras vadītājs (vēlāk aizbēga uz Brazīliju). Šeit atradās arī štābs un uz Aizsargu organizācijas bāzes izveidotās pašaizsardzības kaujinieku vienības, no kurām drīz vien izveidoja latviešu palīgpoliciju.

¹⁴ Uz Rīgas Centrālcietumu (Mazajā Matīsa ielā 3) jau pirmajās nacistiskās okupācijas dienās sāka vest arestētos ebreju vīriešus, lielāko daļu no viņiem pēc tam nošāva Biķernieku mežā. Nelielu daļu nošāva tieši cietuma pagalmā un apraka Matīsa kapos pie pašas cietuma sienas.

Pēc nepilnīgām vācu ziņām, tikai pirmajās divās nacistiskās okupācijas nedēļās (no 1941. gada 1. līdz 15. jūlijam) šajā cietumā tika ieslodzīts apmēram 2400 ebreju, pēc tam viņi visi tika nošauti.

¹⁵ Termiņcietums – preventīvās aizturēšanas cietums pie Brasas dzelzceļa stacijas Rīgā.

¹⁶ Biķernieku mežs – Rīgas rajons, kur jau 1941. gada jūlijā vietējie hitleriešu atbalstītāji nošāva pirmās ebreju grupas; kopumā tur nogalināja vairākus tūkstošus vietējo un no citām Eiropas valstīm atvesto ebreju, kā arī padomju aktīvistus, antifašistus, sagūstītos sarkanarmiešus – pēc 1946. gada tiesas (Rīgā) datiem, vairāk nekā 46 tūkstošus cilvēku, pēc mūsdienu vēsturnieku aplēsēm tur nogalināto un aprakto Latvijas un citu valstu ebreju skaits svārstās ap 20 tūkstošiem, bet pavisam nogalināti – 35 tūkstoši cilvēku. 2001. gadā Biķernieku mežā tika atklāts memoriāls.

¹⁷ Skaitlis ir pārspilēts. Pēc vācu avotiem – 2300.

¹⁸ Runa ir par Veco ebreju kapsētu, kas pastāvēja no 1725. gada un atradās Maskavas priekšpilsētā starp Samarina (tagad Lomonosova) un Maskavas ielu. 1883. gadā tika uzcelti kapsētas vārti, bet gadu vēlāk kapsētas teritoriju apņēma kieģeļu sēta. 1903. gadā kapsētā uzcēla lūgšanu namu, bet 1905. gadā – kapliču (arhitekts P. Mandelštams). 1941. gadā tika nodedzinātas visas kapsētas celtnes. Geto laikā tā bija viena no «nogrēkojušos» sodīšanas vietām. Kopā ar geto ielās nogalinātajiem un 1941. gada 30. novembrī un 8. decembrī pa ceļam uz masu nošaušanas vietām Rumbulā pie Rīgas, kā arī geto darbojošajiem likvidētajiem Pretošanās grupas dalībniekiem (1942. gada 31. oktobrī) tur apglabāts ap 2000 Rīgas geto ieslodzīto (kapsēta iekļāvās tā teritorijā). Kapsēta nav saglabājusies – 1960. gadā tika novākti kapakmeņi un tās vietā ierīkoja Komunistisko brigāžu parku. 1994. gadā tur uzstādīja piemiņas akmeni un atjaunoja nosaukumu «Vecie ebreju kapi».

¹⁹ Patiesībā 7. vai 8. jūlijā.

²⁰ Šmuels Morduhs Mincs (1887–1941) – kantors un mūzikas pedagogs.

²¹ Domāti Jaunie ebreju kapi, kuri tika ierīkoti 20. gadu vidū un kuros sāka apbedīt 20. gadu beigās. Pēc kara nopostītās kulta celtnes tika atjaunotas. Mūsdienās šī ir darbojošās kapsēta.

²² Sinagoga Peitavas ielā 6/8, Vecpilsētā, celta 1905. gadā (arhitekti H. Zeiberlihs un V. Neimans). Mūsdienās vienīgā darbojošās sinagoga.

²³ Domāta nacistiski noskaņotā pagrīde, kuras organizāciju un darbību kontrolēja vācu specdienesti ar savu aģentu – bijušo Latvijas armijas virsnieku (A. Plensners, V. Deglavs u.c.) palīdzību. Dažas vienības (tādu Latvijā bija ap 20), kurās bija vairāki desmiti kaujinieku, uzbruka Sarkanarmijas

daļām, kas atkāpās, un izrēķinājās ar mierīgajiem iedzīvotājiem, kuri centās evakuēties uz padomju aizmuguri, vai arī nodeva viņus hitleriešiem. Uguns punktu rinda pie Centrālās stacijas un visas pilsētas galvenās maģistrāles – Brīvības ielas garumā nepārprotami liecināja par to, ka 1941. gada jūnija pēdējās dienās te notika organizētas cilvēku medības. Pēc tam dažas vienības pārformējās par «pašaizsardzības spēkiem», kuru darbībai pēc vācu slepeno dienestu ieceres vajadzēja būt īslaicīgai un aprobežoties ar izrēķināšanos ar padomju aktīvistiem un ebreju grautiņiem, taču, neatkarīgi no tā, viņiem nebija paredzēta nekāda loma teritorijas iekarošanā un kontrolē. Tāpēc no 1941. gada 8. jūlija, kad Vācija bija okupējusi visu Latvijas teritoriju, ar *einsatzgrupas* A komandiera V. Štālekera pavēli vienības tika izformētas un tām pavēlēja nodot ieročus. Viņu vietā no tiem pašiem kaujiniekiem izveidoja kārtības palīgpolīciju, ko jau pilnīgi kontrolēja vācu specdienesti.

²⁴ Skat. 17. piezīmi.

²⁵ Domāts tiesas process pret nacistu noziegumos apsūdzētajiem Rīgā 1946. gadā.

²⁶ Gauleiters – hitleriskajā Vācijā nacistu partijas apgabala organizācijas un paša apgabala vadītājs.

²⁷ Okupētā Latvija kā ģenerālapgabals (ar ģenerālkomisāru priekšgalā) ietilpa reihskomisariātā Ostlande (ar centru Rīgā), bez tam tajā ietilpa Igaunija, Lietuva un daļa Baltkrievijas. Latvijas teritorija bija sadalīta sešos apgabalos, ko vadīja gebitskomisārs: Rīga, Rīgas lauku rajons, Liepāja (*Libau*), Jelgava (*Mitau*), Valmiera (*Wolmar*) un Daugavpils (*Dünaburg*).

²⁸ Domāta Baltijas vāciešu repatriācija no Latvijas, kas notika pēc Vācijas nacistiskās vadības iniciatīvas 1939. gada oktobrī–decembrī un 1941. gada sākumā. No apmēram 62 tūkstošiem vietējo vāciešu Latvijā pavisam atstāja apmēram 55 tūkstoši cilvēku.

²⁹ *Kvislings* – apzīmējums nodevējam, kurš sadarbojas ar ienaidnieku (pēc Kvislinga – norvēģu fašistu vadoņa uzvārda, kurš sadarbojās ar hitlerisko Vāciju Norvēģijas okupācijā).

³⁰ Oskars Dankers (1883–1965) – ģenerālis, no 1919. gada Latvijas armijā. 1940. gada jūnijā emigrēja uz Vāciju, nacistu okupācijas laikā atgriezās Latvijā, bija iekšlietu ģenerāldirektors, nacistu izveidotās Latvijas pašpārvaldes vadītājs. 1944. gadā aizbēga kopā ar hitleriešiem, no 1957. gada dzīvoja ASV.

³¹ «Tēvija» – fašistiska dienas avīze latviešu valodā hitleriešu okupētajā Latvijas teritorijā no 1941. gada jūlija līdz 1945. gada aprīlim (sākumā Rīgā, bet pēc tam Kurzemes katlā).

³² Pavisam hitlerieši izveidoja 41 latviešu kārtības dienesta bataljonu (tos sauca arī par policistu jeb šucmaņu bataljoniem). 1943. gadā šie bataljoni tika iekļauti Latviešu SS leģionā. Septiņi šādi bataljoni tika izveidoti no Latvijas krievu tautības iedzīvotājiem, taču viņus neiekļāva leģionā.

³³ Domāta Dāvida zvaigzne (senebreju val. *magen-David* – burtiski «Dāvida vairogs») – sešstaru zvaigzne, sens ornamentāls elements. Pirmoreiz kā universāls ebreju simbols izmantots 14. gs. Prāgā, kad vietējai ebreju kopienai piešķīra privilēģiju lietot savu karogu. Plašu izplatību šādā kvalitātē ieguva 19. gadsimtā. Zvaigznes dzeltenā krāsa pārņemta no slavenās dzeltenās apsaites – viena no atšķirības zīmēm, ko ebrejiem spieda nēsāt kopš 8. gadsimta, lai viņus atšķirtu pārējo iedzīvotāju vidū islāma zemēs, pēc tam viduslaiku Eiropā un jaunajos laikos līdz pat 18. gadsimtam.

³⁴ Acīmredzot domāts «Rīkojuma par ebrejiem pagaidu projekts reihskomisariāta Ostlandes apgabālā», ko bija sagatavojis reihskomisārs H. Loze.

³⁵ Šo rīkojumu no 1941. gada 1. septembra ieviesa ar Latvijas apgabala ģenerālkomisāra O. Drekslera rīkojumu.

³⁶ 25. jūlijā izsludinātais reģistrācijas sākums uzskatāms par pirmo soli geto izveidei.

³⁷ Domāta ebreju policija (vācu val. *Ordnungsdienst* – kārtības dienests), ko vadīja Mihails Rozentāls. Tika izveidota līdz 1941. gada 28. oktobrim. Tajā bija apmēram 80 ar gumijas stekiem bruņotu jaunu vīriešu (nēsāja baltu rokas apsēju ar zilu sešstaru zvaigzni), viņu uzdevums bija rūpēties par mieru, kārtību un geto aptumšošanu pretgaisa aizsardzības nolūkā. Vēlāk ebreju policija kļuva par Rīgas geto Pretošanās grupas kodolu, ko nacisti sagrāva 1942. gada oktobrī.

³⁸ Strādnieku gvarde – padomju varas piekritēju Latvijā militarizēta organizācija. Izveidota uz Latvijas Komunistiskās partijas CK sekretariāta lēmuma pamata, lai apsargātu tautas saimniecības objektus un uzturētu kārtību sabiedriskos pasākumos. Likvidēta 1941. gada maijā, bet kara pirmajās dienās tika atjaunota. 16.–18. jūlijā no atlikušajiem Strādnieku gvardes locekļiem un citiem Latvijas iedzīvotājiem tika izveidoti Sarkanās armijas divi Brīvprātīgo latviešu strēlnieku pulki, kas vēlāk piedalījās Tallinas, bet pēc tam Ļeņingradas aizstāvēšanā.

³⁹ Rūdolfš Bangerskis (1878–1958) – ģenerālis. Pirmā pasaules kara laikā komandēja vairākus latviešu strēlnieku pulkus, 1918.–1920. gadā divīzijas un korpusa komandieris Kolčaka armijā. 1921. gadā atgriezās Latvijā, no 1924. gada komandēja Latvijas armijas divīzijas, 1928.–1929. gadā

kara ministrs. Nacistu okupācijas laikā 1942.–1943. gadā strādāja Latvijas pašpārvaldē, 1943.–1945. gadā Latviešu SS leģiona ģenerālinspektors, SS grupenfīrers. 1945. gadā aizbēga kopā ar hitleriešiem, dzīvoja VFR. 1995. gadā viņa pišļus pārveda uz Latviju un pārāpglabāja Brāļu kapos Rīgā.

⁴⁰ Runa ir par tā sauktajām nakts akcijām, ar kuru palīdzību tika saņemts terora efekts pēc tam, kad hitleriešiem neizdevās Rīgā izprovocēt «stihiskus» ebreju grautiņus. Laupītāju grupas divu trīs bruņotu cilvēku sastāvā ielauzās dzīvokļos, iemītņiekus sadzina vienā istabā, pieprasīja no viņiem naudu un dārglietas, pārmeklēja un izdemolēja dzīvokļus. Jūlija pirmajās dienās nakts akcijas bieži pavadīja ebreju vīriešu aresti, tomēr to dalībniekiem bez iebaidīšanas un laupīšanas nekādu citu motīvu nebija. Vēlāk no nakts akciju dalībniekiem izveidojās laupītāju bandas, kas turpināja uzbrukumus ebreju dzīvokļiem līdz pat geto slēgšanai.

⁴¹ No vācu val. *Hauptwachplatz* – galvenais sardzes laukums.

⁴² *Jom-Kipur* (no senebreju val. – «visu/visa piedošanas diena») jeb Tiesas diena – ebreju svētki, ko atzīmē 10 dienas pēc ebreju Jaungada (*Roš-Hašana*), uzskata, ka šajā dienā Dievs pieņēmis lēmumu par katra cilvēka likteni nākošajā gadā; svētkos gavē.

⁴³ Kā vēlāk tika noskaidrots, 1941. gada 14.–15. decembra akcijā Šķēdē tika nogalināts 2731 ebrejs.

⁴⁴ No 1942. gada 31. janvāra līdz 17. februārim Liepājā tika nogalināti 152 ebreji.

⁴⁵ Visticamāk, domāts *Judenrat* priekšsēdētājs.

⁴⁶ *Kol-nidrej* – Tiesas dienas lūgšana doto, bet neizpildīto solījumu un zvērestu atlaišanai.

⁴⁷ Visās minētajās ļaundarībās un akcijās, kā arī tajās, ko mēs aprakstīsim nākošajos paragrāfos, bojā gāja kopienu garīgie vadītāji un citi kulta kalpotāji. Par šiem upuriem sīku aprakstu publicējis rabīns Zeevs Arje Rabiners ivritā sarakstītajā grāmatā «Latvijas ebreji» (Telaviva, 1953. – 365.–400. lpp.) publicētajā rakstā «Holokaustā bojāgājušie rabīni un reliģiskie darbinieki». (*Autora piez.*)

⁴⁸ Patiesībā 26. jūnijā.

⁴⁹ Jau 1941. gada 15. jūlijā Daugavpilī izveidotajā geto bija ap 14 tūkstošiem ieslodzīto – pilsētas un apkārtnes iedzīvotāji. Lielo geto tur iznīcināja 1942. gada 1. maija akcijā, bet Mazais geto (darbspējīgajiem ieslodzītajiem) pastāvēja līdz 1943. gada 28. oktobrim; lielākā daļa ieslodzīto tika iznīcināta, pārējie (ap 300 cilvēku) pārvesti uz Kaizervaldes koncentrācijas nometni Rīgā.

⁵⁰ Domāts vasarnīcu rajons pie Daugavpils, tagad – Mežciems.

⁵¹ Patiesībā Preiļu ebreju iznīcināšanas akcijas notika no 1941. gada 27. jūlija līdz 9. augustam.

⁵² Patiesībā par geto ierīkošanu Rīgā tika paziņots 1941. gada 23. augustā.

⁵³ Domāts *Judenrat* (ebreju padome) – nacistu okupācijas varas dibināta institūcija, lai dažās apdzīvotās vietās pārvaldītu ebreju iedzīvotājus. Varas pārstāvji tajā iecēla ebrejus, un tā atbildēja par pavēļu, kas attiecās uz ebrejiem, izpildi. *Judenrat* vajadzēja nodrošināt no saviem dzīvokļiem izdzīto ebreju tūkstošus ar dzīvojamo platību geto teritorijā, medikamentiem utt., pēc okupantu pieprasījuma organizēt darba komandas. Rīgā *Judenrat* izveidoja 1941. gada augustā, vēl pirms geto ierīkošanas, un to oficiāli sauca *Žīdu komiteja*. To vadīja advokāts Mihails Eljašovs. Gandrīz visi komitejas locekļi vēlāk gāja bojā kopā ar pārējiem geto ieslodzītajiem.

⁵⁴ Mihails Eljašovs (1900–1941) – advokāts. Dzimis Rīgā, 1917. gadā pabeidzis ģimnāziju Sanktpēterburgā, 1920.–1921. gadā dienēja Latvijas armijā, Latvijas neatkarības cīņu dalībnieks. 1927. gadā pabeidza Heidelbergas universitātes Juridisko fakultāti ar tiesību zinātņu doktora grādu. 1918.–1940. gadā sadarbojās ar žurnālu «Novj», avīzēm «Rigasche Rundschau» («Rīgas apskats») un «Rižskoje Slovo» («Rīgas Vārds») Rīgā, avīzes «Segodnja» («Šodien») līdzdibinātājs un līdzstrādnieks. No 1928. gada Ebreju tautības Latvijas brīvības cīnītāju biedrības priekšsēdētājs. Nacistiskās okupācijas sākumā iecelts par Rīgas geto *Judenrat* (ebreju padome) priekšsēdētāju.

⁵⁵ Pirms kara tā bija Rīgas pilsētas 11. ebreju skola Lāčplēša ielā 141 (no 1995. gada tur atkal darbojas ebreju skola).

⁵⁶ Vladimirs Mincs (1872–1945) – izcils ārsts ķirurgs un medicīnas zinātnieks. Dzimis Daugavpilī, beidzis Tērbatas (tagad Tartu) universitāti, pēc tam stažējies Vācijā. Pēc atgriešanās Krievijā (1897) apmetās Maskavā, strādāja ķirurģiskā klinikā, no 1906. gada – Maskavas universitātes privātdocents, no 1917. gada – profesors. Viens no anestezioloģijas un krūšu dobuma ķirurģijas pamatlicējiem Krievijā, ķirurģiskās skolas izveidotājs, nodarbojās arī ar neiroķirurģijas un plastiskās ķirurģijas, traumatoloģijas, ortopēdijas, ginekoloģijas, uroloģijas un onkoloģijas problēmām; vairāk nekā 100 zinātnisku darbu autors. Pirmā pasaules kara laikā (1914–1918) vadīja Maskavas Galvenā hospitāļa ķirurģisko nodaļu, vienlaicīgi strādāja dažādās citās ārstniecības iestādēs. Pēc teroristes F. Kaplanes veiktā atentāta mēģinājuma 1918. gadā operēja V. I. Ļeņinu. No 1920. gada dzīvoja Latvijā, vadīja Rīgas ebreju slimnīcas *Bikur Holim* ķirurģisko nodaļu (no

1924. gada), 1940.–1941. gadā Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes katedras vadītājs. 1941.–1943. gadā Rīgas geto, kur organizēja medicīnisko palīdzību ieslodzītajiem. Gājis bojā Būhenvaldes koncentrācijas nometnē Vācijā.

⁵⁷ Ciemats Rīgas apriņķī, kur ieguva kūdrū.

⁵⁸ Domāta renesanses stilā, atdarinot Florences pils, 1863.–1867. gadā celtā ēka, kas bija Vidzemes bruņniecības nams. 1922.–1934. gadā un no 1993. gada Latvijas Saeimas ēka.

⁵⁹ Domāts Mazais geto – īpaša darba nometne, uz kuriem neilgi pirms Lielā geto likvidācijas (1941. gada 29. novembrī) tika pārvests apmēram 4500 darbspējīgu ebreju vīriešu.

⁶⁰ *Linās Hacedek* (no senebreju val. – «labdarības patversme») – tāda paša nosaukuma biedrības 1910. gadā dibināta ebreju ginekoloģiskā klīnika un dzemdību nams Rīgā, Ludzas ielā 25. Ēka uzcelta 20. gadu sākumā par filantropa Ā. Soboļeviča līdzekļiem.

⁶¹ Kā konstatēja vēlāk, upuri kāpa bedrē pa zemes uzbēruma slīpumu. Bezspēcīgos vīrieši ienesa bedrē un uzlika virsū tikko nogalinātiem. Upuriem pavēlēja nogulties ar seju uz leju virsū jau nobendētajiem. Ar šāvienu pakausī viņus nogalināja no apmēram divu metru attāluma. Katram upurim bija paredzēta viena lode. Mazos bērnus bedrē sameta dzīvus. Šo F. Jekelna piedāvāto slepkavošanas metodi sauca par «sardiņu kārtošanu».

⁶² Otrās akcijas laikā Rumbulā 8. decembrī izdzīvoja Frīda Frida-Mihelone, Ella Medalje (dzim. Gūtmane), Matvejs Lutrins ar sievu un vēl viena sieviete, kuras uzvārds Hamburgere, kā arī nezināms pusaudzis. Bez Frīdas Mihelones atmiņas atstāja arī Ella Medalje.

⁶³ Otrā akcija notika 8. decembrī.

⁶⁴ 30. novembrī un 8. decembrī nogalināto asiņaino un cauršauto apģērbu kopā ar mēbelēm no geto pēc tam pārdeva vāciešiem un vietējiem iedzīvotājiem.

⁶⁵ Acīmredzot runa ir par Mazā geto pārvaldi.

⁶⁶ Domāti ebreju policisti.

⁶⁷ Makss Vands 30. gados emigrēja no Vācijas uz Latviju.

⁶⁸ Skaitis nepārprotami pārspilēts. Ticamākais – 2500 cilvēku.

⁶⁹ Salaspili par no Eiropas valstīm atvesto ebreju ieslodzījuma vietu sāka izveidot 1941. gada oktobrī, taču 1942. gadā tur sāka ieslodzīt vietējos iedzīvotājus un no Krievijas un Baltkrievijas rietumu apgabaliem deportētos iedzīvotājus. Viņu spīdzināšanā piedalījās gan nacistu okupanti, gan arī vietējie to atbalstītāji. Plaši izplatīta bija asins ņemšana no bērniem Vācijas armijas vajadzībām. Literatūrā atrodams ziņas par koncentrāci-

jas nometnē ieslodzīto un upuru skaitu ir pretrunīgas (padomju izdevumos parasti norādīts, ka nometnē vienlaicīgi atradušies 14–25 tūkst. ieslodzīto, bet upuru skaits sasniedza 53 tūkstošus, to skaitā 7 tūkstošus bērnu). Pēc jaunākajiem pētījumiem 1943.–1944. gadā koncentrācijas nometnes barakās pastāvīgi atradās 2000–3000 ieslodzīto, mirušo skaits nepārsniedz 2000, bet caur Salaspili kā tranzītnometni izgājuši ne vairā kā 12 tūkstoši. Nometnē galvenokārt bija ieslodzīti latvieši, bet 1941.–1942. gadā bija daudz ebreju, 1943. gadā – baltkrievu. Hitleriešiem atkāpjoties un slēpjot savu noziegumu pēdas, nometni iznīcināja, bet daļu ieslodzīto aizveda uz koncentrācijas nometnēm Polijā un Vācijā. 1967. gadā koncentrācijas nometnes vietā tika atklāts Salaspils memoriālais ansamblis.

⁷⁰ Pavisam no reiha (t.i., Vācijas, Austrijas un Čehijas) uz Latviju tika deportēti 24 603 ebreji (no tiem Latvijā nogalināja ap 11 tūkstošiem cilvēku, izdzīvoja 1073) un vēl pa dažiem tūkstošiem (precīzs skaits nav zināms) no Ungārijas un Lietuvas.

⁷¹ Līdz Rīgas geto ieslodzīto iznīcināšanas akcijām 1941. gada 30. novembrī un 8. decembrī geto pārvaldnieks Frīdrihs Brašs bija pakļauts Rīgas virsbirģermeistara Hugo Vitroka aparātam. Taču faktiski geto kontrolēja nevis civilā pārvalde, bet SS oberšturmfiirers (vecākais leitnants) Kurts Krauze, kurš 10. decembrī sevi pasludināja par geto komandantu un tāds skaitījās līdz 1943. gada janvārim.

⁷² SS šārfiirers (seržants) Makss Himnihs – Mazā geto komandanta K. Krauzes personīgais adjutants, izcēlās ar sadistisku nežēlību.

⁷³ Viņu vidū bija arī vēstures un ebreju dzīves nacisma laikā pētniecības žurnāla «Lecter Hurbn» («Pēdējā Katastrofa») redaktors. Žurnāls iznāca Minhenē pēc atbrīvošanas. 1946. gada 1.–2. žurnāla numurā Kaplans publicēja rakstu «Ieroči Rīgas geto». (*Autora. piez.*)

⁷⁴ Gaļas norma bija 175 g nedēļā.

⁷⁵ Deportēts uz Rīgu no Ķelnes.

⁷⁶ *Gemara* (no senebreju val. – «noslēgums», «mācīšanās») – diskusiju krājums par Mišnas tekstu, kurš ietilpst Talmudā.

⁷⁷ Armijas gaisa spēki (no vācu val.).

⁷⁸ Jakovs Jevelsons (1902–1942) – advokāts, tiesību zinātņu kandidāts. Dzimis Priekulē, beidzis ģimnāziju Rīgā. 1921.–1927. gadā Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes students. Strādāja par zvērināta advokāta palīgu, vēlāk par zvērinātu advokātu Rīgā. Ebreju studentu korporācijas *Hasmonea* dibinātājs. 1942. gada rudenī kopā ar grupu Rīgas geto ieslodzīto centās aizbēgt uz Zviedriju, taču nacistu drošības policija viņu arestēja na nogalināja.

⁷⁹ Patiesībā Josifs Botvinkins bija mehāniķis.

⁸⁰ Patiesie šī incidenta apstākļi atspoguļoti SD Latvijā drošības policijas priekšnieka 1942. gada 14. decembra ziņojumā: «1942. gada 28. oktobrī uz ceļa Rīga – Madona notika apšaušana ar deviņiem no geto izbēgušiem ebrejiem. Grupa gribēja apvienoties ar bandītiem (domāti padomju partizāni) Latgalē. Pusotras stundas ilgas apšaušanas laikā septiņi ebreji tika nogalināti, bet divi sagūstīti. Drošības spēku pusē ir viens ievainotais.»

⁸¹ Domāts Rūdolf Hārs, ko deportēja uz Rīgu no Drēzdenes.

⁸² Domāts Herberts Perls, ko deportēja uz Rīgu no Hannoveres.

⁸³ SS oberšturmfiirers (vecākais leitnants) Eduards Rošmans nomainīja K. Krauzi Rīgas geto komandanta amatā 1943. gada janvārī

⁸⁴ 1944. gadā daudzviet Latvijā masu slepkavības vietās liķu izrakšanai un sadedzināšanai parādījās speciālas komandas, kas bija pakļautas SS štandartenfiireram (pulkvedim) P. Blobelim. Latvijā tā bija zonderkomanda SK-1005 SS šturmabanfiirera V. Helfsgota vadībā. Darba komandu nosacīti sauca «*Stützpunkt*» (no vācu val. – «atbalsta punkts»). Rīgā šo operāciju vadīja SS oberšturmfiirers Haselbahs, un tā sākās 1944. gada 9. aprīlī, kad SD drošības policijas priekšnieks SS oberšturmabanfiirers R. Lange tā rīcībā nodeva 30 ebreju no koncentrācijas nometnes Kaizervalde. Šim darbam tika vāktas nāvinieku grupas no ebrejiem un padomju karagūstekņiem. Rīgas apkārtnē viņi strādāja Rumbulā, Biķernieku mežā un citās vietās. Masu kapus atraka, upuru atliekas sadedzināja, bet apdegušos kaulus samala speciālos kaulu smalcinātājos. Tā kā ieslodzītie strādāja iekalti ķēdēs, bet naktis pavadīja zem atklātām debesīm turpat mežā piesieti pie koka, viņi drīz zaudēja darbības spējas. Viņus nogalināja un sadedzināja pašu no liķiem saliktajos ugunsuros. Pavisam komandā «*Stützpunkt*» bojā gāja ne mazāk par 300 ebrejiem.

⁸⁵ Visticamāk, domāts Rīgas Centrālcietums.

⁸⁶ Rūdolf Lange (1910–1945) – SS šturmabanfiirers (majors), no 1942. gada oberšturmabanfiirers (pulkvedis). Beidzis Jēnas universitāti, tiesību doktors. No 1933. gada dienēja gestapo. 1941. gadā – *einzackomandas* 2 Rīgā komandieris, no decembra – SD drošības policijas priekšnieks Latvijā. 1945. gada janvārī Pozenā (tagad Poznaņa Polijā) izdarīja pašnāvību.

⁸⁷ «Lenta» – 1880. gadā dibināta tekstila un galantērijas fabrika (Jelgavas ielā 68/72). Darba nometnē «Lenta» dažādā laikā atradās 600–1000 ieslodzītu cilvēku.

⁸⁸ Atradās Mežaparkā Rīgā (vācu val. *Kaiserwald* – Ķeizarmežs, vēsturiskais šīs vietas nosaukums).

⁸⁹ *Entlausung* (vācu) – atutošana, dezinfekcija.

⁹⁰ Transporti ar ebrejiem uz Vāciju devās 1944. gada 6. augustā, 25. un 29. septembrī. Divus no trīs kuģiem ar ebrejiem no Štuthofas koncentrācijas nometnes (starp kuriem bija ebreji no Rīgas), kas pašās pēdējās kara dienās izgāja no Dancigas (Gdaņska) un devās uz Vāciju, nogremdēja sabiedroto aviācijas uzlidojumā, bet tos nedaudzos, kuriem izdevās noturēties uz ūdens, nošāva un noslīcināja hitlerieši. Pēdējais transports ar apmēram 100 cilvēkiem tika nosūtīts 2. oktobrī – 10 dienu pirms Sarkanās armijas ienākšanas Rīgā.

⁹¹ Nirnbergā paralēli plašajam Starptautiskajam kara tribunālam pret galvenajiem nacistiskajiem noziedzniekiem (1945. gada 20. novembris – 1946. gada 1. oktobris) notika arī vairāki tā sauktie mazie procesi. Šeit domāts viens no tādiem.

⁹² *Daugavas vanagi* – latviešu sabiedriski politiska organizācija emigrācijā, 1945. gadā Beļģijā to dibināja pirmskara Latvijas armijas un nacistu izveidoto formējumu militārpersonas. No 1990. gada tās nodaļa darbojas Latvijā.

⁹³ Žanis (Jānis) Lipke (1900–1987) – Rīgas strādnieks. Nacistiskās okupācijas laikā (1941–1944) savā mājā Ķīpsalā viņš slēpa un izglāba no nāves vairāk nekā 50 ebreju. 1989. gadā Rīgā, Meža kapos viņam uzstādīja pieminekli, bet Jaunajos ebreju kapos Šmerli 1990. gadā – piemiņas akmeni par godu viņam un viņa dzīvesbiedrenei Johannai. Pieminekļu autore – tēlniece Leja Novožeņeca (dz. 1921).

⁹⁴ *Jad-Vašem* (no ivr. val. – «piemiņa un vārds») – «..tiem Es došu vietu Savā namā un Savos mūros un došu tiem vārdu... mūžīgu vārdu, kas ne taps izdzēsts! (Jes. 56:5) – Katastrofas upuru un varonības nacionālās piemiņas institūts (Jeruzalemē). Faktiski nodibināts 1946. gadā. Likumu par tā dibināšanu Izraēlas parlaments pieņēma 1953. gadā. Institūtā iekļauts Vēstures muzejs, Mākslas muzejs, Piemiņas zāle, Vārdu zāle, monumenti Piemiņas siena un Iznīcināto kopienu ieleja, Pasaules tautu taisnīgo cilvēku aleja, Komiteja nosaukuma *Pasaules tautu taisnīgs cilvēks* piešķiršanai, Katastrofas un ebreju Pretošanās arhīvs, bibliotēka, katastrofas vēstures pasniegšanas Vispasaules centrs, nodaļa «Iznīcināto kopienu enciklopēdija», Pētījumu un publikāciju centrs, Katastrofas pētīšanas Vispasaules institūts.

⁹⁵ Pasaules tautu taisnīgais – goda nosaukums, ko Izraēla piešķir cilvēkiem, kuri holokausta laikā glābuši ebrejus. Saskaņā ar likumu «Par mocekļu un varoņu piemiņas iemūžināšanu» šo nosaukumu piešķir katastrofas un varonības Nacionālais institūts *Jad-Vašem*, pasniedzot medaļu un Goda rakstu.

⁹⁶ Kad 1944. gada 13. oktobrī Rīgā ienāca Sarkanā armija, pilsētā dzīvi bija palikuši nepilni divi simti ebreju, kuri bija izbēguši un kurus bija izglābuši citu tautību līdzpilsoņi. Pēc Muzeja *Ebreji Latvijā* ziņām, no 285 Rīgas ebrejiem, kurus centās izglābt, izdzīvoja apmēram 240 cilvēku.

⁹⁷ Sk. 20. piezīmi 227. lpp.

⁹⁸ Patiesībā daudz lielāks skaits, kaut gan esošajā literatūrā skaitļi ir ļoti atšķirīgi.

IV daļa

RĪGAS EBREJI

1944. GADA OKTOBRĪ -

1972. GADA SEPTEMBRĪ

Šajā nodaļā pievēršamies Latvijas ebreju mazo kopiņu pēckara vēsturei, kad vēl tie atjaunoja padomju režīmu. Šis periods kā neviens cits jau izsekotāja savu godpilno lappusi Latvijas ebreju vēsturē un guvis atspoguļo vietā padomju ebreju sabiedrības garīgajā jomā; tāpēc nebūs pārspīlēts mūsu apgalvojums, ka šis periods nozīmē pārsniegt vietējos ietvarus un ietekmē tālāko notikumu gaitu.

Pēdējos gados parādījusies Latvijas ebreju nacionālā aprīpe cieši saistīta ar viņu piedalīšanos Latvijas atbrīvošanā no nacistiem Latviesu divīzijas rindās.

Ebreji Strādnieku gvardē un Latviešu divīzijā

Padomju varas gadā (1940. gada jūnijs - 1941. gada jūnijs) tika izveidota tā sauktā Strādnieku gvarde - milicijas paveids, kas uzturēja kārtību šajās apgabalos.

Gvardē piedalījās daudzi ebreji. Viņu vidū bija pārliecināti komunisti un arī bezpartijiskie. Nemot vērš paktu starp krieviju un Vāciju, ebreju iedzīvotājiem bija radusies sajūta, ka viņiem var draudēt tās pašas brīgas, kas Otrā pasaules kara sākumā piemēlēja Polijas ebrejus. Tāpēc valdīja pārliecība, ka vajag atbalstīt padomju režīmu kā šķērslī pret nacistisko Vāciju. Tas bija viens no iemesliem, kāpēc ebreji piedalījās Strādnieku gvardē.

Mēs jau stāstījām par šīs gvardes piedalīšanos Liepājas atbrīvošanā, kurā liudākā daļa gvardistu krita cīņās. Šī gvarde uzturēja kārtību evakuācijas laikā no Rīgas, levdorojama gvardē-

19. nodaļa

PADOMJU PERIODA NOZĪME EBREJU DZĪVĒ

Rīgas Ebreji pēc Otrā pasaules kara. Padomju perioda apskats

Šajā nodaļā pievērsīsimies Latvijas ebreju mazo kopienu pēckara vēsturei, kad valstī atjaunoja padomju režīmu. Šis periods kā neviens cits jau ierakstījis savu godpilno lappusi Latvijas ebreju vēsturē un guvis atspulgu visā padomju ebreju sabiedrības garīgajā jomā; tāpēc nebūs pārspilēts mūsu apgalvojums, ka šī perioda nozīme pārsniedz vietējos ietvarus un ietekmē tālāko notikumu gaitu.

Pēdējos gados¹ parādījusies Latvijas ebreju nacionālā apziņa cieši saistīta ar viņu piedalīšanos Latvijas atbrīvošanā no nacistiem Latviešu divīzijas rindās.

Ebreji Strādnieku gvardē un Latviešu divīzijā

Padomju varas gadā (1940. gada jūnijs – 1941. gada jūnijs) tika izveidota tā sauktā Strādnieku gvarde – milicijas paveids, kas uzturēja kārtību jaunajos apgabalos.

Gvardē piedalījās daudzi ebreji. Viņu vidū bija pārliecināti komunisti un arī bezpartijiskie. Ņemot vērā paktu starp Krieviju un Vāciju, ebreju iedzīvotājiem bija radusies sajūta, ka viņiem var draudēt tās pašas briesmas, kas Otrā pasaules kara sākumā piemeklēja Polijas ebrejus. Tāpēc valdīja pārliecība, ka vajag atbalstīt padomju režīmu kā šķērslī pret nacistisko Vāciju. Tas bija viens no iemesliem, kāpēc ebreji piedalījās Strādnieku gvardē.

Mēs jau stāstījām par šīs gvardes piedalīšanos Liepājas aizstāvēšanā, kurā lielākā daļa gvardistu krita cīņās. Šī gvarde uzturēja kārtību evakuācijas laikā no Rīgas. Ievērojama gvardi-

stu daļa un viņu ģimenes ar lielu bēgļu plūsmu 1941. gada 22. jūnijā – 1. jūlijā evakuējās uz Padomju Savienību.

Latviešu pretnacistisko bruņoto formējumu organizēšanās sākās tūlīt pēc vāciešu iebrukuma, kad pulkvedis Jansons Valkā izveidoja tā sauktos iznīcinātāju bataljonus, kuri devās Tartu virzienā. Bataljoni cieta nežēlīgu sakāvi, un to atliekas, ap 3 tūkstošiem cilvēku, tika evakuētas uz Orskas rajonu. Kad profesora Kirhenšteina vadītā Latvijas valdība Kirovā (agrāk Vjatka) Gorohovecas noietnēs netālu no Gorkijas (Nižņijnovgoroda) sāka organizēt Latviešu divīziju,² tai kā 1. latviešu strēlnieku pulks pievienojās uz Orsku evakuētie.

Latvijas ebreji, kuri atradās dažādos Padomju Savienības reģionos, uzzināja par nacistu ļaundarībām un brīvprātīgi pierakstījās divīzijā. Viņi arī zināja, ka agrāk vai vēlāk tos mobilizēs, un uzskatīja par labāku pierakstīties brīvprātīgi, lai atrastos savu biedru vidū. Vairākos bataljonos ebreju skaits sasniedza 50–70 procentu. Ebreji bija politiskie vadītāji, seržanti, leitnanti, zemākā un vidējā posma komandieri, kā arī augstākie virsnieki, piemēram, kapteinis Naums Hohmans, pulka komandieris Perlovskis un komisārs Mazo.

Attiecības starp ebrejiem un citu tautību pārstāvjiem bija labas. Antisemitisms nebija manāms, un bija stingri aizliegts apvainot ebrejus.

Jāatzīmē Latvijas valdības vadītāja profesora Kirhenšteina antisemitiskais izlēcienis. Divīzijas parādē, ejot garām apakšvienībai, kurā 70 % zaldātu, virsnieku un komandieru bija ebreji, viņš ar dusmām teica: «Kas tas par pulku ar žīdiem?!»

Cik vien iespējams, ebreju karavīri savā starpā sarunājās jidišā. Sestdienās, svētkos un pat parastās dienās, savācot minjanu, skaitīja lūgšanas. Lūgšanu grāmatu nebija, un katrs lūdzās pēc atmiņas; bija ticīgi un neticīgi zaldāti, un pastāvīgās briesmas izraisīja reliģiskas jūtas arī neticīgajos, kuri sāka piedalīties lūgšanās.

Var uzskatīt, ka divīzijā dienēja 3 tūkstoši ebreju. Kaujās pie Narofominskas, Maskavas, Starajas Rusas un vēlāk Latgalē, ieņemot Krustpili, un pašās kara beigās Kurzemē bojā gāja daudzi divīzijas ebreji, kura izcēlās ar kaujinieku drosmi un varonību. Bija ebreji izlūki, kuri saņēma apbalvojumus.

Par panākumiem kaujās 201. latviešu divīzijai piešķīra 43. gvardes divīzijas nosaukumu, un tās karavīri nēsāja īpašu atšķirības zīmi.

Pēc kara divīziju izformēja un no tās kaujiniekiem Latvijā atgriezās 1200 cilvēku – lielākā daļa krita cīņās par Latviju...

(Detalizētas ziņas par Latviešu divīziju mums sniedza tās kaujinieki – Mordehajs Milšteins un Ješije Branovers.)

Ebreju partizāni

Cik varēja saprast no to cilvēku stāstiem, kuri Otrā pasaules kara laikā atradās Latvijas frontes tuvumā un paši piedalījās kaujās, atsevišķas ebreju partizānu grupas Latvijā nebija.

Bet Latvijas ebreji bija partizānu vienībās gan Latvijā, gan kaimiņos Lietuvā.

Mēs sniegsim dažus izvilkumus no Meleha Bežinska liecībām, ko viņš sniedza *Jad-Vašem* (*Jad-Vašema* arh., T-A, 3445. lieta).

M. Bežinskis dzimis 1921. gadā Polijā, ar ģimeni emigrējis uz Latviju. Strādājis Rīgā par tekstilinženieri. Pēc vāciešu ienākšanas nacisti ieņēma viņa dzīvokli, bet viņš pārcēlās uz geto Maskavas priekšpilsētā.

Jau pašā kara sākumā varēja just latviešu apsardzes cietsirdīgo apiešanos. 27–30 cilvēku grupa nolēma izkļūt no geto. Bēgšanas laikā Bežinskis pirmoreiz piedalījās sardzē stāvošā vācieša nogalināšanā. Ar laiku tā kļuva par darbību, kas tika uztverta vienaldzīgi. Vēl atrodoties geto, grupai izdevās nopirkt ieročus no baltkrieviem, kuri jau sāka vilties savos nacistu aizbildņos rasu naida dēļ, kas skāra arī viņus.

No tiem, kuri izbēga no geto, Bežinskis atceras uzvārdus Meje-ronvičs, Himmelhohs un Levins.

Grupa nokļuva līdz Latgalei, starp Daugavpili un Rēzekni, kur tā slēpās mežos. Drīz to uzgāja krievu partizāni, kuri, pēc tam kad bija pārliecinājušies, ka viņiem darīšana ar ebrejiem, pieņēma viņus savā nodaļā.

Vienību vadīja latvieši Bohems un Vītols. Galvenais vadonis bija krievs ar iesauku «Starik» (Vecis). Vienībā 15–20 % bija latvieši, pārējie – krievi. Latvieši bija komunisti, kuri padomju varas laikā ieņēma augstus posteņus.

Sākumā attieksme pret ebrejiem bija skeptiska. Viņiem uzticēja palīgdarbus virtuvē, uzkopšanu, rūpes par zirgiem.

Vēlāk viņus sāka iesaistīt arī kaujas operācijās, piemēram, sliežu ceļu un tiltu spridzināšanā, uzbrukumos militārajam transportam utt. Partizāniem bija rācijas, pa kurām viņi no Vitebskas

saņēma instrukcijas diversijām. Visas operācijas bija saistītas ar lielām briesmām, un nekad nebija pārliecības, ka to dalībnieki atgriezīsies nometnē. Tāpēc vienību sauca par «nāvinieku komandu».

Ar laiku saprata, ka intelektā un uzticībā ebreji neatpaliek no saviem neebreju biedriem, un viņiem sāka dot svarīgus uzdevumus. Pēc tilta uzspridzināšanas ceļā, kas veda uz Smoļensku, pienāca pavēle atkāpties Sebežas, Krievijas pirmās pilsētas aiz Latvijas robežām, virzienā, un no tā laika sākās Bežinska dienests Sarkanajā armijā, viņa pārceļšana pēc personiskā lūguma uz Latviešu divīziju, kur viņš saņēma apbalvojumu par varonību, kaujās tika smagi ievainots, ārstējās dažādos kara hospitāļos – gara dažādu ciešanu un smagu pārdzīvojumu virkne. Pēc kara viņš atgriezās Latvijā, kur no visas savas ģimenes atrada tikai tēvu. Viņi nolēma atgriezties Polijā, kur dēls aktīvi piedalījās *Brihā* – ebreju pārvešanā pār dažādām robežām un valstīm uz Izraēla zemi.

Kad pienāca Bežinska kārta veikt *aliju* ar *alija-bet*³, angļi nelegālo kuģi aizturēja un nosūtīja uz Kipru. Pēc ebreju valsts izveidošanas viņš ieradās Izraēlā.

Ir arī Haima Gordina no Daugavpils liecības, kurš izbēga no geto un piedalījās partizānu aktivitātēs Lietuvā.

Zināms, ka bija latviešu partizānu vienības, bet viņi ebrejus savās apakšvienībās nepieņēma.

Briha

Sarkanā armija Rīgā iegāja 1944. gada 13. oktobrī.

Pirms aprakstām nākamos notikumus, dosim īsu *Brihas* apskatu –, cik tā skar Latviju.

Briha (bēgšana) – tā sauca nelegālo kustību pēc Otrā pasaules kara, kas ebrejus no Austrumeiropas valstīm – Padomju Savienības, Polijas, Čehoslovākijas u.c. nogādāja Vidusjūras un Melnās jūras piekrastē tālākai repatriācijai uz Izraēla zemi.

Viens no sarežģītākajiem uzdevumiem bija *Brihas* organizēšana no Padomju Savienības. Taču mēs galvenokārt pakavēsimies pie Latvijas, kaut gan nebija īpašas Latvijas ebreju atlasēs, bet vadībā atradās Latvijas puīši, un konspiratīvo un bīstamo darbu varēja veikt tikai tādi cilvēki, kas cits citam uzticējās.

To vidū, kas atradās organizācijas vadībā, bija Samuils Jofe, kurš upurēja dzīvību, lai sasniegtu *Brihas* mērķi.

Samuils Jofe dzimis 1918. gadā Rīgā. Viņa vecāki Eliezers un Šeina Jofes, inteligenti cilvēki un apzinīgi cionisti, vairākas reizes apmeklēja Izraēla zemi. Samuils jeb Muļka, kā viņu sauca biedri, mācījās ivrita pamatskolā un 1938. gadā pabeidza ivrita ģimnāziju Rīgā. No bērnības viņš bija jaunatnes organizācijas *Hašomer Hacair*⁴ (*Necah*) biedrs, bet pēc ģimnāzijas beigšanas vadīja tās nodaļu Liepājā.

Pēc Padomijas īstenotās Latvijas aneksijas 1940. gadā viņš savu darbu turpināja slepeni.

1941. gada jūnijā pēc Vācijas–Padomju Savienības kara sākuma S. Jofe kopā ar draugu Gamlielu Blaušildu (Gamļi-Kfar-Blum) bēga uz Igauniju un pievienojās Sarkanās armijas kādai latviešu apakšvienībai – tā sauktajam iznīcinātāju bataljonam, kas centās apturēt vāciešu uzbrukumu. Viņi abi tika ievainoti, Blaušilds smagāk, un Jofe gāja meklēt palīdzību, bet tādā jūklī vairs neatrada savu biedru – un galu galā viņam pašam vajadzēja medicīnisko palīdzību. Viņu caur Tallinu evakuēja uz Ļeņingradu un tur atbrīvoja no dienesta Sarkanajā armijā. (Starp citu, kara laikā Jofe un Blaušilds tomēr viens otru atrada.)

Viens no viņa tuvākajiem draugiem vēl no skolas sola un organizācijas *Hašomer Hacair* bija Jakovs (Jaka) Jankelevičs (Jakovs Janajs). Viņi viens otru meklēja un satika.

Abi izlēma nokļūt padomju Vidusāzijā, lai mēģinātu no turienes atrast ceļu uz Izraēla zemi. 1942. gadā viņi aizbrauca uz Taškentu, kur bija daudz ebreju, arī no Baltijas, un sāka pulcēt ap sevi *Hašomer Hacair* biedrus.

Mēģinājumi nodibināt kontaktus ar Afganistānu, lai varētu pāriet robežu, neizdevās, un viņi sāka strādāt Taškentā, saistījās ar bijušajiem biedriem, kuri turpat dienēja Sarkanajā armijā, un ar tiem, kas bija frontē. Tādējādi Taškenta 1942.–1944. gadā kļuva par cionistisko pagrīdes darbības centru.

S. Jofe šajā laikā apguva inženierzinības – sākumā Taškentā, vēlāk Maskavā.

S. Jofe un J. Jankelevičs Rīgā atgriezās pēc atbrīvošanas. 1945. gada vasarā S. Jofem izdevās caur Poliju, Čehoslovākiju un Austriju aizbraukt uz Itāliju, lai no turienes repatriētos uz Izraēla zemi. Mērķis jau bija tuvu...

Pa ceļam uz Itāliju viņš redzēja, ka ir iespējas liela ebreju skaita pārvešanai uz Izraēla zemi. Viņš nolēma, ka šajā darbā iespējams daudz ko paveikt, un brauca atpakaļ – Jofe parādīja ārkārtēju drosmi un izlēmību, lai īstenotu kustības uzdevumus, kam bija uzticīgs, neskatoties uz visām grūtībām un briesmām, kuras viņš apzinājās no personiskās pieredzes.

Ar attiecīgo institūciju piekrišanu S. Jofe un J. Jankelevičs gada beigās Baltijas valstīs nodibināja organizāciju *Briha*, lai glābtu cionistiskās kustības aktīvistus, kara bāreņus un nedaudzos holokaustā izdzīvojušos un nogādātu viņus Izraēla zemē.

Galvenā atbildība par šo darbu gūlās uz S. Jofes pleciem. Muļka un Jaka pārcēlās uz Viļņu, kur vadīja konspiratīvu grupu, kas nodarbojās ar cilvēku sūtīšanu pāri robežai, protams, slepeni, bīstamajā ceļā uz Izraēla zemi.

Divu biedru darbība bija sekmīga, pateicoties tam, ka viņi viens otru papildināja. Muļkas impulsivitāte un bezgalīgā drosmē papildināja skaidro un aukstasinīgo Jakas nosvērtību. Rezultātā no 1946. gada janvāra līdz septembrim, t.i., deviņos mēnešos tika pārsūtīti vairāki simti cilvēku, viņu vidū arī organizācijas biedri ar ģimenēm – sievietēm un bērniem.

S. Jofi pirmoreiz arestēja uz robežas Brestā, bet viņam izdevās izbēgt.

Faktiski paša izvirzītie mērķi bija sasniegti. Kustības biedri, viņu tuvinieki un vienkāršie ebreji tika pārsūtīti uz noteiktiem izbraukšanas punktiem. Apstākļi sarežģījās, un ar katru dienu situācija pasliktinājās. Taču S. Jofe un J. Jankelevičs palika savā postenī pēdējie. Iemesls bija dažādu partiju cionistu arests, to skaitā arī divu *Hašomer Hacair* aktīvu locekļu – Kopeļa Skopa 1946. gada februārī Līvovā un Iljas Zaidina apcietināšana tajā pašā gadā Rīgā. (Pirmais jau sen dzīvo Izraēlā, otrs ieradās dažus mēnešus pirms šīs grāmatas iznākšanas.)

Muļka un Jaka negribēja pamest arestētos biedrus, kaut gan cerības uz viņu atbrīvošanu bija vājas. Bija tikai kapteiņa biedriska atbildības sajūta, kurš nepamet kuģi, pirms to nav atstājis pēdējais pasažieris.

1946. gada septembrī abus arestēja un pārveda uz Maskavu. Izmeklēšana notika Lubjankas un Lefortovas cietumā. VDK Īpašā apspriede piesprieda viņiem 25 gadus spaidu darbus.

1946. gadā sakarā ar bēgšanu no aresta S. Jofe atradās īpaši smaga režīma apstākļos. Viņu nosūtīja uz nometnēm Urālos un

Sibīrijas ziemeļos, kur vajadzēja strādāt kopā ar kriminālnoziedzniekiem. Viņa tehnisko izglītību izmantoja tikai dažreiz. Viņš iemantoja kuņģa kaiti, stipri cieta un pēc ilgas slimošanas mira 1955. gadā Birobidžanā.

Jakovs Jankelevičs vienpadsmit gadu pavadīja dažādās no-metnēs. Viņu atbrīvoja 1957. gadā, un 1961. gadā viņš repatriējās uz Izraēlu.

Samuils Jofe, Jakovs Jankelevičs un grupa aktīvāko biedru no *Brihas* par varonīgo rīcību tika apbalvota ar *Ut-Hagana*⁵ goda zīmi.

Ebreju kopienas attīstība Rīgā pēckara gados

Runājot par Latvijas ebrejiem, mēs parasti domājam Rīgas ebrejus, jo citur Latvijā – Kurzemē un Latgalē – viņu skaits šodien ir neliels un nepārsniedz 4 tūkstošus. Gandrīz puse no viņiem dzīvo Daugavpilī, bet daļa Rēzeknē un citās Latgales apdzīvotās vietās. Ebreju skaits Liepājā (Kurzemē) ir neliels.

Pavisam atšķirīga bija ebreju kopienas attīstība Rīgā, kur atbrīvošanas dienās no dažādiem bunkuriem un paslēptuvēm iznāca vairāki desmiti ebreju. Izglābušos skaits nepārsniedza simt cilvēku.

Pilsētas un ebreju kopienas izaugsme

25 gados, līdz 1970.–1971. gadam, ebreju skaits Rīgā pieauga līdz 35–36 tūkstošiem.

Šis pieaugums bija Rīgas kopējās attīstības rezultāts. Padomes to pārvērta par smagās un vieglās rūpniecības centru, uzceļot lielas rūpnīcas – Dīzeļu, Elektromašīnbūves, dzelzsbetona izstrādājumu un kokapstrādes kombinātu. Jau cara laikos pastāvējusi Vagonu rūpnīca tika paplašināta, un tā kļuva par otro lielāko šajā nozarē visā Padomju Savienībā.

Vieglā – tekstila un trikotāžas rūpniecība arī tika ievērojami paplašināta. Gumijas izstrādājumu rūpnīca *Kvadrāts* tika palielināta desmit reizes salīdzinājumā ar tās agrāko apjomu.

Attīstības plānos neņēma vērā nepietiekamo vietējo darbaspēku un izejvielu trūkumu. Tos vajadzēja ievest no tāliem PSRS rajoniem. Arī noieta tirgus neatradās tuvākajā apkārtnē. Šis sa-steigtās industrializācijas mērķis bija tīri politisks.

Nacionālais noskaņojums Baltijas valstīs – Igaunijā, Latvijā un Lietuvā bija krasi izteikts. Nebija aizmirsta zaudētā neatkarība, no tās negribēja atteikties, un varas centrālās institūcijas darīja visu, lai šajā regionā izmainītu nacionālā sastāva proporcijas. Lai rusificētu Baltijas valstis, no Krievijas iekšējiem apgabaliem tika ievesti nepieciešamie speciālisti un pat vienkāršie strādnieki. Šī politika noveda pie tā, ka nelatviešu skaits Rīgā sasniedza 52 %, bet kopējais iedzīvotāju skaits 1970. gadā bija 600 tūkstošu. Pēdējos gados pirms Pirmā pasaules kara iedzīvotāju skaits nepārsniedza pusmiljonu, bet neatkarīgās Latvijas laikā bija mazāks par 400 tūkstošiem. Cilvēku pieplūdums veicināja dzīvojamo kvartālu celtniecību un palielināja vietējo pieprasījumu dažādās sfērās.

Izveidojot tā sauktās pamatnozares, vajadzēja arī palīgstrādniekus, apkalpojošās sfēras darbiniekus un kalpotājus, un šajās vietās iekārtojās daudzi atbraukušie ebreji.

Latvijas galvaspilsētā atgriezās izdzīvojušie ebreji, kuri bija evakuējušies uz Padomju Savienību, un Latviešu divīzijas cīnītāji, kuri pa šo laiku bija nodibinājuši ģimenes, un kopā ar viņiem sāka plūst ebreju straumes no dažādiem Krievijas rajoniem, jo dzīves apstākļi Rīgā bija labāki nekā citur Padomju Savienībā.

Rīgas ebreju nacionālās tendences

Sākot ar 1945. gadu nav iespējams noteikt Rīgas ebreju demogrāfisko sastāvu. Iespējams, ka daļa no viņiem ieradās no kaimiņos esošās Lietuvas, kur bija stipri attīstīta nacionālā pašapziņa. Vairums jaunatbraukušo nāca no tiem Krievijas apgabaliem, kur speciālā ebreju izglītība bija ļoti zemā līmenī, vai vispār nebija.

Nav ne mazāko šaubu, ka noskaņu un tendenču nesēja bija Latvijas ebreju jaunatne, kura bija ieguvusi izglītību ivritā un jidišā ebreju skolās, un Otrā pasaules kara četri–pieci gadi nespēja iznīcināt šo ietekmi un no atmiņas izdzēst politisko partiju nacionālo darbību neatkarīgajā Latvijā, īpaši cionistisko jaunatnes organizāciju, centru, *Hahšaras* darbošanos un pārceļotāju kustību uz Izraēla zemi, ko pārtrauca kara sākums.

Padomju attieksme pret cionismu

Ebreju valsts pasludināšana un tās Neatkarības karš⁶ radīja jaunas cerības un deva līdz šim nebijušo sparū Krievijas ebrejiem. Nedrīkst aizmirst PSRS atbalstu pirmajos liktenīgajos Izraēlas Valsts gados un būtisko Čehoslovākijas palīdzību, ko atbalstīja Padomju Savienība.

Ar gadiem parādījās Padomju Savienības divkosīgā attieksme pret cionistisko kustību: vajāšana PSRS, bet politisku apsvērumu diktēts atbalsts ārpus valsts robežām, lai sagrautu angļu intereses Tuvajos Austrumos. Nav arī izslēgts, ka viens no motīviem bija cerība, ka ebreji varētu būt atbalsts krievu ietekmei Tuvajos Austrumos.

Padomju Savienība bija pirmā, kas atzina Izraēlu *de jure*, un, kad Krievijā ieradās pirmie ebreju vēstniecības darbinieki Goldas Meiras vadībā, izplatījās runas, ka no padomju pilsoņu vidus varēs mobilizēt brīvprātīgos palīdzībai Izraēlas armijai. Taču, kad noskaidrojās, ka jaunās valsts politika neatbilst padomju plāniem un Krievijas ebreju vidū pastiprinājās nacionālas tendences, sākās cīņa pret Izraēlu un Vispasaules cionistu organizāciju. Pats ekstremālākais pagrieziena punkts bija tad, kad padomes sāka izteiktu proarābisku politiku.

Ebreji Padomju Savienībā pirms Otrā pasaules kara

Lai pienācīgi izprastu šo situāciju, nepieciešams sniegt īsu, koncentrētu Krievijas ebreju vēstures apskatu, sākot ar 1917. gada revolūciju.

Visu pilsoņu līdztiesības pasludināšana deva grandiozu ebreju sabiedriskās dzīves pacēlumu. Tika atjaunotas pirms tam vajātās politiskās partijas, un uzplauka ebreju kultūra – avīzes, izdevniecības, skolas abās nacionālajās valodās. Kad nolēma sasaukt ebreju kopkongresu, publiskā polemikā tika pausti dažādu organizāciju viedokļi par nacionālo kultūras vai personisko⁷ autonomiju. Tā bija strauja ebreju sabiedrības atdzimšana.

Oktobra revolūcija pielika punktu visiem šiem centieniem un cerībām, īpaši pēc tam, kad visu ebreju lietu vadību pārņēma *Jevsekcija*⁸.

Bez politiskās darbības aizlieguma, kas tika attiecināts uz visām partijām, cīņa pret ebreju kultūru tās nacionālās savdabības dēļ bija īpaša, un tā bija ne tikai pret ebreju reliģiju un tradīcijām, bet arī pret ivritu un ebreju vēstures mācīšanu.

Padomju valdība atvēra plašu skolu tīklu ar jidiša mācību valodu, bet no to programmām bija svītrots viss, kas attiecās uz ebreju [kultūru, reliģiju, vēsturi u.c.] jomām daudzguadsimtu garumā. Jidiša valodu, cik tas bija iespējams, atbrīvoja no senebreju vārdiem vai arī viņu rakstību pārveidoja «dabiskāk», t.i., rakstīja fonētiski. Lai ortogrāfiju atdalītu no senebreju pirmavota, to izkropļoja anulējot beigu burtus ם, ן, ך, ף. Ebreju literatūras kursu saīsināja, un no tā izņēma visus nacionālos motīvus.

Tādējādi ebreju skolas ne ar ko, izņemot valodu, neatšķīrās no citām mācību iestādēm. Daudzi vecāki savus bērnus labprātāk sūtīja krievu vispārīzglītojošās skolās, kuras deva lielākas iespējas tālākai izglītības apgūšanai.

Reizē ar ebreju skolu atvēršanu sāka iznākt arī ebreju avīzes – «Der Emes» («Patiesība») 1920. gadā Maskavā, «Der Štern» («Zvaigzne») 1925. gadā Kijevā un «Oktjabrj» 1925. gadā Minskā. Ievērojami attīstījās arī ebreju literatūra, rakstnieki Dāvids Bergelsons, Dāvids Hofšteins, Moše Kuļbaks, Perecs Markišs, Ļevs Kvitko u.c. Valsts ebreju teātris Solomona Mihoelsa⁹ vadībā guva lielus panākumus. Maskavas, Kijevas, Odesas un Ļeņingradas universitātēs un citās zinātniskās iestādēs turpinājās pētnieciskais darbs lingvistikā, folklorā un demogrāfijā.

1924.–1935. gadā, pateicoties organizācijai EDZB¹⁰, kas ar Amerikas *Džoint* palīdzību ierīkoja lauksaimniecības apmetnes darbaspējīgiem ebrejiem, Ukrainā un Krimā tika izveidotas ebreju sādžas, kuras kolektivizācijas gados pārveidoja kolhozos. Arī to ekonomiskais līmenis bija salīdzinoši augsts, pateicoties palīdzībai no ārzemēm. Šāda situācija raisīja apkārtējo iedzīvotāju neapmierinātību un skaudību, un, kad 1934. gadā tika nolemts Birobidžanā¹¹ izveidot Ebreju autonomo apgabalu, daļa ebreju kolonistu tur kļuva par lauksaimniecības pionieriem. Taču vēl pirms tam, kad padomju ekonomikas industrializācija palielināja cilvēku aizplūšanu no laukiem uz pilsētu, daļa saimniecību bija gandrīz pilnīgi nolaista.

Pēc Komunistiskās partijas «tīrīšanām», kuras sākās 1935. gadā, iestādes un personas, kas bija saistītas ar ebreju lietām, tika likvidētas. 1938. gadā tika pārtraukta EDZB darbība un slēgta

avīze «Emes». Tika arestēti vairāki godprātīgi ebreju darbinieki, piemēram, M. Kuļbaks u.c. Ebreju sekciju kopā ar līdzīgām citu nacionalitāšu iestādēm slēdza 1930. gadā.

Antisemitisms Otrā pasaules kara laikā. Ebreju antifašistiskā komiteja

Pēc Vācijas–PSRS kara sākuma, kad nacisti okupēja tās teritorijas, kur vēl kopš apmešanās joslas laikiem bija ļoti liels ebreju iedzīvotāju skaits, hitlerieši sāka antisemitisku vajāšanu, kura, tāpat kā Latvijā, guva atbalstu ukraiņu un baltkrievu iedzīvotājos. Lietuvieši un ukraiņi piedalījās *einzacgrupās*, kuras pilnīgi iznīcināja ebreju iedzīvotājus. Šajos apgabalos praktiski neviens ebrejs neizglābās, un no vietējo iedzīvotāju puses, ar reti izņēmumiem, viņiem nebija nekādas palīdzības vai līdzjūtības.

Vācu propagandai bija panākumi arī Padomju Savienības neokupētajos apgabalos. To veicināja ievērojamais ebreju kalpotāju un strādnieku skaits, kuri ieņēma atbildīgus posteņus dažādās iestādēs, rūpniecības uzņēmumos un vietās, kur ebreji agrāk vispār nebija pārstāvēti.

Ebrejus apvainoja, ka viņus nemana frontē, neskatoties uz visu pakāpju ebreju karotāju lielo skaitu, kas tika apbalvoti par varonību. Pat partizānu vienībās bija izplatīts naidīgums pret ebrejiem...

Svarīgs notikums padomju ebreju dzīvē kara gados bija Ebreju antifašistiskās komitejas¹² izveide 1942. gadā.

Tas notika pēc Amerikas Savienoto Valstu iesaistīšanās karā, bet šajos Padomju Savienībai smagajos gados bija nepieciešams iespējami lielāks atbalsts un padomju regulārās armijas apgāde. Zinot, kāda ietekme ebrejiem ir Amerikā un citās angļu valodā runājošajās valstīs, krievi šim mērķim gribēja izmantot ebreju simpātijas komunistiskajam režīmam un Sarkanajai armijai, kur tajā laikā bija antihitleriskās cīņas galvenais faktors.

Komiteja izdeva uzsaukumu «Brāļiem ebrejiem visā pasaulē», ko bija parakstījuši ievērojami padomju ebreji. Tas guva atbalsi daudzās valstīs. 1942. gadā sāka iznākt komitejas avīze «Eini-kait»¹³. Tā bija vienīgā ebreju avīze Padomju Savienībā. 1943. gadā komitejas priekšsēdētājs Solomons Mihoelss un rakstnieks Iciks Fefers apmeklēja Savienotās Valstis, Kanādu un Angliju,

lai propagandētu un organizētu palīdzību Padomju Savienībai. Viņus visur uzņēma sirsniņi un viņu uzstāšanās guva lielus panākumus.

Taču jāuzsver, ka komitejas darbība tika stingri kontrolēta un pašā Krievijā tai nebija ne mazākās ietekmes varas lēmumos attiecībā uz ebreju iedzīvotājiem. Kaut arī «Einikait» 1945. gadā sāka iznākt trīs reizes nedēļā, informācija par ebrejiem tajā bija niecīga. Vara klusēja par ebreju neskaitāmajiem upuriem okupētajos apgabalos – likums, kas darbojas vēl šodien.¹⁴

Komitejas 1943. gada sēdē tikai Ilja Ērenburgs¹⁵ varēja atļauties atklāti uzstāties pret antisemitismu Padomju valstī, neviens cits klātesošais neparādīja tādu drosmi un runāja tikai mājieniem... Faktiski antifašistiskā komiteja bija tikai informatīva un propagandistiska institūcija ebrejiem ārzemēs. Tā bija bezspēcīga visos jautājumos, kas attiecās uz ebreju dzīvi Padomju Savienībā.

Savādas bija attiecības starp Padomju valdību un ebreju kopienas Izraēlas Valstī, kas palīdzēja Padomēm to antihitleriskajā cīņā. *Histadrut Haavodim*¹⁶, kas nolēma ziedot 10 tūkstošu sterliņu mārciņu dezinfekcijas punktu ierīkošanai Sarkanajā armijā, šo naudu varēja nodot tikai Krievijas sūtnim Londonā. Kad Telavivā izveidotā antifašistiskā komiteja *Liga-Vi*¹⁷ savāca naudu trim ambulancēm, to nodeva padomju pārstāvim Teherānā, nevis Maskavā...

Pastāv pieņēmums, ka Solomonam Mihoelsam un Icikam Fereram neatļāva apmeklēt ebreju kopienas Izraēla zemē.

Pēckara gadi Krievijā

Karadarbība 1941.–1944. gadā gandrīz pilnīgi iznīcināja apgabalus, kuros dzīvoja visvairāk padomju ebreju. Kad pēc uzvaras pār Vāciju sāka atdzimt normālā dzīve, liela daļa to ebreju, kuri atgriezās un bija izglābušies, labprātāk apmetās lielajās pilsētās.

Viņu fiziskā eksistence bija nodrošināta, bet citādi bija ar viņu garīgo dzīvi, ar ebreju valodas un kultūras saglabāšanu. Mēģinājumi atjaunot ebreju skolas atdūrās pret objektīvām grūtībām, jo nevienā no šīm vietām nebija kompakts ebreju kopienas.

Pirmajos pēckara gados parādījās ebreju grāmatas, darbu turpināja Valsts ebreju teātris un Minskā, Odesā un citās pilsētās

notika ebreju kultūras pasākumi. Daļa ebreju sabiedrisko darbinieku pulcējās ap Ebreju antifašistisko komiteju.

1948. gadā šai atjaunotajai sabiedriskajai un kultūras darbībai pienāca gals.

Tā paša gada 13. janvārī NKVD atsūtīti cilvēki Minskā nogalināja Solomonu Mihoelsu, Ebreju antifašistiskās komitejas priekšsēdētāju un Maskavas Valsts ebreju teātra vadītāju. Teātri slēdza gadu vēlāk. 1948. gada beigās tika slēgta vienīgā ebreju grāmatu izdevniecība, kas atradās Maskavā. Tajā pašā laikā savu darbību pārtrauca avīze «Einikait». 1948.–1949. gadā tika arestēti desmitiem ebreju kultūras darbinieku – rakstnieki, mākslinieki un antifašistiskajai komitejai tuvu stāvoši cilvēki. Daļu no viņiem apsūdzēja par to, ka viņi Krimā bija gribējuši izveidot autonomo ebreju republiku, bet citus – vienkārši par «kosmopolitiskiem uzskatiem». Pēc pratināšanas un spīdzināšanas viņus nošāva cietumos un Gulaga nometnēs 1952. gada naktī uz 12. augustu. Viņu vidū bija Dāvids Bergelsons, Perecs Markišs, Iciks Fefers, Ļevs Kvitko, Dāvids Hofšteins, Tautas mākslinieks Venjamins Zuskins. Antibreijiskā terora kalngals bija ārstu grupas arests 1952. gada beigās. Viņus apvainoja mēģinājumā noindēt Padomju Savienības vadoņus pēc *Džoint* un amerikāņu «spiegošanas centra» pavēles.

Staļina nāve 1953. gada 5. martā pārtrauca terora vilni, kas neaprobežojās tikai ar ebrejiem.

1953. gada februārī padomju vēstniecības Telavivā pagalmā sprāga bumba, un diplomātiskās attiecības starp PSRS un Izraēlu tika pārtrauktas.

Analizējot minēto notikumu gaitu, nākas secināt, ka pēc ebreju valsts izveides padomju vadītāji nebija pārliecināti par savu ebreju pilsoņu lojalitāti. Viņi pārliecinājās, ka represijas pret ebreju reliģiju, tradīcijām un kultūru nedeva gaidītos rezultātus. Ebreju iedzīvotāju nacionālās jūtas īpaši redzami izpaudās Izraēlas vēstniecības pārstāvju sirsnīgajā uzņemšanā Maskavā un citos gadījumos.

Komunistiskais režīms, kas no saviem pavalstniekiem prasīja bezierunu lojalitāti, nevarēja samierināties ar pretrunu starp piederības sajūtu visas pasaules ebreju tautai, kas tagad ceļ savu valsti, no vienas puses, un Padomju dzimtenei – no otras puses.

Izšķirošais faktors, bez šaubām, bija pustraka no šausmām un bailēm PSRS patvaldnieka Josifa Staļina un viņa tuvāko palīgu antisemitiskais naidis.

Terora drausmīgajos gados, kad tūkstošiem par «novēršanos no galvenās līnijas» apvainotu cilvēku tika nogalināts vai turēts necilvēcīgos apstākļos koncentrācijas nometnēs baiļu un savstarpēju apvainojumu atmosfērā, dažu desmitu ebreju intelektuāļu likvidēšana bija vien incidents, kura detaļas kļuva zināmas tikai pēc laika.

«Atkusnis»

Baigajos gados – no 1948. līdz 1953. gadam visās sabiedriskās un kultūras dzīves jomās un pat zinātnē (pazīstamā Lisenko melīgā doktrīna) valdīja pilnīga stagnācija. Viss notika pēc vispārpieņemtiem un apstiprinātiem noteikumiem, un bailes un piesardzība, ka varētu būt aizdomas par novirzīšanos no tiem, smacēja jebkuru brīvu domu, pirms tā tika izteikta.

Pēc Staļina nāves sākās jauns periods – 1954.–1956. gads, ko pēc Iļjas Ērenburga grāmatas nosaukuma dēvē par «atkusni». Tas īpaši izpaudās pēc Komunistiskās partijas 20. kongresa 1956. gada februārī, kad Hruščovs atmaskoja Staļina personības kultu un viņa «tīrīšanas» kā uzticamu komunistu un vienkārši nevainīgu cilvēku masu slepkavības. Sākās notiesāto rehabilitācija, lielākajai daļai pēc nāves.

Bija jūtamas svaigas vēsmas, bija mēģinājums panākt saprašanos starp inteligenci un valdošo režīmu. Padomju rakstnieki un mākslinieki uzelpoja brīvāk. Likās, ka sabiedriskajā dzīvē sāksies pavērsiens.

Pārmaiņas bija jūtamas arī ebrejiem, un, salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem sākās cerību viesoši notikumi. 1956. gadā pēc trīsdesmit gadu pārtraukuma iznāca «Sidur-Šolam» (pilns lūgšanu krājums), tiesa, 3000 eksemplāros, ne pārāk daudz tautai, kas skaitāma miljonos, bet bija cerība, ka tas ir tikai sākums... 1957. gadā atjaunoja Maskavas *ješibotu* (*ješiva*) ar desmit audzēkņiem, un viņu skaits pieauga līdz 19!... 1959. gadā jidišā iznāca trīs grāmatas – Mendela Moihera-Sforima¹⁸, Šoloma Aleihema un Ichoka Leibūša Pereca¹⁹ darbu izlases, bet 1960. gadā – krājums par Birobidžanu. 1961. gadā reizi divos mēnešos sāka iznākt žurnāls «Sovetiš Heimland»²⁰, bet 1965. gadā tas sāka iznākt reizi mēnesī. Vairākas reizes nedēļā iznāca avīze «Birobidžaner Štern»²¹, un tulkojumā krievu valodā tika laista klajā Izraēlā ivritā un jidišā izdoto daiļdarbu antoloģija. Dažos ebreju centros ar estrādes koncertiem uzstājās pašdarbības kolektīvi.

Reakcijas atdzimšana un tās ietekme ebreju aprindās

Turpmākajos gados varēja jaust, ka atļautā «brīvā elpa» var sagraut padomju diktatūras būtību; 1967. gadā brīvības un patstāvības izpausmes tika ierobežotas un pielikts punkts cerībām, ka literatūrā un mākslā savu izpausmi atradīs brīvas domas un idejas. Ebreju sabiedrībā šo procesu sajuta daudz agrāk. Dažas ebreju klasiķu grāmatas, kas iznāca pēc asiņainā Staļina perioda, bija vienīgie izdevumi ebreju valodā, un tas, protams, neapmierināja jauno paaudzi. Lielākā daļa ebreju rakstnieku piederēja vecākajai paaudzei, un viņu darbi, ko iespieda «Sovetiņš Heimland» bija atrauti no ebreju dzīves īstenības Padomju Savienībā. Turklāt jaunatnei nebija nekādas iespējas apgūt jidišu, kaut gan 1959. gada tautas skaitīšanā apmēram pusmiljons norādīja jidišu kā dzimto valodu. Par ivritu, kas dotu pieeju ebreju literārajiem avotiem, vajadzēja aizmirst! Nebija ne mazākās iespējas apgūt ebreju vēsturi un iegūt informāciju par to, kas notiek ebreju pasaulē. Ebreju valodas kursi nepastāvēja, nekādu ebreju klubu, neviena teātra un nekādu sabiedrisku organizāciju, kas nodarbotos ar ebreju kultūru un audzināšanu.

Ebreju vēstures un kultūras noklusēšana un degradācija īpaši skaidri redzama, ja salīdzina divus Lielās padomju enciklopēdijas izdevumus. 1932. gadā šķirkļi «Ebreji» aizņēma 54 lappuses, bet 1952. gada izdevumā tas saīsināts līdz divām lappusēm un ģeogrāfisko aprakstu, ilustrācijām un Ebreju autonomā apgabala karti vēl uz četrām lappusēm pielikumā. Šāda pieeja sasaucās ar Staļina teoriju par to, ka ebreji nav nācija. Otrajā sējumā mēs atrodam sīku dažādu padomju tautu literatūras aprakstu, pat to tautu, kuras rakstību ieguvušas nesen, bet ebreju literatūra vispār netiek pieminēta.

Daļa pirmā izdevuma rakstu otrajā izdevumā bija stipri saīsināta vai vispār tur nebija atrodamā. Piemēram, nebija iekļautas Anska, Ahada Haama²², Šoloma Aša²³, Baala-Mahšoveša, Bēra Borohova, Teodora Hercla, Simona Dubnova, Vladimira Žabotinska, Marka Šagāla un citu kultūras darbinieku biogrāfijas. Nav arī rakstu par «Habima» – ebreju teātri –, ebreju valodu un kultūru.²⁴

Sākot ar 1957. gadu, kad Hruščovs vienpersoniski sāka noteikt padomju dzīves toni, acīmredzama kļuva ebreju nacionālās domas

apspiešana. Sākās sistemātiska tradicionālās reliģiskās dzīves izsekošana. Komunistiskajā avīzē Dagestānā tika publicēti meli par rituāla slepkavību.

Malahovā pie Maskavas aizdedzināja sinagogu. Dažās vietās bija izlīmēti hektografēti²⁵ uzsaukumi melnsimtnieku un baltgvardu stilā. Hruščova laikā lūgšanu namu skaitu samazināja no 440 līdz 60. Jau no seniem laikiem judofobiskajā Ukrainas Zinātņu akadēmijā 1961. gadā tika publicēta Trofima Kičko antisemitiskā grāmata «Bez izskaistinājuma» ar ilustrācijām no «Štirmera»²⁶. Pēc asiem protestiem visā pasaulē padomju vara bija spiesta «norobežoties» no šīs «zinātniskās» publikācijas. Bija aizliegts cept macu uz Lieldienām.²⁷

Oficiālajās antireliģiskajās publikācijās tika uzsvērts, ka visas citas reliģijas balstās uz muļķīgu mānītību, bet ebreju reliģija balstās uz nacionālo šovinismu. Lūgšanas lūgšanu grāmatās piesātinātas ar cionistisko ideju, lai padomju ebrejos nostiprinātu apziņu, ka viņu atpestīšana nāks nevis cīņā par taisnīgu sociālo iekārtu (un Padomju Savienībā tāda kārtība jau ir nodibināta), bet caur šķietamo izraidīšanu (*galut*)²⁸ un apmešanos tēvu zemē («Nācija un Reliģija» 1959. gada februāris–marts). Šī reakcionārā teorija ir pamatiemesls komunistu cīņai pret ebreju ticību, vienalga kādā formā tā arī izpaustos.

Padomju ekonomikas atveseļošanai pret «melno tirgu» pieņemtie stingrie pasākumi tāpat izvērtās cīņā pret ebrejiem, kuri it kā nodarbojās ar spekulāciju un nelegālo tirdzniecību.

Pret viņiem ierosināja vairākas tiesu prāvas, daļa no tām beidzās ar nāves spriedumu. Protesti ārzemēs, arī komunistu vidū, lika pārtraukt antisemitisko vajāšanu.

Neskatoties uz acīmredzamo tendenci nobeigt visu, kam ir kāds sakars ar ebreju nacionālo atribūtiķu, padomju pasēs saglabājās tautības norāde «ebrejs», kas kalpoja par otrās šķiras pilsoņa apzīmējumu, kuru nedrīkst pieņemt daudzus amatos un kuram ir ierobežotas iespējas stāties augstākajās mācību iestādēs.

PIEZĪMES

¹ 60. gados. (*Tulkotājas piez.*)

² Lēmumu par Latviešu strēlnieku divīziju PSRS Valsts aizsardzības komiteja pieņēma 1941. gada 3. augustā. Septembra beigās Gorohovecas noietnēs (tag. Nižgorodas apgabalā) saformētajā 201. latviešu strēlnieku divīzijā (komandieris J. Veikins) bija 10 tūkstošu kaujinieku, no kuriem 70 % bija brīvprātīgie.

³ *Alija-bet* – nelegāla ebreju imigrācija uz Palestīnas mandātpagabalu, neskatoties uz kvotām, ko briti bija noteikuši 1939. gadā.

⁴ *Hašomer Hacair* (no senebreju val. – «jaunais sargs», saīs. *Necah*) – kreisi sociālistiska kolonistu jaunatnes organizācija, 1916. gadā Vīnē to nodibināja Galīcijas cionistisko grupu jaunieši. Kustības mērķis bija sagatavot ebreju jaunatni dzīvei Izraēla zemē un kibucos. Pēc Otrā pasaules kara par tās darbības centru kļuva Dienvidamerika. 1946. gadā kustība pārveidojās par politisku partiju, bet 1948. gadā iekļāvās Izraēlas partijā *Mapai*. Latvijā ebreju jaunatnes biedrība *Hašomer Hacair* atdalījās no biedrības *Bar-Krohba* 1926. gadā un darbojās līdz valsts apvērsumam 1934. gadā, pēc tam kopā ar citām kreisajām cionistu organizācijām iekļāvās organizācijā *Olim*.

⁵ *Ivr. ut* – «zīme», «*hagana*» – aizsardzība. (*Tulkotājas krievu val. piez.*)

⁶ Neatkarības karš – Izraēla zemes ebreju cīņa pret arābiem par dzīvību, brīvību un neatkarību no 1947. gada 30. novembra (nākamajā dienā, kad ANO Ģenerālā Asambleja pieņēma rezolūciju par Palestīnas sadalīšanu) līdz 1949. gada 20. jūlijam (kad noslēgts pēdējais pamiers ar Sīriju).

⁷ T.i., atšķirībā no teritoriālās autonomijas.

⁸ *Jevsekcija* – Krievijas Komunistiskās partijas (boļševiku) ebreju sekcijas nosaukums (1918–1930), izveidoja reizē ar citām nacionālajām sekcijām, kuru galvenais mērķis bija izplatīt komunistisko ideoloģiju nacionālo mazākumtautību vidū viņu dzimtajā valodā.

⁹ Solomons Mihoelss (īstajā vārdā Vovsi) (1890–1948) – aktieris, režisors, pedagogs, sabiedriskais darbinieks. Dzimis Daugavpilī. Ieguvis ebreju tradicionālo izglītību. No 1911. gada mācījās Kijevas komercinstitūtā, izslēgts par piedalīšanos studentu nemieros, 1915.–1918. gadā studēja Petrogradas universitātes Juridiskajā fakultātē. No 1919. gada – aktieris Maskavas Valsts ebreju teātrī (kopš 1929. gada – tā mākslinieciskais vadītājs). 20. gados atveidoja sadzīviskus un komiskus personāžus pēc ebreju klasiķu darbiem radītās izrādēs, filmējies («Ebreju laime» pēc Šoloma Aleihema (1925), «Cirks» (1936), «Openheimu ģimene» pēc L. Feihtvangera (1938)). Lielākais radošais sasniegums – galvenā loma V. Šekspīra lugā «Karalis

Līrs» (1935). Skatuves uzvedumi izcēlās ar filozofisku dziļumu, kaismīgu temperamentu, formas asumu un monumentalitāti. Labākais režisora darbs – izrāde «Freilehs» pēc ebreju folkloras motīviem (1945). 1931. gadā teātri atvēra skolu, kurā gatavoja aktierus Padomju Savienības ebreju teātriem (no 1941. gada profesors). Otrā pasaules kara laikā vadīja PSRS Antifašistisko ebreju komiteju. Padomju drošības iestādes organizēja Mihoelsa noslepkavošanu.

¹⁰ EDZB (Ebreju darbaļaužu zemes ierīcības biedrība PSRS) – 1925. gadā dibināta organizācija, kuras mērķis bija piesaistīt padomju ebrejus zemkopības darbam, veicinot to apmešanos Birobidžanā. Slēgta 1938. gadā, kad tās vadība tika represēta. Latvijā bija EDZB filiāle – Ebreju kolonizācijas veicināšanas biedrība.

¹¹ Birobidžana – vispārpieņemtais Ebreju autonomā apgabala nosaukums (pēc apgabala centra – Birobidžanas pilsētas). Ebreju autonomā apgabala izveidi Pieamūrā (Ebreju nacionālo rajonu nodibināja 1930. gadā, apgabala statusu tas ieguva 1934. gadā) noteica, pirmkārt, Padomju valdības centieni nostiprināt Tālo Austrumu robežas mazapdzīvotajā valsts daļā un uzlabot attiecības ar Rietumiem, vienlaicīgi stimulējot finansiālas palīdzības saņemšanu no ebreju lietišķajām aprindām, kuras bija ieinteresētas padomju ebreju ekonomisko un sociālo problēmu risināšanā, otrkārt, fakts, ka daļa ebreju sabiedrības PSRS un ārzemēs Birobidžanas projektu uzskatīja par alternatīvu cionistiskajai idejai, t.i., ebreju valsts izveidei Palestīnā, kas trīsdesmitajos gados daudziem likās nereāli. Ebreju autonomā apgabala izveidošanas Tālajos Austrumos samākslotība parādījās, visupirms, tādējādi, ka tas atradās tālu no PSRS ebreju iedzīvotāju pamatdzīvesvietām. Sešos šīs teritorijas kolonizācijas gados (1928–1934) no Birobidžanā atbraukušajiem ebrejiem uz dzīvi tur apmetās tikai 42 %, bet pārējie aizbrauca. Pirms Otrā pasaules kara ebreju skaits apgabalā nepārsniedza 20 tūkstošus, maksimums (30 tūkstoši) tika sasniegts 1948. gadā. PSRS beigu gados (1989) ebreju iedzīvotāju skaits tur nepārsniedza 5 procentus. Par neveiksmīgu Birobidžanas projektu jau 1958. gadā atzina Padomju valdības galva Ņ. Hruščovs.

¹² Ebreju antifašistiskā komiteja (EAK) PSRS tika izveidota 1942. gada augustā, tā padomju un pasaules sabiedrībai atmaskoja nacisma noziegumus. Taču, kļūstot par ietekmīgu padomju ebreju kopības institūciju un iegūstot plašu popularitāti, šī komiteja kļuva nevēlama staļiniskajam režīmam. 1948. gada janvārī tika nogalināts komitejas vadītājs Solomons Mihoelss, bet sāktās būtībā antisemitiskās propagandas kampaņas «cīņai ar kosmopolitismu» ietvaros tika arestēta liela grupa komitejas darbinieku, daļai no viņiem piesprieda nāvessodu nošaujot, bet daļai – ilgus

ieslodzījuma gadus. Viņus reabilitēja 1955. gadā (par to oficiāli paziņoja tikai 1989. gadā).

¹³ «Einikait» («Vienotība») – Ebreju antifašistiskās komitejas avīze jidišā, iznāca no 1942. gada 6. jūlija Kuibiševā (tag. Samara) līdz 1948. gada 20. novembrim Maskavā.

¹⁴ Padomju laikā viss par holokaustu tika noklusēts, jo staļiniskais un pēcstaļiniskais režīms baidījās no ebreju nacionālisma atdzimšanas. Tāpēc no sabiedrības slēpa nacistiskā režīma patieso būtību.

¹⁵ Ilja Ērenburgs (1891–1967) – rakstnieks, sabiedriskais darbinieks. Dzimis Kijevā. Par piedalīšanos revolucionārajā kustībā arestēts, 1908. gada decembrī emigrēja uz Parīzi. 1921.–1924. gadā dzīvoja Berlīnē, aktīvi sadarbojās ar padomju presi. No 30. gadu sākuma pastāvīgi dzīvoja PSRS. Spānijas pilsoņu kara laikā (1936–1939) bija avīzes «Izvestija» kara korespondents, publicējās kā esejists, dzejnieks. Sākoties Otrajam pasaules karam, ieguva plašu popularitāti kā publicists. Viņa stāsts «Atkusnis» (1954–1956) kļuva par metaforisku pēcstaļiniskā perioda apzīmējumu. Nozīmīgākais pēdējo gadu darbs – atmiņas «Cilvēki, gadi, dzīve» (1.–6. grāmata, 1961–1965), kuras atklāja daudzus agrāk slēptus tēvzemes un aizrobežu rakstnieku vārdus. Bija PSRS Augstākās Padomes 3.–7. sasaukuma deputāts, no 1950. gada – Vispasaules miera padomes viceprezidents. Miris Maskavā. Darbi tulkoti pasaules lielākajās valodās.

¹⁶ *Histadrut Haavodim* (Darbaļaužu nacionālā savienība) – arodbiedrību apvienība, 1934. gadā Jeruzalemē to nodibināja cionisti revizionisti.

¹⁷ *Liga-Vi* (angļu val. *victory* – «uzvara») – sabiedriska komiteja palīdzības sniegšanai PSRS cīņā pret nacismu, dibināta 1941. gadā Izraēla zemē.

¹⁸ Mendele Moihers-Sforims (īstais vārds Šoloms Jakovs Broide, pēc pases Abramovičs) (1835/36–1917) – ebreju rakstnieks, jaunas ebreju klasiskās literatūras pamatlicējs (rakstīja jidišā un ivritā). Satīriskajā lugā «Takse» (jidišā *takse* – «korobkas» nodoklis), stāstos «Kleperis», «Benjamina Trešā ceļojums», sociālā romānā «Šloime reb Haims» plaši atspoguļota ebreju tautas dzīve Krievijā.

¹⁹ Perecs Ichoks Leibušs (1851–1915) – izcils ebreju rakstnieks (pārsvarā rakstīja jidišā). Dzīvoja Polijā. Viņa novelēs ass psiholoģiskais konflikts sasaucas ar protestu pret sociālo nevienlīdzību («Hasīdu stāsti», «Tautas ticējumi»). Romantiski simbolisko drāmu «Kas slēpjas vijolē» un «Nakts večajā tirgū» autors.

²⁰ «Sovetiš Heimland» («Padomju Dzimtene») – literāri māksliniecisks un sabiedriski politisks PSRS Rakstnieku savienības žurnāls jidišā (1961–1991).

²¹ «Birobidžaner Štern» («Birobidžanas Zvaigzne») – Ebreju autonomā apgabala avīze jidišā. Iznāca Birobidžanā no 1930. gada trīs reizes nedēļā.

²² Ahads Haams (pseidonīms nozīmē «viens no tautas»; īstais vārds Ašers Hiršs Ginbergs) (1856–1927) – ebreju publicists un filozofs; dzīvoja Krievijā un Palestīnā. Uzskatīja, ka politiskais cionisms, kura mērķis bija ebreju valsts izveidošana vēsturiskajā dzimtenē, nevarēs pilnīgi atrisināt ebreju jautājumu. Tā sauktais garīgais cionisms, par kura pamatlicēju uzskata Ahadu Haamu, atzīst, ka garīgās vērtības, kas tiks radītas ebreju garīgajā centrā – senču zemē un ko paveiks pārceļotāji, baros visu ebreju tautu un saglabās vienotību klaida zemēs.

²³ Šoloms Ašs (1870–1957) – ebreju prozaīķis un dramaturgs, (rakstīja jidišā); dzimis Polijā, dzīvoja ASV, Izraēlā, miris Anglijā; lugu «Pa strauzmei», «Atriebības dievs» u.c. autors.

²⁴ 1958. gadā izdotās enciklopēdijas 51. sējumā, tā sauktajā, rehabilitācijas sējumā pieminēti Īzaks Bābels, Dāvids Bergelsons, Samuils Galkins, Ļevs Kvitko un Perecs Markišs.

²⁵ Hektogrāfs – primitīvs iespaidaparāts, darbības pamatā sastingušas želatīna masas spēja uzņemt rokraksta tinti vai mašīnraksta krāsu.

²⁶ «Der Stürmer» («Trieciennieks») – nedēļas izdevums nacistiskajā Vācijā.

²⁷ Autoram nav objektīvas informācijas. Padomju laikā vairākās lielās pilsētās macu cepa rūpnieciski. Daudzviet to cepa mājas apstākļos.

²⁸ *Galut* (no senebreju val. – «izraidīšana»). Jēdziens ekvivalents grieķu vārdam «diaspora» (izkaisīšana).

20. nodaļa

CĪŅA PAR NACIONĀLAJĀM TIĒSĪBĀM

Ebreju stāvoklis padomju režīma laikā un 19. gadsimta revolucionārajos gados

Padomju režīms pārlicināja ebrejus, ka komunistiskās taisnības un visu pilsoņu līdztiesības augstā ideoloģija neatbilst padomju varas patiesajiem centieniem.

Acīmredzama ir analogija ar 19. gadsimta beigu revolucionārajiem gadiem Krievijā. Ebreji bija vilušies krievu revolucionārajā kustībā tās attieksmes dēļ pret 19. gadsimta 80. gadu grautiņiem, tam sekas bija organizācijas *Hibat Cion*¹ pozīciju nostiprināšanās.

20. gadsimta 60. gados Krievijā bija līdzīga situācija; tā atšķīrās tikai ar to, ka mīlestības pret Cionu vietā, kas tobrīd izklausījās kā utopija, stājās reāla Izraēlas Valsts un Padomju Savienības ebreji, kuri cieta no diskriminācijas, protams, centās apmesties Izraēlā.

1953. gadā pārtrauktās diplomātiskās attiecības starp Maskavu un Jeruzalemi tika atjaunotas tā paša gada jūlijā un atkal pārtrauktas pēc Sešu dienu kara² 1967. gada jūnijā.

Pagājušo 14 gadu laikā (1953.–1967.) bija gan pacēlumi, gan kritumi – iecietīgāka attieksme un stingri aizliegumi reliģijas jautājumos,³ Izraēlas un padomju pilsoņu savstarpējas vizītes u.tml.

Katrā ziņā Padomju Savienības ebrejiem bija iespēja pastāvīgi kontaktēties ar Izraēlu, pateicoties vēstulēm, radio pārraidēm *Kol Israel Lagola* (Izraēlas balss diasporai) un īpaši radu un tuvinieku apciemojumiem, krievu mākslinieku viesizrādēm Izraēlā, Izraēlas sportistu delegācijām utt. Tomēr Padomju Savienības

vārti bija noslēgti un tikai reizēm laida cauri repatriantu nelielu plūsmu. Visai nedaudziem izdevās tikt cauri «dzelzs aizkaram», kas atdalīja Padomju Savienību no ārpusaules.

Kā šajā gandrīz bezcerīgajā situācijā uzturēt možu garu un saspringti gaidīt ebreju nacionālo centienu piepildīšanos? Kādus ceļus rast enerģijas koncentrēšanai un tai pašā laikā organizēt kustību, kas balstītos kaut arī nelegāli, bet vismaz uz jūtām, neizraisot krasu pretdarbību?

Nākošajā iedaļā mēs pavēstīsim par pūliņiem šajā virzienā 1957.–1962. gadā. Ziņas pamatojas uz Dāvida Garbera – aktīva Rīgas ebreju nacionālās atdzimšanas kustības darbinieka – referātu.

Rīgas ebreju nacionāli kulturālā darbība 1957.–1961. gadā

1948.–1952. gadā Rīgā tika parādītas teātra izrādes un notika daži koncerti jidišā. Nākamajos gados, līdz pat 1957. gadam, šī kultūras darbība tika pilnīgi pārtraukta.

1957. gadā Dāvids Garbers pēc paša iniciatīvas uzsāka sarunas ar attiecīgajām iestādēm – Latvijas Komunistiskās partijas CK, Kultūras ministriju u.c. par dramatisko pulciņu, kori un orķestri, t.i., par mākslas izrāžu jidiša valodā organizēšanu. Pēc CK Propagandas nodaļas vadītāja ieteikuma Dāvids Garbers kopā ar Josifu Mirski, Josifu Kašu, Josifu Garfinkelu un Kūrlandu vērsās pie Kultūras ministrijas nodaļas vadītājas Emīlijas Onskules. Pēc ilgām pārrunām, kurās viņi atsaucās uz Leņina teoriju par ebreju tiesībām piedalīties padomju kultūras pasākumos savā valodā un apliecināja, ka viņiem nav nekāda sakara ar Rīgas rabīnu un ka tiks izpildītas ebreju tautas un padomju dziesmas jidišā un uzvestas tikai progresīvu rakstnieku lugas, atļauja tika dota.

Tas bija periods pēc 20. partijas kongresa, «atkušņa» laiks, un attiecīgie orgāni pat līdzēja saņemt atļauju izmantot patērētāju kooperācijas kluba ēku Blaumaņa ielā 13.

Bijušo mākslinieku, mūzikas pedagogu un mākslas cienītāju sapulcē ievēlēja organizācijas komiteju – Meijers Ragoļskis, Josifs Mirskis, Semjons Hlavins un Dāvids Garbers.

Klubā Blaumaņa ielā izkāra paziņojumu: «Mākslas pašdarbība jidiša valodā, lūdzam interesentus pieteikties.» Simtiem cilvē-

ku atsaucās, un tika nolemts vērsties Komunistiskās partijas pilsētas komitejā ar lūgumu par lielāku telpu piešķiršanu. Iznākums bija pretējs – dramatisko pulciņu un orķestri aizliedza, palika tikai koris. Aizlieguma motīvi bija: ebreju valoda var attīstīties tikai Birobidžanā, koris var dziedāt dažādās valodās, izrādes jidišā var aizkavēt ebreju bērnu dabisko asimilāciju. Nekādi protesti, balstīti uz Ļeņina doktrīnu, nelīdzēja. Palika tikai koris, pie tam kluba direktors telefoniski saņēma norādījumu likvidēt arī to, traucējot mēģinājumus.

Iniciatori nolēma par katru cenu saglabāt kori. Diriģents bija Izraels Abramiss, un bija grūti mēģināt ar 90–100 dalībniekiem dažādās vietās, bieži vien neapkurināmās telpās.

1958. gada februārī izdevās uzstāties konservatorijas zālē. Bija uzaicināti pazīstami mūziķi, pilsētas Kultūras pārvaldes pārstāvji u.c. Visi ielūgtie atbalstīja šo pasākumu ar lielu entuziasmu, un tādējādi koris tika legalizēts.

Drīz tika pieprasīts, lai koris ņemtu dalību nākamajos latviešu dziesmu svētkos 1960. gada vasarā, liekot saprast, ka no tā atkarīga kora turpmākā pastāvēšana... Sastādīja programmu, kurā iekļāva gan ebreju dziesmas, gan dziesmas no latviešu koru repertuāra. Mēģinājumos ar latviešu koriem netrūka anti-semītisku piezīmju. Dziesmu svētki Hruščova un Ulbrihta⁴ klātbūtnē risinājās ar lieliem panākumiem, un ebreju koris ar tā vadītāju tika atzīmēts īpaši.

Koris sniedza 36–38 koncertus, uzstājās radio, divas reizes ar koncertiem pabija Daugavpilī un divas reizes Viļņā. Visas atsauksmes bija pozitīvas. Tomēr radās jaunas grūtības. Tika prasīts, lai koris saucas nevis ebreju, bet gan Rīgas pilsētas Maskavas rajona jauktais koris, un, lai attaisnotu tā nosaukumu, tajā bija jāpieņem neebreji. Vēlāk uzstāja, lai programmā būtu ne vairāk par 50 % ebreju dziesmu un lai uzstāšanās sāktos un beigtos ar neebreju priekšnesumu; lai publika nedemonstrētu tik vētrāni savu attieksmi, konferansjē nedrīkstēja runāt jidišā... Kori arī vainoja, ka piedevās tas dziedāja tikai ebreju dziesmas. Visas šīs prasības radīja koristos niknumu, bet izejas nebija...

Pēdējais koncerts notika 1962. gada maijā. Tā paša gada martā atļāva tikai divus koncertus. Vēlāk kora vadītājiem pieprasīja sniegt ziņas par visu koristu mājas adresēm un darbavietām. Viņi atteicās dot tādu sarakstu un jautāja, kāpēc tas ir nepieciešams. Tika paskaidrots, ka koristus grib sadalīt pa citiem kolektīviem,

jo «jūsu koris ir likvidēts un tā koncerti aizliegti». Neizdevās arī piesaistīt kori citā pilsētas rajonā. Vēršoties augstākstāvošās instancēs, iesniegumi tika nosūtīti atpakaļ Rīgas pilsētas izpildkomitejai.

Nelīdzēja arī žurnāla «Sovetiš Heimland» redaktora Ārona Vergeļa un amerikāņu komunistu Peisaha Novika pūliņi. Koris bija jālikvidē.

Mēs jau minējam, ka dramatiskā pulciņa darbība netika atļauta. Tomēr iniciatori joprojām centās panākt tā atjaunošanu, pamatojoties uz kora lielajiem panākumiem. Beidzot CK⁵ pirmais sekretārs R. Pelše deva piekrišanu ar noteikumu, ka katras lugas saturu krievu valodā nogādās attiecīgajā institūcijā un tulkojumu translēs.

Režisors Garfinkels sagatavoja divas Šoloma Aleihema lugas «Cilvēks» un «Ārsts». Abas tika akceptētas. Sākot ar 1962. gada martu, notika septiņas–astoņas izrādes. Dina Roitkopa bija konferansjē. Orķestri vadīja Mendels Bašs⁶. Panākumi bija vienreizēji. Pilsētas kultūras nodaļa deva piekrišanu uzvest lugu «Baruhs Spinoza». Mēģinājumi ritēja pilnā sparā, kad 1962. gadā paziņoja, ka dramatiskais pulciņš tiek likvidēts. Nelīdzēja nekādi lūgumi, režisoram atklāti pateica: «Jums jāsaprot, mums nav vajadzīgs nekas, kas saistīts ar jidišu, vajag pēc iespējas ātrāk asimilēties...»

Likvidējot dramatisko pulciņu, 20 ebreju puisi un meiteņu pārstāja nodarboties ar ebreju dejām, netika izveidots arī ebreju džeza orķestris, kur piedalītos ap 50 studentu.

Šajā sakarā jāuzsver, ka tajā pašā laikā kaimiņu Lietuvā bez jebkādiem traucējumiem darbojās ebreju dramatiskais, mūzikas un deju pulciņš. Iemesls tam bija fakts, ka tur dzīvoja daudz poļu, kuriem bija savas avīzes, skolas un citas kultūras iestādes. Jidiša aizliegums būtu pārāk acīmredzama diskriminācija. Bez tam Lietuvas vadošajās aprindās bija daudz ebreju, bet Latvijā – neviena... Tas parāda, ka daudz kas ir atkarīgas no vietējās varas, un Latvijā tā bija antisemītiska...

Šie nacionāli kulturālās darbības mēģinājumi veidoja sakarus un modināja interesi par ebreju kultūru. Valdības represijas un liktie šķēršļi stiprināja ebreju solidaritāti un viņu tieksmi dzīvot brīvi ebreju valstī. Starp tā laika kultūras darbiniekiem jāmin komponists Mendels Bašs, Sāra Feigina un Makss Goldins⁷, rakstnieks Eliezers Podrjadčiks un dziedātāja Haja Ritova⁸.

Rīgas ebreju atdzimšanas aktivisti

Rīgas sabiedrībā parādījās jauni aktivisti, kuri meklēja iespējas ebreju gara uzturēšanai. Daļa no viņiem pašlaik⁹ dzīvo Izraēlā: Arje Faļkovs, Mirjama un Dāvids Garberi, Mordehajs Blūms-Lapids¹⁰, Josifs Šneiders, Ilja Valks¹¹, Lida Slovina, Boriss Slovins, Hiršs Feigins, Efraims Cāls, Dāvids Zilbermans¹², Arkādijš Špilbergs (arestēts), Mendels Gordins, Silva Zalmansone (arestēta), Ruta Aleksandroviča, Rivka Aleksandroviča, Vulfs (Zeevs) un Faina (Cipora) Feitelsoni, Boriss (Dovs) Šperlings, Gesja Kamaiska, Ezra Rusinieks, Jūlija Lībmane.

Spontānie pasākumi, kā liela skaita cilvēku pulcēšanās svētkos pie sinagogas, Dāvida zvaigžņu nēsāšana un pirmie ivrita kursi – tas viss vēl bija tālu no masveida kustības.

Ar senču kapu un 1941. gadā Rumbulā bojāgājušo kapavietas apmeklējumiem sākās kustība, ko patiešām var dēvēt par «Rumbulas leģendu».

1941. gada Rumbula – ebreju atdzimšanas simbols Latvijā

Par spīti pretrunai starp nāvi un dzīvi, sākās šī savstarpējā ietekme – bojā gājušo piemiņa iekvēlināja svēto uguni dzīvajā sirdīs.

1962. gada oktobrī Biķernieku mežā notika neoficiāls antifacistisks mītiņš. Šajā vietā pirmajās fašistiskās okupācijas dienās un vēlāk tika nogalināti tūkstošiem ebreju. Tiesa, tur gāja bojā arī neebreji. Bet atbilstoši politikai, kad noklusēja visu, kas saistīts ar ebrejiem, ebreju upuri pat netika pieminēti. Tādu rīcību nevarēja atstāt bez atbildes.

Iniciators bijis Dāvids Garbers Rīgā, kurš saistījās ar Bencionu Kaplanu. B. Kaplans daudzus gadus nodarbojās ar bojāgājušo ebreju kapa vietu meklēšanu. Kopā ar Mirjamu Garberu, Dāvidu Zilbermanu, Zalmanu Baronu, Marku Blūmu (Mordehaju Lapidu) un Hannu Averbuhu viņi devās uz Rumbulu, kur ar vietējo iedzīvotāju palīdzību tiem izdevās atrast akcijas vietas. Pirms atkāpšanās vācieši piespieda krievu karagūstekņus atrakt kapus un sadedzināt mirstīgās atliekas. Tādēļ tika atrasti apdeguši kauli un pelni.

Pēc nedēļas – Rumbulas apmeklējumi bija iespējami tikai svētdienās – 30 cilvēku klātbūtnē pie priedes tika piestiprināta koka

plāksnīte ar naglu ieskrāpētu uzrakstu: «Šeit apklusa 38 000 Rīgas ebreju balsis. 29.–30. XI – 8.–9. XII 1941». ¹³

1963. gada pavasarī, pieminot 20. gadadienu kopš sacelšanās Varšavas geto, mākslinieks Zalmans Barons sagatavoja piecus metrus garu dēli, kuram bija piestiprināta Josifa Šneidera nofotografēta mākslinieka Josifa Kuzkovska ¹⁴ glezna «Pēdējā ceļā». (Gleznas oriģināls tagad atrodas Kneseta ēkā Jeruzalemē.) Kopija tika novietota zem stikla, dēlis nokrāsots melnā krāsā; uz gleznas pilēja sarkanas asaras. Pasākumā piedalījās 50 cilvēku, un Frīda Frīda-Mihelsone ¹⁵ stāstīja par savu bēgšanu no bedres Rumbulas akcijas laikā. Tika nolemts iekārtot un iekopt šo vietu. Šim darbam aicināja 1957.–1962. gada mākslas un dramatisko pulciņu dalībniekus.

No tā laika sākās svētdienas apmeklējumi, kad ebreji ar Dāvida zvaigzni pie krūtīm, arhitektu Īzaka Rahlina un V. Vāgenheima vadīti, strādāja ar ķerrām un grābekļiem, lai sakārtotu nogalināto kapa vietu. 1963. gada mītiņā piedalījās ap 200 cilvēku. Ziņa par darbību Rumbulas mežā izplatījās Rīgas ebreju sabiedrībā.

Šie darbi, tāpat kā simtiem cilvēku pulcēšanās, bija nelegāli; šīs kustības paplašināšanai un stiprināšanai tās sabiedriskā nozīmīguma dēļ, iemūžinot bojāgājušo piemiņu, meklēja legalizācijas iespējas.

Vāgenheims, Daļiņins, Barons, Kaplans, Meisters, Haitova, Fainšteina un Potašs iesniedza Rīgas pilsētas izpildkomitejā šādu pieteikumu: «Laikā no 1941. gada 27. novembra līdz 9. decembrim vācu iebrucēji un viņu vietējie palīgi zvēriski nošāva Rumbulas mežā 38 000 ebreju tautības padomju pilsoņu: vīriešus, sievietes un bērnus no Rīgas geto. Starp šiem nevainīgajiem upuriem ir arī mūsu radnieki, tuvinieki un draugi, atmiņa par kuriem mums vienmēr būs svēta un mīļa. Ir zināms, ka Rīgas pilsētas institūcijas notur sēru mītiņus par piemiņu nacistu terora upuriem to bojāejas vietās... Lūdzam jūs sagatavot šādu mītiņu un noturēt to Rumbulas mežā vienā no brīvdienām š.g. 2. vai 9. decembrī.

Uz iesniegumu tika saņemts atteikums, motivēts ar to, ka «Salaspilī (kur atradās koncentrācijas nometne. – M. B.) ik gadu notiek bojāgājušo piemiņas diena... 1963. gadā tā norisināsies nedēļu pirms Padomju Latvijas gadadienas.»

Ar lūgumu rajona izpildkomitejā griezās lektors starptautisko attiecību speciālists pulkvedis B. Sluckis, un noraidījums tika mīkstināts. Salaspils ciema padomei bija dots rīkojums veikt pa-

sākumus fašisma terora upuru piemiņas iemūžināšanai un iesaistīt šajā darbā plašu sabiedrību. Līdz ar to bija dota iespēja ebrejiem, kuri ieņēma augstus administratīvos amatus, kā kūdras fabrikas direktors Jefims Freiters, traktoru rūpnīcas galvenais inženieris Volfs Zalmansons u.c., personiski palīdzēt ar tehniku un sakopt teritoriju ap Rumbulas kapa vietu. Darbā iesaistīto ebreju skaits izrādījās tik liels, ka vajadzēja ierīkot speciālu mašīnu stāvvietu.

Valsts vadošo ierēdņu privātās sarunās izskanēja, ka Rumbulas jautājums samilzis tiktāl, ka ar to nevar nerēķināties un ka ebreji ar savu brīvprātīgo darbu paveikuši vairāk nekā ar naudas līdzekļiem Salaspilī.

Tomēr līdz atļaujai rīkot mītiņus bija vēl tālu. Pirms 22. ebreju šaušanas gadadienas Rīgas sinagogā tika izkārtis paziņojums, un žurnālists L. Rodionovs ievietoja rakstu avīzē «Rīgas Balss». Mītiņš izrādījās daudz kuplāks nekā tika gaidīts, un zināmas ebreju aprindas, kuras agrāk bija pret jebkādu sadarbību ar varas orgāniem, mainīja savu nostāju. Tas kļuva par daļas ebreju iedzīvotāju goda lietu. Bet galvenais jautājums – legalizācija – nebija atrisināts. Legalizācija bija svarīga, lai atbrīvotu no bailēm tos, kas vēl nepieslējās kustībai, kura pārtapa par Rīgas ebreju nacionāliem centieniem.

1963. gadā mākslinieks Josifs Kuzkovskis uzzīmēja plakātu ar bojāgājušā ebreja attēlu, kurš ar saspīestām dūrēm cēlās no kapa, protestējot pret to, kas bija nodarīts viņam un viņa brāļiem.

Šis zīmējums ar nosaukumu «Ebrejs» bija uzlīmēts uz dēļa un uzstādīts Rumbulā dzelzceļa Rīga–Maskava līnijas tuvumā, tā ka jebkurš atbraucējs to varēja ieraudzīt.

Vietējie iedzīvotāji apgāza plakātu, bet ebreji to uzstādīja atkal. Tas acīmredzami nepatika rajona izpildkomitejai, un pēc pusgada plakāts tika noņemts.

Tā kā nebija dota atļauja uzrakstam, ka upuri bija tikai 1941. gadā nogalinātie ebreji, J. Raihlins un Š. Ceitlins iesniedza akmens pieminekļa projektu, kur ebreju burtiem bija rakstīts: «Fašisma upuri. 1941.» Projektu neapstiprināja.

Tomēr satraukumu ap šo projektu valdība nevarēja ignorēt, un kompromiss tika rasts: uz akmens pieminekļa, ko rotā sirpis un āmurs, latviešu, krievu un ebreju valodā rakstīts: «Fašisma upuriem. 1941.–1945.» Pieminekļis tika uzstādīts 1964. gadā, un līdz pēdējam brīdim nācās uzmanīt, lai ebreju uzraksts netiktu izņemts...

No tā laika Rumbula kļuva par vietu, kur trīs reizes gadā ebreji sanāk kopā: Varšavas geto sacelšanās gadadienā, svētdienā starp *Roš-Hašana* (ebreju Jaunais gads) un *Jom-Kipur* (Tiesas diena), un starp 27. novembri un 9. decembri Rumbulas notikumu gadadienā.

Uz Rumbulu brauc arī no citām pilsētām – Ļeņingradas, Maskavas, Viļņas, Kijevas, Odesas u.c. Šī vieta ne tikai iemūžināja bojāgājušo piemiņu, bet bija arī dzīvi palikušo gribasspēka, pretestības un vēlmes dzīvot saskaņā ar ebreju tradīcijām simbols.¹⁶

Repatriācija uz Izraēlu pēc Sešu dienu kara

1967. gada jūnijā, Sešu dienu kara pēdējā dienā, Padomju Savienība pārtrauca diplomātiskās attiecības ar Izraēlu, un ebreju repatriācija no Padomju Savienības pilnīgi izbeidzās.

Izraēlas uzvara pastiprināja padomju kampaņu pret cionismu un ebreju valsti. Arābu sakāve, A. Kosigina nesekmīgā uzstāšanās ANO, krievu diplomātijas ilggadīgie centieni palīdzēt arābiem atgūt zaudētās teritorijas – tas viss faktiski bija padomju politikas Tuvajos Austrumos izgašanās.

Padomju ebrejos šī uzvara radīja lielu entuziasmu, kļuva par varonības un spēka pierādījumu un netieši satricināja padomju varas prestižu.

Iesniegumi par izbraukšanu uz Izraēlu atjaunojās – sākumā bija daži, bet vēlāk to skaits palielinājās. Īpaši jāizceļ pretendentu pārdošība – viņi nelūdza, viņi pieprasīja. Saņemot atteikumu, viņi vērsās augstākajās padomju instancēs, centās, lai viņus sadzird ANO un citās starptautiskajās organizācijās. Jauna, līdz šim nemanīta parādība bija kolektīvie iesniegumi, kurus parakstīja šimtiem cilvēku, nebaidoties norādīt savu pilnu vārdu un adresi. Šīs petīcijas atsaucās uz padomju Konstitūciju un starptautiskajām saistībām, ko Padomju Savienība uzņēmas, akceptējot Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju, kura dod katram pilsonim iespēju emigrēt no savas valsts.

Vēl vairāk, lūgumi par izbraukšanu uz Izraēlu balstījās galvenokārt uz ģimeņu atkalapvienošanās principa, kuru Padomju Savienība atzina *de facto* līgumos ar Austrāliju, Angliju, Zviedriju, Argentīnu un Spāniju. Uz šī principa pamata vairāk nekā 200 tūkstošu cilvēku repatriējās no Polijas. No tāda viedokļa 1946.–1947. gadā Padomju Savienība centās atgriezt armēņus viņu dzimtenē – Armēnijas PSR.

1966. gada 5. decembrī avīze «Izvestija» ziņoja, ka preses konferencē Parīzē A. Kosigins, atbildot uz jautājumiem par ģimeņu atkalapvienošanos, teicis, ka, ja būs nepieciešams apvienoties vai atstāt Padomju Savienību, ceļš ebrejiem ir brīvs un nekādu problēmu nav.

Neskatoties uz principiālo nostāju un oficiālajiem solījumiem, nepārtraukti tika likti šķēršļi un notika vajāšana.

Raksturīgs vajāšanas gadījums risinājās Rīgā ar Padomju armijas virsnieku Hiršu Feiginu. Viņš vairākkārt iesniedza lūgumu atļaut izbraukt uz Izraēlu un, saņemot noraidījumus, izmisumā nosūtīja vēstuli Augstākās Padomes Prezidijam un pievienoja tai visus savus apbalvojumus. Viņa vēstule tika publicēta avīzē «*Chicago Tribune*» 1970. gada 7. maijā. H. Feiginu ievietoja psihiatriskajā slimnīcā, paskaidrojot, ka «vesels cilvēks nevar atteikties no apbalvojumiem». Rīgas ārsti griezās pie slimnīcas direkcijas ar kolektīvu vēstuli, apgalvojot, ka H. Feigins ir pilnīgi vesels. 1970. gada decembrī H. Feigins tika atbrīvots. Pašlaik viņš dzīvo Izraēlā.

Gadu pēc Sešu dienu kara sāka dot atļaujas izbraukšanai uz Izraēlu, bet darīja visu, lai iebiedētu lūdzējus. Viņus atlaida no darba un nepieņēma atpakaļ, ja lūgums tika atraidīts, pieprasīja dažādus dokumentus, raksturojumus un lielas summas, saņemot atļauju. Pozitīvi izlemto atbilžu nebija daudz.

Jāatgādina vēl viens faktors, kas negatīvi ietekmēja atļauju izsniegšanu, – arābu spiediens, kura mērķis bija nepieļaut Izraēlas demogrāfiskā potenciāla palielināšanos. Ne velti Padomju valdība taisnojās, ka pamatā izlaiž vecus cilvēkus, sievietes un bērnus, lai nestiprinātu Izraēlas militāros spēkus, ka emigrantu skaits no Krievijas ir neliels salīdzinājumā ar simtiem tūkstošu ebreju, kuri ieradās Izraēlā no arābu valstīm. (Tā intervijā, ko iekšlietu ministra palīgs Tomiļins sniedza «Novosti»¹⁷ korespondentam.)

Nekādi pasākumi pret aizbraucējiem nelīdzēja. To skaits nemitīgi pieauga, un pasaulē saceltais troksnis ap simtiem cilvēku parakstītiem kolektīviem iesniegumiem, kuri nonāca dažādās starptautiskajās organizācijās un kaitēja Krievijas reputācijai ārzemēs – sfērā, kurā Padomes bija īpaši jūtīgas.

Nācās spert soļus, lai kārtīgi iebaidītu ebrejus un pārtrauktu viņu vēršanos ārzemju institūcijās. Un kā pēc pasūtījuma, radās vai, kā daudzi domāja, bija izprovocēta lieta par lidmašīnas nolau-

pīšanas mēģinājumu no Ļeņingradas lidostas un ar to saistītās tiesas prāvas Ļeņingradā un citās pilsētās.

Ļeņingradas prāvas

Tā kā pastāvēja stipra tieksme pārcelties uz Izraēlu un grūtības saņemt atļauju, bija samērā viegli atrast cilvēkus, kuri bija spējīgi uz izmisīgiem, ar ļoti lielu risku saistītiem soļiem.

Pie tam jāsecina, ka šī notikuma precīzas detaļas vēl ilgi netiks noskaidrotas un būs grūti novērtēt, kur sākās ieplānotā provokācija un kur tā beidzās ar denunciāciju vai nodevību.

Kā stāsta jaunie repatrianti, kuri tobrīd atradās Padomju Savienībā, šajā pasākumā mēģināja ievilkt Ļeņingradas iedzīvotājus, kuri prasīja atļauju pārcelties uz dzīvi Izraēlā. Kad tie atteicās, attiecīgus kandidātus meklēja Rīgā. Gribēja nolaupīt lidmašīnu, kura kursēja iekšējās avioliņijās, nosēsties Somijā, izlaist pasažierus un no turienes lidot uz Zviedriju.

1970. gada 15. jūnijā Ļeņingradas lidostu «Smoļņija», no kuras vajadzēja izlidot lidmašīnai, aplenca VDK apakšvienības – un cilvēki, kuriem lidmašīna bija jānolaupa, tika arestēti kontrolpostenī pie izejas uz lidlauku.

Kopumā tika arestēti 12 cilvēki, starp tiem 10 ebreji. Tajā pašā dienā un stundā aresti un kratīšanas notika Maskavā, Rīgā, Harkovā. Daļa arestēto vēlāk stājās tiesas priekšā.

1970. gada 14. decembrī notika pirmā Ļeņingradas prāva. Starp apsūdzētiem bija: Marks Dimšics – lidotājs, kuram vajadzēja pilotēt lidmašīnu, Eduards Kuzņecovs, Josifs Mendelevičs, Jurijs Fedotovs, Aleksandrs Murženko, Leibs Hnohs, Boriss Bensons, Anatolijs Altmans, Īzaks Zalmansons, Mendels Bodņa un Silva Zalmansone (E. Kuzņecova sieva un Ī. Zalmansona māsa). Atsevišķā lietvedībā tika izdalīta Volfa Zalmansona lieta, jo viņš atradās aktīvajā karadienestā un viņu tiesāja kara tribunāls.

Cilvēku saraksti, kuriem bija atļauts piedalīties tiesas sēdēs, aprobežojās tikai ar tuvākiem radniekiem. Ārvalstu korespondenti pielaisti netika.

Tiesājamie tika apsūdzēti atbalsta un instrukciju no ārzemēm saņemšanā un lidmašīnas nolaupīšanas plāna izstrādē, un izbraukšanā no valsts bez atļaujas.

Tiesas sēžu laikā apsūdzētie izturējās ar cieņu, atzinās apsūdzības rakstā minētajās detaļās par lidmašīnas nolaupīšanu, bet

uzsvēra, ka viņi bija spiesti to darīt, jo nesaņēma atļauju izbraukšanai. Izraēla ir viņu dzimtene, jo Padomju Savienībā viņiem nav iespēju dzīvot kā ebrejiem. Tomēr, neskatoties uz nacionālo jūgu, viņi neizvērsa pretpadomju propagandu, un bez radnieciskiem viņiem nebija citu sakaru ar ārzemēm.

Tiesas prāvas mērķis bija skaidrs: iebaidīt ebrejus, lai novērstu iesniegumu rakstīšanu izbraukšanai no PSRS; tam atbilda arī spriedums – Markam Dimšicam un Eduardam Kuzņecovam piesprieda nāvessodu, pārējiem – brīvības atņemšana uz 4–15 gadiem. Spriedums izraisīja protestus Izraēlā un visas pasaules ebreju kopienās. Oficiālās protesta notas tika iesniegtas caur valdības instancēm Anglijā, Norvēģijā, Austrijā, Zviedrijā, Dānijā, Beļģijā un Itālijā. Amerikas Savienotās Valstis uzskatīja, ka labākus rezultātus var dot slepenā diplomātija.

Pret stingro spriedumu protestēja padomju zinātnieki, ārzemju komunistiskās partijas, progresīvie laikraksti u.c.

Padomju informatīvā aģentūra TASS savā uzbrukumā lika lietā tos pašus argumentus, ko izmantoja Staļina laikā «ārstu lietā», t.i., ņēma vērā nevis nodarītos noziegumus, bet tikai faktu, ka notiesātie bija ebreji, tādējādi radot iemeslu vainot padomju tiesu antisemitismā.

Neskatoties uz to, padomju varai nācās rēķināties ar pasaulē radīto rezonansi, jo vairāk tādēļ, ka nesen tā pati protestēja pret basku nemierniekiem Burgosā piespriedo nāvessodu, kuru atcēla Franko fašistiskā valdība.

1971. gada janvāra sākumā Augstākā tiesa aizstāja nāvessodu ar 15 gadiem spaidu darbos; dažiem notiesātajiem samazināja ieslodzījuma laiku. Viņus nogādāja Mordovijā, kur klimats un nometnes režīms bija visbargākais. Volfam Zalmansonam piesprieda 10 gadus cietumsoda.¹⁸ Otrs Ļeņingradas process sākās 1971. gada maijā. Marks Dimšics, pirmās prāvas galvenais apsūdzētais, kurš bija pieaicināts par liecinieku, kategoriski noliedza apsūdzēto jebkādu sakaru ar lidmašīnas nolaupīšanas plānu. Šajā procesā tiesāja arī ebrejus no Kišiņevas. Tiesas lēmums bija samēra viegls, jo acīmredzot nosprieda, ka šo prāvu iespaids uz ebreju iedzīvotājiem bija niecīgs, bet atskaņas ārzemēs – negatīvas. Citas paredzētās prāvas tika aizvien atliktas.

Rīgā tiesāja Āronu Špilbergu, Mihailu Šepšeloviču, Rutu Aleksandroviču un Borisu Mafciru. Kaut pret viņiem nebija nekādu pierādījumus, viņus apvainoja cionistiskā propagandā un pēc pus-

gada piesprieda trīs gadus cietumsoda. Viņus izsūtīja uz Potjmu Mordovijā, pazīstamu ar skarbo klimatu un smagiem ieslodzījuma apstākļiem.

Ruta Aleksandroviča un Boriss Mafcirs dzīvo Izraēlā.

Briseles konference

1971. gada 24.–26. janvāra Briseles konference, kurā piedalījās ebreju pārstāvji no visas pasaules, solidarizējās ar PSRS ebrejiem viņu cīņā par nacionālo eksistenci un tiesībām izbraukt uz Izraēlu.

Padomes baidījās par šīs konferences iespaidu pasaulē un nosūtīja uz Beļģijas galvaspilsētu ebreju delegāciju ar ģenerāli Dāvidu Dragunski, juristu Samuīlu Zivu u.c. Tomēr delegācija nevarēja noliegt reliģisko ebreju esamību Padomju Savienībā un neapmierinātību tajos, kas gribēja atstāt valsti.

Salīdzinājumā ar atskaitēm, ko konferencē sniedza pirmie ebreju emigranti no Krievijas par ebreju minoritātes bēdīgo reliģisko un kultūras stāvokli Padomju Savienībā, padomju sūtņu pelēcīgā uzstāšanās bija krass pierādījums, kādā garīgā un nacionālā pagrimumā atradās ebreju tauta PSRS.

Delegācija uz Maskavu (1971. gada marts)¹⁹

Ļeņingradas prāvas nenobiedēja padomju ebrejus, bet Briseles konference kļuva viņiem par morālu atbalstu. Tomēr faktiskās repatriācijas liktenis bija tikai viņu rokās.

Rīgā vairākkārtējie atsevišķie un kolektīvie apmeklējumi pie naidīgi noskaņotā OVIR²⁰ vadītāja Kaijas un Latvijas [PSRS] iekšlietu ministra Sējas bija bezcerīgi. Viņi vai nu nevarēja, vai negribēja rīkoties pretēji augstāk stāvošo instanču instrukcijām.

Tika nolemts sarīkot demonstratīvu uzstāšanos Augstākās Padomes Prezidija pieņemšanas telpā Maskavā. Vēl 1971. gada februārī 22 cilvēki no Lietuvas un Maskavas saņēma atļauju izbraukšanai, pateicoties tiešajam iesniegumam Prezidijā. Tomēr bija skaidrs, ka, lai sasniegtu radikālas pārmaiņas izbraukšanas atļauju saņemšanā, nepieciešams atrast jaunus, oriģinālus paņēmienus likuma ietvaros. Nolēma sarīkot politisko badastreiku Maskavā.

10. martā 56 ebreji no Rīgas ieradās Maskavā un sapulcējās Augstākās Padomes pieņemšanas telpā. Viņi nodeva sekretari-

ātā iesniegumu priekšsēdētājam ar lūgumu atļaut izbraukt vi-
siem, kas parakstījušies, atbrīvot arestētos biedrus un sūdzību
par Rīgas OVIR priekšnieku par lūgumu atraidīšanu. Delegācija
atteicās no ierosinājuma izvēlēties piecus–sešus cilvēkus, kuri uz-
stātos Prezidijā, apgalvojot, ka viņi jāpieņem kā kolektīvs. Pēc
apspriešanās ar līdzstrādniekiem sekretārs paziņoja, ka Iekš-
lietu ministrija var atrisināt šo jautājumu un ka iesniegums no-
dots tur. Tikmēr pieņemšanas telpā ieradās ebreji no Viļņas,
Ļovas, Kauņas, Berdičevas u.c. vietām. Viņi nolēma pievieno-
ties Rīgas grupai, neatstāt pieņemšanas telpu un kopā rīkot ba-
dastreiku.

Divos dienā tika iesniegts otrs lūgums, kuru bija parakstījuši
165 cilvēki un kurā teikts, ka sapulcējušies pasludina badastreiku
kā protestu. Badastreiks ilga 26 stundas un pirmo reizi Pa-
domju Savienības vēsturē notika augstākās varas telpās.

Ārzemju korespondentus, kuri uzzināja par demonstrāciju un
ieradās pieņemšanas telpā, informēja par grūtībām izbraukt no
valsts. Parādījās miliči un palūdza korespondentus atstāt zāli.
Liels daudzums miliču aplenca streikotājus un sekoja katram viņu
solim. Ja kāds uz brīdi izgāja no telpas, atpakaļ viņu vairs nelaida.

Darbadiena tuvojās noslēgumam. Administrācija aizvēra logu
aizkarus, lai nevarētu redzēt, kas notiek telpā, jo ārzemju kores-
pondentus interesēja, ar ko viss beigsies. Gaismu neieslēdza, un
cilvēki sēdēja tumsā.

Pēkšņi zālē kļuva gaišs. Parādījās Skļarovs, pieņemšanas da-
ļas vadītājs, un pavēstīja, ka iesniegumi nodoti Iekšlietu minist-
rijai un ka no turienes viņi saņems atbildes. Individuālos iesnie-
gumus izskatīšot noteiktā kārtībā. Kolektīvos pieteikumus ne-
skatīs.

Izcēlās asa polemika starp abām pusēm par izbraukšanas at-
ļauju izdošanas kritērijiem.

«Man Izraēlā ir māte, un es gadiem ilgi nevaru pārcelties pie
viņas», «Mūsu prasības balstās uz PSRS Konstitūcijas 9. panta,
Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas, uz starptautiskā pakta par
civilajām un politiskajām tiesībām un Konvencijas par jebkura
veida rasu diskriminācijas novēršanu un likvidāciju... Tādēļ mēs
atnācām aizstāvēt savas tiesības...», «Mūsu māja ir Izraēla, ļau-
jiet mums atgriezties mājās» utt. Skļarova standarta atbilde, ka
Padomju Savienība ir visu padomju pilsoņu mājas un ka viņiem
jāpakļaujas tās likumiem, ka starptautiskajām saistībām ir re-

komendējošs raksturs u.tml., neiedarbojās, un, neskatoties uz prasību atstāt telpu, neviens pat nepakustējās. Skļarovs izgāja, un gaisma tika izslēgta.

Bija *Purima*²¹ svētku priekšvakars. Kāds sapulcējušamies atgādināja, ka šie svētki simbolizē uzvaru pār ebreju ienaidniekiem, cits sāka lasīt un tulkot pantus no Bībeles, kuri iesākās vārdiem: «Un redzi, Israēla bērnu brēkšana ir nākusi Manā priekšā, un Es esmu redzējis tos spaidus, ar kādiem ēģiptieši viņus apspiež. Tagad ej, Es tevi sūtīšu pie faraona. Izved Manu tautu, Israēla bērnus, no Ēģiptes!» (Ēxodus 3:9, 10.)

Pulksten septiņos vakarā atkal ieslēdza gaismu – un parādījās ierēdnis, pieprasot atstāt telpu, pretējā gadījumā draudot ar attiecīgiem pasākumiem. Taču visi palika sēžot. Sekoja pavēle, un telpā iebruka ap 250 miliču, nostājoties pie sienām starp streikotājiem un tādējādi sadalot viņus atsevišķās grupās. Zālē ienāca Maskavas milicijas priekšnieka palīgs ģenerālmajors Milovidovs un deva divas minūtes, lai streikotāji labprātīgi atstātu telpu, jo citādi viņš būšot spiests lietot spēku. Sākumā atbildes nebija, bet pēdējā brīdī tika izlemts, ka, tikai esot brīvībā, var kaut ko izcīnīt, un cilvēki lēnām atstāja pieņemšanas telpas. VDK funkcionāri domāja, ka viņi panākuši savu...

Streikotāji nolēma iet uz pastu un nosūtīt protesta telegrammu Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājam N. Podgornijam. Telegrammu parakstīja 149 cilvēki: «Simtiem ģimeņu atteikta atļauja izbraukt uz Izraēlu. Mēs, ebreji no astoņām pilsētām – Rīgas, Kauņas, Viļņas, Daugavpils, Līvovs, Tallinas, Berdičevas un Kislovodskas –, protestējam pret varmācīgu aizturēšanu Padomju Savienībā. Mēs pasludinājām badastreiku un atstājām Augstākās Padomes pieņemšanas telpu, jo mums draudēja ar spēka izmantošanu. Mēs turpināsim badastreiku, kamēr nesaņemsim pozitīvu atbildi.»

Badojošos pavadīja simtiem Maskavas ebreju, kas deva viņiem naktsmītņi. Tajā pašā vakarā par badastreiku ziņoja «Izraēlas balss» un citas ārzemju radiostacijas.

Nākamajā dienā pulksten 11 no rīta streikotāji atkal sapulcējās Augstākās Padomes Prezidija pieņemšanas telpās. Viņus informēja, ka nekādu jaunu paziņojumu nav, bet var uzklausīt katru atsevišķi. Lai formāli attaisnotu viņu atrašanos pieņemšanas telpā, tika rakstīts jauns iesniegums, kurā bija divi jauktājumi: a) uz kāda likumīga pamata viņiem atteikta atļauja iz-

braukt; b) vai tiks dotas atļaujas ģimenēm, kurām nav likumīga pamata atteikumam? Badastreiks turpināsies līdz atbildes saņemšanai.

Pēc iesnieguma nodošanas tika nolemts iet uz Iekšlietu ministriju, lai saņemtu atbildi uz iepriekšējās dienas iesniegumu. Liela ebreju grupa, kas soļoja pa Maskavas ielām, radīja izbrīnu garāmgājējos un ārzemniekos, kuri bija ieradušies uz Komunistiskās partijas 24. kongresu. Bija jūtams, ka VDK agenti neizlaida ebrejus no acīm.

Iekšlietu ministrijā viņi vērsās pie dežurējošā miliča un paziņoja, ka ieradusies ebreju grupa no astoņām pilsētām un ka tā gaida atbildi uz vakardienas iesniegumu. Milicis piedāvāja katram pierakstīties atsevišķi, jo viņi tikšot pieņemti pa vienam. Ebreji atteicās no šī priekšlikuma, paskaidrojot, ka tas ir kopējs jautājums un tādēļ nepieciešama kopēja audience.

Divas reizes parādījās augsti stāvošs ierēdnis, un milicis ziņoja, ka neviens uz pieņemšanu nav pieteicies. Ierēdņa nervi bija saspringti, tad streikotāju pirmajā rindā izvirzījās Rīgas aktīvistī, lai attiecīgi atbildētu viņa prasībām.

Pēc pāris minūtēm parādījās *OVIR* vadītājs pulkvedis Ovčiņņikovs un paziņoja: «Jūs informēja, ka iesniegumi tiks izskatīti katrs atsevišķi. Situācija Tuvajos Austrumos un Izraēlas agresīvā politika nav noslēpums. Mēs nevēlamies šai valstij piegādāt lielgabalu gaļu...»

Kāds pajautāja, ar ko jaunā lietu izskatīšana atšķirsies no iepriekšējās. «Mēs saņemām norādījumus izskatīt vēlreiz jūsu iesniegumus un mēs to darīsim.» Viņš atstāja zāli, neielaižoties diskusijā.

Ēkai tuvojās daži automobiļi, bet, ja kāds vēlējās atstāt ēku, viņam to liedza, t.i., faktiski ebreji bija arestēti.

Durvis atvērās, un Ovčiņņikovs paziņoja, ka ar klātesošiem runās Iekšlietu ministrijas pārstāvis ģenerālmajors Samohvalovs. Parunājis pa telefonu, viņš vērsās pie ebrejiem: «..vai jūs domājat, pilsoņi, ka mums ir vāji nervi? Varbūt jūs gribat mūs iebiedēt? Ko nozīmē šī demonstrācija? Es jūs brīdinu, ka tā jūs neko nepanāksiet. Mēs nākam jums pretī un, par spīti pastāvošajiem noteikumiem, runājam ar jums kā ar kolektīvu. Bet mēs darām to ne jau mūsu vājības dēļ; jūsu iesniegumi tiks izskatīti...» – «Kādi būs jautājumu izskatīšanas pamatprincipi?» viņš tika pārtraukts. «Vispirms tie ir Padomju Savienības intereses.» – «Vi-

siem lēmumiem jābalstās uz Padomju Savienības likumiem.» – «Viss, ko mēs darām, ir likumības ietvaros.»

Diskusija ievilkās, un badastreika dalībnieki atkal atsaucās uz padomju likumiem un starptautiskiem līgumiem, bet Samohvalovs atkārtoja, ka tie nav saistoši... Kad viņš atstāja zāli, atkal radās jautājums, kā rīkoties tālāk. Bija skaidrs, ka, nesaņemot nekādus reālus solījumus, šo vietu atstāt nedrīkstēja. Telpā bija jūtams saspringums. Pēc piecām minūtēm atkal parādījās Samohvalovs. Viņš paziņoja, ka ieradīsies Komunistiskās partijas Centrālkomitejas pārstāvis iekšlietu ministrs Ščolokovs.

«Kā lai es ar jums runāju,» sāka ministrs, «ar katru atsevišķi, vai jums ir galvenais?» – «Mums nav galveno un nav nekādas organizācijas... bez jebkāda iemesla mums vairāku gadu garumā nedod atļauju izbraukšanai uz Izraēlu.» – «Piemēram, tu, kādēļ esi atbraucis?» viņš jautāja jaunam cilvēkam. «Viņš nupat pabeidza institūtu Padomju Savienībā, Izraēlā viņam dzīvo tēvocis, valsts ieguldīja viņa izglītībā daudz naudas, mēs nevaram dot viņam atļauju.. Es saprotu vecākus cilvēkus, kuri grib braukt pie saviem dēliem... Bet, ja jauns inženieris man raksta, ka grib aizbraukt, lai viņa bērni mācītos senebreju valodu... Kālab viņam vajadzīga senebreju valoda? Kā man vajadzīgs Mēness aptumsums...»

Ministram atbildēja Dāvids Zilbermans no Rīgas: «Es rakstīju jums desmitiem reižu. Kādēļ jūs ne reizi man neatbildējāt un mani neizsaucāt? Jūs runājat ar mums kā ar cilvēkiem, bet Rīgā *OVIR* priekšnieks Kaija rāda mums pīgu, sakot: tā jūs redzēsiet Izraēlu. Tā ir mūsu nacionālās cieņas aizskaršana. Iekšlietu ministrs pieņēma katru no mums līdz vēlam vakaram un visiem atteica. Jūs taču viņam uzticiaties, tad kāda jēga atkal pie viņa vērsties?» – «Kaija un Sēja dara to, kas viņiem jādara, bet šeit es esmu saimnieks, un manas pilnvaras ir plašākas nekā viņu.» Zilbermans turpināja: «Mēs vēlamies zināt, kādi ir kritēriji, pēc kuriem lūgumi tiek atraidīti, lai turpmāk ģimenes zinātu, kas jādara, lai izvairītos no grūtībām.» – «Tava pieeja ir konstruktīva,» atbildēja Ščolokovs. Mēs neizlaidīsim cilvēkus, kam zināmi valsts noslēpumi. Un, ja kādam ir tāds darbs... jāpaiet no trim līdz četriem gadiem, kamēr viņš aizmirsīs, ko darījis... Mēs neizlaidīsim cilvēkus, kuri dienējuši Padomju armijā un zina kara noslēpumus... kā arī svarīgus speciālistus... Jūs te esat 50 cilvēku, bet vai zināt, ka, ja mēs jūs izlaidīsim.. jūs aizvedīsiet līdz pusmiljona padomju naudas. Vai mēs varam ļaut no slim-

nīcas, kur strādā 80 ārstu, 60 no tiem aizbraukt? Nē, nevaram...»

Garās sarunas beigās pēc uzbrukumiem Izraēlai un amerikāņu imperiālismam viņš paziņoja, ka Padomju valsti nevar nobiedēt delegācijas uz Maskavu, bet galu galā apsolīja, ka Iekšlietu ministrijas speciālie pārstāvji tiks nosūtīti uz attiecīgajām pilsetām, lai vēlreiz pārbaudītu iesniegumus, un divu nedēļu vai mēneša laikā katrs saņems atbildi.

Varēja just, ka delegācija kaut ko ir panākusi. Kad mēģināja aizstāvēt notiesātos, ministrs nikni ebrejus pārtrauca, paziņodams, ka tas attiecas uz valsts iekšlietām. Padomju vara netiesājot nevainīgus cilvēkus...

Ar to saruna beidzās. Šcolokovs lika pierakstīt klātesošo vārdus un norīkot pārstāvjus uz Rīgu un citām pilsetām.

Delegācija neapšaubāmi ietekmēja repatriācijas likteni. Izbraukšanas atļauju saņēma ne tikai tās dalībnieki, bet tika pārskatīti arī agrāk iesūtītie un atteikumu saņēmušie iesniegumi. Samērā liela 1971.–1972. gada *alija* bija Maskavas badaastreika rezultāts. No Rīgas repatriējušies ebreji: Dāvids Zilbermans, Boruhs Jafets, Rivka Aleksandroviča, Simons Gasuls, Īzaks Gamza, Klāra Lēvenberga, Ārons Neiburgers, Dāvids Zands, Cvi Valks, Simons Červinskis, Līza Karina, Gesja Kamaiska, Marks Izraelits un Natans Lazovskis.

Neotikusi preses konference

Bada demonstrācijai Maskavā, kā jau teikts, bija nozīmīgs rezultāts izbraukšanas atļauju saņemšanā. Tomēr tā nekādi neietekmēja varas attieksmi pret ikdienas kultūras vajadzībām un ebreju nacionālām paražām.

1972. gadā uz Žurnālistu savienību un laikrakstu «Cīņa» un «Izvestija» («Ziņas») tika nosūtīts aicinājums sarīkot atklātu preses konferenci, lai apspriestu aicinājumu parakstījušo pretenzijas. Savienības priekšsēdētāja vietnieks atbildēja, ka tāda konference nevar notikt, bet piedāvāja atsūtīt materiālus apspriešanai ar nolūku tos publicēt. Materiālus nosūtīja, bet publicēti tie netika.

To saturs nonāca Izraēlā un parādījās avīzē «Ha-Arec» («Valsts») 1972. gada 31. martā.

Pārsūtītajā aicinājumā bija uzsvērts, ka pēdējā laikā dažādās Padomju Savienības vietās notikušas organizētas sapulces, ku-

rās pieņemtas rezolūcijas par cionistu kongresu un citiem ebreju pasākumiem. Tomēr oficiālajai nostājai pretējos viedokļus nepublicēja un plašai padomju sabiedrībai sapulcēs par to neziņoja.

Tūkstošiem ebreju atstāja Padomju Savienību, lai apmestos Izraēlas Valstī, un nav iemesla neatspoguļot objektīvos faktus, kuriem ir svarīga sabiedriskā nozīme.

Pamatojoties uz minēto, saskaņā ar padomju Konstitūcijas 125. pantu un ANO ar Padomju Savienības piekrišanu pieņemtās Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 19. pantu aicinājumu parakstījušie piedāvā sasaukt preses konferenci, kurā tiktu izskatīti šādi jautājumi: a) ebreju kultūra Padomju Savienībā; b) grūtības, ar kurām ebreji sastopas, ievērojot reliģiskās tradīcijas; c) padomju ebreju asimilācijas jautājums; d) antisemitisma jautājums; e) Padomju Savienības ebreju nostāja pret cionismu; f) iemesli izbraukšanai uz Izraēlu; g) grūtības, ko rada ebreji, vēlēdamies atstāt Padomju Savienību; h) kara stāvoklis starp Izraēlu un arābu valstīm un padomju ebreju nostāja šajā konfliktā.

Kā jau minēts, šis aicinājums palika neatbildēts. Tālāk mēs citēsim daļu parakstījušos viedokļu, kas izskaidro preses konferencei piedāvātās tēzes un sniedz personiskus piemērus.

Hiršs Feigins, orķestra diriģents: «Ebreju nacionālās kultūras dzīves Padomju Savienībā nav. To parāda tautas skaitīšanas dati – tikai 17 % uzrādīja jidišu kā savu dzimto valodu. Un kā var būt savādāk, ja nav skolu un nesagatavo ebreju valodas skolotājus. Nav arī ne jidiša mācību, ne pašmācību grāmatu.

Žurnāls «Sovetiš Heimland», rets ebreju izdevums, kas neliecina par nacionālo dzīvi. Tas kalpo tikai par propagandas līdzekli ārzemēm... Jaunatnei nav kur mācīties lasīt jidišā. Pēc kara pārstāja darboties ebreju teātri, grūti organizēt mākslas pašdarbības pulciņus. Tādos apstākļos jēdzienam «ebrejskums» nav reālas nozīmes. Cilvēks, kam nav savas valodas un kultūras no viņa neatkarīgu iemeslu dēļ, kļūst par mākslīgās asimilācijas upuri.»

Haims Aronštams: «Es esmu aktieris, bet nestrādāju jau divdesmit gadu. Rīgā ir daudz teātru, bet ebreju teātra nav. 1946. gadā, atgriežoties no Sarkanās armijas, es iestājos ebreju teātra skolā Maskavā. Tie bija vislaimīgākie gadi manā dzīvē. Lielo mākslinieku – Mihoelsa, Zuskina, Rotbauma u.c. vadīti, mēs mācījāmies teātra mākslu: ebreju nacionālo un vispārējo. 1948. gadā mana sieva un es pabeidzām skolu un sākām strādāt ebreju trupā Ļvovā. Bet tajā pašā gadā trupa pēkšņi, bez jebkāda iemes-

la tika likvidēta. Slēgti tika visi ebreju teātri Minskā, Černovcos un Maskavā. Ebreju aktieri palika bez darba. Daudzi ebreju kultūras darbinieki tika vajāti un nogalināti. Apspieda arī ebreju aktierus. Daļa pārgāja uz krievu teātriem. Es nespēju to izdarīt, jo nevarēju samierināties ar sirdij tuvās ebreju kultūras zaudējumu. 1961. gadā Rīgā darbojās amatieru trupa, un mēs sākām strādāt tajā. Bet drīz arī tā tika slēgta, un līdz šai dienai mēs nevaram piedalīties ebreju kultūras dzīvē un spēlēt uz ebreju skatuves.»

Hermans Branovers²², profesors, fizikas un matemātikas zinātņu doktors: «Es vēlos iepazīstināt ar grūtībām, ar kurām es, būdams reliģiozs cilvēks, sastapos Padomju Savienībā, pildot baušļus, un tādēļ mana reliģiskā pārliecība ir galvenais iemesls, kāpēc es iesniedzu dokumentus izbraukšanai no PSRS.

Kā zināms, Toras mācība un jaunatnes audzināšana ir viens no vissvarīgākajiem baušļiem, kuru bieži salīdzina ar visiem pārējiem, kopā ņemtiem. Bet kādas man ir iespējas dot maniem bērniem reliģisko audzināšanu? Nerunājot par to, ka nepastāv attiecīgas iestādes un jebkāda iniciatīva šajā jomā ir aizliegta. Es varētu paņemt savu bērnu no skolas un nodarboties ar viņu pats, bet likums par obligāto skolu apmeklējumu liedz man to darīt. Padomju Savienībā netiek ražoti un nav pieejami ebreju reliģiskā kulta priekšmeti, tādi kā *tfilins*²³, *taless*²⁴, *mezuzas*²⁵ un *cicits*²⁶, bet iesūtīt šos priekšmetus aizliedz muitas noteikumi.

Veci, slimi cilvēki bieži vien nespēj braukt pēc *košera* gaļas un tiem jāapmierinās ar veģetāro ēdienu. Bet jebkurā gadījumā, ja viņi grib sekot *kašruta* noteikumiem, viņiem pašiem jācep maize. Kad reliģisks cilvēks guļ slimnīcā, viņam ir grūtības ar ēdienu. Neatrisināma ir reliģiskā laulību šķiršana, jo to var izdarīt tikai rabīns un jābūt speciālam rakstvedim šķiršanās noformēšanai. Baltijas republikās nav ne rabīna, ne rakstveža, nav to arī Baltkrievijā un pat Maskavā.»

Moisejs Ulmans: «Dokumentu iesniegšana OVIR ir pazemojoša un bezjēdzīga, jo ebreji grib atgriezties savā vēsturiskajā dzimtenē... Nav skaidrs, kādēļ vajadzīgi raksturojumi, tikai tādēļ, lai vietējās arodbiedrības komitejas biedri varētu ņirgāties par tiem, kas vēlas atstāt valsti, un lai radītu darbā neveselīgu atmosfēru. Nav skaidrs, kāpēc pieaugušajiem jāsaņem vecāku atļauja, ja viņi ir materiāli patstāvīgi... Un tās nav tikai morālas grūtības. Lielākoties cilvēki tiek atlaisti no darba vai spiesti aiziet paši. Kad kaut kas tāds notiek, nav iespējams saņemt darbu

tajā pašā specialitātē. Jaunajā darbavietā jautā, vai cilvēks grasās aizbraukt uz Izraēlu, un, ja atbilde ir pozitīva, viņu nepieņem, kaut arī trūkst darbinieku. Vislielākās grūtības rodas, kad bez jebkādas motivācijas saņem izbraukšanas atraidījumu... Man atteica, pamatojoties uz safabricēta iegansta, ka man bijusi pieeja slepenai informācijai, kad strādāju celtniecības kantorī. Nekādas pieejas slepenai informācijai man nebija, bez tam pagājuši jau četri gadi. Tagad mani izmeta no darba, man nav iztikas līdzekļu, un es izmisīgi lūdzu atļauju izbraukt uz Izraēlu, kur dzīvo mani vecāki.»

Mihails Segals, ārsts: «1970. gada 15. jūnijā VDK darbinieki aizturēja dažus ebrejus, veica kratīšanu viņu mājās un arestēja, vainojot mēģinājumā nelegāli izlidot uz Izraēlu... Apsūdzība balstījās uz viņiem konfiscētām skaņuplatēm ar ebreju mūziku, Bjaļika dzejoļu grāmatu, ivrita valodas mācību grāmatām, Izraēlas karti – viss, kas saistīts ar Izraēlu, izraisa aizdomas. Daļa arestēto tika apsūdzēta par pretpadomju propagandu. Ko tas nozīmēja? Es nezinu, kas viņiem tika pārņemts. Publicētais materiāls nesatur neko konkrētu. Par to, ka viņi redzēja savu nākotni Izraēlā un bija drosmīgi neslēpt savas jūtas. It kā atklātajā tiesas sēdē zālē nevienu nelaida. Skaidrs bija viens: visi apsūdzētie centās izbraukt uz Izraēlu. Vairākums no viņiem daudzkārt sniedza pieteikumus un saņēma noraidījumu. Un šie centieni atveda viņus uz apsūdzēto sola un Mordovijas noietnēm.»

Visi minētie apgalvojumi neprasa komentārus. Tie izriet no kopējā uzskata, ka Padomju Savienības apstākļos nevar dzīvot, kā ebrejam pienākas.

Jaunas represijas, jaunas vajāšanas

Neskatoties uz to, ka 1972. gada repatriācija no Padomju Savienības bija salīdzinoši liela, nebija pazīmju, ka valdība samierinātos ar ievērojamo skaitu valsti atstājošo ebreju. Gluži otrādi, represijas turpinājās. Tika izklīdināti Pesahā pie Maskavas sinagogas sapulcējušies ebreji, aizliedza mirušo piemiņas ceremoniju Babija Jarā, Rumbulas upuru piemiņas dienā arestēja Rīgā ieradušos ebrejus, atņēma no ārzemēm atsūtītās lūgšanu grāmatas, sarīkoja jaunus tiesas procesus ebreju zinātniekiem, kuri lūdza izbraukšanas atļauju, utt. Augusta pēdējās dienās tapa zināma jauna prasība – milzīga izpirkšanas summa tiem izbraucējiem, kas beiguši padomju augstākās mācību iestādes.

Tas izsauca jaunus vētrainus protestus Izraēlā un visā pasaulē. 1972. gada 4. septembrī Londonā notika dažādu valstu ebreju protesta mītiņš. Protestēja arī neebreji – zinātnieki, sociālisti un liberālo aprindu pārstāvji.

Kad tiek rakstītas šīs rindas, nav zināms, vai augstākās padomju instances atceļ šīs izmaksas²⁷ vai atvieglos vai padarīs vēl stingrākas. Lai kā tas arī būtu, Padomju Savienībā par katru cenu cenšas ierobežot repatriāciju... Visi soda mēri liecina par to, ka cīņa turpinās un būs vēl gara un grūta.

Ir pazīmes, ka ebreji Padomju Savienībā nav vientuļi savā cīņā par nacionālo un garīgo brīvību. Nākotne parādīs, ka uzvara ir to pusē, kas cīnās par taisnīgumu.

Latvijas ebreji šajā cīņā ir ierakstījuši savu cienīgu un varonīgu lappusi.

Telaviva, 1972. gada septembris

PIEZĪMES

¹ *Hibat Cion* (palestinofilija) – kustība, kas radās Krievijā 19. gadsimta 80. gados, no kuras attīstījās cionisms.

² Sešu dienu karš – trešais bruņotais konflikts starp Izraēlu un arābu valstīm (Ēģipti, Sīriju, Jordāniju un Irāku), kas norisinājās 1967. gada 5.–10. jūnijā, kura rezultātā Izraēla sakāva arābu karaspēku un noteica kontroli pār Sīnājas pussalu, Gazas sektoru, Austrumu Jeruzalemi, Jordānas upes rietumu krastu un Golānas augstumiem.

³ Līdzīgi citām Latvijas ebreju kopienām, Rīgas kopiena bija pilnīgi iznīcināta Otrā pasaules kara laikā. Tomēr Latvija atradās PSRS sastāvā 25 gadus īsāku periodu nekā pārējās savienības republikas, un Rīga gadsimtiem ilgi bija ebreju pilsēta. Tādēļ hasīdi, kuriem izdevās paglābties no antirelīgiskā terora un fiziskas iznīcināšanas, devās uz Rīgu. Viņi izveidoja spēcīgu intelektuālu reliģisku kopienu, kuras atjaunotne sākās 1946. gadā. Hasīdu pagrīde darbojās līdz 1989. gadam. 1956. gadā Rīgā no Sibīrijas atgriezās Mordehaja Dubina sekretārs Ābrams Godins, kurš aktīvi piedalījās kopienas dzīvē. Viņš baudīja lielu autoritāti, jo personiski pazina Ļubavičas rabīnu Josifu Īzaku Šneersonu un bija ļoti izglītots cilvēks, kurš daudziem palīdzēja rast savu ceļu. 1966. gadā viņš devās uz Izraēlu, kur kļuva par hasīdu jaunatnes organizācijas līderi. 60. gados Rīgu apmeklējis Nisans Mendels, kurš Habada līdera uzdevumā tikās ar rabīnu Natanu Barkānu. Habada ebreju kopienas aktīvistu – Šleime Feigins, Zusja Pruss, Mule Pruss, Berels Pruss, Moše Ārons Fridmans, Ichaks

Lermans, Simons Gutmans, Izraēls Pevzners u.c. centās saglabāt ebreju dzīvesveidu. Viņi organizēja *mikvu*, lopu un putnu rituālo kaušanu, jauniešu apmācības (talantīgākos sūtīja mācīties nelegālās *ješivās* Taškentā un Samarkandā). Dievkalpojumus noturēja Rīgas sinagogas pagrabā, tādēļ pagrabu vēl šodien sauc par hasīdu sinagogu. Pēc 1972. gada, neskatoties uz repatriāciju uz Izraēlu un kopienas sarukšanu, ebreju dzīve Rīgā ritēja tālāk. Hasīdi nodibināja kontaktus ar ASV un Izraēlas kopienām un nejutās atrauti no pasaules ebrejiem. Ļubavičas rabīna sūtnis Rīgā bija rabīns Natans Barkāns, kurš 1989. gada 4. oktobrī kļuva par pilsētas, bet vēlāk par Latvijas virsrabīnu līdz savai nāvei 2003. gada novembrī.

⁴ Valters Ulbrihts (1893–1973) – tajā laikā Vācijas Sociālistiskās Vienības partijas pirmais sekretārs un Vācijas Demokrātiskās Republikas vadītājs.

⁵ Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā komiteja.

⁶ Mendels Bašs (dz. 1919) – mūziķis, pedagogs, diriģents, komponists. Dzimis Rīgā, no agras bērnības mācījies klavierspēli, dziedājis sinagogas un operas korī. Mācījies ebreju ģimnāzijā un ebreju amatnieku skolā, kur ieguva mehāniķa profesiju, nepārtraucot mūzikas nodarbības. No 1937. gada strādāja fabrikā un mācījās Latvijas konservatorijā komponēšanas klasē. Otrā pasaules kara laikā bija ieslodzīts geto un koncentrācijas nometnē – sākumā Rīgā, tad Liepājā, kara beigās izbēdzis. 1945. gadā atsāka mācības konservatorijā, kuru pabeidza 1948. gadā un vēlreiz 1950. gadā, kad absolvēja diriģentu klasi. Jau 1947. gadā, mācoties konservatorijā, sāka pasniegt konservatorijas mūzikas skolā. 1950.–1995. gadā konservatorijā pasniedza mūzikas teoriju, koru (viņam bija sava klase) un orķestru diriģēšanu, kā arī operas klasē; profesors. 1959.–1962. gadā bija Daugavpils muzikālās komēdijas teātra galvenais diriģents, 1962.–1975. gadā – Rīgas operetes teātri, 1975.–1993. gadā diriģējis profesionālo pūtēju orķestri «Rīga». Kinofilmu mūzikas autors, sarakstījis oratoriju «Fašisma upuru pieņīnai» (1961), muzikālo komēdiju «Trīnes grēki» (1973) u.c.

⁷ Makss Goldins (dz. 1917) – muzikologs, komponists. Dzimis Rīgā. 1939. gadā pabeidzis Latvijas konservatoriju, 1947. gadā – Maskavas konservatorijas aspirantūru. Mākslas zinātņu doktors (1970). 1942.–1944. gadā darbojies Latvijas Valsts mākslas ansamblī Ivanovā. 1948.–1991. gadā bijis Latvijas konservatorijas pasniedzējs, profesors (1977). Savā zinātniskajā darbā pievērsies folkloristikai. Aranžējis vairāk nekā 120 ebreju dziesmu, sastādījis «Ebreju tautas dziesmu» antoloģiju (1994). Simfoniju, kantāšu, instrumentālās kameramūzikas, kora mūzikas un mūzikas kinofilmām autors. Viņa svītā kvartetam izmantoti ebreju folkloras motīvi, bet muzikāli dramatiskajā mistērijā «Esfira un Artakserks» (1988) – Bībeles sižets.

⁸ Anna (Haja) Ritova mira Izraēlā 2006. gada jūnijā.

⁹ T.i., 1972. gadā.

¹⁰ Gājis bojā Izraēlā no arābu terorista.

¹¹ Ilja (Elijahu) Valks (dz. 1944) – žurnālists, diplomāts, sabiedriskais darbinieks. 60. gadu beigās nacionālās kustības dalībnieks Rīgā. No 1971. gada dzīvo Izraēlā. 1972.–1984. gadā strādājis radiostacijā «Izraēlas balss», 1979.–1980. gadā vadījis solidaritātes ar PSRS ebrejiem Nacionālās konferences pētniecības biroju (Ņujorka). 1984.–2000. gadā strādājis Izraēlas Ārlietu ministrijā, bijis Izraēlas vēstnieks Baltkrievijā 1993.–1996. gadā. No 2006. gada – Igaunijas un Latvijas ebreju apvienības Izraēlā priekšsēdētājs.

¹² Dāvids Zilbermans (dz. 1934) – inženieris, sabiedriskais darbinieks. Dzimis Preiļos, 1957. gadā beidzis Tallinas Politehnisko institūtu. Bijis viens no disidentiem, kas cīnījās par padomju ebreju tiesībām izbraukt uz Izraēlu. 1971. gadā emigrējis uz Izraēlu, tagad dzīvo ASV. No 1958. gada sāka vākt holokaustu pārdzīvojušo ebreju atmiņas. 1973. gadā publicējis bijušās geto ieslodzītās Frīdas Mihelsoņes memoriālus krievu valodā «Es pārdzīvoju Rumbulu» (vēlāk tie izdoti jidišā un angļu valodā; 2005. gadā nāca klajā otrs izdevums krievu valodā). Sarakstījis grāmatu par bijušo rīdzinieku mākslinieku Josifu Kuzkovski (Telaviva, 1975), publicējis bijušo geto un koncentrācijas nometnēs ieslodzīto atmiņas «Un tu to redzēji» (Ņujorka, 1989; 2. izd. – Rīga, 2006) un grāmatu par Žani Lipki «Kā zvaigzne tumsā» (Rīga, 2005; latviešu val.). 2004. gada augustā Preiļos atklāts memoriāls holokausta upuriem, uzstādīts par D. Zilbermana līdzekļiem.

¹³ Sk. 10. atsauci 264.

¹⁴ Josifs Kuzkovskis (1902–1970) – gleznotājs, kino mākslinieks, grafiķis. Dzimis Mogiļovā, 1918. gadā brīvprātīgi iestājās Sarkanajā armijā, pēc demobilizācijas dzīvoja Kijevā, kur mācījās Mākslas institūtā (1927–1929), strādāja par kino un kino reklāmas mākslinieku. 1941.–1945. gadā dzīvoja Uzbekijā, kara beigās radīja virkni mākslas darbu par nacistu iznīcinātajiem ebrejiem. No 1945. gada beigām dzīvoja Rīgā, no 1969. gada – Izraēlā. Vairāku darbu par ebreju tematiku autors.

¹⁵ Frīda Mihelsoņe, dzim. Frida (1906–1986). Dzimusi Jaungulbenē, dzīvoja Varkļānos. 30. gados bija modiste Rīgā. 1941. gadā ievietota Rīgas geto, izglābās no masu šaušanas vietas Rumbulā. Slēpās. Pēc atbrīvošanas strādāja Rīgā. No 1971. gada dzīvoja Izraēlā. Sarakstīja grāmatu «Es pārdzīvoju Rumbulu» (1965–1967); 1. izd. – Bet-Lohamei-Hageaot (Izraēla), 1973; 2. izd. – Rīga, 2005.

¹⁶ Šīs iedaļas liela daļa tiek citēta no laikraksta «Mūsu Zeme» (Telaviva) 1971. gada 25. novembra un 2. decembra numura. (*Autora piez.*)

¹⁷ Iespējams, domāta padomju informatīvā aģentūra APN (Aģentstvo pečati «Novosti»).

¹⁸ Vairākums notiesāto tika atbrīvots pirms termiņa: B. Zalmansons – pēc četriem gadiem, pateicoties Rietumu organizāciju un oficiālo pārstāv-

ju spiedienam, E. Kuzņecovs, M. Dimšics u.c. – 1979. gada aprīlī, apmainot viņus pret ASV apcietinātiem padomju aģentiem.

¹⁹ Pēc Īzaka Gamzas 1971. gada aprīlī Igaunijas un Latvijas ebreju apvienības Izraēlā klubā nolasītā referāta, Dāvida Zilbermana raksta «Demonstratīvs badastreiks Maskavā 1971. gada pavasarī» («Hauma» («Tauta»), Nr. 2, 1971. gada septembris) un Gesjas Kamaiskas raksta «Kā mēs cīnījāmies par *aliju*» («Davar» («Vārds»), 1971. gada 1. oktobris). (*Autora piez.*)

²⁰ OVIR – vīzu un ārzemju pilsoņu reģistrācija nodaļa.

²¹ *Purim* (senebreju val. *pur* – loze) – svētki jūdaismā par godu ebreju izglābšanās no ļaunā galminieka Amana persiešu cara Ahašveroša laikā – 5. vai 4. gs. pirms m.ē., par ko vēsta Esteres grāmata; parasti februārī–martā.

²² Hermans Branovers (dz. 1931) – zinātnieks fiziķis, pedagogs, sabiedriskais darbinieks. Dzimis Rīgā, pabeidza Ļeņingradas Politehnisko institūtu (1953) un Latvijas Universitāti (1959); fizikas un matemātikas zinātņu doktors (1969), profesors (1970). 1959.–1971. gadā strādāja Latvijas ZA Fizikas institūtā, viens no fizikas jaunā virziena – šķidro metālu magnētiskās hidrodinamikas pamatlicējs. Nelegālās ebreju nacionālās kustības Rīgā dalībnieks. No 1972. gada dzīvo Izraēlā, 1973.–1975. gadā Telavivas universitātes un no 1973. gada – Berševas universitātes profesors. Grāmatas «Atgriešanās» (1977) autors. No 1972. gada – ebreju reliģiskās inteliģences no PSRS savienības *Šamir* Izraēlā priekšsēdētājs; vairāku valstu Zinātņu akadēmiju biedrs.

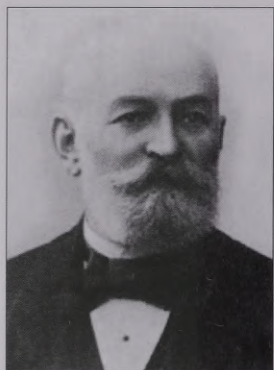
²³ *Tfilins* (senebreju val.) – filaktērijs (no grieķu val. *phylakterion* – «sargātājs») – amulets ar divām mazām ādas kastītēm, kas satur citātus no Otrās un Piektās Mozus grāmatas un kurus ar sikšņiņām piestiprina pie kreisās rokas un pieres rīta lūgšanas laikā ikdienā.

²⁴ *Talless* (jidišā, ivritā *talits* – «mantija», «apmetnis») – taisnstūra vilnas (vai zīda) lūgšanu apsegs ar melnām vai zilām svītrām gar īsāko malu un ar *cicitu* stūros.

²⁵ *Mezuzā* (no senebreju val. – «durvju stendere») – amulets jūdaismā. Pie durvju stenderes piestiprināms futrālis, kas satur vīstokli ar Svēto rakstu fragmentiem.

²⁶ *Cicits* (jidišā – *cices*) – bārkstis no astoņiem kopā saliktiem vilnas vai zīda diegiem ar pieciem mezgliem, kurus piestiprina pie reliģioza ebreja apģērba kā atgādinājumu par 613 jūdaisma baušļiem.

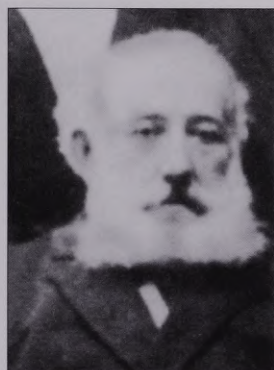
²⁷ Vēlāk šīs izmaksas tika atceltas

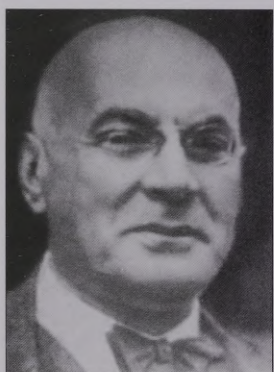
Leibs Šalits

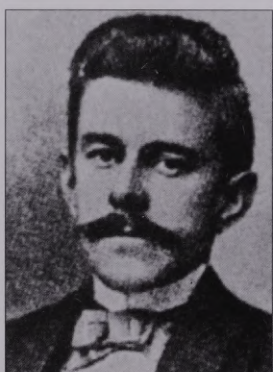
Natans Šinzons

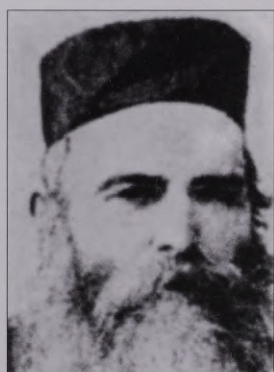
Vulfs Luncs

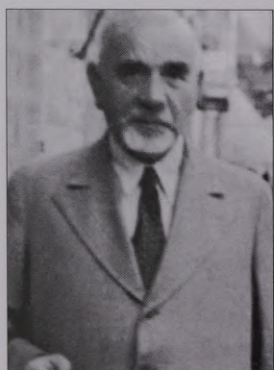
Eliezers Etingens

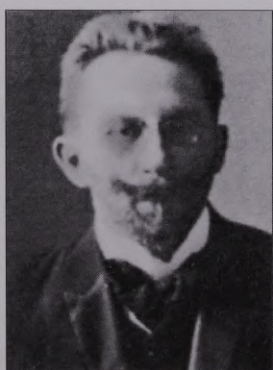
Zeevs (Vasilijs) Bermans

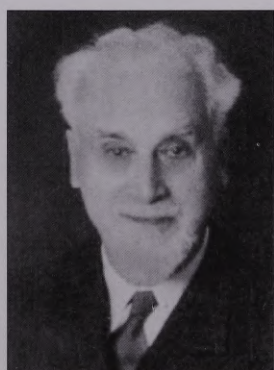
Jakovs Gindins

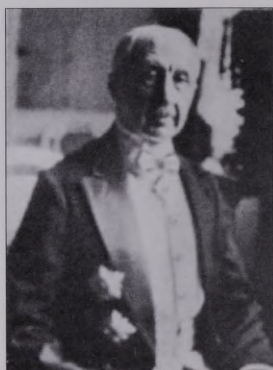
Žano Trons

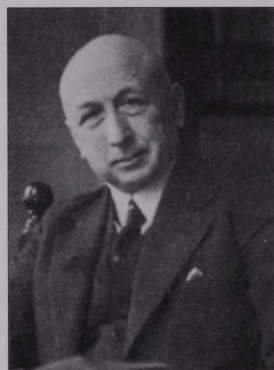
Makss Šeinfelds

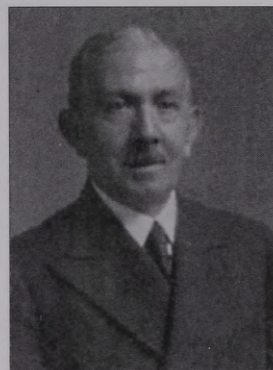
Mordehajs Nuroks

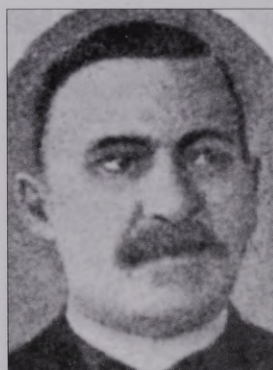
Pauls Mincs

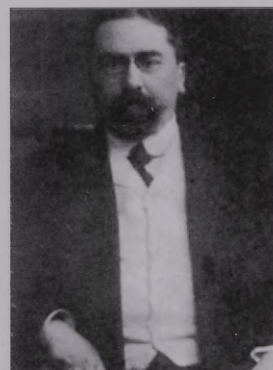
Vladimirs Mincs

Naums Mincs

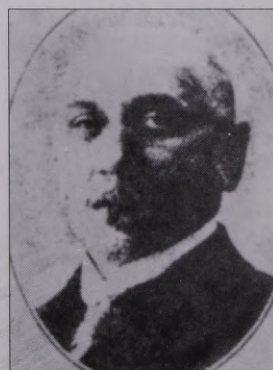

Jakovs Šapiro (II Dome)

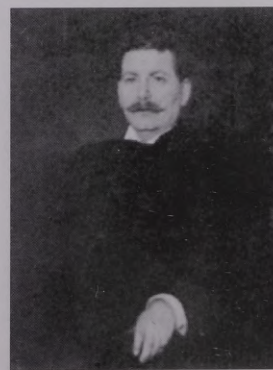

Nisons Kacnelsons
(I Dome)

Kurzemes
ebreju
deputāti
Krievijas
Valsts Domē
(1906–1917)

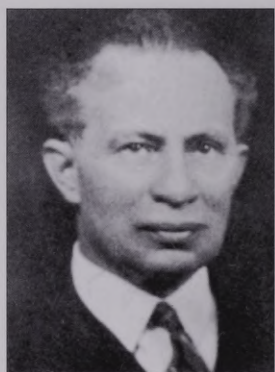
Jezekiels Gurevičs
(IV Dome)

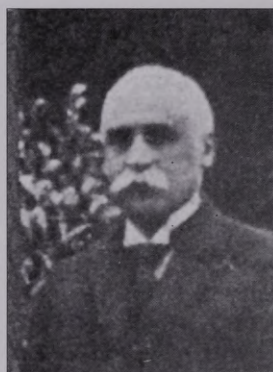
Lazars Niselovičs
(II Dome)

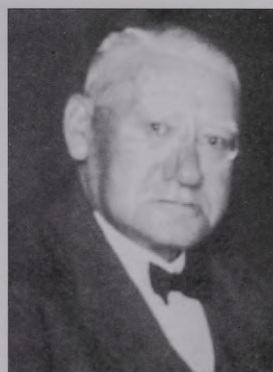
Ebreju komiteja kara upuru palīdzībai. 1915.
Vīdū E. Etingens, no labās M. Magidsons, no kreisās M. Lulovs

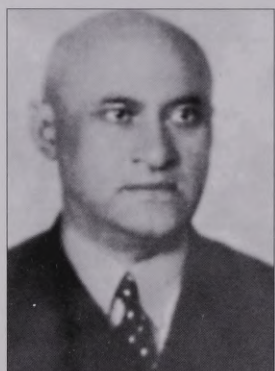
Jakovs Helmans

Jakovs Landaus

Leibs Fišmans

Jakovs Hofmans

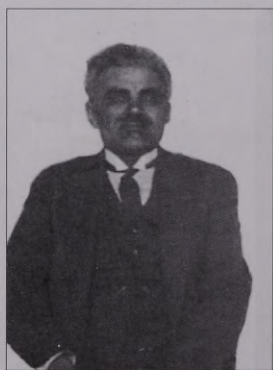
Nojs Maizels

Makss Lazersons

Volfs Lackis-Bertoldi

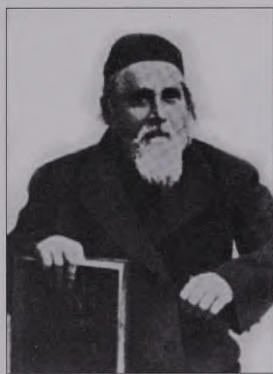
Īzaks Jofe

Hermans Vasermans

Rabīns Abraham
Īzaks Kuks

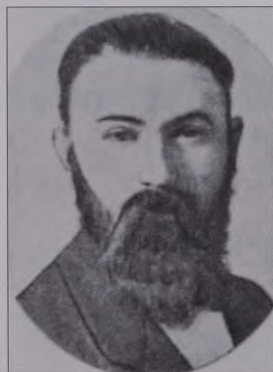
Rabīns Meirs Simha
Kacs-Kagans

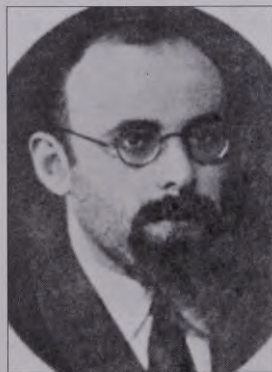
Rabīns Josifs Rozins

Rabīns Menahems
Mendels Zaks

Mordehajs Dubins

Simons Vitenbergs

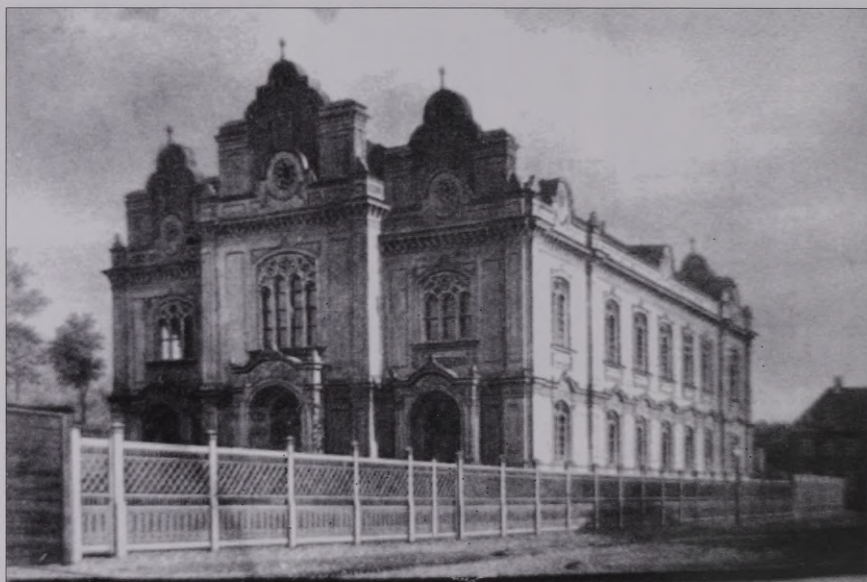
Rabīns Leons (Levi)
Ovčinskis

Rabīns Bencions
Don-Ihje

Boruhs Leibs Rozovskis

Rīgas Horālā sinagoga Gogoļa ielā

Sinagoga Rīgā Peitavas ielā

Lielā sinagoga Daugavpili

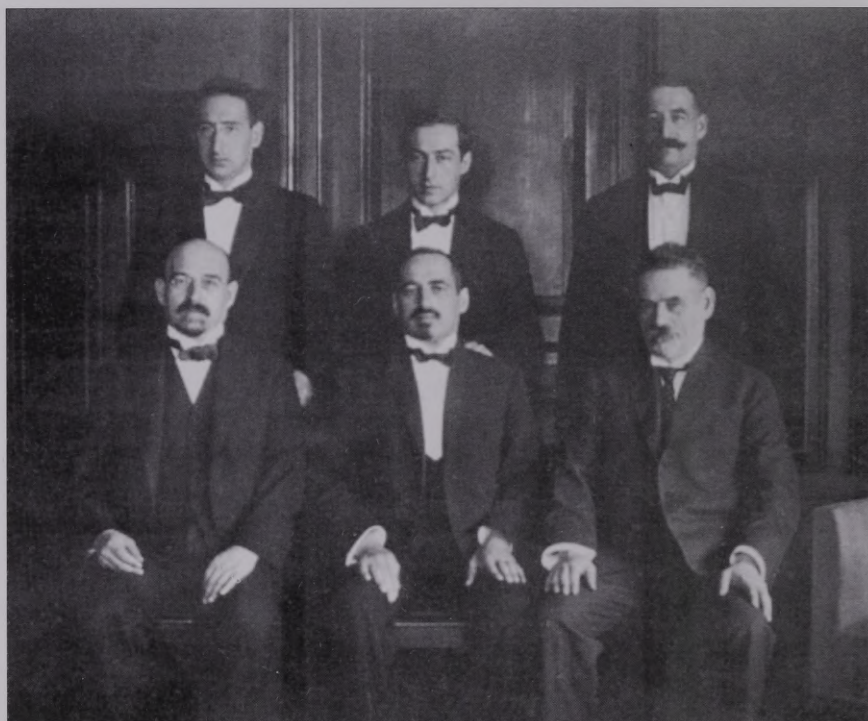

Ventspils sinagoga

Slimnīca
Bikur Holim
Rīgā

בית חולים של אגודת ביקור חולים
מיקודו מלאכה

Šoloma Šalita dēli. Sēž no kreisās: Elia, Zalmans, Mordehajs. Stāv: Lipmans, Tovijs, Nahmans

Ābrams Soboļevičs

Ulrihs Milmans

Rūdolfs Kaplans

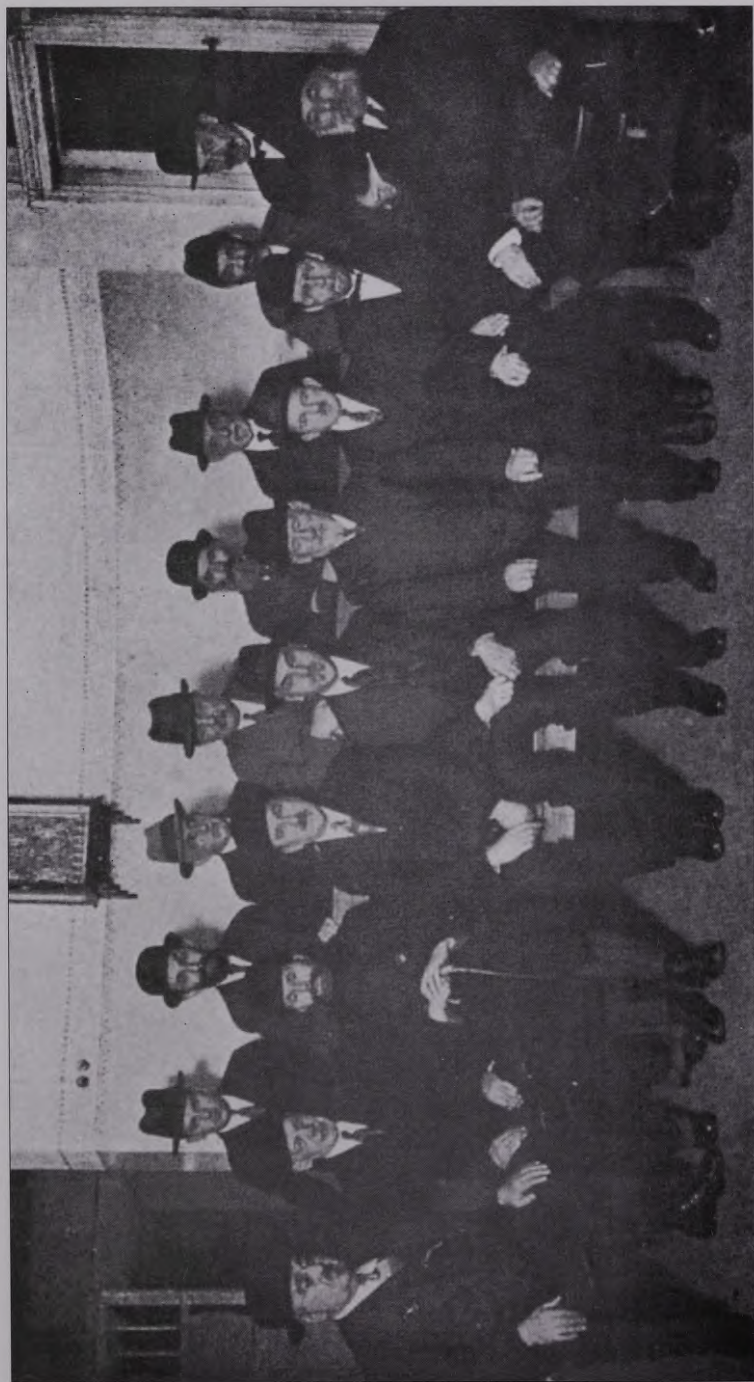

1933. gada kopējo cionistu konference.

Prezidijā no labās: Dr. I. Šraga, Moīše Kagans, Ī. Rabinovičs, B. Gurevičs, E. Etingens, Dr. A. Zalkinds, Dr. H. Vasermans

*Ceīrei Cion konference Latvijā.
Prezidiijā no labās: Cvi Garfinkels, Jerahmiels Vīņņiks, Mendels Bobe*

Mizrahi vadītāji Latvijā.

Sēž no labās: Ošers Rabinovičs, Īzaks Zeevs Rabinovičs, rabīns Zeevs Arje Rabiners, Haims Lubockis, rabīns Mordehajs Nuroks, Mordehajs Blūmentāls, Mendels Gors, Zeligš Šlezingers, Zalmans Zalmanovičs; stāv: Cvi Jakovs Kaplans, Minkovs, Zilbermans, Oziners, Dāvids Liknaickis, Leibs Braude, Moīše Vainbergs, Ruvens Hovša

Agudat Israel vadītāji Latvijā.
Sēž no labās: Šoloms Bags, ..., Mordehajs Dubrovskis, Avigdors Volšonoks, Mordehajs Dubins, Cvi Hiršs Gūtmanis, Bencions Leibsons; stāv: Josifs Kacs, Volfs Kacs, ..., Mihelsons, Jakovs Preilis, Jehuda Leibs Samunovs, Magariks

Vladimirs (Zeevs) Žabotinskis ar *Betara* vadītājiem Rīgā.

Sēž no labās: Moīše Joelsons, Arje Disencīks, Moīše Golds, Vladimirs (Zeevs) Žabotinskis, Jakovs Hofmans, Moīše Budnja, Elia Bergmans; stāv: Nahmans Fains, Tovijs Mahlins

Bunda konference Latvijā 1934. gadā.
Prezidijā no labās: ..., I. Harlašs, I. Levins-Šackess; referents – Īzaks (Jūliuss) Rabinovičs

Baltijas valstu pārstāvji Ebreju aģentūrā.

No labās: V. Lackis-Bertoldi, Dr. Jakovs Helmans, prof. Pauls Mines, ..., E. Etingens, I. Aizenštats, O. Gruzenbergs, H. Volfs, rabins Mordehajs Nuroks, Kerbers, B. Nuroks, prof. M. Lazersons, Moīše Kagens, Dr. Īzaks Jofe

Elbreju kluba valde Rīgā.
Sēž no labās: ..., E. Livšins, Z. Jakobsons, J. Landaus, Ā. Rabinovičs, N. Mincs, M. Zilperts, Dr. B. Meijers;
stāv otrā rindā: Išurins, Iciksons, arhitekts P. Mandelštams, Goldrings, Zusmans, Dr. Reimans, Levins;
otrā rindā: advokāts H. Rubiņšteins, Ā. Birmanis, Ā. Šmuljans, ..., inženieris Birmanis, Vestermans

Ebreju izglītības valde Rīgā. 1923. gads.

Pirmā rindā no labās: ..., Zeevs Polockis, Jakovs Landaus, Hohmans, ...;
otrā rindā: Cvi Garfinkels, Zalkinde, Boriss Cijvans, Ā. Gurevičs, Boriss
(Dovs) Kulmans

Izglītības ministrija
ŽIDU IZGLĪTĪBAS PĀRVALDE
 1930 g. *15. septembra*
 № E - *1931*

Rīgā, Valdemāra ielā Nr. 36-a
 Tālrunis: 1. pabe. priekš. 3332
 2. nod. vad. 3333

PAGAIDU APPLICĪBA №439.

Apliecinām, ka
Rachmiels BELKINS
 ir pieļauts 1930./31.māc.gada Židu pamatskolas
 par skolotāja vietas izpildītāju-praktikantu.
 PAMATS: izgl.min.š.g.7.VIII.raksts №3354,
 iekšl.min.darba kart.№7254/594 un
 Ž.i.p.cenza kom.prot.№54/30.g.

S. Landaus
 Pārvaldes priekšnieks.

V. Polockis
 Nodaļas vadītājs.

Ebreju izglītības valdes izdotā apliecība

5. pamatskolas skolotāji. 1932. gads.

Sēž no labās: R. Ļeva (Satenšteina), R. Botviņņika, Pliss, S. Mihelsons, Ā. Zavrņeviča, Z. Mihelsons (Mihaeli), Š. Kleina, J. Pincovs, I. Taicis; stāv: L. Braskovičs, Bramšrāga, Z. Itigins, I. Mitels, V. Baga, I. Vaispaps, M. Grinšteina, Piseckis, A. Bōvšovere, L. Majofisa, R. Šereševska

Rīgas jidišistu skolas skolotāji. 1921. gads.

Pirmā rindā no labās: ..., D. Zilbermane, ..., Jakobsons, M. Krāmere, Betija Volfsons, Berta Berza, Mira Lihoviča;
otrā rindā: Kagana, Karlina, ..., D. Ribusa, Rudaka, ..., Zupe, Jedeikina, ...; trešā rindā: Vorobeičiks, ...,
T. Meijersone, ..., Donskaja, E. Vainberga, Ida Širmane, L. Volfsons, Z. Šneurs; ceturta rindā: H. Haputina,
Donskaja, J. Zelik-mane, Ben-Eluls (Raihrudels)

Slimnīcas *Bikur Holim* ārsti Rīgā.

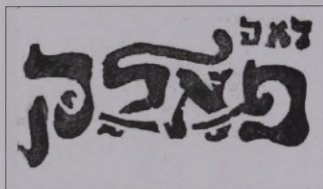
Sēž no labās: M. Berners, M. Mincs, prof. V. Mincs, I. Jofe, M. Goldrings,
B. Tals, V. Goldbergs

EVB komiteja.

Sēž no labās: Dr. Kotlers, Vainberga, inženieris M. Taubins, ..., ..., Dr. B. Dubinskis, Dr. I. Eliasbergs, P. Markoviča; stāvs: Dr. Magalifš, ..., ..., K. Groiss, ..., M. Kitajs, advokāts J. Jevelsons, Dr. Z. Gordins, Lacka, Rahile Kāna

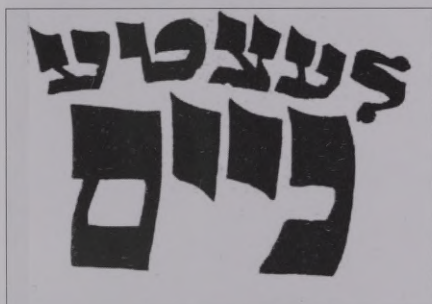
Ebreju laikraksti Latvijā

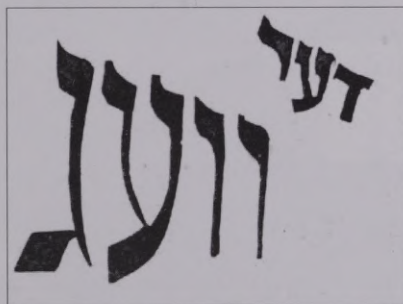
«Dos Folk» («Tauta»)

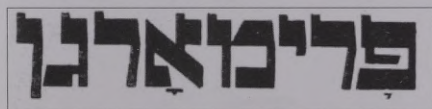
«Idiše Folksštyme» («Ebreju Tautas Balss»)

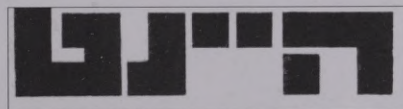
«Lecte Naies» («Pēdējās Ziņas»)

«Der Veg» («Ceļš»)

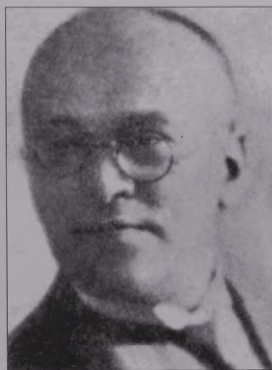
«Frimorgn» («Rīta»)

«Haint» («Šodien»)

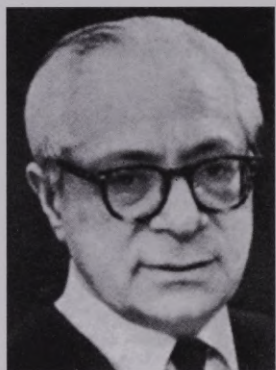
M. Hercs
(H. Movšovičs)

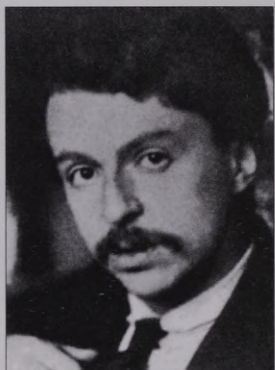
Venjamins (Benjamins)
Zivs

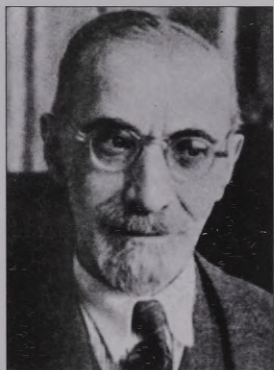
Jerahmiels Viņņiks

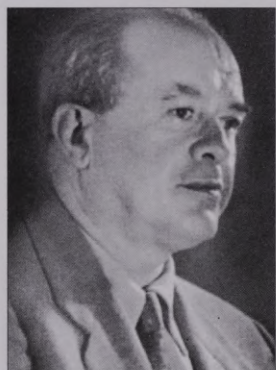
Makss Vainraihs

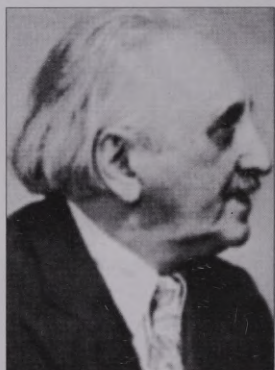
Īzaks Nahmans
Šteinbergs

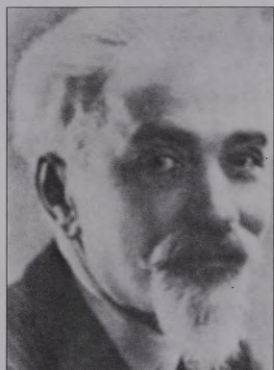
Rafails Abramovičs-
Reins

Marks Lavri

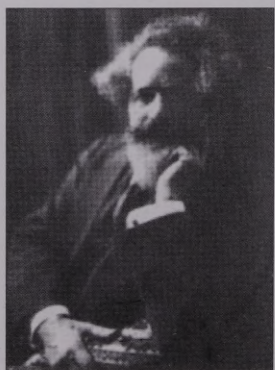
Solomons Rozovskis

Abrams Brauns
(Sergejs)

Mihails Jo

Naums Aronsons

Solomons Mihoelss
(Vovsi)

Zalmans Šazars (Rubašovs) Rīgas *Hehaverā*.
Sēž no labās: Vainbergs, Vainberga, D. Nuroka, M. Nuroks, Ā. Vainbergs, B. Višņevskis, I. Garfinkels, Z. Šazars,
Dr. J. Helmans; otrā rindā: M. Bobe, E. Bobe, Š. Livšičs, Z. Rabinovičs, R. Renina, Gotesmane

Dāvids Ben-Gurions ar *Ceirei Cion* – cionistiem socialistiem Rīgā, 1931. gads.

Sēž no labās: A. Kiršenoims, J. Vīppīks, Š. Grocs, I. Levenbergs, D. Ben-Gurions, Dr. J. Helmans, prof. M. Lazersons, M. Bobe, C. Garfinkels; stāv: Dr. Z. Mihlins, L. Laks, Jofē, Jackans, Vinokurs, I. Šlezs, I. Haimovičs, M. Ļvovičs, Dr. A. Laks, I. Izraeli

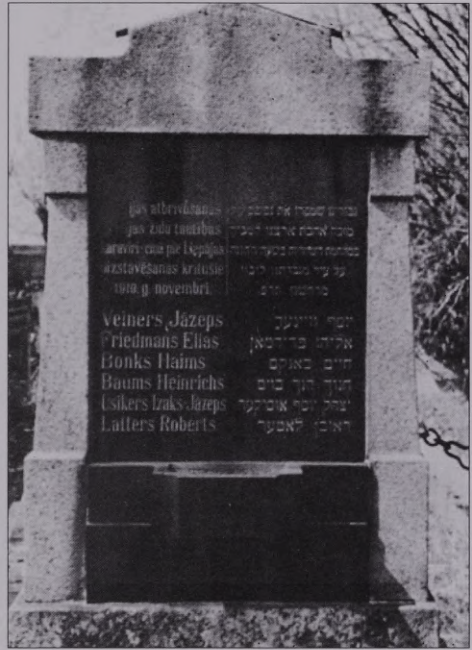

Haims Nahmans Bjaļiks Rīgā.

Sēž no labās: Kareļics, prof. M. Lazersons, ..., E. Muškats, H. N. Bjaļiks, rabīns M. Nuroks, E. Etingens, M. Lulovs, Dr. H. Vassermans, advokāts Ž. Trons; stāv: Dr. V. Zivs, Gotesmans, Gordins, Dr. J. Helmans, B. Gurevičs, M. Kagans, C. Garfinkels, Z. Rabinovičs, advokāts M. Rozovskis, Dr. Ā. Krāns, Dr. B. Hercfelds, F. Berners, Dr. I. Hofmans

Sporta biedrība *Makkabi Rīgā*. 1922. gads.
Trešā rindā no labās: A. Birnbaums, Josifs Šlezingers, Bar-Šaca, Ā. Bags, H. Olenšteins, Arjevičs, Segals, A. Kelmans,
Hackelevičs

Pieminekļi cīņā par Latvijas neatkarību 1918.–1920. gadā bojāgājušo piemiņai Liepājā (augšā) un Rīgā

Rīgas geto vārti

Rīgas geto žogs

Tikšanās Rīgā pēc Otrā pasaules kara.

Sēž no labās: Golda Kuzkovska, Mirjama Kaufmane, Mirjama Garbere, Johanna Lipke; stāv: Marks Blums (Mordehajs Lapids), Josifs Kuzkovskis, Dāvids Garbers, Jānis (Zanis) Lipke

«Ebrejs». Josifa Kuzkovska plakāts

Rīgas pilsētas Maskavas rajona Kultūras nama jaunais koris

Piemineklis fašisma upuriem Rumbulas mežā

נפשו עליך תאכל ...
/אזכור יידיש/

לקדושי קהלות לטביה ואסטוניה

סמילטן	וולמה	אונדן
פאלסהאפן	רילין	איץ
פילטן	ויליאק	אילוקסט
פודיאנבורג	ונדאו	אלוקסנה
פרידוויסק	רסק	אנטונופול
פרידריכסט	וענדען	אקניסט
פרייל	ווקליאן	טיסק
צבלן	טוקום	סולכה
קורסובקה	טלסן	כורסובקה
קנדאו	יעקובסט	בלטינובה
קריצבורג	ליבאו	גולדינגן
קורסלבקה	לזנהוף	גלזמנקה
רוזנבסק	לוצין	טרובין
רוצה	לימבוי	טריבה
רינה	מהון	דבינסק
שלוך	מיטאו	דגדה
שנברג	מלטה	הזנפט

פלין	ווערא	אלוה
פרנאו	וונברג	דורפט
רעוועל	נארוא	וואלק

Piemīņas plāksne Ciona kalnā Jeruzalemē Latvijas un Igaunijas iznīcinātām ebreju kopienām

V daļa

CILVĒKI UN VIŅU DARBI

Sabiedrisko darbinieku, zinātnieku, mākslinieku u.c. biogrāfijas

Daļai no viņiem darbība koncentrējās Latvijā, bet daudzi bija pazīstami tālu ārpus šīs valsts robežām. Piemēram, vairāku zinātnieku darbība bija cieši saistīta ar vietējo ebreju dzīvi, un nebija iespējams iedomāties ebreju kopienas attīstību Rīgā bez šiem darbiniekiem. Citu Latvijā dzimušo un augušo sabiedriskā, kultūras un politiskā darbība priekšpēdējā Latvijas valsts šaurās ietvaros un tika veltīta pasūles ebrejiskuma kopējām problēmām.

Mēs uzskatām par vajadzīgu sniegt viņu katru īsu biogrāfiju, un arī šajos raksturojumos cieši ievijam daļa ebreju vēstures. Taču mūsu galvenais mērķis bija iedziļināt šīs personības Latvijas ebreju atmiņā un pienācīgi novērtēt uzticīgos tautas dēlus, kuri strādāja sabiedrības labā.

Ļai viņu sasniegumi atziņā visā pasaulē ar lojrumu papildinātu – atlikušās slavenās Latvijas ebreju kopienas (sirdis).

Rīgas sabiedriskie darbinieki

Leiba Šalīts – viens no pirmajiem kokaizstrādātājiem, kas ieradās Rīgā. Viņam piederēja plaši mežu masīvi Krievijas ziemeļu gubernijās. Darījumu apgrozījums bija liels, un viņš uzskatīja par vienu no bagātākajiem Rīgas ebrejiem.

pišanas mēģinājumai no Ļeņingradas lidostas un ar to saistītās tiesas prāvas Ļeņingradā un citās pilsētās.

Ļeņingradas prāvas

Tā kā pastāvēja stipra tieksme pārcelties uz Izraēlu un grūtības saņemt atļauju, bija samērā viegli atrast cilvēkus, kuri bija spējīgi uz izmisīgiem, ar ļoti lielu risku saistītiem darbiem.

Pie tam jāsecina, ka šī notikuma precīzas aplauzmes vēl ilgi netika noskaidrotas. Tāpat šajā laikā bija izveidota provokācija un krita dažas ar demanšāciju vai lidmašīnu

Kā stāsta jāvārdi, šajā laikā bija izveidota provokācija un krita dažas ar demanšāciju vai lidmašīnu. Kā stāsta jāvārdi, šajā laikā bija izveidota provokācija un krita dažas ar demanšāciju vai lidmašīnu. Kā stāsta jāvārdi, šajā laikā bija izveidota provokācija un krita dažas ar demanšāciju vai lidmašīnu.

1970. gada 15. jūnijā Ļeņingradas lidostu «Smolņijs», no kuras vajadzēja izlidot lidmašīnai, aplenca VDK apskāvienības – un cilvēki, kuriem lidmašīna bija jānolaupa, tika arestēti kontrolpostenī pie izejas uz lidlauku.

Kopumā tika arestēti 12 cilvēki, starp tiem 10 ebreji. Tajā pašā dienā un stundā aresti un kratīšanas notika Maskavā, Rīgā, Harkovā. Daļa arestēto vēlāk stājās tiesas priekšā.

1970. gada 14. decembrī notika pirmā Ļeņingradas prāva. Starp apsūdzētiem bija: Marks Dimšics – lidotājs, kuram vajadzēja pilotēt lidmašīnu, Eduards Kuzņecova, Josifs Mendelevičs, Jurija Fedotovs, Aleksandrs Murženko, Leibs Hnoha, Boriss Bensons, Anatolija Altmans, Izaks Zalmansons, Mendels Boda un Silva Zalmansona (E. Kuzņecova sieva un I. Zalmansona māsa). Atsevišķā lietvedībā tika izdalīta Volfa Zalmansona lieta, jo viņš atradās aktīvajā karadomesestā un viņu tiesāja kara tribunāls.

Cilvēku saraksti, kuriem bija atleuts piedalīties tiesas sēdēs, aprobežojās tikai ar tuvākiem radniekiem. Arvalstu korespondenti pieļauti netika.

Tiesājamie tika apsūdzēti atbalsta un instrukciju no ārzemēm saņemšanā un lidmašīnas nolaupīšanas plāna izstrādē, un izstrādāšanā no valsts bez atļaujas.

Tiesas sēžu laikā apsūdzētie izturējās ar ciepu, atzinās apsūdzības rakstā minētajās detaļās par lidmašīnas nolaupīšanu, bet

2l. nodaļa

CILVĒKI UN VIŅU DARBI¹

Šīs grāmatas iepriekšējās nodaļās mēs aprakstījām Latvijas ebreju kopienas vēsturi no tās pirmsākumiem līdz nesenam laikam – 1972. gadam. Šajā nodaļā, sniedzot ebreju politisko un sabiedrisko darbinieku, intelektuāļu, zinātnieku, mākslinieku u.c. biogrāfijas, cilvēku, kuri strādāja cara valdīšanas laikā un neatkarīgajā Latvijā un kuru šodien vairs nav dzīvajo vidū, mēs zināmā mērā atgriezīsimies pie iepriekš apskatītajiem laikiem, kad šie cilvēki dzīvoja un strādāja.

Daļai no viņiem darbība koncentrējās Latvijā, bet daudzi bija pazīstami tālu aiz šīs valsts robežām. Piemēram, vairāku rīdzinieku darbība bija cieši saistīta ar vietējo ebreju dzīvi, un nebija iespējams iedomāties ebreju kopienas attīstību Rīgā bez šiem darbiniekiem. Citu Latvijā dzimušo un augušo sabiedriskā, kultūras un politiskā darbība *apriori* pārsniedza Latvijas valsts šauros ietvarus un tika veltīta pasaules ebrejiskuma kopējām problēmām.

Mēs uzskatījām par vajadzīgu sniegt viņu katra īsu biogrāfiju, un arī šajos raksturojumos cieši ievijas daļa ebreju vēstures. Taču mūsu galvenais mērķis bija iemūžināt šīs personības Latvijas ebreju atmiņā un pienācīgi novērtēt uzticīgos tautas dēlus, kuri strādāja sabiedrības labā.

Lai viņu sasniegumu atzīšana visā pasaulē ar lepnumu piepilda brāļu – atlikušās slavenās Latvijas ebreju kopienas [sirdis].

Rīgas sabiedriskie darbinieki

Leibs Šalits – viens no pirmajiem koktirgotājiem, kas ieradās Rīgā. Viņam piederēja plaši mežu masīvi Krievijas ziemeļu guberņās. Darījumu apgrozījums bija liels, un viņu uzskatīja par vienu no bagātākajiem Rīgas ebrejiem.

L. Šalits bija Rīgas kopienas priekšsēdētājs, kurš īpaši izcēlās ar savu cionistisko darbību. Bija viens no pirmajiem palestino-filiem. 1884. gadā kā Rīgas delegāts viņš aizbrauca uz *Hovevei Cion* konferenci Katovicē (Silēzija).² Viņš bija arī Odesas komitejas – Palīdzības biedrības ebreju zemkopjiem un amatniekiem Sīrijā un Palestīnā – vienīgās legālās cionistu organizācijas Krievijā, kas dibināta 1890. gadā, pilnvarotais Vidzemē un Kurzemē.

Tajā pašā gadā, kad nopirka zemi Haderā, L. Šalits kopā ar Jakovu Gindinu deva Rīgas grupai darījuma noslēgšanai nepieciešamos līdzekļus.

L. Šalits tika ievēlēts par pirmā cionistu kongresa 1897. gadā Bāzelē delegātu un bija viens no Ebreju koloniālās bankas direktoriem. Dažādos gados bija aktīvs daudzu cionistisko konferenču Krievijā dalībnieks.

Savā darbā viņš bija cieši saistīts ar Paulu Mincu. Abiem izdevās saņemt atļauju 1898. gadā atvērt biedrību Izglītības izplatīšanai starp ebrejiem Krievijā Rīgas nodaļu, un Šalits sevi veltīja amatniecības skolas³ celtniecībai Kazaku ielā.⁴ Viņš miris 1906. gadā Rīgā.

Volfs (Zeevs) Luncs. Kustības *Hovevei Cion* vēsturē viņa vārds tiek minēts starp pirmajiem aktīvajiem darbiniekiem Rīgā. Viens no visbagātākajiem tirgoņiem, kas daudz laika un spēka veltīja sabiedriskajam darbam. Viņš bija *Hovevei Cion* delegāts Katovices konferencē 1884. gadā un otrajā konferencē Druskeninkos⁵ 1887. gadā. Polemikā, kura kustībā norisēja starp ortodoksāļiem un apgaismotājiem, viņš bija pēdējo pozīcijās. Pieprasīja atbalstīt organizāciju *Bilu*⁶ un uzsvēra inteligentas jaunatnes piedalīšanās svarīgumu kustībā.

No 1877. līdz 1918. gadam Luncs bija apbedīšanas biedrības *Hevra Kadiša* (Svētā biedriba) Rīgā vecākais un kā sūtnis 1902. gadā devās uz Sanktpēterburgu, lai atjaunotu šīs biedrības darbības atļauju. Bija viens no biedrības Izglītības izplatīšanai starp ebrejiem Krievijā dibinātājiem, 1915. gadā Kurzemes bēgļu palīdzības komitejas loceklis un viens no ķīlniekiem, kurš ar savu dzīvību un mantu garantēja Rīgas ebreju lojalitāti cara režīmam Pirmā pasaules kara laikā.

Jakovs Gindins. Nāk no Veļižas Vitebskas guberņā.⁷ Kokmateriālu tirgotājs un, līdz tika ieviests valsts monopols, spirta rūpnīcas īpašnieks.

Viņš bija rabīna Šmueļa Mogiļevera (otrās sievas brāļa) svainis un tā ietekmē sāka interesēties pa Izraēla zemes kolonizāciju. Bija Rīgas ebreju tās grupas vidū, kas 1890. gadā Haderā iegādājās zemi, un nopirka zemesgabalu savam znotam Šneuram Cvi Šneursonam no Daugavpils. Š. C. Šneursons bija viens no pirmajiem, kas apmetās Haderā, un viņa bērni tur dzīvo vēl tagad.

J. Gindins piederēja tiem koktirgotājiem, kuriem savos miestos pirms pārceļšanās uz Rīgu bija plašs dzīvesveids. Vietējā administrācija rēķinājās ar viņiem un saņēma krietnu labumu no to bagātībām. Tas viņos attīstīja lepnuma un neatkarības sajūtu, ko mēs redzēsim viņa mazdēla J. L. Šneursona stāstījumā grāmatā, kura izdota Telavivā, 1964. gadā:

«Dažus gadus pirms kara (Pirmā pasaules kara. – M. B.) mans vectēvs Jakovs Gindins atbrauca pie mums uz Haderu, kad tur viesojās barons Edmons Rotšilds (slavens labdaris. – M. B.). Haderas iedzīvotāji nolēma pie viņa sūtīt delegāciju. Tajā ievēlēja Šekceru un vectēvu Gindinu... Barons ar viņiem sarunājās elzasiešu vācu valodā. Pieradis redzēt cilvēkus, kam vajadzīga viņa palīdzība, viņš jautāja, ko tie gribot. Uz to saņēma atbildi, ka viņiem palīdzība nav vajadzīga. Rotšilds teica, ka viņš ir barons un var viņiem palīdzēt. Gindins atbildēja: «Mēs paši esam mazi baroni, un mums nav vajadzīga palīdzība.» – «Prom!» iekliedzās barons un padzina viņus.»

Barons bija ļoti nikns un gadiem ilgi viņa klātbūtnē nedrīkstēja izrunāt vārdu «Hadera». Tikai daudz vēlāk, pateicoties Dr. Hileļa Jofes un rabīna Caduka Koena pūlēm, viņš piekrita piedalīties Haderas purvu nosusināšanas finansēšanā.

J. L. Šneursons stāsta arī, ka Jakovs Gindins uz barona vārda pārrakstījis 267 dunamus⁸ savas zemes, ko vajadzēja nosusināt, un ka šajā vietā tika iestādīts mežs. Tāpat 50 dunamus viņš atdeva etrogu (cedratu)⁹ iestādīšanai. Šo dārzu joprojām sauc par Šmueļa dārzu (*gan Šmuel*) – viņa svaiņa rabīna Šmueļa Mogiļevera vārdā. Savā testamentā Jakovs Gindins atstāja 120 tūkstošu rubļu labdarībai un citiem mērķiem pēc barona Edmona Rotšilda norādījuma.

Brāļi Šaja un Šlomo Zalmans Berlīni arī nāca no Veližas. Rīgā viņi bija vieni no vislielākajiem koktirgotājiem. Viņiem piederēja meži, bija ierīkotas kokzāgētavas, dažādu darbu pārvaldē un preču eksportā nodarbināto skaits bija ļoti apjomīgs.

Starp brāļu Berlinu augstākā līmeņa kalpotājiem bija cienjami Rīgas lietišķo aprindu pārstāvji – visi Ļubavičas hasīdi, piemēram, Aleksandrs Ziskinds Berlins, Zalmans Īzaks Volšonoks, viņa brālis Avigdors¹⁰ (Latvijas brīvvalsts laikā *Agudat Israel* priekšsēdētājs Rīgā) u.c.

Pirms Pirmā pasaules kara izveidoja Ješaja Berlina vārdā nosauktu 300 tūkstošu rubļu lielu fondu slimnīcas *Bikur Holim* celtniecībai Rīgā. Kara dēļ šī summa tika iztērēta bēgļu uzturēšanai.

Šaja Berlina sieva bija Menahema Nohuma Šneursona (no Ņežinas) meita, rabīna Šneura Zalmana – Habada dibinātāja ceturtnā paaudze. Šajam Berlinam nebija bērnu. Viņš adoptēja Dovu Cukermanu, kurš nāca no tās pašas ģimenes. Cukermana dēls Mendels Berlins kļuva par firmas *Berlins un Lurija* – viena no Rīgas vislielākajām kokmateriālu eksporta firmām – kompanionu. Mendela Berlina dēls profesors Iesaja Berlins¹¹ – slavens vēsturnieks un zinātnieks.

Divi Šlomo Zalmana Berlina dēli – Beinišs un Leibs bija starp desmit ķilniekiem, kurus Rīgas ebrejiem vajadzēja dot Pirmā pasaules kara laikā.

Šloime Šalits nāk no Ullas miesta Vitebskas guberņā. Viņam bija seši dēli un četras meitas. Trīs no viņiem nodibināja firmu *Emolip* (pēc to vārdu – Elia, Mordehajs un Lipmans – pirmajiem burtiem) – vienu no lielākajiem kokrūpniecības un eksporta uzņēmumiem. Viņu kokzāgētavās Rīgā un tās apkārtnē strādāja ebreji no apmešanās joslas, kuriem nebija tiesību dzīvot Rīgā. Policija to zināja, un tāpēc tai bija pastāvīgi ienākumi – katru sestdienu tā arestēja ebrejus nelegālus, lai no firmas saņemtu kukuļus...

Šloimes Šalita dēls kopā ar Meijeru Berlinu (Aleksandra Ziskinda Berlina dēls) nodibināja kokzāgētavu un kokmateriālu eksporta kompāniju *Berlins–Šalits*. Abi bija kaismīgi cionisti un lieli filantropi.

Meijers Berlins 1906. gadā piedalījās cionistu kongresā Helsinkos (Helsinkos), Zalmans Šalits un viņa svainis M. Piness («Ebreju literatūras vēstures» autors) kopā ar Meijeru Berlinu piedalījās avīzes «Die Idiše Štime» dibināšanā, kas iznāca Rīgā 1910. gadā pēc rakstnieka Jehudas Leiba Kantora iniciatīvas. Viņš šajā laikā bija valsts rabīns Rīgā¹².

Zemi Ebreju kluba celtniecībai Skolas ielā¹³ ziedoja Šalitu ģimene. Tovija Šalita dēls Pirmā pasaules kara laikā bija desmit

ķīlnieku vidū. Eliahu Šalits 1909. gadā piedalījās Kauņas konferencē un bija 1915. gadā no Kurzemes izsūtīto ebreju palīdzības komitejas loceklis.

Mordehajs Šalits bija pirmās biedrības Izglītības izplatīšanai starp ebrejiem komitejas loceklis un piedalījās amatniecības skolas dibināšanā Kazaku ielā Rīgā.

Eliezers Etingens dzimis 1870. gadā Veļižā. Sabiedriskā darbība bija ģimenes tradīcija. Viņa tēvs Noahs Etingens arī savlaik miesta kopienas lietās apmeklēja Sanktpēterburgu.

Eliezers Etingens studēja Bernē un kopā ar Haimu Žitlovski¹⁴ nodibināja Nacionālo studentu savienību. 1897. gadā apmetās Rīgā un vadīja firmu *Mazut*, bet pēc kara firmu *Shell* Baltijas valstīs.

Pēc pirmā cionistu kongresa viņš bija pirmās cionistu grupas *Cion* dibinātāju vidū Rīgā un 1898. gadā bija delegāts Krievijas cionistu kongresā Varšavā. Par godu šī kongresa 50 gadu jubilejai viņš «Ha Olam» («Pasaule») (1948. gada 30. septembrī) publicēja savas atmiņas un sēžu protokolu – vienu no nedaudzajiem dokumentiem, kas saglabājušies no šīs tikšanās.

E. Etingens piedalījās visos cionistu kongresos, sākot ar otro. 18. kongresā Prāgā viņu ievēlēja izpildkomitejā. Viņš bija Vispārējo cionistu organizācijas priekšsēdētājs Rīgā līdz 1935. gadam, kad aizbrauca uz Izraēla zemi. Par nopelniem viņam piešķīra nosaukumu «virilists», t.i., izpildkomitejas pastāvīgais loceklis. Cionistiskā darbība viņam netraucēja piedalīties dažādos vietējos pasākumos. 1915. gadā viņš bija no Kurzemes padzīto bēgļu palīdzības komitejas vicepriekšsēdētājs, viens no avīzes «Idiše Štime» («Ebreju Balss») līdzdibinātājiem, sporta organizācijas *Hakoah* priekšsēdētājs un 35 gadus biedrības Izglītības izplatīšanai starp ebrejiem Rīgā¹⁵ valdes loceklis.

Pēc ierašanās Izraēla zemē viņu ievēlēja par Igaunijas un Latvijas Ebreju apvienības Izraēlā priekšsēdētāju, kur viņš aktīvi darbojās līdz savai pēdējai dienai.

Viņš bija centrālā figūra Latvijas ebreju vidū, ar neatkarīgiem uzskatiem un prasmi izturēties ar pašcieņu prata dzīvot ar plašu vērienu un pašaieliedzīgi, ar atbildības sajūtu aizstāvēja ebreju intereses. Tāpat kā 1915. gadā viņš Daugavas krastā sagaidīja bēgļus un nakts vidū pie gubernatora durvīm gaidīja, lai panāktu viņu izsūtīšanas aizkavēšanu, viņš palīdzēja jaunajiem repatriantiem Izraēlā – meklēja viņiem darbu un jumtu virs gal-

vas. Viņš nodzīvoja ilgu un ražīgu mūžu un nomira 1956. gadā Telavivā.

Jehiels Mihls Mincs un viņa dēli. 1880. gadā viņš ieradās Rīgā no Daugavpils. Šis ģimenes vēsturi iespējams izsekot līdz 16. gadsimtam – 17 paaudzēs. Tās genealoģiju aprakstīja profesors Pauls Mincs grāmatā «Daat Kdoišim» («Svēto izzināšana») Sanktpēterburgā 1907.–1908. gadā izdotajā Tovija Aizenštata aprakstu sērijā.

Mincu ģimene apmetās Rīgā, faktiski tā bija pirmā paaudze, kas ieradās no apmešanās joslas (1880. gadā Daugavpils bija Vitbskas gubernā). Minci bija izteikts pierādījums vācu kultūras ietekmei. To varēja vērot bērnu audzināšanā un valodā, kurā sarunājās mājās. Ebreji Rīgā uzskatīja, ka daudzu paaudžu garumā viņi ir nākuši no Kurzemes, nevis no Latgales. No pieciem dēliem trīs izcēlās ar savu zinātnisko un sabiedrisko darbību: profesors Pauls (Šmuels Faivels) Mincs, profesors Vladimirs (Zeevs Volfs) Mincs un Dr. Naums Mincs.

Profesors Pauls Mincs dzimis 1868. gadā. 1890. gadā 22 gadu vecumā viņš ar izcilību pabeidza Pēterburgas universitātes Juridisko fakultāti. 1892. gadā viņš ieguva maģistra grādu. 1904. gadā kopā ar pazīstamajiem juristiem Sliozbergu un Vinaveru kļuva par zvērinātu advokātu – advokātu ar visām tiesībām – stāvoklis, kādu varēja sasniegt tikai daži ebreji.

Viņa advokāta, zinātnieka un pēc tam universitātes pasniezdēja darbs Rīgā visu laiku bija saistīts ar sabiedriskajām aktivitātēm. Pēc viņa iniciatīvas Rīgā izveidojās sabiedrisko darbinieku kodols, kuri pilsētā dibināja vairākas organizācijas, to skaitā tādas, kas plašai ebreju publikai deva norādījumus un konsultācijas tās pilsoņu tiesību aizsardzībai un paplašināšanai. Šis ieceres rezultātā radās tā sauktie *Herrenabende* (kungu vakari) – neoficiāls klubs, kurā pulcējās cienījamākie Latvijas ebreju sabiedriskie darbinieki, piemēram, Leibs Šalits, Volfs Luncs, Pauls un Naums Minci, Dr. Makss Šeinfelds, Eliezers Etingens, Dr. Īzaks Jofe, Dr. Ābrams Zalkinds, advokāts Žano Trons u.c. Šis tikšanās «kungu vakaru» ietvaros notika cara laikā un neatkarīgās Latvijas pirmajos gados. Šeit tika nolemts Rīgā dibināt biedrības Izglītības izplatīšanai starp ebrejiem Krievijā nodaļu un noteikta ebreju pozīcija Domes vēlēšanās.

1915. gadā Pauls Mincs vadīja no Kurzemes padzīto bēgļu palīdzības komiteju un bija viens no desmit Rīgas ebreju ķilniekiem.

Kad vācieši Pirmajā pasaules karā okupēja Rīgu, profesors Pauls Mincs bija Maskavā. 1919. gadā viņš atgriezās Rīgā; kad pilsētu ieņēma Sarkanā armija, viņš bija Vācijā.

Pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas Kārlis Ulmanis, kurš ar nelieliem pārtraukumiem bija tās valdības vadītājs, aicināja profesoru Paulu Mincu atgriezties Latvijā. Viņu ievēlēja Satversmes Sapulcē, un viņš bija valdībā valsts kontrolieris, tādējādi būdams pirmais un vienīgais ebrejs ministrs Latvijā.

Pēc Latvijas Universitātes atvēršanas viņu iecēla par kriminoloģijas profesoru. Viņš publicēja vairākus latviešu valodā tulkotus zinātniskus darbus, vadīja komisiju, kas izstrādāja valsts kriminālkodeksu, un bija pārstāvis starptautiskos juristu kongresos.

Neatkarīgās Latvijas pirmajos gados, kad ebreji tiecās pēc nacionālās autonomijas, kopienu centrālās organizācijas izveidoja komiteju profesora Minca vadībā, kurai vajadzēja izstrādāt projektu iesniegšanai Saeimā. Viņš bija Ebreju aģentūras Baltijas valstīs loceklis, Nacionāldemokrātiskās partijas priekšsēdētājs, tās avīzes «Narodnaja misļ» līdzstrādnieks, Ebreju advokātu savienības un citu institūciju priekšsēdētājs.

Pēc krievu īstenotās aneksijas 1940. gadā Pauls Mincs ar sievu un dēlu tika izsūtīts uz Sibīriju, pēc dažiem mēnešiem arestēts un ieslodzīts Taišetā nometnē. Visi ASV sabiedrisko organizāciju mēģinājumi viņu atbrīvot bija nesekmīgi, un viņš mira Sibīrijā 1941. gadā.

Profesors Vladimirs Mincs dzimis 1872. gadā Daugavpilī, vidējo izglītību ieguvis Rīgā.

1893. gadā beidza Tērbatas (Tartu) universitātes Medicīnas fakultāti un kļuva par Ķirurģiskās nodaļas asistentu. Zināšanas papildinājis Berlīnē pie slavenā ķirurga Izraēla. 1897. gadā pārcēlās uz Maskavu, kur guva ievēribu ar savu zinātnisko un ķirurģisko darbu. 1916. gadā ķirurģu kongresā viņš demonstrēja svešķermeņa izņemšanu no plaušām, kas tajā laikā bija sasniegums ķirurģijā.

Dr. Vladimirs Mincs bija Viskrievijas ķirurģu biedrības sekretārs un Starptautiskās ķirurģu biedrības loceklis. Bija izdevuma «Hirurgičeskij vestņik» redaktors. 1917. gadā viņš kļuva par ķirurģijas profesoru Maskavas universitātē.

Pēc atentāta pret Ļeņinu 1918. gadā profesoram Mincam uzticēja viņu operēt. Operācija bija veiksmīga, Ļeņins izdzīvoja, un Maskavas muzejā glabājas biļetens par viņa veselības stāvokli, ko reizē ar citiem parakstījis arī profesors Mincs.

Ar Ļeņina palīdzību viņam izdevās atgriezties Rīgā, kur viņš vadīja slimnīcas *Bikur Holim* Ķirurģisko nodaļu. Lasīja lekcijas universitātē Rīgā un bija Medicīnas katedras vadītājs.

Vācijas–Krievijas kara laikā viņš izgāja visus nacistiskās elles lokus – Rīgas geto, kur Mincs izveidoja slimnīcu, Kaizervaldes nometni un tad Būhenvaldes nometni, kur miris un apglabāts brāļu kapā.

Profesors Mincs sapņoja strādāt Jeruzalemes universitātē. Ar viņu kopā praktizējušie skolnieki un ārsti atceras viņa pašreizējo lieldarbu pret slimniekiem un palīdzību, kādu viņš sniedza saviem skolniekiem. Viņu ar labu vārdu pieminēja gan krievu, gan latviešu presē kā cilvēku, kurš izglābis Ļeņina dzīvību.

1970. gadā Rīgā iznāca ārstu B. Altsūlera un D. Čerfasa sarakstītā Minca biogrāfija krievu valodā ar nosaukumu «Profesors Mincs», kurā ir precīza viņa zinātnisko darbu bibliogrāfija.

Doktors Naums Mincs dzimis 1867. gadā Daugavpilī. Beidzis Rīgas Politehnikuma Ķīmijas fakultāti un bija profesora Bišofa asistents. 1890. gadā Leipciģas universitātē ieguva doktora grādu. Tika pieņemts Rīgas Politehnikumā par asistentu, taču nevarēja virzīties tālāk pa karjeras kāpnēm. Viņam izvirzīja noteikumu kristīties, bet, kad viņš atteicās, zinātniskā karjera beidzās.

Viņš strādāja par ekspertu privātos uzņēmumos. Bija cilvēks ar plašām zināšanām un prata vairākas svešvalodas. Viņš bija Leiba Šalita znots.

Dr. Naums Mincs bija biedrības Izglītības izplatīšanai starp ebrejiem valdes loceklis, aktīvi piedalījās amatniecības skolas izveidē Rīgā 1906. gadā un tās atjaunošanā ar *Džoint* palīdzību pēc Pirmā pasaules kara. Viņš bija arī Ebreju kluba, Ziemeļu bankas u.c. valdes loceklis.

Mendels Lulovs bija viens no viscienījamākajiem darījumu cilvēkiem Rīgā. Viņš nāca no rabīnu ģimenes. Mācījies Telšu¹⁶ un Polockas *ješivā* un ieguvis rabīna atestātu. Pateicoties savām spējām komercijā, pēc ierašanās Rīgā kļuva par vienu no lielākajiem kokmateriālu eksportētājiem.

Neskatoties uz saviem sazarotajiem uzņēmumiem, Lulovs atrada pietiekami daudz laika sabiedriskajam darbam. Bija viens no «Tautas virtuves» dibinātājiem. Laikā, kad ebreji tika padzīti no Kurzemes, viņš ar visu sirdi un dvēseli nodevās palīdzības sniegšanai ebreju bēgļiem. Neatkarīgās Latvijas laikā nebija ne-

viena pazīstama ebreju darbinieka, kas, ierodoties vizītē Latvijā, nebūtu uzņemts viņa mājās: Haims Nahmans Bjaļiks un Leibs Jofe no Izraēla zemes, Vladimirs (Zeevs) Žabotinskis, Simons Dubnovs, Solomons Zalcmanis, Dr. Levi u.c. Viņa mājās viesojās vietējie žurnālisti un rakstnieki.

1932. gadā viņš ieradās Izraēla zemē un bija viens no apdrošināšanas biedrības *Cion* dibinātājiem, *Banka Ašrai* – ilgtermiņa kredītu bankas un citu finanšu un sabiedrisku iestāžu valdes loceklis. Pēdējos gados viņš strādāja Latvijas un Igaunijas ebreju apvienības valdē. Miris 1946. gadā Telavivā.

Makss Šeinfelds – vietējais Rīgas sabiedriskais darbinieks pirms Pirmā pasaules kara. Viņš bija to vidū, kuri piedalījās Viskrievijas ebreju sabiedriskajā dzīvē.

Dzimis Jelgavā un 1861. gadā beidzis Tērbatas universitāti. Rīgā atvēra psihiatrisko klīniku un bija viens no šīs nozares pazīstamākajiem ārstiem. Publicējis zinātniskus darbus un ebreju aprindās bija pazīstams ar savu līdzjūtību pret nabagajiem.

Viņa sabiedriskā darbība sākās 1905. gadā konferencē Savienība ebreju tautas pilnīgas vienlīdzības iegūšanai Krievijā –, kur viņš tika ievēlēts valdē. Tie bija izšķiroši gadi Krievijas ebreju vēsturē – grautiņi, ievēlēšana Valsts Domē utt. Dr. Šeinfelds piedalījās visās Savienības konferencēs.

1909. gadā Kauņā tika sasaukta Krievijas ebreju sabiedrisko darbinieku konference. Dr. Šeinfeldu ievēlēja prezidijā.

Savu medicīnisko karjeru Dr. Šeinfelds beidza traģiski. Viņu 1912. gadā bez jebkāda iemesla ārprāta lēkmes laikā nogalināja kāds tā pacients – neebrejs. Latviešu prese šo psihopāta izdarīto slepkavību izmantoja nekrietni – antisemitiskiem uzbrukumiem. Rīgas kopiena parādīja nelaiķim pienākošos godu par viņa sabiedrisko darbību un apglabāja par saviem līdzekļiem.

Latvijas ebreju vēsturnieki

Reubens Jozefs Vunderbars – pirmais Latvijas ebreju vēsturnieks. Dzimis Jelgavā 1812. gadā ģimenē, kura bez tradicionālās izglītības nespēja viņam sniegt nekādu citu. Savas laicīgās zināšanas viņš ieguva paša spēkiem. 1835. gadā nolika eksāmenus un ieguva skolotāja diplomu. Tas viņam deva tiesības būt par skolotāju Jelgavā un neilgu laiku arī Rīgā, kur viņš aizvietoja ebreju skolas vadītāju Dr. Maksu Lilientālu. Pēc at-

griešanās Jelgavā bija pasniedzējs un ebreju tekstu oficiālais tulkotājs. Kādu laiku viņš bija valsts rabīna vietnieks.

Publicēja darbus par dažādiem jautājumiem, mācību grāmatas, saīsinātu *Šulhan Aruhu*¹⁷, rakstus par ebreju tradīcijām utt. Divām viņa grāmatām ir aktuāla vērtība vēl mūsdienās, proti: *Wunderbar R. J. Biblisch-Talmudische Medizin*. – Rīga; Leipzig, 1850–1860 («Bībeles–Talmūda medicīna») un *Wunderbar R. J. Geschichte der Juden in den Provinzen Liv- und Kurland*. – Mitau, 1853 («Ebreju vēsture Vidzemes un Kurzemes guberņā»).

R. Vunderbars nebija mediķis, tomēr ebreju medicīnas vēstures pētnieks profesors Ješajahu Leibovičs¹⁸ šo darbu novērtēja kā «visu pētījumu pamatu ebreju medicīnas laukā».

Otrs darbs ir pirmā vēsturiskā publikācija par Latvijas ebrejiem, kas balstās uz autentiskiem dokumentiem, «ar cerību, ka ebreji, īpaši vietējie, šajā grāmatā uzzinās savu tēvu vēsturi, viņu ciešanas un priekus...».

Šī darba galvenā tendence ir uzsvērtā nepieciešamība iedziļināties un pazīt tuvāko apkārtni, nepieciešamība nojaukt dažādus sociālos un kultūras šķēršļus, pirmkārt apgūstot vācu valodu, apgūstot produktīvās profesijas, lai pierādītu, ka ebreji dod valstij labumu, – postulāti, kas raksturīgi *Haskalas* rakstniekiem apgaismotājiem, kuru pārliecināts piekritējs bija R. Vunderbars.

Viņš mira 1863. gadā Jelgavā. Viņa vārda iemūžināšanai vietējā sinagogā tika uzstādīta piemiņas plāksne.

Rabīns Levi Ovčinskis. 55 gadus pēc Vunderbara grāmatas iznākšanas viņš 1908. gadā Petrokovā¹⁹ ivritā publicēja darbu «Ebreju kopienu vēsture Kurzemē». Tā otrs izdevums nāca klajā turpat 1911. gadā. 1928. gadā to pārtulkoja jidišā un izdeva Rīgā, ar nosaukumu «Ebreju vēsture Latvijā».

Rabīns Ovčinskis nāk no Viļņas guberņas.²⁰ Viņam bija īpaša nosliece uz vēsturiskiem darbiem. Pēc vairākām pārceļšanās no vienas vietas uz otru viņu ievēlēja par Vecauces rabīnu, no kurienes viņš devās uz Jelgavu. Kopā ar ģimeni gājis bojā holokaustā (1941–1945).

Publicējis vēl divas autobiogrāfiskas grāmatas: «Nahlat Avot» («Tēvu mantojums») un «Hadrat Cvi» («Labvēlība»).

Vēsturiskajos aprakstos «Kurzemes ebreju kopienu vēsture» notikumu iekšējā sakarība atspoguļota nepietiekami secīgi. Šajos aprakstos, kas ir svarīgs ieguldījums Latvijas ebreju historiogrā-

fijā, izpaužas autora fenomenālā atmiņa un viņa stāstnieka spējas. Viņš apraksta katru kopienu atsevišķi, pamatojoties uz kopieņu un sinagogu apbedīšanas biedrību (*Hevra Kadiša*) pinkas – hronikām – un citiem dokumentiem, uzrāda katras kopienas dibināšanas datumu, iestādes, sinagogas, rabīnus, lopu kāvējus un izcilas personības ar visiem to ģimeņu atzariem un sakariem. Viņš arī neaizmirst īpašus notikumus, retus novēlējumus un nostāstus, kas raksturo Kurzemes ebrejus un viņu īpašo folkloru.

Īzaks Jofe. Viņš papildināja to, kam nepievērsa uzmanību Latvijas ebreju vēsturnieki, – Kurzemes un Vidzemes ebreju vēstures dokumentālo pamatu.

Ārsts Jofe bija sabiedriska darbinieks un vēsturnieks. Pēc Medicīnas fakultātes beigšanas Tērbatā²¹ 1896. gadā viņš apmetās Rīgā. Bija Cionistiskās organizācijas paplašinātās aģentūras Baltijā biedrs. Kādu laiku vadīja pilsētas valdes sanitāro nodaļu un bija Latvijas kopieņu centrālās komitejas vadītājs, kas pastāvēja pirmajos gados pēc neatkarīgas valsts pasludināšanas. No 1925. gada bija slimnīcas *Bikur Holim* direktors. Līdz šim nav zināms viņa liktenis pēc padomju ienākšanas Rīgā. (Gājis bojā holokaustā. – *Redaktora piez.*)

Pēterburgas etnogrāfiskās biedrības ietekmē, kas izdeva grāmatas «Reģistri un uzraksti» – materiālus par ebreju vēsturi Krievijā, arī Rīgas sabiedriskie darbinieki nolēma savākt vajadzīgos dokumentus par Kurzemi un Vidzemi.

Taču vienīgais, kurš palika šai lietai uzticīgs ar sirdi un dvēseli, – ārsts Īzaks Jofe. 1910. gadā viņš izdeva grāmatu «*Regesten und Urkunden zur Geschichte der Juden in Riga und Kurland*» («Reģistri un dokumenti par ebreju vēsturi Rīgā un Kurzemē») (bija tikai divi izdevumi – 1911. un 1912. gadā).

Dokumenti no Rīgas pilsētas un tās iestāžu arhīviem, vācu Baltijas senatnes pētītāju biedrības protokoli, tiesu dokumenti, agrāk izdotas grāmatas publicētas oriģinālā, ar saīsinātu latīņu tekstu tulkojumu, katram dokumentam no 1536. līdz 1740. gadam piešķirts atsevišķs numuru.

Šī grāmata bija daļa no liela un svarīga projekta. Tā pabeigšanu izjauca Pirmais pasaules karš. Jofe publicēja dažādus darbus par Latvijas ebrejiem krājumos «Ebreju senatne» un «Pārdzīvotais», kā arī Latvijas ebreju avīzēs.

Ī. Jofe bija pašizliedzīgs sabiedriska darbinieks, vērīgs un tāls no sentimentalitātes. Viņa cionisms drīzāk bija riebuma pret

diasporas parādībām un to ietekmes uz ebreju raksturu rezultāts nekā mīlestība pret Izraēlu. Viņaprāt, tikai cionisms varēja ko kardināli mainīt. Nav izslēgts, ka Baltijas ebreju vēstures pētniecība stipri ietekmēja viņa uzskatu veidošanos...

Runājot par vēsturiskiem pētījumiem, jāmin kāda kristieša publikācijas, kas deva ievērojamu ieguldījumu Latvijas ebreju kopienu izzināšanā, kaut gan to pamatmotīvi bija antisemitiski.

Antons Būholcs bija vācbaltietis, kuram patiesi sāpēja sirds, redzot, ka Rīgu – šo vācu balstu – pārņem ebrejiem. To viņš atklāti pauda savā grāmatā «*Geschichte der Juden in Riga*» («Ebreju vēsture Rīgā». Rīga, 1899), ko izdeva Baltijas senatnes pētītāju biedrība.

Ar patiesu vācu precizitāti un pamatīgumu grāmata balstās uz neskaitāmiem autentiskiem dokumentiem, kas sniegti oriģinālvalodā, – Rīgas pilsētas valdes protokoliem, Vidzemes guberņas arhīvu utt. Bez šīs grāmatas daudzas svarīgas atziņas, kas attiecas uz ebreju kopienu pastāvēšanas pirmajiem gadiem Rīgā, nebūtu zināmas, to skaitā: Polijas Karaliskās komisijas 1598. gada lēmums par «visu Skotijas un citu ārzemju nelegālo tirgotāju, ebreju un klaidoņu...» padzišanu; 1666., 1724. un 1765. gada norādījumi par ebreju iebraucamajām vietām; 1783. gada rīkojumi ebreju vecajiem; «aizsargājamo» ebreju 1782. gada un 517 ebreju vārdiskais saraksts, kuriem 1841. gadā tika dota iespēja iegūt dzīvošanas tiesības Rīgā, un citi dokumenti.

Šis darbs pamatoti tiek uzskatīts par labāko jebkad izdoto grāmatu par Rīgas ebrejiem.

Mēs citējam vācu autora vārdus darba noslēgumā: «..1811. gadā gubernators Repejevs pievērsa autoritāru iestāžu uzmanību lielajam ebreju skaitam Rīgā, kas pavisam bija 736 cilvēki; ko viņš teiktu šodien, ja pastaigātu pa Maskavas priekšpilsētu vai biržas stundās pa iekšpilsētas ieliņām...»

Nebūs pārspilēti teikts, ka Antons Būholcs bija viens no savas tautas dēlu garīgajiem tēviem, kuri pēc četrdesmit gadiem ar visnežēlīgākajiem pasākumiem centās īstenot viņa vēlēšanos – atbrīvot Rīgu no ebreju iedzīvotājiem...

Ebreju deputāti no Kurzemes Valsts Domē

Valsts Dome – cara laika parlaments, neskatoties uz tās ierobežoto kompetenci, kalpoja par tribīni, no kuras deputāti varēja cīnīties un aizstāvēt savu vēlētāju intereses. Sava beztiesiskā stāvokļa dēļ ebreji savlaik lika lielas cerības uz Domes vēlēšanām. Ebreju deputātu darbs reakcionārā vairākuma naidīgajā ielenkumā nebija viegls. Mūsdienās tikai daži atceras šos ebreju tautas sūtņus.

Kurzeme un Kauņas guberņa bija vienīgie reģioni, kuri sūtīja savus deputātus uz visām četrām Domēm 1906.–1917. gadā.

Nisons Kacnelsons nāk no Liepājas. Pazīstama personība cionistiskajā kustībā no pašiem tās sākumiem un slavens Krievijas ebreju sabiedrīks darbinieks. Ievēlēts I domē 1906. gadā.

Dzimis 1862. gadā Bobruiskā. Pēc Berlīnes universitātes beigšanas apmetās Liepājā. Trešajā cionistu kongresā 1899. gadā tika ievēlēts par Ebreju koloniālās bankas direktoru un 1905. gadā bija tās valdes priekšsēdētājs. Viens no tuvākajiem Teodora Hercla cilvēkiem, pavadīja viņu uz Sanktpēterburgu, kur Hercls tikās ar ministru Plevi. Drīz pēc tam ministrs personiski pieņēma arī Dr. Kacnelsonu.

Krievijas sabiedriskajā dzīvē Dr. Kacnelsons piedalījās Savienībā ebreju tautas pilnīgas vienlīdzības panākšanai Krievijā, kā arī bija Kauņas 1909. gada konferences prezidijā. Būdams Valsts Domes deputāts, parakstīja Viborgas protesta deklarāciju pret I Domes atlaišanu. Viņu arestēja un atņēma tiesības tikt ievēlētam atkārtoti. Pēc 1917. gada apvērsuma bija Viskrievijas kongresa²² sagatavošanas komisijas loceklis. Pēdējos dzīves gados bija sabiedrīks darbinieks Liepājā, kur miris 1923. gadā.

Jakovs Šapiro – Ventspils tirgotājs, eksportētājs. Tika ievēlēts II Domē. Augsti kulturāls un izglītots cilvēks. Bagāts ebrejs un devīgs filantrops. Pēc saviem uzskatiem – cionists, bet Domē pieslējās kadetu frakcijai, kura teorētiski bija par ebreju vienlīdzību, taču atturējās no izlēmīgiem pasākumiem. Lai aizstāvētu ebreju intereses, Šapiro neizstājās no savas frakcijas Domē. Starp citu, II Dome darbojās tikai divarpus mēnešu. Tā bija pārāk kreisa, un to atlaida.

J. Šapiro emigrēja uz Londonu un gāja bojā vācu gaisa uzlidojuma laikā Otrajā pasaules karā.

Lazars (Eliezers) Niselovičs dzimis Bauskā un bija viens no diviem ebrejiem, ko ievēlēja III Domē. Otrs deputāts bija Naf-tals Frīdmans no Kauņas.

Niselovičs 1880. gadā beidza juridisko fakultāti Sanktpēter-burgā. Viņš izdeva vairākus darbus finanšu jautājumos, kas sais-tīti ar Krievijas rūpniecību.

Domē viņš darbojās kadetu frakcijā, bet nodrošināja sev rīcī-bas brīvību visos jautājumos, kas skar ebrejus. Divi ebreju depu-tāti, vientuļi naidīgajā vidē, reakcionāru deputātu ielenkumā, kuri katrā izdevības gadījumā pauda savu antisemitismu, pildīja smago pienākumu un, neskatoties uz to, ka viņi nebija starp spilgtākajiem Krievijas ebreju darbiniekiem, ar cieņu un lepni aizstāvēja ebreju pozīcijas.

Aktīvākais no šiem diviem deputātiem bija Niselovičs. III Do-mes periods 1907.–1912. gadā bija viens no smagākajiem Krievi-jas ebreju vēsturē. Ebreja Dmitrija Borgova izdarītā premjer-ministra Stolipina slepkavība un process pret Mendelu Beilisu par rituālo slepkavību izraisīja naida vētru pret ebrejiem. Tam pie-vienojās administratīvi vēlēšanu tiesību ierobežojumi, centieni atņemt ebrejiem tiesības dienēt armijā, izmantojot ieganstu, ka viņi visiem spēkiem cenšas izvairīties no militārā dienesta, – tas viss radīja smacējošu judofobisma atmosfēru, ko vajadzēja pa-ciest ebreju deputātiem.

Viens no galvenajiem Niseloviča panākumiem bija likumpro-jekts par apmešanās joslas likvidēšanu, zem kura viņam kopā ar N. Frīdmanu izdevās savākt 166 parakstus. Neskatoties uz to, ka projektu komisijā iesniedza, neatrunājot tā apspriešanas termiņu, tas tika uzskatīts par svarīgu sasniegumu.

Saspringtais un nemierīgais darbs atstāja iepaidu uz viņa ve-selību, un Niselovičs atteicās izvirzīt savu kandidatūru IV Do-mes vēlēšanām. Viņš nomira 1913. gadā.²³

Ezekiels Gurevičs²⁴ nāca no Jēkabpils un IV Domē tika ievēlēts vienā blokā ar vāciešiem, par ko rakstīts jau iepriekš (12. nodaļā). Dr. Gurevičs nebija pieredzējis sabiedrīks darbi-nieks, taču viņš ar cieņu aizstāvēja ebreju intereses. Viņš un Naf-tals Frīdmans, kuru atkārtoti ievēlēja no Kauņas, strādāja «eks-pertu padomē», ko veidoja ievērojami ebreju sabiedriskie darbi-nieki un speciālisti. 1913. gadā E. Gurevičs uzstājās pret antise-mītiski noskaņoto izglītības ministru L. Kaso, kā arī pauda savu viedokli budžeta jautājumā, protestējot pret ebreju vajāšanu.

Darbs Valsts Domē Pirmā pasaules kara laikā bija ierobežots. Ebreju deputāti protestēja pret ebreju vajāšanu piefrontes rajonos, taču nesekmīgi.

Dr. Gurevičs pavadīja un iepazīstināja premjerministru ar ebreju delegāciju ar rabīnu M. Nuroku priekšgalā sakarā ar ebreju izdzīšanu no piefrontes rajoniem 1915. gadā.

Dr. Ezekiela Gureviča liktenis pēc 1917. gada revolūcijas nav zināms.

Ebreji Latvijas parlamentā

Vairāki sabiedriskie darbinieki no ebreju sarakstiem tika ievēlēti neatkarīgās Latvijas likumdošanas iestādēs. Lai gan viņi bija aktīvi arī citās jomās, galvenokārt viņus aplūko un vērtē kā Latvijas ebreju pārstāvjus parlamentā.

Par šo darbību mēs stāstījām jau šīs grāmatas 15.–17. nodaļā. Šajos biogrāfiju aprakstos mēs pakavēsimies pie viņu sasniegumiem ebreju dzīves citā jomā un mazliet pie to personiskās dzīves.

Mordehajs Dubins. Viņš bija *Agudat Israel* vadītājs un Vislatvijas likumdošanas iestāžu, sākot ar Tautas Padomi un beidzot ar 4. Saeimu, darbonis. Neatkārtojoties, mums vēlreiz jāatgādina par viņa popularitāti, pieejamību un pašaieliedzību, ko viņš parādīja visiem, kuri vērsās pie viņa pēc palīdzības. Bez darba parlamentā kārtoja arī jautājumus, kas saistīti ar reliģisko skolu uzturēšanu Latvijā. Viens no viņa kā habada hasīda galvenajiem sasniegumiem bija brauciens uz Padomju Savienību 1927. gadā. Pateicoties viņa nenogurstošajām pūlēm, rabīns Josifs Īzaks Šneersons dabūja atļauju pamest Krieviju. Dubina pavadībā viņš ieradās Rīgā.

Kad padomes 1940. gadā okupēja Latviju, Dubinu pēc dažiem mēnešiem arestēja. Kādu laiku viņš bija apcietinājumā Rīgā, bet, kad sākās vācu–padomju karš, viņu pārveda uz Saratovu, bet no turienes uz Kuibiševu. Pēc atbrīvošanas Dubins apmetās Maskavā, kur lielu daļu laika pavadīja Maskavas sinagogā.

1946. gadā viņš ieradās Rīgā, lai noskaidrotu savas ģimenes likteni. Viņa sieva un vienīgā dēla sieva gāja bojā Rīgas geto. Dēls gāja bojā Vācijā, uz kuriem tika nosūtīts pēc geto likvidēšanas.

Dubins Rīgā neuzkavējās ilgi. Viņš apmeklēja sinagogu Berga bazārā – savas agrākās darbības centru. Daudzi ebreji atnāca tikties ar viņu. Viņam ieteica nepalikāt Rīgā pārāk ilgi...

Dubins atgriezās Maskavā un atkal nodarbojās ar kopienas lietām – macas sagādi Lieldienām, bija aktīvistis apbedīšanas biedrībā utt. Tika vēlreiz arestēts un līdz savai nāvei atradās izsūtījumā. Līdz mūža galam paliekot uzticīgs reliģiskajiem baušļiem, viņš stingri ievēroja kašrutu un pārtika tikai no maizes un ūdens. Protams, šie smagie apstākļi viņam nebija ilgi izturami. Viņu apglabāja Tulā.²⁵ Sīku Dubina biogrāfiju šo rindu autors publicējis «He-Avar» («Pagātne») – «M. Dubins» (14. grāmata. – Telaviva, 1967) un Ā. Godins «Betaon habad» («Habada Avīze») – «Mordehaja Dubina sabiedriskā darbība» (Jeruzaleme. – 1971. – Nr. 13, 14).

Rabīns Mordehajs Nuroks dzimis Tukumā 1879. gadā. Latvijā viņš bija *Mizrachi* vadītājs.

Viņa sabiedriskā darbība sākās Jelgavā – vispirms kā sava tēva palīgs, bet pēc tam – kā viņa – rabīna aizvietotājs. 1902. gadā viņu ievēlēja par Viskrievijas cionistu konferences Minskā delegātu, un publikācija par to bija Rīgas avīzē «*Düna Zeitung*» («Daugavas Avīze»), bet, tulkota ivritā, – Jerzalemē 1963. gadā. Pēc Kurzemes ebreju padzišanas 1915. gadā Nuroks pārcēlās uz Petrogradu un bija cieši saistīts ar Krievijas ebreju vadošajām personībām. Piedalījās delegācijās pie premjerministra un iekšlietu ministra sakarā ar ebreju vajāšanu kara laikā.

Pēc revolūcijas, Maskavas kopienas vēlēšanu laikā, viņš vadīja paša izveidotu reliģisku apvienību *Masuret ve Herut* (Pašaižliedzība un brīvība) un bija viens no Krievijas galvaspilsētas ebreju kopienas vicepriekšsēdētājiem. Priekšsēdētājs bija rabīns Jakovs Maze. Pēc komunistiskā apvērsuma Nuroks kādu laiku turpināja savu sabiedrisko darbību, bet tad pameta Maskavu un atgriezās Rīgā. Viņu ievēlēja visās četrās Latvijas Saeimās. Tā liberālās tendences un pievienošanās kreisajai koalīcijai viņu tuvināja progresīvajām aprindām.

Parlamentārā darbība netraucēja viņam piedalīties visos cionistu kongresos, starptautiskās parlamentārās sanāksmēs, nacionālo mazākumtautību konferencēs ārzemēs, Vispasaules ebreju kongresa organizācijā.²⁶ Visās šajās organizācijās viņš bija starp aktīvajiem.

1941. gadā padomes viņu arestēja, apvainojot cionistiskā darbībā, un četrus mēnešus viņš pabija cietumā. Pēc atbrīvošanas apmetās Taškentā, kur bija populārs ebreju vidū. 1945. gadā viņam izdevās atstāt Padomju Savienību un ierasties Zviedrijā.

Norvēģijā viņu pieņēma karalis. Visur viņš centās pālidzēt pēckara bēgļiem. No Norvēģijas viņš aizbrauca uz Ņujorku un, pateicoties saviem sakariem, palīdzēja panākt ANO 29. novembra²⁷ lēmumu par ebreju valsts izveidošanu.

1948. gadā viņš apmetās Izraēlā un no *Mizrahi* saraksta tika ievēlēts Knesetā, kurā darbojās līdz sava mūža pēdējai dienai. Bija pasta ministrs un Valsts prezidenta kandidāts. Visus šos gadus, būdams Izraēlas un ebreju koporganizāciju pārstāvis, viņš apmeklēja dažādas ebreju kopienas visā pasaulē. Pateicoties viņa cieņas pilnajai izturēšanās, oratora talantam un taisnības mīlestībai, visur viņu uzņēma ar lielu godu. Sadarbojās ar dažādām avīzēm Izraēlā un citās valstīs. Bija Izraēlas un vairāku ārzemju organizāciju priekšsēdētājs. Tostarp – Igaunijas un Latvijas ebreju apvienības Izraēlā priekšsēdētājs.

Veiksmīgā sabiedriskā darbība nespēja klusināt viņa personiskās bēdas. Kamēr viņš atradās cietumā Krievijā, viņa ģimene – sieva un divi dēli gāja bojā Rīgas geto.

Viņš mira Telavivā 1962. gada novembrī. Apglabāts Jeruzalemē. Viņa dzīve un darbība iemūžināta piemiņas grāmatā «Zohar Mordehai» (Jeruzaleme, 1967), ko ivritā izdeva sabiedriska komiteja.

Žanno (Jehošua) Trons dzimis 1864. gadā Jelgavā rabīna ģimenē. Viņš beidzis juridisko fakultāti Maskavā un praktizējis kā advokāts Rīgā.

Kopā ar E. Etingenu bija cionistu grupas *Cion* dibinātājs Rīgā. Aktīvi piedalījās 1905. gada revolūcijā, un cara varas pārstāvji viņu izsekoja. No 1901. līdz 1935. gadam bija biedrības Izglītības izplatīšanai goda sekretārs. 1915. gadā bija aktīvs Bēgļu palīdzības komitejas loceklis un tieslietu jautājumos devās uz Sanktpēterburgu, lai apspriestos ar juridiskām autoritātēm par antisemitisku armijas vadītāju pret ebrejiem vērstajiem nepamatotajiem apvainojumiem spiegošanā.

Pēc neatkarīgās Latvijas nodibināšanas viņš, kā kopējo cionistu pārstāvis bija Tautas Padomes loceklis, bet pēc tam viņu ievēlēja Satversmes Sapulcē.

Strādādams Juridiskajā komisijā, viņš aizstāvēja ebreju intereses agrārās reformas jautājumā un iestājās par likuma par Latvijas pilsonības saņemšanu paplašināšanu. Satversmes Sapulces pēdējā kabineta laikā izteica neuzticību valdībai par solito reformu attiecībā uz ebreju minoritāti neīstenošanu.

Kopā ar profesoru M. Lazersonu aizbrauca uz Ameriku, lai savāktu naudu ivrita ģimnāzijai Rīgā.

1935. gadā viņš apmetās Izraēla zemē. Miris 1939. gadā Haifā.

Jakovs Helmans dzimis 1880. gadā Talsos. No 14 gadu vecuma sāka mācīties Slobodkas un Miras²⁸ *ješivā* Lietuvā. Haskalas kustības iespaidā 1897. gadā viņš aizbrauca uz Vāciju, kur ar lielām grūtībām nolika eksāmenus gatavības apliecības iegūšanai. Studēja filozofiju Mārburgā un 1908. gadā Bernē ieguva filozofijas doktora grādu.

Piedalījās cionistiskajā kustībā. Bija to vidū, kas atbalstīja «Ugandas projektu»²⁹ un aizgāja no cionistu partijas. 1904.–1905. gadā aktīvi piedalījās eseru partijas darbībā Krievijā. 1912. gadā atbrauca uz Rīgu. Kara gadus pavadīja Maskavā. 1919. gadā atgriezās Latvijas galvaspilsētā un iestājās partijā *Ceirei Cion*, no kuras saraksta tika ievēlēts Satversmes Sapulcē.

J. Helmans bija Latvijas parlamentārietis no 1920. gada maija līdz 1922. gada novembrim. Tie bija pirmie jaunās republikas gadi, kad tika ielikts valsts Konstitūcijas pamats. Daudzi Latvijas ebreji vēl nebija atgriezušies no Krievijas, kur viņi tika izsūtīti kara laikā, un bija nepieciešams aizstāvēt viņu tiesības.

J. Helmans bija Likumdošanas un Sociālās komisijas loceklis. Kopā ar sociāldemokrātiem viņš balsoja par agrāro reformu – par vācu baroniem atņemtās zemes atdošanu latviešu zemniekiem.

Viņš uzstājās pret tieslietu ministru, pieprasot tiesības Latvijas tiesās izmantot jidišu un protestējot pret to, ka agrārās reformas rezultātā nekustamais īpašums ebrejiem atdots netika.

Kopā ar citiem nacionālo minoritāšu deputātiem prasīja konstitucionāli garantēt minoritāšu tiesības uz nacionālo autonomiju. Diemžēl šī Konstitūcijas daļa netika pieņemta.³⁰

Viņš balsoja par neuzticības izteikšanu Satversmes Sapulces pēdējam valdības kabinetam sakarā ar ebrejiem liktajiem šķēršļiem atgriezties Latvijā un citu saistību nepildīšanu.

J. Helmana sabiedriskā karjera visus šos gadus bija cieši saistīta ar žurnālistiku. Eiropēiskā un ebrejiskā izglītība, vērīgums un pieredze izvirzīja viņu vairāku Latvijā izdotu avīžu vadībā (sk. 15. nodaļu). Līdz 1934. gada apvērsumam viņš bija viens no avīzes «Frimorgn» redaktoriem.

20. gados Berlīnē viņš bija viens no apvienības *Ceirei Cion* vadītājiem. Pēc apvērsuma viņš no Latvijas pārcēlās uz Varšavu,

kur strādāja avīzē «Dos Naie Vort» («Jaunais Vārds») – labējo *Poalei Cion* izdevumā.

1939. gadā viņa darbībā sākās jauns, auglīgs periods. Viņu komandēja uz Vispasaules ebreju kongresu Argentīnā, un drīz viņš vietējo ebreju vidū ieņēma vadošu pozīciju. Aktīvi darbojās avīzēs «*Idiše Caitung*» («Ebreju Avīze») un «*Die Naie Caitung*» («Jaunā Avīze»). Buenosairesas kopienu vairākus viņa rakstus izdeva grāmatā «Jerušalaim» («Jeruzaleme»), ko 1957. gadā pārtulkoja ivritā, un Boruhs Cukermans tai uzrakstīja priekšvārdu.

J. Helmans mira 1950. gadā Argentīnas galvaspilsētā. 1952. gadā viņa pīšļus pārveda uz Jeruzalemi.

Viņš bija viens no ievērojamākajiem Latvijas sabiedriskajiem darbiniekiem. Savdabīgs domātājs, kurš negāja pa iemītām takām, visu laiku meklēja savu līniju – bieži vien vētrainā, asprātīgā un tiešā polemikā, nesaudzējot pretiniekus, paliekot uzticīgs saviem piekritējiem, tāpēc vēl vairāk visu godāts un cieņots.

Viņa vārds bieži minēts grāmatā «Latvijas ebreji» ivritā un tulkojumā angļu valodā («*The Jews in Latvia*»). «Jaunās ebreju literatūras leksikonā» ir detalizēta viņa biogrāfija. Vispasaules ebreju kongresa 1971. gadā izdotajā sērijā «Ebreju tautas pārstāvji» (ivritā) iekļauta profesora Arjes Tartokovera sarakstītā viņa biogrāfija.

Profesors Makss Lazersons daudzus gadus ieņēma vienu no pašām godpilnākajām vietām Latvijas ebreju sabiedrībā.

Pēc sava rakstura viņš bija zinātnieka tips, kura pamatintereses bija koncentrētas viņam tuvā zinātnes jomā – jurisprudencē (starptautiskajās tiesības, tiesu iekārtas filozofija utt.). Parastos apstākļos viņš noteikti būtu kļuvis par slavenu zinātnieku. Taču mūsu gadsimts un ebreju liktenis noveda pie tā, ka viņš savas zināšanas nevarēja izmantot, kā gribēja, bet bija spiests tās likt lietā cīņā par ebreju stāvokļa izmaiņšanu Latvijā.

Makss Lazersons dzimis 1887. gadā Jelgavā. 1910. gadā viņš pabeidza juridisko fakultāti Pēterburgā. Par pirmo zinātnisko darbu viņam piešķīra maģistra grādu. Vēlāk viņš publicēja vairākus darbus juridiskās literatūras jautājumos. Bija Pēterburgas universitātes privātdocents. Pēc revolūcijas īsu laiku strādāja valdības meņševistiskajā blokā, bet pēc Oktobra revolūcijas pārcēlās uz Rīgu.

Viņš pieslēgās partijai *Ceirei Cion* un no tās saraksta tika ievēlēts 1., 2. un 3. Saeimā. Mēs nekavēsimies pie viņa parlamentārās darbības – tā aprakstīta grāmatas iepriekšējās nodaļās. Ivritā un angļu valodā sarakstītajā grāmatā «Latvijas ebreji» atrodams viņa detalizēts darbs «Ebreji Latvijas parlamentārisma». Šis pētījums kalpo par galveno Latvijas parlamentārās dzīves un ebreju lomu tajā izpētes avotu.

Parlamentārās darbības laikā viņš publicēja šādus darbus: «Likumdošanas attīstība Latvijā», «Latvijas valsts likumi» un pētījumu «Vispārējā tiesību teorija». Par ebreju tēmām – «Parastās tiesības pēc literatūras avotiem un ebreju tiesu iekārta», «Spinoza kā valsts un tiesību filozofs». Piedalīšanās nacionālo mazākumtautību kongresos mudināja izdot darbus: «Valsts, suverenitāte un minoritātes», «Likumdošana par minoritātēm Latvijā» u.c.

Vairāki viņa zinātniskie darbi saistīti ar domu par valsti Izraēla zemē vēl pirms tās rašanās: «Mandāts, konstitūcija un Palestīnas likumdošanas padome», «Kā radīt jaunu valsti», «Pārdomas par ebreju konstitūciju».

Pēc 1934. gada apvērsuma viņš atradās koncentrācijas nometnē Liepājā, bet pēc atbrīvošanas aizbrauca uz Izraēla zemi, tomēr nespēja tur iesakņoties. Bija viens no tiesvedības un ekonomikas kursu organizētājiem, taču neatrada sev darbības lauku un cilvēkus, kuri būtu ieinteresēti rast viņam darbu zinātnes jomā. Viņš emigrēja uz Amerikas Savienotajām Valstīm, kur kļuva par Kolumbijas universitātes profesoru Ņujorkā. «Es esmu laimīgs kā zinātnieks,» – viņš rakstīja savam draugam Izraēlā, un bija jūtams, ka šai laimei piejaucas nožēla, ka nav izdevies ieņemt atbilstošu vietu savā ebrejiskajā dzimtenē. Viņa pēdējie darbi saistīti ar Krieviju: «Krievija un Rietumu pasaule», «Amerikas ietekme uz Krieviju».

«Lazersona erudīcija neaprobežojās ar viņa specialitāti... viņam bija plašas zināšanas mākslā un arhitektūrā un laba gaume. Viņš labi pārzināja Eiropas, bet it īpaši Amerikas vēsturi. Orientējās pasaules literatūrā un pazina to no pirmavotiem, jo pārvaldīja daudzas valodas... Bija arī apdāvināts orators un publicists...» – tā Lazersonu raksturo viņa asistents tiesnesis Eliezers Zeliksons grāmatā «Latvijas ebreji», ar parakstu A. Z-n. publicētajā biogrāfijā. Detalizēta viņa biogrāfija ievietota «Jaunās ebreju literatūras leksikonā» un «Ivrita enciklopēdijā» (21. sēj.).

Viņš mira 1951. gadā 63 gadu vecumā Ņujorkā.

Nojs (Noahs) Maizels bija *Bunda* pārstāvis pirmajās trīs Saeimās. Viņš dzimis 1891. gadā Ņesvižā Minskas guberņā. Tērbatā (Tartu) ieguvis medicīnas doktora grādu. Pirmā pasaules kara laikā bija Daugavpilī, un 1919. gadā, kad pilsētā valdīja boļševiki, Maizels vadīja *Pļēnbežu* (gūstekņi un bēgļi), kas nodarbojās ar bēgļu un karagūstekņu problēmām. Daugavpilī bija ieņēmuši baltpoļi, kas to nodeva neatkarīgajai Latvijas valstij. Tādējādi N. Maizels kļuva par Latvijas pilsoni.

Viņš nāca no turīgas ģimenes. *Bunda* ietekmē nonāca, vēl mācoties vidusskolā. Kad Daugavpilī, kas bija stipri cietusi karā, sākās atjaunošanas process, atdzima arī politiskās partijas. N. Maizela ietekmē savu darbību atjaunoja arī *Bunds*. Sākumā ar nelielu biedru skaitu, bet ar laiku, kad pieauga ebreju iedzīvotāju skaits un nodibinājās sakari ar Rīgu, kur jau bija aktīvs bundistu centrs, Daugavpilī izveidojās viena no tā nozīmīgākajām nodaļām. Latgale ar tās ebreju proletariātu bija pateicīga augsnes partijas attīstībai.

Bundam Daugavpilī bija liela ietekme. Nojs Maizels bija Daugavpils kopienas valdes loceklis, ebreju pārstāvji bija arī pilsētas pārvaldē, slimokasēs un citās pilsētas iestādēs. Pēc ievēlēšanas Saeimā Maizels pameta savu ārsta praksi, lai labāk varētu pildīt Saeimas deputāta pienākumus. Viņš iestājās Latvijas Universitātē un pabeidza Juridisko fakultāti.

Maizels rūpīgi gatavojās savām runām Saeimā, tāpat arī citiem politiskiem pasākumiem.

Bija talantīgs orators, ass polemists, sirsnīgs un savai lietai uzticīgs cilvēks. Viņš prasmīgi izmantoja savas spējas cīņā ar idejiskajiem pretiniekiem – hebraistiem par jidiša ieviešanu pilsētas un valsts skolās, kā arī ar reakcionārajiem pārstāvjiem Saeimā – gan ebrejiem, gan neebrejiem.

Viņš bija referents pilsonības likuma jautājumā, kas tika izskatīts kreisās koalīcijas kabineta laikā 1927. gadā. Sadarbojās ar *Bunda* avīzēm «Naie Cait» («Jaunais Laiks») un «Latgales Doma».

Pēc Ulmaņa apvērsuma atradās koncentrācijas nometnē Liepājā. Atteicās parakstīt saistības par nepiedalīšanos politiskajā dzīvē un pēc nometnes likvidācijas tika turēts cietumā līdz 1935. gadam.

1937. gadā viņš *IVO* uzdevumā devās uz ASV. Sekmīgi pabeidzis savu kampaņu, viņš tur nepalika, jo kā sabiedriska dar-

binieks, kamēr neapguva angļu valodu, negribēja būt atkarīgs no citu palīdzības. Viņš nolēma atgriezties Latvijā un atjaunot savu ārsta praksi. 1941. gadā padomes viņu arestēja. Tālāko likteni precīzi noskaidrot nav izdevies. Viņš it kā esot izsūtīts uz Sibīrijas ziemeļiem un miris tur 1956. gadā.³¹

«Neizdibināmi ir ceļi, pa kuriem iet bagātu vecāku dēls, lai kļūtu par nabadzīgo ebreju slāņa aizstāvi Latgalē... Maz kas zināms par viņa privāto dzīvi... Viņš nepiederēja tiem, kuri atsakās no dzīves labumiem. Patika labi gērbties un visā bija īsts eiropietis. Dzīli izprata mūziku...» – tā viņu raksturoja draugs un līdzgaitnieks Īzaks Levins-Šackess rakstā «Nojs Maizels – Latvijas *Bunda* sabiedriskais pilnvarotais», kas publicēts grāmatā «Ebreji Latvijā» ivritā.

Simons Vitenbergs dzimis Rīgā³² 1903. gadā. 1931. gadā viņu ievēlēja 4. Saeimā no *Agudat Izrael* saraksta. 1. un 2. Saeimā otrs deputāts no *Agudat Israel* bija Ruvens Vitenbergs, kurš nekad neuzstājās no Saeimas tribīnes. Viņus nesaistīja radniecība.

Simons Vitenbergs bija jurists. Līdz ievēlēšanai Saeimā viņš strādāja Rīgas pilsētas valdē un bija aktīvs reliģiskās audzināšanas jomā – kā *Tora v'derech eret* (Mācība un pieklājība) ģimnāzijas direktors. Saeimā viņš bija Sabiedriski tiesiskās un Starptautiskās komisijas loceklis.

Saeimā viņš bija ļoti aktīvs, kā teikts jau iepriekš, atstāja labu iespaidu ar savu lietišķo uzstāšanos budžeta jautājumos. Darbojās arī Vācijas boikota komitejā.

Pēc Ulmaņa apvērsuma 1934. gadā līdz padomju aneksijai 1940. gadā *Agudat Israel* bija vienīgā Latvijas ebreju pārstāve valdībā.³³ Vienīgā ebreju avīze «Haint» («Šodien») bija S. Vitenberga un Jehudas Leiba Samunova rokās. Par izmaiņām ebreju izglītības sistēmā rakstīts jau iepriekš.

Simons Vitenbergs, tāpat kā visi Latvijas ebreji, nonāca geto un ieņēma tur vadošu lomu. Bija godprātības un izpalīdzības paraugs. Līdz beigām palika uzticīgs savai ticībai, ievēroja kašrutu un citus ebreju baušļus. Mira 1945. gadā no spēku izsīkuma Būhenvaldē.

Jakovs Landaus dzimis 1860. gadā. Rīgā viņš apmetās, būdams Brodskā cukurfabrikas pārstāvis. Pēc izglītības inženieris, viņš piedalījās biedrības Izglītības izplatīšanai dibināšanā un 1911. gadā pārņēma Rivoša ģimnāzijas vadību. Bija viens no Ebreju kluba dibinātājiem.

Tautas Padomes loceklis. Pēc profesora Paula Minca iecelšanas par ministru Landaus kļuva par Satversmes Sapulces locekli. Kad organizēja Ebreju izglītības pārvaldi, viņu iecēla par tās vadītāju. Landaus bija Nacionāldemokrātiskās partijas biedrs, kas uzskatīja, ka jāpastāv ebreju skolai arī ar krievu vai vācu mācību valodu. Bija Rivoša ģimnāzijas īpašnieks, kur mācību valoda bija krievu. Tāpēc cionisti bija pret to, ka viņš vada Ebreju izglītības pārvaldi. Tomēr Landaus atbalstīja *Agudat Israel*, kura tiecās uz reliģisku izglītības sistēmu. Pēc Ulmaņa apvērsuma, kad vienīgais saimnieks ebreju vidē bija *Agudat Israel*, viņu no darba pārvaldē atcēla, un par ebreju skolu referentu kļuva *Agudat Israel* biedrs H. Hodakovs.

1941. gadā Landaus gāja bojā Rīgas geto.

Leibs Fišmans bija Tautas Padomes un Satversmes Sapulces loceklis un 1. Saeimas deputāts. Pedagoģs, kurš agrāk vadīja Kaplana skolu. Nacionāldemokrātiskās partijas biedrs. Kad Pauls Mincs 1919. gada jūlijā [Ministru] kabinetā kļuva par valsts kontrolieri (ministra statusā), L. Fišmans nacionālo mazākumtautību buržuāzisko deputātu vārdā paziņoja, ka viņi šo kabinetu atbalsta. Satversmes Sapulcē viņš bija Izglītības un Organizācijas komisijas loceklis. Kopā ar citiem mazākumtautību deputātiem cīnījās par pavalstniecības likuma paplašināšanu un izteica neuzticību pēdējam Satversmes Sapulces valdības kabinetam.

1. Saeimā L. Fišmans ebreju frakcijā bija kopā ar M. Dubinu, R. Vitenbergu un M. Nuroku. M. Lazersons principiāli nepievienojās šai frakcijai. Sākot ar 2. Saeimu, kad nacionāldemokrātus vairs neievēlēja nevienā Saeimā, arī M. Nuroks pievienojās kreisajai koalīcijai, ebreju buržuāziskā frakcija, vienalga, izjuka.

Arons Bērs Nuroks bija Satversmes Sapulces loceklis un 3. Saeimas deputāts. Viņa personība detalizēti aprakstīta iedaļā «Valsts rabīni».

Īzaks Berzs dzimis 1886. gadā. Inženieris, studējis Sanktpēterburgā. Tautas Padomes loceklis un Satversmes Sapulces deputāts, kurš darbojās Izglītības komisijā. Rīgas pilsētas ebreju skolas direktors. *Bunda* biedrs, piederēja pie sociāldemokrātiskās frakcijas. Ar pārējiem ebreju deputātiem sadarbojās specifiskos ebreju jautājumos, piemēram, parlamenta debatēs pret antiebrejisko huligānismu Rīgā un Liepājā. Taču viņš uzbruka ebreju buržuāziskajiem darbiniekiem par to, ka viņi nebija ieinteresēti demokrātiskās iekārtas saglabāšanā.

Bija biedrs ebreju sociālajā un kultūras institūcija EVA³⁴, Amatniecības biedrībā, biedrībā Izglītības izplatīšanai u.c.

Pēc padomju okupācijas 1940. gadā izsūtīts uz Sibīriju. Pēc Otrā pasaules kara atgriezās Rīgā.³⁵

Īzaks (Jūliuss) Rabinovičs dzimis 1884. gadā Telšos. Mācījies ģimnāzijā Liepājā un apguvis komerciju Ženēvā. Aktīvs *Bunda* biedrs, vairākas reizes arestēts. Ievēlēts Tautas Padomē un Satversmes Sapulcē, bija tās Likumdošanas komisijas loceklis. Sociāldemokrātu frakcijas loceklis. Kalpotāju arodbiedrības priekšsēdētājs Rīgā.

Pēc 1934. gada apvērsuma ieslodzīts Liepājas koncentrācijas nometnē. Neparakstīja atteikšanos no politiskas darbības. No aresta atbrīvots 1935. gada jūlijā.³⁶

Partiju vadītāji un žurnālisti

Partiju politiskajā dzīvē bieži nav iespējams nošķirt, kur beidzas partijas darbinieks un kur sākas žurnālists. Jau iepriekšējā iedaļā mēs redzējām, ka ebreju deputātu parlamentārā darbība bija saistīta ar publicistiku. To pašu var teikt par ebreju partiju darbiniekiem.

Zeevs (Vasilijs) Bermans dzimis 1862. gadā Jelgavā. Viņa tēvs Eliezers Bermans pārcēlās uz Sanktpēterburgu, vadīja tur skolu un bija viens no avīzes «Русский еврей» («Krievijas Ebrejs») izdevējiem. Vasilijs Bermans tur pabeidza juridisko fakultāti. 19. gadsimta 80. gadu notikumi ietekmēja viņa pievienošanos *Cionas veicinātājiem*. Viņš piedalījās Katovices konferencē un veicināja Odesas komitejas darbības atļaujas saņemšanu. Kā Ebreju kolonizācijas biedrības sekretārs devās uz dažādām Eiropas valstīm, lai pētītu emigrācijas problēmas, un secināja, ka tas ir neizbēgams ebreju dzīves process. Taču viņš saskatīja atšķirību starp emigrāciju uz Argentīnu, kas tobrīd bija aktuāla, un repatriāciju uz Izraēla zemi, «kuras uzdevums ir ebreju nacionālās dzīves kā augsnes ebreju nacionālās kultūras attīstīšanai radīšana».

Savas personiskās un savu ceļabiedru domas viņš publicēja divos krājumos «Palestīna» un «Ciona», kas savulaik atstāja dziļu iespaidu. Bija arī izcils orators.

1889. gadā viņš apmeklēja Izraēla zemi. Oficiālās institūcijas gribēja izmantot Bermans spējas valsts attīstībai. Diemžēl viņš saslima ar tuberkulozi un mira 1896. gadā Kairā.

Jakovs Hofmans Latvijas ebreju sabiedrībā identificējams ar revizionistisko kustību un tās jaunatnes organizāciju *Betar*. Dzimis 1891. gadā Jeļizavetgradā³⁷ un studējis medicīnu Berlīnē. Grādu medicīnā viņš ieguva Tērbatā. Piedalījās Pirmajā pasaules karā, tika ievainots un apbalvots.

Studiju gados pievienojās cionistu kustībai, bija starp *Hehaver* dibinātājiem un cionistu kongresu, sākot ar vienpadsmito, delegāts.

Kad 1923. gadā V. Žabotinskis apmeklēja Rīgu un pilsētā tika nodibināta pirmā revizionistiskā organizācija diasporā, tās vadībā stājās J. Hofmans. No tā laika līdz mūža pēdējai dienai viņš ar visu sirdi un dvēseli bija uzticīgs šai kustībai. Kopā ar V. Žabotinski viņš pameta Vispasaules cionistu organizāciju. Viss, kas iepriekš rakstīts par Revizionistu partiju, *Betar* un tās gatavošanu koloniālai darbībai, par studentu korporāciju *Hasmonea* 15. nodaļā («Sabiedriskā un politiskā darbība neatkarīgajā Latvijā»), tieši saistīts ar J. Hofmana darbību.

Viņš bija arī Rīgas ārstu apvienības priekšsēdētājs un vadīja Ebreju nacionālo fondu *Keren Kaemet* Latvijā.

Līdz 1930. gada beigām Latvijā atradās Vispasaules organizācijas *Betara* centrs. Pēc V. Žabotinska priekšlikuma Dr. Hofmans pārcēlās uz Parīzi un no turienes vadīja revizionistisko kustību.

1934. gadā viņš apmetās Izraēla zemē. Neskatoties uz savu plašo darbību ārzemēs, viņš tur neieņēma sev atbilstošas pozīcijas. Viņam bija slima sirds, mira 1944. gadā Telavivā 54 gadu vecumā.

Jerahmiels Viņņiks dzimis 1895. gadā Rīgā. Tiem, kuri dzirdēja viņa tautai tuvās, sulīgās runas neatkarīgajā Latvijā vai avīzēs «*Dos Folk*», «*Der Veg*» u.c. un lasīja viņa rakstus perfektā jidišā, grūti iedomāties, ka viņš nāca no ģimenes, kurā ikdienas sarunvaloda bija vācu.

Viņam bija poētiski romantiska dvēsele. Pēc atmiņas runāja Ļermontova darbus, sacerēja dzejoļus krievu valodā, kas izraisīja sajūsmu viņa jaunos biedros. Kad kāds no viņiem stāstīja Viņņikam par jauniešu pulciņu, kurš sapņo par tālu zemi, kuru pārvērtīs par ebreju tēviju, viņš ar savām *galuta* skumjām aizrāvās ar šo romantisko ideju, šos sapņos izlolotā ideāla poēziju un leģendu. J. Viņņiks centās savu sapni pārvērst īstenībā un iedzimtās spējas, oratora talantu un aso spalvu veltīja darbībai partijā, atrodot tajā garīgu apmierinājumu. Viņš kļuva par vienu no partijas *Ceirei Cion* vadītājiem.

Pēc reālskolas beigšanas sāka studēt medicīnu Tērbatā (Tartu). Taču Pirmais pasaules karš un tā sekas, neatkarīgās Latvijas izveidošana, Latvijas ebreju problēmas un uzdevumi, ko viņam uzticēja partija, izjauca tā plānus. Viņš iestājās Latvijas universitātes Juridiskajā fakultātē, bet neatrada laiku, lai to pabeigtu.

Viņš bija vairāku ebreju avīžu dibinātājs un līdzstrādnieks, piemēram, «Idiše Folksštyme», kur viņš darbojās kā līdzredaktors un kura beidza pastāvēt līdz ar kara sākumu; «Dos Folk», ko viņš nopirka ideoloģisku apsvērumu dēļ, redkolēģijas loceklis; viens no «Der Veg» – «Unzer Veg», kas iznāca neilgu laiku, redaktoriem; «Der Ruf» redaktors; reizēm publicējās vakara avīzē «Ovnt Post», kas pārgāja citās rokās, un «Frimorgn».

Partijas darbs paņēma viņu pilnībā, un savas principiālās nostājas dēļ viņš nespēja sadarboties ar jebkuru avīzi, kaut arī žurnālistika bija tā patiesais aicinājums. Gadiem ilgi viņš bija arī Rīgas pilsētas valdes padomnieks.

Visos savos sabiedriskajos amatos, pilsētas valdē, Rīgas kopienā un avīzēs, ar kurām sadarbojās, viņš aizstāvēja savas partijas principus un bija neatlaidīgs cīnītājs par jidiša un ivrita mācīšanas līdztiesību ebreju skolās.

Pēdējos gadus pirms apcietināšanas viņš kalpoja tā sauktajā Ebreju slimokasē.

«...Visi, kas pazina Jerahmielu Viņņiku, atcerēsies viņu kā sabiedrisku darbinieku. Visam pārējam – viņa personiskajai dzīvei, atalgojuma jautājumam, mācībām – nebija nekādas nozīmes salīdzinājumā ar viņa sabiedriskajiem pienākumiem. Patiešām var apgalvot, ka viņa sabiedriskais darbs izpostīja viņa personisko dzīvi...» (no biogrāfijās grāmatā «Latvijas ebreji»).

1941. gadā padomju vara viņu arestēja un izsūtīja uz Soļikamsku. Viņņiku pārveda uz bēdīgi slaveno nometni Čertjož, kur viņš mira 1942. gadā no spēku izsīkuma.

Venjamins (Benjamins) Zivs dzimis 1879. gadā Lietuvā, bet Latvijā ieradās 1918. gadā. Pateicoties nozīmīgajam darbam žurnālistikā un ebreju organizāciju labā neatkarīgās Latvijas laikā, viņu var uzskatīt par vienu no visaktīvākajiem šī perioda sabiedriskajiem darbiniekiem.

Pēc Lietuvas *ješivas* pabeigšanas viņš studēja filozofiju, ekonomiku un valodas Francijā. No 1904. gada strādāja vairākās lielās bankās Sanktpēterburgā, sadarbojās ar dažādām avīzēm un publicēja grāmatas finanšu jautājumos.

Rīgā viņš bija avīzes «Segodnja» saimniecības nodaļas vadītājs un rakstīja ievadrakstus ekonomikas jautājumos. Palīdzēja organizēt saimnieciskas apvienības un sadarbojās ar ebreju deputātiem Saeimā. Tā kā viņš bija finanšu problēmu eksperts Latvijas Finanšu ministrijā, viņa padoms bija īpaši vērtīgs. Kad tika pieteikts boikots vācu precēm, viņš devās uz ārzemēm, lai šajā jautājumā nodibinātu kontaktus ar muitas komitejām. Viņš bija Vislatvijas žurnālistu savienības biedrs.

Pēc 1934. gada apvērsuma pārcēlās uz Izraēla zemi, kur kopā ar profesoru M. Lazersonu nodibināja Tieslietu un ekonomikas augstākos kursus. Tur publicēti arī vairāki darbi viņa specialitātē. Miris 1947. gadā Telavivā.

Grāmatā «Latvijas ebreji» ievietots viņa detalizēts raksts ar nosaukumu «Ebreji Latvijas ekonomiskajā dzīvē». Grāmatā ir arī viņa biogrāfija.

Ābrams Brauns (Sergejs) dzimis 1881. gadā Rīgā turīgā tirgotāju ģimenē. Mācoties Rīgas Politehniskajā institūtā, 1900. gadā viņš tika iesaistīts *Bundā*. Par pagrīdes darbu partijā 1901. gadā viņu no institūta izslēdza, un kopš tā laika viņš pilnībā nodevās politiskajam darbam. Bija apbrīnojams propagandists. Brauns apbraukāja dažādas pilsētas un miestus, ilgi sēdēja cietumā. Pēc revolucionāru vajāšanas 1902.–1903. gadā daļa darbinieku sliecās uz pāreju pie teroristiskiem līdzekļiem kā «organizētu atribību» varai. Rīgā tādu grupu vadīja Ābrams Brauns, kura konspiratīvā iesauka bija Sergejs.

1906.–1907. gadā viņš piedalījās *Bunda* kongresos Bernē un Ļvovā, un partija viņu nosūtīja uz Dienvidāfriku. Pēc 1917. gada revolūcijas viņš strādāja *Bunda* Centrālkomitejā Minskā. Bieži uzstājās pret boļševiku metodēm, nosodīja visa veida kontrrevolucionāru darbību. *Bunda* astotajā konferencē viņu ievēlēja par Centrālkomitejas kandidātu.

1921. gadā A. Brauns (Sergejs) atgriezās Rīgā. Latvijas valdība viņā saskatīja boļševiku sūtni. Viņu arestēja, un viņam draudēja nāvessods. Pateicoties ārzemju sociāldemokrātu aktīvai rīcībai, viņu atbrīvoja. Daudzus gadus viņš strādāja Latvijas *Bundā*. Neilgu laiku – vienā no šīs avīzes pārmaiņu periodiem – bija laikraksta «Dos Folk» redaktors. Pēc 1934. gada apvērsuma atradās koncentrācijas nometnē Liepājā. Pēc atbrīvošanas bija spiests atstāt Latvijā. Dažus gadus pavadīja Igaunijā. 1938. gadā pārcēlās uz Ņujorku. Sadarbojās ar avīzi «Der Fraind» («Draugs»), bet viņa

pamatdarbs bija lekciju lasīšana organizācijā *Arbeter Ring* (Strādnieku loks). 1940. gadā viņš nolēma atgriezties Eiropā. Atvadu banketā viņam sākās sirdslēkme un viņš nomira.

Ā. Brauns (Sergejs), neskatoties uz to, ka viņš bija uzticīgs savai partijai, negāja pa tās iestaigātajiem ceļiem. Viņš atšķīrās ar savu pieeju gan politiskajiem gan literatūras jautājumiem. Viņa galvenais spēks slēpās oratora spējās. Savās lekcijās viņš spēja noturēt pastāvīgu publikas uzmanību. Viņa pārliecināšanas spējas, personības pievilcība un oriģinālais domu gājiens panāca sapratni starp viņu un savaldzināto auditoriju. Brauna izsmeloša biogrāfija publicēta I. Harlaša «*Dorot Bundistn*» («Bundistu paudze») 1. sējumā, kas izdots jidišā Ņujorkā.

Īzaks Levins-Šackess pieder pie tiem sabiedriskajiem darbiniekiem, kuri apvienoja žurnālistiku ar aktīvu darbu *Bundā*.

Viņš dzimis 1892. gadā Daugavpilī, 1913. gadā Vitebskā izturējis eksāmenus un ieguvis gatavības apliecību. 1915.–1919. gadā bija mobilizēts Krievijas armijā, nokļuva vācu gūstā un pēc atbrīvošanas iestājās Sarkanajā armijā.

Bundam viņš pieslējās 1912. gadā. Neatkarīgajā Latvijā no 1920. gada bija Daugavpils partijas komitejas sekretārs, pilsētas valdes padomnieks, ebreju kopienas sekretārs, Arodbiedrību savienības priekšsēdētājs Latgalē un slimokases valdes loceklis.

Viņa žurnālistiskā darbība sākās 1913. gadā krievu valodā. Jidišā viņš sāka rakstīt 1921. gadā un no tā laika sadarbojās ar visām *Bunda* avīzēm – «Unzer Vort» («Mūsu Vārds»), «Naie Cait» («Jaunais Laiks») u.c. Bija avīžu «*Dos Folk*» un «*Frimorgn*» pastāvīgais līdzstrādnieks un rediģēja laikrakstu «*Latgales Doma*», kas iznāca Daugavpilī.

Pēc 1934. gada apvērsuma viņš bija ieslodzīts Liepājas koncentrācijas nometnē un cietumā. 1936. gadā ieradās Ņujorkā un kļuva par Ebreju sociālistiskās savienības Amerikas Savienotajās Valstīs sekretāru un izdevuma «*Der Veker*» («*Modinātājs*») redaktoru. Bija avīzes «*Der Fraind*» līdzstrādnieks, Vispasaules ebreju kultūras kongresa darbinieks u.c.

Miris 1963. gadā Ņujorkā. «*Der Veker*» 1964. gada 1. janvāra numurā bija vairāki viņa piemiņai veltīti raksti.

Zalmans Levitass bija pieslēgies nelielajai narodņiku grupai Rīgā. Dzimis 1876. gadā Žagarē (Lietuva). Vairākus gadus dzīvoja Varšavā, kur bija izdevniecības «*Javna*» īpašnieks. Tā izdeva grāmatas jidišā, bet pārgāja uz ivritu. Polijas varas iestāžu repre-

siju dēļ viņam vajadzēja aizbraukt no Varšavas, un viņš apmetās Rīgā. Šeit nodarbojās ar tirdzniecību un aktīvi piedalījās ebreju sabiedriskajā dzīvē. 1910. gadā viņš bija viens no avīzes «Die Idiše Štime» dibinātājiem. Kopienā viņš organizēja ebreju iedzīvotāju skaitīšanu un vāca attiecīgu statistiku. 1918. gadā viņš bija jidišistu, kuri uzņēmās iniciatīvu atvērt skolas ar jidiša mācību valodu, grupas dalībnieks. 1925. gadā kopā ar draugu grupu viņš nodibināja jidišistu avīzi «Lecte Naies» («Pēdējie Jaunami»).

Bija Amatniecības biedrības priekšsēdētājs kopš tās dibināšanas, biedrības Vispasaules centra Berlīnē loceklis, piedalījās visos tā kongresos ārzemēs.

Dzīves pēdējos gados viņš bija viens no vistuvākajiem Simona Dubnova cilvēkiem. Iespējams, ka viņi kopā gāja bojā akcijās 1941. gada beigās.

Moīše Mihls Kitajs dažādos laika periodos bija tuvs vairākām partijām, bet tas viņam nebija galvenais. Pirmkārt viņš bija žurnālists.

Dzimis 1886. gadā Rīgā. Tā kā ģimenei nebija apmešanās tiesību, tā pārcēlās uz Žagari Lietuvā. Pēc daudziem gadiem viņš atgriezās Rīgā un strādāja pie pulksteņmeistara – nav zināms, vai ar nodomu apgūt amatu vai lai ar savu amatniecības nodarbi iegūtu apmešanās atļauju pilsētā. Kādu laiku viņš bija ivritā runājošo pulciņā, no turienes pārgāja uz *Bundu*, bet pēc tam piecionistiem sociālistiem. 1907. gadā viņu arestēja, tika turēts apcietinājumā, pēc atbrīvošanas aizbrauca uz ārzemēm, bet, atgriežoties Rīgā, strādāja par gamašu stepētāju. Savu pirmo dzejoli viņš publicēja avīzē «Die Idiše Štime» 1910. gadā. Sākot no šī gada, tā laika notikumu dēļ – karš, avīžu pastāvēšanas īslaicīgums – viņš pārcēlās no vienas pilsētas uz citu. 1912. gadā viņš bija Viļņā, kur rakstīja avīzei «Der Tog» («Diena»), «Vilner Vohnblat» («Viļņas Nedēļas Avīze») un «Der Fraind» («Draugs»). 1913. gadā viņš bija Berdičevā un darbojās izdevumā «Folksšime» («Tautas Balss»). Odesā viņš nodzīvoja piecus gadus, rakstīja laikrakstam «Unzer Lebn» («Mūsu Dzīve») un bija partijas *Fareinikte* (Apvienotie)³⁸ sekretārs. Kara laikā dzīvoja dažādās pilsētās: Kijevā, Jekaterinoslavā un Maskavā. 1921. gadā atgriezās Rīgā.

Darbojās avīzē «Dos Folk» un reizē ar citu līdzstrādnieku grupu aizgāja no tās redakcijas principiālās pozīcijas dēļ. Kopā ar mākslinieku Mihailu Jo izdeva humoristiskas lapiņas un bija apvienības *Arbeterhaim* (Strādnieku mājas) sekretārs – legāls pie-

segs, aiz kura stāvēja Latvijas Komunistiskā partija un tās izdevniecība. Pēc tam publicējās partijas *Ceirei Cion* avīzē «Der Veg» – «Unzer Veg» un jidišistu avīzē «Lecte Naies». No 1926. gada līdz tās slēgšanai 1934. gadā darbojās avīzē «Frimorgn».

Pēc tam mēs M. Kitaju sastopam Polijā, kur viņš bija žurnāla «Literariše Bleter» («Literārās Lapas») redakcijas loceklis. 1938. gadā viņš Varšavā jidišā izdeva grāmatu «Mūsu rakstnieki un mākslinieki».

Pārbraucieni no vienas vietas uz citu un tikšanās ar dažādiem rakstniekiem, žurnālistiem un māksliniekiem kalpoja par materiālu viņa rakstiem, no kuriem daži ir Kitaja un aprakstīto mākslinieku daiļrades sintēze. Feļetonos un mākslas un teātra kritikā viņš uzsvēra savdabību un prata parādīt radoša cilvēka gara diženumu.

Latvijas ebreju presē viņš bija «bohēmas» cilvēks. Vienlaicīgi viņš pēc savas dabas bija nepretenciozs un kluss. Viņam bija brālis Kopenhāgenā, kuru viņš reizēm apmeklēja.

Mira vientuļš un pamests 1942. gadā Samarkandā.

M. Hercs – Geršona Movšoviča pseidonīms. Pateicoties viņa 1933. gadā izdotajai grāmatai «Ebreju preses 25 gadi Latvijā», viņu patiešām var saukt par Latvijas ebreju preses vēsturnieku. Šis darbs sniedz ebreju avīžniecības apskatu, sākot ar pirmo avīzi «Nacional Caitung» 1907. gadā un turpinot par visām avīzēm, žurnāliem, vienreizējiem un periodiskiem izdevumiem, kas iznāca līdz 1933. gadam.

M. Hercs dzimis 1892. gadā Kauņas guberņā. Mācījies Slobodkas *ješivā* un 19 gadu vecumā aizbraucis uz Viļņu, kur «Vilner Vohnblat» publicēja savu pirmo feļetonu.

Kara laikā 1914.–1918. gadā viņš bija Rīgā un neilgu laiku Krievijā. 1919. gadā atgriezās Rīgā un dzīvoja šeit līdz 1940. gadam, kad aizbrauca uz Padomju Savienību. 1945. gadā atgriezās. 1950. gadā viņu arestēja un izsūtīja uz Sibīriju, uz Taišetā nometni. Atbrīvoja 1956. gadā, miris Rīgā 1958. gadā.

Viņa ideoloģiskā svārstīšanās no komunisma līdz *Agudat Israel* izpaudās žurnālistiskajā darbībā. Kad 1919. gadā Rīgā komunistu varas laikā izdeva avīzi «Der Roiter Emes» («Sarkanā Patiesība»), M. Hercs bija viens no tās aktīvākajiem līdzstrādniekiem. Taču 1920. gadā viņš pieslējās avīzei «Dos Folk», kuru viņš pēc tam savā grāmatā raksturoja kā «šodien – kreisa, rīt – labēja, šodien – cionistiska un hebreiska, rīt – nedaudz jidišistis-

ka un sociālistiska, šodien – reliģiska, rīt – bezdievīga...». Kad 1922. gadā darbinieku grupa šī iemesla dēļ aizgāja no avīzes, viņš to nepameta kopā ar visiem, bet redakciju atstāja tikai 1925. gadā. Kopā ar citiem viņš izdeva vienreizēju izdevumu «Unser Folk» («Mūsu Tauta»).

Viņš vadīja sarunas ar krievu avīzi «Segodnja» par jaunas avīzes jidišā dibināšanu. Kad avīzes «Segodnja» izdevniecībā parādījās avīze «Frimorgn», M. Hercs tajā darbojās līdz tās slēgšanai. Viņš bija arī «Batog» («Dienā») redaktors, rakstīja Ņujorkas «*Morgn Journal*» («Rīta Žurnāls»), «Literariše Bleter» Varšavā un citiem izdevumiem.

Bija grāmatas «Musronikes» («Morālisti», jidišā) autors, kur aprakstīja savus mācību gadus Slobodkas ješivā. Dzīvojot Padomju Savienībā, strādāja padomju avīzē.

Atgriezoties Rīgā, viņš bija iecerējis aprakstīt dzīvi geto un ebreju ciešanas. Zināms, ka viņš uzrakstīja dažus darbus: «Jaundzimušais ebrejs», «Par manu māti» u.c., kas netika publicēti.

Jakovs Zagorskis. Viņa fotogrāfija atrodama M. Herca grāmatas par Latvijas ebreju preses vēsturi pēdējā lappusē. Viņš strādāja fondā *Keren Haesod* par inkasatoru un bez tam bija godprātīgs sabiedrisks darbinieks, viens no literārās apvienības *Alef* organizatoriem, apvienību *Linas Hacedek* (Labdarības naktsmītne), *Hahnose Kale* (Līgavas pūrs) u.c. dibinātājs, bet galvenais – bija nenogurdināms ebreju iespiestā vārda Latvijā vācējs. Viņa mazais dzīvoklis bija piebāzts ar savāktajiem materiāliem, viņš arī sarīkoja savāktu dārgumu izstādi. Beigās viņš saņēma istabu amatniecības skolā, kur varēja koncentrēt savu arhīvu, kas, bez šaubām, palīdzēja M. Hercam viņa darbā.

Domājams, ka viņa krājuma liktenis bija līdzīgs citām Latvijas ebreju kultūras vērtībām.

Samuils Gers dzimis 1887. gadā Komajas miestā Lietuvā. Mācījies Paņevēžas ješivā. Jaunībā viņš ar ģimeni ieradās Rīgā un strādāja par privātskolotāju, kā arī ebreju skolās. Viņš sāka rakstīt stāstus un dzejoļus un sadarbojās ar I. Tavjeva bērnu nedēļas izdevumu «Hehaver» («Biedrs») un avīzi «Die Idiše Štime». Bija viens no *Poalei Cion* dibinātājiem Rīgā.

Pirmā pasaules kara laikā dzīvoja Pēterburgā un studēja universitātē semītu valodas, 1917.–1918. gadā bija *Poalei Cion* Petrogradas komitejas loceklis un darbojās «Petrogader Tageblatt» («Petrogradas Dienas Avīze»). 1919. gadā pārcēlās uz Vitebsku,

kur tika arestēts par cionistisku darbību. 1921. gadā atgriezās Rīgā un strādāja par skolotāju ivrita ģimnāzijā un par pasniedzēju pedagoģiskos kursos.

1927. gadā repatriējās uz Izraēla zemi un bija skolotājs ģimnāzijā *Nordia*. Kopā ar M. Šapiro publicēja divas grāmatas: «Ievads senajā senebreju literatūrā» un «Talmūda literatūras vēsture». Izdeva brošūru par Bēru (Dovu) Borohovu un stāstu krājumu bērniem «Manam mīļajam».

Grāmatas par ebrejiem Latvijā Izraēlas Valstī parādījās, lielā mērā pateicoties S. Geram. Viņš bija tas, kurš 1947. gadā Latvijā bojāgājušo piemiņas vakarā ierosināja izdot bojā gājušo piemiņai un izdzīvojušo atmiņām veltītu grāmatu un tādējādi radīt mūžīgu pieminekli Latvijas ebrejiem.

Pats viņš diemžēl šajā darbā nevarēja piedalīties. Saslima un mira 1950. gadā Telavivā.

Hilels Ports dzimis Daugavpilī. Viņa tēvs bija viens no pirmajiem ivrita skolotājiem progresīvā *hederā*, un viņš no bērnības uzsūca sevī senebreju valodu un kultūru. Kad Daugavpilī nodibināja biedrību *Hehaluc*, viņš bija viens no pirmajiem tās biedriem. Visu mūžu sapņoja par repatriāciju. Savu sapni Ports īstenoja, diemžēl viņam nebija lemts ilgi atrasties savu sapņu zemē. Pēc pusgada, 1941. gadā, viņš mira un tika apglabāts Eļļas kalnā. Latvijā viņš strādāja par ivrita skolotāju un 30 gadu vecumā atsāka mācīties, lai papildinātu savas zināšanas.

Pēdējos gados pirms repatriācijas viņš bija ivrita pasniedzējs Tērbatas (Tartu) universitātē.

Publicēja daļliteratūras darbus, un viņa stāsti tika iespiesti «Ntivot» («Taciņas»), «Ha Olam» («Pasaule»), «Glionut» («Lapas»), «Bmaala» («Pacēlumā»), «Thumim» («Sfēras»), bet pēc ierašanās Izraēla zemē – «Davar» («Vārds»).

1943. gadā N. Grinblata redakcijā iznāca neliela grāmatiņa «Alim» («Lapas»), kurā apkopoti daži viņa stāsti. Diemžēl kopš tā laika nav iznācis neviens viņa darbs, nemaz nerunājot par rakstu krājumu.

Š. Šmuelsons bija *Bunda* biedrs. Partija viņu kā savu pārstāvi deleģēja uz Ebreju slimokases valdi Rīgā. Kaut arī no viņa prasīja, lai viņš uzskatāmāk paustu savu «uzticību proletariātam», privātās sarunās ar *Ceirei Cion* – cionistu sociālistu biedriem viņš tajā pašā valdē atzina, ka cionisti ir ne mazāk uzticīgi kases mērķiem kā *Bunds* ar savu izteikto orientāciju uz diaspo-

ru, un paziņoja to arī saviem partijas biedriem. Viņš bija patīkams, pretimnākošs cilvēks, privātajā dzīvē grāmatvedis, taču pārvaldīja vairākas valodas un īpaši interesējās par literatūru.

Š. Šmuelsons pārtulkoja jidišā un izdeva slaveno Aleksandra Bloka poēmu «Divpadsmit» ar mākslinieka I. Frīdlera ilustrācijām (Rīga, 1927). 1933.–1935. gadā iznāca vēl divas grāmatas «Šmolim» («Pritčas») ar L. Botviņņika ilustrācijām. Diemžēl tālākas viņa dzīves detaļas nav zināmas.

Ebreju politiskie darbinieki

Volfs (Zeevs) Lackis-Bertoldi pēc sava rakstura bija visu ebreju darbinieks, t.i., strādāja visas ebreju tautas labā. Kaut arī viņš oficiāli bija Latvijas pilsonis, auga Rīgā un daudzus gadus darbojās kā avīzes «Frimorgn» redaktors, viņu nevar saistīt ar konkrētu valsti. Viņš dzīvoja dažādās zemēs, piedalījās dažādās kustībās, bet visas pārmaiņas – fiziskās un garīgās – bija vērstas uz tādu tendenču un centienu atbalstīšanu, kas bija konstruktīvas ebreju tautas nākotnei, īpaši lielajai Krievijas ebreju kopienai.

V. Lackis-Bertoldi dzimis Kijevā. 1881. gadā pēc grautiņiem šajā pilsētā viņa vecāki pārcēlās uz Rīgu. Šeit viņš pabeidza vidusskolu un iestājās Rīgas Politehnikumā, no kura tika izslēgts par politisku darbību.

Viņš aizbrauca uz Berlīni, lai turpinātu mācības, bet šīs pilsētas Krievijas ebreju kolonijā mutuļoja politiskā darbība, un Nahmana Sirkina³⁹ ietekmē viņš pievienojās cionistiem sociālistiem. Pēc atgriešanās Krievijā viņš bija Cionistu sociālistu partijas dibinātāju vidū, strādāja pagrīdē un organizēja ebreju paš aizsardzību. Vairākkārt arestēts. Reakcijas laikā Krievijā – 1906.–1912. gadā – dzīvoja Vācijā un Austrijā. Strādāja dažādās avīzēs un savas partijas ietvaros veica politisku darbību, centās atrast kopīgu platformu visiem cionistiski sociālistiskajiem virzieniem.

1907. gadā viņš uzstājās Sociālistiskajā internacionālē ar prasību, lai tajā uzņemtu viņa partiju. 1908. gadā viņš ieradās Ņujorkā sakarā ar emigrācijas jautājumiem. Pirmā pasaules kara priekšvakarā atgriezās Krievijā, strādāja Amatnieku biedrībā un piedalījās palīdzības sniegšanā bēgļiem.

Revolucionārajā 1917. gadā aktīvi piedalījās Viskrievijas ebreju kongresa sagatavošanā. Šo notikumu iespaidā nolēma pamest

Cionistu sociālistu partiju un veltīt sevi Tautas partijas atjaunošanai.

Kā Viskrievijas ebreju kongresa organizators viņš atgriezās dzimtajā Kijevā, kas bija Neatkarīgās Ukrainas galvaspilsēta tad, kad tur bija pasludināta Nacionālā ebreju autonomija.

Tas bija vētrains lielu cerību un vēl lielāku vilšanos laiks. V. Lackis-Bertoldi bija šo notikumu centrā un neilgu laiku arī ebreju lietu ministrs.

Ebreju centienu Ukrainā asiņainās beigas un haoss Krievijā lika viņam 1921. gadā kā bēglim atgriezties Latvijā. Taču viņš tur neuzkavējās ilgi, aizbrauca uz Vāciju un bija Vispasaules karā cietušo atbalsta organizācijas organizatoru vidū. 1923.–1925. gadā viņš divreiz bija Dienvidamerikā, lai tur iepazītos ar ebreju bēgļu izmitināšanas iespējām.

1925. gadā viņš atkal atgriezās Latvijā, strādāja avīzē «Dos Folk» un «Frimorgn» redakcijā līdz tās slēgšanai 1934. gadā.

Šajā laikā viņš atkal pievērsās cionismam. Strādāja Izraēla zemes darbaļaužu līgā un bija Ebreju aģentūras Baltijas valstīs loceklis. Vēl būdams narodņiks, viņš atbalstīja jidiša un ivrita vienlīdzību ebreju skolās.

1935. gadā viņa idejiskie meklējumi beidzās. Viņš repatriējās uz Izraēla zemi un iestājās tur *Mapai*⁴⁰ partijā. Diemžēl šis periods nebija ilgs. Viņš cieta no sirds slimības un mira 1940. gadā 60 gadu vecumā. Kā žurnālists un ideoloģisks domātājs B. Lackis-Bertoldi dažādās valstīs, ieskaitot Izraēla zemi, publicēja rakstus par sabiedriskiem un politiskiem jautājumiem. Viņš arī izdeva brošūras «Deņikina zvērības» – par grautiņiem Ukrainā, «Emigrācija un ebreju kopienas Dienvidamerikā» – Dienvidamerikas valstu apmeklējuma rezultāts, un «Ebreju stāvoklis Austrumeiropā un Izraēlas Valsts celtniecība».

Daļa viņa rakstu par literatūru, mākslu, teātri utt. apkopoti grāmatā «Zemes gars», kas pirmoreiz izdota Kijevā 1918. gadā un 1932. gadā Rīgā, ar dažiem papildinājumiem. Šeit viņš arī pamatoja savas tēzes, galvenokārt «sociālo teritoriālismu», kas bija un palika viņa galvenā ideja.

Neskatoties uz viņa reālajiem sasniegumiem partijās, pašizsardzībā un palīdzības sniegšanā bēgļiem un augsto stāvokli sabiedriskajā un politiskajā dzīvē, viņš bija domātājs, kam īpaši tuva bija abstraktā ideja, tradīciju romantika, literatūras un mākslas mistika.

R. Abramovičs bija Rafaila Reina pseidonīms politiskās pagrīdes darbā, kas uz visu mūžu palika par viņa uzvārdu. Viņš dzimis Daugavpilī 1880. gadā. Mācījās *hederā*, ģimnāziju pabeidza Liepājā un 1889. gadā iestājās Rīgas Politehniskajā institūtā. Viņu saistīja precīzās un tehniskās zinātnes, kā matemātika, fizika u.c.

Rīgas Politehniskais institūts 20. gadsimta sākumā bija revolucionārās darbības centrs.

Tajā laikā plaši zināma kļuva studentu demonstrācija 1902. gadā. Abramovičs pietuvojās Sociāldemokrātiskās partijas pagrīdes pulciņiem. Šķiru cīņas dogmatiskā teorija, kapitālistiskās iekārtas attīstības tiešie rezultāti un tikai ekspluatēto masu risinātie jautājumi no materiālistiskā viedokļa ietekmēja viņu ar savu skaidro loģiku.

Cita tā laika idejiskā kustība ebreju vidē – cionisms viņam likās utopija bez jebkāda reāla pamata. Bez tam, lai īstenotu nacionālos centienus, bija nepieciešama visu tautas slāņu sadarbība, ieskaitot turīgās šķiras, kas bija pretrunā viņa kā ortodoksāla marksista uzskatiem.

R. Abramovičs pieslējās *Bundam*, kļuva par kustības centrālo figūru un ar laiku par vienu no Krievijas meņševiku galvenajiem vadoņiem. Viņa līdzdalībai sociāldemokrātu kustībā bija īpaši svarīga nozīme.

1902. gadā viņu izslēdza no Politehniskā institūta. Viņš pārcēlās uz Pēterburgu un 1903. gadā no turienes nelegāli šķērsoja Vācijas robežu. Viņš gribēja turpināt mācības, bet, ierodoties Šveicē, kur atradās Krievijas revolucionārās darbības centrs, piedalījās Bunda apspriedē un bija galvenais referents par nacionālo jautājumu. 1904. gadā viņš atgriezās Krievijā un strādāja *Bunda* Varšavas komitejā. Tika arestēts un pēc atbrīvošanas 1905. gadā piedalījās partijas 6. konferencē. Pēc 1905. gada revolūcijas tika ievēlēts par tās pārstāvi Pēterburgas Strādnieku deputātu padomē. Bija avīžu «Еврейский рабочий» («Ebreju strādnieks») un «Наше слово» («Mūsu Vārds») redaktors.

1906. gadā viņš bija starp *Bunda* septītās konferences organizatoriem un uzstāja, lai *Bunds* atkal iekļautos Sociāldemokrātiskajā partijā, no kuras tas aizgāja domstarpību dēļ nacionālajā jautājumā un pieslējās tai kā atsevišķa ebreju strādnieku organizācija. Tajā pašā gadā R. Abramoviču ievēlēja *Bunda* Centrālkomitejā, 1907. gadā viņš piedalījās sociāldemokrātu Londonas konferencē un *Bunds* viņu nosūtīja uz Ameriku.

Starp 1908.–1909. gadu viņš bija matemātikas, fizikas un ebreju vēstures skolotājs Viļņā un tajā pašā laikā veica nelegālu politisku darbību. 1910. gadā viņu arestēja un nosūtīja uz Vologdu, no kurienes viņš aizbēga un atrada pajumti Heidelbergā Vācijā, kur publicēja pētījumu par Tanaha avotiem. Līdz 1917. gadam dzīvoja Vīnē, vadīja vietējā *Bunda* darbu un sadarbojās ar laikrakstu «Cukunft» («Nākotne») un «Forverts» («Uz Priekšu») Amerikā, kā arī ar citiem sociālistiskiem izdevumiem. Uzstājās par legālu darbu kooperatīvos, profesionālās organizācijās utt.

Pirmā pasaules kara sākumā bija starp tiem, kas atbalstīja Cimmervaldes konferenci,⁴¹ kas deklarēja pretestību organizētu strādnieku līdzdalībai karā.

1917. gadā viņš atgriezās Krievijā vienā no «aizplombētajiem vagoniem», ko Vācija sūtīja uz Krieviju ar ievērojamiem revolucionāriem ar Ļeņinu priekšgalā. Pēc revolūcijas viņš bija *Bunda* un sociāldemokrātu meņševiku CK loceklis. Aktīvi piedalījās agitācijā par karadarbības pārtraukšanu, kā arī sanāksmēs, meklējot kopēju valodu starp boļševikiem un sociālistiskām partijām. 1918. gadā kopā ar meņševiku Centrālkomiteju pārcēlās uz Maskavu un strādāja avīzē «Вперед» («Uz Priekšu»). Par strādnieku sapulču organizēšanu čeka viņu arestēja, un viņš dažus mēnešus pavadīja cietumā.

1918.–1920. gadā viņš kopā ar L. Martovu un F. Danu vadīja meņševiku darbu un piedalījās visos *Bunda* izdevumos.

1920. gadā, kad *Bunds* sašķēlās un izveidojās *Kombunds*⁴², kas apvienojās ar boļševikiem, Abramovičs bija tās partijas daļas priekšgalā, kas palika uzticīga *Bunda* principiem. Viņu ievēlēja *Bunda* CK. Attiecības starp boļševistisko valdību un sociālistiskajām partijām saasinājās tik stipri, ka Abramovičs bija spiests pamest Krieviju. Viņš pārcēlās uz Berlīni un 1921. gadā bija viens no avīzes «Sociālistiskais Vēstnesis» – avīzes, kas agitēja pret Padomju valdību un sniedza patiesu informāciju par notikumiem Krievijā, dibinātājiem. Šajā izdevumā Abramovičs strādāja visu mūžu. 1921. gadā viņš bija meņševiku pārstāvis Vīnes internacionālē⁴³ un ietekmēja apvienošanos ar internacionāli. Pēc Internacionāles sēdes Hamburgā 1923. gadā viņš kļuva par vienu no vispasaules sociālistiskās kustības vadītājiem.

1924.–1930. gadā darbojās ASV, lasīja lekcijas un strādāja «Forverts». 1933. gadā pārcēlās uz Parīzi, kur kļuva par vienu no galvenajiem redaktoriem vispārējai enciklopēdijai jidišā. Sējumā

«Ebreji» publicēts pētījums «Ebreju vēsture Polijā, Lietuvā un Krievijā».

1940. gadā kā viens no «Forverts» un «Sociālistiskā Vēstneša» redaktoriem pārcēlās uz Ņujorku. 1942.–1950. gadā bija žurnāla «*Modern Review*» («Mūsdienu apskats») redaktors. Paralēli darbam dažādos periodiskos izdevumos publicēja vairākas grāmatas: «Izraēlas vēstures mācību grāmata» (Berlīne, 1923), «Abās revolūcijās» (Ņujorka, 1944), «Pazudusi pasaule» (Ņujorka, 1947), «Nākotne Padomju Krievijā» (Berlīne, 1923), «Terors pret sociālistiem Padomju Krievijā» (Berlīne, 1923).

Miris 1963. gadā Ņujorkā.

Viņa biogrāfijas sākumā mēs pieminējam tā negatīvo attieksmi pret cionismu. Taču Benjamins Eliavs, kurš pārtulkoja viņa darbu «Советский переворот» («Padomju apvērsums») (1966), grāmatas priekšvārdā stāsta: «..savā ceļā viņš sajuta lielas simpātijas pret Izraēlas attīstību un īpaši pret strādnieku kustību... Viņš sapņoja apmeklēt Izraēlu, bet neatrada laiku...»

Izaks Nahmans Šteinbergs pretēji Reinam (Abramovičam), reālistiskam, reālam un racionālam teorētiķim, bija hasīdu degsmes ietekmē un ne tikai tāpēc, bet arī iekšēja nemiera, šķelšanās starp loģiku un sirdsapziņu, pretrunu starp žēlsirdību un teroru, starp taisnīgumu un idejiskām domstarpībām, starp Izraēla tautas vajāšanām un nespēju atrast šīs problēmas atrisinājumu dēļ; viņš visu dzīvi bija reliģiozs ebrejs.

Ī. Šteinbergs dzimis 1888. gadā Daugavpilī. Mācījies Pērnavā Igaunijā, jo šajā pilsētā varēja mācīties, ievērojot sestdienu...

1905.–1906. gadā viņu iesaistīja revolucionārā polemikā. Dogmatiskais marksisms, kas apgalvoja, ka ekonomikas likumi nepakļaujas cilvēku vēlmēm, viņu nesaistīja. Daudz tuvāki viņam bija sociālisti revolucionāri (eseri), kas atzina nacionālus un cilvēciskus ideālus un bija par individuālu teroru tikai tad, kad viņi tam atrada morālu attaisnojumu un kad to vērsa pret apspiedējiem un ienaidniekiem.

Jaunībā Daugavpilī viņu saistīja cionisms, bet vēlāk viņš ar visu sirdi nodevās cīņai par krievu tautas brīvību, jo pēc tās saņemšanas tiks atrisināts arī ebreju jautājums. Kas attiecas uz reliģiju, tā ir privāta lieta, par ko katram jādod atskaite tikai sev pašam...

1906. gadā viņš sāka Maskavā studēt tieslietas, par politisku darbību tika arestēts un notiesāts ar izsūtījumu uz Sibīriju. Taču

vecākiem izdevās panākt viņa izsūtīšanu no Krievijas. Viņš turpināja studijas Vācijā un pēc trim gadiem ieguva tiesību doktora grādu. Viņa disertācijas tēma bija politiska tiesas spriešana pēc Talmūda.

Ārzemēs viņš bija saistīts ar revolucionārām aprindām un 1907. gadā piedalījās Internacionāles kongresā Štutgartē.⁴⁴ 1910. gadā viņš atgriezās Krievijā, apprecējās un sāka strādāt par zvērināta advokāta palīgu. 1916. gadā viņu arestēja un izsūtīja uz Ufu, kur viņš palika līdz 1917. gadam.

Uzreiz pēc revolūcijas viņš bija starp radikālajiem vadītājiem, kuri pieprasīja izbeigt karu, bija pret Kerenska valdību un prasīja nekavējoties veikt agrāro reformu. Viņš pieslējās eseru kreisajam spārnam un 1917. gada decembrī tika iecelts par tieslietu ministru boļševiku kabinetā.⁴⁵ Šajā postenī viņš atcēla pastāvošos juridiskos priekšrakstus un izveidoja revolucionāro tribunālu. Tā kā boļševikiem nebija vairākuma Satversmes Sapulcē, Šteinbergs nolēma to atlaist, pamatojoties uz savu kompetenci.

Trīs mēnešu laikā, kamēr viņš ieņēma ministra posteni, viņš tiecās pēc cilvēciskas attieksmes pret politiskajiem pretiniekiem, taču visu izrīkoja ČK (Viskrievijas ārkārtēja komisija cīņai ar kontrrevolūciju, spekulāciju un sabotāžu), un tikai reizēm viņam izdevās rīkoties pēc sirdsapziņas. Idille starp boļševikiem un kreisajiem eseriem bija īslaicīga, un drīz pēc miera līguma parakstīšanas ar Vāciju Brestļitovskā viņi pameta valdību.

Kreiso eseru darbība Krievijā turpinājās līdz 1922. gadam. Bet vēl pirms gada Ī. Šteinbergu arestēja. Cietumā viņš uzrakstīja grāmatu «No februāra līdz oktobrim».

1923. gadā viņš pameta valsti. Pēc tam rakstīja dažādiem periodiskiem izdevumiem, kas veica pretpadomju propagandu, un bija to redaktors. Viņš publicēja šādas grāmatas: «Revolūcijas morālā seja», «Kad es biju tautas komisārs», «Marija Spiridonovna», kā arī rakstīja lugas teātriem.

No 1926. gada viņš sāka izdot Varšavā, bet pēc tam Londonā krājumus jidišā «Naie Šriftn» («Jaunie sacerējumi») un pietuvojās ebreju problēmām. 1926. gadā publicēja rakstu «Vētrainajās dienās», kurā brīdināja par augošajām vācu nacionālsociālisma briesmām.

Viņš prognozēja, ka cionisms nevar atrisināt ebreju tautas problēmas, un tāpēc pievienojās kustībai *Frailand Liga*⁴⁶, kas izveidojās ETO – Ebreju teritoriālās organizācijas vietā. Viņš

centās noteikt uz sociālistiskiem pamatiem veidotus autonomus centrus, kas, viņaprāt, nodrošinās ebreju un ebrejiskuma pacēlumu, jo viņi brīvi varēs attīstīt savu ebreju kultūru un jidiša valodu.

Visi viņa centieni atrast atbilstošu vietu – Ugandā, Aļaskā, Madagaskarā un, visbeidzot, Austrālijā, kur viņam nācās pavadīt četrus kara gadus, nevainagojās panākumiem.

Eiropas ebrejiskuma bojāeja viņam bija smags trieciens un izjauca visus turpmākos plānus. Tomēr Izraēlas Valsts izveide viņu neapmierināja. Viņš kļuva par vienu no tās kritiķiem gan tāpēc, ka valsts centās būt galīgais un vienīgais risinājums ebreju tautai, gan arī kaimiņu – arābu valstu naidīguma dēļ. Mira 1957. gadā Ņujorkā. 1961. gadā Ņujorkā jidišā iznāca viņa piemiņai veltīta grāmata «Šteinberg Buh» («Šteinberga grāmata»).

Pētnieki un zinātnieki

Ašers Guļaks dzimis Gostiņos⁴⁷ 1881. gadā. Pie sava tēva apguva ebreju zinātni.⁴⁸ Divdesmit divu gadu vecumā ieguva rabīna apliecību. Studēja jurisprudenci Tērbatas universitātē. Pēc Pirmā pasaules kara dzīvoja Berlīnē, kur sāka ebreju justīcijas pētniecību. 1924.–1925. gadā atbrauca uz Rīgu, kur nodarbojās ar juridisko praksi un vadīja skolotāju pedagoģiskos kursus. 1925. gadā repatriējās uz Izraēla zemi. Bija pasniedzējs Jeruzalemes universitātē un 1936. gadā kļuva Ebreju tiesību katedras profesors.

Viņš publicēja rakstus par kultūras un nacionālajiem jautājumiem. Viņa galvenie darbi ir: «Ebreju tiesību pamati» (1922), «Par ebreju tiesību pētišanu Talmūda laikā» (1929) u.c. Mira 1940. gadā Jeruzalemē.

Jakovs Izraelsons, neskatoties uz savām bagātajām zināšanām un plašo erudīciju, bija mazpazīstams, kluss un īpaši neizcēlās. Viņš dzimis 1856. gadā Jelgavā, ģimnāziju pabeidza Liepājā un iestājās Pēterburgas universitātes Austrumu valodu fakultātē. 1878. gadā viņam piešķirta zelta medaļa par «pšitas» – Toras sīriešu tulkojumu. 1883. gadā ieguva maģistra grādu.

Valodniecības jautājumos viņš sadarbojās ar dažādiem periodiskajiem izdevumiem Vācijā un Francijā. Rakstīja «Восход» («Ausmā») un pārtulkoja krievu valodā daļu Josifa Flāvija⁴⁹ darba. Sadarbojās ar Brokhauza un Efrona krievu enciklopēdiju.

No vācu valodas pārtulkoja krievu valodā Daņiila Hvolsona⁵⁰ grāmatas par ebreju asiņainajiem apmelojumiem. Beilisa⁵¹ procesa laikā viņš bija viens no aizstāvības galvenajiem ekspertiem. Viņa pētījums «Ebreju asiņaino apmelojumu reliģiskā ekspertīze» palika IVO rokrakstā.

1920. gadā viņš bija Kijevā un tur uzrakstīja darbu «Natans Nata Hannovers, viņa dzīve un literārā darbība» (Natans Nata Hannovers bija 1653. gadā Venēcijā izdotās grāmatas «Even Meulah» («Neizbrienamie dubļi») par 1648.–1649. gada vajāšanām autors). Šis darbs tika publicēts IVO «Vēstures piezīmēs» (Varšava, 1929) jidišā.

Pēc Pirmā pasaules kara J. Izraelsons aizbrauca uz Liepāju, kur mira 1926. gadā.

Izraels Haims Tavjevs savlaik Krievijā bija pazīstams plašam avižu un grāmatu lasītāju lokam ivritā.

Viņš dzimis mazā pilsētiņā Drujā Lietuvā,⁵² tiek dēvēts par ebreju un lietuviešu rakstnieku. Tavjevs kā bērns divu gadu vecumā ar vecākiem ieradās Rīgā, kur uzauga un ieguva izglītību. Izņemot dažus gadus Viļņā, kur bija viens no izdevuma «Hazman» («Laiks») redaktoriem, un Pirmā pasaules kara laiku Maskavā, viņš visu laiku strādāja Rīgā. Dzīve Latvijas galvaspilsētas vidē, kas bija pavisam citāda nekā apmešanās joslas pilsētās un miestos, ietekmēja viņa raksturu un izglītību, tam piekrit visi biogrāfi. Tātad mums bez šaubīšanās vajag viņu iekļaut Latvijas ebreju panteonā. Izglītība, kas bija saistīta ar viņa filozofiskajām spējām, darbības un tieksme visa mūža garumā padziļināt savas zināšanas un valodu prasme paplašināja viņa horizontu un deva iespējas vispusīgākai literārai darbībai dažādās jomās: dienas avīzēs – feļetoni un politiskie apskati; lietišķajās zinātnēs – pedagogija un mācību grāmatas; pētnieciskajā sfērā – filoloģiski un Talmūda pētījumi; beletristikā – labāko Eiropas literatūras darbu tulkojumi.

No viņa publicētajām grāmatām pieminamas: «Vārdu un parunu dārgumi», «Stila un poēzijas dārgumi», «Literatūras izlase». Viņa galvenie pētījumi publicēti krājumā «I. H. Tavjeva darbi» (Berlīne, 1928; ivritā).

Savulaik viņš bija visu galveno periodisko izdevumu ivritā līdzstrādnieks, piemēram, «Pardes» («Dārzs»), «Luah Ahiasaf» («Ahiasafa kalendārs»⁵³), «Ha-Šiolah» («Sūtnis»), «Ha-Tkufa» («Laiks») u.c. Iznāca daudz viņa mācību grāmatu «More Haeladim» («Mācī-

bu grāmata bērniem) u.c. izdevumu. Starp viņa tulkojumiem no svešvalodām ivritā atzīmējams Bertolda Auerbaha «Solomona Maimona dzīves stāsts» un «Efraims Kū» – abas grāmatas tulkošanas no vācu valodas; Marka Tvena «Toma Soijera piedzīvojumi», Čārlza Dikensa «Pikvika kluba piezīmes» un Oskara Vailda «Doriana Greja portrets» – tulkots no angļu valodas.

I. Tavjevš bija radikālais cīnītājs par ivritu, visiem spēkiem uzstājās pret jidišu un neticēja tā nākotnei. Viņš mira 1920. gadā Rīgā. Detalizētu viņa biogrāfiju M. Bobe publicējis žurnālā «Havar» («Pagātne». – 1969. – 97).

Makss (Meijers) Vainraihš un viņa dēls Uriels bija vieni no viscieņamākajiem jidiša valodas pētniekiem. Makss Vainraihš dzimis Kuldīgā – vācu kultūras piesātinātā Kurzemes pilsētiņā. Viņš mācījās savā dzimtajā pilsētā, pēc tam Daugavpilī, bet 1912. gadā iestājās Pēterburgas universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē. Studijas turpināja Vācijā un 1923. gadā, aizstāvot disertāciju «Ebreju filoloģijas vēsture», ieguva doktora grādu. 1925. gadā viņš bija IVO – ebreju zinātniskā institūta Viļņā dibinātāju vidū. Var teikt, ka visu savu dzīvi, sākumā Viļņā, bet pēc tam Ņujorkā, kur pēc Otrā pasaules kara atradās IVO centrs, Makss Vainraihš organiski bija saistīts ar šo institūtu, neskatoties uz pēdējo gadu domstarpībām zinātnisko pētījumu, institūta publikāciju rediģēšanas un tā darba organizācijas dēļ.

Jau jaunībā viņš dažādās avīzēs publicēja rakstus. Šīs biogrāfijas apjoms neļauj uzskaitīt viņa pētījumus un darbus lingvistikā un ebreju gramatikā, historiogrāfijā un filoloģijā, zinātniskos rakstus, priekšvārdus grāmatām un jidiša valodas pētījumiem. Detalizēti viņa dzīve aprakstīta «Jaunās ebreju literatūras leksikona» 3. sējumā.

Viņa dzīves galvenais darbs bija «Ebreju valodas vēsture», kas aptver jidiša attīstību no 13. gadsimta līdz mūsu dienām.

1947. gadā viņš kļuva par profesoru jidiša valodas katedrā *City* koledžā Ņujorkā un tika uzaicināts par profesoru citās Amerikas universitātēs. Viņš mira 1969. gadā Ņujorkā.

Viņa dēls Uriels gāja tēva pēdās – lingvistikā un valodu studijās. Viņš dzimis 1926. gadā Viļņā. Kopā ar vecākiem un brāli 1940. gadā pārcēlās uz ASV. 26 gadu vecumā viņš kļuva par filoloģijas profesoru un jidiša valodas pētnieku Kolumbijas universitātē Ņujorkā. Viņš publicējis daudzus zinātniskus darbus šajā jomā, no kuriem svarīgākie ir: «Universitātes jidišs: ievads eb-

reju valodā un ebreju dzīvē un kultūrā» (1949), ko Amerikas universitātēs pieņēma kā ebreju valodas mācību grāmatu, un «Mūsdienu angļu – jidiša, jidiša – angļu valodas vārdnīca», kas skaitās pati labākā.

1960. gadā viņu uzaicināja par profesoru Ebreju universitātē Jeruzalemē. Viņš nomira Ņujorkā 41 gada vecumā.

Profesors Solomons Trons bija advokāta Žano (Jehošua) Trona brālis. Viņš Latvijā bija maz pazīstams, bet slavens visā pasaulē. Viņš studēja inženierzinātnes Rīgā un Briselē. Tur viņš bija streika organizētāju vidū 1900. gadā. Viņš strādāja par inženieri celtnieku kompānijā «*General Electric*» un kā tās pārstāvis ieradās Padomju Savienībā. Strādāja elektroenerģētikas uzņēmumu celtniecībā Vladivostokā un Baku pie Kaspijas jūras. Piedalījās 1905. gada revolūcijā un no tā laika uzturēja sakarus ar Trocki, Višinski, Mikojanu u.c. Pirmā pasaules kara laikā dzīvoja ASV, bet 1916. gadā atgriezās Krievijā sakarā ar elektroenerģijas ražošanu Somijā. Pēc 1917. gada revolūcijas viņa vārds bija saistīts ar slavenā Dņeprostroja celtniecību. Pateicoties viņa ietekmei, kompānija «*General Electric*» piekrita sūtīt uz Krieviju desmitiem savu speciālistu S. Trona vadībā – vēl pirms normālu attiecību nodibināšanas ar padomēm. Ar īsiem pārtraukumiem viņš dzīvoja Krievijā līdz 1933. gadam.

Otrā pasaules kara laikā uz viņa un viņa sievas pleciem bija uzlikts smagais pienākums izglābt no nacistu okupētajiem apgabaliem divus tūkstošus bēgļu, kurus uzņemt piekrita Dominikānas Republika. Tāpēc viņš tikās ar vāciešiem un atrada viņu vidū cilvēkus, kuri palīdzēja atbrīvot ebrejus no koncentrācijas nometnēm.

Tajā laikā viņš bija arī viens no amerikāņu *lendlīzes* plāna vadītājiem un šajā statusā 1943. gadā ieradās Ķīnā. Šī valsts viņu ļoti saistīja, un vairākus gadus viņš bija Čan Kaiši personiskais padomnieks.

Pēc Potsdamas konferences 1945. gadā, kurā viņš piedalījās kā Amerikas armijas pulkveža padomnieks, Trons devās palīdzēt iekārtot ebrejus Krimā. Taču tur nevienu nesastapa.

No Ķīnas viņš brauca uz Indiju un tur trīs gadus bija D. Neru padomnieks.

Pēc Izraēlas finanšu ministra Eliezera Kaplana lūguma viņš 1952. gadā ieradās Izraēlā. Šeit bez atlīdzības uzņēmās Izraēlas Valsts finanšu padomnieka pienākumus. Ar inženieru grupu viņš

strādāja pie dažādiem projektiem, bet savu posteni atstāja dēļ domstarpībām ar valdību. Šo domstarpību galvenais iemesls bija no Vācijas saņemamās naudas kompensācijas: Trons prasīja, lai šis summas kalpotu par pamatu rūpniecības attīstībai un valsts ekonomiskajai neatkarībai tā vietā, lai uz to rēķina iedzīvotos dažas personas.

Pēdējos sava mūža gadus viņš dzīvoja Londonā. Viņa māja bija centrs, kurā pulcējās draugi un viesi, lai parunātos ar cilvēku ar plašām zināšanām un pieredzi ne tikai ekonomiskos jautājumos, bet arī kultūras un literatūras jomā. Viņš mira 95 gadu vecumā Itālijā.

Mākslas darbinieki teātra, tēlniecības un glezniecības jomā

Solomons Mihoelss (Vovsi) dzimis 1890. gadā Daugavpilī. Apmeklēja *hederu* un 13 gadu vecumā krievu valodā sāka apgūt laicīgos priekšmetus. 1905. gadā iestājās reālskolā Rīgā, ko pabeidza 1908. gadā. Vēl skolā parādījās viņa spējas deklamācijā. Pēc skolas beigšanas viņš mācības turpināja Kijevā, bet pēc tam studēja Pēterburgas universitātes Juridiskajā fakultātē.

Šeit viņš 1918. gadā 28 gadu vecumā iestājās Teātra skolā un no tā laika sāka uzstāties jidišā Aleksandra Granovska vadītajā dramaturģiskajā studijā. Starp citu, A. Granovskis (Ābrams Azarhs) mācījās Rīgā tajā pašā Frīdriha Hermana reālskolā, kurā izglitojās Solomons Mihoelss (Vovsi). Šīs skolas lielākā daļa audzēkņu (ap 90%) bija ebreji, kurus procentu normas dēļ neuzņēma pilsētas un valsts skolās.

Studijā viņš pieņēma pseidonīmu Mihoelss – pēc sava tēva Mihoela vārda.

1920. gadā viņš kopā ar teātri pārcēlās uz Maskavu. Studija tika pārveidota par Valsts Ebreju teātri, bet Mihoelss tajā izcēlās kā pamatspēks. Viņš spēlēja vēlāk aizliegtā rakstnieka Šoloma Aša lugā «Atriebības dievs», K. Guckova drāmā «Uriels Akosta», A. Goldfādena «Raganā» u.c. Nospēlēja arī galveno lomu pēc Šoloma Aleihema darba uzņemtajā filmā «Menahems Mendels».

1926. gadā viņam piešķīra Nopelniem bagātā mākslinieka nosaukumu, bet 1928.–1929. gadā viņš ar teātri bija viesizrādēs Francijā, Beļģijā, Holandē un Austrijā.

1929. gadā S. Mihoelss kļuva par teātra māksliniecisko vadītāju un iestudēja D. Bergelsona, M. Daniela, Nisanova, M. Kuļbaka, Goldfādena un P. Markiša lugas. Spēlēja Tevje pienvedēju un Ričardu Trešo. Viņa radošs sasniegums bija Karalis Līrs Šekspīra drāmā. Viņam piešķīra Ļeņina ordeni un PSRS Tautas mākslinieka nosaukumu.

Kara laikā, sākot ar 1941. gadu, Mihoelss bija Ebreju antifašistiskās komitejas priekšsēdētājs un kopā ar rakstnieku Iciku Feferu devās uz ASV, Kanādu, Meksiku un Angliju, lai iegūtu ebreju sabiedrisko darbinieku un intelektuāļu atbalstu Padomju Savienības antifašistiskajā un antihitleriskajā karā.

Kad fronte tuvojās Maskavai, teātri pārcēla uz Taškentu. 1944. gadā pēc atgriešanās no ārzemēm viņš turpināja strādāt teātrī un bija dramatiskās mākslas profesors.

1948. gadā Staļina sūtnis viņu nogalināja inscenētā autokatastrofā, un viņa nāve aizsāka ebreju literatūras un kultūras likvidāciju Padomju Savienībā un ebreju rakstnieku un kultūras darbinieku slepkavības.

Solomons Mihoelss bija mākslinieks, kurš talantu papildināja ar zināšanām, plašu kultūras apguvi un neatlaidīgu, pedantisku darbu pie katras lomas, pie katras tās kustības un detaļas.

Mihoelss nebija reprezentabls – neliela augura, ar neglītu seju, bet viņa ģēnijs un intelekts pārvarēja fiziskos trūkumus, un viņš izslējās – tāpat kā viņa varonis karalis Līrs Šekspīra drāmā – līdz augstumiem, kur traģiskais savienojas ar varenumu pilnīgā un iespaidīgā tēlā.

Naums Aronsons dzimis 1872. gadā Krāslavā hasīdu ģimenē. Viņa nosliece uz formām un figūrām parādījās jau agri, bet dzimtenē viņš savas spējas nevarēja attīstīt. 15 gadu vecumā viņš aizbrauca uz Viļņu un divus gadus trūkumā un nabadzībā mācījās zīmēšanas skolā.

Vietējais skolu inspektors, kura skulpturālo portretu Aronsons izveidoja, centās panākt, lai viņu uzņemtu Pēterburgas Mākslas akadēmijā, taču veltīgi. Aronsonam nebija tiesību dzīvot aiz apmešanās joslas, tāpat viņam nebija arī vidējās izglītības, kas bija nepieciešama, lai iestātos akadēmijā. Bez naudas un bez valodas zināšanām viņš devās uz Parīzi un iestājās Dekoratīvās mākslas skolā, pilsētas skolā, kurā mācības bija bezmaksas, un ar tehnisku darbu pie tēlnieka nopelnīja trūcīgai dzīvei. Pēc skolas pabeigšanas viņš ieguva augstāko balvu. 1894. gadā viņš at-

griezās Krievijā, lai pildītu karaklausību, taču tika no tās atbrīvots un atgriezās Parīzē. Tie bija viņa mūža smagākie gadi, un reiz viņš no bada nogība. Par laimi, viņš šajā dienā saņēma savu pirmo lielo pasūtījumu. Sākot ar 1897. gadu, pēc tam kad viņš piedalījās izstādē «Salonā», viņa vārds kļuva slavens. Piedalījās dažādās izstādēs un kļuva ļoti slavens. Vairākus viņa darbus iegādājās pasaules lielākie muzeji.

Lielu dzīves daļu viņš pavadīja Parīzē, bija Francijas Goda leģiona kavalieris. 1941. gadā kara un vācu okupācijas dēļ pameta Franciju un pārcēlās uz Ameriku. Viņš mira 1943. gadā Ņujorkā.

Viņa tēlniecības darbi aptver plašu interešu loku – pieminēti un skulptūras par vispārīgām un ebreju tēmām, pagātnes un mūsdienu idejas un simboli, pazīstamu rakstnieku, zinātnieku un komponistu portreti – viņu vidū Tolstoja, Turgeņeva, Pastēra, Bēthovena un Berlioza; politiķu – Rūzvelta, Ļeņina; atsevišķu personu un grupu, kā arī kapakmeņi utt. No ebreju pagātnes tēliem – «Ieva», «Pravietis» (Telavivas muzejā), bet no mūsdienu – «Vecais ebrejs», «Grautiņš», Maksa Nordava⁵⁴, Georga Brandesa u.c. skulpturālie portreti. Aronsons piederēja tiem māksliniekiem, kurus īpaši ietekmēja Rietumeiropas māksla un kultūra. Viņa darbos jūtama tieksme iejusties modeļa būtībā, lai atklātu smalkākās rakstura nianšes. «..Līdz pat šai dienai atceros savu Krāslavu, šo mazo, seno, saules pielieto miestu, kurā es pavadīju savas dzīves labākos gadus...» – tā viņš 1930. gadā rakstīja draugam ārstam Venjaminam Gurvičam.

Ābels Panns dzimis 1883. gadā arī Krāslavā. Tādā mazā miestā savu izpausmi rada ebreju vitalitāte un radošais spēks. Šeit izveidojās pirmā profesionālā ebreju suku meistarū organizācija, vēl pirms tam, kad savu darbu sāka *Bunds*. Reizē ar šķiru cīņas pastiprināšanos var novērot atsevišķu personību alkas pēc zināšanām un kultūras. Šeit strādāja ārsts Ilja Franks, kurš 1800. gadā senatoram Gavrīlam Deržavinam, kurš Krievijas valdībai gatavoja atskaiti par ebreju lomu Baltkrievijā, iesniedza ziņojumu par to, kā uzlabot viņu stāvokli. Šejienes izcelsmes ir arī tādi mākslinieki kā Naums Aronsons un Ābels Panns.

Ābels Panns jaunībā aizbrauca uz Odesu mācīties mākslas skolā. 18 gadu vecumā viņš ieradās Parīzē un, pateicoties barona Gincburga stipendijai, mācījās pie ievērojamiem māksliniekiem un saņēma Lielo balvu tēlotājā mākslā.

1913. gadā viņš uz īsu brīdi ieradās Izraēla zemē un bija pasniedzējs mākslas skolā *Becalel*. Viņš arī izstādīja savas gleznas, galvenokārt Jeruzalemes skatus.

Krievijas grautiņu iespaidā viņš atgriezās Parīzē un gleznoja darbu sēriju «Asaru trauks». Politisku iemeslu dēļ Francijas valdība viņam neatļāva tos izstādīt, un gleznas vēlāk aizveda uz Jeruzalemi.

Sākot ar 20. gadiem, Ābels Panns sevi veltīja savam mūža darbam – Tanaha ilustrēšanai. Šī darba dēļ viņš apmetās Jeruzalemē, lai visu laiku atrastos Bībeles vidē ar tās ainavām un austrumu tipāžiem.

Bija pasniedzējs skolā *Becalel* un nodibināja pirmo litogrāfijas tipogrāfiju Jeruzalemē, kur viņa vadībā un uzraudzībā albumos u.tml. tika iespiesti viņa darbi. Viņš mira 1963. gadā Jeruzalemē.

1972. gadā pastmarku sērijā «Izraēlas māksla» tika izdota marka «Sarra» ar vienu no viņa Tanaha ilustrācijām.

Mihails Jo (Meijers Jofe) – mākslinieks un mākslas kritiķis, Latvijā pazīstams tikai ar pseidonīmu.

Dzimis 1895. gadā Vitebskā. Jaunībā ieradās Rīgā, pārcieta daudzas grūtības, dzīvoja trūkumā un nabadzībā. Strādāja pie pulksteņmeistara, par krāsotāja palīgu, dziedāja kantora Rozovska korī un pievienojās pašdarbnieku trupai. Vietējā krievu avīzē viņš publicēja rakstu, sāka zīmēt un visās savas darbības jomās parādīja lielu enerģiju un iedzimitas spējas.

Pirmā pasaules kara laikā viņu mobilizēja krievu armijā, piedalījās kaujās, tika ievainots, ārstējās dažādos hospitāļos un pēc tam atgriezās Rīgā.

Vētrajajā laikā, kādu ebreju sabiedrība pārdzīvoja neatkarīgajā Latvijā, viņš savai daudzpusīgajai aktivitātei atrada plašu darbības lauku: gleznoja, ilustrēja grāmatas un veidoja dekorācijas ebreju teātriem, kas viesojās no Viļņas un citām pilsētām un spēlēja Latvijā visu sezonu. Viņš arī publicēja kritiskus apskatus avīzēs «Dos Folk» un «Frimorgn». Dažādas avīzes publicēja viņa zīmējumus. Mihails Jo bija arī tas, kurš rakstīja recenzijas par teātra *Habima* izrādēm, kas pēc aizbraukšanas no Krievijas uzstājās Rīgā.

Gribēja braukt uz Rietumeiropas valstīm, lai paplašinātu savu redzesloku, bet aizņemtība nedeļa viņam tādu iespēju.

Viņš lūdza dot iespēju aizbraukt uz Izraēla zemi, ar solījumu pēc atgriešanās naudas aizdevumu atdot no savām pārdotajām gleznām. Taču laikā, kad nepietika līdzekļu kolonistu ar sertifi-

kātiem nosūtīšanai, nebija iespējams atrast summu mākslinieka sūtīšanai gleznot Izraēla zemes ainavas.

Viņš neiestājās nevienā partijā. Viņu interesēja tikai māksla, tajā viņš centās sasniegt pilnību un no citiem prasīja to pašu. 30. gados viņš sarīkoja savu gleznu izstādi – vairāk nekā 80 darbu – daļēji par ebreju motīviem: Viļņas geto, tirgošanās, nesēji utt. Mihails Jo neatzina atsevišķi izdalītu ebreju mākslu. Viņa gleznas atstāj smagu iespaidu un rada nomācošu garastāvokli, kas sakņojas grūtajā bērnībā un Pirmā pasaules kara pārdzīvojumos.

«..Savās teātru kritikās viņš bija ass un prasīgs, izturēts, bez sentimenta, ar smalku māksliniecisku gaumi un veselīgu izjūtu...» – tā par viņu raksta M. Kitajs grāmatā «Mūsu rakstnieki un mākslinieki».

Otrā pasaules kara laikā viņš dzīvoja Krievijā, ilustrēja dažāda satura grāmatas, bet pēc kara atgriezās Rīgā. No viņa ģimenes neviens neizdzīvoja,⁵⁵ viņš pats saslima ar sirdsslimību. Latvijā Jo izdeva stāstus bērniem ar paša veidotām ilustrācijām un uzrakstīja monogrāfiju par mākslinieku Īzaku Levitanu. Mira 1960. gadā Rīgā.

«..Viņš vienmēr gāja paceltu galvu, visu dzīvi spītīgi cīnījās pret bezgaumību un mietpilsonību... Viņš negāja pa iemītām takām, mākslā, literatūrā un dzīvē nepārtraukti meklēja būtību...» – tā par viņu stāsta viņa draugs un biedrs Marks Razumnijs Varšavas «Folksštīme» 1960. gadā.

Josifs Kuzkovskis Rīgā apmetās pēc Otrā pasaules kara. Viņš ieradās reizē ar pēckara ebreju plūsmu un bija viens no tiem, kuri palīdzēja atmodināt ebreju nacionālās jūtas savā īpašā mākslinieciskā veidā.

Viņš dzimis 1902. gadā Mogiļovā. No 1920. gada studēja Kijivas Mākslas institūtā un strādāja kinostudijā. Bija mākslinieks reālists, un viņa gleznās ārējās formas pilnībā saplūst ar sižeta garīgo saturu.

Viņš ilustrēja grāmatas, zīmēja padomju vadoņu portretus, bet, karam sākoties, veltīja sevi aktuālo tēmu atspoguļošanai: karavīri, partizāni, bēgļi – kara izraisītais rūgtums un sāpes. Vairākas gleznas veltītas jaunu cilvēku maigajām skumjām, vienam no otra izšķirto spēkam.

1941.–1969. gadā viņš sarīkoja divpadsmit izstāžu, bet 1961. gadā piedalījās kolektīvā izstādē Norvēģijā.

Pēc ierašanās Rīgā viņa mājas kļuva par vietējo un ārzemnieku apmeklējumu centru un Latvijas aktīvās ebreju jaunatnes tikšanās vietu. Ebreju bojāeja kara laikā un miljoni nevainīgu upuru atstāja paliekošu iespaidu uz viņa daiļradi. Mēs redzam ebreju rindu pie bedres malas.

Viņa lielā glezna «Ceļā uz nacistu [sagatavoto] iznīcināšanu»⁵⁶ nerāda upuru bailes no tā, kas viņus sagaida, bet bezspēcīgo dusmas un sašutumu pret apbruņotajiem ļaundariem ar viņu suņiem... Glezna atrodas Kneseta ēkā Jeruzalemē.

Rīgā viņa māksla bagātinājās jauniem motīviem: centieni pēc brīvības, pēc savām mājām... daudzās gleznās Kuzkovskis pats ir viens no varoņiem. Acīmredzot, identificējoties ar tēmu, viņš spēj spilgtāk un spēcīgāk parādīt savu saistību ar sižetu: viens no tiem, ko nacisti ved uz slaktiņa vietu; viņš ir starp tiem, kas rauj izraidījuma važas; ar skumjām un nepacietību viņš klausās radio pārraidi «Izraēlas balsis diasporai»... Viņš uzzīmēja briesmīgu figūru «Ebrejs», ko uzstādīja Rumbulas mežā, ar sažņaugtu dūri draudot pagātnes ļaundariem, bet varbūt arī mūsdienu vājātājiem...

1969. gada augustā viņš devās uz Izraēlu un aizveda līdzī vai-rākus darbus.

No pirmajām ierašanās dienām viņš ar savu daiļradi aktīvi piedalījās valsts dzīvē. Gleznā «Simhat-Tora»⁵⁷ Kfar-Habadā viņš ir viens no tiem, kuri uz pleciem nes Izraēlas armijas virspavēlnieku ar Toru.

Diemžēl viņam Izraēlā nebija lemts ilgi dzīvot. Drīz pēc ierašanās, 1970. gada janvārī, dažas dienas pēc tam, kad viņš piedalījās ikgadējā Latvijā bojāgājušo piemiņas pasākumā, Kuzkovskis saslima un nomira. Plaša viņa gleznu izstāde, pieminot viņa nāves gadadienu, tika sarīkota Ebreju mākslas galerijā Telavivā.

Mūziķi un solisti

Boruhš Leibs Rozovskis 48 gadus bija Horālās sinagogas Gogoļa ielā, kas bija Rīgas kopienas oficiālā sinagoga, kantors. Svētkos šeit lūgšanas skaitīja galvenais rabīns, un pilsētas ievērojamākie ebreji uzskatīja par savu goda lietu, lai viņiem šajā sinagogā būtu «vieta».

B. Rozovskis nāca no Naļivku miesta Volīnijas gubernā. Viņš tur dzīvoja līdz 23 gadu vecumam, bija precējies, un viņam bija

trīs bērni, pārzināja Talmūdu un likumus, bija cienījams cilvēks, un rūpes par ģimeni gūlās uz sievas pleciem. Miestā viņš ieguva slavu ar lūgšanām un savu skaisto tenoru.

Viņa tēvs, kuram bija lietišķi kontakti ar Sanktpēterburgu, reiz viņu parādīja turienes lieltirgotājiem – Meijeram Frīdlandam un viņa brālim Moišem Arjem Leibam. Pateicoties viņu atbalstam, Boruhu Leibū uzņēma konservatorijā, ko vadīja slavenais mūziķis Antons Rubinšteins, un ar minēto komersantu atbalstu viņš pēc sešiem gadiem to pabeidza.

Pēc tam viņš papildinājās pie kantora Zulcera Viļņā, taču drīz viņu atstāja un aizbrauca pie slavenā kantora Hirša Vaintroba uz Kēnigsbergu.

Atpakaļceļā B. Rozovskis uzskatījās pie radnieka Viļņā. Viņam piedāvāja uzstāties, taču viņu sagaidīja pilnīga neveiksme. Publika bija pieradusi, ka kantori ar savu balsi veica dažādus trikus, murmināja, šūpojās, vairākas reizes atkārtoja vienu un to pašu vārdu utt. Rozovskis bija viens no pirmajiem, kurš kantoru dziedājumam piegāja kulturāli, bet publikai tas nepatika.

Šajā laikā Rīgā atklāja sinagogu Gogoļa ielā – un Vaintrobam piedāvāja ieņemt galvenā kantora vietu. Viņš savukārt ieteica savu skolnieku Rozovski.

Šeit notika gandrīz tas pats, kas Viļņā. Inteliģence viņu atbalstīja, bet parastā tauta bija neapmierināta. Rozovskis griezās pie sava patrona Frīdlanda, kurš par to uzrakstīja Rīgas gubernatoram baronam Ikskilam, kas kādā sestdienā ieradās sinagogā dievkalpojuma laikā. Pēc dievkalpojuma viņš piegāja pie Rozovska un pateicās par skaistajām lūgšanām. Tas noteica viņa likteni. No 1872. līdz 1919. gadam viņš bija galvenais kantors un mira dažus mēnešus pēc tam, kad atvadījās no sava svētā darba sinagogā.

B. Rozovskis sacerēja daudzas liturģiskas melodijas. Daļu no tām izdeva komponista dēls Solomons Rozovskis (15 lūgšanu par piedošanu «briesmu dienās») 1924. gadā Berlīnē – kā otro daļu. Sestdienu un «trīs ebreju galveno svētku» lūgšanu pirmā daļa neiznāca līdzekļu trūkuma dēļ.

Grāmatā «Latvijas ebreji» S. Rozovskis publicēja rakstu «Kā manu tēvu pieņēma par kantoru Lielajā sinagogā Rīgā». Lieki minēt, ka B. Rozovskis bija ārkārtīgi populārs un viņu klausīties «briesmu dienās» nāca no visām pilsētas malām.

Solomons Rozovskis – Boruha Leiba Rozovska dēls. No tēva viņš mantoja muzikālās spējas, kaut gan tēvs gribēja, lai dēls

kļu par juristu. Viņš sāka studēt tieslietas, bet dabiskās noslieces uz mūziku uzvarēja, un viņš turpināja ģimenes tradīciju.

S. Rozovskis dzimis 1878. gadā Rīgā. Kā jau teikts, pārtrauca jurisprudences studijas un apguva mūziku Kijevā un Leipcīgā. 1906. gadā viņš iestājās Pēterburgas konservatorijā, kur četrdesmit gadu agrāk bija studējis viņa tēvs. 1908. gadā viņš šajā pilsētā nodibināja Ebreju tautas mūzikas biedrību. Bija slavens komponists, rakstīja mūziku par ebreju tēmām, arī avīzes «День» «Diena» mūzikas kritiķis.

1918.–1919. gadā viņš bija Aleksandra Granovska vadītās dramatiskās studijas muzikālais vadītājs un sacerēja mūziku izrādēm «Amnons un Tamāra», «Uriels Akosta» un citām, ko šī studija iestudēja. Kad studija pārcēlās uz Maskavu, S. Rozovskis 1920. gadā aizbrauca uz Latviju. Rīgā viņš vadīja Hermana Vasermana dibināto Ebreju konservatoriju, bija avīzes «Сегодня» «Šodien» mūzikas kritiķis. Kā jau minēts, 1924. gadā viņš Berlīnē izdeva sava tēva darbus.

1925. gadā viņš ieradās Izraēla zemē. Savu muzikālo darbību viņš sāka «ebreju brigādē» un bija starp Mūzikas akadēmijas dibinātājiem Jeruzalemē. Viņš sarakstīja mūziku izrādēm «Šabtai Cvī», «Apslēpta manta», «Abesaloma mati», «Jēkabs un Rahile» u.c. Pēc Ebreju Nacionālā fonda pasūtījuma izdeva krājumu «[Izraēlas] zemes dziesmas». Pēc viņa ierosinājuma ebreju mandātapgabala radiopārraižu signālu pamatā bija Toras tropi.

Viņš nodibināja Izraēlas Mūzikas zinātnes institūtu un tur sāka sava mūža galveno darbu – Toras lasījumu muzikālo variantu pētījumus.

Šo darbu – «Bībeles rečitātīvi» viņš publicēja Ņujorkā, uz kurieni pārcēlās 1957. gadā. Šis pētījums atstāja iespaidu gan ebreju, gan neebreju pasaulē. 1959. gadā viņš kādu laiku dzīvoja Izraēlā. Mira 1962. gadā Ņujorkā.

Minēto darbu kopā ar Zalmanu Ceitlinu Dr. Haima Bar-Dajana redakcijā pārtulkoja ivritā (no angļu valodas), un drīz pēc tam to vajadzēja izdot. No Dr. Ceitlina mēs uzzinājām lielāko daļu Rozovsku ģimenes faktu.

Jozefs Švarcs un Hermans Jadlovers savu karjeru sāka kā dziedātāji B. Rozovska korī, un abi kļuva par slaveniem solistiem.

Jozefs Švarcs dzimis 1880. gadā Rīgā. Koncertu un operas baritons. Pēc Rozovska kora viņš sāka uzstāties Vīnes *Volksoper*

(Tautas opera) un Berlīnes *Hofoper* (Galma opera). 1921. gadā uzstājās Čikāgā un kā vadošais solists Ņujorkā – «Traviatā». Visas viņa uzstāšanās guva lielus panākumus. Diemžēl viņš mira pāragri 1926. gadā Berlīnē.

Hermans Jadlovers dzimis 1878. gadā Rīgā. Bija operas tenors. Pēc Rozovska kora viņš iestājās Vīnes konservatorijā. Sāka dziedāt Ķelnes operā. No 1889. gada uzstājās vairākās Vācijas pilsētās: Štetinā⁵⁸, Karlsrūē un, visbeidzot, Berlīnē, kur bija viens no vadošajiem solistiem. Ķeizars Vilhelms II pret viņu juta īpašas simpātijas. Ņujorkas *Metropolitēna* operā, kur viņš uzstājās no 1910. līdz 1912. un 1919. gadā, izcēlās ar savu kolortūras balsi. Sākot ar 1924. gadu, kā koncertdziedonis uzstājās dažādās pilsētās. 1929. gadā viņš atgriezās Rīgā un kļuva par Lielās sinagogas Gogoļa ielā, kur kādreiz bija dziedājis B. Rozovska korī, galveno kantoru.

1939. gadā viņš repatriējās uz Izraēla zemi. Mācīja dziedātājus un sniedza koncertus. Bez atlīdzības uzstājās Latvijā un Igaunijā nogalināto piemiņas pasākumos. Mira 1953. gadā Telavivā.

Marks Lavri, diriģents un komponists. Pretēji iepriekš aprakstītajiem mūziķiem viņam bija iespējas strādāt un veicināt mūzikas attīstību Izraēlā.

Viņš dzimis 1903. gadā Rīgā. Pēc konservatorijas beigšanas Rīgā studēja Leipcigā. 1927.–1932. gadā dzīvoja Vācijā un diriģēja operas, baleta un radio orķestri. Četrus gadus vadīja simfonisko orķestri Berlīnē. Šajā laikā sāka komponēt. Starp 1932. un 1934. gadu vadīja Nacionālo operu Rīgā. 1935. gadā ieradās Izraēla zemē. 1941.–1947. gadā bija Tautas operas diriģents, «Cionas balsu diasporai» muzikālais vadītājs.

M. Lavri Izraēlā sacerētajos darbos jūtama valsts jaunā dzīve. Viņa lielākie darbi: operas «Sargs Dans» un «Tamāra», simfoniskā poēma «Ieleja», oratorijas «Dziesmu dziesma» un «Sestdienas dievkalpojums», koncerti klavierēm, vijolei un violai.

Pēdējos dzīves gadus viņš pavadīja Haifā, bija pilsētas municipalitātes jaunatnes un sporta nodaļas padomnieks mūzikas jautājumos. Strādāja pie jauna darba «Simfonija bungām», ko vajadzēja atskaņot Izraēlas Valsts Neatkarības dienā. Taču viņš savu darbu nepabeidza – no sirdskaites mira 1967. gadā Haifā.

Ādolfs Mecs – vijoļkoncertu meistars, Latvijas konservatorijas profesors. Ebreju sabiedriskajā dzīvē piedalījās ar saviem

solosniegumiem par labu sociālajām iestādēm. Gāja bojā Rīgas geto 1941. gadā.⁵⁹

Kultūras un sociālie darbinieki

Rīgas ebreju ārsti, kuri strādāja ne tikai savā specialitātē, bet piedalījās arī Latvijas ebreju sabiedriskajā un kultūras dzīvē, spēlēja tajā ievērojamu lomu.

Daļu no ārstiem mēs pieminējam jau iepriekš, piemēram, M. Šeinfeldu, profesoru V. Mincu, bet starp Rīgas sabiedriskajiem darbiniekiem vēsturnieku Ī. Jofi, Cionistu revizionistu partijas vadītāju J. Hofmanu, *Bunda* pārstāvi un Saeimas deputātu N. Maizelu. Atzīmējami arī citi: *Arbeiterheima*, *Kultūrlīgas* valdes loceklis un EVB priekšsēdētājs V. Dubinskis, kurš bija avīžu «Lecte Naies» un «Frimorgn» dibinātāju vidū; viens no *Linas Hacedek* dibinātājiem un vadītājiem. B. Hercfelds publicēja grāmatu «Māte un bērns»; *Bunda* darbinieks un loceklis Jūliuss Eliasbergs; viens no pirmajiem cionistiem Rīgā, ārstu biedrības valdes loceklis B. Zalkinds; M. Zands un Z. Gordins – abi no Daugavpils – aktīvi *Ceirei Cion* biedri, cionisti sociālisti un EVB valdes locekļi, Z. Gordins bija rakstnieks un žurnālists; Ī. Volpe, Boriss Livšics, Dr. Verts – viņi visi strādāja slimokasu organizācijās; N. Grīnšteins – ārstu biedrības priekšsēdētājs un pilsētas valdes sanitārās nodaļas vadītājs; Žanna Kantore – tā sauktās Ebreju slimokases dibinātāja un ārste kontroliere.

Vēl pieminams ilggadējais apdrošināšanas kases sekretārs Ābrams Volfsons. Inženieris pēc izglītības, vecs sociāldemokrāts, uzticams un godprātīgs savā darbā, viens no labākajiem valsts speciālistiem sociālās apdrošināšanas jautājumos. Viņš publicēja brošūru jidišā «Slimokases un ārstniecības jautājums» (Rīga, 1928).

Pēc Ulmaņa apvērsuma, kad kasē no aizsargu vidus tika norīkots pilnvarotais, A. Volfsonam nācās savu darbu atstāt.

Hermans Vasermans. Pateicoties viņa iniciatīvai, enerģijai un neatlaidībai tika nodibinātas vairākas organizācijas, kas būtiski palīdzēja izplatīt ivritu Latvijā.

H. Vasermans dzimis Vidzemē 1874. gadā. Viņš pabeidza Tērbatas universitāti un papildinājās Berlīnē. 1900. gadā dzīvoja Rīgā. Pirmā pasaules kara laikā tika mobilizēts armijā. Vairākkārt bija ārstu biedrības priekšsēdētājs.

Viņa pamatdarbība bija veltīta kultūrai. Nodibināja Zinātnes un mākslas savienību un visus gadus to vadīja. Šī savienība dibināja Ivrita ģimnāziju, Tautas konservatoriju un citas struktūras (sk. 16. nodaļu – «Kultūras autonomija»).

Nebija viegli šīs iestādes uzturēt atbilstošā kulturālā līmenī, un uz H. Vasermana pleciem gūlās rūpes par nepieciešamo materiālo līdzekļu sagādi.

1941. gadā viņu reizā ar Latvijas ebreju vadītājiem arestēja un ieslodzīja nometnē Urālos. Sākumā sūtīja smagos darbos, bet pēc laika viņš sāka strādāt par ārstu. Pēc gada viņam atļāva apvienoties ar daļu ģimenes Krasnojarskā. Viņš tur palika līdz 1947. gadam, kad saņēma atļauju atgriezties Rīgā. Šeit praktizēja līdz 1950. gadam, kad atkal tika arestēts un kopā ar ģimeni izsūtīts uz Kazahstānu. Pēc diviem gadiem viņš saslima un nomira.

Zigam Mihelsonam (Zebulunam Mihaeli) bija lieli nopelni un sasniegumi likumdošanā par ivrita un jidiša valodas līdztiesību Latvijas municipālajās skolās. Viņa brālis Motja un brāļasieva Frīda Frida-Mihelsone tika pieminēta jau 18. nodaļā par Katastrofu.

Dzimis 1900. gadā Jēkabpilī. Pirmā pasaules kara laikā viņa ģimene pārcēlās uz Rēzekni, bet Zebuluns jeb Ziga, kā viņu sauca mājinieki un draugi, aizbrauca uz Sanktpēterburgu un iestājās Tehnoloģiskā institūta Kuģubūves nodaļā. 1921. gadā viņš atgriezās Rīgā un pieteicās Civilās celtniecības fakultātē universitātē. Mācību laikā universitātē viņš kļuva par 5. pamatskolas – Kaplana skolas – direktoru un bija šajā amatā līdz 1936. gadam, kad repatriējās uz Izraēla zemi. Universitāti viņš pabeidza, strādājot skolā. Bija *Ceirei Cion* – cionistu sociālistu partijas biedrs.

1925.–1926. gadā Latvijā starp jidišistiem un hebraistiem izcēlās konflikts par mācību valodām ebreju skolās. Jidišisti nevēra ietekmēt pasniegšanas valodu privātskolās, bet viņi centās panākt, lai valsts un pilsētu skolās jidišs būtu obligāta valoda. Viņiem izdevās panākt attiecīgu rezolūciju Vislatvijas skolotāju kongresā (sīkāk par to sk. 16. nodaļā – «Kultūras autonomija»).

Pie Z. Mihelona lomas šajā cīņā jāpakavējas ilgāk. Viņš bija iniciatīvas bagāts un enerģisks cilvēks un, kad stājās skolotāju organizācijas *Hamore* (Skolotājs) vadībā, pieprasīja mainīt taktiku un izstrādāt programmu abu valodu vienlīdzības panākšanai. Organizācijā *Hamore* pieauga skolotāju skaits, un tā pievienojās Skolotāju savienībai; avīzes veidā izdeva vienreizēju informatīvu

biļetenu latviešu valodā, lai ietekmētu pazīstamus latviešu darbiniekus, un nākošajā konferencē iepriekšējā Skolotāju savienības rezolūcija tika anulēta. Tālāk šī jautājuma izlemšana nonāca Saimei. Visas šīs akcijas virzīja Z. Mihelsons. Gūtie panākumi mudināja viņu paplašināt ivrita skolu tīklu, nodibināt Frēbela institūtu⁶⁰ un pedagoģiskos kursus ivrita skolotājiem.

1931. gadā viņš ivrita skolotājiem Latvijā organizēja ceļojumu uz Izraēla zemi, kur tikās ar ebreju iedzīvotāju vadītājiem. Viņš vērsās pie Vislatvijas skolotāju savienības ar prasību atbalstīt šo braucienu.

Pēc pārceļšanās uz Izraēla zemi viņš sākumā vadīja skolu Haifā, no kurienes pārcēlās uz Holonu. Līdz aiziešanai pensijā viņš skolu Holonā pārvērta par lielāko mācību iestādi pilsētā. Skolēni viņu ļoti cienīja, viņam bija biedriskas attiecības ar skolotāju personālu; skolas zinātniskais kabinets nosaukts viņa vārdā. Viņš piedalījās arī pilsētas sabiedriskajā darbībā, piemēram, Rotari klubā un citās organizācijās, un bija aktīvs Izraēlas skolotāju organizācijas biedrs.

Dzīvodams Izraēlā, visus gadus viņš bija Latvijas un Igaunijas ebreju apvienības Izraēlā valdes loceklis. Šīs apvienības izdevumā «Latvijas ebreji» (1953, ivritā) viņš publicēja detalizētu atskaiti «Kultūras autonomija Latvijā un ivrita skolas». Ārzemēs rakstu pārtulkoja angļu valodā, un tas kalpoja par ebreju skolu attīstības Latvijā pētījumu avotu. Šo darbu iekļāva arī apvienības 1971. gadā angļu valodā izdotajā grāmatā «Ebreji Latvijā».

Neskatoties uz sirdsslimību, viņš turpināja savu sabiedrisko darbību, piedalījās sēdēs, devās uz dažādām valsts iestādēm Jeruzalemē. Viņa impulsivitāte neļāva viņam palikt pasīvam. Mira 1972. gada janvārī Holonā.

Jerahmiels Belkins dzimis 1903. gadā Smiltēnē. Jau jaunībā viņš iesaistījās cionistu kustībā. Savā dzimtajā pilsētā bija viens no organizācijas *Hathija* (Atdzimšana) dibinātājiem. Pēc gatavības apliecības saņemšanas un skolotāju kursu pabeigšanas vadīja miestā pirmo pamatskolu ar ivrita mācību valodu. Viņš neapmierinājās ar cionistisko ideju propagandēšanu, bet nolēma personiski īstenot kustības vēlmes. 1921. gadā repatriējās uz Izraēla zemi un strādāja dažādus darbus, būdams iecerotājs, bieži cieta badu; nosusinot purvus, saslima ar malāriju, aktīvi piedalījās *Haganā*⁶¹.

Tēva slimības dēļ 1927. gadā viņam nācās atgriezties Latvijā, bet pēc tēva nāves rūpes par ģimeni uzgūla viņa pleciem. Līdz

1934. gadam viņš palika Latvijā. Šajā laikā atsāka savu pedagoģisko darbu un pasniedza ivritu 5. un 6. pamatskolā – Kaplana skolā un Stupelsa skolā – un Ivrita gimnāzijā. Viņš aktīvi piedalījās arī Ebreju nacionālā un fonda *Keren Haesod* darbā un, lai paplašinātu šo darbu, apmeklēja dažādas pilsētas un miestus. Organizēja jaunatnes sporta kustību, bija tās valdes loceklis un daudzus gadus ivrita skolotāju organizācijas *Hamore* priekšsēdētājs un ģenerālsēkretārs.

1934. gadā viņš atgriezās Izraēla zemē un līdz 1953. gadam pilnībā nodevās *Haganai*, bet pēc tam Izraēlas armijai.

Kad 1936. gadā Izraēla zemē sākās nemieri, Belkins ieņēma vairākus atbildīgus amatus: vadīja *Haganas* vienību Danas rajonā, kurā ietilpa arī Telaviva, rūpējās par šosejas Telaviva–Jeruzaleme drošību un bija *Haganas* vienības komandieris Šomronas rajonā. No 1940. gada viņš strādāja *Haganas* štābā, no 1948. gada vadīja Izraēlas armijas apgādi, bet 1950. gadā bija tās Budžeta daļas vadītājs. 1952. gadā bija Kneseta apsardzes komandants pulkveža pakāpē.

Kad 1953. gadā sāka strādāt Valsts kontroles iestādēs, bagātā pieredze šajā un citās jomās ļāva viņam ieņemt atbildīgo valsts drošības iestāžu kontroliera amatu. Viņa atskaites par drošības sistēmu kļuva detalizētākas un plašākas līdz ar valsts aktivitātes pieaugumu šajā jomā. Viņu sūtīja kontrolēt ebreju pārstāvniecības dažādās valstīs un vienlaicīgi dibināt starptautiskus kontaktus kontroles jautājumos.

Viņa darbaspējas bija neierobežotas, tāpat kā godīgā attieksme pret uzliktajiem pienākumiem. Mira 1965. gadā, esot darbā.

«..Viņa dzīves ceļu noteica trīs ideāli, kas veidoja viņa tēlu, sagatavoja viņu īpašam un savdabīgam uzdevumam Izraēlas Valsts kontrolē: audzināšanas vispārcilvēciskais ideāls, cionistiskā ideja un *Haganas* – pašaizsardzības koncepcija, t.i., ebreju pastāvēšanas nodrošināšana...» – šis viņa raksturojums publicēts nekroloģā 1966. gada janvāra biļetenā «Valsts kontroles pētījumi».

Galvenie rabīni Latvijā

Valsts rabīna postenis Krievijā pienākumu ziņā bija identisks Latvijas galvenā rabīna (*Ober-Rabiner*) postenim, tikai nosaukums bija cits un cēlies no Kurzemes ebrejvācu valodas. Viņam vajadzēja vest metriku grāmatas, registrēt ebreju laulības,

dzimšanu utt. [Valsts] administrācijai viņš bija oficiāls ebreju kopienas pārstāvis. Dažiem no šiem rabīniem bija ievērojama loma Latvijas ebreju sabiedriskajā dzīvē.

Solomons Puhers bija Jelgavas galvenais rabīns 1859.–1893. gadā, bet pēc tam tika pārcelts tādā pašā amatā uz Rīgu. Viņš dzimis Polijā un beidzis Viļņas rabīnu skolu. Daudz darīja kopienas iestāžu nostiprināšanā un reliģiskās un vispārējās izglītības izplatīšanā Kurzemes ebreju vidū. Tāpat viņam bija veiksmīga mutiska un rakstiska polemika ar protestantu misionāriem, kuri 60. gados Kurzemē bija īpaši aktīvi.

1864. gadā viņu uzaicināja par locekli Valsts komisijas jautājuma apspriešanai par ebreju amatnieku tiesībām dzīvot ārpus apmešanās joslas. 1883.–1889. gadā tika izveidota Augstākā komisija ebreju tiesību izpētei. Šī komisija tika nosaukta tās priekšsēdētāja grāfa Pālena vārdā – «Pālena komisija». S. Puhers iesniedza tai dažādus priekšlikumus ebreju stāvokļa uzlabošanai Krievijā. Diemžēl visus šīs komisijas priekšlikumus cara valdības pārstāvji noraidīja.

S. Puhers tika cienīts augstākajās valdības aprindās un viņam piešķīra vairākus apbalvojumus par viņa sabiedriskajiem nopelniem. Mira 1898. gadā Rīgā. Biedrība Izglītības izplatīšanai nodibināja speciālu viņa vārdā nosauktu fondu.

Ārons Pumjanskis pabeidza Viļņas rabīnu skolu un 1873.–1893. gadā bija galvenais rabīns Rīgā. Viņš bija literāts, tulko-tājs, rakstīja publicistiskus darbus. Viņa redakcijā Rīgā krievu valodā iznāca «Еврейские записки» («Ebreju Piezīmes») – mēneša žurnāls ar vēsturiskiem apskatiem un ebreju dzīves hroniku Krievijā un ārzemēs. Pavisam iznāca 12 numuru. Tas bija pirmais mēģinājums izdot ebreju žurnālu Latvijas teritorijā. Žurnālā publicēja arī vēsturisku apskatu «Ebreji Vidzemes un Kurzemes guberņā» un paša Pumpjanska drāmu «Gudrais Zālamans». Pēdējā žurnāla numurā viņš žēlojās par Rīgas ebreju vienaldzību pret vienīgo ebreju izdevumu, kas noveda pie tā pastāvēšanas beigām. Vienlaicīgi viņš rekomendēja uzturēt krievu ebreju žurnālu «Восход».

Jehuda Leibs Kantors Krievijas ebreju vidū pazīstams kā rakstnieks un žurnālists. Mēs aplūkosim tikai viņa darbību Latvijā.

Viņš bija galvenais rabīns Liepājā 1890.–1904. gadā un 1909.–1915. gadā Rīgā, kur arī mira.

Jehuda Leibs Kantors bija Rīgas ebreju pārstāvis Kauņas konferencē un tika ievēlēts tās prezidijā. Pēc viņa iniciatīvas 1910. gadā Rīgā nodibināja avīzi «Die Idiše Štime» («Ebreju Balss»), lai pieradinātu ebrejus lasīt ebreju presi. Tās redaktors bija Baal-Mahšovess – ārsts Isidors (Izraīls) Eljaševs. Diemžēl Rīgas sabiedrība nespēja novērtēt ebreju dienas avīzes nozīmi, un to slēdza.

Ārons Bērs Nuroks – rabīna Mordehaja Nuroka vecākais brālis. Studēja arheoloģiju un papildinājās Sanktpēterburgā. No 1907. gada bija rabīns, pēc tam galvenais rabīns un trīsdesmit gadu vadīja Liepājas kopienu un aizstāvēja tās intereses pašos smagākajos periodos, īpaši vācu okupācijas laikā Pirmajā pasaulē karā.

A. Nuroku ievēlēja par neatkarīgās Latvijas Satversmes Saeimas deputātu no Kurzemes, un viņš bija 3. Saeimas deputāts.

Filantropi

Sociālā palīdzība un labdarības organizācijas Latvijā neatpalika no līdzīgām ebreju iestādēm citās valstīs. Dažas no tām mēs atzīmējam 10. nodaļā. Šeit mēs pakavēsimies pie dažām personībām, kurām ir lieli nopelni filantropijā.

Ulrihs Milmans bija viens no pašiem lielākajiem Latvijas rūpniekiem. Viņš dzimis 1882. gadā Bauskā. Bija tabakas izstrādājumu firmas *Maikapar* un vairāku citu uzņēmumu kompanjons. Paplašinoties darījumiem, viņš paplašināja arī savu dalību dažādās sabiedriskās organizācijās. 1905. gadā, pateicoties viņa iniciatīvai un atbalstam, tika uzcelta sinagoga Peitavas ielā Rīgā. Vienu no saviem namiem Elizabetes ielā viņš uzdāvināja Latvijas Sarkanajam Krustam. Ar viņa palīdzību tika uzcelts Ebreju klubs Rīgā, bet īpaši liels bija viņa finansiālais ieguldījums slimnīcas *Bikur Holim* celtniecībā Rīgā.

Par labdarību Latvijas valdība viņu apbalvoja ar Triju Zvaigžņu ordeni. 1933. gadā, kad Hitleris nāca pie varas, U. Milmans atradās Berlīnē. Lai pasargātu no vajāšanas, Latvijas valdība piedāvāja viņam kļūt par konsulu. Viņš atteicās, pārcēlās uz ASV un tur turpināja savu sabiedrisko un komercdarbību. Bija apvienības *Jewish Appeal* (Ebreju aicinājums) krievu komisijas priekšsēdētājs. Mira 50. gados Ņujorkā.

Ābrams Soboļevičs dzimis 1867. gadā Vidzemes guberņā. Viņš bija veiksmīgs komersants un rūpnieks. Pēc revolūcijas pārcēlās uz Latviju. Nodibināja galošu fabriku *Kontinent*; viņam piederēja uzņēmumi Lietuvā un Polijā. Soboļevičam bija lieli tranzītdarījumi caur Krieviju; viņš atjaunoja alusdarītavu *Tanheizers*. Būdams sabiedrisks darbinieks, viņš kā progresīvo *hederu* turpinājumu nodibināja ģimnāziju *Tušija* (Gudriņa). Aktīvi piedalījās Izglītības izplatīšanas biedrības darbā un bija fonda *Keren Haesod* (Galvenais fonds) Rīgā priekšsēdētājs.

Galvenais nopelns – slimnīcas *Linas Hacedek* celtniecība par viņa paša naudu, pēc tam kad izrādījās, ka tai nav telpu, jo esošās vajadzēja atdot luterāņu baznīcai. Slimnīcu uzcēla un aprīkoja ar modernu aparatūru. Kad Ā. Soboļevičs nodeva atslēgas *Linas Hacedek* valdei, viņš izvirzīja noteikumu, slimnīcu nenosaukt viņa vārdā. 1929. gadā viņš ieradās Izraēla zemē, kur jau agrāk par viņa līdzekļiem bija uzcelta *ješivas Bnei-Akiva* ēka. Viņš mira 1947. gadā Jeruzalemē.

Rūdolfs Kaplans bija galvenais tekstilfirmas *Delka* kompanjons. Viņš dzimis 1888. gadā. Lielu daļu sava laika veltīja sabiedriskajai darbībai. Piedalījās Ebreju universitātes Jeruzalemē⁶² finansiālajā atbalstā, bet galvenais darbs ritēja Latvijā. Kopā ar Rafaelu Feldhūnu un Robertu Hofu ziedoja naudu kuģa «*Teodor Herzl*», uz kura nākošie kolonisti apguva jūrniecības māku, iegādei. Pirms Vācijas–Padomju Savienības kara sākuma padomes viņu arestēja un izsūtīja uz Sibīriju, kur viņš mira 1943. gadā.

E. Muškats dzimis 1877. gadā Viļņā. Beidzis Rīgas Politehnisko institūtu. No 1915. gada dzīvoja Maskavā un veica ievērojamus darījumus. 1921. gadā viņš atbrauca uz Latviju, kur bija lielākais ogļu importētājs. Savlaik viņš rakstīja «*Ha-Cfira*» («*Signāls*»), bet pēc tam sadarbojās ar «*Рижская мысль*». Bija aktīvs sabiedrisks darbinieks, fonda *Keren Haesod* viceprezidents un 1930. gadā viņu kā Latvijas pārstāvi ievēlēja Ebreju aģentūras Administratīvajā komitejā. Bija filantrops un atbalstīja dažādas sociālās un labdarības organizācijas. Mira 40. gadu sākumā. Savā testamentā viņš ievērojamu daļu līdzekļu novēlēja nākošo pārceļotāju sagatavošanai Latvijā, kas ļāva *Hehaluc* iegādāties 130 hektāru zemes Inčukalnā⁶³ lauksaimniecības skolas *Hašharas* atvēršanai. To nosauca ziedotāja vārdā – Muškati. Tā pastāvēja līdz 1940. gada beigām, kad tika likvidētas visas tamlīdzīgas iestādes.

* * *

Šajā daļā mēs nosaucām filantropu vārdus, kuriem bija iespējas lielos apjomos finansēt un atbalstīt ebreju organizācijas. Taču Latvijā bija daudz tādu cilvēku, kuri atbilstoši savām iespējām atbalstīja nacionālās, kultūras un labdarības iestādes. Visu šo nezināmo cilvēku vārdi iemūžināti viņu darbos un palikuši to atmiņā, kam viņi palīdzēja.

PIEZĪMES

¹ Lielu daļu no šiem materiāliem šo rindu autors publicējis grāmatā «Ebreji Latvijā» angļu valodā.

² Tag. Polijā.

³ Domāta Ebreju amatniecības skola, dibināta 1906. gadā, un to uzturēja biedrība Izglītības izplatīšanai starp ebrejiem Krievijā. Pēc arhitekta P. Mandelštama projekta 1904. gadā celtajā Ebreju amatniecības skolas ēkā tagad atrodas dzelzceļnieku skola.

⁴ Tag. Abrenes ielā 2.

⁵ Tag. Druskininki Lietuvā.

⁶ Sk. 2. piezīmi 130. lpp.

⁷ Tag. Smoļenskas apgabalā.

⁸ Sk. 4. piezīmi 130. lpp.

⁹ Sk. 8. piezīmi 160. lpp.

¹⁰ Avigdors Volšonoks (1870–1941) – reliģisks un sabiedriskais darbinieks, filantrops. Dzimis Rīgā, strādāja par mežu tirdzniecības komiju pie tirgoņa Šaja Berlina. Reliģiskās partijas *Agudat Israel* līderis Latvijā. Materiāli atbalstīja *ješivas* Latvijā un ārzemēs. Gājis bojā Rīgas geto.

¹¹ Jesaja Berlins (1909–1997) – filozofs, literatūrzinātnieks, politologs. Dzimis Rīgā, 1921. gadā kā bērns aizvests uz Angliju. Studējis Oksfordā, vēlāk kļuvis par Oksfordas universitātes profesoru, Britu Akadēmijas viceprezidentu (1959–1961) un prezidentu (1974–1978). No 1941. līdz 1946. gadam kalpojis diplomātiskajā dienestā (britu informācijas dienestā Ņujorkā, kā arī britu vēstniecībās Vašingtonā un Maskavā). 1957. gadā Lielbritānijas karaliene viņam piešķīra bruņinieka titulu (tādēļ pirms viņa vārda raksta titulu sers). Galvenie darbi: «Kārlis Markss» (1939); «Ezis un lapsa» (1954) – par Ļeva Tolstoja vēstures filozofiju; «Apgaismības laikmets» (1956), «Pret straumi» (1979), «Cilvēka dabas likloči» (1991), «Realitātes izjūta. Ideju vēstures pētījumi» (1997) – apgaismības un romantisma laikmeta Eiropas politikas un ētikas domai veltīts pētījums; «Vēsturiskā neiz-

bēgamība» (1953–1962), «Divas brīvības koncepcijas» (1958), «Četras esejas par brīvību» (1969), kurās autors spilgti pauž sabiedrības problēmu liberāla risinājuma nepieciešamību, bet politiskā filozofija saistīta ar brīvības jēdziena izpratni sabiedrībā, kas pakļautas totalitārisma; «Krievu domātāji» (1978); «Personīgie iespaidi» (1980) – atmiņas par O. Haksliju, A. Ahmatovu, B. Pasternaku; krievu literatūras tulkojumi (I. Turgeņeva un citu autoru).

¹² Krievijā bija garīgie rabīni, kuri pārzināja visus kopienas reliģiskos jautājumus un kurus bija atzinuši ebreji, un valsts rabīni, kurus iecēla valsts varas pārstāvji. Viņi izdarīja ierakstus oficiālajās metriku grāmatās par laulību reģistrāciju u.tml. Valsts rabīns bija kopienas oficiāls pārstāvis administratīvās lietās. Retos gadījumos abas funkcijas pildīja viena persona. (*Autora piez.*)

¹³ Tag. Skolas iela.

¹⁴ Haims Žitlovskis (1865–1943) – publicists, politisks darbinieks. Apvienoja piedalīšanos Krievijas revolucionārajā kustībā ar cīņu par ebreju tautas tiesībām, viens no grupas *Narodnaja voļa* dibinātājiem Vitebskā. Kopš 1887. gada emigrācijā, eseru darbinieks. Savos darbos centās apvienot autonomijas un teritoriālisma idejas. No 1908. gada dzīvoja Ņujorkā. Viesojies Rīgā.

¹⁵ EIB nodaļa Rīgā darbojās no 1898. gada un savu darbu turpināja arī pēc Pirmā pasaules kara neatkarīgajā Latvijā kā Izglītības izplatīšanas biedrības starp ebrejiem (pazīstama arī kā Ebreju izglītības biedrība), bez Ebreju amatniecības skolas tā uzturēja arī vairākas citas mācību un bērnu iestādes.

¹⁶ Telši Lietuvā.

¹⁷ *Šulhan Aruh* (no senebreju val. – «uzklāts galds») – jūdaisma reliģisko priekšrakstu krājums, ko sastādījis Josifs Karo 1550.–1559. gadā; sastāv no četrām daļām, pirmajās divās daļās ir norādījumi par dievkalpojumu un svētku kārtību, pārtikas rituālu u.c.; pēdējās divas traktē ģimenes un civiltiesību normas.

¹⁸ Ješajahu Leibovičs (1903–1994) – dabaszinātnieks, domātājs, sabiedriskais darbinieks. Dzimis Rīgā, kur beidzis ģimnāziju. 1919.–1924. gadā studēja ķīmiju un filozofiju Berlīnes universitātē (pabeidza ar filozofijas doktora grādu), 1926.–1928. gadā – bioķīmiju Ķeizara Vilhelma akadēmijā Berlīnē, 1934. gadā viņš pabeidza Bāzeles universitāti (Šveice) ar medicīnas doktora grādu. No 1935. gada dzīvoja Palestīnā, 1935.–1994. gadā pasniedza organisko ķīmiju, bioķīmiju un neirofizioloģiju Ebreju universitātē Jeruzalemē (no 1961. gada profesors). No 1972. gada lasīja lekcijas filozofijā. Zinātniskie darbi ķīmijā veltīti cukuram un enzīmiem, fiziologi-

jā – sirdsdarbības nervu regulēšanas mehānismam. Darbi jūdaikā: «Tora un baušļi mūsdienās» (1954), «Maimonida ticība» (1980) u.c.; politiskajā filozofijā: «Jūdaisms, ebreju tauta un Izraēlas Valsts» (1975) u.c.; zinātnes filozofijā: «Ķermenis un dvēsele. Psihofiziska problēma» (1982) u.c. dabaszinātes redaktors un «Ivrita enciklopēdijas» galvenais redaktors. Bija aktīvs frakcijas *Reliģiskais strādnieks* biedrs arodbiedrību savienībā *Gistadrut*. Drīz pēc Izraēlas Valsts proklamēšanas radās secinājums par nepieciešamību atdalīt reliģiju un valsti un neizbēgamu konfrontāciju to starpā, bija pret Izraēlas Sešu dienu karā 1967. gadā okupēto teritoriju paturēšanu.

¹⁹ Tag. Polijā.

²⁰ Leons (Leibs, Levi) Ovčinskis (1871–1941) – rabīns un rakstnieks. Dzimis Viļņas gubernā, Dovgilišku miestā. 1884. gadā beidzis Svencjanu ješivu (tag. Švenčeni Lietuvā) un 1884.–1887. gadā mācījās rabīnu seminārā Lidā Viļņas gubernā (tag. Grodņas apgabals Baltkrievijā), pēc tam pie rabīna L. Margola Jēkabpilī. No 1897. gada rabīns Vecaucē. Sarakstījis un izdevis vairākus teoloģiskus un vēsturiskus darbus senebreju valodā. 1919.–1941. gadā galvenais rabīns Jelgavā. Gājis bojā holokaustā.

²¹ Tartu.

²² Acimredzot domāts Viskrievijas ebreju kongress.

²³ L. Niseloviča patiesie dzīves dati – 1856.–1914. gads.

²⁴ (1861–?)

²⁵ Patiesībā Malahovā pie Maskavas.

²⁶ Vispasaules ebreju kongress – 1936. gadā Ženēvā dibināta brīvprātīga vispasaules ebreju grupu, kopienu un organizāciju asociācija, kas pārstāv ebreju intereses vairākās starptautiskās (ANO, UNESCO, kā arī reģionālās organizācijās. Kongresa pārziņā ir Ebreju problēmu institūts (Londonā), kas pārsvarā pēta mūsdienu ebreju diasporas problēmas.

²⁷ 1947. gadā.

²⁸ Miras miests patiesībā atrodas Baltkrievijā.

²⁹ Lielbritānijas piedāvātais plāns izveidot ebreju nacionālo mājvietu Ugandā (Austrumāfrika) – tolaik Britu protektorātā.

³⁰ Latvijas Satversmes Sapulces deputāti, 1922. gadā pieņemot Latvijas Republikas Satversmi (Konstitūciju), nespēja vienoties par Konstitūcijas projekta otro daļu, kurā bija paredzēts nostiprināt cilvēka un pilsoņa kopējās tiesības un pienākumus, kā arī garantēt nacionālo mazākumtautību tiesības.

³¹ Patiesībā viņš miris spēcīnētājūmā 1952. gada 7. oktobrī Novosibirskas apgabala Ziemeļu rajonā.

³² Patiesībā Lepelē Vitebskas gubernā

³³ Latvijā partija *Agudat Israel* darbojās no 1920. gada, un to likvidēja 1935. gada janvārī (tāpat kā visas citas partijas pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma). Par tās pēcteci faktiski kļuva biedrība *Mahane Israel* (Izraēla nometne), kas darbojās no 1936. gada marta līdz 1940. gada augustam, kad to slēdza jau padomju vara.

³⁴ EVB (Ebreju veselības aizsardzības biedrība) – organizācija, kuras mērķis bija rūpes par bērniem, ebreju iedzīvotāju veselības aizsardzību un higiēnu. Dibināta 1912. gadā Pēterburgā, no 1925. gada darbojas *Džoint Medicīnas komisijas* ietvaros, akreditēta ANO un Vispasaules Veselības aizsardzības organizācijā.

³⁵ No īpašā noņemšanas atbrīvots 1956. gada 3. maijā.

³⁶ Arestēts 1941. gada 14. jūnijā; padomju represīvie orgāni viņu izsūtīja. Miris ceļā uz izsūtījuma vietu.

³⁷ Kirovogradas Ukrainā nosaukums līdz 1924. gadam.

³⁸ Domāta Apvienotā ebreju sociālistiskā strādnieku partija.

³⁹ Nahmans Sirkins (1868–1924) – sabiedriskais darbinieks, publicists, pirmais sociālistiskā cionisma ideologs. Dzimis Mogiļovā, no 1887. gada studējis medicīnu, filozofiju un ekonomiku Berlīnē, piedalījās pirmo palestīnofilu grupu Krievijā darbībā. Dzīvoja Parīzē, Viļņā, Ņujorkā (kur mira). Viens no Amerikāņu ebreju kongresa sasaukšanas iniciatoriem.

⁴⁰ *Mapai* (abreviatūra) – Izraēla zemes Strādnieku partija, 1930. gadā nodibināta sociāldemokrātiska partija, kas apvieno plašus iedzīvotāju slāņus, to skaitā sīkīpašniekus un inteliģenci. Tai bija centrālā loma cionistiskās kustības vadībā, bet pēc Izraēlas Valsts izveidošanas tā kļuva par vairāku valdības koalīciju centrālo partiju. *Mapai* biedri bija premjerministrs D. Ben-Gurions, M. Šarets, L. Eškols un Golda Meira. Bija kreisi centriska partija.

⁴¹ Starptautiska sociālistiska konference 1915. gadā Šveicē.

⁴² Organizācija, kuru 1919. gadā izveidoja *Bunda* vairākums, bija orientēta uz tuvināšanos ar boļševikiem.

⁴³ Vīnes internacionāle – starptautiska sociālistisko partiju darba apvienība, kas pastāvēja 1921.–1923. gadā.

⁴⁴ Domāts II Internacionāles kongress 1907. gadā Štutgartē.

⁴⁵ Ī. Šteinbergs ieņēma tieslietu tautas komisāra posteni no 1917. gada 12. decembra līdz 1918. gada 15. martam.

⁴⁶ *Frailand Liga* (Brīvās zemes līga) (angl. *Freeland League for Jewish Territorial Colonization*) – ebreju sabiedriska organizācija (1935–1948), kas ieņēma teritoriālisma pozīciju.

⁴⁷ Tag. Pļaviņu daļa.

⁴⁸ Ebreju zinātne – tā Krievijā 19. gadsimtā sauca jūdaiku jeb zinātņi

par ebrejiskumu – zinātnisku disciplīnu kopumu, kas pēta ebreju tautu un tās civilizāciju (Bībeles pētīšana, hebraistika, Talmūda un citu ebreju antīko un viduslaiku literatūras darbu studēšana, ebreju vēsture un arheoloģija, ebreju tiesības, ebreju filozofija u.c.). To iedibināja Berlīnes *Haskalas* otrās paaudzes pārstāvji 19. gadsimta pirmajā ceturksnī Vācijā.

⁴⁹ Josifs Flāvijis (37–pēc 100) – dižs ebreju vēsturnieks, viens no galvenajiem ebreju hellēnistiskās literatūras pārstāvjiem. Nācis no aristokrātiskas garīdznieku ģimenes, jaunībā bijis Romā. Tā uz viņu atstāja neizdzēšamu iespaidu. Jūdejas kara laikā – 66.–73. gada sacelšanās laikā pret Romu, apzinoties tās nolemtību, nodeva sacelšanās dalībniekus un padevās romiešiem. Ārkārtīgi vērtīgu vēsturisku darbu, kam ir arī neapšaubāma mākslinieciska vērtība, autors: «Jūdejas karš» (sarakstīts no romiešu pozīcijām), «Jūdejas senatne» (domāta pagāniem kā ebreju vēstures stunda, kurā ietverts arī jūdaisma jēgas skaidrojums un pagānisko maldu izskaidrojums), «Dzīve» (autobiogrāfija ar pašattaisnošanās mēģinājumiem, jo tautieši Josifu nodevības dēļ neieredzēja, jo sava ierobežotā pasaules redzējuma dēļ nesaprata viņa augstāko kalpošanu savai tautai un gala rezultātā visai cilvēcei) un «Pret Apionu jeb par ebreju tautas senumu» (atbilde laikabiedru pretebrejiskajām insinuācijām, kas atklāj ebreju reliģijas augstās morālās vērtības, tās ētisko pārākumu pār hellēnistisko pagānismu). Josifa Flāvija dzīvei veltīta Liona Feihtvangerā populārā trioloģija «Jūdejas karš» (1932), «Dēli» (1935), «Nāks diena» (1942).

⁵⁰ Daņiils Hvolsons (1891–1911) – Bībeles speciālists, filologs, orientālists. Dzimis Viļņā ebreju ģimenē. Sākumizglītību ieguvis jūdaiņu skolās. Patstāvīgi apguva vairākas Eiropas valodas. 1850. gadā pabeidza Breslavas (Vroclava, Polija) universitāti ar doktora grādu. Atgriezoties Krievijā, pārgāja pareizticībā. 1855. gadā vadīja Ebreju, sīriešu un haldejiešu (aramiešu) filoloģijas katedru Pēterburgas universitātē. 1910. gadā viņu ievēlēja par Pēterburgas Zinātņu akadēmijas goda locekli. Bija Vecās Derības sinodālā tulkojuma krievu valodā komisijā. Šīs pašas komisijas uzdevumā pārtulkoja piecas Mozus grāmatas, vēsturiskās Vecās Derības grāmatas, Jahves grāmatas, Pritču, Ekleziastu. Viņa galvenais darbs veltīts Bībelei, proti, «Vecās Derības tekstu vēsture un apcere par tās senākajiem tulkojumiem» (1874).

⁵¹ Beilisa lieta – tiesas process Kijevā (1913. gadā) pret kristiešu zēna rituālā slepkavībā apsūdzēto ķieģeļu rūpnīcas pārvaldnieku ebreju Menahemu Mendelu Beilisu (1874–1934) (arestēts 1911. gadā), ko inspirēja cara ierēdņi un melnsimtnieki. Process piesaistīja pasaules sabiedrības un preses uzmanību – aizstāvēt Beilisu, uzstājās A. Bloks, V. Vernadskis, A. Gorkijs, V. Koroļenko, D. Merežkovskis, A. Franss u.c. Zvērināto tie-

sa, kas sastāvēja no ukraiņu zemniekiem, Beilisu attaisnoja. Procesa izgāšanās bija Krievijas patvaldības politiska sakāve. Melnsimtnieku atriebības draudu dēļ M. Beiliss ar ģimeni pārcēlās uz Palestīnu, bet 1920. gadā devās uz ASV.

⁵² Druja tajos laikos bija Kauņas guberņas sastāvā, tagad Vitebskas apgabalā (Baltkrievijā).

⁵³ *Ahiasaf* (Biedrība) – izdevniecība Varšavā.

⁵⁴ Makss Nordavs (pseud.; īstajā vārdā Simha Meirs Zidfelds; (1849–1923) – ebreju filozofs, rakstnieks, publicists un sabiedrisks darbinieks, viens no Vispasaules cionistu organizācijas dibinātājiem; pēc profesijas – ārsts psihiatrs.

⁵⁵ Patiesībā viņa meita Cecīlija Haņina, viņas meita Vita un mazdēls Aleksandrs Pāže līdz šim laikam dzīvo Rīgā. (*Tulkotājas krievu valodā piez.*)

⁵⁶ Glezna «Pēdējā ceļā».

⁵⁷ *Simhat-Tora* (senebr. val.; jidišā *Simhes-Toire*) – svētki, kas iezīmē Toras lasīšanas gada cikla noslēgumu un jauna cikla sākumu; svin rudenī.

⁵⁸ Tag. Ščecina Polijā.

⁵⁹ Ādolfs Mecs (1888–1943) – vijolnieks, pedagogs. Dzimis Hersonas guberņas Tiraspoles apriņķa Dubosaros (tag. Moldova). Beidzis Odesas mūzikas skolu, koncertdarbību sāka bērnībā. Pēc Pēterburgas konservatorijas absolvēšanas kādu laiku bija pasniedzējs Rostovā pie Donas un Maskavā. 1922. gadā tika uzaicināts par pasniedzēju Latvijas konservatorijā (no 1930. gada profesors); no saviem audzēkņiem panāca virtuozu spēles tehniku, izaudzināja veselu Latvijas vijolnieku plejādi. Pedagoģisko darbu apvienoja ar aktīvu koncertdarbību Latvijā un ārzemēs, pastāvējis konservatorijas stīgu kvarteta dalībnieks. 1924. gadā noorganizēja koncertu ciklu «Vijoļu literatūras vēsture», ar īpašiem panākumiem izpildīja P. Čaikovska Koncertu vijolei un orķestrim. Gāja bojā Rīgas geto.

⁶⁰ Pirmsskolas iestāžu darbinieku sagatavošanai. (*Tulkotājas krievu valodā piez.*)

⁶¹ *Hagana* (no ivr. val. – «aizsardzība», «aizstāvība») – 1920. gadā Palestīnas mandātteritorijā izveidoti nelegāli ebreju paš aizsardzības spēki, vēlāk kļuva par Izraēlas armijas pamatu.

⁶² Atklāta 1925. gadā.

⁶³ Rīgas apriņķī.

BIBLIOGRĀFIJA

- Arbuzow L.* Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. Riga, 1918.
The American Jewish year-book. Philadelphia, 1920–1945.
- Avotiņš E., Dzirkalis J., Pētersons V.* Daugavas vanagi: Who are they?
Riga, 1963.
- Bausk // The Jewish encyclopedia. Philadelphia, 1901–1905. Vol. 2.
- Buchholz A.* Geschichte der Juden in Riga. Riga, 1899.
- Courland // Encyclopedia Judaica. Jerusalem, 1971–1972. Vol. 5.
- Courland // The Jewish encyclopedia. Philadelphia, 1901–1905. Vol. 4.
- Daugavpils // Encyclopedia Judaica. Jerusalem, 1971–1972. Vol. 5.
- Daugavpils // The universal Jewish encyclopedia. N. Y., 1939–1943. Vol. 3.
- Erlich A.* Entwicklungsgeschichte der Israelitischen Gemeindegeschule zu
Riga. St. Petersburg, 1894.
- The Jews in Latvia. Tel-Aviv, 1971.
- Joffe I.* Regesten und Urkunden zur Geschichte der Juden in Riga und
Kurland. Riga, 1910–1915.
- Kaufmann M.* Hurbn Lettland: Die Vernichtung der Juden Lettlands.
München, 1947.
- Гар И.* Оккупация в Прибалтике // Книга о русском еврействе, 1917–
1967. Нью-Йорк, 1968.
- Гессен Ю.* Дарование гражданских прав евреям в Курляндии // Вос-
ход. 1904. № 9–10.
- Гимпельсон Я. И.* Законы о евреях. СПб., 1914. Т. 1; Пг., 1915.
Т. 2.
- Грингауз С.* Автономия в Прибалтике // Книга о русском еврействе,
1917–1967. Нью-Йорк, 1968.
- Двинск // Еврейская энциклопедия. СПб., 1908–1913. Т. 2.
- Из черной книги российского еврейства: Материалы для истории
войны, 1914–1915 // Еврейская старина. 1918. Т. 10.

[Илиш] Р. Очерк истории рижских евреев (1561–1818) // Восход. 1885. №2–3, 7–8.

История евреев в России. М., 1914. Т. 1 (11).

Книга о русском еврействе, 1860–1917. Нью-Йорк, 1960.

Курляндия // Еврейская энциклопедия. СПб., 1908–1913. Т. 9.

Либава // Еврейская энциклопедия. СПб., 1908–1913. Т. 10.

Митава // Еврейская энциклопедия. СПб., 1908–1913. Т. 11.

Регесты и надписи. СПб., 1913. Т. 3.

Рига // Еврейская энциклопедия. СПб., 1908–1913. Т. 13.

- נסקי ל. תולדות ישיבת יהודים בקורלנד. פעטרקוב, 1908, 1911.
 זינסקי ל. די געשיכטע פון די אידן אין לעטלאַנד. ריגע, 1928.
 אַלאַמאַנאַך צום 50-יאָריקן יובל פון פאַרבאַנד, ריגע, 1930.
 מ. פּרקיס בתולדות יהדות לטביה. תל-אביב, 1965.
 מ. הגבלות, מסים והטלים על יהדות לטביה החל מהמאה ה-17. גשר, חוב' 4/53, 1967.
 מ. מרדכי דובין. העבר. חוב' י"ב, 1967.
 נדער נ. א. די געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג אין רוסלאַנד. ווילנע, 1931.
 נסך לעבן און אומקום פון יידן אין לעטלאַנד, אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע, יידן, באַנד ו'.
 מ. 25 יאר אידישע פרעסע אין לעטלאַנד, ריגע, 1934.
 שיכטע פון בונד, זאַמלבוך, באַנד 1, II ניו יאָרק, 1962, 1960.
 גבר חדרה, ששים שנות קורותיה, תל-אביב, 1951.
 ורדכי, ירושלים, 1967 (געוויידעטע דעם זכר פון הרב מ. נוראָק).
 לטביה זאַמלבוך, תל-אביב, 1953.
 ושינסקי יעקב. דאָס יידישע פּאָלק אין ציפּערן, בערלין, 1922.
 לעשטישינסקי) וואַרשע, דאָס יידישע קולטור-לעבן אין לעטלאַנד, יידישע עקאָנאָמיק, וואַרשע, 1937, נומ. 1, 3—2.
 ן יצחק לעטלאַנד, ריגע, 1929.
 ן יצחק, 15 יאָר לעטלאַנד, ריגע, 1933.
 יצחק יהדות רוסיה בימי הדומאות, העבר חוב' ז'.
 מרדכי גירוש היהודים מפלכי המערב ברוסיה ומלחמת העולם הראשונה, העבר, חוב' ה'.
 מרדכי, ועידת ציוני רוסיה במינסק, אלול תרס"ב (1902). ירושלים, תשכ"ג.
 ז, א', היועץ ממשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן (עדות אליעזר קרישט, עמ' 379), ירושלים, תשכ"ג.
 קל-וואַלצמאַן פ. העפּטלינג נומער 94771, מאַנטרעאל, 1949.
 פון ריגער יידישע געזעלשאַפטלעכע און פּילאַנטראָפּישע טוערס, ריגע, 1934.
 ד. אריה (רפאלי) פעמי הגאולה, מפר הציונות הרוסית, 1 תל-אביב, תשי"ב.
 אַני מ. די יידן אין לעטלאַנד. ריגע, 1924.

PERSONU RĀDĪTĀJS

- Abkina Mērija 14
Abkins Haims 14
Abramovičs-Reins
Rafails 121, 131,
357-359
Abramsons Makss 12
Abramsons N., *sk.*
Pereferekovičs Naums
Ahads Haams 291, 296
Ahmatova A. 382
Aizenštats Tovijs 328
Akcins H. 164, 167,
169, 170
Akvinas Toms 111
Alberts, *bīskaps* 26, 49
Aleksandroviča Rivka
301
Aleksandroviča Ruta
301, 307, 308
Aleksandrs I 66
Aleksandrs II 85, 89,
112
Aleksandrs III 89
Alpers 217
Altmans Anatolijs 306
Altšulers B. 330
Anna, *hercogiene* 14, 47
Anskis 7, 161, 190, 291
Arājs Viktors 232, 264
Aroniss I. 10
Ārons Dāvids Mozess
55, 56, 58
Aronsons Naums 6, 366,
367
Āronštams 201
Aronštams Haims 314
Ašmans 250
Ašs Šoloms 291, 296,
365
Aufrehts 247, 252, 253
Averbuha Hanna 301
Averbuhs I. 170
Avins Menahems
Mendels 99
Azarhs Ābrams, *sk.*
Granovskis A.
Baal-Mahšovess 7, 95,
106, 161, 291, 379
Bābels Īzaks 296
Bags Boruhs 180
Bags Īzaks 240, 250
Bakuņins M. 113
Balkins 144
Balsons Elijahu 176
Balsons Nehemija 176
Balsons Tuvja 176
Bambergs Dāvids 56, 58
Bambergs Levi 55
Bangerskis Rūdolfš
236, 267
Bāns I. 152, 217
Bar-Dajans Haims 372
Bar-Šacs Š. 179
Barkāns Natans 317,
318
Barons Zalmans 301,
302
Bašs Mendels 300, 318
Batja Gamza 19
Beiliss Mendels 137, 336,
362, 385
Beinarts Haims 4
Bekers Ābrams 163, 191
Bekings Aleksandrs
260
Belkins Jerahmiels 376
Belkins P. 180
Belopoļskis 129
Benders G. 194
Ben-Eliesers M. 7, 161
Ben-Gurions Dāvids 3,
384
Benjamins Bērs 55
Bensons Boriss 306
Berels Izja 240
Bergelsons Dāvids 286,
289, 296
Bergelsons S. 366
Bergmans A. 179
Bergmans S. 166
Bergmans Š. 171
Berkovičs A. 179
Berkovičs B. 217
Berkovičs Fisks 58
Berkovičs N. 70

- Berlins 200
 Berlins Aleksandrs
 Ziskinds 99, 326
 Berlins Beinišs 143, 326
 Berlins Jesaja 326, 381
 Berlins Ješije 103
 Berlins Leibs 143, 326
 Berlins Meijers 116, 161,
 326
 Berlins Mendels 326
 Berlins Naftali Cvi
 Jehuda 115
 Berlins Simha 176
 Berlins Šaja 9, 99, 325,
 326, 381
 Berlins Šloime 325
 Berlins Šlomo Zalmans
 9, 325, 325, 326
 Berliozs Hektors 367
 Bermans Eliezers 346
 Bērmans M. 201
 Bermans Zeevs
 (Vasilijš) 346
 Bermonts-Avalovs
 Pāvels 149, 163, 175
 Berners 240
 Berners Meijers 217
 Bernikers Nikolajs 240
 Bērziņš Andrejs 218
 Berzs Īzaks 152, 156,
 173, 207, 224, 345
 Bēthovens Ludvigs, van
 367
 Bežinskis Melehs 279
 Bīrons Ernsts Johans
 38, 39, 40, 43
 Bīrons Pēteris 40, 48
 Bjaļiks Haims Nah-
 mans 3, 5, 15, 105,
 111, 331
 Blankenšteins 250
 Blaušilds (Gamļi-Kfar-
 Blums) Gamliels 281
 Blobels P. 273
 Bloks Aleksandrs 355,
 385
 Blumenaus Maks 240
 Blūmenfelds Rūdolfs
 240
 Blūmentāls M. 161, 250
 Blūms Markss 301
 Blūms-Lapis Mordehajs
 301
 Bļahs (Amirs) Moisejs
 164
 Bobe Estere Hanna 4, 5,
 6, 15, 17
 Bobe Mendels 3–19, 166,
 227, 363
 Bobe Sulamite (Mifa)
 5, 15
 Bobe Šļoma 14
 Bodņa Mendels 306
 Bogrovs Dmitrijs 136,
 336
 Bohems 279
 Bomašs Meijers 137
 Borkums Kalmans 44
 Borohovs Bērs (Dovs)
 124, 125, 126, 132,
 291
 Botvinkins Josifs 249,
 253, 271
 Botviņņiks L. 355
 Bovšovere Leja 176
 Brāmss Jakovs 168, 170,
 220
 Brandess Georgs 367
 Branovers Hercs 177,
 178
 Branovers Hermans
 314, 320
 Branovers Ješije 279
 Brašs Frīdrihs 271
 Brauns (Sergejs)
 Ābrams 121, 164,
 165, 193, 349, 350
 Brauns 42
 Brauns Izrails 207, 224
 Brauns Seņa 224
 Brigens Ernsts, fon 41
 Brils F. 200
 Brodskis 86
 Broide Šoloms Jakovs,
 sk. Moihers-Sforims
 Mendele
 Brusovanskis Zēligs 201
 Budbergs Aleksandrs,
 fon 7, 160
 Būholcs Antons 10, 334
 Bulavko 202
 Burins 101
 Butlers, fon 39
 Cadikovs Eliezers 117
 Cāls Efraims 301
 Cauzmers-Ben-Cuns
 Josifs 217
 Ceitlins Š. 19, 303
 Ceitlins Zalmans 372
 Celmiņš G. 224
 Centneršvērs Mečislavs
 171
 Citrona Sāra 176
 Civjans B. 158
 Cukermans Boruhs 342
 Cukermans Dovs 326
 Cukurs Herberts 232,
 261, 264
 Curi 176

- Čaikovskis Pjotrs 386
 Čan Kaiši 364
 Čerfass D. 330
 Červinskis Simons 313
- Daļiņins 302
 Damskis 252
 Daniels M. 366
 Daniševskis J. 148
 Dankers Oskars 234,
 236, 266
 Dans F. 358
 Daņiņins Arje 176
 Davidovičs Moše 176
 Deglavs V. 265
 Deržavins Gavriļa 367
 De-Šalits Moše 179
 Dikens Čārlzs 363
 Dimenšteins Nahmans
 164, 167, 175
 Dimšics Marks 306, 307,
 320
 Disenčiks (A. Siņijs)
 Efraims 163
 Disenčiks Arje 170, 195
 Dižons fon Montetons
 Albrehts 261
 Dolgicere Lidija 17
 Don-Ihje Bencions 105
 Don-Ihje, *ģimene* 105
 Dragunskis Dāvids 308
 Dralle 241
 Drekslers O., 233, 267
 Druks Dāvids 160
 Druks G. 166
 Dubins Mordehajs 6, 9,
 17, 99, 108, 152, 158,
 172, 181–186, 216,
 219, 221, 317, 337,
 345
- Dubins Simons 250
 Dubinskis 168
 Dubinskis V. 374
 Dubnova-Erliha Sofija
 13
 Dubnovs Simons (Sem-
 jons) 3, 38, 131, 134,
 135, 168, 241, 243,
 244, 291, 331, 351
- Eidels F. 116
 Eiduss Tanhums 164,
 170
 Eilats, *sk.* Epšteins
 Elijahu
 Elhonons Ārons 99
 Eliasbergs I. 100
 Eliasbergs Jūliuss 152,
 374
 Eliasbergs Mordehajs
 105, 106, 114
 Eliavs Benjamins 7,
 359
 Elizabete, *cariene* 53,
 75, 76
 Eljaševičs 250
 Eljaševičš I. 166
 Eljaševs Izraels (Izidors),
sk. Baal-Mahšovess
 Eljašova 240
 Eljašovs Mihails 240,
 269
 Epšteines Elijahu 179,
 197
 Epšteins Jankels 121
 Ērenburgs Iļja 288, 290,
 295
 Ērlihs Volfs 97
 Eškols L. 384
 Etingens A. 116
- Etingens Eliezers 100,
 116, 141, 161, 167,
 173, 179, 220, 327,
 328, 339
 Etingens Jona 143
 Etingens Noahs
 327
- Fabrikante Faņa 176
 Faijerbergs 240
 Fainmans M. 179
 Fainšteins 302
 Fainšteins I. 248
 Fainzons Dāvids 116
 Faitelbergs 201
 Faitloviča (Davidova)
 Māra 17
 Faitlovičs Jakovs 6
 Faļkovs Arje 301
 Fedotovs Jurijs 306
 Fefers Iciks 287, 288,
 289, 366
 Feigina Sāra 300
 Feigins Hiršs 301, 305,
 314
 Feigins Šleime 317
 Feihtvangers L. 193,
 293, 385
 Feitelbergs 237
 Feitelšone Faina (Cipora)
 301
 Feitelšons Vulfs (Zeevs)
 301
 Feiters Jefims 303
 Feldhūns Rafaels 175,
 197, 201, 380
 Felkerzāms 137
 Ferdinands, *hercogs*
 36, 38
 Filipsons Ludvigs 96

- Finkelšteins 169
 Finkelšteins M. 167, 168
 Finkelšteins Osips 240
 Fiša, sk. Jofe Aviva
 Fišers 249
 Fišmans Leibs 152, 161,
 172, 181, 207, 345
 Flāvijs Josifs 361,
 385
 Foigtvangens Zigfrīds,
 fon 54
 Frankenbergs 251, 253
 Franks Ilja 367
 Franss A. 385
 Freidbergs 250, 252
 Freidbergs Aba 217
 Freidbergs Eliezers 149
 Freidbergs Haims 252,
 253, 254
 Freijermane Cipora 176
 Frida-Mihelšone Frida
 243, 270, 302, 375
 Frīdlanders I. 355
 Frīdlands 201
 Frīdlandi, *gimene* 86
 Frīdlands Meijers 371
 Frīdlands Moīše Arje
 Leibs 371
 Frīdlanders Dāvids 93
 Frīdmans A. 143
 Frīdmans Moše Ārons
 317
 Frīdmans N. 336
 Frīdmans Naftali 136
 Frīdrihs Kazimirs,
hercogs 35
 Frišmans D. 5
 Frumčenko Elia 220
 Fuls Makss 217
 Gafanovičs Jehošua
 Falks 115
 Galkins Samuils 296
 Galperins Elhonons 221
 Gamza Ārons Bērs 19,
 224
 Gamza Batja 12
 Gamza Ichaks 19
 Gamza Īzaks 19, 313,
 320
 Gapons, *garīdznieks*
 121
 Garbere Mirjama 301
 Garbers Dāvids 298, 301
 Garfinkels Cvi 166, 169,
 179 224
 Garfinkels Josifs 144,
 298, 300
 Garins N. 193
 Garņickis I. 167, 179
 Gefšteins 202
 Gasuls Simons 313
 Gelfands-Litvaks H.
 138
 Genkins Samuils 152
 Gepšteins Š. 4
 Gers Samuils 207, 353,
 354
 Gidina 179
 Gilevičs (Gils) Matitjahu
 176
 Gilmani, *brāļi* 200
 Gilmans Marks 224
 Gils Emmanuils, *sk.*
 Glikmans Emmanuils
 Gincbergs Ašers Hiršs
sk. Ahads Haams
 Gincburgi, *gimene* 86
 Gindins Jakovs 115,
 324, 325
 Ginzburgs 240
 Gitelšons Hiršs 240
 Glazers Moīša 250
 Glēzers Josifs 252
 Glikmans Emmanuils
 179, 180, 217
 Gliks Fēlikss 220
 Godins Ābram 317, 338
 Golcs R., fon der, *gene-
rālis* 147, 156
 Goldbergs 241
 Goldbergs Naums 250
 Goldblats Makss 152,
 217
 Goldfādens A. 365, 366
 Goldina Ciļa 176
 Goldins Makss 300, 318
 Goldšteins Aleksandrs
 4, 5, 16
 Golodecs 250
 Gordins Haims 280
 Gordins Mendels 301
 Gordins Z. 164, 166, 374
 Gordons A. 197
 Gorkijs A. 385
 Granovskis A. (Azarhs
 Ābrams) 365, 372
 Greins 202
 Gribešoks L. 152,
 167–169
 Grikpecs 250
 Grilihess 138, 201
 Grīnbergs Haims 4, 5, 15
 Grīnblats N. 354
 Grīnmans B. I. 205
 Grīnšteins N. 374
 Grosbergs J. 18
 Guckovs K. 365
 Guļaks Ašers 8, 163,
 190, 361

- Gurēviča Sāra, *sk.*
 Citrona Sāra
 Gurevičs 250
 Gurevičs Ezekiels 137,
 143, 336, 337
 Gurvics Jeruhims 116
 Gurvičs 201
 Gurvičs Aba 176
 Gurvičs Geršons 176
 Gurvičs Menahems 176
 Gurvičs Š. 138
 Gurvičs Venjamins 367
 Gustavs Ādolfs, *karalis*
 51
 Gustavs, *karalis* 39
 Gutkins 240
 Gutmane-Antina Rahele
 117
 Gutmans Simons 318

 Hāgens H., fon 106
 Haims, *rabīns* 99
 Haitova 302
 Hakslis O. 382
 Hamarne Motels 249
 Hamburgere 270
 Hamburgers H. 70
 Hāns, *barons* 37
 Hāns, *rūpnieks* 201
 Hanutins Zalmans 12,
 217
 Haņina Vita 386
 Haņina Cecīlija 386
 Harlašs I. 164, 165, 350
 Hārs 251
 Heidrihs R. 263
 Heikings Karls
 Heinrihs 66
 Heimans I., *sk.* Pumpjan-
 skis Ārons Elijahu
 Heimans Josifs 159, 179
 Helmans Jakovs 9, 158,
 163–166, 169, 189,
 340, 341
 Henkins Ļoļa 250
 Hercbahs B. 167
 Hercbahs Š. 164, 167
 Hercenbergs Gabriels
 202
 Hercfelds B. 103, 171,
 374
 Hercls Teodors 114,
 116, 130, 291, 335
 Hercs M. (Movšovičs
 Geršons) M. 8, 163,
 165, 167, 170, 191,
 352, 353
 Hercs Mordehajs
 (Markuss) 93
 Herders J. G. 105
 Hermans F. 101
 Hijuta Nehama 176
 Himlers H. 263
 Himmelfarbs I. 152
 Himmelhohs 279
 Himnihs Makss 246,
 271
 Hiršhorns Mihels 217
 Hiršovičs A. 179
 Hiršs Naftali 53
 Hiršs Vulfs 58
 Hiršs Zundls 53
 Hiršs, *barons* 114
 Hitlers 379
 Hlavins Semjons 298
 Hmeļņickis Bogdans 34,
 74, 79
 Hnohs Leibs 306
 Hodakovs Haims
 Mordehajs 219, 345
 Hofi, *brāļi* 201, 202
 Hofmans Jakovs 174,
 347
 Hofs Jakovs 163, 191
 Hofs Roberts (Ruvins)
 175, 185, 224, 380
 Hofšteins Dāvids 286,
 289
 Hohmans L. 205
 Hohmans Naums 278
 Horovics Benjamins 6, 7
 Hovša Mihails 224
 Hruščovs N. 290, 291,
 292, 294, 299
 Hvolsons Daņiils 362,
 385

 Idess Īzaks Moše 44
 Ikskils, *barons* 371
 Itkins I. 167
 Ivans Bargais 33, 75
 Ivans III 83
 Īzaks bar Jehuda 47
 Īzaks Samuels 58
 Izraelits 237
 Izraelits Hercs 217
 Izraelits Marks 313
 Izraelits Š. 202
 Izraelovičs Šaja (Isajs)
 252
 Izraelsons Jakovs 361,
 362

 Jadlovkers Hermans
 372, 373
 Jafets Boruhs 313
 Jakobsons 240
 Jakovs Leibs 58
 Jankelevičs Jakovs 281,
 282, 283

- Jēkabs, *hercogs* 34, 35
 Jekelns Frīdrihs 233, 241, 245, 261
 Jevelsons Jakovs 249
 Jo Mihails 163, 167, 191, 351, 368, 369
 Jofe Alters 123, 127
 Jofe Aviva 176
 Jofe Hilels 115, 325
 Jofe Īzaks 9, 10, 39, 103, 158, 167, 179, 203, 206, 207, 328, 332, 333, 374
 Jofe Leibs 4, 331
 Jofe Meijers, *sk.* Jo Mihails
 Jofe Mihails 221, 227
 Jofe Samuils 281, 282, 283
 Jofe Š. M. 201
 Jozefārts 217
 Juriss Moisejs 164
- K**
 Kabalkins Z. 116
 Kacnelsons Nisons 116, 135, 138, 335
 Kacs 144
 Kacs M. 138
 Kacs-Kagans Meirs Simha 104, 110
 Kagana Elka 14
 Kagans Boruhs 217
 Kagans Josifs 143
 Kagans Moisejs (Movša) 175
 Kagans Mozess Jehuda Zelig 14
 Kaganskis 237
 Kaicners 217
 Kaija 308, 312
- Kalmans Z. 167
 Kamaiska Gesja 19, 301, 313, 320
 Kāns Hermans 100, 201
 Kāns N. 240
 Kāns Villijs 252
 Kantore Žanna 374
 Kantors Jehuda Leibs 7, 138, 139, 161, 208, 326, 378, 379
 Kants I. 105
 Kaplane F. 269
 Kaplans Ābrams 176
 Kaplans Ādolfo (Aba) 220
 Kaplans Arje 176
 Kaplans Bencions 301, 302
 Kaplans Elia 220
 Kaplans Eliezers 117, 364
 Kaplans Rūdolfo 175, 224, 380
 Kaplans Volfs 97, 114
 Karina Līza 313
 Karlbahs Jozefs 216, 225
 Kārlis, *hercogs* 39, 41
 Karnibads Aba 117
 Karo Josifs 382
 Kasels 250
 Kaso L. 336
 Kastrels Haims Boruhs 117
 Kašs Josifs 298
 Katrīna I 53
 Katrīna II 40, 47, 51, 55, 58, 76, 77
 Kauferts Ezra 240
 Kaufmane Edite 252
- Kaufmans Elijahu 176
 Kaufmans M. 231
 Kelmans Arturs (Ārons) 179, 180, 198, 244
 Kelmans Dāvids 250
 Kerenskis A. F. 19, 149
 Keršners 237
 Ketlers Gothards 27, 33, 34
 Kičko Trofims 292
 Kipers Hanss 261
 Kirhenšteins 278
 Kitajs Moīše Mihls 164, 167, 192, 351, 352
 Klass Dāvids 115
 Klauzners Josifs Gedalija 5, 16
 Kleins Hilels 114
 Klevanskis Simons 122
 Koblencs Nisans 176
 Kočerginskis Meijers 224
 Koens Caduks 325
 Koens Hiršs 33
 Koens Ješajahu 33
 Kogans Ā. 202
 Kopilovičs Dāvids 168, 220
 Kopilovski, *brāļi* 202
 Koroļenko V. 385
 Kosigins A. 304, 305
 Krauze Kurts 246, 252, 271
 Krecers Viktors 240
 Krečmers G. 160
 Krēmers A. 7
 Krupkins Josifs 179
 Kucers Zaharija 176
 Kucins 253

- Kuks Ābrahams Īzaks 106
- Kulmans Becions 176
- Kulmans Dovs 158
- Kuļbaks Moše 286, 287, 366
- Kūrlands 298
- Kurlovs, *gubernators* 142
- Kuzkovskis Josifs 303, 319, 369, 370
- Kuzņecovs Eduards 306, 307, 320
- Kviesis 150
- Kvitko Ļevs 192, 286, 289, 296
- Lackis Filips 166, 224
- Lackis-Bertoldi Volfs 121, 127, 132, 165, 169, 175 208, 355, 356
- Lahmans 42
- Landaus G. 138
- Landaus Jakovs 102, 109, 152, 157, 184, 202, 205, 344
- Landmans 240
- Landmans Geršons 144
- Lange R. 254, 264, 272
- Lapids Mordehajs, *sk.* Blūms Marks
- Laters Rubens 149
- Lats Ilja 253
- Lats Moše 208
- Lavi Moše 12
- Lavri Marks 4, 373
- Lazars Izidors *sk.* Leizerovičs M.
- Lazersons Makss (Maksims) 4, 193, 164–166, 169, 174, 179, 181–183, 198, 208, 209, 215, 217, 340, 341, 345, 349
- Lazovskis Natans 313
- Leibovičs A. 201
- Leibovičs Ješajahu 4, 332, 382
- Leibušs Perecs Ichoks 290, 295
- Leizerovičs M. 7
- Leizers Makss 246, 254
- Lekerts Hiršs 121
- Lemans Moše 115
- Lermans Ichaks 318
- Lernmans Bencions 176
- Lesings G. E. 105
- Lēvenberga Klāra 313
- Lēvenbergs 217
- Lēvenbergs S. 13
- Lēvenbergs Š. 9
- Lēvenbergs Zali 224
- Lēvenbergs Zalmans 170
- Lēvenbergs Zeevs 177
- Levi 331
- Levi Bencions 116
- Levi Benedikts 58
- Levi Jeheskiels 58
- Levi Mozess 58, 59
- Levins 279
- Levins E. 171
- Levins Jehuda 116
- Levins Volfs 56
- Levinsons Kopels 201
- Levins-Šackess Īzaks 164, 217, 344, 350
- Levitans Īzaks 192, 369
- Levitass B. 201
- Levitass Zalmans 167, 175, 350
- Levite Elijahu 176
- Levits 250
- Levits Zalmans 161
- Levšteins 224
- Libermans Jakovs 176
- Liberzone ThiĶa 117
- Lībmane Jūlija 301
- Libmans Īzaks *sk.* Lipmans Levi Ārons
- Lielais Alberts 111
- Lifšica Cipora *sk.* Freijermane Cipora
- Lihteinšteini, *rabīni* 95
- Lilienblūms M. L. 114
- Lilientāls Makss (Menahems) 96, 107, 331
- Lipke Johanna 262
- Lipke Žanis (Jānis) 17, 261, 273, 319
- Lipkins-Salanters Izraels 95
- Lipmans Levi Ārons 14, 39, 44, 47
- Livšics Boriss 250, 347
- Livšics Meirs 201
- Loze Hinrihs 233, 235–237, 267
- Lubbockis A. 201
- Lubbockis Haims 239
- Lulovs Mendels 141, 330
- Luncs Volfs (Zeevs) 100, 114, 143, 324, 328
- LurĶe 201, 250
- Lutrins Matvejs 270

- Leņins V. 269, 299, 329,
 330, 358
 Lermontovs M. 195, 347
 Leščinskis Jakovs 161,
 190
Macs Mote Jeheskiels
 59, 99
 Mafcirs Boriss 307, 308
 Magariks Izrails 217
 Magids 202
 Magidsons M. 141
 Magnuss Holšteinas 33
 Mahtuss Herberts 252
 Maijers 250
 Maimonijs 111
 Maizels Nojs (Noahs)
 173, 181, 196, 209,
 215, 217, 224, 244,
 250, 343, 344
 Malkina Sara 117
 Mandelbergs V. 136,
 139
 Mandelštams P. 265
 Mangers Iciks 170
 Mans T. 156
 Maors Ichaks 6, 9, 12
 Marjanovskis 250
 Markišs Perecs 286,
 289, 296, 366
 Marks Judels 152, 156
 Markuss A. 179
 Markuss Īzaks 53
 Markuss Jakovs 67
 Martinovskis Š. 163,
 166
 Martovs L. 358
 Matisons 250
 Maze Jakovs 338
 Mazo 278
 Mecs Ādolfis 373, 386
 Medalje (Gūtmane) Ella
 270
 Meijers Beno 100, 138,
 141, 202
 Meijers Josifs 143
 Meijersons Īzaks 166
 Meiksins Perecs 217
 Meira Golda 285, 384
 Meisters 302
 Melers-Zakomeļskis,
ģenerālis, 122
 Mendelevičs Josifs 306
 Mendels Nisans 317
 Mendelsons Mendels
 93, 97, 105
 Menders F. 216
 Merezkovskis D. 385
 Mihaeli (Mihelsons)
 Zebuluns 9, 208
 Mihelone Frīda 319,
sk. arī Frida-Mihel-
sone Frīda
 Mihelsons Motja 200,
 249, 375
 Mihelsons S. 179
 Mihelsons Ziga (Mihaeli
 Zebuluns) 375, 376
 Mihļins Nahmans
 224
 Mihoels Solomons 286,
 287, 288, 289, 293,
 294, 314, 365, 366
 Mikojans 364
 Millers A. 101
 Millers H. 263
 Millihs Georgs Gotfrīds
 42, 43, 45
 Milmans Ulrihs 103, 379
 Milovidovs 310
 Milšteins Mordehajs
 279
 Mincs Jehiels Mihls 328
 Mincs Naums 202, 328,
 330
 Mincs Pauls (Šmuels
 Faivels, Pāvels) 9,
 100, 108, 141, 143,
 152, 159, 172, 202,
 224, 324, 328, 329,
 345
 Mincs Šmuels Morduhs
 232, 265
 Mincs Vladimirs (Zeevs
 Volfs) 9, 240, 247, 260,
 328, 329, 330, 374
 Minhauzens Johans,
 fon 32
 Minkovičs Boruhs 222,
 224
 Minkovskis 250
 Minskars 202, 217
 Minskars Griša 240
 Mirskis Josifs 298
 Mitls M. 180
 Mizrohs Ovsejs 218, 220
 Mizrohs Solomons 220
 Mogiļevs Šmuels 325
 Mogiļevskis Šmuels 114
 Moihers-Sforims Men-
 dele 193, 290, 295
 Moskovskis Naums 163,
 175, 222
 Moševičs A. 220
 Motmillers Artūrs 262
 Mučņiks Elijahu 117
 Mrūženko Aleksandrs
 306
 Muškats E. 177, 201, 380

- Nahimovskis 202
 Nahmans B. 70
 Naišloss I. 217
 Napoleons 47, 59
 Natans Anatolijs 250
 Neiburgers Ārons 313
 Neimans Ābrahams 97, 107
 Neimans V. 265
 Neru D. 364
 Niedra Andrievs 149, 155
 Nikolajs I 81, 85
 Nisanovs 366
 Niselovičs Lazars (Eliezers) 136, 336, 383
 Niss Ārons 201, 220
 Nombergs Hiršs 160, 189
 Nordavs Makss 367, 386
 Noviks Peisahs 300
 Novožeņeca Leja 273
 Nuroki, *brāļi* 95
 Nuroks Ārons Bērs 138, 172, 345, 379
 Nuroks Mordehajs (Markuss) 9, 12, 19, 116, 130, 141, 143, 158, 172, 173, 181, 183, 184, 186, 209, 216, 221, 337, 338, 379, 345
 Ņevskis Aleksandrs 26
 Okuņs Ovsejs 249, 252, 253
 Olnšteins N. 179
 Onskule Emīlija 298
 Orlovs, *ģenerālis* 122
 Ovčinskis Leons (Leibs, Levi) 106, 332, 383
 Ovčiņņikovs 311
 Paiks 250
 Panns Ābels 367, 368
 Papirmeisters Ārons 152
 Pasternaks B. 382
 Pastērs Luijs 367
 Pauluči F. 62, 68, 98
 Pāvils I 66
 Pāvels Bruno 261
 Pāže Aleksandrs 386
 Pereferkovičs Naums (Nehemija) 171, 167, 193
 Perlmans Benjamins 176
 Perls 251
 Perniks Mordehajs 101
 Perņaks Jakovs 164
 Persica Šošana 5, 15
 Pesis A. 207
 Pēteris III 76
 Pevzners 240
 Pevzners Aleksandrs 217
 Pevzners Izraēls 318
 Pilmans Ulrihs 201
 Piness M. 161, 326
 Pinskera L. 114
 Plaksins Cvi 176
 Plensners A. 265
 Pleve 335
 Plotņiks 116
 Podgornijs N. 310
 Podrjadčiks Eliezers 300
 Pokrojs Šoloms 129
 Polockis (Palmuns) Moše 176
 Polockis Šahno 208
 Polocks Volfs 205
 Poļakovi, *ģimene* 86
 Poļaks Boriss 168, 170, 220
 Pomerancs 250
 Poreckis (Porats) A. 170
 Ports Hilels 354
 Ports I. 166
 Potašs 302
 Pruss Berels 317
 Pruss Mule 317
 Pruss Zusja 317
 Puhers Solomons 378
 Pumpjanskis Ārons (Elijahu) 171, 195, 378
 Rabinere Estere Hanna sk. Bobe Estere
 Hanna Rabīneri 95
 Rabiners Zeevs Arje 268
 Rabinovičs Ābrams 201, 202
 Rabinovičs Cvi 114
 Rabinovičs Īzaks (Jūliuss) 152, 156, 173, 217, 346
 Rabinovičs Šoloms, *sk.* Šoloms Aleihems
 Rabinovičs Zalmans 166, 224
 Rafaeli-Cencipers A. 14, 16
 Ragoļskis Meijers 298
 Rahlins Īzaks 302
 Raihlins J. 303
 Raihrudels (Ben-Aluls) 176
 Rainis Jānis 193, 208
 Raiskins 220
 Rande Hanna 176

- Rapoports Šloime, *sk.*
Anskis
- Raskins 202
- Rašina Sara 14
- Razumnijs Marks
(Movša) 164, 167,
169, 192, 369
- Reisers R. 166
- Remarks Ē. M. 156, 193
- Repejevs Ivans 60, 362
- Ribovskis Ābrams 224
- Riskera Haims Leibs
201
- Ritova Anna (Haja) 300,
318
- Rivlins Jakovs Elias 99
- Rivošs N. 109
- Rodionovs L. 303
- Rogaļins Lazars 240
- Roitkopa Dina 300
- Rolovs Jakovs 217
- Roms G. 206
- Rošmans Eduards 252
- Rotbaums 314
- Rotšilds Edmons 115,
325
- Rotšteins Dāvids 176
- Rotšteins Rubens 176
- Rozenbaums I. 166
- Rozenveigs Šabtajš
220
- Rozens Heinrihs 54
- Rozentāls Mihails 240
- Rozins Josifs 104,
110
- Rozovskis Boruhs Leibs
97, 99, 368, 376, 371,
373
- Rozovskis Marks 167,
224
- Rozovskis Solomons
207, 371, 372
- Rubinšteins Antons 371
- Rufs Zigfrīds 261
- Rusinieks Ezra 301
- Safro Seņa 250
- Salomons Alikims 67
- Salomons Fisks 58
- Salomons Īzaks 98
- Salomons Samuels
Mozess 58
- Samohvalovs 311, 312
- Samuels Levins 58
- Samunovi, *rabīni* 95
- Samunovs Īzaks 116
- Samunovs Jehuda
Leibs 344
- Samunovs Mordehajs
Ūrijs 94
- Segals Jakovs 115
- Segals Mihails 316
- Sēja 308, 312
- Semeriks Becalels 101
- Sigismunds Augusts 27
- Sirkins Nahmans 124,
125, 132, 355
- Skļarovs 309, 310
- Sliozbergs G. 134, 138
- Slovina Lida 301
- Slovins Boriss 301
- Sluckins Elijahu 115
- Sluckis B. 302
- Smirins Grigorijš 14, 18
- Smoličinskis Nisans 114
- Smoļņiks Ābrams 115
- Soboļevičs Ābrams 201,
218, 220, 270, 380
- Solomons 53
- Soloveičiks 202, 240
- Soresmans Ichaks 176
- Staļins Josifs 289, 291
- Stanke 241
- Stolipins 91, 137, 188
- Stučka P. 148
- Stupņickis Šauls Ichaks
168, 194
- Suvorovs A. 99
- Suzajevs Zalmans 179
- Svirskis A. 193
- Šabelštoks H. 250
- Šacs Šmaja 250
- Šacs-Aņins Makss 127,
132, 164, 165, 175,
220, 221, 226, 227
- Šadovs 240
- Šadurskis 221
- Šagāls Marks 291
- Šalits 200
- Šalits Elia 141, 326,
327
- Šalits Leibs 9, 100, 114,
115, 323, 324, 328
- Šalits Lipmans 326
- Šalits Mordehajs 326
- Šalits Šloime 326
- Šalits Tovijs 143, 326
- Šalits Zalmans 161, 326
- Šaņavskis A. L. 14
- Šapiro Cipora 176
- Šapiro Jakovs 136, 335
- Šapiro M. 354
- Šapiro Moīše 99
- Šarets M. 384
- Šatenšteins M. 166
- Ščolokovs 312, 312
- Šehtsmans I. 165
- Šeinfelds Ā. 179
- Šeinfelds H. 201

- Šeinfelds Makss 100,
138, 328, 331, 374
- Šekcers 325
- Šekcers Moše Cvi 115
- Šekspirs V. 189, 294, 366
- Šepšelovičs Mihails 307
- Šērmans I. 180
- Šifs I. 201, 218
- Šifs Šaja 220
- Šinzons N. 70
- Šklārs Efraims 166
- Šlezingers I. 179, 180
- Šlīters 240
- Šlomovičs 240, 250
- Šlosbergs 202
- Šmuelsons Š. 169, 354,
355
- Šmuljans Ārons 200
- Šnaiders Moše 176
- Šneersone Cipora 176
- Šneersons Josifs Īzaks
317, 337
- Šneiders Josifs 301, 302
- Šneurs Zalkinds
Zalmans 7, 161, 190,
326
- Šneursons H. 117
- Šneursons J. L. 325
- Šneursons Menahems
Nohums 326
- Šneursons Šneurs Cvi
115, 325
- Šneurs-Zalmans 99
- Šoloms Aleihems 3, 7,
161, 190, 193, 290,
293, 300, 365
- Šperlings Boriss (Dovs)
301
- Špilbergs Arkādijs 301
- Špilbergs Ārons 307
- Šriders Bērs 144
- Štālekers Valters
(Francs) 229, 260,
263, 264, 266
- Šteinbergs I. Z. 13
- Šteinbergs Īzaks Nah-
mans 359, 360
- Štiglics Roberts 264
- Štorhs Hilels 220
- Štrauhs Eduards 261
- Švarcs Jozefs 372
- Tabaks A. 163, 164
- Tagers K. 116
- Tagers Levs 166
- Tagore R. 189
- Taics A. M. 116
- Taics Meijers Ābram
167
- Tāls Luijs 201
- Tankels 250
- Tartakovers Arje 341
- Tavjevs Izraels Haims
6, 17, 161, 189, 353,
362
- Teitelbaums I. 164
- Tolstojs Levs 367
- Tomilīns 305
- Tovs (Gūtmans) Ezra
6, 17
- Trockis 364
- Trons Solomons 364
- Trons Žano (Jehošua)
100, 109, 116, 152,
167, 173, 339, 364
- Trumpeldors Josifs 19,
197
- Tulboviča Hanna, *sk.*
Rande Hanna
- Tulbovičs Cvi 176
- Tulbovičš Š. 164
- Turģeņevs Ivans 367,
382
- Tvens Marks 363
- Ulbrihts Valters 299,
318
- Ulmanis Kārlis 3, 8, 10,
149, 155, 171, 215–
219, 329, 343, 345,
374
- Ulmans 250
- Ulmans Moisejs 315
- Ūrmahers H. 164
- Vāgenheims V. 302
- Vailds Oskars 363
- Vainermans 116
- Vainermans L. 167
- Vainraihs Makss
(Meijers) 161, 189,
363
- Vainraihs Š. 202
- Vainraihs Uriels 363
- Vaintrobs Hiršs 371
- Vaispaps Īzaks 149, 156
- Vaiss 116
- Valdmane Batja 13
- Valks Cvi 313
- Valks Ilja (Elijahu) 301,
319
- Vāls, fon, *gubernators*
121
- Vands Makss 244, 250,
251, 254
- Vargaftiks Dāvids 170,
195, 221
- Vasermans Hermans
173, 207, 372, 374,
375

- Vazbuckis 240
 Veikins J. 293
 Vergels Ārons 300
 Vernadskis V. 385
 Verters Fridrihs 261
 Verts 374
 Vilhelms II 373
 Vilsons Vudro 151
 Vinavers M. 134
 Viņņiks Jerahmiels
 (Rahmils) 8, 117, 163,
 164, 166, 170, 179,
 190, 208, 224, 347,
 348
 Višinskis 364
 Višņevska A. 244
 Vite fon Vitenheims
 Georgs 41, 42
 Vitenbergs 202
 Vitenbergs Ruvens 181,
 184, 344, 345
 Vitenbergs Simons 171,
 181, 185, 186, 196,
 215, 219, 240, 243,
 244, 248, 260, 344
 Vitols 279
 Vitroks Hugo 271
 Volfbergs Eliezers
 115
 Volfs Jakovs 58
 Volfs Judels 58
 Volfs Rafaels Markuss
 58
 Volfsons Ābrams
 374
 Volfsons B. 207
 Volkovičs B. 18
 Volpe Īzaks 240, 374
 Volperts Mirons 240
 Vols A. 195
 Volšonoks Zalmans
 Īzaks 326
 Vorobeičiks A. 205, 206,
 207
 Vovsi, *sk.* Mihoelss
 Solomons
 Vulfsons Ābrams 8
 Vunderbars Reubens
 Jozefs 6, 10, 17, 32,
 40, 46, 94, 331, 332
 Zagavalovs Hiršs 249,
 253
 Zaharovs Simons 152
 Zaidins Ilja 282
 Zaks Menahems
 Mendels 241
 Zaksi, *gimene* 201
 Zakss 202
 Zakss Š. L. 116
 Zalcman Solomons
 331
 Zalkinds A. 100, 116,
 173
 Zalkinds Ābrams 328
 Zalkinds B. 374
 Zalmanovičs V. 116
 Zalmansone Silva 301,
 306
 Zalmansons B. 319
 Zalmansons Īzaks 306
 Zalmansons Volfs 303,
 306, 307
 Zandbergs Martins 261
 Zands Dāvids 313
 Zands M. 374
 Zands Mordehajs 224
 Zangvils Izraēls 126
 Zauers A. 257
 Zeiberlihs H. 265
 Zēlikmans J. 163, 164,
 166
 Zeliksons 250
 Zeliksons Eliezers 342
 Zīdfelds Simha Meirs,
sk. Nordavs Makss
 Zilbermans Dāvids 19,
 301, 312, 313, 319,
 320
 Zilbermans I. 179
 Zisls Simha 95
 Zivs Samuils 308
 Zivs Venjamins (Benja-
 mins) 164, 167, 192,
 348
 Zlatopolskis Hilels 5
 Zosima, *metropolīts* 83
 Zubatovs S. 119
 Zulcers, *kantors* 371
 Zuskins 314
 Zuskins Venjamins 289
 Žabotinskis Vladimirs
 (Zeevs) 3, 174, 197,
 291, 331, 347
 Žagorskis Jakovs 191,
 353
 Žitlovskis Haims 327,
 382

SATURS

Latvijas ebreju vēsturnieks Mendels Bobe (<i>B. Valdmane</i>).....	3
Ievads.....	21

I daļa. Ebreju kopienas pirmsākumi Latvijas teritorijā un tās attīstība (no 16. gadsimta līdz 1918. gadam).....

1. nodaļa. Baltijas reģions un tā attīstība.....	25
--	----

 Ģeopolitiskais stāvoklis (25) Livonijas bruņinieku ordenis (25) Livonijas ordeņa sociālā struktūra (26) Livonijas ordeņa sabrukums (27)

2. nodaļa. Politiskās pārmaiņas Latvijas novados.....	29
---	----

 Latvijas novadi (29) Ebreju tiesiskais stāvoklis (31)

3. nodaļa. Kurzeme.....	32
-------------------------	----

 Piltene – Kurzemes bīskapu rezidence (32) Holšteinas Magnuss – «Livonijas karalis» (33) Piltenes novads poļu laikā (33) Ebreji Kurzemes hercogistē (34) Dažādu sabiedrības slāņu pretrunīgās intereses ebreju imigrācijas kontekstā (35) Ebreji – valsts nodevu iekasēšanas tiesību uzpircēji. Landtāgi (35) Rikojumi par padzīšanu un sods par nelegālu uzturēšanos (36) «Aizsardzības nauda» par tiesībām dzīvot Kurzemē (37) Atvieglējumi amatniekiem (38) Hercogs Ernsts Johans Bīrons (38) Jelgavas tirgotāju lūgums un vietējo tirgotāju iebildumi (39) Grūtības hercoga Kārļa laikā. Hercoga Bīrona atgriešanās (40) Polemika par ebreju jautājumu (41) Ebreji Jelgavā (44) Kurzemes hercogistes likvidēšana (45)

4. nodaļa. Livonija – Rīga.....	49
---------------------------------	----

 Rīgas iedzīvotāju sociālā struktūra (49) «Ebreju aizsardzība» (50) Ebreju iebraucamais nams (51) Rīga Krievijas valdīšanas laikā (52) 1742. gada padzīšana (53)

5. nodaļa. Ebreju sasniegumi Katrīnas II valdīšanas laikā 55
 Rīgas *Schutzjuden* – «aizsargājāmie» ebreji (56) Rīgas ebreju kopiena un tās vecākie (57) Slokas pilsoņi (58) Rīgas ebreju kopienas izaugsme. 1813. un 1822. gada pārmaiņas (60)
6. nodaļa. Kurzeme, Vidzeme un Rīga Krievijas valdīšanas laikā..... 64
 Ebreju skaits un ekonomiskais stāvoklis Kurzemē (64) Kurzemes ebreju tiesiskais stāvoklis (65) Senāta lēmums (66) Jelgavas ebreju priekšlikums (67) Tiesību piešķiršana ebrejiem 1799. gadā (67) 1804. gada likums par apmešanās joslu un tā sekas (68) 1835. gada likums (69) 1835. gada likuma interpretācija Rīgā (70) Sešus gadus ilgā Rīgas ebreju cīņa par tiesībām (71)
7. nodaļa. Latgale..... 73
 Latgales vēsture (73) Ebreju parādīšanās Latgalē (74) Ebreju skaits Latgalē 18. gadsimtā (74)
8. nodaļa. Cariskās Krievijas laiks..... 75
 Krievijas ebreju kopienas vēsturiskais apskats līdz 18. gadsimtam (75) Katrīnas II laiks (1762–1796) (76) Apmešanās josla (77) Ebreji apmešanās joslas ciemos (78) Dubultie nodokļi (78) «Korobkas» nodoklis (79) Izmaiņas likumā par «korobkas» nodokli un sveču nodokļa ieviešana (80) «Korobkas» nodokļa īpatnības Rīgā un Kurzemē (80) Sabiedrības attieksme pret sveču un «korobkas» nodokli (81) Ebreju karaklausība Nikolaja I laikā (81) Kopienų likvidēšana (82) Ebreju izslēgšana no pilsoniskajām, kara un citām valsts struktūrām (83)
9. nodaļa. Uz jaunā – 20. gadsimta sliekšņa 85
 Politiskās un ekonomiskās pārmaiņas Aleksandra II valdīšanas laikā (1855–1881) (85) Pārmaiņas ebreju dzīvē (85) Ebreju sabiedrības pieaugums un tās ieguldījums Baltijas ekonomiskajā attīstībā (86) Rīgas ebreju kopiena. Galvenās ebreju ekonomiskās darbības sfēras (88) 80. gadu reakcionārās tendences, to sekas uz ebreju iedzīvotāju tiesībām dzīvot Rīgā un

	Kurzemē (89) Ebreju skaits Latgalē un viņu nodarbošanās (91)	
10. nodaļa.	Kurzemes, Rīgas un Latgales ebreju kultūras līmenis.....	93
	Kurzemes ebreju kultūras līmenis (93) Tradicionālā dzīve Kurzemē. Lietuvas ietekme (94) Kurzemes tips Latvijas ebreju vidū (95) Rīgas ebreji. Vācu kultūras ietekme (96) «Krievu ebreji» Rīgā (97) Reliģiskā dzīve Rīgā (98) Kultūras un sociālās iestādes (100) Kultūras un reliģiskā dzīve Latgalē (104)	
11. nodaļa.	Politiskās un nacionālas kustības	112
	Krievijas sociālistiskās un revolucionārās kustības (112) Kūdišana uz ebreju grautiņiem (112) Emigrācija (113) <i>Hovevej Cion</i> un cionisma kustība (114) Latvijas ebreji kustībā <i>Hovevei Cion</i> . Haderas dibināšana (114) Latvijas ebreji cionisma kustībā (116) <i>Ceirei Cion</i> (117) <i>Bunds</i> (119) <i>Bunds</i> Latvijā. 1905. gada revolūcija (120) Cionistiski sociālistisko ideju rašanās (122) Cionistiskā sociālisma teorētiskais pamats (124) Cionistiskās sociālistiskās partijas (125) Grautiņi un pašaizsardzība (128)	
12. nodaļa.	Ciņa par līdztiesību. Kurzemes ebreju deputāti Valsts Domē. 1909. gada Kauņas konference	134
	Apvienība ebreju tautas līdztiesības sasniegšanai (134) Kurzemes ebreju deputāti Krievijas Valsts Domē (135) 1909. gada Kauņas konference (138)	
13. nodaļa.	Pirmais pasaules karš.....	140
	Attieksme pret ebrejiem kara sākumā (140) Ebreju padzišana no Kurzemes (141) Rīgas palīdzības komiteja (141) Ebreju ķilnieki (143) Latvija vācu okupācijas laikā. Attieksme pret ebrejiem (144)	
II daļa. Demokrātiskās Latvijas laiks 1918–1934		145
14. nodaļa.	Šī laika nozīme ebreju dzīvē	147
	Latvijas neatkarības pasludināšana (147) Ciņa pret ārvalstu karaspēku (148) Ebreji Latvijas atbrīvošanās cīņās (149) Latvijas valsts iekārta (150) Partijas un politisko spēku samērs Saeimā (150) Mazākum-	

	tautības Latvijā (151) Ebreju skaits pēckara gados (153) Iedalījums starp pilsētām un laukiem (154)	
15. nodaļa.	Sabiedriskā un politiskā darbība neatkarīgajā Latvijā	158
	Atjaunošana un pacēlums. Kopienų Centrālā komiteja un <i>Džoint</i> (158) Ebreju prese Latvijā (160) Ebreju politiskās organizācijas Latvijā (172) Sporta biedrības (178) Ebreji valsts likumdošanas institūcijās (180) Ebreju deputātu sadarbība. Mēģinājumi izveidot konsultatīvo padomi (186) Ebreju specifiskās problēmas Saeimā (186)	
16. nodaļa.	Ekonomiskā un kultūras dzīve neatkarīgajā Latvijā	199
	Ebreju iedalījums ekonomiski «aktīvajos» un «pasīvajos» (199) Ebreji Latvijas ekonomiskajā dzīvē (200) Ebreju banku iestādes (202) Ebreju kredītu kooperatīvi (203) Kultūras autonomija (204)	
III daļa. 1934. gada 15. maija apvērsums. Otrais pasaules karš – Katastrofas laiks		
		213
17. nodaļa.	Pagrimums. 4. Saeima.....	215
	Internēto nometne Liepājā (217) Pārmaiņas ekonomiskajā un kultūras dzīvē (217) Padomju okupācija Latvijā (219) Padomju aneksija (220) Aresti un evakuācija Vācijas–Padomju Savienības kara priekšvakarā (222)	
18. nodaļa.	Iznīcināšana.....	228
	Bēgļu straume hitleriešu iebrukuma laikā Padomju Savienībā (228) «Speciālo iznīcināšanas brigāžu» (<i>einzacgrupā</i>) sistēma (229) Latviešu sadarbība ar <i>einzacgrupām</i> (232) Latvija kā Ostlandes daļa (233) Vietējā latviešu administrācija (234) Vispārēji norādījumi par ebreju beztiesiskumu (234) Geto Liepājā. Kurzeme (235) Geto Daugavpilī. Latgales mazpilsētas un miesti (238) Rīgas Lielais geto (240) 1941. gada 30. novembra un 8. decembra lielās akcijas (240) Mazais geto (244) Vācijas ebreju ierašanās Rīgas geto (245) Reiha ebreju geto (246) Rīgas geto iekšējā kārtība	

(247) Reliģiskā dzīve. Abu geto tuvināšanās (248) Pretošanās kustība Rīgas geto (248) Vācijas ebreji reiha ebreju geto vadībā (250) Pagrides kustības sagrāve un tās galīgā iekrišana (252) Rīgas geto likvidācija (254) «Kazarmu noņemnes» (255) Koncentrācijas noņemne Kaizervalde (256) Evakuācija uz Vāciju (260) Process pret kara noziedzniekiem (261) Jānis Lipke un viņa palīgi (261) Skumjš rezultāts (263)

IV daļa. Rīgas ebreji 1944. gada oktobrī – 1972. gada septembrī..... 275

19. nodaļa. Padomju perioda nozīme ebreju dzīvē 277

Rīgas Ebreji pēc Otrā pasaules kara. Padomju perioda apskats (277) Ebreji Strādnieku gvardē un Latviešu divīzijā (277) Ebreju partizāni (279) *Briha* (280) Ebreju kopienas attīstība Rīgā pēc kara gados (283) Pilsetas un ebreju kopienas izaugsme (283) Rīgas ebreju nacionālās tendences (284) Padomju attieksme pret cionismu (285) Ebreji Padomju Savienībā pirms Otrā pasaules kara (285) Antisemitisms Otrā pasaules kara laikā. Ebreju antifašistiskā komiteja (287) Pēckara gadi Krievijā (288) «Atkusnis» (290) Reakcijas atdzimšana un tās ietekme ebreju aprindās (291)

20. nodaļa. Cīņa par nacionālajām tiesībām..... 297

Ebreju stāvoklis padomju režīma laikā un 19. gadsimta revolucionārajos gados (297) Rīgas ebreju nacionāli kulturālā darbība 1957.–1961. gadā (298) Rīgas ebreju atdzimšanas aktivisti (301) 1941. gada Rumbula – ebreju atdzimšanas simbols Latvijā (301) Repatriācija uz Izraēlu pēc Sešu dienu kara (304) Ļeņingradas prāvas (306) Briseles konference (308) Delegācija uz Maskavu (1971. gada marts) (308) Neotikusī preses konference (313) Jaunas represijas, jaunas vajāšanas (316)

V daļa. Cilvēki un viņu darbi. Sabiedrisko darbinieku, zinātnieku, mākslinieku u.c. biogrāfijas..... 321

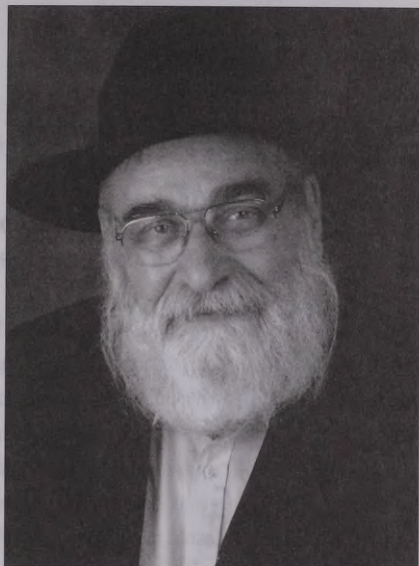
21. nodaļa. Cilvēki un viņu darbi..... 323

Rīgas sabiedriskie darbinieki (323) Latvijas ebreju vēsturnieki (331) Ebreju deputāti no Kurzemes Valsts Domē (335) Ebreji Latvijas parlamentā (337) Partiju vadītāji un žurnālisti (346) Ebreju politiskie darbinieki (355) Pētnieki un zinātnieki (361) Mākslas darbinieki teātra, tēlniecības un glezniecības jomā (365) Mūziķi un solisti (370) Kultūras un sociālie darbinieki (374) Galvenie rabīni Latvijā (377) Filantropi (379)

Bibliogrāfija.....	385
Personu rādītājs.....	389

IN MEMORIAM

NATANS BARKĀNS (1923–2003)

Natans Barkāns, rabīns un sabiedriska darbinieks, dzimis 1923. gadā Līvānos. Bērnībā guvis tradicionālo reliģisko audzināšanu. Izglītojies Rīgas ješivā un Ļubaviču rabīna ješivā Gos-
tiņos (tag. Pļaviņu pilsētas daļa). Otrā pasaules karalaikā kopā ar tēvu evakuējās uz padomju aizmuguri, Latvijā atgriezās 1949. gadā. Ieņēma dažādus administratīvi saimnieciskus amatus Jaunjelgavā, bet no 1954. gada – Rīgā; nelegāli izplatīja reliģisko mācību. 1969. gadā pārcēlās uz Izraēlu, kur bija valsts dienestā un Lodā dibināja reliģisku skolu zēniem. Brīvprātīgi piedalījās *Jom-Kipura* karā 1973. gadā. Viens no fonda *Šamir* un no 1988. gada tā nodaļu un reliģiskās skolas Maskavā, Ļeņingradā un Krievijas ziemeļos dibinātājiem. 1989. gadā Ļubaviču rabīna uzdevumā un ar Izraēlas galvenā rabīna piekrišanu sāka kalpot Latvijā, ieņemot Rīgas un Latvijas virsrabīna amatu. Viņam bija liela loma ebreju reliģiskās un sabiedriskās dzīves atdzimšanā pēckara periodā. Apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni. Grāmatu «Atmiņas» (Rīga, 1998) un «Likteņa ceļi. Skaties un atceries. Pašai dziedzība» (Rīga, 2003) autors.

1995.–2003. gadā viens no piecu Rīgā notikušo konferenču «Ebreji mainīgajā pasaulē» iniciatoriem un goda priekšsēdētājiem, apglabāts Eļļas kalnā Jeruzalemē.

2004. gadā iznāca rabīna N. Barkāna iecerētā grāmata «Latvija. Sinagogas un rabīni. 1918–1940», kuras pamatu veido viņa daudzu gadu garumā savāktā ebreju kulta ēku Latvijā fotogrāfiju kolekcija.

איגוד יוצאי לטביה ואסטוניה בישראל
ASSOCIATION OF LATVIAN AND ESTONIAN JEWS IN ISRAEL

Latvijas un Igaunijas ebreju apvienība Izraēlā
(Igdud jocei Latvija ve-Estonia bi-Israel)

Mūsu apvienība (*igud*) reģistrēta 1947. gadā, bet faktiski tā darbojas no 1942. gada, kad tās galvenais uzdevums bija palīdzības organizēšana ebrejiem evakuācijā padomju aizmugurē un uz Sibīriju izsūtītajiem. Atjaunojoties *alijai* (20. gadsimta 60. gados), sniedza palīdzību ebrejiem, kuri Izraēlā ieradās no Latvijas un Igaunijas. 70. un 80. gados tika sadalīti simtiem tūkstošu dolāru.

1975. gadā par Izraēlā un ārzemēs savāktajiem līdzekļiem tika atklāts Latvijas un Igaunijas ebreju piemiņas memoriāls – ēka Šefaimas kibuca mācību kompleksā, 12 km uz ziemeļiem no Telavivas. Šeit atrodas mūsu arhīvs ar bagātu dokumentu, fotogrāfiju un grāmatu klāstu par Latvijas un Igaunijas ebreju vēsturi. Ar šī arhīva katalogu iespējams iepazīties Internetā lapā www.rumbula.lv iedaļā «*Jewish genealogy of Latvia*».

Pašlaik (2006. gadā) apvienība ir izvirzījusi sev šādus uzdevumus:

a) mūsu kopienu vēstures pētniecība un dokumentēšana, un, pats galvenais – nacisma upuru piemiņas iemūžināšana. Vecākā paaudze, kas atceras šo laiku, aiziet, tāpēc jāsteidz pierakstīt un saglabāt viņu liecības;

b) novadnieku un skolasbiedru tikšanās organizēšana un draudzīgu kontaktu veicināšana klubā Telavivā un Šefaimas kibucā;

c) sakaru uzturēšana starp visā pasaulē izkaisītiem novadniekiem un galvenokārt ar ebrejiem, kuri arī tagad dzīvo Latvijā un Igaunijā. Mūsu delegācijas piedalās Latvijas ebreju tikšanās visā pasaulē;

d) palīdzības sniegšana tiem, kuri vēlas pētīt mūsu kopienu vēsturi, savu ģenealoģiju, uzzīmēt savu ģenealoģisko koku.

No 2001. gada regulāri iznāk mūsu apvienības biļetens «Ecleinu» («Pie Mums»).

Sešdesmit gados mūsu apvienība izdevusi vairākas grāmatas par Latvijas ebreju vēsturi, kā arī daļēji finansējusi rokasgrāmatas «Latvijas ebreji cīņā pret nacismu» un personīgo atmiņu izdošanu. Par nozīmīgāko šajā jomā, bez šaubām, uzskatāms 1971. gadā angļu valodā izdots rakstu krājums «*The Jews in Latvia*» («Ebreji Latvijā») un tāda paša nosaukuma vēsturnieka M. Bobes darbs jidišā, kas publicēts 1972. gada beigās.

Mēs ceram, ka šī fundamentālā darba tulkojums latviešu valodā ļaus tagadējai latviešu paaudzei uz zināt un izprast nozīmīgu savas valsts vēstures daļu, jo interesantā un daudzveidīgā ebreju kopiena, no kuras 80% tika iznīcināti vācu okupācijas laikā, veidoja daļu no Latvijas sabiedrības.

Elijs Valks,
Latvijas un Igaunijas ebreju
apvienības Izraēlā priekšsēdētājs
Jeruzalemē, 2006. gada 11. augustā

P.O.Box 23574, Tel-Aviv, 61234
Ph. (+972) 3-6093476
Fax 03-6951310
E-mail: valk@012.net.il

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307018712

2007-4

105

Grāmata «Ebreji Latvijā» atspoguļo Latvijas ebreju vēsturi no viņu apmešanās Kurzemes hercogistē, Polijas, Zviedrijas un Krievijas valdīšanas laikā, neatkarīgajā Latvijā, vācu okupācijas laikā Otrā pasaules karā – iznīcināšanas laikā un pēckara padomju režīma periodā līdz 1972. gadam. Grāmatas pēdējā piektā daļā «Cilvēki un viņu darbi» iekļautas vairāk nekā simts Latvijas ebreju – sabiedrisko darbinieku, zinātnieku un mākslas darbinieku, kuri ietekmēja ebreju dzīvi Latvijā un visā pasaulē, biogrāfijas.

ISBN 9984-9835-2-8